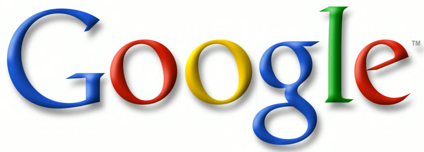
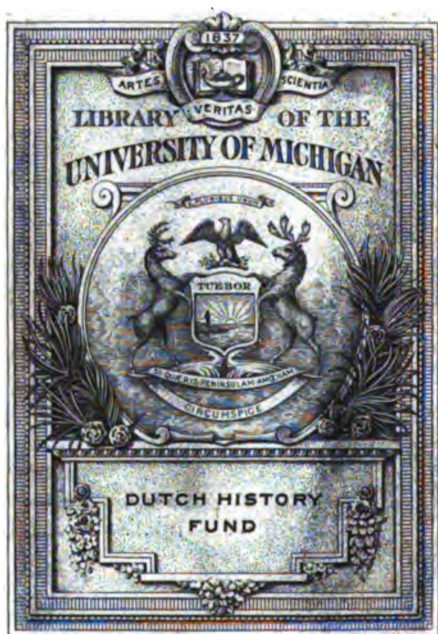

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1818.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1818.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1818.

Dutch Lit.
Nijhoff
10-3-24
10849

BOEKBESCHOUWING.

Acta saecularia Academiae Groninganae complectentia Orationes et Carmen in natali eius ducentesimo publice dicta die X Oct. 1814. edidit H. MUNTINGHE, Acad. Gron. Rector. Groningae, apud *I. Oomkens*. 4to. pp. XLVI, 243.

T. A. TEN BERGE, Curatorum Universitatis Groninganae Praesidis, Allocutio ad Professores, et H. MUNTINGHE Rectoris eiusdem Universitatis Magnifici Oratio, habitae die VI Nov. 1815. &c. Groningae, apud *I. Oomkens*. 4to. pp. 51.

Annales Academiae Groninganae 1815—1816. H. MUNTINGHE Rectore Magnifico, E. TINGA Actuario. Groningae, apud *I. Oomkens*. 1817. 4to. pp. XII, 246.
f 4-16-:

Het zou eenen schijn van partijdigheid hebben, van welke wij niet gaarne met grond beschuldigd wierden, indien, na het verslag der Jaarboeken van *Leiden's* en *Utrecht's* Hoogescholen, niets dergelijks ten aanzien van *Groningen* verscheen — Groningen, zoo belangrijk voor het gansche noordelijk gedeelte onzer voormalige vereenigde gewesten, en met zoo veel regt bogende op verscheidene hoofdlichten in hun vak, voorheen en thans nog aan deze Hoogeschool schitterende. Doch terwijl wij, bij het geven van gemelde verslag, de *Annales* van Groningen nog wachtende waren, en tot derzelver aankomst de pas ontvangene *Acta saecularia* besloten te laten liggen, zijn er nu ook nog de Redevoeringen bij gekomen, tot de installatie der herstelde Akademie betrekkelijk. Dit vormt, te zamen, eenen geheelen voorraad, en maakt het ons ondoenlijk, veel meer van denzelven te zeggen, dan hetgeen in de opgave van den in-

inhoud, den algemeenen aard en aanleiding, als ook de stellers der onderscheidene stukken, bevat.

Om dan naar de tijdsorde te beginnen, zoo is uit de openbare nieuwspapieren bekend geworden, dat het tweede Eeuwfeest der gemelde Hoogeschole inviel op den 10 October des jaars 1814, en dat hetzelve, in tegenwoordigheid van den Souvereinen Vorst, (nu onzen geliefden Koning) benevens zijne Gemalin en verscheidene hooge personaadjen, onder een' ontzaggelijken toevloed van menschen, vrolijk en plegtig is gevierd. Van dit voorgevallene, nu, ontvangen wij, na twee jaren vertraging der uitgave, verslag en bijlagen in dezen bundel; bestaande, na opdragt aan Z. M. en korte voorrede van den Rector MUNTINGHE, in eene beknopte geschiedenis van het gebeurde, door den Hoogleeraar der Geschiedenissen en Oudheden VAN EERDE; eene kerkrede en gebed, ter opening van het tweede Eeuwfeest, in het Hollandsch, door den geleerden Professor TINGA; eene Oratie van MUNTINGHE, met annotatiën tot breedere ontvouwing van het lot en den luister der gevierde stichting in het afgeloopen tijdperk; een dichtstuk, toegezongen aan den Vorst, door den nu overleden Hoogleeraar RUARDI, en wederom een kleiner aan dezen laatsten, door deszelfs schoonzoon, den begaafden Advocaat TRESLING; eindelijk eene Oratie van den hooggel. B. DE LA FAILLE, den Heer J. C. DRIESSEN openlijk bevorderende tot de waardigheid van Doctor in de Wijsgeerte; met de dankzegging van den laatsten, en ten slot nog eene Elegie van Ds. FOCKENS te Sneek.

Het tweede, minder lijvige, boekdeeltje bevat, volgens den titel, eene aanspraak van den Heer Curator TEN BERGE in de moedertaal, en eene Oratie ter inwijding, door den Rector. Deze stukken, omtrent een jaar na de voormelden uitgesproken, schijnen dus mede eene poos ongedrukt te zijn blijven liggen, en kunnen, hoe wel gesteld, en hoe veel tot lof der nieuwe orde en wetten op het herstelde Akademiewezen ook behelzende,

de, die vrolijke en dankbare geestdrift bij ons niet meer opwekken, welke wij ons van de vermelding der gehoudene redevoeringen enz. te *Leiden* en *Utrecht*, ter zelfde gelegenheid, nog herinneren.

De Jaarboeken bevatten: orde der lessen te *Groningen*, te *Franeker*; de namen der Hoogleeraren te *Deventer*; de opgave der prijsstoffen voor 1816 (volgens de nieuwe inrigting jaarlijks voor de studenten uit te schrijven); eene lijst der inaugurele dissertatiën of verhandelingen, bij iemands bevordering tot Doctor in een of ander vak geschreven en verdedigd; vervolgens eene Oratie van MUNTINGHE: „ over het verzuim der verstandsbeschaving, als de hoofdoorzaak des bederfs van den Christelijken Godsdienst in de Middeleeuwen," gehouden op den 10 Oct. 1816 bij het nederleggen des Rectoraats, bij welke gelegenheid ook kortelijk verslag van het voorgevallene in den afgeloopen jaarkring geschiedt; de bekroonde prijsverhandelingen van P. BOELES, *Th. Cand.*, H. VAN SONSBEEK, *Jur. Cand.*, J. L. C. S. VAN DER KOLK, *Med. Stud.* en F. BINKES, *Jur. Stud.* (te Franeker) geheel afgedrukt; eene Oratie van den Vrieschen Hoogleeraar DE CRANE, tot gelijk einde als die van MUNTINGHE, „ over JOHAN MAURITS, Vorst van *Nassau*, bijgenaamd *den Amerikaan*," ook afzonderlijk, zoo wij meenen, in het licht gegeven; en eindelijk een levensberigt van LADISLAUS CHERNAC, in leven Hoogleeraar in de Wijsgeerte te Deventer, door den *Kunst- en Letterbode* reeds in het Hollandsch overgenomen.

Ziedaar, Lezer, de breede lijst der stukken, in deze drie banden bevat! Gij zult ons, zekerlijk, gaarne toegeven, dat het moeijelijk zou zijn, omtrent elk derzelven in bijzonderheden te gaan. In het algemeen getuigt alles van de belangstelling en den ijver, de vreugde en den bloei aan deze vaderlandsche stichting voor geleerdheid en wetenschap. Het grootste gedeelte heeft betrekking op de oude en nieuwste geschiedenis der Akademie — alles belangrijk op den oogenblik en voor

de deelgenooten aan de onderfcheidene feesten, maar niet even zeer voor den koelen lezer. Deze meesmuilt misfchien zelfs wel bij VAN EERDE's Latijnfche fchets van zeer Hollandfche festiviteiten.... of verbeeldt zich, dat Ds. FOCKENS al te ijverig geweest is om zijne gezamenlijke Akademievrienden meteen eene foort van onfterfelijkheid te bezorgen.... of krijgt zelfs medelijden met de arme dames (of Dame?) die, na een goed Hollandsch ftuk, nog een Latijnsch hadden aan te hooren, dat, naar onze fchatting, wel een paar uur zal geduurd hebben.... ja vraagt misfchien, of het wel zoo noodig zij, (misfchien is het ook wet) dat de ftukken van leerlingen, tot loutere oefening gefchreven en als blijken van vlijt bekroond, allen in het licht verfchijnen. Waar, echter, de geleerde MUNTINGHE de voorname woordvoerder is, daar mist niemand veel goeds en fchoons te hooren; en die redevoering inzonderheid, in welke hij aan geene bepaalde herinneringen gebonden was, zal ook door iederen bevoegden regter met genoegen worden gelezen. De prijsverhandelingen vallen niet allen even zeer onder onze beoordeeling; doch er zijn er gewisfelijk bij, die den vervaardigers tot groote eer verftrekken. Wij willen niemand noemen, om niemand van een deel der reeds ingeoogfte vreugde te berooven. Dat allen op den ingeflagen weg voortgaan; en eene duurzamer en hooger belooning zal hun niet ontgaan!

Heil u dan, achtingwaardige zetel der wijsheid, die twee eeuwen met zoo veel roems beftondt, en thans met jeugdige kracht herbloeit! Heil u, wier Eeuwfeest zoodanige ftof tot dankbare herinnering opleverde, zoodanige verbreiders van dezelve vondt, zoodanige deelnemende toehoorders in uwe heiligdommen teldet! Heil u, die zoo voortgaat op den regten weg der kennis, als ons nu reeds is gebleken! Heil u, met uwe waardige zusters, door ons als de drie Bevalligheden, ja meer dan die, te eeren! Heil allen van boven, van den Vader der Lichten!

Nieu-

Nieuwe Bijdragen ter bevordering der kennis en verbetering van den Eerdienst, het Leeraarsambt en Kerkelijk Bestuur. Iste Deel, 3 Stukken; IIden Deels 1ste Stuk; met een Bijvoegsel, behoorende tot het Isten Deels 2de Stuk, zijnde eene Verzameling van Wetten, Reglementen e. z. v. voor de Hervormde Kerk. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. 1816, 1817. *In gr. 8vo. Te zamen f* 7-10-:

Hartelijk verblijdde ons de wederverschijning van een werk, hetwelk, met andere nuttige Tijdschriften, door de ongunst of het geweld der vorige dagen, verdrongen was. Gelijk weleer, toen het onder eenen anderen titel verscheen, alzoo is het ook nu der lezing en beoefening waardig van alle Leeraars, aan welken de eer en invloed der belangrijke bediening, die hun is toevertrouwd, ter harte gaat. Hetzelve behelst, in welgeschrevene verhandelingen, heilzame onderrigtingen, verstandige wenken, oordeelkundige opmerkingen en aanwijzingen, hoe een Leeraar zoo wel in zijn onderwijs en prediken, als in zijne herderlijke besturing en verkeering, deszelfs groote verpligting vervullen, en het edele doel, hetwelk elk waardig Evangeliedienaar nimmer vergeten mag, *de bevordering van kennis, geloof en godsvrucht onder zijne Gemeente*, bereiken kan. Daarenboven deelt dit Mengelschrift al de nieuwe verordeningen mede, welke in de Hervormde Kerk zijn tot stand gebragt, benevens sommige inrigtingen, in andere landen ingevoerd, die gezamenlijk een goed overzigt geven over het Hervormd Kerkelijk Bestuur en deszelfs tegenwoordige gedaante.

Het is niet mogelijk, van al de voorkomende stukken verslag te geven. Van de meesten verklarende, dat zij belangrijk zijn en overweging verdienen, willen wij van eenigen meer bijzonder gewagen. Zeer behaagde ons eene verhandeling, in het Isten Deels 1ste Stuk, die ten opschrift

 heeft:

heeft: *Moeten de Leeraren ook hun best doen, om met hun prediken genoegen te geven; en hoe moeten zij het aanleggen, om hierin wél te slagen?* Menig ernstig woord wordt hier gesproken, en treffend aangewezen, dat *genoegen te willen geven* niet des Leeraars *hoogste doel* mag zijn; veel minder, dat hij de bereiking van dit doel, op eene *verkeerde wijze* en door *ongeoorloofde middelen*, behoort te zoeken; maar dat hij er naar streven moet, om zijne Gemeente te *leeren*, te *stichten* en te *verbeteren*, waardoor hij, ook met minder uitwendige begaafdheden, bij alle weldenkenden eere verwerven en roem bij God hebben zal. Elk Dienaar van het Evangelie handele naar dezen regel, en niemand predike zichzelven, maar Christus, zijnen Heer! — Niet onbelangrijk is insgelijks een ander vertoog, in hetzelfde 1ste Stuk voorkomende, hetwelk over *de verpligting eens Leeraars, om zijne Gemeente te leeren kennen*, handelt, en vooral voor dezulken, die in landelijke Gemeenten zijn geplaatst, nuttige lessen en aanwijzingen geeft ter besturing van hun gedrag.

In het 2de Stuk hebben twee verhandelingen onze aandacht getrokken. De eene: over *het regt der beroeping van Leeraars in de Hervormde Christelijke Kerk in de Nederlanden.* De andere: over *den eigen aard en het daaruit spruitend regt der Diakoniën bij de Gereformeerden.* (Welke verhandeling in het 3de Stuk wordt voortgezet.) De *eerste* bestrijdt het zoogenoemde *jus patronatus*, *collatie*, *aggreatie*, *floreenstem*, of hoe men dan ook de eigenmagtige aanstelling eens Leeraars of den beslissenden invloed op deszelfs verkiezing heeten mag, en draagt eene eenvoudige, met den geest des Christendoms en der kerkelijke verordeningen en gebruiken meer overeenkomstige, wijze van beroeping voor. Het zal den Schrijver van dit verstandig, door bewijzen gestaafd, betoog welligt niet aangenaam zijn, dat hetzelve bij de hooge Kerkvergadering niet in aanmerking schijnt gekomen te wezen. Het *jus patronatus* met al zijne aangenomene regten is niet alleen in stand gebleven,

ven, maar nader bevestigd en uitgebreid; daar, oogenschijnlijk, wanneer men art. 24 en 25 van het *Synodaal Reglement op de Vacaturen* e. z. v. vergelijkt, aan de Collatoren meerder vrijheid en regt is gegeven, dan aan de Kerkeraden, de wettige vertegenwoordigers der Gemeente zelven. De *tweede*, reeds in 1810 geschreven, doch in onzen tijd althans niet minder gewigtig, geeft over de *Diakoniën* der Hervormden een vrij naauwkeurig en volledig overzigt; handelt, in het algemeen en in het bijzonder, over haar' oorsprong, bestemming, beheer, voorwerpen harer bedeeling, en verschillende wijzigingen daarvan; en staaft, op onbetwistbare beginselen van het regt en des Christendoms, het zekere en heilige van dit eigendom, zoodat de Diakonie-goederen en inkomsten, die enkel en alleen eene bezitting en administratie der Hervormden zijn, en met publieke en politieke administratie niets gemeens hebben, ook aan geene anderen, dan aan behoeftige lidmaten, door geene anderen, dan door Diakenen, en op geene andere wijze, dan naar het doel dier inrigting zelve, kunnen en mogen besteed worden. Eere hebbe de Schrijver, die zoo vrijmoedig spreekt, en eene edele poging waagt, dat de zaak der Hervormde Gemeenteärmen behartigd worde!

In het 3de Stuk komen mede nuttige opstellen voor. De *Regelen ter bevordering van verscheidenheid in het telkens wederkeerend prediken ter voorbereiding voor het Avondmaal, in den geest der instelling dier plegtigheid*, zijn zeer bruikbaar voor Predikanten, die zoodanige aanwijzing behoeven. Wij gelooven nogtans, dat derzulken getal niet groot is. Alwie toch over de heilige Nachtmaalsinstelling en plegtigheid nadenkt, zal gereedelijk vele en treffende oogpunten hebben, waaruit hij dezelve beschouwen en voordragen kan, allen in den geest der instelling, dat is, ter verkondiging van des Heeren dood, als de eenige oorzaak van schuldvergeving en zaligheid. Waar ook dit oogpunt gemist wordt, waar niet alle vermaningen, lessen, voorschriften, bestierin-

gen,

gen, opwekkingen en vertroostingen, bij dit gewijde Feest, uit deze hoofdwaarheid des Christendoms worden afgeleid. — men moge er veel waars en fchoons zeggen, eene Nachtmaalsleerrede wordt er niet gehouden. Daarom kunnen wij ook zoo weinig genoegen nemen in het werkje van E. KLOSE, *des Heeren Nachtmaal, een boek tot ftichting voor geoefende Christenen*, omdat het de bron van ware, Christelijke, Evangelifche ftichting niet aanwijst. — Het kleine ftukje: *Hoe bevordert men eene meer talrijke bijwoning van het bijzonder godsdienftig onderwijs?* berigt den gelukkigen uitflag van de pogingen eens waardigen Leeraars, die voor het, zoo noodzakelijk, katechetisch onderwijs in zijne Gemeente lust en ijver had, en zijne moeite ter verkrijging van vele leerlingen met het gunftigfte gevolg zag bekroond. Het ware te wenfchen, dat gelijke ijver alle Leeraars bezielde, en zij ook even zoo gelukkig in hunne pogingen flaagden. Men klaagt, en niet zonder redenen, over toenemend verval in kennis en godsdienftigheid; maar men vergete, bij deze klagte, niet, dat het verzuim van bijzonder godsdienftig onderwijs eene der voornaamfte oorzaken van dit bederf is! Mogt de waarlijk fchoone en doelmatige verordening op het godsdienftig onderwijs, door de Synode beraamd, nieuwe geestdrift verwekken en gewenschte verbetering daarftellen! — Niet zeer vleijend is het *Berigt van den droevigen ftaat van den openbaren Godsdienst in de Gemeente te Alibi en Alicubi.* Ongelukkig behelst het veel waarheid. Dergelijke Gemeenten, als hier eene gefchetst wordt, en Predikers, aan Ds. PRAVITENAX gelijk, zijn niet uitgeftorven. Wie kent geene Gemeenten, welke zulke voorgangers hebben, en roem dragen op dit voorregt; die andere Leeraars onchristelijk veroordeelen, en van elders vrienden en bekenden uitnoodigen, om haren Predikant, die bij de oude regtzinnige leer blijft en van alle nieuwe inrigtingen een' afkeer heeft, te komen hooren? Zij verminderen echter, die inderdaad onregtzinnige voorftanders der regtzinnigheid; en

wij hebben alle hoop, dat zij ſpoedig ten grave zullen dalen!

Het IIden Deels 1ſte Stuk bevat, behalve eenige Gouvernementsbeſluiten en Gemeenteverordeningen, verſcheidene gewigtige verhandelingen. Het geſchrift van den met roem bekenden EWALD, over de vraag: *wat maakt den Leeraar eerwaardig?* is vol menſchenkennis, wijsheid en godsvrucht; het verdient aller opmerkzaamheid en betrachting: zoo zal niemand ergernis geven; maar ook niemand, gezocht, ergernis nemen. Zeer doelmatig zijn de *Bedenkingen over het verval van den openbaren Eerdienst, deszelfs oorzaken en middelen tot herſtel.* Meer dan immer te voren kunnen over dit heerſchend gebrek klagten worden aangeheven. De bijwoning van den openbaren Godsdienst vermindert zigtbaar, en ouden van dagen zien met droefheid op het ongodsdienſtig en verbasterd nageſlacht neder. Met hoogen ernst gewaagt de Schrijver van die ſchandelijke, Godonteerende traagheid; met kennis van zaken wijst hij derzelver verſchillende oorzaken aan; en gansch niet onuitvoerlijk zijn de middelen tot herſtel, door hem voorgedragen. Wij erkennen met hem, dat de Kerkbeſturen, vooral de Kerkeraad in elke Gemeente, veel kunnen bijdragen tot herſtel, en menigwerf beklagen wij ons over de bijna geheele verwaarloozing der kerkelijke tucht; maar de Burgerlijke Overheid moet voorgaan, en de wetten tegen de ontheiliging van den dag des Heeren, geſtreng en zonder aanzien des perſoons, handhaven. Wijs en weldadig zijn daaromtrent de bepalingen, door onzen geëerbiedigden Koning gegeven. Maar wat wordt er van derzelver uitvoering? Ze worden, bijzonder op de dorpen, misſchien afgekondigd en zorgvuldig bewaard, maar ras vergeten en nimmer gehandhaafd. Waar ook de Hoofden en Beſtuurders des volks den openbaren Godsdienst verwaarloozen, zoo niet verſmaden, hoe zullen zij deszelfs ontheiligers willen of durven ſtraffen? Wij zelven hebben er meermalen de treurige ervaring van gehad. — Doch genoeg: de Schrijver,

ver, die zijne belangrijke bedenkingen mededeelde, hebbe zegen op zijne poging! — Het *Iets over de Formulieren, in den uiterlijken dienst gebruikelijk (Liturgiën)*, kan menigen onkundigen, die niet weet, wat hij weten moet, en die echter berispen wil, beschamen en — leeren. — Over *de Huisbezoekingen* geeft de weleerw. Heer H. W. LE SAGE TEN BROEK, Predikant te Haamstede, gepaste aanmerkingen, ten betoog, dat derzelver tegenwoordige inrigting meer nadeel baart dan voordeel sticht; en derhalve eene verbetering allezins noodig heeft. Zekerlijk, het doen van huisbezoek op gezette tijden, eens of tweemaal des jaars, vóór de Nachtmaalsviering, met den meesten spoed verrigt, zal door geen Leeraar, die zijne eigene ondervinding raadpleegt, voor zeer doelmatig en belangrijk verklaard worden. Maar behoeft dan ook dit werk met zoo groote overhaasting te geschieden? Zouden er niet eenige dagen toe afgezonderd en besteed kunnen worden? En welk Leeraar, die aan zijne verpligting getrouw wenscht te zijn, zal daartoe zijnen tijd te dierbaar achten? — Hoe zeer wij gevoelen, dat de voorslag des Schrijvers, om *van tijd tot tijd* de gansche Gemeente te bezoeken, en tot die bezigheid éénen dag of gedeelten van onderscheidene dagen in de week af te zonderen, lofwaardig is en in beoefening heilzaam wezen zoude, meenen wij nogtans, dat menig Leeraar, bijzonder in talrijke Gemeenten, en bij voortzetting van eigene oefening, die zich niet slechts tot het opstellen van leerredenen bepaalt, alras dit goede voornemen zal moeten opgeven, zijne bezoeken verminderen, en tot de oude gewoonte wederkeeren. Evenwel, wij herhalen het, de voorslag is edel en nuttig: elk, die kan, volbrenge denzelven, en zij de herder en leidsman zijner Gemeente! — Het lezenswaardig *Verslag, aangaande den staat van den Godsdienst in de Provincie van Oostvlaanderen, hoofdplaats Gent*, door den verdienstelijken Leeraar A. GOEDKOOP medegedeeld, zal den opmerkzamen, die in de goede zaak des Christendoms belang stelt, met vreugd en

en dank vervullen over de aldaar bewaard geblevene en thans meer toenemende godsdienstige kennis onder de ingezetenen. In weerwil van alle vervolging en mishandeling, handhaafde zich in deze oorden eene kleine Gemeente, die onder den naam van den *Vlaamschen Olijfberg*, welks hoofdplaats *Maria Hoorebeke* is, bekend staat. Merkwaardig waren hare lotgevallen, groot dikwijls de verdrukking, welke zij onderging; maar zij genoot ook de gunstige zorg van onze godsdienstige Landsvaderen en andere edele menschen, en de almagtige bescherming des Vaders, welke voor haar aanwezen, in die gewesten van bijgeloof en dwaling, waakte. Thans heerscht aldaar vrijheid van Godsdienst en geweten. Het meer verlicht bestuur der latere Vorsten uit het Huis van Oostenrijk, en onder dezen de roemwaardige JOZEF II, bovenal de wijze en weldadige regering van onzen Koning, werkten zulk eene heilzame verandering. Ook de Schrijver van dit verslag deelt in dezen schoonen lof; de diensten, welke hij bewezen heeft en nog bewijst aan de Kerk van Christus, hebben hem bij Roomsch en Onroomsch hooge achting verworven. — Bij dit gunstig berigt steekt onaangenaam af het medegedeelde van een Duitsch Geleerde aan den Verzamelaar dezer *Bijdragen*, aangaande de *gesteldheid van het R. K. Kerkwezen in het Munstersche* ten jare 1816. Aldaar is de geest nog bitter en liefdeloos, onchristelijk en vervolgziek, vijandig tegen alle verlichting en burgerlijke verdraagzaamheid. Zelfs zoo willekeurig en hevig handelt, in dit land, de Generaal-vicarius CLEMENS, Vrijheer, Droste van Vischering, dat hij zijne onderhoorige Geestelijken verboden heeft, gemengde huwelijken van Roomschen met Protestanten kerkelijk in te zegenen, omdat het hem, van staatswege, ontzegd was, van de getrouwden, gelijk hij te voren beval te doen, eenen eed te laten afnemen, om al de kinderen, uit zulke gemengde huwelijken geboren, in de R. Kerkleer te zullen opvoeden.

Uit deze vrij uitvoerige opgave zullen onze Lezers

zien,

zien, dat deze *Bijdragen* alle aanbeveling verdienen.— Aanmerkingen van eenig gewigt hebben wij op geene verhandeling: misschien zoude de stijl in sommigen van dezelven meer zuiver, vloeijend en aangenaam kunnen zijn. Alleenlijk geven wij aan de Verzamelaars in bedenking, of het niet beter ware, meerdere onderwerpen uit de zoogenoemde Pastoraal-Theologie, of *Cura Pastoralis*, te doen behandelen, en dezelven, onder eenige bijzondere afdeelingen (*rubrieken*), in eene systematische orde te rangschikken, en de Gouvernements-besluiten en stukken van dergelijken aard afzonderlijk te verzamelen en uit te geven. Voor het overige behaagt ons zeer de geest van vrijmoedigheid en bescheidene waarheidsliefde, welke in dit geschrift doorstraalt; en het is onze hartelijke wensch, dat niet een eenig goed woord te vergeefs gesproken, noch een eenige nuttige wenk vruchteloos zal gegeven zijn!

Het Leedgevoel der Roomsch-katholijken, over de droevige scheuring in Gods Kerk, geschetst in eene Leerrede, over Hand. XX: 29, 30. *Gehouden op den Feestdag van het derde Eeuwgetijde der Hervorming, door* H. VAN LOTTOM, *R. K. Priester te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Geysbeek en Comp. 1817. *In gr.* 8vo. 32 *Bl. f* :-7-:

Ten einde den geest en de waardij van dit bitter *Leedgevoel* te doen kennen, bepalen wij ons tot de enkele opgave van hetgene de R. K. Priester VAN LOTTOM, onder andere, bl. 23, der goede Gemeente wegens den braven LUTER op de mouw spelt, en de mededeeling eener letterlijke vertaling van het aldaar aangehaalde stuk.

Zie hier de plaats!

„Tegen het uitdrukkelijk gebod van JEZUS CHRIS-„TUS, die het huwelijk tot deszelfs oorspronkelijke „in-

„ inſtelling had terug gebragt (Matth. XIX.), moest hij „ [LUTER] ook de veelwijverij begunſtigen, daar hij „ aan den Keurvorst PHILIPPUS van *Hesſe*, ter vol„ doening van deszelfs geile lusten, veroorloofde twee „ vrouwen te gelijk te bezitten (*Conſult Luth. N.* 21 „ *en* 22.): voorzeker eene ſchoone Evangeliſche vrij„ heid!"

En zie daar het ſtuk!

Antwoord van LUTER *aan den Landgraaf* PHILIP van Hesſen *wegens deszelfs dubbel huwelijk.*

[De omſtandigheid was deze. — De Landgraaf PHILIP *van Hesſen* was met eene blinde drift bevangen voor MARGARETHA VAN SAAL, en wilde haar trouwen, niettegenſtaande hij echtgenoot en vader was. Hij wist den Godgeleerden van zijne (Hervormde) partij hunne toeſtemming af te perſen, hetwelk hun en den Landgraaf vele onaangenaamheden veroorzaakte. Het onderſtaande, nu, is het *advies*, hetwelk PHILIP door BUCER van LUTER en MELANCHTON vragen liet.]

„ Naardien Uwe Vorſtelijke Genade ons door den Heer Dr. MARTINUS BUCERUS eenige langdurige gewetensbezwaren, en daarbij eene bedenking heeft voorgelegd, met overhandiging van Uwe enz. genadig ſchrijven. Hoewel het ons moeijelijk valt in zulk eene haast te antwoorden, zoo hebben wij echter D. MARTINUS niet zonder ſchrijven en antwoord willen laten vertrekken.

En vooreerst zijn wij hartelijk verheugd, en danken God, den Vader van alle genade, goedheid en barmhartigheid, dat Hij Uwe enz. weder uit die gevaarlijke ziekte heeft geholpen, en bidden, dat Hij Uwe enz. naar ligchaam en ziel tot zijnen lof wille ſterken. Want, gelijk Uwe enz. ziet, zoo is de arme Kerk klein en verlaten, en heeft in waarheid vrome Heeren en Regenten noodig; gelijk wij niet twijfelen, of God zal maken,

dat

dat er sommige blijven, schoon er allerlei aanvechting plaats heeft.

En op de vraag, waarover D. BUCERUS met ons heeft gesproken, antwoorden wij vooreerst dit: Uwe enz: weet en verstaat zelf, dat het een groot onderscheid is, eene algemeene wet maken, of in eenig geval, om gewigtige redenen, en toch naar Goddelijke uitspraak, eene *dispensatie* bezigen; want tegen God geldt ook geene *dispensatie*. Nu kunnen wij niet aanraden, dat men openlijk invoere, en dus ter wet make, dat eenen iegelijk toegestaan zij, meer dan éénc echtevrouw te hebben. Wanneer men nu daarover iets wilde laten drukken, dan konde Uwe enz. in de meening komen, dat het voor eene algemeene wet te houden zij, waaruit groote bezwaren en ergernis zouden volgen. Weswege dit volstrekt niet geschieden moet; en verzoeken wij Uwe enz. zelf in 't oog te houden, hoe zwaar het wegen zoude, zulk eene wet bij de Duitsche natie te hebben ingevoerd, waardoor in alle huwelijken verandering zoude te vreezen zijn. Wilde men daartegen inbrengen: wat voor God regt is, dat moet algemeen toegelaten worden; dit is met onderscheid. Wanneer God het geboden heeft, en het een noodzakelijk ding is, dan gaat zulks door; maar wanneer het noch geboden noch noodzakelijk is, dan moet men andere omstandigheden ook in het oog houden. Dus;

Vooreerst, God heeft het huwelijk in dier voege ingesteld, dat slechts twee zullen bij elkander zijn, zoo lang zij beiden leven, en niet meer. Dat beteekent de spreuk: *Deze twee zullen één vleesch zijn.* Dat is dus in 't begin ook zoo gehouden. Maar Lamech heeft het voorbeeld ingevoerd, meer vrouwen bij elkander te hebben, hetwelk van hem in de Schrift gemeld staat als eene inbreuk op den eersten regel. Naderhand is het bij de ongeloovigen eene gewoonte geworden, tot dat Abraham en zijne nakomelingen meer vrouwen hebben genomen. En het is waar, dat zulks in de wet is toegelaten, gelijk de tekst zegt 5 Mos. XXI: 15. *Indien iemand*

mand twee vrouwen heeft, *enz*. Maar omdat overeenstemt met het eerste begin, en de schepping, dat een man niet meer dan ééne vrouw hebbe, zoo is zulk eene wet te prijzen, en alzoo in de Kerk aangenomen; en men moet daar geene andere wet tegen maken, maar haar staande houden. Want Christus herhaalt de spreuk: *En deze twee zullen één vleesch zijn*, Matth. XIX: 5. En herinneren wij ons, hoe het huwelijk ten eerste wegens de menschelijke zwakheid is bepaald. Maar wanneer in 't een of ander geval *dispensatie* gegeven wierd, b. v. wanneer sommigen, onder een vreemd volk gevangen, aldaar gevrijd hebben, en, ontslagen, hunne vrouwen medebragten; it. wanneer langdurige zwakheid oorzaak gave, wanneer iemands vrouw melaatsch ware; wanneer in al zulke gevallen de man nog eene vrouw name met raad van zijnen Pastoor, niet om eene wet te maken, maar om in zijne behoefte te voorzien: dan kunnen wij dezulken niet veroordeelen. . . .

Dewijl het nu eene andere zaak is, eene wet invoeren, en eene andere, *dispensatie* geven; zoo bidden wij in onderdanigheid, dat Uwe enz. bedenke, vooreerst, dat op alle wijze belet moet worden, dat de zaak niet openlijk in de wereld kome, als eene wet, die een iegelijk magt hadde op te volgen. Ten andere, dewijl het geene wet zijn zal, maar eene *dispensatie*, zoo gelieve Uwe enz. de ergernis in 't oog te houden, namelijk, dat de vijanden van het Evangelie zouden schreeuwen, dat wij waren gelijk de Wederdoopers, die vele vrouwen te gelijk genomen hebben. It. dat de Evangelischen zulk eene vrijheid, namelijk den echt te ontbinden, en ook verscheidene vrouwen naar hun welgevallen te nemen, zochten en goedkeurden. It. *wat de Vorsten doen, dat wordt veel breeder uitgemeten, dan wat bijzondere personen doen*. It. wanneer andere bijzondere personen zulk een voorbeeld hooren, dan begeeren zij eene gelijke vrijheid; gelijk men ziet, hoe ligt eene zaak algemeen wordt. It. Uwe enz. heeft eenen wilden Adel, waarvan velen, gelijk in alle landen, van wege de groote

voor-

voordeelen, die zij uit de Domstichten getrokken hebben, vijandig en aangekant zijn tegen het Evangelie. Zoo weten wij zelve, dat van sommige groote Jonkers zeer onvriendelijke taal is gehoord geworden. It. welk een geschreeuw zouden de Papisten onder alle volken maken, om Uwe enz., die door Gods genade thans eenen goeden naam heeft en gevreesd is, om die zaak verachtelijk te maken.

Omdat dan nu zoo veel ergernis bij elkander komt, bidden wij in onderdanigheid, dat Uwe enz. dit wél bedenke. Maar dat is ook waar, dat wij Uwe enz. bidden en vermanen, hoererij en echtbreuk te mijden. Wij hebben sinds langen tijd ons zeer bekommerd, daarover, dat wij vernamen, dat Uwe enz. met zulk eenen verkeerden lust bezet zijt, waaruit ligtelijk straffe Gods en gevaar konde volgen. En bidden, dat Uwe enz. zulk een gedrag buiten den echt niet voor eene kleine zonde houde, gelijk de wereld het in den wind slaat. Want God heeft de ontucht vaak streng gestraft, gelijk van den zondvloed geschreven staat, en de straf van David en andere getuigen. En Paulus spreekt dikmaals gelijk 1 Cor. VI: 9, 10. Want op het geloof moet eene gehoorzaamheid volgen, opdat men niet tegen het geweten en Gods gebod handele, 1 Joh. III: 21. *Indien ons geweten ons niet verdoemt*, *enz.* En Rom. VIII: 13. *Wanneer wij vleeschelijken lust*, *enz.*

Wij halen dit daarom aan, opdat bedacht worde, dat God met zulke zonden niet den spot wil drijven, gelijk misschien sommigen zulk eene heidensche verbeelding hebben. Wij hebben ook met vermaak gehoord, dat Uwe enz. zoo ernstig daarover klaagt, en over zoodanige zonde berouw heeft.

Zoo rusten ook op Uwe enz. zoo vele zware zaken, die op de geheele wereld betrekking hebben; waarbij komt, dat Uwe enz. van een fijn en niet sterk gestel is en niet veel slaapt, zoodat billijk is, dat Uwe enz. het ligchaam hierin ontzie, gelijk vele anderen doen moeten. En men leest van *Scanderbeg*, dat hij inzonder-

derheid. zijn krijgsvolk tot kuischheid vermaand, en gezegd hebbe, dat eens mans blijmoedigheid door niets meer lijde dan door onkuischheid. It. wanneer Uwe enz. nog eene echtgenoote hadde, vreezen wij, dat de booze gewoonte zich evenwel zoude roeren.

Daarom gelieve Uwe enz., uit aanmerking van alle deze oorzaken, ergernis, andere zorgen en lichamelijke zwakheid, dit gevaar wél te bedenken. Gelief ook in 't oog te houden, dat God Uwe enz. schoone jonge Heeren en Freules met deze Gemalin heeft gegeven, en 't met haar voor lief te nemen, gelijk anderen met de hunne moeten geduld hebben, om ergernis te mijden. Want wij zijn in 't geheel niet van voornemen, Uwe enz. aan te zetten, iets in te voeren, wat lastig ware. Want de landschappen en anderen mogten ons deswege moeite willen aandoen.

Zoo is het tegenwoordig de wijs in de wereld, dat men gaarne de schuld op de Predikanten werpt, wanneer er iets gebeurt, wat lastig is, en men heeft allerlei te vreezen.

D. MARTINUS LUTHER."

Rusland en de Nederlanden, beschouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen; door Mr. J. SCHELTEMA, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van het Koninklijke Instituut en andere Maatschappijen van Wetenschap. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* H. Gartman. 1817. *XVI en* 408 *Bl. f* 3-16-:

Bij het tweede Deel van het met zoo veel goedkeuring ontvangene en weldra geheel uitverkochte werk: PETER DE GROOTE *in Holland en te Zaandam*, had de beroemde Schrijver *iets aangaande de vroegere betrekkingen der Nederlanders met Moscoviën* in een aanhangsel gezegd; dan, bij zijne verplaatsing naar *'s Hage*, vond hij op dit stuk in 's lands Archiven zoo vele gewigtige

bijdragen, dat, bij de noodig gewordene hersmelting en vergrooting van het bovengenoemde werk, dit *iets* tot het voor ons liggende boekdeel aangroeide; weshalve dan ook de titel moest veranderd worden.

In eene keurige inleiding wordt de bedoeling en de aard des werks ontwikkeld. Geene Oorlogen, geene daarop betrekkelijke treurigheid noch vernielende Staatkunde zal den Lezer vermoeijing aanbrengen: den Koophandel, dezen band der Natiën, zien wij hier nieuwe betrekkingen openen, tot heil der daarin deelende Volken; betrekkingen, zoo heilzaam voor de beschaving van *Rusland*, zoo voordeelig en vereerend voor *Nederland*, hetwelk alle zijne mededingers, zelfs *Engeland*, de loef afsteekt, en welks hooge Regering alles doet, om den *moederhandel* naar de *Oostzee* te begunstigen, met eenen uitslag, die tot de vorming van PETER *den Grooten* aanleiding gaf, en *Rusland* in een *Europeesch* Rijk hervormde, welks invloed op *Europa's* Staatkunde vooral in de jongste tijden zoo heilzaam geweest is.

Van de vroegste tijden af haalt de Heer SCHELTEMA zijn werk op, en verdeelt het in *vier* tijdperken: 1) vóór de verheffing van het huis ROMANOW, 2) gedurende de regering van Czaar MICHAËL FEODOROWITSCH, 3) onder Czaar ALEXIS, en 4) onder Czaar FEODOR. Reeds in de dertiende Eeuw bestond er eenige betrekking tusschen de beide landen door het *Hanze*-verbond, of de *Hansa*, waarvan *Groot Novogorod* zoo wel als *Amsterdam*, *Deventer*, *Zutphen* en *Middelburg* leden waren. IWAN II, de eerste, die den naam van *Grootvorst* met dien van *Czaar* verwisselde, (zie LEVESQUE, *Histoire de Russie*) een wreede, maar niet onverlichte Despoot, kneusde wel voor altijd *Novogorod's* al te republikeinsche welvaart, (door een' vroegeren IWAN reeds in de vijftiende Eeuw geknakt) maar trachtte nogtans door het invoeren van vreemde kunstenaars en handwerkslieden zijne barbaarsche Natie te ontbolsteren en te beschaven. Meer dan driehonderd waren te dien einde reeds in 1547 te *Lubeck* bijeen; doch han-

handelsnijd der Oosterlingen verijdelde hunne overeenkomst, die de Eeuw van PETER misschien reeds 150 jaren zou vervroegd hebben. Hierbij waren wel vele *Duitschers*, doch ook voorzeker vele *Nederlanders*, *als zijnde deze gewesten toen*; (zegt de vereerder en navolger van HOOFT) *op het breedst van hun bloeijen*, *gepropt met nering en welvaart tot dartelheid toe.* Bijna gelijktijdig opende een toeval den *Engelschen* den weg naar de *Witte Zee* en de *Dwina*, en zij werden door IWAN met opene armen in zijn Rijk ontvangen. De Schrijver meent zelfs, dat IWAN naar eene toevlugt in *Engeland* zou hebben omgezien, als zich wegens zijne wreedheid in *Rusland* niet veilig achtende. Weldra namen de *Nederlanders*, na 't opgaan van den dageraad der vrijheid, die alle krachten deed ontwaken, deel aan den handel der *Witte Zee*; en het was op hun voorstel, ten gevolge der ontdekking van Schipper ADRIAAN KRIJT van *Vlissingen*, dat de stad *Archangel* bij de toen eerst gebruikte haven van dien naam in 1585 werd aangelegd. Allengs werd de alleenhandel der *Engelschen* bekrompen, besnoeid, en de werkzaamheid der *Nederlanders* deed hunne scheepvaart in die zelfde evenredigheid klimmen. Ongetwijfeld was de uitvoer der meestal ruwe voortbrengselen van *Rusland* voor *Neêrlands* handel en zeevaart van het grootste belang. Kort hierna hadden de drie beroemde reizen der *Nederlanders* plaats, ter ontdekking van eenen doortogt om de Noordoost, van welke de Schrijver hier een naauwkeurig verslag geeft, vooral van de laatste onder BARENDSZ en HEEMSKERK. Merkwaardig zijn hierbij de vele *Nederlandsche* namen, aan landen op de Noordkust van *Azië* en bij *Nova Zembla* gegeven, in later' tijd verloren geraakt of door anderen verdrongen, even als, in de *Zuidzee*, *Amsterdam*, *Rotterdam* en *Middelburg*, door COOK in de barbaarsche inlandsche namen herdoopt. (Waarom is men alleen omtrent ons zoo onregtvaardig?) Intusschen was ook te *Narva*, door IWAN veroverd, eene stapelplaats voor de *Nederlanders* geopend. Maar de

weldra uitgebrokene binnenlandſche onlusten in het *Rusſiſche* Rijk ſtremden allen handel. Even als in het Oosten, werd de eene geweldenaar aldaar in weinig tijds door den ander' vervangen, die, op zijne beurt, na eene kortſtondige regering, voor een' derden moest bukken. *Polen* roeide hieronder, en bezette *Moscow*. Toen gebeurde in 1612, juist twee Eeuwen vóór de bezetting en verlosſing van *Moscow* in onze dagen, die gedenkwaardige Omwenteling, welke het inlandſche huis van ROMANOW op den troon plaatſte, waarvan de afſtammelingen (door de vrouwen) dien alsnog bekleeden. MICHAËL, de eerſte Czaar uit dit huis, was zeer welgezind omtrent *Nederland*, en er werden onder zijne regering niet minder dan vier plegtige Gezantſchappen (in 1614, 1615, 1618 en 1631) naar *Holland* gezonden, deels ter aankweeking van handelsbetrekkingen, maar ook wel voornamelijk om hulp in geld en manſchap tegen de *Polen* te bekomen. Merkwaardig is het, hoe beide partijen, de *Rus* in het aandringen, de *Hollander* in het beleefdelijk weigeren van hulp, het gevaar van beider gemeenſchappelijke vijanden, de *Jezuiten*, doen gelden, (als welke toen de geheele *Roomſche* Christenheid op hunnen duim deden draaijen) de Czaar over hunne *machinatiën* klagende, om het Pausdom in *Rusland* in te voeren, en voornamelijk de *Nederlanders*, om reden te geven, dat zij zich niet konden ontblooten. Het ſchijnt, dat de gedurige hoop van deze hulp te zullen erlangen, en de bekomene vrije uitvoer van krijgsbehoeften uit *Holland*, den Czaar in zijne vriendſchappelijke gezindheden verſterkte: althans nog in het laatſte Gezantſchap, door hem naar *'s Hage* gezonden, (in 1631) werd op bijſtand aangedrongen. Van onze zijde gingen ook twee Gezantſchappen naar *Rusland*; het eerſte onder de Heeren VAN BREDERODE, JOACHIMI en BASS, die op hunne reis in 1615 het Rijk in de uiterſte ellende, en vooral *Novogorod* bijna in puin vonden, en wier oogmerk over 't geheel mislukte; het werd reeds voor de grootſte gunst ge-

gehouden, *dat zij de klare oogen van den Czaar mogten zien!* — het tweede onder de Heeren ALBERT BURGH en JOHAN VAN VELTDRIEL, in 1630, die, zeer prachtig ten gehoore toegelaten, onder andere het voorſtel deden, om den landbouw in *Rusland* door kundige perſonen, daartoe uit *Holland* overgekomen, te verbeteren, en aan de *Nederlanders* bij uitſluiting den *Rusſiſchen* graanhandel toe te ſtaan. Beide voorſtellen werden geweigerd, ſchoon de Gezanten voor 't overige niet kwalijk voldaan naar huis keerden. Jaarlijks groeide de handel aan; en OLEARIUS, Schrijver bij een avontuurlijk Gezantſchap uit *Holſtein*, 't welk den handel van andere volken moest onderkruipen, zag eene menigte *Hollanders* in *Moscoviën* gevestigd. Maar de dood van MICHAËL veranderde de zaak: hoewel reeds terſtond door zijn' Zoon ALEXIS een plegtig Gezantſchap naar *den Hage* werd afgevaardigd, zoo waren deze zaakgelastigden alles behalve rekkelijk; hunne eiſchen waren buitenſporig, en, weigerde men hun iets, zoo waren er terſtond bitſe klagten gereed. De goede FREDRIK HENDRIK, reeds aan zijne laatſte ziekte kwijnende, moest zich, ten gevalle dezer misſelijke Heeren, nog kommerlijk overeinde houden, daar alles in hunne tegenwoordigheid ſtaan moest.

Maar deze last was gering, en zou met het vertrek der Gezanten hebben opgehouden; doch de handel werd ook zeer wezenlijk belemmerd, de tollen van 2 op 6 ten honderd verhoogd, en eene menigte daden van willekeur omtrent *Hollanders* uitgeoefend. Gelukkig voor den *Nederlandſchen* handel, dat de *Engelſchen* zich hiervan niet bevoordeelen konden: de Koningsmoord van KAREL I deed alle hunne voorregten ophouden, en kostte zelfs aan hunne kooplieden, in *Rusland* gevestigd, de vrijheid. Intusſchen was ook van onze zijde een Gezantſchap naar den nieuwen Czaar gezonden; ALBERT BURGH, voor de tweede maal daartoe benoemd, overleed in *Rusland*, doch COENRAAD, zijn Zoon, kweet zich daarvan op eene vrij voldoende wijze,

 hoe-

hoewel onder zeer ongunstige omstandigheden: hij was onder andere getuige van een vreesselijk oproer, waarin de Kanselier CZESTOFF vermoord werd. Veel ongunstiger werd een *Engelsch* Gezantschap, onder Lord CARLISLE, na de herstelde Koninklijke Regering, afgezonden, in *Rusland* ontvangen. Nogtans bleven er nog steeds gewigtige punten, ook met ons, te vereffenen. JACOB BOREEL, in 1664 afgezonden, was meer staatsman dan koopman, en niet smijdig genoeg, om zich, ten behoeve des handels, naar de hoofsche grillen van een *Oostersch Despoot* te vlijen. Hij was de Lord AMHORST van zijnen tijd. NICOLAAS HEINSIUS, als bemiddelaar tusschen *Zweden* en *Rusland* naar *Moscow* gezonden, geraakte daar in verdenking, dat hem 't hart te zeer naar *Zweden* hing, waar hij Resident was, en hij werd zeer koel ontvangen. De *Russen* gaven bij verscheidene gelegenheden te kennen, dat niet zij de *Hollanders*, maar de *Hollanders* hen noodig hadden; dat hun Rijk en Czaar bij niets te vergelijken waren, enz. Eindelijk ging, na eene tweede bezending uit *Rusland*, — die veel heuscher en rekkelijker was, dan de eerste onder deze Regering, — KOENRAAD VAN KLENCK, een voornaam koopman, die zelf te *Moscow* een huis had, als Gezant der Staten derwaarts, en verkreeg meer, dan alle zijne voorgangers. Het is waar, dat de voorbeeldelooze pracht van zijn Gezantschap juist geschikt was, om de nog onbeschaafde *Russen* door uiterlijke praal te verblinden, en dat de geschenken ongemeene gunst moesten winnen: doch zou dit alles, zonder de bekwaamheid des Gezants, het gewenschte doel aan een Hof, in partijen verdeeld, en waar, gedurende het verblijf des Gezants, de Czaar overleed, wel schaars bereikt hebben. Dit doel was niets anders, dan deelneming in den toenmaligen grooten Oorlog tegen *Frankrijk* (in 1674), door een vertoon van magt op de grenzen van *Ingemerland* te doen; iets, 't welk de *Zweden* uit *Duitschland* zou lokken, — en de vrije doorvoer van *Perzische* goederen van de *Kaspi-*

gische naar de *Witte Zee* door *Rusland* heen. Dit laatste punt werd gaaf ingewilligd. (Eene vroegere poging, om den handel in zijde uit *Perzië* met eigene schepen te drijven, en waartoe ook vele *Hollanders* waren aangenomen, was door een' opstand der *Kozakken* te leur gesteld.) Slechts omtrent de tollen kon hij niets verkrijgen: de *Russen* hadden het stelsel van sommige, ook hedendaagsche, nieuwelingen in de Staatshuishoudkunde, die niet schijnen te weten, dat *lage* belastingen op den in- en uitvoer het zekere middel zijn, om 's lands schatkist te vullen, door den handel op te beuren. De Baron VAN KELLER bleef na KLENCK's vertrek als Resident te *Moscow* van 1676 tot 1697, het jaar der reize van PETER *den Grooten*. Hij was een echt Gezant volgens HUYGENS, *een eerlijk spie*. Gedurende de korte regering van FEODOR II. (1675 tot 1682) ontrustten kabalen het hof: doch FEODOR, hoe zwak van ligchaam, wist scherp door deze klippen heen te zeilen; hij verbrandde zelfs de geslachtregisters, die zoo veel aanleiding tot geschillen gaven, en was dus de waardige Broeder van PETER I, met wiens regering het volgende Deel zal beginnen. Ten slotte worden nog opgegeven de voorwerpen van handel, de toenemende kunstbehoeften der *Russen*, (vooral zigtbaar in het korte tijdsverloop tusschen de Gezantschappen van CARLISLE en VAN KLENCK — 1663 en 1674 — want wij kunnen, ook bij de onderstelling van meerdere gunst voor de *Hollanders*, deze vordering niet geheel buitensluiten) en met reden aangemerkt, dat de wrijving, niet alleen door den handel, maar ook door het verblijf van vele *Nederlandsche* kunstenaars in *Rusland* veroorzaakt, die reeds in 1637 alleen te *Nischney-Novogrod* een getal van honderd beliepen, op de persoonlijke beschaving der *Russen* een' gunstigen invloed moest hebben, schoon ook het verkeerde *Aziatische* handelsstelsel van dwang en *monopolie* nog in wezen bleef. — Als aanhangsel dienen een zeldzame brief van Czaar MICHAËL, aan Prins MAURITS, als *Souverein* dezer landen, geschreven,

(van eene Gemeenebestregering hadden deze lijfeigenen geen begrip) in een' kreupelen, platduitschen stijl, doch *officiëel*, vertaald; met het antwoord, en het *Recredentiaal*, aan de *Russische* Ambassadeurs in 1632 gegeven; voorts nog eenige nalezingen en bijvoegsels.

Wij hebben gemeend, om de nieuwheid der zaken, een eenigzins uitvoerig verslag van dit vaderlandsch voortbrengsel te moeten geven. Zelfs al waren wij door vitzucht bezield, het zou ons bezwaarlijk gelukken, gebreken van belang in dit uitmuntend werk te ontdekken, dat ongetwijfeld (gelijk meer geschriften van den Heer SCHELTEMA) de zeldzame eer der overzetting van een *Nederduitsch* gewrocht in andere talen zal genieten. De stijl is duidelijk, naar het onderwerp geschikt, en dus ook, waar het pas geeft, krachtig en vol nadruk. Vooral munt in dit opzigt uit de voortreffelijke *opdragt* aan onze algemeen beminde en geachte Kroonprinses; welke opdragt nog eene andere verdienste heeft, van namelijk der Natie te doen zien, dat eene haar zoo dierbare persoon ook *reeds vroeg belang gesteld heeft in hare taal.* Mogt dit voorbeeld algemeen nagevolgd worden! en mogten onze hoofsche Juffers, die er, in spijt van gezond verstand en vaderlandsliefde, eene eer in stellen, de arme taal des valschen vreemdelings en pas ontzetten verdrukkers te spreken, — mogten deze toch blozen, hare *moedertaal* slechter te kennen, dan de verhevene Dochter van *Rusland* hare *aangenomene!*

Een *vignet* op den gegraveerden titel stelt den optogt naar het Binnenhof der leden van het vierde of laatste *Russische* Gezantschap onder Czaar MICHAËL, in den jare 1631, immers gedeeltelijk, voor. Wij zullen ons, na de verschijning des tweeden Deels, hetwelk nog dit jaar het licht moet zien, haasten, door deszelfs aankondiging het verlangen van het Publiek te voldoen.

Va-

Vaderlandsche Poëzij en Liederen van Mr. H. A. SPANDAW. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1817. *In gr. 8vo. VIII en 76 Bl. f* 1-10-:

Spandaw heeft zich reeds door verscheidene meesterstukken eene plaats onder onze eerste Dichters waardig gemaakt: en gewis — zoo waarachtig gevoel, door edele onderwerpen bezield, den echten Dichter uitmaakt, kan deze bundel niet anders, dan zijnen roem en dien der vaderlandsche Poëzij verhoogen; ja wij kunnen zeggen, dat, schoon sommige zijner vroegere gedichten wel eens rijker waren als gewrochten der verbeelding, niet één derzelven nogtans zoodanig, naar ons gevoel, den echten toon getroffen heeft, dien de Dichter bedoelde te treffen: de opwekking van echte, hartelijke Vaderlandsliefde. Ongelukkig de Noordelijke *Nederlander*, wie hij ook zij, die deze gezangen ongeroerd kan lezen! De Dichter tokkelt alle snaren, op welke het oud-*Nederlandsche* hart is gestemd: alles, wat ons dierbaar is, vrijheid, onafhankelijkheid, volksroem, godsdienstige verdraagzaamheid, belooning van verdiensten, herinnering aan de onsterfelijke Vaderen, onze vrouwen, kinderen, onze taal — alles heeft hij in deze *Vaderlandsche Poëzij* vereenigd, om ons hart magtig te roeren; en het schijnt, dat de vaderlandsche Dichter, even als de vaderlandsche gelauwerde Redenaar, de taal van den laatsten vrijen *Romeinschen* Geschiedschrijver heeft voor oogen gehad: *Omnes omnium caritates patria una complexa est.* Wij verblijden ons zeer, te vernemen, dat eenige edeldenkende stadgenooten des Dichters zijnen wensch, om ook *nationale* muzijk bij deze volksliederen te bekomen, reeds aanvankelijk door het uitloven van eereprijzen trachten te vervullen.

De toon is, zoo als wij reeds met een woord zeiden, geheel voor het gevoel: de verbeeldingskracht zal hier weinig bloemen vinden, die trouwens dezer verhevene, zedige Zangnimf minder wél zouden staan. Zoo de Dichter over 't geheel eene *manier* gevolgd ware — en dit gelooven wij niet — het zou die van TOLLENS zijn: maar deze overeenkomst laat zich meer uit de *harmonische* zamenstemming van beider ziel verklaren, die het eenvoudig groote, het roerende, hetgeen de ziel zonder gedruisch verheft, boven het schelklin-

 ken-

kende, en hetgeen men wel eens bij uitfluiting *ftout* noemt, verkiezen. — Onder de zeventien liederen of gedichten dezes bundels is er ook één onberijmd, *Nederland* genaamd. De Dichter maakt daarvoor eene verontschuldiging, die hij, onzes inziens, niet behoefde. Waarom zou toch in onze schoone, rijke taal het rijm *onontbeerlijk* zijn voor de Dichtkunst, wanneer (om nu niet eens van de Ouden te spreken, die eene meer bepaalde *quantiteit* van lettergrepen hadden) *Engelands* grootste Dichters, SHAKESPEARE, MILTON, THOMSON, YOUNG, dat juk van zich afwerpen, om in rijmelooze voetmaat eene voorbeeldelooze hoogte te bereiken? Wanneer in *Duitschland* de hoogere bloei der Poëzij zich juist van het invoeren der onberijmde maat dagteekent, federt welke een KLOPSTOCK, KLEIST, RAMLER, VOSS, GÖTHE en zoo vele anderen hunne onsterfelijke liederen gezongen hebben, — waarom zouden dan wij, wier taal juist den overgang maakt tusschen die der *Duitschers* en *Engelschen*, niet het voetspoor van BELLAMY mogen drukken? Of heeft deze misschien van de natuur een uitsluitend *Privilegie* bekomen, om in rijmelooze maat te dichten? Wij vreezen, dat de geest der navolging van *Fransche* poëzij nog onder deze onbepaalde veroordeeling der rijmelooze maat schuilt. Het is waar, de *Fransche* taal, die *trotsche bedelaarster*, zoo als VOLTAIRE haar noemde, kan het rijm niet ontberen; doch wat heeft dit met ons te maken? Maar wij willen daarom niet ontkennen, dat het maken van *goede* rijmelooze verzen, hoe schijnbaar gemakkelijk, juist aan grootere moeijelijkheden dan het rijm onderhevig is. Wij vinden daarvan in deze gedichten zelve een bewijs. In het reeds genoemde stuk, *Nederland*, (bl. 6) lezen wij tweemaal:

Vreemdeling! kent ge 't volk, dat, in zijn worst'ling
——————————— eens verheven

Hier zijn blijkbaar te vele lange lettergrepen, hetwelk in de lezing belemmert. Even zoo in het volgende:

Vreemdeling! kent ge 't land, waarvan de faam u

Wij zeggen dit geenszins, om dit gedicht als minder schoon dan

dan een der anderen te doen voorkomen, (want het is integendeel een der fraaisten) maar om onzen Dichter, wanneer hij het moeijelijke, schaarsbetredene pad onzer rijmelooze Poëzij wilde bewandelen, voor klippen of banken te waarschuwen. — Hoe waar en hartverheffend is niet zijne taal in het slot van dezen zang!

Vreemd'ling! dat stipje.... ja, dat is ons Neêrland!
Klein is 't, maar rijker nog dan heel Europa:
Rijker in wijzen, in staatsliên, in helden,
Rijker in dichters, die de ed'len bezingen.

Nederland noemt hen niet; zij zijn ontelbaar:
Nassaus! en Evertsens! Trompen! en Ruiters!
Hoofden! en Vondels! en Grooten! gij leeft steeds
In onze harten en in onze zangen!

Dit laatste couplet duidt aan, dat het *nog* in het voorgaande niet bepaaldelijk op den tegenwoordigen tijd *niet*, maar onzen *geheelen* rijkdom omvat. *Het Lied van Nederland, aan den Koning*, is een welgeslaagd *Wilhelmus van Nassouwen*, reeds voorheen elders gedrukt, doch nu ten gevalle der *Zuid-Nederlanders* veranderd. Heerlijk is het volgende, in trippelmaat, *De Verdraagzaamheid*; en wij zeggen vooral, in spijt van alle *Jezuitsche* streken der Profelytenmakers en *Obscuranten* onzer dagen, *Amen* op het laatste:

Ja, vrijheid van godsdienst is 't heiligste goed:
  Dat zullen wij vlek'loos bewaren!
't Is duur eens gekocht voor der vaderen bloed,
  In tachtig verschrik'lijke jaren;
Dit pand is ons dierbaar, als leven en eer:
Geen dwing'land, geen bloedraad ontrukt het ons weêr!

Voor Vrijheid en Vaderland is in den smaak van het Volkslied van TOLLENS. De Heer SPANDAW zegt in hetzelve, op bl. 23, in naam der *Nederlanders: En wereldburgers zijn wij niet.* Indien hij het verkeerde, baatzuchtige: *ubi bene, ibi patria*, hier bedoele, geven wij hem volkomen gelijk; doch anders zien wij niet, waarin een echte *wereldburger* van eenen *menschenvriend* verschilt, en in dien zien weten wij toch,

dat

dat de Heer SPANDAW zelf een wereldburger is. Wij kunnen niet zeggen, dat ons de maat van het lied op den edelen VAN KINSBERGEN bijzonder behaagd heeft. Overheerlijk — een der juweelen van dezen bundel — is *Neêrlands Zeeroem;* en wij kunnen ons niet weêrhouden, daaruit nog de volgende coupletten af te schrijven:

Ziet Neêrlands Maagd! Waar zij verscheen,
  Daar zwelt het al van zegen;
Verkwikkend daalt, op hare treên,
  Een specerijen-regen;
De geur van morgenlandsche vrucht
Bewierookt Hollands vrije lucht.

En blinkend zweven voor haar' voet
  De faam van *de* viktorie;
In haar gevolg is de overvloed;
  Haar lijfstaffiert de glorie;
Zij houdt de weegschaal van het regt,
Als zij der volken pleit beslecht.

CLAASENS heldendaad, die eene lont in de kruidkamer wierp, om zich niet over te geven, wordt waardiglijk bezongen in het gedicht, *Heldenmoed.* Hij, die weet, hoe gelukkig SPANDAW de *Vrouwen* bezingt, zal niets gemeens verwachten van het dichtstuk *Aan de Nederlandsche Vrouwen*, die hier bepaaldelijk uit een *vaderlandsch* oogpunt beschouwd worden. Ook zal hij zich niet bedrogen vinden. Vooral het tweede couplet is *zacht als fluweel en satijn*, en heeft wel iets van het mollige van HOOFT. Het *Vaderlandsch Afscheid*, de *Klagt eener vaderlandsche Vrouw*, en *Aan Vrouwe R. G. van Merlen, geboren Star Lichtenvoort*, zijn in denzelfden edelen geest, die geene billijke tranen, geen gevoel der menschheid uitsluit, maar toch niet wil, dat het gemoed daardoor zich van heilige pligten zal laten aftrekken of in wanhoop dompelen. Vol heerlijke geestdrift is het *Krijgslied*, gelijk *Het Feest van Waterloo;* en wij verlangen hartelijk, dat alle onze Mannen en Jongelingen niet alleen, maar ook onze Schoonen, vooral in de Hofstad en in de hoogere kringen, den Dichter mogen nazingen, wanneer hij in het laat-

ste

ste stuk van dezen bundel: *De Nederlandsche Taal*, zich aldus laat hooren:

Neen! Neêrland staat zijn' taal niet af!
Vloek tref' hem, die, verwijsd en laf,
Nog in het Fransch gareel blijft stappen!
Wat bralt hij op den naam van *vrij?*
Wie vreemden slaafs poogt na te klappen,
Is rijp voor vreemde slavernij.

Handschrift, langs een onbekend kanaal gekomen van St. Helena, of Levensbeschrijving van NAPOLEON BUONAPARTE, *door hem zelven. Uit het Fransch, volgens de tweede uitgave. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1817. *In gr. 8vo.* 158 *Bl. f* 1-10-:

Er zijn geschriften, welke, met den schijn, of zelfs de bedoeling, van aan de waarheid hulde te doen, eene tegenovergestelde uitwerking hebben, en eenen geest aanwakkeren, welke eindelijk niet alleen het bederf van bijzondere personen, maar zelfs van geheele volkeren veroorzaakt; geschriften, welke, over de misdaad een' bevalligen sluijer werpende, en beproefde waarheden verduisterende, het oordeel van minkundigen benevelen, en hunne aandacht van die strikken afleiden, waarin eene onvermijdelijke dwaling hen storten doet. Van dien aard beschouwen wij het voor ons liggende werkje, dat, bij eene oppervlakkige lezing, ons den vernederden dwingeland dikwijls niet alleen doet verschoonen, maar zelfs belang voor hem inboezemt; doch waarin men, bij een naauwkeurig onderzoek, die fijngesponnen misleiding en dien geest van bedwelming ontwaart, waardoor hij zich aan geheel *Europa*, en zelfs aan andere werelddeelen, op zulk eene verschrikkelijke wijze heeft bekend gemaakt.

Het stuk heeft den naam van door hemzelven gesteld te zijn. Ware dit inderdaad zoo, dan zou men moeten verwachten, dat de menschheid, zoo dikwerf door hem bedrogen, zich hierdoor niet zou laten wegslepen: dan, helaas! in vele gevallen is de hardste ondervinding niet genoegzaam ter leering, en de verregaandste ligtgeloovigheid maakt velen onop-

ophoudelijk eene prooi van nieuwe misleidingen. Doch, hoewel men aan de echtheid van het werkje met reden twijfelen mag, is het daarom niet minder gevaarlijk; wijl het niet te ontkennen valt, dat de schrijver met de zaken van den Exkeizer van nabij bekend moet zijn, en men in hetzelve de waarheid en de logen op eene kunstige wijze door elkander gevlochten vindt.

Weinige overdenking behoort er echter toe, om het als gevaarlijk, ten minste als buitensporig, te verwerpen: want, moet men het alleen uit een staatkundig oogpunt beschouwen, (ook zelfs zoo als sommigen de staatkunde, als los van alle zedelijke wetten, beoordeelen) wel nu! dan beslist alles ter veroordeeling: de overheerscher is gevallen, en ieder woord te zijner verdediginge is een oproerige kreet tegen het gezag, dat wij thans eerbiedigen. Moeten wij het teffens uit een zedelijk oogpunt beschouwen, dan huiveren wij met regt van de drogredenen en magtspreuken, waarmede men het aanzien van een zedelijk monster tracht staande te houden.

Hun, die zich zoo gaarne laten medeslepen, en nog heimelijk aan de ingestorte grootheid van den overweldiger hulde bewijzen, mogten wij met regt toeroepen: Herinnert u de blazoenen, waaronder de *Fransche* omwenteling is aangevangen! Waren niet de heiligste beginselen de maskers, waarachter de gruwelen zich verscholen? Werd, onder de luide kreten van *Vrijheid*, *Gelijkheid en Broederschap*, *Frankrijk* niet met bloed overstroomd? Stapelde men niet lijken op lijken? Vernielde de moordzucht niet met ontembare woede; en werden er niet duizenden onschuldige slagtoffers ten dood gesleept, onder voorwendsel van de regten der menschheid te handhaven? Hebben wij onder die zelfde blazoenen zich niet alle misdaden, tot de afgrijselijkste uitersten, zien ontwikkelen? Zijn onder dezelfde voorwendselen de volkeren niet uitgeplonderd en van hunne wettige voorregten beroofd? En is, eindelijk, de dwingeland, voor welken dit werkje schijnt te pleiten, niet het troetelkind van alle die gruwelen en woelingen? Heeft hij er de vruchten niet van genoten; en is hij, naar aanleiding van dezelve, niet opgestegen tot het verschrikkelijkste despotismus; verschrikkelijker, dewijl het door eene fijngesponnen organisatie gewaarborgd was, en van de ingewikkeldste wetten eenen schijn van billijkheid ontleende? En is hij niet, bij eene tweede poging om zich te verheffen, tot de eerste beginselen teruggekeerd? Heeft hij niet alle die werk-

werktuigen in beweging trachten te brengen, welke alle grondzuilen der staten reeds eenmaal omgewroet hadden? Men herinnere zich het lied, dat bij zijne terugkomst in *Parijs* werd aangeheven. Schaarde hij niet om zich en vlijde hij zich niet aan die verschrikkelijke schepsels, die de Septembermaand van 1793 zoo gruwzaam hebben gemaakt? Is dit iets anders, dan de tijgers aanhitsen, die men eens geketend heeft? En dit deed hij, na zich beroemd te hebben, dat hij de monarchij ontzaggelijk had gemaakt! — Heeft hij dus niet in alles ten duidelijkste doen zien, niet naar een vast stelsel te handelen? Ware grootheid toch hangt van geene omstandigheden af. Deze echter alleen hebben hem verheven, en op eene baldadige wijze heeft hij er zich van bediend en er mede gespeeld....

Dan, laten wij ons eenige oogenblikken met de beschouwing van het werkje zelf bezig houden. Op bl. 3 wordt gezegd: „ In alles, wat ik onderuam, slaagde ik, dewijl ik wilde." En verder: „ Voor het overige hangt de wil van het persoonlijk ligchaamsgestel af." Het eerste is het toppunt van vermetelheid; het laatste, ontkenning van alle zedelijke waarde: de man alleen, die naderhand zegt, van zijne studiën niet het minste nut getrokken te hebben, kan zoo spreken.

Het zou een vervelend en overtollig werk worden, hem in de beschrijving, die hij van zichzelven schijnt te geven, na te gaan; dewijl men gedurig zou moeten herhalen, wat aan geheel *Europa* bekend is, en waarvan men zich bij het minste nadenken kan overtuigen. Zeker is het, dat, waar men waarheid in dit werk aantreft, die waarheid steeds een overtuigend bewijs is van de zedeloosheid zijner bedoelingen. Eenige trekken zullen dit genoegzaam bewijzen.

De reden, die hij geeft van zijnen togt naar *Egypte*, bestaat in niets anders, dan in de zucht, om zijne krachten te doen schitteren, om niet werkeloos te blijven, om een hoog gevoelen van *Frankrijks* magt in te boezemen; en hiertoe werd eene ontzettende uitrusting gebezigd, hieraan werden duizenden levens opgeofferd, en aanmerkelijke sommen verspild. Aan het veld, dat voor de wetenschappen hierdoor geopend werd, heeft hij toch wel niet vooraf gedacht? Het slechte lag dus in zijn plan, het goede er buiten. Is dit grootheid, is dit staatkunde, of is 't het werk van eenen onberaden

den verwoester? De ellendige afloop dezer onderneming zou honderd anderen in zijne plaats allen roem onttrokken hebben: hem, den geslagenen, den vernederden, heeft men al, wat hij verspilde, niet aangerekend; de woestheid zijner onuitvoerlijke ondernemingen heeft hem tot een' God doen verheffen: zoo werkt het gif der verblinding! — Het voorkomende in dit werk beantwoordende, kunnen wij in geene bijzondere verschilpunten treden, maar moeten het aannemen zoo als het hier ligt; anders zouden wij met reden moeten aantoonen, dat hij, bij zijn vertrek naar *Egypte*, nog bij lange na die magt niet bezat, welke hij bij de opgave daarvan voorwendt. Trouwens, de snorkerij is hem nimmer vreemd geweest. Wij herinneren ons, eene zijner aanspraken gelezen te hebben, waarin hij de bewoners van de *Vendée* een' gelukkigen oogst belooft, even of hij een God ware, en over de elementen beschikken kon!

„Zoo zijn leven eenige gelukkige oogenblikken gekend heeft, (zegt de schrijver) is hij die aan Mevrouw DE BEAUHARNAIS verschuldigd." — Aan hare hand, ondertusschen, is hij tot den hoogsten trap van grootheid geklommen. en heeft er haar, om zijne bijzondere belangen, afgestooten. Was het van hare zijde een vrijwillig offer, zoo veel te waardiger had zij hem moeten worden. Misschien denkt hij ook alles vergoed te hebben door het kompliment, dat hij haar deswege, met schending van de achting, aan eene tweede gemalin verschuldigd, maakt, (bl. 116.) Welk eene tegenstrijdigheid vinden wij niet in dit alles; en welk eene schaamtelooze schending, niet alleen van alle welvoegelijkheid, maar zelfs van allen zedelijk gevoel!

Bl. 37. „Ik schafte de onrustige gemeensmannen af. Men noemde dit *éliminer* (verbannen, uitwerpen); dit woord maakte geluk." Hoe ellendig is het lot der volkeren, wanneer geluk of ongeluk van een spitsvindig woord afhangt! — Van zijne sluitrede op bl. 42 is het tegendeel bewezen: want de wereld heeft *Frankrijk* aan zich onderworpen, en het evenwel niet vernield: de geest van verwoesting huist niet bij alle volkeren. — „Ik had *St. Domingo* pogen te hernemen," zegt hij onder andere; en al die schoonschijnende redenen bewijzen, dat hij, met al het snorken op de vastheid van zijn karakter, naar geen vast plan te werk ging. Trouwens, hoe kan men dit ook verwachten van iemand, die bij het begin

van

van zijne loopbaan geene hoogere uitzigten koesterde, dan *de epauletten op den schouder te hebben*, en die zich aan BARRAS *hechtte, omdat* ROBESPIERRE *niet meer bestond?* En dezen man, echter, achtte men waardig, het lot der wereld te beslissen! — De dood van den Hertog VAN ENGHIEN, waartoe hij bevel gaf, was geen misslag, maar eene misdaad; dit betuigt hij zelf. Kan men de schaamteloosheid verder drijven? En dit alles wordt nedergeschreven, om de achting der nakomelingschap voor hem te verwerven! — „Bij gebrek van iets beters" (NB.), ontwierp hij een plan om in *Engeland* te landen, en dacht het nimmer uit te voeren. Welk een zamenweefsel van bedrog en buitensporigheid! En dezen man doet men nog van Goddelijke en menschelijke wetten spreken! — In hetgene hij van de zamenzwering van PICHEGRU en MOREAU zegt, herkennen wij den man, die zich geene logen te meer ontziet: de wereld is thans genoeg te dezen opzigte onderrigt. De spijt, die hij op bl. 54 wegens zijne betoonde toegevendheid aan den dag legt, logenstraft weder de vastheid van zijn karakter, doch is er zeer natuurlijk in: hier zien wij weder de volmaaktste overeenkomst met JONATHAN WILD *den Grooten*. — „Zijn gezag," wordt gezegd, „rustte niet op de stellaadje van bevoorregte standen en ondergeschikte klassen." Dit stemmen wij gaarne toe: het rustte op geweld en overheersching. „In zijn rijk bestond niets dan de natie en hij:" hier had hij moeten zeggen, dan hij en zijne handlangers; de natie zelve bestond niet meer: onderworpen slaven immers, al tellen zij ook millioenen, maken geene natie uit. — Op bl. 63 vernemen wij, dat hij *Venetië* voor *Lombardije* en *Tirol* voor *Beijeren* eischte, om ten minste zijne vrienden op kosten zijner vijanden magtiger te maken. Ziedaar een beginsel, den edelen struikroover waardig! — Wat hij op dezelfde bladzijde gedwongen is van ALEXANDER te zeggen, bewijst de trouweloosheid, waarmede hij hem op bl. 61 behandelt. De vrede van *Tilsit*, hierbij roept hij den Czaar zelven tot getuige, werd van goeder harte geteekend, en, terwijl hij denzelven teekende, voorzag hij een nieuwen oorlog. Hoe is dit overeen te brengen? — Drogredenen in aantal ontmoeten wij, wanneer hij over het lot der bijzondere volkeren spreekt, en wij ergeren ons telkens over de zedeloosheid zijner beginselen. Hetgene hij van de korporatiën op bl. 71 zegt, die hij moest daarstellen, wat

is dit anders, dan de standaarden weder oprigten, die hij met zoo veel verachting verworpen heeft? „Ik maakte wetten." Hierop zullen wij niets aanmerken, dan dat wij dit wél meenen te weten! De beoordeeling dier wetten zou een bijzonder, zeer omslagtig werk zijn; alleen vragen wij: is het goede daarin eigen vinding? en is derzelver zamenstel niet een bewijs van zedelijk verval? Die groote omvang toch van elkander verdringende wetten laat aan de misdaden, door derzelver naauwe bepaling, eene trapswijze opklimming over, en de overtreder wikt reeds vooraf de mate van straf, die hij te wachten heeft. „Ik gaf den staat zijn krediet weder, dewijl ik geen gebruik van krediet maakte." Ziedaar weder eene onloochenbare waarheid! Hij wist, dat in de magt alles berustte; hij nam geen krediet, maar hij nam alles, wat hij dacht noodig te hebben, onvoorwaardelijk, zonder het zichzelven als eene schuld aan te rekenen: wat zou hij alzoo met krediet gedaan hebben? — Hij deed *Pruissen* op *Hanover* hopen, en — gaf het aan een ander: ziedaar weder een vraagstuk (want altoos is hij toch met vraagstukken in de weer) beslist! — Bl. 82. „Ik redeneerde goed, maar deed het tegendeel." Dit was hem meer eigen. — „Het stelsel van het vaste land (bl. 85) moest den koophandel van *Engeland* vernielen, en heeft het tegendeel gedaan." Dat hij zich hierin bedrogen vond, is niet onnatuurlijk: in den koophandel was hij niet zeer ervaren: de kunst, om zonder eenig beding te verkrijgen, strookte beter met zijn karakter. — Vreesselijk wordt er geschermd met magtspreuken en drogredenen, om de zaken van *Spanje* voor te stellen; en het vraagstuk wordt beslist met de bewijzen, dat hij ten opzigte van *Spanje* trouweloos, vermetel, onregtvaardig en onvoorzigtig gehandeld heeft. Ook in dezen zou men ieder' ander' der verachting en bespotting waardig gekeurd hebben; voor hem bleef *Spanje* een vraagstuk, dat hij onbeslist liet. — De tegen elkander aandruischende verdedigingen van zijne handelingen gaan tot in het belagchelijke: „De oorlog der omwenteling was de flotsom der gesteldheid van *Europa*: ik was er de uitvinder niet van. De oorlog (NB.) deed de omwenteling in de gunst des volks dalen: daarom wenschte ik naar den vrede." Waar blijft hij nu met zijn onvermijdelijk gevolg? „Overal waren ontevredenen; want ik had de geheele wereld niet bij de vereenigde regten kunnen plaatsen." Welk eene heerlijke lof-

spraak

ſpraak op zijne regering! Zij, die hij niet bij de vereenigde regten had kunnen plaatſen, waren ontevreden, en bij gevolg ongelukkig: ziedaar dus eene werkelijke ſtellaadje, waarop zijne grootheid rustte, en die al het overige verplettet! Waar blijft nu het bewerkte volksgeluk? De Paus werd van *Rome* vervoerd, en *Rome* met *Frankrijk* vereenigd: hier zien wij weder den overweldiger, die allen eerbied voor regt en zedelijkheid zoo ver heeft uitgeſchud, dat hij het zelfs niet meer der moeite waardig acht, een' ſchijn van regt voor te wenden. — Het is vermoeijend, den onzin, die hier telkens met zichzelven worſtelt, na te gaan. „ Ik had de koninklijke regering op een' ontzag verwekkenden voet gebragt." Hoe komt dit weder met den geest der omwenteling overeen? En deze ſtaatkunde wordt verheven genoemd!

Na een breedvoerig wispelturig geſcherm, komt eindelijk de groote onderneming in *Rusland* ter bane; en deze had niet minder ten doel, dan dien ſtaat terug te brengen tot den omtrek, dien hij vóór honderd jaren beſloeg. Hiertoe was de masſa van het *Franſche* rijk ſlechts krachtig genoeg; en deze werd er aan gewaagd: de toedragt en afloop dezer onderneming is ieder nog levendig in het geheugen; het is algemeen bekend, hoe zelfs eenvoudige verſtanden den ongelukkigen afloop voorſpelden; eene armee van driemaal honderdduizend man werd er aan opgeofferd, alle ſchatkisten zijn er voor uitgeput, en echter, volgens de hier gegevene berigten, kostten de laatſte ſtuiptrekkingen van den ter neder geſtorten dwingeland nog oneindig meerder bloeds!... Wie ziet hierin iets anders, dan de wanhopende pogingen van eenen razenden ſpeler? En wien moet het geene verbazing wekken, wanneer hij de uitwerkſelen van het verbijsterde beſef ontwaart, hetwelk zulk een' man nog voor groot wil doen doorgaan?

In gemoede, derhalve, kunnen wij dit werk niet dan als zeer gevaarlijk aankondigen: het verbloemt daadzaken, en ſpreidt over de daden van den geweldenaar een waas van regtvaardigheid. Niet genoeg kunnen wij onze landgenooten, en vooral het opkomend geſlacht, tegen zulke verderfelijke indrukſelen waarſchuwen. Ja, de man, wiens bekwaamheden daarin beſtonden, zich van het oogenblik te bedienen, heeft de geheele wereld, en — dank zij den Hemel! — eindelijk zichzelven bedrogen; hij heeft, onder voorwendſel van de omwenteling ten einde te brengen, derzelver heilige beginſelen vernietigd;

tigd; met onzin en drogredenen heeft hij de ergerlijkfte daden van onregtvaardigheid omkleed; en, wanneer wij op de laatfte bladzijde van dit werk lezen, dat „ de man, aan wien een geheel volk gehecht was," (hier meent hij zeker de bij de vereenigde regten geplaatften medé!) „ onmogelijk zoo verftoken van verdienften zijn kon, als zijne tijdgenooten beweerden (*)," dan verheft zich ons gevoel, en herinnert ons de dagen van ellende; dan zeggen wij luid: hij heeft, met verachting van allen zedelijk gevoel, de regten der volkeren gefchonden, hunne fchatten geroofd, hunne gebruiken omgekeerd, hunne landen uitgeput, en de bronnen van welvaart geftopt; hij heeft de bloem der jongelingfchap, als offer aan zijne grootheid, ter flagtbank gefleept; wanhopende moeders en troostelooze vaders hebben zijne heerfchappij vervloekt; ftrijdende onder zijne vanen, fneuvelde de keur van een volgend geflacht, of zoog er het verleidend gif der verwoesting in; onders, die de vruchten hunner vlijt verfpild hadden om hunne zonen aan den verwoestenden geefel te ontrukken, zagen zich dezelve, onder nieuwe voorwendfelen, afperfen, en hen gedwongen, den tiran op eigen kosten te dienen; geene fchatten konden nu de jongelingen meer vrijkoopen, want de vrijgekochten werden te gelijk met de fchatten weggefleept; van eerewachters werden zij foldaten, van foldaten krijgsgevangenen, en dit alles onder de onregtmatigfte voorwendfelen. Dan herinneren wij ons, hoe ieder, tot zelfs in zijn gezin, befpied werd, om, ware het mogelijk, hem een offer der looze ftaatkunde te maken; hoe verachtelijke werktuigen van eene ergzoekende politie ieder beloerden, en eene enkele uitdrukking van de regtmatigfte verontwaardiging genoegzaam was, om achtingwaardige mannen in de gevangenis te doen werpen; hoe eerlooze beambten het vernuft tot hun eigen voordeel onder fchatting bragten. Zien wij hiertegen, hoe thans ieder zijne gevoelens ruiterlijk uiten kan; hoe de drukpers zulk een' hoogen graad van vrijheid geniet, dat zelfs een gefchrift als het voor ons liggende onbelemmerd in het licht verfchijnt; als wij de gemeenfchap van volkeren met volkeren herfteld zien, en de welvaart zien herleven; als wij de rivieren

(*) Als zijne tijdgenooten dit beweerden, waar blijft dan het geheele volk, dat aan hem gehecht was?

ren en havens, onder de heerfchappij van den dwingeland ledig van fchepen, als overdekt befchouwen, en de vrijheid naast den troon herfteld zien, — dan danken wij van ganfcher harte den Almagtigen, die den heiligen opftand met zege bekroonde; dan zegt ons de overtuiging, dat door den val van hem, wiens regering meer bloeds heeft gekost dan immer voor het behoud van eene kroon werd vergoten, die geen ander doel heeft kunnen hebben dan zijne opvolgers eene woestijn ter beheerfching over te laten, de laatfte overblijffelen van zedelijkheid en menfchengeluk zijn gepaard; en ons blijft niets te bejammeren over, dan dat hij te veel verwoest heeft, om alles, wat zijne heerfchappij achterliet, op ééns te kunnen wegwerpen, en dat de gevoelens, die onder dezelve aangekweekt en door dezelve onder de volkeren verfpreid werden, te diep ingekankerd zijn om op ééns te kunnen worden uitgeroeid.

Het nieuwe Leven en de hereeniging in de Eeuwigheid, door F. EHRENBERG. *Uit het Hoogduitsch. Te Amfterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo. 78 Bl. f* 1-5-:

Allervoortreffelijkst! De uitboezemingen van het diep gevoelig en Christelijk hart van den waardigen man op het Paaschfeest, kort na het affterven zijner jonge en zeer geliefde gade. Eerst zes weken na dit treffend verlies was hij in ftaat den predikftoel weder te beklimmen; maar toen, op den dag der opftanding onzes Heeren, was hij ook volkomen in ftaat, om niet alleen den vollen Christelijken troost, dien hij ondervond, voor iederen treurigen te openen, en om dit te doen, zonder dat zijn eigen gevoel hem meer voor zichzelven dan voor zijne hoorders fpreken deed, maar ook om eene zoo geheelenal heiligende ftrekking aan zijne voorftellingen te geven, als waartoe dood en verlies op aarde zijn, en de verzekerde hoop des eeuwigen levens en van wederzien in de toekomst een ieder dagelijks en door geheel zijn leven bruikbaar is.

Men kent EHRENBERG in zijne voortreffelijkheid als prediker voor verftand en hart; en deze toefpraken, zoo als zoodanige en (althans van ieder, die daartoe aanleg heeft) door-

gaans iedere leerrede wezen moest, zullen niet zonder roering en blijvenden indruk gelezen worden. Zij zijn voor treurenden een uitmuntend geschenk: zij geven geene andere dan wenschelijke aandoenlijkheid, geene andere afleiding dan die wezenlijk behoefte is, en echten, verzachtenden, zuiverenden, genezenden balsem aan de gewonde ziel. Die zich zetten kan, om opstellen, in zoodanige omstandigheden uit het hart gevloeid, en zoo eenvoudig voortreffelijk, met een kritisch oog te lezen, en dezelve als kunstgewrochten wilde toetsen, heeft minder gevoel dan wij; hoezeer ook in dit opzigt deze prediker bij deze opstellen niet te miskennen is, en wij waarlijk, zonder vitlust, niets weten aan te wijzen, dat den schijn heeft van minder doordacht of eenigzins berispelijk. *Het leven in den dood — na den dood — en wedervereeniging in de eeuwigheid*, zijn de onderwerpen dezer twee leerredenen, waarvan de eene JO. XI: 25, 26, en de andere I THESS. IV: 13, 14 ten tekst heeft. Wij zijn de vertaling, ook van deze opstellen, aan den Eerw. B. VERWEY verschuldigd, die er eenige weinige, welgekozene, bekende dichtregelen, voor den Hollandschen lezer, heeft bijgevoegd.

Nadeelige gevolgen van de onverschilligheid der Vlamingen en Brabanders omtrent hunne moedertaal, en noodzakelijkheid, dat zij dezelve beoefenen; door P. A. VAN DEN BROECK, *van Aalst. Te Aalst, bij* J. Sacré, 1817. *In gr. 8vo. f* :-8-:

Dat noemen wij „ eene verhandeling met proeven," en zulks in het vak der letterkunde. De schrijver betuigt, zoo min als iemand zijner landgenooten, vóór hunne hereeniging met de Hollanders tot één volk, aan het leeren, lezen of schrijven hunner taal ooit gedacht te hebben; en nu schrijft hij een stuk in dezelve, dat, betreffende stijl en taal, de naauwlettendste monstering kan doorstaan. Hoe gemakkelijk — wij trekken dit gevolg met hem en uit hemzelven — blijkt het aan den Vlaming te vallen, zich den tongval (men neme dit woord maar niet te letterlijk) eigen te maken, die boven de andere Nederlandsche dialekten is beoefend en beschaafd geworden! Stelt nu hiertegen over 's mans eigene bekentenis, dat zij sedert zoo vele jaren van naauwe verbindtenis, en eeuwen van aan-

aanraking en vermenging, nog het Fransch niet naar eisch hebben geleerd te schrijven; en wie streelt zich dan niet met de hoop, dat men eenigermate zal luisteren naar de vermaningen van dezen schrijver, en het Hollandsch te eenigen tijde zal worden, wat het verdient te zijn, — de algemeen geliefde taal van een magtig en bloeijend volk? Wat wij in het onderhavige boekje wijders vinden, om deze zaak aan te dringen, is alle aandacht waardig, zoo al niet voor elk overtuigend en onbetwistbaar. Het komt inzonderheid daarop neêr, dat men zijne eigene taal bij stellige voorkeur, ja bij uitsluiting, moet beoefenen, andere wel leeren om ze te verstaan, en er zich des noods in uit te drukken, maar niet om te schrijven, niet om er in volleerd te zijn. Dit gelukt toch nooit volkomen; denkbeelden en woorden, in de eerste jeugd al ontvangen, zijn zoodanig als te zamen gegroeid en naar elkander afgemeten, dat er geene scheiding, zonder verlies, kan bestaan. Wél hem dan, die eene eigene taal heeft, op eene eigene voldoende, rijke en beschaafde volkstaal kan roemen! Dit is het geval der Belgen; het Hollandsch evenaart niet slechts, maar overtreft Fransch en Engelsch in oorspronkelijkheid, in de groote gave, om, door middel van een matig getal wortelwoorden, zonder vreemde hulp, elk denkbeeld uit te drukken. De schrijver staaft dit met voorbeelden, die doel treffen. En wij kunnen — om te eindigen — niet anders dan lof aan doel en behandeling, aan beschouwing en oefening in dit boekje geven.

Verhandeling over den handel en scheepvaart op de reeds bestaande landbouwende Koloniën in het algemeen, en op zulke Koloniën, welke, in het gematigd klimaat nieuw aangelegd, door Europeanen, zonder slaven, bewerkt kunnen worden, in het bijzonder; door den Baron FRIEDRICH VON BOCHENRÖDER, *oud Staf-Officier. Te Amsterdam, Rotterdam en 's Hage.* 1816. *In gr. 8vo.* 188 *Bl.* (*Voor Rekening van den Auteur.*) (*Bij Inteekening f* 2-:-:)

De Schrijver van dit werk, een *Duitscher*, doch sedert lang in *Holland* gevestigd, en die zelf althans in de *Kaap*-kolonie een' geruimen tijd schijnt te hebben doorgebragt, terwijl hij

met de belangen der Volkplantingen in 't algemeen vrij wel bekend toont te zijn, geeft hier een plan op, om den landbouw in de Koloniën door den handel, en dezen wederkeerig door den landbouw op te beuren. Dit stuk is echter slechts een gedeelte eens uitgebreiden werks in zeven Afdeelingen (waarvan dit enkel de vierde bevat) *over de balans van den handel*, en wordt slechts als eene proeve vooraf gezonden, terwijl het de gewigtigste *résultaten* van des Schrijvers nasporingen schijnt te bevatten.

De reeds voorlang in ons land in zwang geweest zijnde *Negotiatiën* op plantaadjen in de Koloniën maken den grondslag uit van het stelsel des Schrijvers. Deze *Negotiatiën*, door groote kantoren hier te lande bezorgd, kwamen vol uit den boezem der Natie, en werden door de planters na verloop van eenige jaren met de interest afgelost; de *administrateur* genoot de voordeelen van het beheer, en den uitsluitenden handel in de benoodigdheden en voortbrengselen der plantaadje, en de planter werd binnen eenige jaren eigenaar op den vruchtbaren grond. Deze inrigting bestaat ten deele nog; maar de Schrijver zoekt die uit te breiden, door aanmoediging van den landbouw, vooral in de Volkplantingen binnen den gematigden Aardgordel; hij schijnt het oog te hebben op de *Kaap*-kolonie, die echter nu voor ons verloren is. De kust van *Guinea*, welke daarvoor misschien eenige vergoeding kan schenken, ligt bijna vlak onder de Linie; de *Westindische* Volkplantingen insgelijks, en de *Oostindische* bezittingen ten zuiden derzelve, doch nog binnen den heeten Aardgordel. Wij moeten ons dus, in den tegenwoordigen toestand onzer bezittingen, wel tot de heete luchtstreek bepalen, die ook zekerlijk, hoewel ongezonder, nogtans verreweg de vruchtbaarste is. Zijn plan is, om het *krediet* aan de eene zijde te bevestigen, door goede en veilige *hypotheken* voor den geldschieter te bezorgen, bij wege van verbetering van den landbouw, en aan den anderen kant, door een levendigen vrachthandel en scheepvaart, het vertier der aan te leggen koloniale landerijen te vermeerderen en te verzekeren. Hij raadt daartoe sterk aan, dubbele kantoren of handelsverbindtenissen op te rigten, waarvan de eene *Compagnon* in het Vaderland, de andere in de Volkplanting zijne woonplaats zou hebben, als welke veel voordeeliger zijn dan handel voor eigene rekening van één vaderlandsch kantoor, of Commissiehandel naar

de

de Volkplantingen. Hij treedt zelfs in vele bijzonderheden omtrent de goederen, die men moet medenemen, deelt als bijlage een *Concept-Contract* van *Asſociatie* mede, en een Assortiment voor Factuurlijsten van *Europeſche* goederen. In een tweede ſtuk, bepaaldelijk aan *de ſcheepvaart en den vrachthandel op landbouwende Koloniën* toegewijd, gaat de Schrijver nog een' ſtap verder, en doet het voorſtel, om de Oorlogſchepen van den Staat, in vredestijd, als Fluiten uitgerust, tot vervoer van goederen naar en van de Koloniën te beſteden, waardoor *vooreerst* die anders veelal afgedankte Schepen in ſtand blijven, *ten andere* in vredestijd goede Zeelieden worden gevormd, en *ten derde* door de gewonnen vracht aanzienlijke ſommen voor 's lands kasſe zouden worden beſpaard, (jaarlijks, volgens de berekening des Schrijvers, wel 24 tonnen gouds, zie bl. 172.) Natuurlijk onderſtelt de Schrijver eene *vrije* koopvaart naar de Koloniën, en roept, tot bevestiging der voordeelen van den vrachthandel en van zijn ſtelſel in 't algemeen, het voorbeeld van *Noord-Amerika* in, 't welk in een tijdvak van 15 jaren meer dan 6000 ſchepen in bezit (bl. 127), en reeds in 1804 aan *Convoijen en Licenten* bijna 12 *Millioenen Dollars* inkomſten heeft gehad. De voordeelen van den vrachthandel zijn (bl. 125) niet alleen met die van den handel door compagnons te vergelijken, maar overtreffen die dikwijls; want de vrachthandel brengt, wél gekend en beoefend, ruim honderd percent op, terwijl hij den eerstgemelden handel op landbouwende Koloniën in het meer *gematigd* klimaat op ruim 60 à 80, en die op bezittingen in den heeten Aardgordel (zoo als *Java*) op ruim 50 tot 60 percent berekent. (Bl. 89, 90.)

Zie daar, zoo kort ons mogelijk is, een algemeen denkbeeld van dit voortbrengſel gegeven, hetwelk zekerlijk de aandacht van Staatshuishoudkundigen niet onwaardig is. Of echter de ſchitterende voordeelen, die de Schrijver in zijn ſtelſel ziet, niet grootendeels harſenſchimmig zijn in den *tegenwoordigen* toeſtand van zaken, bij *Engelands* onmetelijk overwigt in den *kolonialen* handel, bij de groote rol, die *Amerika* ſpeelt, hetwelk ons in den algemeenen vrachthandel bijna vervangen heeft, bij den kommerlijken toeſtand onzer *Oostindiſche* bezittingen, die door ſtrenge, ja wreede en hoogst onſtaatkundige maatregelen, en de Hemel weet door wiens invloed, ten deele in openbaren opſtand, ten deele in he-

hevige gisting zijn: dit te beoordeelen, is de taak van den Staatsman. Wij zullen slechts één staaltje bijbrengen van 't geen de Schrijver als eene daadzaak aanvoert, die ook wel zoo geweest, doch sedert veranderd is. In de kolonie *Demerarij* heeft de katoenbouw wel (volgens bl. 47) gebloeid, doch is reeds vrij wat vervallen, omdat men het katoen goedkooper uit *Amerika* kan bekomen; op eene streek der kust, van 20 *Engelsche* mijlen, was vóór ruim 15 maanden reeds niet meer dan de helft der katoenplantingen, die er 6 jaren te voren bestonden, en men sprak om alles in suiker aan te leggen, waarmede nu reeds de helft bebouwd is. *Rec.* heeft dit uit den mond van *Engelschen*, die deze kolonie vóór ruim een jaar verlaten hadden.

Het *Hollandsch* is voor een' *Duitscher* over 't algemeen tamelijk wel; doch vindt men er grove *Germanismen* in, zoo als: *gelijkzaam*, *verzoeken aanstellen* (proeven nemen) enz.

De ware Vrienden van Vaderland en Oranje, *door* P. VAN HOOGSTRATEN. *In 's Gravenhage*, *bij* de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon, *en bij* J. Detune. 1817. *In gr. 8vo. XII*, 70 *Bl. f* :-: 8 -: *(Voor den Armen.)*

Wij hebben zeldzaam een boekje gevonden, waarin men meer waar voor zijn geld krijgt, dan in dit. De hatelijkheid, die er in heerscht, doet niet mede; want hoe zou *een waar Vriend van Vaderland en Oranje* zoo hatelijk kunnen zijn, als de Heer P. VAN HOOGSTRATEN zich hier vertoont? Neen, hij heeft zeker dit boeksken gesteld na eenen slapeloozen nacht of bij eenige verstopping — die kunnen eenen mensch danig uit zijn humeur brengen. De Heer VAN HOOGSTRATEN heeft bij het stellen plan gehad om veelzijdig nuttig te zijn, en bij ongeluk is hij een beetje pikant geworden, zoo omtrent als FERDINAND en IZABELLA tegen de *Joden*. — Wij zijn overtuigd, dat ieder zijne zwakke oogenblikken heeft, zelfs een Recensent; en daarom willen wij des Heeren VAN HOOGSTRATEN's kwaad humeur bij 't schrijven van dit boekje zoo hoog niet opnemen, ook wat hij daarin uitstoot aanmerken gelijk een bijzonder artikel in een *Dictionnaire Encyclopedique*, hetwelk den Schrijver — die straks weer geheel koelzinnig, b. v. *ad vocem* KNOLLEN, van

knol-

knollen voor citroenen verkoopen, of *ad vocem* KUNST, van *den invloed, welken een voordeelig ambt op de denkwijs hebben kan*, zal praten — slechts een weinig warm gemaakt heeft; echter uit louter liefde voor de waarheid. Wij gaan dit als nevenzaak voorbij, en komen tot de vele hoofdzaken in dit boeksken, die eigenlijk in een register hadden moeten aangewezen worden, omdat zij, gelijk in een *Dictionnaire*, vele zijn en niet bij elkander behooren.

Uit de belangrijke voorrede leeren wij, bl. IV, dat, wanneer er van *Recensenten* gesproken wordt, daarmede alleen de *Letteroefenaars* bedoeld worden, en, of men het niet af konde, deze Recensenten ziet hij reeds vooruit tegen zich in 't harnas, vooreerst omdat hij hunne spelling niet volgt, en anderdeels omdat hij met hen in denkwijs omtrent het politieke verschilt.

Hier volgt nu eene keurige, doorgeleerde en wijsgeerige verhandeling over de spelling, die, eene met klein schrift gedrukte noot medegerekend, groote vier bladzijden beslaat. Bl. VIII krijgen de recensiën, vooral die der *Letteroefenaars*, eene zakelijke beurt; en wordt derzelver hatelijkheid in 't beoordeelen van werken, met al de liefde, die in dezen *waren Vriend van Vaderland en Oranje* woont, aangewezen. Op 't eind echter vindt hij, dat zij zich in dezen toch een weinig jo beteren, doordien zij somtijds eens — „op hunnen tabberd gehad hebben," wil hij zeggen. Nu, dat is immers braaf, wanneer iemand zich laat verbeteren; wie weet, wat de liefderijke teregtwijzing van den Heer VAN HOOGSTRATEN uitwerkt! Maar ten aanzien van 't staatkundige — vaart hij bl. IX in substantie voort — zijn zij nog even onbetamelijk en hatelijk, zoo ras zich iemand niet naar hunne denkwijs hierin wil schikken. Een treffend voorbeeld wordt hiervan bijgebragt, namelijk die recensie, (was dan dat eene recensie?) welke in hun Tijdschrift van 1816, No. 12, bl. 548, is geplaatst. En hier leeren wij dan, dat, in de laagste uitdrukkingen eenen Tiran en diens Stadhouder vleijen, „ zich naar de zaken schikken" en „ dezelve voor lief nemen" heet; dat dit een jong mensch, die door de wereld zoekt te komen, wel doen mag; dat die Heer, waarvan daar gesproken wordt, niets anders gedaan heeft, dan de gewone weidsche uitdrukkingen bezigen. Ons is echter niet bekend, dat er *zoodanig* een formulier, ook slechts door gewoon gebruik, ingevoerd

was.

was. (Wij ontvangen dus hier gewigtige taal- en zedekundige lessen.) Eindelijk vindt de Heer VAN HOOGSTRATEN, dat die Heer wel niet zoude aangevallen zijn, zoo hij niet van het inhalen van het Trojaansche paard gesproken had, hetwelk de *Letteroefenaars* nu vermoeden laten mede te hebben ingehaald.

Al verder zegt de Schrijver, dat zijn werk, ook wat het staatkundige betreft, hun niet zal smaken; maar hij zal hen niet antwoorden. (Wij weten niet, of het onzen geëerbiedigden Koning, wanneer Deze den tijd had, zoo als een particulier man, eens nu en dan zulke dingen door te zien, ook wel erg smaken zoude; want Hoogstdeszelfs handelwijze is waarlijk niet in den geest der *Hoogstratensche* vaderlandsliefde.) Echter is het den Schrijver toch der moeite waardig, nog eens een driekwart pagina op de beoordeelaars te schelden, en de onbestaanbaarheid hunner politieke gevoelens door te halen. Ja, daar schijnt zelfs zoo iets van een dreigementje voor de toekomst onder te loopen: maar, of de aanvaller dan niet het woord alleen zal behouden? Men moet immers altijd hooren, wie het zegt.

Zoo is dan de voorrede van dit boekje verreweg het gewigtigste. Het werk zelve begint met aanwijzing der verdiensten van het Huis van Oranje, ten aanzien van ons Vaderland. Vervolgens worden alle oude koeijen getrouw uit de sloot gehaald. De taalkundige verdiensten van dit werkje zijn door hetzelve van den aanvang tot het einde verspreid. Zoo worden wij ingelicht aangaande de woorden *Patriot*, *Ultrarevolutionnair*, *Partij* — en leeren, dat de zoogenaamde *patriotsche* geene *partij*, maar eene *factie* of *cabaal* moest heeten, en bl. 60, in eene noot, aangaande de spelling *rekest*, in plaats van *rekwest*.

Bl. 24. worden *alle* voorstanders der revolutie over éénen kam geschoren. Niemand mag zeggen *gedwaald* te hebben; want jonge menschen, b. v. beneden de 25 jaar, dwalen en worden verleid. (Ei, Heer VAN HOOGSTRATEN! gij, als boven de 25, zijt dus ook boven de dwaling verheven? Gij hebt het ver gebragt!) Op die zelfde bladzijde krijgen wij verder eene wijsgeerige en taalkundige inlichting aangaande de woorden *vergeten en vergeven*. Wij worden onderwezen, dat deze woorden, zoo bij elkander gesteld, een spreekwoord uitmaken, 't welk nooit letterlijk moet worden opgevat; want

dat

dat *vergeven* heet: *niet straffen* (Ei, Heer VAN HOOGSTRATEN! heet het waarlijk niet meer? dan zijt gij niet zeer Bijbelkundig.), en dat dit wel in onze magt staat, maar het *vergeten* niet. Maar, Heer VAN HOOGSTRATEN, nu hebt gij het Publiek toch voor wat heel dom aangezien; want, dat geen mensch beletten kan, dat hem niet nu en dan iets weder in 't geheugen terugkeere, weet waarschijnlijk een ieder: maar, stelt gij u daarentegen het vergeten, in dien zin, waarin 't genomen wordt, wanneer het bij *vergeven* staat, namelijk het ZONDER HAAT OF WROK GEDENKEN aan eene zaak, als onmogelijk voor, dan zijn wij blijde, dat wij u beschouwen, als dit boekje schrijvende na eenen slapeloozen nacht of bij eenige verstopping; want wat zouden wij anders van uw *Christendom* moeten denken? — Voorts hoopt de Schrijver, dat dit *vergeten* nimmer het voorkomen van *beloonen* moge verkrijgen, omdat de gevolgen daarvan op nieuw rampzalig voor Vaderland en Oranje zouden kunnen worden. Daar heerscht over 't algemeen (wij moeten het toch zeggen) in dit geschrijf een wraakzuchtige geest, die waarlijk niet te wenschen ware dat algemeen wierd. NAPOLEON zoude, toen hij, na zijne terugkeering van *Elba*, door zijne zendelingen, tweedragt en burgerkrijg, ook in ons Vaderland, zocht te stoken, ZULKE *ware Vrienden van Vaderland en Oranje*, als de Schrijver schijnt te zijn, beter hebben kunnen gebruiken, dan onze geëerbiedigde Koning, die eendragt en liefde onder zijne onderdanen begeert.

Worden, eindelijk, politieke geschriften, na de gezegende omwenteling uitgekomen, gerecenseerd, en uit alles, wat ooit anders gedacht hebbenden dan de Schrijver gezegd hebben, vlijtig vergif gezogen, het lust ons niet, dezen leelijken arbeid verder voet voor voet te volgen. Alleen merken wij nog aan, dat wij, ten betooge van 's Schrijvers onbaatzuchtigheid, eene korte schets van zijnen levensloop ontvangen, waaruit zijne opofferingen voor Vaderland en Oranje klaar te zien zijn. En, zoude hij ook aan zichzelven in 't geheel niet gedacht hebben, toen hij bl. 33. zeide, dat de *ware Vrienden van Vaderland en Oranje* verlangen, dat men hun gedrag *nimmer vergete!*

Dan, wij willen ons bij ons eerste voornemen houden, en van den Heer P. VAN HOOGSTRATEN het beste denken, schoon wij toch verpligt waren den inhoud van zijn boekje

op

op te geven. Wij blijven hem voorts dank schuldig voor de belangrijke onderwijzingen, die hij ons mededeelt, en daarvoor, dat hij het Publiek in zich eenen zoo verdienstelijken man eens van nabij heeft doen kennen.

Karel Barimore, of de noodlottige Gevolgen van den Minnenijd. Naar de derde Fransche uitgave. Te Amsterdam, bij de Wed. H. van Kesteren en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 206 *Bl. f* 2-12-:

Niettegenstaande eene vertaling uit het Fransch, vooral in het romantische vak, ons, om meer dan ééne reden, maar weinig bevalt, eene herhaalde uitgave bij deze onze nabûren ook voor ons juist geene sterke aanbeveling is, wij ook zoodanig eene waarschuwing tegen zulk eenen alle verbeelding te boven gaanden minnenijd voor den Nederlander weinig behoefte rekenen, daarenboven nog geen volkomen vertrouwen stellen in de verklaring van den onbekenden Schrijver, dat het fonds des verhaals op eene ware geschiedenis zou gegrond zijn, en ook geenszins instemmen met het *Journal de Paris*, hetwelk dezen Roman met de *Corinna* van Mevr. VAN STAEL en de *Atala* van CHATEAUBRIANT vergelijkt, — desniettegenstaande doen wij dit verhaal gaarne regt, getuigende: dat het wél en met smaak is geschreven, en dat het wel bijzonder dienen mag ter waarschuwing tegen onberaden en inderdaad doorgaans dwaze en ongelukkige huwelijken, tegen familiebetrekkingen en familiebelang, en zonder deze te raadplegen, aangegaan, enkel uit zeker overdreven gevoel, en in het bijzonder ook wel tegen huwelijken met personen van al te zeer uiteenloopende godsdienstige denkbeelden. — Karel Barimore, zijne vrouw, de voor hem bestemde waardige bloedverwante, en alle zijne vrienden, zijn het slagtoffer van deze zijne onberadenheid; en is deze Roman bijzonder treurig, daar ieder persoon, die braaf is en in welken wij belang stellen, ongelukkig wordt. De held des verhaals, vrij keurig in zijne keuze, en voor de schichten van den Liefdegod onkwetsbaar, naar het scheen, zag (en de eerstgeworpen blik besliste voor de eeuwigheid!) een jeugdig betooverend Grieksch meisje; zij werd dan ook zijne vrouw, hoe veel onoverkome-

melijke zwarigheid eerst moest worden opgeruimd, en, zonderling genoeg, bleef dit huwelijk voor zijne vrienden in Engeland bedekt; zijn geluk was volkomen, tot dat de zwangere vrouw, door droomen en gezigten harer angstvallige verbeelding, met schrik en ijzing gevoelde, dat zij eenen ketter onder haar hart droeg; en dit was 't niet al, maar, door de heiligste pligten, die hij te lang verzuimde, gedwongen, moest hij zijne gade misleiden en verlaten; en, alhoewel dit maar voor weinige dagen en met de meeste voorzorg geschiedde, kreeg zij sterkte voor hare ongegronde vermoedens; haar minnenijd werd zinneloosheid en razernij, en wel zoo, dat de ijsselijke ellende van allen alleen met den dood eindigen kon.

Een paar aanmerkingen, welker waarheid ons trof, hoewel zij ons bevreemdden in eenen *Franschen* Roman, willen wij afschrijven:

„Te *Lausanne* hebben mijne eerste gepeinzen ook mijne „eerste smarten opgewekt; daar heb ik den hoogmoed en de „laagheid der menschen leeren kennen, benevens die verachtelijke trotschheid veler aanzienlijken, welke hen zoo verlegen maakt, indien men slechts verstands genoeg bezit hen „te bespotten. Bijna alle de grooten der aarde, welken ik „gekend heb, kunnen vergeleken worden bij die bergen, „waarvan men, in het verschiet, de reusachtige gestalte en „de hemelsblaauwe kleur bewondert, terwijl men, bij nadere „beschouwing, niets dan woeste rotsen en onvruchtbare toppen ontdekt; met dat onderscheid, echter, dat de berg „hooger schijnt, wanneer men denzelven nadert, daar deze „menschen dan naauwelijks hunnen gewonen omvang behouden."

„In alle groote gezelschappen heb ik mij nimmer wél bevonden, doch vooral niet bij de *Franschen*. Hun al te welig vernuft verveelde mij; die gedurige spotlust en die „kunst, om, op eene luchtige wijze, over ernstige zaken „en, bedaard, over nietsbeduidende dingen te kunnen spreken, stuitte mij geweldig."

Tafereelen voor de Jeugd, of Geschenk tot Nut en Vermaak. Met 8 *gekleurde Plaatjes. Te Zwolle, bij* Clement, de Vri *en* van Stegeren. *In* 12*mo.* 144 *Bl. f* 1-2 : (*Zonder jaargetal.*)

KLAAS en JUULTJE zeggen mooije versjes op, onder andere uit VAN ALPHEN; en straks vertelt JUULTJE eene historie van eene *infame* schurkerij, die zij ook gelezen heeft, en waarin de bedrogene zich met een gezegde uit eenen Franschen schrijver troost. Van JANTJE wordt verteld: „'*Zuippartijen* en *bordeelen* wierden nu zijn eenigst doel." En: „ Crediteuren, zoo medoogloos *als een Epicurisch zwijn*, wilden, *slechts om hem te plagen*, zijn vervolgers, maners zijn." God wordt aangesproken: „ o Gij, die *speer* bij *speer* kunt door uw magt regeren, Gij die *met eenen wenk* van Zuid- tot Noord-pool ziet." In *het gelukkig huisgezin* weten de kinderen niet, dat vader jarig is, voordat moeder 's avonds overvloediger opdischt. *De wijsgeer op het land* vertelt van COOK, GESNER, MARMONTEL, NIEUWENTIJD, YOUNG, POOT, SHAKESPEARE, D'AUBENTON en KLOPSTOCK. JANTJE helpt KLAASJE abrikozen stelen; maar verraadt hem daarop: dit heet: *valsche vriendschap!* KLAASJE vertrouwt nu niemand meer; en JUULTJE's moeder houdt haar eene oud-wijze voorlezing over de vriendschap. *Het ongelukkig huisgezin* is een schril tooneel van ellende en wreedheid, gevolgd door eene redenering, goed om menschenhaat op te wekken. KOOSJE heeft zijne kermisduiten, *een' gulden* bedragende, aan eene arme vrouw gegeven, en krijgt met zijn zusje van vader *drie guldens* weder. — De plaatjes, die anders niet kwaad zijn, prijken met vrij ouderwetsche figuren, en één met een paartje in vrij teedere houding. Zoo ziet dit boekje er uit. Wat ook, blijkens het *voorberigt voor den tweeden druk*, „ Heeren Recensenten" van den eersten loffelijks mogen gezegd hebben, deze Rec. zegt van den tweeden, om er niet meer van te zeggen, slechts dit, dat het een zeer *onkinderlijk* kinderboekje is.

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel-waarheden voor onze Eeuw, in Leerredenen en Vertoogen van JOHANN GOTTFRIED SCHÖNER. *Uit het Hoogduitsch. Met Bijvoegselen van den Vertaler. Te Haarlem*, *bij* J. L. Augustini. 1817. *In gr. 8vo. XII en 389 Bl. f* 2-15-:

Dit boek bevat, in het geheel, drieëntwintig opstellen, als zeventien van den Schrijver, en zes van den Vertaler. Den Schrijver behooren de volgenden toe: 1. Hoe beschouwen Christenen den oorlog? 2. De jaren van onzen druk beschouwd, volgens NEHEM. IX. 3. *God wil*, ook nog in dezen benaauwenden tijd, *dat alle menschen zalig worden*. 4. Vanwaar komt het, dat Gods woord ons dikwijls veel meer schijnt te beloven, dan wij vervuld zien? 5. Op welken trap van eere staat de Christen in de onzigtbare wereld? 6. Over het misbruik van den zondag. 7. Behoeft men, om zalig te worden, niets meer, dan zedekunde? 8. Over Doop en Avondmaal. 9. Is Christus waarlijk gestorven en opgestaan? 10. De uur der verzoeking. 11. Over het *Onze Vader*. 12. Over den gewigtigen invloed van gelukkige huwelijken op den tegenwoordigen zorgelijken tijd. 13. Hoe bewaart men kinderen best voor den verderfelijken geest des tijds? 14. Noodzakelijkheid van het bijbehouden van schriftuurlijke uitdrukkingen en zegswijzen. 15. Is het ambt der Protestantsche Leeraren wettig en van kracht? 16. Ernstige wenken voor menschen van elken leeftijd, naar LUCAS XIX: 42. En 17. *Heb ik u niet gezegd, dat, zoo gij gelooft, gij de heerlijkheid Gods zien zult?* JOAN. XI: 40. — Van den Vertaler zijn: A. Over *Psalm* CXXXVII. B. De rampen van Nederland van 1795—1813 herdacht. C. Voordeelen van 't herdenken van geleden rampen. D. De regen van 1816.

E. De tijd van genade en zaligheid een kort, onzeker nu. En F. Jezus Christus en het geloof aan Hem de ziel der zedekunde.

Wat de Vertaler, in zijn voorberigt, ook zeggen moge, de uitgaaf van de meesten dezer stukken geschiedt thans buiten den tijd. Die van den Schrijver zijn meestal, op onderscheiden tijden, en bij verschillende gelegenheden, vóór 1812, in druk verschenen, en werden, in 't gemelde jaar, op nieuw, in één bandje verzameld, te *Neurenberg* uitgegeven. Derzelver doel was *verbreiding der waarheid*, *naar de behoefte van den tijd*, welke een tijd van oorlog, van verwoesting, en van daardoor veroorzaakte ellende was. Die tijd is nu gelukkig voorbij; en wij danken God, reeds sedert twee en een half jaar, voor het herstel van den vrede en het genot van deszelfs zegeningen. Zeer verschillend zijn derhalve de behoeften van den tegenwoordigen tijd en die des eerstgemelden. — Maar, kan het dan ook thans zijne nuttigheid niet hebben, op den verleden tijd terug te zien? — o Ja, mijn vriend! maar gij moet hem dan ook als verleden, en niet als tegenwoordig, schetsen: gij moet dan niet tot ons spreken, alsof wij nog in druk zaten, en steeds nog zwaarderen verwachteden, maar als daarvan nu verlosten: gij moet ons dan geene stukken geven, zoo als die, naar de behoefte van den oorlogstijd, gesteld zijn, maar zoo als de tijd des vredes ze vereischt: en dan verzoeken wij daarbij nog, dat gij gelieft te bedenken, dat wij *Nederlanders* zijn, en dat gij u tot ons, als zoodanigen, wilt rigten, en niet als tot *Neurenbergers*, in welken wij onszelven, zelfs vóór 1812, maar in het geheel niet gelijkend getroffen vinden. — Maar, het zijn opstellen van eenen SCHÖNER, een *Neurenbergsch* Leeraar, een grijsaard, die „tusschen de zestig en tachtig jaren staat," en die aanspraak heeft op achting en eerbied. — Zeer wel, Heer Vertaler! Wij willen ook den braven ouden man geen woord te na spreken. Maar hij gaf deze stukken in hunnen' regten tijd uit; en gij geeft ze ons vertaald en onver-

veranderd weder, buiten dien tijd. En, eilieve! waar wilde het heen, zoo men ons alzoo alle opstellen, door brave en eerbiedwaardige Duitsche grijsaards, naar de behoeften van zekeren tijd, en voor hunne stad- of landgenooten, niet voor ons, geschreven, buiten dien tijd vertaald wilde leveren? Gij wilt ons immers die van den eerwaardigen SCHÖNER niet als zulke *Chef-d'oeuvres* opdisschen, welke, voor alle anderen, onderscheiding en uitzondering vereischen? — Doch, laat ons het verschil aan onze Lezers verblijven!

De Schrijver beschouwt, in No. 1, 2 en 3, den oorlog, als van God komende, *om der zonden wil*, — als een *Goddelijk gerigt*, om de menschen, in hunne hand over hand toenemende zonden, te *straffen* en wakker te maken; en van dit gezigtpunt gaat alles uit, wat hij daarover zegt en vermaant. Recensent houdt dit voor een zeer scheef gezigtpunt, en het zeer schadelijk, de menschen daaruit te leeren zien. Naar zijn oordeel was het een gansch ander gezigtpunt, waaruit JEZUS zag, LUC. XIII: en hij gelooft niet, dat God zich, om zonden te straffen, van een middel bedient, hetwelk millioenen van de snoodste gruwelen te weeg brengt. Maar zacht! Wij moeten No. 4. niet over het hoofd zien. Daarin wordt onder andere het goede, hetwelk den krijg verzelt, opgenoemd, en, te dier gelegenheid, opgemerkt, dat „ vele ruwe soldaten bij Christelijke lieden, „ en vele ruwe lieden van Christelijke soldaten gesticht „ worden; dat de Vriend van zondaren menigeene verlorene ziel zoekt en vindt, op het slagveld en in 't „ hospitaal; en dat menigeen, door de schrijnende pijnen van zijne bloedende wonden, gedreven wordt tot „ de wonden van Jezus"! Of dit nu velen, die huiveren op het denkbeeld van den oorlog, als een strafgerigt van God, met denzelven verzoenen zal; daaraan twijfelen wij zeer. In No. 5. zegt de Schrijver, onder andere: „ Toen ik, als een teeder kind, het licht aan„ schouwde, al meende men mij, als een hulpbehoe„ vend, *zondig*, en ook in andere opzigten, naar het

„ uit-

„ uitwendige, ellendig wezen, nog zoo zeer te moe-
„ ten beklagen; de Hemel evenwel verheugde zich reeds
„ over mijne geboorte," en „de Zoon (JEZUS CHRIS-
„ TUS) wil zich des jonggeborenen, *hoe diep zondig*
„ *en ellendig ook*, ontfermen, en hem voor zijne reke-
„ ning nemen." In No. 6. vinden wij een tafereel van de ontheiliging van den zondag, eigenlijk te *Neurenberg* en in andere groote Duitsche steden, hetwelk wij hopen, dat overdreven is, en althans geen waarachtig tafereel is van hetgeen, over het geheel, onder ons plaats heeft. De Vertaler, die, hier en daar, aanmerkingen op den Schrijver onder aan de bladzijden gevoegd heeft, dringt hier het godsdienstig onderhouden van den zondag, onder andere, dus aan: „ Één dag van de ze-
„ ven af te zonderen tot den dienst van God zou in
„ bedenking komen bij Christenen, die den 18den Junij
„ 1815 beleefden, en daarvan geheugen, gelijk het ge-
„ not, hebben! God dacht toen, op eenen zondag, aan
„ ons, en wij zullen, op dagen, als den zondag, lie-
„ ver niet denken aan den God ook van *Waterloo!*" — Daar wij ons bij alles niet kunnen ophouden, gaan wij No. 7 voorbij met de aanmerking, (die echter daarop alleen niet past) dat de Schrijver een hard heelmeester is, die zich veel van bijtmiddelen bedient, welke, naar ons oordeel, de wonden openhouden, die welligt, door zachter middelen, te heelen zouden zijn. Van No. 8 zeggen wij alleen, dat hetzelve, onder andere, eene zonderlinge vergelijking behelst van het brood en den wijn des heiligen Avondmaals (als in zichzelven gering en van groote kracht) bij eenen trouwring en eene schuldbekentenis. No. 9, 10, 11, 12 hebben hunne verdiensten. Jammer maar, dat alles zoo somber voorgesteld, zoo buitensporig vergroot, en de eisch van hetgeen men vordert zoo overspannen wordt. Dit veroorzaakt meestal, dat men juist van hen, tegen wien de eisch voornamelijk geldt, niets verkrijgt. Dit past ook op No. 13. Volgens hetzelve „ heeft de geest des tijds,
„ zoo lang als de wereld staat, nog nimmer zoo stout,
„ on-

„ ongebonden, en ongestraft gewerkt," als nu, en is het thans „ de ergste tijd, dien immer eenig geslacht „ beleefde." De Schrijver bidt tot God, dat „ aan het „ jonge Christelijk geslacht de hel te schande gemaakt, „ en zij aan de onmondigen ten toon gesteld moge wor- „ den:" en tot den Heiland, dat „ zijn dierbaar bloed „ voor de jeugd hulp bewerke." In zijne eigenlijke raadgevingen is hier veel goeds. No. 14 beweert, dat God, die den Bijbel gaf, zich gewis van de eigenaardigste en bevattelijkste woorden heeft bediend, en juist dien toon en die wijze van voordragt heeft gekozen, waardoor hetgeen de een of ander zijner dienaren, *te eenigen tijde, tot eenig volk* sprak, of aan hetzelve schreef, verstaanbaarst zijn moest; dat er geene taal bestaan kan, hierin bij die des Bijbels te vergelijken; en dat God den *algemeenen Vader* te noemen, indien men dit betrekkelijk maakt tot *alle* schepselen, voor Hem geene uitstekende eere, noch voor ons een uitstekende troost is. Op eene en andere aanmerking zegt Recensent hier echter *amen*. No. 15 ademt Christelijke gezindheid, verdraagzaamheid en liefde. No. 16 keuren wij het beste van al wat hier voorkomt, met uitzondering van het beklag over den staat van het schoolwezen. Aan No. 17 kan, in weerwil van hetgeen er op zou zijn aan te merken, geen lof geweigerd worden.

Wat de *bijvoegselen* des Vertalers betreft: A, behelzende de beschrijving van der Joden toestand in de Babylonische gevangenis, naar *Psalm* CXXXVII, hebben wij met veel genoegen gelezen; maar met minder, onder B, de vergelijking van den toestand van Nederland in 1795—1813, mede naar *Psalm* CXXXVII, daarmede. De overeenkomst is, hier en daar, te ver gezocht, en daalt te zeer af tot het kleine, als, bij voorbeeld, tot de Fransche commandoos, de Fransch-Hollandsche uithangborden, de Fransche opschriften op de portieren onzer openlijke reiswagens, enz. Ook hebben wij reeds genoeg van dergelijke herdenkingen van ons geleden leed; en daarom kan letter C, dat de voordeelen der *gedu-*

rige herdenking daarvan voordraagt, en 24 bladzijden lang, en nogmaals naar gemelden *Psalm* is ingerigt, zoo min behagen, als D, dat mede verbazend gerekt, en, in zijne soort, zeer middelmatig is. Belangrijk, nadrukkelijk, beknopt, overredend, stichtelijk en algemeen behartigenswaardig zijn integendeel E en F, welke Recensent daarom wenschte, in eenen bundel te hebben aangetroffen, aan welks geheelen inhoud hij denzelfden lof had mogen geven, als vooral aan E.

LEERREDENEN BIJ HET DERDE EEUWFEEST DER HERVORMING.

Er kwamen ons een aantal Leerredenen, ter gelegenheid van het laatstgehoudene plegtige Eeuwfeest der Kerkhervorming, ter hand, en de nieuwspapieren hebben ons nog meerdere aangemeld; reeds vroeger gaven wij verslag van het voortreffelijk stuk van den *Amsterdamschen* Leeraar WOLTERBEEK, (in No. XV. voor 1817) als een eersteling van den overvloedigen oogst, dien wij te gemoet zagen; en nu zal zich onze Lezer met een zeer beknopt berigt, van hetgeen gevolgd is, wel willen vergenoegen. Wel enkelen zullen er zijn, die zich eene volledige verzameling van alles, wat te dezer gelegenheid uitkomt, willen aanschaffen; maar er zal bijna niemand zijn, of hij verkiest het een en ander, ter dankbare herinnering, voor zich en zijn gezin; en alzoo vindt dan iedere dezer Leerredenen zijn eigen en, zoo wij vertrouwen, talrijk publiek. Wij rekenen ons daarom verpligt tot een spoedig verslag, en wel zoodanig, dat ieder daardoor in staat gesteld worde, eenigzins te proeven, en naar zijnen smaak zijne keuze te rigten.

Het zal velen onzer Lezeren gaan zoo als ons, dat zij het eerste tasten naar

No.

No. 1. *Feestreden, gehouden voor de Protestantsche Gemeente te Gent*, door ALBERT GOEDKOOP, *Predikant bij dezelve Gemeente. Te 's Gravenhage, bij* S. de Visser. 1817. *In gr. 8vo. 24 Bl. f* :-5-8

omdat de taak, om te dezer gelegenheid te spreken, in onze *Zuidelijke Provinciën* nog al bijzonder moeijelijk scheen, en de waardige GOEDKOOP bekend is een man te zijn, die de gevoelens van zijn hart niet ligt bewimpelt. Maar niemand zal zich dan ook nu te dezen aanzien in den man bedrogen vinden, maar zekerlijk met ons instemmen, dat hij zijn werk met waarde, rond en goed, en tevens met kiesche omzigtigheid, heeft volbragt. Zoo oordeelde althans de Eerw. VERWEY, die daarom deze, hem, voor zijn Gedenkschrift der godsdienstige viering van dit *derde Eeuwfeest*, toegezondene, Leerrede aanstonds en afzonderlijk uitgaf; terwijl wij, in gezegd geschrift, van geheel de feestviering te *Gent*, eene vroegere Leerrede ter voorbereiding over 1 Cor. V: 8, (waarin het een en ander, die stad bijzonder betreffende) en ook van de Namiddagspredikatie, over *de wenschelijke vereeniging der Christenen volgens* Jo. XVII: 20, 21[b], nader verslag verwachten.

Het tegenwoordig opstel heeft HAND. V: 38[b] 39[a] ten tekst, en dus voelt men, dat het 't proefhoudende der Hervorming, als een werk van God, zal aanwijzen; en, hoewel op zichzelve anders niet voldoende, is, gelijk hier te regt wordt opgemerkt, in vereeniging met andere kenmerken, de duurzaamheid nu van drie eeuwen mede een krachtig bewijs, *dat de omwenteling der zestiende eeuw een werk uit God is.* De Hervorming wordt hier beschouwd als *de zegepraal* 1) *van Gods woord over menschelijk gezag*, 2) *van den Godsdienst in geest en waarheid over dien der zinnelijke plegtigheden*, 3) *van de verlichting en zedelijkheid over domheid en zedeloosheid*, 4) *van verdraagzaamheid over gewetensdwang*, en 5) *van de burgerlijke vrijheid over de dwingelandij.* Hoe kort deze stukken ook worden uiteengezet, de behan-

deling is voldoende en bondig, tevens voor allen duidelijk. Met een enkel woord wordt dan de Hervorming, als een werk uit God, ook nog aangedrongen door de beschouwing van *den vernuftigen tegenstand, tegen dezelve in het werk gesteld*, door de stichting der Jezuïten-orde; terwijl zich de Leeraar, bemoedigd door deze ondervinding, stellig verzekerd houdt, dat zij, die het gezag der rede even zoo boven Gods woord stellen, als men dit te voren het gezag van Rome deed, even weinig het Goddelijk werk der Hervorming vermogen omver te werpen, als dit de Jezuïten vermogten. Opwekking en vermaning, waarvan echter de ontwikkeling voor de tweede Godsdienstoefening van dien dag gespaard werd, besluiten dit geheel doelmatig, verstandig en stichtelijk opstel.

Tot eene proeve van voorzigtige zorge, ter voorkoming van anders welligt mogelijke ergernis, moge het volgende zijn:

„ Door de beoefening van zedelijkheid vooral, moes-
„ ten de Hervormers der zestiende eeuw zich eene meer-
„ derheid geven: en welke zwakheden en menschelijke
„ gebreken ook hun te verwijten zijn, die, of uit hun
„ temperament of uit den onredelijken tegenstand, dien
„ zij ondervinden moesten, voortvloeiden; hunne gods-
„ vrucht kan nimmer geloochend worden, om welke
„ zij zelfs door hunne aanhangers bemind werden en
„ zich grooten invloed bezorgden, terwijl hunne groot-
„ ste misdaad, in het oog hunner tegenstanders, hun-
„ ne ketterij en opstand tegen het kerkelijk gezag was.
„ Heilzaam werkte hun voorbeeld op hunne aanhan-
„ gelingen, maar ook heilzaam werkte het terug op
„ hen, die aan de Hervorming geen deel namen, maar
„ dezelve fel bestreden. De orde der Jezuiten, die de
„ Hervorming moest bestrijden, moest het doen met de
„ wapenen der Hervorming, kunde en geleerdheid: en
„ hare verdiensten zijn, als zoodanige, niet gering voor
„ de Roomschkatholijke kerk. Ook werd de zedeloos-
„ heid aan banden gelegd. Geene dergelijke monsters

„ van

„van zedeloosheid, als voor dien tijd, zag men meer tot
„ Opperpriesters der kerk. Integendeel vereeren Pro-
„ testanten en Katholijken, in den tegenwoordigen Paus
„ van Rome, den man, die, wegens zijne standvastig-
„ heid en geduld in het lijden, dat hem trof, een Chris-
„ telijk karakter aan den dag gelegd heeft! Goede voor-
„ beelden kunnen niet nalaten op de overige Geestelijk-
„ heid gunstig te werken, en door hunne schriften ken-
„ nen wij reeds menig Katholijken Geestelijke in
„ Duitschland, die, door zijne geleerdheid en gods-
„ vrucht, zijn kerkgenootschap eer aandoet."

No. 2, 3, 4. *Twee Leerredenen op het Hervormings-feest, over de geschiedenis en pligten der Hervorming, benevens een feestelijke Dankstond. Door* E. KIST, D. H. WILDSCHUT, *en* J. G. VELTMAN, *Predikanten te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 124 *Bl. f* 1-:-:

Dit bundeltje is voor de Gemeente te *Dordrecht* een zeer aangenaam geschenk; het verdient ook elders goed vertier, en de welgevestigde roem van den Eerw. KIST, als Kanselredenaar, is daar ook reeds waarborg voor. Aan hem viel de geschiedkundige Rede te beurt. Wij ontvangen er de zeer ernstige en gepaste gebeden bij; in welke ons bijzonder ook beviel het, nergens, zoo wij hopen, verzuimde, gebed voor onze Roomschgezinde Medechristenen, te dezer gelegenheid. 's Mans tekst was EPHES. V: 8a. Over de geschiedenis is wel niets nieuws te zeggen; de kundige man moest echter een overzigt geven over het geheel, — het meest belangrijke voor de Gemeente bijzonder uitkiezen, — het gewigt der groote gebeurtenis overal doen voelen, — en, gelijk hem dit eigen is, hij wilde in geheel zijne Rede geleidelijk, duidelijk en naar de vatbaarheid van een ieder spreken. Hij is, naar ons oordeel, uitnemend geslaagd: hij stelt de duisternis *vóór*, en het helder godsdienstig licht thans *na* de Hervorming tegen elkander;

 ter-

terwijl hij mede den weldadigen invloed op de Roomsche kerk zelve niet over het hoofd ziet. Daarop volgt dan het verhaal der groote gebeurtenis; eerst, hoe die is *voorbereid*, en hier wordt Nederland vooral ook vermeld; dan, wat LUTER *verrigtte*, en zijne medehelpers in Zwitserland; ook den waarlijk grooten KALVIJN geschiedt regt; en, ten slotte, hoe zich de Hervorming tot ons vaderland, en ook de stad *Dordrecht*, heeft *voortgeplant*.

Eigenaardig, hoewel zonder afspraak, koos de Eerw. WILDSCHUT het vervolg van denzelfden tekst, en predikte *de pligten van Hervormden*; welke pligten dadelijk en met warmte den hoorderen op het hart worden gebonden: 1) *Een getrouw en onverhinderd onderzoeken der H. Schrift.* (Even als zijn Ambtgenoot KIST, erkent de Heer WILDSCHUT de kerkelijke formulieren geenszins als *voorschriften*, maar als *uitdrukkingen* des geloofs, en vermaant, dat er zich niemand doen in de edele vrijheid van het onderzoek der waarheid late belemmeren.) 2) *Regtzinnig vasthouden aan de Bijbelsche grondstellingen der Hervormers, en vooral aan die groote hoofdwaarheid van het Evangelie, dat wij vergeving der zonden ontvangen, uit genade, door de verlossing, die in C. J. is.* Het gewigt dezer leer wordt door eene aanhaling uit REINHARD aangedrongen. „Het is waar," zegt WILDSCHUT, „de vrijheid des onderzoeks, ons „door hen (de Hervormers) hergeven, laat het aan „ieder over, deze en andere waarheden te gelooven of te „verloochenen; maar die deze grondleer van de verge„ving der zonden uit genade, door de verlossing, die in „C. J. is, verwerpt, moet dan ook ophouden den naam „van een hervormd Christen te willen dragen, en eerlijk „genoeg zijn om dien af te leggen." 3) Maar *het ijverig betrachten van de bevelen en voorschriften, ons door Jezus en zijne Apostelen gegeven*, is niet minder pligt, door de edele beginselen der Hervormers aangedrongen. En 4) wij moeten, *met Christelijke verdraagzaamheid, het werk der Hervorming ijverig voortzetten, en hetzel-*

ve

ye in ganse mate helpen bevorderen. Wij twijfelen geenszins, of deze hoofdpunten dragen de volkomene goedkeuring weg van den nadenkenden; en geen bevoegd beoordeelaar zal het, na de lezing der ontwikkeling, bevreemden, dat de Eerw. WILDSCHUT bij eene der aanzienlijkste Gemeenten in ons vaderland tot den kansel geroepen werd.

Wat den *Dankstand* betreft, wij geven den Eerw. VELTMAN gaarne toe, dat dezelve kort moest zijn, daar die Godsdienstoefening grootendeels was ingerigt tot uitvoering der Kantate, gedeeltelijk uit de gewone Kerkliederen gekozen, gedeeltelijk door de Heeren WILDSCHUT en TIJDEMAN vervaardigd, en welke allezins geschikt was voor dit Feest. Zij behoorde buiten twijfel in dezen bundel; en wij zien ook niet, waarom, hetgeen de Heer VELTMAN te dezer gelegenheid sprak, zou zijn teruggehouden. Hij sprak naar aanleiding van I TIM. I: 17. Het zou niet billijk zijn, eenen Leeraar uit zoodanig opstel te beoordeelen, daar hij natuurlijk hier meer dan anders gebonden is, en wij ook duidelijk, gelijk doorgaans bij zulke voorstellen, meenen te voelen, dat de *Toespraak* meer naar het *Gezang*, dan het *Gezang* naar de *Toespraak* vervaardigd, en misschien wel een weinig gedrongen is. Het nagebed deed op ons gevoel eene goede werking.

No. 5. *De Kerkhervorming in haren oorsprong, voortgang en weldadige gevolgen voorgesteld, in eene Leerrede over Luc. VII: 35. Door* ABRAHAM NOORDBERGH, *Predikant bij de Evang. Luthersche Gemeente te Weesp. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1817. *In gr. 8vo. 39 Bl. f* :-8-:

Deze Leerrede is ten voordeele der Armen gedrukt; dit is echter hare eenige aanbeveling niet; zij geeft zeer treffende wenken, en toont *de wijsheid der Hervorming door alle hare kinderen reeds geregtvaardigd*, (dit spreekwoordelijk gezegde des Heeren wordt kort en goed voor-

at

af verduidelijkt) 1) in haren oorſprong, 2) voortgang en weldadige gevolgen, en 3) het zeker uitzigt, dat zij ook verder zal geregtvaardigd worden bij de toekomst. Het eerſte ſtuk is het uitvoerigſte; maar op deze onevenredigheid zouden wij niet hechten, noch ook andere aanmerkingen maken op dit ſtukje, dat ons over het geheel, en wegens den goeden geest vooral ook, bevalt; dan, het duidelijk welgemeend verzoek van dezen Leeraar doet ons dan opmerken, dat misſchien het een en ander, voor eene gemengde ſchare, zoo als doorgaans onze Gemeenten zijn, te veel als bekend wordt voorondersteld, en men iets meer dan de hier gegevene wenken vorderen kon, die evenwel voor den meerkundigen voldoende zijn, voor welken dan echter ook alleen willende zorgen, nog minder uitvoerig verhaal zou noodig zijn, —, en dat de plegtige dankzegging, naar ons gevoel, beter voor een *na-* dan voor het *eerst* gebed ſchijnt berekend. Na de haar noodige herinneringen kan de Gemeente immers eerst regt hartelijk, en met denzelfden indruk als de Leeraar danken, wiens gevoel natuurlijk reeds is opgewonden, terwijl hij dat zijner hoorderen eerst nog opwinden moet. Dan, nog eens, wij danken voor de vele regt goede, oordeelkundige wenken; en, ten aanzien van het tweede ſtuk, hinderde die kortheid vooral daarom, omdat hetgeen zoo kort gegeven werd ons naar meer deed begeerig zijn. De weldadige gevolgen der Hervorming, 1) in de veranderde betrekkingen van Vorſten en volken, 2) in het huisſelijk leven en den burgerſtaat, 3) maar bijzonder in alles, wat het godsdienſtige betrof en met godsdienst in verband ſtaat, deden het ons inderdaad zeer onaangenaam gevoelen, dat de Leeraar zich zoo overhaasten moest.

No.

No. 6. *De Hervorming het werk Gods; of Leerrede naar aanleiding van Hebr. III: 4b. Door* R. J. VAN DER MEULEN, *Evangeliedienaar bij de Hervormde Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes, *enz.* 1817. *In gr. 8vo.* 45 *Bl. f* :-9-:

Dat het *God* is, *die dit alles gebouwd heeft*, wordt bij het lezen van dit opstel regt voelbaar; en allezins voortreffelijk heeft de hartelijke en oordeelkundige Prediker zijne taak bearbeid. Bij het voorstellen der verbastering, welke de Hervorming noodzakelijk maakte, en de geschiedenis zelve, moest hij op eenige kennis van zaken bij zijne hoorders rekenen; doet dit ook, doch wijst de hoofdzaken genoegzaam duidelijk aan. Maar vooral heeft ons zijne aanwijzing der Voorzienigheid in de Kerkhervorming bijzonder behaagd. Behoedzaam waken tegen afwijking en verval, ingenomen zijn met de zuivere waarheid, ons door zoo veel bloeds teruggegeven, en eindigen in God, zijn de lessen der eenvoudige, nadrukkelijke toepassing. Wij houden geheel dit voorstel als doelmatig en voortreffelijk, en het doet ons naar meer verlangen uit het hoofd en hart van dezen waardigen man.

No. 7. *Leerreden, gehouden des avonds in de Groote Kerk in 's Gravenhage. Door* H. VAN WOUDENBERG, *Predikant aldaar. In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Allart. 1817. *In gr. 8vo.* 50 *Bl. f* :-9-:

De verklaring van 2 TIM. I: 13 is, naar gelegenheid van den tijd, uitvoerig genoeg. Het *voorbeeld der gezonde woorden* zegt zoo veel als *schets*, *kortbegrip*, of *beknopt ontwerp*, *der zuivere leer.* Eñ de Eerw. WOUDENBERG zegt, dat de Apostel den jongen Timotheus *vriendelijk te gemoet komt*, door er niet op aan te dringen, dat hij den ganschen omvang der gezonde leere, van hem gehoord, met al de waarheden en

en pligten, door hem van tijd tot tijd ontwikkeld, zich bestendig voor den geest zou brengen, maar slechts een kortbegrip, de hoofdtrekken bevattende. De betrachting dezer les is nu de vereerendste nagedachtenis, die men der Kerkhervorminge stichten kan; dit is het tweede deel dezes vertoogs, waarin 1) aangewezen wordt, hoe de inhoud van den tekst daartoe strekt, 2) en de vermaning overgenomen wordt, als een gepast woord voor den tegenwoordigen tijd. Goed en wel is de aanprijzing van het gezag der H. Schrift bij art. 1, en dit viel ons, na de aangestipte verklaring, zeer in de hand; maar minder doelmatig vonden wij de gepastheid der vermaning, juist nu, aangedrongen. „Het waanzinnigst *ongeloof* zit thans *op den troon*, gelijk het zinneloost bijgeloof bij de Kerkhervorming." Hiervan gaat de Redenaar uit, en zegt, ja wel, het een en ander, dat waar en goed is, maar, onzes inziens althans, geenszins voegt voor eene over de Hervorming feestvierende Gemeente, voor welke misschien een of andere wenk, te dezen aanzien, niet ongepast kon zijn, maar die niet kan gerekend worden toen te zijn opgekomen met minachting *van*, of onverschilligheid *voor*, Bijbel en Christendom; en ware er ook al een of andere ongeloovige, en der zoodanigen, die den Bijbel *op zijn best houden voor een bruikbaar boek*, *en J. C. althans niet hooger dan een Joodsch wijze; die met medelijden neêrzien op allen, die zich aan het gezag van Jezus en zijne Apostelen onderwerpen, als op weetnieten*; of dezelven ten toon stellen als *kinderen, die nog het A B C boek* (d. i. den Bijbel) *noodig hebben*; — al ware er, zeggen wij, al zoodanig iemand onder den grooten hoop, toen mede ingeslopen in de *Haagsche* Groote Kerk, zoo vreezen wij zeer, dat hij in des Leeraars zoogenoemd betoog meer *declamatie* vond, dan wel bondigheid; en wij voor ons zouden voor ons Christelijk gevoel en warme deelneming ook wel een weinig bekoeling bij zoodanig eene blazende voordragt vreezen, hoezeer ons anders ook ernstige waarschuwing

en

en bondig betoog op den Christelijken leerstoel bijzonder bevalt. Het is dan vooral de toon, waarop hier het een en ander gezegd wordt, die ons hindert; gelijk al aanstonds in den aanvang het aanvoeren van *praalgraven* en *schitterend marmer* enz., en de vraag: *waarom zoekt ons oog te vergeefs naar fraaije gedenkzuilen of prachtige standbeelden, voor onze groote Hervormers gesticht?* ons vermoeden deden, dat *wij* hier het verlangde voedsel voor ons hart niet *alzoo* zouden vinden, als wij voor ons dat behoeven.

Het Grondbeginsel der Protestantsche Kerk getoetst aan de Rede en Openbaring, in eene Leerrede over MATT. XXII: 35—46. *op den 17den Zondag na Pinksteren, door* J. W. A. MULLER, *R. C. P. en Pastoor te Deventer. Te Deventer, bij* J. W. Robijns. 1817. *In gr. 8vo. f* :-10-:

Ik zeide onlangs mijnen vriend, die mij zekere gedrukte wet van onzen Koning gaf, en meende, dat ik die nu maar lezen moest, om behoorlijk te worden ingelicht ten aanzien der zaak, waarin ik hem raad vroeg: „ dat ik dit niet voldoende vond, maar meer en nog iets anders verlangde." Verwonderd vroeg hij: waarom? „Wel," was mijn antwoord, „alle inwoners van het Rijk hebben die wet niet in handen, en, al hadden zij dezelve, er zijn er onder hen, die het Nederduitsch niet verstaan; — velen kunnen ook niet lezen, en, hetgeen zij al lezen, ook niet begrijpen. Daarbij, de wet lezende, blijkt mij niet, dat de Koning zelf alles artikel voor artikel heeft geschreven, of gedicteerd aan den Minister. Er staat ook niet, dat Zijne Majesteit het zich heeft laten voorlezen, om te zien, of zijne meening wel goed getroffen zij. Ook is er geene lijst bijgevoegd, uit hoeveel artikels, woorden en lettergrepen de wet, en hetgeen vooral daarin belangrijk is, bestaan

ſtaan moet; hetgeen ik vooral noodig houde, omdat er hier en daar wel iets in voorkomt, dat van zelve ſpreekt, of dat ik begrijp van minder belang te zijn. Aan het ſlot ſtaat ook niet: *dit is nu alles, wat Zijne Majeſteit omtrent deze zaak bepaalt en beveelt.* De Koning heeft ook niet gezorgd, dat deze wet, onder zijn opzigt, in alle *talen* is geſteld, noch ook, voor het minst, een zeker kenteeken aangewezen, waardoor hij, die geen Hollandsch verſtaat, van het rigtige der overzetting kan zeker zijn. Eindelijk kan ik het origineel handſchrift niet inzien; en de Koning zegt ook niet, *dat* en *waar* het zal bewaard worden, opdat men het, bij twijfel aan vervalſching of drukfout, kunne raadplegen. Ook lees ik wel, dat deze wet moet gepubliceerd en geaffigeerd, maar niet, dat zij beſchreven, gedrukt en gelezen moet worden. Redenen, waarom ik meen, dat, hetgeen gij mij daar in handen geeft, geenszins het voldoend, best en eenig veilig middel is, om mij den wil des Konings te doen weten. Ik houde Zijne Majesteit voor te verſtandig, te magtig en te goed, dan dat hij geenen anderen kengrond van zijnen wil aan zijne onderdanen zou geven." — Mijn vriend trok de ſchouders op, en, mij met medelijden aanziende, meenende dat ik niet wel bij mijne zinnen was, gaf hij zijne gronden niet op, waarom hij meende, dat de Koninklijke wet voldoende en alleen voldoende was, welke ik anders eens even kort en bondig zou hebben omvergeſtooten, als de Eerw. MULLER, in deze Leerrede, het Grondbeginſel der Protestantſche Kerk omverſtoot. Daar nu gezegde vriend een Roomsch-katholijk is, en met deze Leerrede (geheel op die leest geſchoeid) zeer hoog loopt, ben ik grootelijks geregtigd, op mijne beurt de ſchouders op te trekken, en te twijfelen, of het bij hem in de bovenſte verdieping wel volkomen rigtig is! — Ziet daar, het berigt van den man, wien de Redactie dit ſtukje ter beoordeeling zond!

Men moet echter den Eerw. MULLER het regt doen van te zeggen, dat hij in zijne redenering voet bij ſtuk houdt,

houdt, en dat geheel zijne Leerrede den toon heeft van bescheidenheid en liefde. Hij kenmerkt zich hier als een achtingwaardig en verlicht Geestelijke, de gevoelens zijner Kerke toegedaan, en gematigd in zijne denk- en handelwijze jegens anderen. Hij acht ook den Bijbel hoog; hij vervult ook bij zijne Gemeente de behoefte aan onderwijs en verklaring; ja *misschien*, zegt hij, vinden wij in den Bijbel ALLES, *wat wij noodzakelijk weten moeten om zalig te kunnen worden*, wanneer wij alles *lezen*, wanneer wij alles *verstaan* kunnen, wat wij lezen. En de waardige Geestelijke verblijdt zich daarom zeer over de verspreiding van den Bijbel in allerlei talen, enz. Met zulk eenen man is alzoo te spreken en te handelen, naar het schijnt. Maar wat is dan toch hier het verschil tusschen hem en den Protestant? Is hij misschien in den waan, dat wij het mensch, dat niet lezen of denken kan, verklaren met eenen Bijbel geholpen te zijn? dat wij rede, en handleiding, en onderrigt wegwerpen? Of is het zijn gevoelen, dat geheel geene Goddelijke openbaring mogelijk, immers voldoende is? Het laatste wil hij vooral niet. En, voor het overige, zullen wij er wel achter komen; 's mans volgende Leerrede is reeds op de pers, waarin hij een middel zal aanwijzen, hetwelk den toets der *rede* en *openbaring* kan doorstaan, en hetwelk te eenemale voldoend en gerustftellend is. Wij zullen niet nalaten, van die aanwijzing verslag te doen, zoodra ons dezelve ter hand komt. Inmiddels mogen wij ons maar, zoo goed en zoo kwaad wij kunnen, met den Bijbel behelpen, waarin toch, naar 's mans eigen gevoel, *misschien* alles is, wat wij behoeven, zoo wij maar *lezen* en *verstaan* kunnen. Wij zullen daartoe ons best doen, en ons dagelijks oefenen; daarvan door het tegenwoordig betoog: „*De Bijbel alleen is* NIET — *de Bijbel alleen* KAN NIET ZIJN, *de kenbron der geopenbaarde waarheden des Christendoms*," juist niet grootelijks afgeschrikt.

Geschiedenis van de Fransche Heerschappij in Europa, door N. G. VAN KAMPEN. *IIde Deel. Te 's Gravenhage, bij* J. Allart. *In gr. 8vo. 483 Bl. f* 3-18-:

Wij achten het geene der onbelangrijkste verpligtingen, op ons, als openbare beoordeelaars der uitkomende geschriften, rustende, belangrijke en verdienstelijke werken, zoo veel mogelijk, regt te doen. Dit nu kan op velerlei wijze geschieden: door algemeenen en hoogen lof te geven, door het betoog van dien lof, door aanhalingen van treffende gedeelten, en wat dies meer zij. Maar, ten aanzien van volgende deelen, vooral bij eene geschiedenis, is hij, die nog twijfelt, of hij zich het bedoelde werk al dan niet zal aanschaffen, welligt het allernieuwsgierigst naar den inhoud, naar de lijst der meer of min belangrijke zaken, die er voorkomen. En, hoe onbeduidend, dus, deze arbeid schijnen moge, zoo beginnen wij met het uitschrijven der opschriften van elk hoofdstuk, waarin de schrijver zelf mag geacht worden, het bedoelde op de kortste en naauwkeurigste wijze te hebben opgegeven. I. *Frankrijk's* vredesverdragen met *Pruissen*, *Nederland*, *Toskane* en *Spanje*. II. Binnenlandsche zaken van *Frankrijk*, tot op de ontbinding der Conventie. Eerste verschijning van NAPOLEON BOONAPARTE. III. Oorlogsgebeurtenissen in 1795 ter zee en te lande. Verdeeling van *Polen*. Inlijving van *België*. IV. Eerste veldtogt van BUONAPARTE in *Italië* (1796.) V. Veldtogt van 1796 aan den *Rijn*. Daden van den Aartshertog KAREL. Terugtogt van MOREAU. VI. Oorlog ter zee. Verbond van *Frankrijk* en *Spanje*: Onderhandelingen met *Engeland*. VII. Binnenlandsche gebeurtenissen in *Frankrijk*. Eerste beginselen der *Bataafsche* Republiek, tot de inlevering van het eerste plan van Constitutie, in Nov. 1796. VIII. Veldtogt van 1797 tegen den Paus en *Oostenrijk*. Vredespreliminairen te *Leoben*. Bemagtiging van *Venetië* en

Ge-

Genua. IX. Inwendige toestand der *Fransche* en *Bataafsche* Republieken in 1797. Omwenteling van den 4 September. Verwerping der *Nederlandsche* Constitutie. Scheiding der eerste Nationale Vergadering. X. Zeezaken. Overwinningen der *Britten* bij kaap *St. Vincent* en *Kamperduin.* Mislukte vredehandel te *Rijssel.* Vrede te *Campo-Formio.*

Dus ziet elk, met een' oogopslag, hoe vol dit tweede deel wederom is van de belangrijkste onderwerpen — den toestand der groote Republiek in den tusschentijd van woedende vrijheidskoorts en stille nederlegging des hoofds in den schoot eens volslagen despoots; met alle de schokken en afwisselingen en overgangen, aan dien toestand verbonden; terwijl echter dat geschokte, onbestendige, ten val neigende staatsligchaam naar buiten de grootste kracht en glorie bleef ten toon spreiden — de belangrijke wedstrijd tusschen twee edele helden, Hertog KAREL en MOREAU, aan den *Rijn*, met dien beroemden terugtogt van laatstgenoemden, welke hemzelven tot geene mindere eer verstrekt dan den man, die hem daartoe noopte — de opkomst en vorming van eenen anderen krijgsman, helaas beroemder dan zij beiden, doch met den titel van *edel* gewis door niemand bestempeld, die de menschelijkheid op eenigen prijs stelt — den gang der revolutie in ons eigen vaderland — en eindelijk de trapswijze uitbreiding der *Britsche* zeemogendheid, met de laatste stuiptrekkingen onzer kracht en luister op hetzelfde element. Inderdaad, wij hebben deze en vele andere gewigtige zaken met de uiterste belangstelling gelezen. De Heer VAN KAMPEN verspreidt even veel licht als gloed over de onderscheidene tafereelen. Zijne behandeling van staatzaken is wijsgeerig, van krijgszaken klaar, veelomvattend en snel. Het eene wisselt het andere behoorlijk af, en alles vormt zich tot een wel zamenhangend geheel, zonder onderlinge verwarring. De stijl is los en aangenaam. In één woord, wij kunnen al den lof blijven geven, welken wij bij den eersten aanleg des werks daaraan hebben

toegekend. Wij mogen dien zelfs vermeerderen. Hetzij dit aan de zaken, of aan den man zij toe te schrijven, die door bedaarde en gegronde aanmerkingen van eene mate van geestdrijvende ingenomenheid met zekere partij is teruggebragt, wij hebben veel minder aanstoot gevonden van die eenzijdigheid en driftige scherpheid, welke anderen, met ons, in het eerste deel op sommige plaatsen meenden op te merken. Deze is geene kleine winst voor de waardij des werks. Hartelijk verheugen wij ons in dezelve. Met genoegen lazen wij aanmerkingen op de verdeeling van *Polen*, op het gedrag der *Engelschen* en andere zaken, die VAN KAMPEN's werk vertrouwen moeten bijzetten in het oog van elken onpartijdigen beschouwer der menschelijke zaken. Daarentegen wil hij zelfs BUONAPARTE regt doen; en doet hem misschien meer dan regt, wat zijne oorspronkelijke inborst betreft. Grootelijks komt den schrijver deze gematigdheid te stade bij de uiteenzetting onzer eigene lotgevallen en staatkundige harrewarrerijen in het hier geschetste tijdperk. Of hij, overigens, de gezamenlijke bemoeijingen en onderlinge woelingen der zoogenaamde Patriotten reeds volkomen billijk beoordeelt — dit willen wij niet beslissen. De zaak is, inderdaad, ten uiterste moeijelijk: het vooroordeel tegen den naam alleen van heethoofd en drijver is, niet zonder grond, zeer groot: de losgelatene hartstogten warren de zaken in zulke omwentelingstijden op eene zeldzame wijze dooreen; en, alware het maar alleen de weinige ruimte, welke VAN KAMPEN, als aan een ondergeschikt deel, aan onze staatsstormen heeft kunnen toestaan, zoo is dit genoeg om het tafereel onvolkomen te laten. Wij hebben, gelijk van zelve spreekt, geene gelegenheid, hem, zelfs in het algemeen, van stap tot stap te volgen, ten einde ieder gestelde aan de waarheid te toetsen. Wanneer slechts blijkt, dat een historieschrijver opregt, ijverig in zijn onderzoek, gezond en helder in zijne begrippen, en wél toegerust is met de noodige bouwstoffen en hulpmiddelen tot zijn verhaal, dan mo-

gen

gen wij den weetgierigen gerustelijk tot hem verwijzen. En dit getuigenis mag onzen werkzamen en verdienstelijken landgenoot niet onthouden worden. Wij vleijen ons, dat zijne geschiedenis een der beste stukken over het groote tijdvak der revolutie en derzelver gevolgen zal worden. En, komen wij dan ook wat later, dan onze Duitsche naburen, met goede toelichtingen der waarlijk duistere en bijna onbegrijpelijke zaken, dat we zoo veel te wisser komen! Wij wenschen den schrijver, bij voortgang, alle aanmoediging.

Reize naar Indië, Ceylon, de Roode Zee, Abyssinië en Egypte, in de jaren 1802 *tot* 1806, *naar het Engelsch van den Burggraaf* GEORGE VALENTIA. *Met Platen. IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1817. *In gr. 8vo. VI en* 356 *Bl. f* 3-15-:

Naar mate deze Reisbeschrijving verder komt, wint zij in belangrijkheid. In dit tweede Deel vindt men eene menigte zeer merkwaardige bijzonderheden, vooral omtrent het bestuur der *Engelschen* in *Indië*. Het omvat de reize des Schrijvers van *Colombo* naar *Madras*, en vandaar, dwars door het *Indische* Schiereiland en over de hooge *Gauts*, naar *Mysore*, — vervolgens de zeevaart van *Mangalore* naar *Mocha*, op de zoo weinig bekende wateren der *Roode Zee*, naar *Messouah*, vanwaar de Schrijver verder op naar *Egypte* meende door te dringen, en dus de westkust der *Roode Zee* op te nemen; doch een dwarsdrijvend Zeekapitein zijner eigene Natie belette hem in dit voornemen. Hij keerde dus, na slechts tot voor de poorten van *Abyssinië* geweest te zijn, naar *Indië* terug, bezocht *Bombay*, *Pounah* in het land der *Maratten*, en geeft ons ten slotte van dit Deel eene beschrijving van de hoogstbelangrijke eilanden *Salsette* en *Elephanta*, die echter zeer kort en oppervlakkig is, en waarbij hij zich meest op NIEBUHR beroept.

De Ed. Lord, hoewel in dit Deel zoo wel, als in het vorige, wat veel van zijn' eigen' dierbaren perfoon fprekende, en ons ook zijn misnoegen niet verzwijgende, wanneer een *Aumildas* (Gouverneur) van zeker diftrikt zijne pantoffels niet voor hem uittrok, of een te klein gefchenk aan vruchten gaf, (waarvoor de ongelukkige ook afgezet werd, zie bl. 119 verg. met 164) geeft echter ook tevens zeer fchatbare berigten over den nieuwften, vooral ftaatkundigen, toeftand van *Indië*, en de handelwijze der *Engelfchen* aldaar. — Reeds in het eerfte Deel hebben wij daarvan ftaaltjes gezien; *hier* verdringen de proeven van geweld en overheerfching, door de *Britfche* O. I. Compagnie gepleegd, elkander bijna in het eerfte gedeelte des werks, en worden naauwelijks door de fcheepvaart naar de *Roode Zee* afgebroken, om ons op nieuw in het land der *Maratten* te toeven. Wij hebben in onze vroegere beoordeeling reeds doen opmerken, dat het getuigenis van eenen man als Lord VALENTIA van het hoogfte gewigt is, omdat hij de handelwijze zijner vaderlandfche handelsmaatfchappij in het allervoordeeligfte licht zoekt te plaatfen. En nu lette men op de volgende daadzaken, door hem geboekt: De *Ranah* van *Ramiferam*, die zijne *fchatting* niet naauwkeurig opbragt, (waardoor was hij die aan de Compagnie verfchuldigd?) en die, let wel! den naam had, *van een' fchat in aarden potten onder den grond te bezitten*, werd beoorloogd, onttroond, en als ftaatsgevangene te *Madras* gehouden. Zijne zuster, daarop in het bewind gefteld, moet nu *twee derde gedeelten* van de zuivere opbrengst van haar land aan de Compagnie betalen, en het overfchot is meer dan toereikend, om haar op eenen luisterrijken voet te doen leven. (Ongetwijfeld! Dus gaf NAPOLEON ook rijke jaargelden aan FERDINAND VII en den Paus. —) Nog veel fchandelijker is het gedrag omtrent de *Radjahs* van *Tanjore* (bl. 44, 45.) Eerst weigert de albefchikkende Maatfchappij de wettigheid der *adoptie* (zoonsaanneming) van SERFAGY door TULJAGY te erken-

kennen, en verheft den broeder des laatstgenoemden, (dien men zekerlijk gemakkelijk onder de knie dacht te krijgen) tot Koning. Doch ook deze deed zich eenigermate gelden, en weigerde eindelijk een verdrag, waarbij alle burgerlijke en krijgsmagt over *Tanjore* in handen der *Engelschen* werd gesteld. Nu kwamen de Magthebbers op hunne vorige beslissing terug, en haalden de verachtelijke *Braminen* over, om te verklaren, *dat, wel is waar, de adoptie in den vorm nietig was, doch dat zulks aan den zoonsaannemer moest geweten worden, en het regt van het kind op den troon niet kon benadeelen!* Natuurlijk werd, terstond na deze beslissing, de regerende Vorst door hen-zelve, die hem aangesteld hadden, onttroond. Zie daar de geheime reden der *Engelsche* verdraagzaamheid ontdekt! De veile *Braminen* zijn hun Paus ZACHARIAS of Abt MAURY, gedweeër dan PIUS VII in een dergelijk geval. Dit gevoelt de Schrijver ook zeer wel, en keurt het, uit hoofde dezer gewigtige diensten, niet meer dan wijs en staatkundig, om de dienaars van BRAMA in het bezit van onregtmatig verkregene bezittingen te laten (bl. 49.) Wel zeker! Zoo wascht de eene hand de andere.

Bijna nog stuitender is het gedrag der Maatschappij omtrent de *Polygarsche* Vorsten. Een derzelven tegen alle regt en wetten der gastvrijheid gevangen genomen zijnde, stiet een van zijn gevolg den *Europeaan*, die deze lage daad bedreef, een' dolk in 't hart: er volgde een Oorlog; de ongelukkige Vorst werd krijgsgevangen gemaakt, en *terstond opgehangen!* Zijn broeder, een stomme en doove jongeling, ontvlugtte, doch deed nu openlijk, en als man van eer, der Maatschappije den Oorlog aan: hij won twee Vorsten, de MURDEN's, verongelijkt zoo als hij, tot Bondgenooten; doch zij bezweken, onder overmagt en *Europesche* krijgskunst: *alle drie werden achtervolgens gegrepen en opgehangen!* Doch waartoe deze verwondering? Het waren immers *brigands*, roovers, oproerlingen! Men had hun dan echter den kogel nog wel mogen gunnen; menschen, die,

gelijk zij, hun vaderland tegen dwingelanden verdedigden, ontvingen dien toen wel in *Europa!* — Lord VALENTIA waagt het toch niet, deze daad te verschoonen. Doch hij heeft er nog meer te boeken. *Zijne Hoogheid*, de *Nabob* van *Carnatica*, *is door de goedheid der Oostindische Compagnie van den last der Regering bevrijd!* (bl. 87.) De zonen van TIPPOU, onschuldige staatsgevangenen uit hoofde hunner afkomst, zijn *jonge tijgers* (bl. 106.) De mannelijke leden dier ongelukkige Familie zijn naar *Calcutta* vervoerd, en Lord VALENTIA beschuldigt hen, zonder bewijs, van eene zamenzwering, die te *Vellore* eene vreesselijken moord heeft ten gevolge gehad. Maar men ziet duidelijk, waar dit alles heen wil. Op bl. 47 laat de Ed. Schrijver zich onbedachtzaam ontvallen, dat *de vereeniging van het Schiereiland* (van *Indostan*) *onder één en dezelfde magt de hernieuwing van den Oorlog hoogst onwaarschijnlijk maakt.* Onder *dezelfde* magt? *Jure* bestaan er toch nog de *Nizam*, de *Maratten*, de *Rajah* van *Mysore*, enz. Dus eerlang *facto?* Wel is waar, men geeft breed op van de voordeelen, die deze uitbreiding der *Engelsche* magt, en daardoor tevens die der geregelde *Engelsche* Wetgeving, onpartijdige Regtspleging en beter bestuur, voor de ingezetenen zelve moet hebben, en reeds heeft: wij gelooven ook gaarne, dat dit in zekere mate waar is; doch het blijkt althans te *Seringapatnam*, waar de *Engelschen* het tuighuis van TIPPOU niet durven verkoopen, uit vrees dat de inboorlingen het tegen hen-zelve mogten keeren, dat de *dankbaarheid* der ingezetenen voor die weldaden niet zeer groot is (zie bl. 149.) Ook in *Arabië* loopen de aanmatigingen en de heerschzucht der *Engelsche* O. I. Compagnie in 't oog. De *Arabieren* poogden zich om die reden, volgens onzen Schrijver, destijds in de armen der *Franschen* van *Isle de France* te werpen, hetwelk echter geen' voortgang schijnt gehad te hebben. Op bl. 273 ontmoeten wij *Engelsche* bezetting te *Pounah*, de zetel van den *Peischwa*, of het Opperhoofd der *Maratten*. Op bl. 295 erkent

kent de Schrijver ronduit, dat de eenige veiligheid der *Engelschen* in *Indië* van de verdeeldheid der *Hindousche* Vorsten afhangt.

Niemand zal, denken wij, deze aanmerkingen, of liever vermelding van daadzaken, die elk menschelijk gevoel moeten kwetsen, aan vooringenomenheid of haat tegen de *Engelschen* toeschrijven. Wij koesteren waarlijk zeer hooge achting voor de *Britsche* Natie, die haars gelijken in vrijheid, in zucht voor 't Algemeen, en in oorspronkelijkheid van geest en karakter, misschien nergens heeft; maar dit belet niet, dat hare O. I. Maatschappij in daden van geweld, overheersching en onderdrukking den man op zijde streeft, die eenmaal, over *Rusland* en *Perzië* heen, den vernielingsstrijd met haar wagen wilde, en thans, tusschen het tooneel van *zijne* en *hare* euveldaden gekerkerd, hellesmart moet gevoelen, dat hij noch op het eene, noch op het andere kan werken.

Doch laat ons tot aangenamer onderwerpen overgaan. De beschrijvingen van natuurtooneelen in *Indië*, van steden, gebouwen, *Indische* tempels zijn, hoewel niet met die gloeijende verbeeldingskracht en levendige verwen, waarmede zij b. v. het penseel van eenen HAAFNER bezielden, nogtans met fiksche en naauwkeurige trekken gemaald. Eerst ontmoeten wij de vrij schrale en moerassige noordwestkust van *Ceylon*, en steken vandaar met den Schrijver naar de zuidpunt van het Schiereiland over, waar de ontvangst door den oppersten der *pagode* van *Ramiseram* „met zijne Braminen, zangeressen, „ olifanten, staatsiepalankins, vanen, *tomtoms*, enz." ons een zeer schilderachtig gezigt oplevert. De beschrijving der *pagode* van *Ramiseram* is belangrijk; de *piramidale* ingangspoort herinnert de *ruïnen* der *Egyptische* bouwkunst, en het vierkant van den tempel-zelv' is „ het schoonste gewrocht der bouwkunst, dat de Lord in *Indië* gezien heeft." Korter is de beschrijving van den merkwaardigen tempel van *Tanjore*, het schoonste voorbeeld, zoo als Lord VALENTIA zegt, van eenen piramidenvormigen tempel in *Indië*, en een voortreffelijk gewrocht der bouwkunst. Veel ouder, en bij de *Indianen* heiliger, is de *pagode* van *Chalambrou*. Vandaar gaat de reis over *Pondichery* (de levenswijze van wier thans zeer verarmde inwoners geschilderd wordt) naar *Madras*, waarvan wij hier ook een belangrijk tafereel vinden. Na een' blik op de

de *pagode* van *Conjeveram*, verzellen wij den Reiziger naar *Vellore*, het toenmalig verblijf van TIPPOU's zonen, trekken met hem de hooge *Gaut*-bergen over, beschouwen *Colar*, de geboorteplaats van HYDER-ALI, dien beroemden vijand der *Britten*, trekken door *Bangalore*, (door eene zinstorende drukfout op bl. 118 *Mangalore* genaamd) en komen aldus te *Seringapatnam*, dien vermaarden zetel van TIPPOU's voormalige grootheid, thans eene *Engelsche* landstad, op een eiland in de rivier *Kavery* gebouwd. Dezelve wordt met hare omstreken vrij uitvoerig beschreven, en bij die gelegenheid regt gedaan aan HYDER's talenten als Regent, als afsteekende bij die van zijn' zoon TIPPOU, wiens gedrag omtrent de *Zemindars* echter ook (op bl. 143) als het gevolg van een zeer juist oordeel geprezen wordt, en door de *Engelschen* nagevolgd is. Op bl. 179 schrijft de Lord *daaraan* toe, dat er geene provincie in het gansche Oosten in een' bloeijender toestand is dan *Canara*, een gedeelte van TIPPOU's Rijk. De Schrijver leide ook een bezoek af bij den tegenwoordigen *Rajah* van *Mysore*, een' armhartigen afhangeling der *Britten*, en ried zijnen Officieren ten ernstigste aan, *hem in de Engelsche taal te doen onderwijzen.* (Hij staat, om zijne jeugd, nog onder voogdijschap.) Vele merkwaardigheden van *Mysore* en *Seringapatnam* kunnen wij niet eens aanstippen, en wijzen daaromtrent den Lezer naar het boek zelve. Te *Mangalore*, eene thans bloeijende zee- en koopstad, ging Lord VALENTIA scheep, om zijne bovengemelde reis naar de *Roode Zee* te doen, die vooral voor den Zeevaarder, wegens de naauwkeurige beschrijving van de hoogte enz. der kusten, van belang is. Schoon BRÜCE van verscheidene misslagen beschuldigd wordt, schijnt hij echter die diepe verachting niet te verdienen, waarmede sommige Kamergeleerden op dezen stouten, maar wat al te verwaanden Reiziger nederzien. Van *Mocha* wordt minder gezegd, dan men van deze vermaarde stapelplaats van den Koffijhandel zou mogen verwachten; doch van belang zijn de bescheiden wegens het thans zeer vervallene, doch met eene uitstekende haven voorziene *Aden*. Bij de intrede van den Lord in *Indië* over *Bombay* wordt ons gezigt pijnlijk getroffen door eenen deerlijken hongersnood, die toenmaals het land der *Maratten* ontvolkte. De berigten hiervan zijn inderdaad bijna ongeloofelijk, tenzij men eene Regering onderstelle, slecht zonder voorbeeld. In zes maanden stier-

ſtierven er omſtreeks *Panwell* 4000 menſchen. De honden betwistten elkander de lijken der ongelukkigen, die op de openbare wegen bezweken. Dikwerf herinnerde een rotachtige ſtank den Ed. Lord de nabijheid van doode ligchamen; op ééne vlakte lagen meer dan honderd lijken, en in dit afgrijſelijke veld des doods aasden tallooze gieren en honden op de ſlagtoffers der verfoeijelijkſte ongevoeligheid, die men toch, Gode zij dank! in geen Christenland zou vinden, waar ook, na een' ſlechten oogst en oorlogstijden, het aantal menſchen, die letterlijk van *honger* ſterven, altijd gering is. De *Engelſchen* wendden zelfs alle pogingen aan, om aan de ongelukkigen levensmiddelen en werk te verſchaffen; doch wat vermag dit onder een volk, zoo als de *Hindous*, waar de Godsdienst alleen in uiterlijkheden, of zekere bepaaldelijk voorgeſchrevene goede werken, beſtaat, (b. v. het aanleggen van *choultries*, of het graven van vijvers) terwijl de ſcherpe afdeeling der *kasten* den gemeenen man minder doet achten dan het gedierte, waarvoor men hospitalen aanlegt? — Hoe was het mogelijk, dat onze Reiziger, even na het verlaten dezer jammertooneelen, de tafel van Kolonel CLOSE *uitſtekend* kon vinden! O, wien kan het eten ſmaken, wanneer duizenden zijner Natuurgenooten door duurte van honger vergaan!

Ook bij den *Peiſchwa* (*Pechouah*) der *Maratten* verſcheen Lord VALENTIA ten Hove. Er was toen reeds eene *Britſche* bezetting te *Pounah*, ten gevolge van een verdrag, bewerkt door den ſpoedigen aantogt des Generaals WELLESLEY (thans Lord WELLINGTON) tegen HOLCAR, een ander *Maratth* Opperhoofd. De *Peiſchwa* ſcheen zeer in de belangen der *Engelſchen*. Bij gelegenheid van een feest der *Hindous* (*Dosferah*), *ter eere van den Afgod* RAM (VISCHNOU) gevierd, verhaalt ons de Schrijver eene niet onaardige *Indiſche* Mythe, waarſchijnlijk uit den *Ramayan*, en iets verder eene andere betrekkelijk den God GONPOTTY. Nog belangrijker voor de kennis van den *Indiaanſchen* Godsdienst is de vrij naauwkeurige beſchrijving van de holen van *Carly*, tot tempels uitgehouwen, oorſpronkelijk aan de Godheid BOUDHA gewijd, wier eerdienst thans uit *Indostan* naar *Achter-Indië* verdreven is, doch, blijkens deze overblijfſels en die op *Salſette*, ouder is dan die der *Braminen*. Bij alle de reeds vermelde tempels heeft de Schrijver ook (bl. 83) een enkel woord

woord van de grootsche overblijffels te *Mahabalipouram* gerept; het is jammer, dat hij er niet meer van zegt, en zich beroept op de *Asiatic Researches*, die niet in ieders handen zijn.

De Vertaling is zeer goed. Eene enkele Noot van den *Hoogduitschen* Vertaler, waarin deze er een blijk van *verstand* in vindt, dat iemand bij den wreeden, zedeloozen en ongerijmden *Hindouschen* Afgodsdienst blijft, zouden wij echter gereedelijk hebben kunnen missen. Ook bewijst het woord *weide*, voor *wilg* gebezigd, dat men van de *Hoogduitsche* vertaling gebruik heeft gemaakt. Voor PETRO ARCHINO (op bl. 262) leze men PIETRO ARETINO, en voor *gegispte* (op bl. 89) *gegipste*.

Wij verlangen zeer naar het derde Deel.

Verhandeling over de bevrijding der stad Alkmaar van het beleg der Spanjaarden, op den 8n October 1573, uitgesproken in het Departement der Maatschappij Tot Nut van het Algemeen, te Alkmaar, op den 8n October 1817, *door Jonkheer Mr.* J. C. BARON DU TOUR, *Lid van de Ridderschap en van de Staten van de Provincie Holland. Te Alkmaar, bij* J. A. van Harencarspel *en* H. Coster. 1817. *In gr.* 8*vo.* 44 *Bl. f* :-6-:

Recensent verblijdt zich altijd, wanneer een van 's lands Aanzienlijken, door het uitgeven van deze of gene lettervrucht, de lijst vergroot van die mannen, wier loffelijke arbeid ten bewijze strekt, dat, ook in ons vaderland, de beoefening der wetenschappen zich niet uitsluitend bepaalt tot de mindere rangen der ingezetenen, of tot hen, die geletterden van professie zijn. Inzonderheid strekt het hem tot genoegen, van tijd tot tijd te ontwaren, dat mannen, tot 's lands of stedelijk bestuur geroepen, en, in deze hunne betrekking, door den gereederen toegang, welken zij tot de staats- of plaatselijke registers en archiven hebben, best in de gelegenheid om de geschiedenis des vaderlands op te helderen en te verrijken, zich daarop meer en meer toeleggen, en naar den roem der VAN WIJNS, MEERMANS, VAN SPAANS, VAN HASSELTS, DE LANGES VAN WIJNGAARDE enz. din-

dingen. Met vreugde las hij dus den boven uitgeschreven titel. Hij juichte terstond het doel van den Hoog Edel Geboren Schrijver van dit stukje toe, om den altijd gedenkwaardigen achtsten October, als verjaardag van Alkmaars bevrijding van het Spaansch beleg, in 1573, plegtig te vieren, dewijl hij tot die genen behoort, wien het in geheugen houden van dergelijke dagen belangrijk dunkt; en hij verwachtte nu, dat ook hier het een en ander zou voorkomen, wat, wegens Alkmaars beleg, of hetgeen daarmede in verband stond, niet zoo algemeen bekend is. Hierin echter zag hij zich, bij lecture, te leur gesteld; en welligt is er ook niets voorhanden, waardóor aan gemelde zijne verwachting voldaan kon worden. In dat geval is aan den H. E. Geb. Schrijver niets te verwijten. Maar nu dacht hij toch, dat de verhandeling, of liever redevoering, (want als zoodanig is zij ingerigt) in hare soort uitstekend zijn zou. Doch, ook in dit opzigt, moet hij, tot zijn leedwezen, zeggen, zich weinig voldaan te hebben gevonden. — Ziet hier, Lezers, het beloop van het stukje.

Na eene inleiding, tot betoog van het pligtmatige van soortgelijke gedenkdagen te vieren, geeft de Schrijver, hetgeen hij voorheeft te doen, dus op: te onderzoeken; I. het gedrag van PHILIPS II, na de aanvaarding van de regering over deze landen, en de gevolgen van dien; II. of het gedrag van velen, en ook van Alkmaar, ten opzigte van Spanje, gewettigd was; en III. het gedrag van Alkmaar in dezen, en het daarop gevolgde, te beschouwen. Hier ziet elk, dat het 3de hoofddeel vóór het 2de had moeten gaan; want nu wordt Alkmaars gedrag reeds verdedigd, eer nog uit elkander gezet is, hoedanig het geweest zij. — Doch beschouwen wij het geheel.

Onder het *eerste* hoofdpunt wordt gezegd, dat KAREL V, in zijn bestuur over de Nederlanden, *zachte* maatregelen gebruikte, PHILIPS daarentegen harde en gestrenge, en vervolgens een kort verhaal gedaan van het gebeurde sedert des laatsten komst tot de regering tot op het overgaan van Haarlem in 1573. Of nu dit een onderzoek naar PHILIPS gedrag mag heeten, beslisse de oordeelkundige lezer. Het verhaal is niet vrij van verwarring. Daarop volgt, onder het *tweede* hoofddeel, een tweeledig onderzoek, *a.* of Alkmaars afval van Spanje gewettigd was, hetwelk beantwoord wordt

met

met ja, omdat, schoon PHILIPS de heerschappij over deze landen wettig verkregen had, hij de voorwaarden, waarop zij hem was opgedragen, niet nakwam; zoodat niet alleen de oudsten en aanzienlijksten des volks, maar ook deszelfs *heffe*, en met één woord het gansche volk, klaagden en morden over den ijzeren schepter, enzoov.; *b.* welk Spanjes gedrag was, ten opzigte der steden, plaatsen en inwoners, die weder onder zijne heerschappij geraakten. Hier wordt aangemerkt, dat, dewijl Spanje geen woord hield in het nakomen der verdragen, met de genen, die zich onderwierpen, gemaakt, en dus op hetzelve geen staat te maken was, de Alkmaarders te regt alle verdrag met hetzelve weigerden, waarvan het gevolg was, dat zij zich vrij vochten, en nu op hunne nakomelingen de verpligting rust, om hunne zegepraal te vieren. En dit geschiedt dan, in het *derde* deel der redevoering, met het verhaal van het gebeurde na Haarlems overgang en van Alkmaars beleg, hetwelk uit voorhanden zijnde stukken getrokken, en inzonderheid in BOOMKAMP'S of EIKELENBERG'S *Alkmaar* breedvoeriger en vollediger te lezen is. Op het einde der rede wordt de Spreker verrast door een onverwacht *gezigt*. Eene fiere Amazone verschijnt (zekerlijk onder het opstellen der rede, en niet bij haar uitspreken; want de Redenaar *verhaalt* het) en zegt hem: „Uw „gestamel is niet berekend, om het leed en den veegen toe„stand van Alkmaar en zijne bewoners naar eisch af te schil„deren. Hoor, hetgeen ik aan één uwer achtingwaardigste „en oudste Regenten, LUCAS DIJL, daarvan mededeelde, „en hetgeen hij in dichtmaat overbragt:" en nu reciteert zij een vers van den „*Alkmaarschen Bard*" van achtenveertig regels, en verdwijnt; en de Redenaar sluit zijne aanspraak. Het vers is vloeijend, en, schoon het geene aanspraak heeft op hooge dichterlijke waarde, toch geene gemeene rijmelarij. Op stijl en taal der redevoering zou nog al iets zijn aan te merken. De eerste verheft zich somtijds vrij hoog, zoo als, bij voorbeeld, op bladz. 6, 7, waar wij van Alkmaarsche vrouwen lezen, „die Pek, kokende Olij, kokend Lood aan„voeren, en de bestormers, onder het ijselijkst geschreeuw, „met duizenden van Pekkransen, op hunne naar Bloed en „Roof smachtende troniën, neerbliksemen."

Ban-

Banquet de LÉONTIS, par Mme. WYTTENBACH, née G..... Paris, à la Librairie Grecque-Latine-Allemande. 1817. 8vo. VIII, 196 pag.

Schoon in eene vreemde taal geschreven, (en het is niet te ontkennen, dat de verleiding hiertoe, uit hoofde der beperktheid van het Hollandsch lezend en Hollandsch koopend publiek, zeer groot is) schoon zelfs op vreemden bodem uitgegeven, (voorheen kwamen Fransche schrijvers hunne werken hier dikwijls uitgeven) dient, echter, een boek door eene Hollandsche vrouw geschreven — Mevrouw WYTTENBACH, toch, is blijkbaar als zoodanig aan te merken — door ons niet over het hoofd gezien te worden. Het is waar, haar vroeger werkje, THÉAGÈNE, is onzer aandacht ontsnapt; doch dat droeg ook slechts den naam van *Mademoiselle G....*, aan het hoofd; en wie dacht er terstond op, om Prof. WYTTENBACH's geleerde nichtje onder dit opschrift te zoeken!

De vorm van het werkje is deze. Op het bedoelde banket, ter gelegenheid der Bacchusfeesten, buiten Athene, voor sommige beschaafde en letterlievende mannen en vrouwen aangeregt, wordt, naar Grieksche gewoonte, een voorzitter of koning van het feest benoemd; en deze legt, ter vermeerdering der vreugde, aan elk der aanwezigen op, wanneer de rondgaande beker aan hem of haar komt, iets te vertellen; nadat, echter, de maaltijd niet slechts geëindigd, maar vooraf ook nog een offer des lofs aan de Zanggodinnen is toegebragt door de gastvrouw. De personen, hier sprekende ingevoerd, en nog een paar, van welken gesproken wordt, (THEAGENES en CRITOBULUS) verbeelden, ten deele althans, werkelijk bestaande mannen of vrouwen, zoo als de twee genoemden den Heer WYTTENBACH zelven en den overleden Prof. PARADIJS; terwijl anderen niet schijnen verkozen te hebben zich te doen noemen.

De inhoud der genoemde verhalen loopt over verschillende onderwerpen, het breedst over liefde en vriendschap: alles is gekleed in Grieksch kostuum, met Godenleer en fabelen enz. doorweven, in eenen zeer fraaijen stijl en met blijk van groote bedrevenheid in de Ouden, wier bekendste meesterstukken van beschrijving dikwijls op den voet gevolgd worden.

den. Niemand twijfele dus, of hij vindt hier meteen belangrijke zaken. En nog al meer verdient het boekje aanprijzing, omdat het, naar wij uit het een en ander afnemen, beſtemd is om een gedenkſtuk der vriendſchap op te rigten voor verſcheidene belangrijke perſonaadjen; zoo als reeds genoemde PARADIJS, die in een paar anecdoten loffelijk en karaktermatig geteekend wordt, enz.

Verlangt de lezer een proefje? Ziehier dan iets over — de ligchamelijke of aardſche liefde.

„ Dat PHEDRA ons nu zegge, wat wij door *liefde* verſtaan.

„ PHEDRA antwoordde hem: Mij dunkt, o wijze DIOTIMUS! dat *liefde*, in den uitgebreidſten zin des woords, is *het verlangen naar vereeniging*. Maar, even als er eene hemelſche en eene aardſche VENUS is, zoo zijn er, bij gevolg, ook twee liefden. De eene noemt men *zedelijke of goddelijke liefde*, en de andere *zinnelijke of aardſche liefde*.

„ De zedelijke of goddelijke liefde is het verlangen naar vereeniging, om de ziel.

„ De zinnelijke of aardſche liefde is het verlangen naar vereeniging, om het ligchaam.

„ Merken wij hier op, dat het woord *liefde* niet alleen gebezigd wordt voor de twee neigingen, waarvan wij geſproken hebben, maar dat men hetzelve ook beeldſprakig toepast op elk ander verlangen naar eenig voorwerp. Vandaar de uitdrukkingen: liefde tot rijkdom, liefde tot roem. Maar thans kunnen wij geen gewag maken, dan van die liefde, welke wij verklaard hebben als een verlangen naar de ziel of het ligchaam.

„ Ik zal mij bepalen, om eenige aanmerkingen te maken over de aardſche liefde.

„ Het is met deze liefde even als met elke zinnelijke behoefte. De natuur eischt weinig. Het is voor den vriend der menschheid een akelig tafereel, de ontelbare ingebeelde behoeften te zien, welke de menſchen zich vormen, om zich ongelukkig te maken. Men kan zeggen, dat zij hunne rede en werkzaamheid alleen doen dienen, om zich met eenen afgrond van kwalen te omgeven. Wat de liefde betreft, deze behoefte, even zoo matig en zoo gemakkelijk te voldoen als een dorst, die niet door prikkelende en zoute ſpijzen aan-

ge-

gezet is, wordt zij niet gedurig opgewekt door de weelde, de ledigheid en alle kunsten der verbeelding?

„ Beschouw deze beknopte opmerkingen, o DIOTIMUS! als den eersten steen, welken een werkman gelegd heeft tot het gebouw, hetwelk gij wilt optrekken. Laat thans eenen anderen daaraan arbeiden, en roep mij tot het werk, wanneer gij zulks noodig oordeelt."

Gedichten van B^D^. KLIJN, BZ. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo. VIII.* 208 *Bl. f* 3-12-:

Wij hebben het eerste stuk in dezen bundel (*Het Leven*, in twee zangen, 1811—1812) gelezen, en zetten ons warm ter neder; om eenig oordeel daarover te vellen. Wat zullen wij zeggen? Schoon de Dichter geboren worde, hij wordt ten minste *volmaakt*. De Heer KLIJN was ten opgegeven jare, zoo wij meenen, nog niet heel lang bij het werk geweest; en dan is het veel gewaagd, een zoo uitvoerig stuk in wijsgeerigen geest en trant te dichten. Men stoote zich slechts aan de uitdrukking niet, wanneer wij het een *excercitium* noemen, waarin verscheidene stukken den schoonsten aanleg, waarachtig genie, ja eene meesterlijke hand doen kennen. De gevoelens in het bijzonder, hier voorkomende, doen hart en verstand eer aan. „ Het leven is eene gave Gods; geen eindoogmerk, maar middel tot hooger bestaan; geene ongemengde vreugde, maar echter zoet en schoon." Over dezen tekst phantaseert de Dichter, zoo als wij zeiden, dikwijls gelukkig. Zij is hem als een draad, waaraan hij een aantal paarlen van waarde hecht. Doch moet een gedicht, een leerdicht, een uitgewerkt en ernstig stuk dit zijn? Mag de Dichter, zich hiertoe bepalende, geacht worden zijne taak te hebben afgewerkt? Gewisselijk neen. Een wijsgeerig dichtstuk vordert philosopheren, niet phantaseren; eene geregelde, schoon dan ook kunstig bedekte en losselijk te zaam geslingerde, schets moet aan hetzelve ten grondslag verstrekken; de hoofdgedachte moet uitgebreid, ontwikkeld, gestaafd, maar schaars herhaald worden; de taal, waarin dit geschiedt, moet duidelijk en eenvoudig, schoon tevens dichterlijk, zijn; de beelden behooren niet te lang uitgerekt, althans in dezen stand te zeer vermenigvuldigd te worden: eene enkele episode is

dan nog beter. Wij erkennen, dat het moeijelijk is, aan deze vordering te voldoen. Doch, niemand is verpligt, zoo diepzinnig te dichten; en wij schromen niet, den Heere KLIJN zelven te vragen, of onze bedenkingen gegrond zijn, en, zoo ja, aan hem voor te stellen, om *of* dezen weg te verlaten, of *nog* bedachtzamer op denzelven voort te treden.

Het tweede stuk (*Vergankelijkheid*) draagt hetzelfde jaartal, 1812, maar komt ons echter, wat de taal betreft, eenvoudiger, duidelijker en tevens vloeijender voor, met minder vreemdluidende, zaamgestelde woorden en al te oneigenlijke uitdrukkingen. Ook de geheele gang viel ons gemakkelijker te volgen, — grootendeels misschien, omdat het onderwerp gemakkelijker is. Wat toch valt van hetzelve niet te zeggen, zonder dat gij vele orde behoeft? Er moet, echter, een aanvang en een slot zijn; het moet, als geheel, tusschen zekere grenzen bepaald zijn; vanhier ontleent het houding en gedaante. Wel nu, die verdienen, in het stuk voorhanden, allen lof. De onbevredigbaarheid des menschelijken harte bij alwat de aarde geeft, ziedaar den grondslag, — de onsterfelijkheid en het betere leven, ziedaar de voltooijing van het poëtische gebouw. Een lierzangetje vooróp geeft eene gepaste inleiding, een achteraan, de toepassing. Met dit al blijven wij nog strengeren zamenhang, volkomener klaarheid in elk gedeelte, in elken regel vorderen. Onze eeuw zelve brengt het mede, dat wij hier op aandringen; zij is (alle werking heeft hare wederwerking) de tegenvoeter van den tijd der likkers. Men ga daarom vooral ter schole bij hen, die beide tijdperken gezien hebben.... bij DE KRUYFF, om meer bekenden niet eens te noemen.

Het jaar 1812 moet bij onzen Dichter ontzaggelijk vruchtbaar geweest zijn. Was het ruimte van tijd? Was het onophoudelijk pogen, om het leed dier dagen te verzetten? Althans van het laatste dragen alle de stukken vrij kenbare sporen; ook het volgende, *Herinnering*, dat van de beide vorigen, anders, in onderwerp en manier aanmerkelijk verschilt. Het is een terugzigt op 's Dichters kindsche jaren, doorgaans natuurlijk, bevallig en niet min gevoelig geteekend. Wij hebben er geene bijzondere aanmerkingen op, dan dat er misschien een al te snelle gang in is; dat een kleine stilstand hier of daar, door een uitgewerkt beeld, of eene meer ontwikkelde gedachte, het stuk welligt *nog* aangenamer zou doen lezen, (die lie-

lieve jeugd is al te ras ten einde) en dat deze en gene regel in de fout vervalt, aan dit *genre* ligt eigen, van namelijk wat te prozaisch te luiden. In weerwil dezer opmerkinge, kunnen wij ons niet wederhouden, onzen Lezer, wien wij tot nog toe eene proeve schuldig bleven, op een goed deel van dit zoo naïf geschetst tafereel te vergasten:

Schoon ontlook het lentebloempje van eene onbezorgde jeugd,
Niet vergiftigd door de nooddruft, maar beschaduwd door de vreugd;
Zacht gekoesterd door den voorspoed, opgekweekt met teedre hand,
Kon het onbelemmerd bloeijen, schittren in den schoonsten stand:
't Heeft gebloeid, dat lentebloempje, op den ouderlijken grond;
Eeuwig blijft de hand mij dierbaar, die den zwakken stengel bond.

Ja! het plekje blijft mij heilig, waar ik 't eerst het daglicht zag,
Waar ik, vrij van 's levens zorgen, schuldloos in mijn wiegje lag;
Waar een moeder voor mij waakte, de eigen borst tot laafnis bood,
En me, uit de echte, zuivre bronwel, levenskracht in de adren vlood;
Altijd zij het lied mij dierbaar, dat zij dikwerf, uren lang,
Bij mijn schomlend bed kon zingen; 't blijv' mij eeuwig jubelzang!
Onvergeetbaar is de moeder, die op 't doornig levenspad,
Bij 't verlies eens dierbren echtvriends, toch haar kindren niet vergat.
Onuitwis(ch)baar is 't herdenken aan die eeuwig dierbre vrouw,
Aan het meer dan manlijk kampen van de opregtste moedertrouw.
Al de lessen, die haar liefde mij voor 't volgend leven gaf,
Aangespoord door wijslijk prijzen, zacht gewaarschuwd door de straf;
Al dat teêr, onmerkbaar zorgen, bij de ontwaking van de drift;
Al dat rein godsdienstig leiden blijft me in 't dankbaar hart gegrift.
't Bloed verstijv' mij in den boezem, 't leven schenk' mij niets dan leed,
Zoo ik ooit, mijn dierbre moeder! uwe liefde en zorg vergeet!

Dierbare ouderlijke woning! hoe gering ge ook andren schijnt,
Voor mijn dankbaar kinderharte zult ge altoos een tempel zijn.
'k Heb in u veel heils genoten, menig' dag van vreugd gesmaakt,
Menig denkbeeld, nog mijn leidsman, is daar in mijn ziel ontwaakt.
Nimmer treedt mijn voet u binnen, of ik zie die beelden staan;
Van elk plekje, uit elk hoekje, lacht mij nog mijn kindschheid aan,

'k Zie dat dartlen, 'k zie dat fpelen met de makkers mijner jeugd,
Onbekend met ftand of rijkdom, flechts gefteind voor kindervreugd.
'k Zie dat driftig, woelig leven van den jongen, woest en wild,
Niet te temmen door de roede, door zachtmoedigheid geftild;
Al dat rusteloos verlangen naar de ruime, vrije baan;
't Dikwerf ongeduldig kijken, of het fpeeluur haast zou flaan.
'k Hoor den meester nog vermanen, als hij uit de huisdeur trad;
'k Zie den knaap hem vrolijk groeten, die op heete kolen zat;
'k Hoor nog 't knallen van de huisdeur, die hij driftig, blijde floot,
En het uur van pijnlijk leeren in den arm der vreugd ontvlood.

—— —

'k Zie nog 't ftil en rein genoegen van den winter-avondftond,
Toen ik bij een kaarten-huisje heel mijn wensch bevredigd vond;
'k Hoor het nog, dat zoet vertellen, waarnaar 't kinderhart fteeds vraagt,
En 't geen beurtlings vrees en blijdfchap, huivrend, door de zenuw jaagt;
'k Deel nog in het zoet ontwaken van de blijde Blanchefleur;
'k Huiver nog bij Blaauwbaards wreedheid, en bij zijn bebloede deur;
'k Zie de kruimpjes nog van Duimpje, en zijn moed ontvlamt mij 't hart;
'k Hoor de(n) Reus nog hongrend vragen, en krimp weg van vreugd en fmart;
'k Zie nog 't biezen kistje drijven, waarin Mozes hulpl00s lag,
Hoe hij uit dat zelfde noodlot eens zijn heilzon rijzen zag;
'k Gruw nog bij het fchandlijk fchenden van den heilgen broederpligt;
'k Zie nog, hoe voor nijd en hebzucht 't rein gevoel eens broeders zwicht;
Jozefs noodlot deed mij beven, hij! zijns vaders fteun en ftut;
'k Voelde 't knellen van de koorden, en zonk met hem in de(n) put;
'k Zie zijn broeders hem verkoopen, 'k hoor de klagt van Ruben nog;
'k Zie zijns vaders handen wringen, en bloos nog om 't fnood bedrog;
Jozefs lijden, Jozefs droomen, zijn vernedring en zijn magt,
De belooning voor zijn braafheid, fchikking van een hoogre kracht;
Wat zijn noodlot ook mogt wezen, hij, van God noch deugd ontaard,
Heeft misfchien, door deugd en onfchuld, de onfchuld in mijn hart bewaard;

'k Hoor

'k Hoor het nog, dat zoet vertellen, waarnaar 't kinderhart steeds vraagt,
En 't geen beurtlings vrees en blijdschap, huivrend, door de zenuw jaagt.

Troostrijk, zoet en blij herdenken aan dien onvergeetbren tijd,
Aan dien onuitputbren rijkdom, niet verbitterd door den nijd!
Gij verfrischt het drukkend heden met den bloemengeur der hoop,
En verstompt het gift der droefheid, dat ons in den boezem sloop.
In het kleed der zuivre waarheid hebt gij 't dierbaar beeld getooid;
Ik herken mijn kindsche trekken, als gij 't rein gewaad ontplooit.
Zoet herdenken aan 't verleden! gij wordt nimmer uitgebluscht;
Dit gevoelde ik bij 't aanschouwen van 't eenvoudig *Zeldenrust*.
Toen ik eens, na jaren afzijns, weêr dien dierbren grond betrad,
Waarop ik zoo blij, zoo schuldloos, onbezorgd gedarteld had.
Toen hervond ik al die plekjes, waar ik speelde, waar ik sprong,
Waar ik, in de schop gezeten, moedig mij naar boven wrong;
Ik herzag die blijde jaren, alles kwam mij voor den geest:
't Scheen mij of den (de) tusschenleeftijd slechts een droombeeld waar' geweest.
Gretig zocht ik naar die trekken van mijn' kindschen levensstand,
En hervond weêr boom en schutting, eens gekenmerkt door mijn hand:
Vrolijk liep ik weêr de paden met een zoet herdenken door,
En herzag, in mijn verbeelding, 't lang verdwenen kinderspoor.
In het boschje, bij het tuinhuis, vond ik d'eikenboom weêrom,
Waarvan ik zoo menigmalen den gekuifden top beklom.
Ik herzag in 't huis de plaats nog, waar mijn dierbaar speelgoed stond,
't Hoekje, waar ik met mijn' broeder onvergeetbre vreugde vond.
Heel mijn kindschheid ging tenreije, ja! 't was, op dien blijden dag,
Of ik weêr, na jaren scheidens, een geliefden vriend herzag;
Dankbaar dacht ik aan al 't goede, dat ik daar als kind ontving;
'k Was, in al die oogenblikken, zalig door herinnering:
Elke kleinigheid was dierbaar, waarnaar 't oog nieuwsgierig drong,
Zelfs de spijker aan de staldeur, waar mijn vlieger eens aan hong.
Alles, wat aan 't jeugdig leven de onbezorgdste vreugd kon biên,
Mogt ik daar nog eens gevoelen, in 't onschatbaar wederzien.
Waar mij 't noodlot ook moog' voeren, ver van huis en vaderland,
Blijft de liefde voor dat plekje(n) altijd in mijn hart geplant.
Waar ik ga, voer ik die liefde in 't erkentlijk harte meê;
Zij verzelt mij op mijn paden, en volgt me op mijn legersteê.

Als de slaap op donzen wieken 't moede hoofd in sluimring sust,
O! dan droom ik van die dagen, ben en speel op *Zeldenrust*.
Waar mij 't noodlot ook moog' voeren, o! dat droombeeld blijft mij bij,
Ja! 't herdenken van mijn kindschheid blijft het hoogst genot voor mij.

'k Zie ze weêr die blijde dagen, 'k denk met vreugd nog aan dien stond,
Toen ik in den trouwsten leidsman ook den besten vader vond.
Nimmer heb ik ondervonden, dat ik op mijn jeugdig pad,
Bij 't beloonen, bij 't bestraffen, hier geen' eigen vader had:
'k Heb aan hem wel niet te danken 't onvrijwillig levenslicht;
Maar al 't geen ik had en nog heb, was en ben ik hem verpligt.
'k Zal hem altijd dankbaar wezen voor al 't geen dat hij mij gaf,
Voor zijn zorgen, voor zijn goedheid, voor zijn prijzen, voor zijn straf;
Nooit herdenkt mijn geest die liefde, of hij gloeit met dubble kracht;
Ja! zoo lang mijn hart zal kloppen, zij mijn dank hem toegebragt!

Dierbare ouderlijke woning! gij hergeeft mij 't lang verleên;
Beelden van genoten vreugde zweven, dartlen om mij heen:
't Onbezorgd en vrolijk spelen van 't eenvoudig, schuldloos kind;
't Onbestemd vermaak van 't knaapje, dat in wisling vreugde vindt;
't Meer beschaafd genot des jonglings, die aan elken wensch zich hecht,
En om elken stand des levens onvergankbre bloemen vlecht:
Al dat zoet, dat rein genieten stort nog blijdschap in het hart;
Dat herinren geeft mij laafnis, stompt zelfs d'angel van de smart.
Ik herleef weêr bij 't gedenken aan dat kinderlijk genot;
Ik vergeet bij die tafreelen 't rustloos wentlen van het lot.
Als mijn geest, in zoete droomen, weêr door uw vertrekken zweeft,
Dan is 't even of 't verleden mij 't vervlogen heil hergeeft.
'k Zie dan weêr dat huislijk leven, waarbij 't hart zoo veel genoot,
Waarbij 't kinderlijk gevoelen zich voor elke deugd ontsloot.
'k Mogt in u het voorregt smaken, d'onwaardeerbren kinderschat,
Dat ik in een' dierbren broeder ook een' blijden speelnoot had.
Ja! met hem was 't jeugdig leven voor ons beiden niet dan spel;
Wat mijn losheid soms verzuimde, maakte weêr zijn voorzorg wel;
Toen reeds gloeide 't kinderharte van de opregtste broedertrouw,
En voorspelde 't ouderharte, wat zij eenmaal worden zou.

Al

Al dat jeugdig rustloos woelen, al die spelen mij zoo waard,
Zijn voor mij nog dierbaar kleinood, waarop 't oog met blijdschap staart.
O! 't herinren van de kindschheid geeft aan 't manlijk hart nog vreugd;
Zalig hij, die niet moet blozen voor de beeldtenis van zijn jeugd!

Gedachten bij het Examen der Stads Armenscholen, 1811. Lief gedicht, in tienregelige coupletten van afwisselende, niet zeer lange regels, regt vloeijend en verstandig, wat de gedachten aangaat. Ligt zouden we ons, derhalve, verwonderen over het vroege jaartal, zoo de uitvoerigheid, de woordenrijkheid, ons niet eenigermate terugbragt. Beknopte zaakrijkheid is, bij allen opzettelijk aangebragten zwier, een voornaam kenteeken van den geoefenden, grooten Dichter.

Troost, 1812. Een klein stukje, dat ons nog meer zou bevallen, zoo het algemeen slotwoord op iedere afdeeling volkomener paste.

Nog een paar coupletten: *Liefde en Vriendschap*, 1812; en dan: *Aan mijne Vrouw, op haren verjaardag*, 1815. Met ongemengder goedkeuring hebben wij nog niets in dezen bundel gelezen. Het is niet hoog gestemd, niet schitterend van beelden en figuren: maar eenvoudigheid, waarheid, en waardigheid der gedachten, paren zich aan gepastheid der woorden; als een fraai ligchaam in een kleed, dat, zonder iets overtolligs, echten Griekschen zwier, natuur en smaak, doet kennen. Moge er veel zoodanigs volgen!

Onze Wenschen, 1811. Eene aardige en stichtelijke speling van het vernuft, hier en daar, echter, door een' zwakken, ja meer dan zwakken, regel ontsierd; b. v. *bij den beedlaar eens zoo slimmer.*

Het Meisje, 1811. Mooi, maar, naar ons gevoel, de min geoefende hand nog verradende.

De Wijn, 1813. Een aardig stukje.

Kinderlijke Eenvoudigheid, 1813. Allerliefst! Onze éénige vraag zou zijn, of de inleiding, in het eerste couplet, wel blijkbaar passe voor het verhaal? of het, b. v., niet beter zou geweest zijn, zoo zij eene opheldering bevatte van het slot, als zinspelende op de ontwaking in de eeuwigheid?

Het Heideblöempje. Een heidebloempje; schoonheid, aan welke alleen de uiterste beschaving of kweeking ontbreekt.

Aan H. H. KLIJN, *op zijnen jaardag*, 1815. Hier is onze Dich-

Dichter wederom op zijne plaats: het hart spreekt de eenvoudige taal der waarheid. Hoe juist en verstandig is de aanhef..... *Juichen bij 't vergaan?* Hoe gepast de keuze, om echter vreugde in de dankbaarheid, dankbaarheid in de herinnering, de herinnering vooral des kindschen leeftijds te zoeken, broederlijk doorgebragt! In de uitvoering vinden wij den Dichter der *Herinnering* weer; doch die zich hier in een enkel fraai beeld wikkelt, en — dartelend — roert en sticht.

Opvoeding, 1812. De eerste drie coupletten zijn fraai, maar te lang voor eene inleiding, en de overgang inzonderheid niet gelukkig: het verband tusschen de beide deelen mist.

Na een drietal aardige stukjes volgt een *Wiegezang*, 1815, die ons mede uitnemend wel heeft behaagd; en daarna

Bruidstranen, 1816. Met weedom, met diepen weedom lazen wij dit voortreffelijk stukje. Ach! het bruidje had maar al te veel reden tot tranen. Doch, dit doet tot de beoordeeling niets. Die kan niet anders dan allergunstigst zijn bij ieder, die gevoel en smaak bezit, zuiver vernuft, hartelijkheid en wijsheid weet te schatten. Het is doorgaans vloeijend gedicht; bij kleine vlekjes willen wij niet stilstaan; alleen *nijgen* voor *neigen* is eene taalfout.

Voor- en Tegenspoed, 1812, besluit dit gedeelte, en besluit het op eene waardige wijze, als met eene gouden spreuk.

Thans volgen *Vaderlandsche Gedichten*, en wel vooreerst *Hulde aan den Souvereinen Vorst, enz. door Felix Meritis.* 31 Maart 1814 las de Dichter dit stuk aan de Vorstelijke Familie voor, bij Hoogstderzelver minzaam bezoek der genoemde Maatschappij. Wij durven het der plaatse en den toehoorderen waardig noemen. KLIJN belooft niet te zullen vleijen — de Dichters beloven dit ligt — maar hij houdt woord, en dit doet zijner bekwaamheid zoo wel als zijn hart eere aan. Wij weten niet, wat hij gepasters, wat hij waardigers kon zeggen, als woordvoerder der Eere van de Eere der Hollandsche Steden. Hoedanig de gedachten, zoodanig is ook het kleed, waarop de aesthetische schuijer slechts enkele, zeer kleine nopjes, zoo als, misschien, *aan het harte ontglijt*, en het *blusschen van den gloed door reukwerk*, vindt weg te vegen.

Aan mijne Vrienden, op den laatsten dag van het jaar 1814, geeft wederom blijk van 's mans liefde voor zijne kinderjaren, wier *ernstig spelen*, wier geest en kracht door hem al-

altijd *con amore*, en dus gelukkig, worden geteekend. Voorts bewijst het niet minder voor zijne echt-vaderlandſche gezindheid. En ook wél hem, die zich onder 's mans vrienden mag rekenen! — Het woordje *rinkinken*, van den beker der vreugde, bevreemdde ons.

Herinnering aan 16 Nov. 1813, vervaardigd in 1815, is blijkbaar het uityloeiſel des harte, niet zoo als het in den beginne bruist en ſchuimt, maar helder, bezadigd en..... in één woord, het is een ſtukje, dat, bij al zijne eenvoudigheid, den grootſten Dichter tot eere zou verſtrekken. Het komt ons voor, dat de ſterke zijde van den Heer KLIJN zich in dezen bundel duidelijk kenmerkt. Wij hoorden hem eenmaal onzen TIBULLUS noemen; en gewisſelijk, het zachte, natuur en waarheid, liefde, in den algemeenſten en reinſten zin des woords, kenmerken zijne beste ſtukken. Laten anderen hoog vliegen en diep delven; Gij, waardige man, blijf den *kleinen* gelijk in nederige eenvoudigheid! Wij zien, hoe zeer uw hart u tot hen trekt; welaan, laten ze uwe voorbeelden zijn!

Het Oranjekint, 1814, is heel lief.

Aanmoediging, 5 April 1815. Wij hebben in der tijd van een aantal *Wapenkreten* enz. verſlag gedaan, en daaronder enkelen vervuld bevonden met zoo veel gloed en kracht, als ons zelden dichtſtuk voorkwam. Of deze *Aanmoediging* toen ook reeds gedrukt zij geweest, herinneren wij ons niet. Maar als *Aanmoediging*, en niet *Wapenkreet*, handhaaft zij haren rang onder de voortreffelijke vaderlandſche ſtukken. Indedaad, deze en andere werkſtukken van KLIJN, in lateren tijd vervaardigd, hebben iets *geacheveerds*, indien wij dit kunstwoord eenmaal van de ſchilders mogen leenen, dat wij in de vroegeren misſen. Doch, het komt ons voor, mede daaraan toe te ſchrijven te zijn, dat onze Dichter zelf meer zijne regte plaats, en den toon, die hem voegt, leert kennen. Krachtig wel en warm weet hij zijne tafereelen te malen; maar dat ſtoute, geweldige, blakende, welk wij bij BILDERDIJK, HELMERS en anderen vinden, is geen geſchikt model voor zijn penſeel. Daarentegen is hij zinrijk, gevoelig en keurig; en ſtaat dit, bij langeren leeftijd, dien God hem gunne, misſchien in eene mate te worden, welke hem met de grootſte meesters van vroegeren en lateren tijd op ééne rij plaatst. — Eene hinderlijke taalfout, doch zonder be-

bedoeling voor het rijm, vonden wij bl. 197, reg. 3 van ond.; *drijgt* voor *dreigt*.

Het slot maakt *De Verjaardag van den Kroonprins*, 6 Dec. 1815, in een tweeëntwintigtal vierregelige coupletjes. Levendig en opgewekt, gelijk het onderwerp medebrengt, behaagt dit stukje ongemeen. Voor *Fransch geboefte* en dergelijke zou, echter, ligt iemand één ander woord willen; te meer, daar zulks hard en ongemakkelijk in de uitspraak is. In het volgende coupletje werpt hij nog een' blik op zijne lievelingen. (Ei zeg, KLIJN! hebt gij nog nooit beproefd, of gij ook een tweede VAN ALPHEN voor hen kondet worden?)

Komt, kinders! zet u welgemoed
Bij koek en speelgoed neêr:
Had de Erfprins niet gewaagd zijn bloed,
Sint-Niklaas gaf niet meer.

o, Moge de doorluchtige Vorst, ook in vrede, steeds zijn als St. Nikolaas, die vreugde in alle huizen brengt! Amen.

Hier meenden wij te eindigen. Doch, wij hebben nog geen woord gezegd van de welgestelde en gepaste Voorrede, in welke de Dichter zelf de jaartallen, als eene soort van maatstaf der dichterlijke waarde, ons doet opmerken; en van de dichtmatige Opdragt aan zijne Moeder, welke wij, ook als een *benedicat* voor de onlangs overledene, wel gaarne geheel zouden geplaatst hebben, bijaldien de lengte van dit verslag en van het gegeven staal ons niet verpligtteden, hier af te breken.

TACONIS ABRAHAMI SYPKES, J. U. D. quondam Praetoris cet. Epanorthotica Epistola ad celeberrimum Antecessorem JOANNEM MELCHIOREM KEMPERUM, de aetatis nostrae fatis cet. disputantem. Accedit Anonymi Sermo, suam propriam sapientiam jactantes, novantes Batavos perstringens. Groningae, Ultrajecti, Amstelodami, et passim. 8vo. *f* :-11-8

Indién deze man waarachtig TACO ABRAHAM SYPKES heet,

heet, zoo als hij zegt, dan annonceeren wij hier de *Opera omnia* van TACO ABRAHAM SYPKES. Woont hij ter plaatse, waar hij zijne *Opera* heeft laten drukken, dan woont hij te Groningen, te Amsterdam, te Utrecht en te *passim*: dat is te zeggen, hij woont nergens; hij is een Nomade, een zwerver, een aanklager, gelijk de Satan in het boek, *Job* genaamd. Daar wij echter twijfelen, of er wel ooit iemand geboren is, wiens naam is T. A. SYPKES, zoo willen wij met dezen Heer een woordje wisselen, dat heilig tusschen ons beiden blijft en voor den lezer Abracadabra zal zijn. Wij gelooven dan, Mijn Heer SYPKES, dat gij niet SYPKES heet, maar..... ja! raad eens! Gij gelijkt als twee druppelen water op iemand, dien wij kennen, maar wiens naam ons nu niet te binnen schiet. Ja, die eigen-namen te onthouden, dat is kerelswerk. Recensent zit er altijd mee. Het is zoo wat een naam uit de botanie: maar of het *lelie*, en of het *roost*, en of het *angelier*, en of het *zonnebloem*? dat is ons nu wat ontschoten. Maar zie hier het signalement. Hij woont niet te Amsterdam, niet te Groningen, niet te Utrecht, niet te *passim*: maar hij woont in eene stad, gelegen tusschen Oegstgeest en Leyderdorp. Hij is een fatsoenlijk man, maar extraordinair mager. Hij draagt een staart in het haar: of het eigen haar is, of een pruik, dat zou Recensent op zijn conscientie niet durven verklaren, noch daar een mes om willen trekken. Hij is van zijn leven geweest S. te H. Hij heeft ook willen worden T. D. te D. Toen deze vlieger niet opging, heeft hij in grammen moede laten drukken zijn C. E. Dit ellendig produkt regtvaardigde de mislukking van zijn oogmerk, en hetgeen hij sedert gepræsteerd heeft, ja, dat kan nog al door den beugel, zoo men er slechts den *vorm* en de *materie* aftrekt. Maar genoeg *particularia!* Gij zult misschien denken, Mijn Heer SYPKES! dat wij gek zijn. Nu ja; dat zijn wij ook wel eens een beetje. Maar, onder ons gezegd, gij hebt het buskruid ook niet uitgevonden. En om u te toonen, dat wij ook wel eens in ernst kunnen spreken, zoo heffen wij aldus onze spreuke aan:

Een obscurant, bang als een wezel, die zijnen naam niet durft noemen, die zelfs den moed niet heeft om ons de drukpers te wijzen, die hij met zijn kladschrift bezoedeld heeft, zulk een obscurant tast hier met naam en toenaam eenen man aan, als KEMPER, die voor vrijheid en vader-

land

land en ORANJE met zijn kop gespeeld heeft; die, schoon de gelukkigste huisvader en door gade en kroost aangebeden, het algemeen belang boven de teederste betrekkingen heeft kunnen stellen; die, zonder bejag van eereposten, tot den schoot van zijn gezin en de beoefening der letteren is wedergekeerd; die in zijne voortreffelijke Redevoering mannelijke waarheden heeft gepredikt, aller behartiging waardig; en die zich tot op dezen dag in het vertrouwen des Konings heeft gehandhaafd, terwijl voor heethoofden, als TACO ABRAHAM SYPKES, in weerwil van alle hunne Opdragten, het oor van den besten Monarch gesloten blijft. — Vergt van ons geene recensie, Lezers! Wilt gij de groote fout van KEMPER weten? *Hij is te gematigd!* En nu kunt gij alleen zelve recenseren. Wij willen den naam van KEMPER niet bevlekken door een parallel te trekken tusschen hem en dezen onedelmoedigen aanvaller. De sentimenten van KEMPER zijn de gevoelens van alle braven en verstandigen. Laat TACO het systema zelf aantasten; maar hij spare eenen man, die naast de VAN DER DUINS en HOOGENDORPEN eene eervolle plaats verdient in de geschiedrol van Neêrlands verlossing. Alles is hier melaatsch. De Opdragt aan de Heeren VAN DER DUIN en HOOGENDORP noemen wij een schandstuk, waarin de ondeugendheid van TACO allerwegen doorstraalt. Wat zullen wij van het Latijn zeggen? Het is net zoo, als het Latijn van dien mageren man tusschen Leyderdorp en Oegstgeest; dat is te zeggen, door en door slecht. Voorts zegt TACO, dat hij een Buiten heeft, dat hij *τηλεσκοπία*, *Vergezigt*, wil noemen; wij verklaren hem voor *μύωψ*, *bijziende*, zoo wel in het *physieke* als in het *moréle*. — Nu, dat recenséren is een kruis! Het boekje van TACO heeft ons een geheelen avond gekost. Laat de Redacteur ons eens weêr zulk een stuk op het dak zenden! Het gaat, zonder vorm van procès, naar eene plaats, *unde negant redire quemquam*.

BOEKBESCHOUWING.

Sleutel van de verborgenheid der laatste tijden, of de zegepraal des Christendoms over alle volken der aarde. Door H. NÜSE. *Te Rotterdam, gedrukt voor rekening van den Autheur, bij* N. Cornel. *Ao.* 1817. *na de Schepping* 5998. *In gr.* 8*vo.* 390 *Bl. Bij Inteekening f* 3-:-:

Het afbeeldsel van dezen Sleutelmaker NÜSE toont ons den man, zoo als hij *niet alleen voor zich, maar voor allen, die de waarheid en wetenschap zoeken,* arbeidt; en het jaar 1824 zal beslissen, of men hem — een standbeeld oprigten moet! Op de Erasmus-markt dan, zouden wij meenen, zoo maar niet de schim van den grooten Rotterdammer zich beleedigd kon rekenen, den Schrijver in zijne nabijheid te zien, die zich, volgens eigen getuigenis, bl. 158, bij voorkeur bezig hield met het maken van aanteekeningen op zoodanige plaatsen der H. Schrift, die *geene strekking hebben tot onderwijs in de waarheden des geloofs,* noch *tot aanvuring van het vertrouwen op God,* noch *tot voorschriften van ons zedelijk gedrag;* waarvan dan echter de voorrede kan uitgezonderd worden, als waarin bij de echtheid van 1 JO. V: 7. beweert en betoogt: zoodat wij waarlijk hier vonden, hetgeen wij nergens meer en nergens minder verwacht hadden, dan hier.

Het eerste deel dezes werks is minder uitlegkundig; alleen geeft de verklaring der H. Schrift, dat *één dag bij den Heer is als duizend jaren, en duizend jaren als één dag,* den zekeren waarborg voor des Schrijvers berekening! En die nu lust en tijd heeft, meer dan wij, tot zoodanige tijdreken- en sterrekundige nasporingen, kan zich door den Schrijver in het werk zelve laten onderrigten, hoe dit loopende jaar juist het 5998ste na de schepping der wereld is, en het ware en eigenlijke tijds-

begin van alle dingen is geweest de 4de dag der maand *Thisri*, overeenkomende met onzen 22sten September, en wel op het midden van dien dag, dat is, des middags ten 12 ure; dat de geboortedag van onzen Heiland, de 25ste December, juist op zondag is ingevallen, en, waar de lezers dezes boeks wel het meest naar zullen benieuwd zijn, dat wij van den afloop des tijds en de voleinding der wereld nog verwijderd zijn eenen omvang van 1051 jaren; terwijl geen eerbiediger der H. Schrift zich behoeft te laten afschrikken door de verklaring van Jezus, dat *van dien dag en die ure niemand weet*, daar een jaar uit 365 dagen of 8760 uren bestaat, en men dus zeer wel het *jaar*, zonder daarom den *dag* of het *uur*, kan berekenen; noch ook daardoor, dat het den Discipelen *niet toekwam*, *de tijden en de stonden te weten*, *die de Vader in zijne eigene magt gesteld heeft*, daar de Apostelen, die het Evangelie moesten prediken, zoo veel ledigen tijd niet hadden, als de Heer NÜSE, tot bemoeijingen, die zoo veel arbeids, kunde en navorschens vereischen: en waarom zou ook de Heer NÜSE niet mogen weten, hetgeen den Apostelen niet toekwam te weten?

Maar meer voor alle man, en alzoo met meer gezetten ernst te lezen, is het tweede deel van dit werk; en dit te doen, is inderdaad zaak, indien wij niet de verontwaardiging willen op ons laden, die de Schrijver duidelijk toont te voelen voor zekeren Kerkleeraar, die den Heere NÜSE vermetel durfde vragen: *Denkt gij*, *dat God bij de openbaringen*, *aan Joannes gegeven*, *om de Fransche omwenteling gedacht hebbe?* Deze vraag heeft hem dan schrikkelijk geërgerd; hij komt er bij herhaling op, en geeft niet duister te kennen, dat deze vrager door eene valschgenaamde wijsgeerte is vervoerd, of uit de schriften van „ den beruchten VOLTAIRE, dien befaamden Godverzaker," moet geput hebben. Dan, wij moeten het er op wagen, en hebben, gelijk NÜSE van de Apostelen vermoedt, inderdaad geenen tijd, en geenen lust ook, tot 's mans liefhebberijen, en in ons

oog

oog grootendeels onvruchtbare onderzoekingen; alhoewel wij de Profetifche fchriften des O. V. en ook de Openbaring van Joannes, hoe duister dan ook in sommige opzigten, ongaarne uit onzen Bijbel zouden missen; en vergenoegen ons met eenige ftalen op te geven der flotsommen van 's mans uitlegkundige oefening.

NAPOLEON heeft eenen *arend met hangende vlerken* in zijne wapens ten voorfchijn gebragt, en is dus de *arend*, in het boek der Openbaringen, *die door het midden des hemels*, d. i. de Kerk, *vloog*. De *fprinkhanen uit den put des afgronds* zijn de *Franfche Filozofen* enz., en reeds in JOËL I en II is van dezen en van den val en ballingfchap van NAPOLEON geprofeteerd; zie vs. 20. *Ik zal dien van het Noorden*, namelijk NAPOLEON, *ver van u verdrijven; ik zal hem wegdrijven naar een woest en ongebaand land; zijn voorfte*, zijne eerfte ballingfchap naar Elba, *naar de Oostzee; en zijn einde*, zijne tweede ballingfchap, *naar de uiterfte zee*, waar hij zich nu bevindt op St. Helena.

OPENB. IX: 1. *De ftar, die van den hemel* op de aarde *viel*, is de Abt SIEIJES, die den 23 Julij 1789 de regten van den mensch, beftaande in *vrijheid en gelijkheid*, aan de Nationale vergadering overhandigde, d. i. *den fleutel van den put des afgronds*; en er kwam uit dien put *een rook op, gelijk de rook van eenen grooten oven, die de zon*, de leer van het Evangelie, *verduisterde*; en de *fprinkhanen*, uit dien put opgekomen, vs. 3, zijn *de fekten des ongeloofs*. Dit had ook reeds JOËL gezegd, en dit moet NB. de Joden overtuigen, dat het N. zoo wel als het O. Verbond Gods woord is.

De *groote roode draak*, OPENB. XII: 3, 4, zijn de *Jakobijnen*, met hunne *rooden mutfen*. Die *draak* maakt, onder het zinnebeeld van *zeven hoofden en tien hoornen*, in den Raad der Vijfhonderden het *Fransch Jakobijnsch beftuur* uit, dat *de vrouw in barensnood* (de Kerk van Frankrijk) vervolgde, en XIII: 4. zijn' troon en magt overgaf aan het BEEST, d. i. NAPOLEON.

De *doodelijke wonde*, aan het Beest toegebragt, doelt op *Spanje;* maar door de geboorte van den zoogenoemden Koning van Rome werd die wonde *genezen*. Het getal 666 wijst NAPOLEON aan; tel maar, Lezer! A is 1, B 2, C 3 enz. en lees dan: NAPOLEON, *Empereur des Français*, *Ré d'Italia*, *Protecteur de la Confederation du Rhin;* dit merkteeken des Beestes droeg ieder aan het *voorhoofd* of in de *regter hand*, immers de schippers en reizigers, zee- en krijgslieden, op de gewone *patenten*, *paspoorten* en *certificaten*.

Wilt gij nog meer, Lezer? HABAK. III moet men lezen met de LXX (want zoo lezen ook twee R. Cath. Misboeken): *Heere! gij zult gekend worden in het midden van twee dieren*, NAPOLEON en het Fransch Gouvernement; en dit doelt op de gebeurtenissen bij den togt in Rusland. Soortgelijke duidelijke en gezonde verklaringen geeft NÜSE ook aan den Profeet MICHA, VII. en HABAK. III, nog eens en uitvoerig aan JOËL I en II. vergel. met AMOS I—IX; en is het gevangennemen van den Paus almede niet vergeten; trouwens geheel JES. XXXIV voorspelt de Fransche omwenteling; Hoofdstuk XXXII behelst de komst van Koning LODEWIJK DEN XVIII tot den troon; en Hoofdst. XXXI spreekt van MURAT en NEY, benevens den val van NAPOLEON. Ook de Profeet DANIËL heeft er niet van gezwegen; en men lette vooral op de curieuse berekening, hoe precise die voorzegging uitkomt op den 5den of het begin van den 6den Aug., de dag, waarop NAPOLEON in 1815 aan boord van de *Northumberland* naar St. Helena onder zeil ging!

En nu het nog toekomende? Ach, Lezers! verschoont ons, en vergenoegt u met het berigt, dat de voorspellingen van NÜSE volstrekt op eene gelijke uitlegging der Profeten, als waarvan wij stalen gaven, gegrond zijn, en dat, offchoon er dan nog vrij wat vreesselijks en akeligs voorvallen moet, alles toch spoedig afloopt en goed uitkomt, daar wij reeds Ao. 1824 alles te boven zijn; want dan zijn wij aan den grooten dag des

Hee-

Heeren, het *duizendjarig rijk*, wanneer alles zoo goed, zoo rustig, zoo zalig zal wezen. Maar vooraf, ja! zie het in het boek, wordt het naar en akelig; echter zal er vóór 1819, verzekert NÜSE, niets bijzonder merkwaardigs gebeuren.

Wij gingen ééne gewigtige bijzonderheid voorbij: Paus PIUS DE VII is JOANNES DE DOOPER. — Neen! laten wij het wél zeggen: JOANNES DE DOOPER was wel de ELIAS, dien *de Joden verwachtten*, maar *niet*, dien *de Profeten beloofd hadden*; en JEZUS heeft gezegd, *men kon het toen zoo wel aannemen, dat* JOANNES *de* ELIAS *was*; maar die ELIAS, die al gekomen was, en dien zij niet gekend hadden, is niet die, van wien de Zaligmaker zeide: *Hij zal komen, en alles herstellen.* Hoe kon men ook zoo onnoozel denken! Hoe kon JOANNES de Kerk herstellen, die JEZUS eerst *na* den tijd van JOANNES stichten zou? Maar PIUS DE VII is het, en zal dat doen. Vraagt gij bewijs? Hij heeft immers den *Ban* tegen NAPOLEON en zijne aanhangers uitgesproken? en dezen Ban heeft de Profeet MALACHIAS aan de komst van ELIAS verbonden!

Alle deze nieuwerwetsche vreemde wetenschap en wijsheid heeft men, buiten inteekening, voor den spotprijs van *f* 4-10-:; en echter zouden wij zeer betwijfelen, of de geleerde NÜSE, voor de werken, die hij ons nog toedenkt, wel gemakkelijk eenen drukker vinden zou, zoo ons de aanzienlijke lijst van veel meer dan zevenhonderd inteekenaren (waarvan de meesten, als wij wél zien, Rotterdammers zijn) daaromtrent niet geruststelde, als strekkende tot een alles afdoend bewijs, dat men, in Rotterdam vooral ook, in deze soort van *calculatiën* en *interpretatiën* nog al smaak vindt.

LEERREDENEN BIJ HET DERDE EEUWFEEST DER HERVORMING.

No. 8. *Het derde Eeuwfeest van de Kerkhervorming*, ge-

gevierd te Loosduinen, door JAN VAN EYK, *Predikant aldaar. In 's Gravenhage, bij* de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 41 *Bl. f* 1-9-:

Gelijk de Hervormers toen den strijd aanbonden tegen het Bijgeloof, alzoo willen wij nu ons wapenen tegen het Ongeloof en de Ongodsdienstigheid, welke in onze dagen de Hervorming misvormt, en den geopenbaarden Godsdienst de hartader dreigt af te steken. Dit slot der eerste rede van den Eerw. VAN EYK, en hier en daar nog een soortgelijk woord, heeft ons niet gehinderd. Zoodanige wenken voegen wel; en over het geheel heeft deze Kerkleeraar de Feestviering zeer doelmatig ingerigt, te regt begrijpende, dat hij thans meer tot *Eer*- dan wel tot *Leer*-dienst geroepen werd. De tekst voor de Redevoering, des morgens, over *de uitnemende waardij der Kerkhervorming*, PS. LXXXIX: 16, en die voor de *Opwekking tot verheerlijking van God* daarover, JOB XXXVI: 24ª, dienen enkel tot motto. De Leeraar hield zijne Gemeente, derzelver kunde en vatbaarheid, bijzonder op het oog; was vooral bedacht, om den Roomschgezinden niet te ergeren; en zijn toon is eenvoudig en hartelijk. Op de spelling is hier en daar wel iets aan te merken, en op het *dan* en *als* schijnt de Eerw. VAN EYK ook niet vast. Wat den inhoud betreft: in de historische rede zegt hij, 1) wat Kerkhervorming zij, 2) hoe de bedoelde zich heeft toegedragen, en 3) toont derzelver uitnemende waardij. Wij vonden, wat de geschiedenis betreft, slechts deze misstelling: dat LUTER 31 Oct. 1517 het schrift van den Paus openlijk zou verbrand hebben. Dit is zoo niet; hij deed toen, door het aanslaan zijner stellingen, zijnen vroegeren, hoewel beslissenden, stap (*). Ook zouden wij den *Wart-*

(*) Na de inzending dezer Recensie, ontving de Redacteur

Wartburg, waar hij zijnen Bijbel begon, liever zijn *Pathmos*, met zijne eigene woorden, dan wel den *kerker* genoemd hebben.

De namiddag was voor Feestzangen bestemd. Deze Gezangen zijn eenvoudig en goed, door den Leeraar zelven vervaardigd, en wel voor en op verzoek van de Gemeente van *Westzaandam*, maar nu ook in 's mans eigene Gemeente gebezigd. Zeer kort, en naar den inhoud der beurtzangen gerigt, zijn de toespraken, waarmede dezelve werden afgewisseld. Ziet hier het beloop: 1) De herhaalde herinnering, dat de Hervorming Gods werk is. 2) De aanvankelijke grootmaking van dat werk Gods in dit uur. 3) Het dankbaar voornemen, om de Hervorming in waarde te houden. 4) De hartelijke wensch, om haar oogmerk te bevorderen.

Het blijkt alzoo, dat het Feest bij deze Dorpgemeente regt lief en doelmatig gevierd is.

No. 9. *Leerrede, over de geschiedenis en de hooge waarde der gezegende Kerkhervorming; naar aanleiding van* MATTH. IV: 16. Door PETRUS VAN RADEN, *Predikant der Hervormde Gemeente te Breda. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1817. *In gr. 8vo.* 36 *Bl. f* :-10-:

Kortheid in stijl en uitdrukking schijnt juist de zaak van den Eerw. VAN RADEN niet te zijn, wiens arbeid overigens lezenswaardig is. Het eerste deel zijner rede geeft de geschiedenis; het tweede de hooge waarde der Hervorming op; (gezuiverde kennis van God en Godsdienst, — verbetering van den uitwendigen eerdienst, — bevordering van deugd, — herstel der regten van de burgerlijke magt, — Christelijke vrijheid.) Het derde dringt

teur een schrijven van den Eerw. VAN EYK, strekkende om dezen reeds door hemzelven ontdekten misslag te verbeteren; en dient deze aanteekening alzoo, om zulks, overeenkomstig des Schrijvers verzoek, den Lezer te melden.

dringt op de verpligting: om nooit dit tijdstip te vergeten, — aan de waarde der Hervorming te beantwoorden, — en tot liefde jegens andersdenkenden. Onder aan de bladzijden zijn deze en gene aanteekeningen gevoegd van meer- of minder belang.

No. 10. *Leerrede op het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming, met Aanteekeningen. Door* J. J. SCHOLTEN, *Predikant te Breda. Te Amsterdam, bij* W. Brave, *en te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1817. *In gr.* 8vo. 46 *Bl. f* :-11-:

OPENB. III: 11b ziet daar den tekst, en het doel: *onze verpligting, om den zegen der Hervorming te bewaren en moedig te handhaven.* 1. Die zegen beveelt hare bewaring en handhaving; want die zegen bestaat in godsdienstige verlichting, zedelijke verbetering, en ware godzaligheid. 2. De herinneringen, welke zij verwekt, moedigen er ons toe aan: herinneringen aan God, aan de Hervormers, aan onze Vaderen. 3. Gunstige verschijnselen verzekeren ons het gelukkigst gevolg; deze zijn: de immer voortstrevende geest van godsdienstige verlichting; de meer en meer werkende kracht der Christelijke verdraagzaamheid; de algemeene vestiging van Bijbelgenootschappen. — Wie kent den lofwaardigen prediktrant van den Eerw. SCHOLTEN niet? — De *Aanteekeningen* zijn lezenswaardig, en derzelver inhoud wordt door aanwijzing der bronnen genoegzaam gewaarborgd.

No. 11. *Leerrede, gehouden voor de Protestantsche Gemeente van Zutphen, bij de viering van het derde Eeuwfeest der Hervorming; door* G. DE SERIÈRE, *Predikant bij de Walsche Hervormde Gemeente aldaar. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1817. *In gr.* 8vo. 45 *Bl. f* :-8-:

Een oordeelkundig Christelijk opstel, naar Jo. I: 5a.

1. Er

1. Er was duisternis op de wereld. 2. Bij de Hervorming scheen licht in de duisternis: (de ware en heiligende zin van Jezus leer werd weder bekend.) 3. Zoo werd de Hervorming voor alle Christenen, en in het bijzonder voor ons, eene bron van rijken zegen. Daar deze Leerrede de geschiedenis moest opgeven, (en dit doet zij hoofdzakelijk, ordelijk en goed) is het laatste stuk slechts kort, en sluit ongedwongen, met de verkondiging: *Er is vergeving van alle onze zonden in het bloed van Christus.*

No. 12. *Leerrede, bij gelegenheid der viering van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming; door* D. J. VAN BRANDENBURGH, *Predikant te Delfshaven. Te Rotterdam, bij* M. Wijt. 1817. *In gr. 8vo.* 58 *Bl.*

Bij het afloopen van het Feest des avonds is deze Leerrede over 2 COR. IV: 6. gehouden. Zij is wel bewerkt. Ziet hier de hoofdstukken (een weinig bekort): 1. Er is groote gelijkvormigheid tusschen de invoering van het Evangelie en deszelfs herstel bij de Hervorming. 2. Weldadig is derzelver invloed, niet alleen op den Godsdienst, maar ook op de maatschappelijke en burgerlijke betrekkingen. 3. Even moedig als onze voorvaders tegen het bijgeloof, moeten wij strijden tegen het ongeloof. 4. En met hetzelfde wapen, d. i. den Bijbel.

Soortgelijken hinder, als wij bij No. 7 gevoelden, gaf ons hier de opzettelijke opwekking tot den noodigen strijd tegen het ongeloof niet: hier toch is de toon meer waarschuwing; daar had zij meer zoo iets van beschuldiging, ook voor de tot het Feest vergaderde menigte. Immers zoo werkte het op ons gevoel. Dan, over het geheel, zijn wij al spoedig geraakt bij het vermoeden, dat men rede en wijsgeerte toch min of meer voor den Christelijken Godsdienst gevaarlijk houdt; daar wij ons hoe langer hoe meer overtuigen, dat het Christendom,

en alzoo ook de Hervorming, inderdaad de triomf was van echte zedelijke wijsgeerte en gezond verstand, en dat het alleen eene trotsche, zich te veel aanmatigende, valsche wijsgeerte, en alzoo waanwijsheid is, welke de echte Christusleer niet verdragen kan.

Beknopt Geschiedkundig Tafereel der Hervorming, ook in haren invloed op de Nederlanden beschouwd. Een Leesboek vooral voor Protestanten. Te Amsterdam, bij A. B. Saakes. 1817. *In gr. 8vo.* 153 *Bl. f* 1-5-:

Beknoptheid en naauwkeurigheid prijzen dit werkje aan, hetwelk in eenen goeden stijl en onderhoudend is geschreven. Die zich de voorname en meest gewigtige gebeurtenissen van deze belangrijke zaak wil herinneren, of, daar nog weinig van wetende, er hoofdzakelijk mede bekend verlangt te zijn, (en wij vertrouwen, velen hebben deze behoefte gevoeld, vóór, bij en na het laatstgevierde Eeuwfeest) zal in dit klein geschrift genoegzame voldoening vinden. Het geeft eerst een kort overzigt van de geschiedenis der Christelijke kerk tot aan de zestiende eeuw; dan meer uitvoerig berigt van den loop der Hervorming in *Duitschland*, door LUTER, tot de inlevering der *Augsburgsche* Geloofsbelijdenis; voorts een gelijksoortig nopens *Zwitserland* en ZWINGLIUS, tot aan den dood van dien waardigen man; aan het slot waarvan, in weinige bladzijden, het gewigt der Hervorming in eenige hoofdpunten wordt aangewezen. Het laatste hoofdstuk, eindelijk, is geheel gewijd aan den invloed dier gezegende gebeurtenis op *Nederland*, en den langdurigen worstelstrijd, tot de Unie van *Utrecht*.

De vele uitgegevene Leerredenen te dezer gelegenheid noodzaken ons, in het aanmelden van alles, wat de Hervorming betreft, kort te zijn; en deze zullen ook alreeds den leeslust tot dit en soortgelijke werkjes, waar men het geschiedkundige uitvoeriger kan nazien, hebben uitgelokt.

Ὑπομνήματα. *Magazijn, toegewijd aan den geheelen omvang der Geneeskunde, enz. uitgegeven door* C. A. L. SANDER *en* G. H. WACHTER, PZ. *IIIde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. 1817. *In gr.* 8vo. 398 *Bl. f* 3-14-:

Dit *Magazijn* verſchijnt, tegen de gewoonte van andere geneeskundige tijdſchriften in ons vaderland, vrij geregeld. Ondertusſchen ſmart het ons, te moeten zeggen, dat de inhoud van dit deel verre is van zoo belangrijk te zijn, als die der vorige. Hetzelve wordt, voor meer dan de helft, opgevuld met geneeskundige waarnemingen van den Heer J. DE BRAUW, Med. Dr. te *Woerden*, welke zeker verre zijn van alle belangrijkheid te misſen, maar, van den anderen kant, algemeen bekende ziekten met zulk eene vermoeijende omſlagtigheid beſchrijven, den lezer met zoo vele nietsbeduidende gevalletjes ophouden, dat men al zeer veel geduld gebruiken of al zeer weinig geneeskundige kennis bezitten moet, om de lezing van zulk eene menigte letteren te kunnen doorſtaan. De Schrijver zelf zegt, (bl. 201.) dat hij een vijand is van zoodanige ziektehistoriën, waarin de Geneesheer alles, wat hij zag, of het van beduidenis was of niet, of het afweek van den gewonen regel of niet, of het eenig licht voor de ziektekunde gaf, of de werking van een geneesmiddel opbelderde, of niet, even als een ſoldaat, die zijne bravoures vertelt, verhaalt, aan wie het lezen wil. Maar, eilieve! wat leerzaams toch kan het verhaal van zeer gewone tusſchenpoozende koortſen, van eene alledaagſche borstontſteking, van herhaalde malen waargenomene en beſchrevene gastriſche, rheumatiſche en andere dergelijke ziekten opleveren? Waarlijk, wanneer wij in het volgend deel een even uitvoerig verhaal van de negen overige maanden des jaars 1816 moeten ontvangen, zal dat deel wel voor

den

den boekhandelaar gevuld, maar voor den lezer grootendeels verloren zijn.

Wij meenden dit hier te moeten zeggen, omdat dit voorbeeld van den Heer DE BRAUW gevaarlijk worden kan. Waar blijven wij, wanneer alle Geneesheeren van dezelfde kundigheden en praktifche ervaring hunne dagboeken in het *Magazijn* gaan overftorten? Deze vrees doet ons wat dringender fpreken: want anders zijn wij verzekerd, dat elk der lezers van het *Magazijn*, met ons, eene en andere aanmerking over de *geneeswijze* der chronifche ziekten, vooral over de moeijelijkheden, welke hier de zieke den Geneesheer in den weg legt enz., alsmede deze en gene waarneming, b. v. over eene longtering door *acetis plumbi* genezen, over het regt gebruik van *nitras bismuthi* in maagkramp, over de werking van *hydrofulfuretum ammoniae* in *catarrhus vesicae* enz., met genoegen zal hebben gelezen.

Het tweede ftuk is van een' meer gemengden inhoud dan een der drie overigen. Wij vinden hier, 1°. Iets over de belemmering in de verlosfing door eene te korte navelftreng, met eene waarneming, welke deze belemmering bewijst, tegen het gevoelen van BAUDELOCQUE, door H. A. CALLENFELS. — 2°. Geneeskundige waarnemingen van J. R. L. KERCKHOFFS, waaronder eene over de Poolfche vlecht en eene over de genezing der wintervoeten door den zwaveldamp vooral opmerkelijk zijn. De eerfte fchrijft KERCKHOFFS aan onreinheid toe, en brengt eenige gevallen bij, welke dit gevoelen gunftig zijn. Zouden echter ook luchtgeftel en voedfel er niet iets toe doen? Immers weet men niet, dat onreinheid en te broeijende hoofdbedekking elders deze ziekte veroorzaken. — 3°. Berigt van eene met goed gevolg door kunst verrigte verlosfing eener hoogzwangere, (doch niet barende) aan hevige ftuipen lijdende vrouw, door W. EGELING; eene waarneming, welke ons leert, hoeveel de kunst, met beleid aangewend, vermag. De ftuipen, door niets te bedaren, verdwenen, na de door kunst, hoewel vrij moeije-

lelijk, volbragte verlosfing. — 4°. Verflag van eene zeer aanmerkelijk vastgegroeide liesbreuk, door de operatie herfteld; door H. J. VAN MENS. Deze belangrijke, welbefchrevene waarneming ftrekt tot een nieuw bewijs van de weldadige hulprijkheid der kunst, ook in zulke gevallen, waar de uitflag meer dan twijfelachtig is. De lijderes was eene vrouw van jaren, de breuk vrij oud, de aanhechting van den uitgezakten darm aan den breukzak en aan den geheelen liesring aanmerkelijk, er waren vrij fterke fporen van vuur, en echter werd, door eene doelmatige, vooral verfterkende behandeling, in weerwil zelfs van zware, bijkomende toevallen, de lijderes gered. — 5°. Eene zeer opmerkelijke mededeeling van wijlen den kundigen *Schoonhovenfchen* Geneesheer KEUCHENIUS, over de weldadige werking der *ipecacuanha*, in kleine giften, in de ziekelijke braking, na het gebruik van fpijze. De Schrijver gaf dezen wortel, tot 1 of 1½ gr. 's daags, en herhaalde malen, met het gelukkigst gevolg. Hij verzekert, van deze geneeswijze geene melding gevonden te hebben, dan in J. FRANK's *Act. Inftit. Clin. Viln.* Ook wij vonden die werking van den braakwortel vermeld, noch bij de door KEUCHENIUS aangehaalde Schrijvers, noch bij HECKER, JAHN of SPRENGEL. Maar bij RUTTY (*Materia medica antiqua et nova*, Londin. et Roterod. 1775. 4°. pag. 250.) vinden wij, dat de *ipecacuanha*, door haar zamentrekkend vermogen, de maag en ingewanden verfterkt, en derzelver veerkracht herftelt; en nog bepaalder bij VOIGTEL, (*Vollftändiges System der Arzneymittellehre*, Leipzig, 1817. 8vo. II B. 2 Abth. pag. 184.) dat onderfcheidene Geneesheeren dezelve, op de door den Schrijver opgegevene wijze, met vrucht gebruikt hebben in *krampachtig braken*, *met hardnekkige verftoppingen gepaard gaande*, ook zelfs in klisteren. Nu meent Rec. te hebben opgemerkt, dat zulke braking, als de Schrijver bedoelt, meest met verftopping gepaard gaat. Zoodat dit geneesmiddel daaruit blijkt, meer in dergelijke kwaal gebruikt geweest te

zijn;

zijn; hetwelk de waarde der waarnemingen van FRANK en KEUCHENIUS verhoogt. — 6°. Eene waarneming eener op zichzelve ſtaande dwarſche ſcheur in het ſteenachtig uitſteekſel van het ſlaapbeen, ten gevolge van een' zwaren val, waarbij het bekkeneel op verſcheidene plaatſen geſcheurd was. De genoemde ſcheur in het rotsbeen ging door het geheele uitſteekſel, zoodat er eene volkomene ſcheiding plaats had.

In het derde ſtuk vinden wij nog eene beſchrijving en afbeelding van het, door den Staatsraad REAL uitgevonden, en door den Hoogleeraar DÖBEREINER veel verbeterd, werktuig, zijnde eene ſoort van pers, waarmede men, door de drukking van kwik, de oplosbare beſtanddeelen eener plantaardige, dierlijke of andere ſtof, in de minstmogelijke hoeveelheid vocht, volkomen kan uittrekken. Ook voor de Genees- en Artſenijmengkunde is dit werktuig, ter bereiding van krachtige extracten, eene belangrijke aanwinst.

Wij beſchouwen de voortzetting van dit, over het geheel veelal zaakrijk, *Magazijn* zoo bevorderlijk voor de algemeene opklaring van ons geneeskundig publiek, dat wij het der aandacht onzer kunstbroederen allezins blijven aanbevelen.

Beſchouwende Vergelijking tusſchen de Watermolens met hellende en met ſtaande ſchepraders, zoo als dezelve in deze landen gebruikt worden tot het drooghouden en droogmaken van polders, waarin deze twee werktuigen getoetst worden aan de wezenlijke vereischten, waaraan alle water-werktuigen behooren te voldoen. Tweede Druk, vermeerderd met verſcheidene belangrijke Stukken en Bijlagen. Met Platen. In 's Gravenhage, bij J. Allart. 1816. *In gr. 8vo. XX, 143 Bl. f* 3-:-:

Dit werk, hoe belangrijk ook in zichzelve, en hoe keu-

keurig uitgevoerd, inzonderheid voor de daarbij gevoegde figuren, is, gelijk vele werken, die over Mathematische en Hydraulische onderwerpen loopen, van dien aard, dat het moeijelijk valt, daarvan eene eigenlijke en beredeneerde beoordeeling te geven, en dat een Recensent zich bijna moet vergenoegen, met den algemeenen inhoud aan den lezer bekend te maken.

Men weet in het algemeen, dat de Heeren Gebroeders F. F. en A. J. ECKHARDT reeds vijfenveertig jaren geleden voorgesteld hebben, de watermolens met een *hellend* in plaats van met een *staand* schepрrad te voorzien, en dat zij toen reeds aan dezen hunnen molen verscheidene voordeelen toeschreven; dat in den tijd die zaak is onderzocht; dat dezelve molens inderdaad zijn vervaardigd; dat er op hooge order verscheidene proeven zijn genomen, rapporten ingeleverd, welke alle ten voordeele dier uitvinding waren strekkende: zoodat de staten van Holland aan de geestrijke en kundige uitvinders octrooi verleend, en tevens dezelven met een geschenk van twintigduizend gulden hebben vereerd. De werken der Heeren ÆNEÆ en DOUWES, toen ter tijde uitgekomen, konden allen, die belang in deze werktuigen stelden, genoegzaam overtuigen, welke derzelver voordeelen zijn. Een ander, minder bekend werkje, doch dat wij om die reden oordeelen thans te moeten aanhalen, bevattede ook proeven (wel is waar in het klein genomen) en redeneringen over de hellende schepraden; te weten de *Dissertatio philosophica inauguralis, sistens varias observationes hydraulicas*, door wijlen den Heer NICOLAAS CALKOEN, onder geleide van zijnen beroemden leermeester, den Hoogleeraar HAHN, opgesteld, en in 1773 te Utrecht gedrukt. Verscheidene molens met hellende schepraden zijn in dien tijd gesticht. De Heeren ECKHARDT, zich weinige jaren daarna naar Engeland begeven hebbende, zijn onvermoeid bezig geweest in het volmaken van die werktuigen, hebben ook aldaar hellende schepraden vervaardigd, en, naar de getuigenissen onder de bijlagen

te

te vinden, met goeden uitslag. De Heer F. F. ECKHARDT, de overgeblevene der beide broeders, sedert eenige jaren weder in het vaderland teruggekeerd, zet zijne uitvinding voort; en er worden wederom molens naar die uitvinding, en volgens de laatste daaraan toegebragte verbeteringen, gesticht. Tien *Declaratoiren* of berigten, van de meest bevoegde regters in dezen, zijn, ter staving van de voortreffelijkheid, die de Schrijver aan zijne molens toekent, achter het werk gevoegd.

In het werk zelve, na eene korte beschrijving der beide schepraden, het *staande* en het *hellende*, vergelijkt de Schrijver dezelven, en toetst ze aan deze vijf vereischten:

1°. Dat het water opgenomen moet worden van de juiste diepte; d. i. op zoodanige wijze, dat er zoo weinig verval of verhang, als immer mogelijk zij, ontsta in het water, dat geligt moet worden: opdat de werktuigen in hunne grootste vermogens, wanneer zij op het snelste bewegen, den noodigen toevoer van water bekomen, en zich zoo spoedig mogelijk laden.

2°. Dat het werktuig zich in zulk eene hoeveelheid met water belade, als welke hetzelve, door eene zekere kracht gedreven, in staat is op te brengen.

3°. Dat het water opgevoerd worde op de eenvoudigste wijze, met de minste schokking; dat hetzelve den minsten tegenstand biede aan het werktuig, en daaraan de minste wrijving in zichzelve veroorzake.

4°. Dat het werktuig zich van het opgenomen water ontlaste in den kortsten tijd, of zoo spoedig als hetzelve wordt opgenomen, alsmede zoo nabij op de bepaalde hoogte, of zoodanig, dat hetzelve niet over het buitenwater gestort, maar alleen tot die hoogte geligt worde, dat het binnenwater in het buitenwater kunnen dringen of inschuiven, enz.

5°. Dat de zamenstelling van het werktuig zoodanig zij, dat hetzelve zijne werking het langst, of met de minste slijtaadje, kunne uithouden, en dus de toestel, en

en het onderhoud van hetzelve, de minste kosten vereische.

Deze artikelen worden alle duidelijk en eenvoudig behandeld; gelijk mede, in het aanhangsel, de vergelijking der beide molens, wanneer zij zeer diep in hun achterwater staan.

Dit werk, voorafgegaan door eene voorrede, welke blijken draagt van door eenen zeer kundigen uitgever geschreven te zijn, is eene schoone bijdrage tot de beste boeken over water-werktuigen, en verdient allen beoefenaren van dit zoo belangrijk vak aanbevolen te worden.

Brieven, geschreven aan boord van Z. M. Schip de Northumberland, en van St. Helena, waarin het gedrag en de gesprekken van NAPOLEON BUONAPARTE *en zijn gevolg, gedurende zijne reize, en de eerste maanden van zijn verblijf op het eiland, naar waarheid beschreven en verhaald worden; door* WILLIAM WARDEN, *Heelmeester aan boord der Northumberland. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon, *enz.* 1817. *In gr. 8vo. VIII,* 226 *Bl. f* 3-4-:

Niettegenstaande het geroep, dat van deze Brieven was uitgegaan, hadden wij vóór de lezing slechts eenen zeer middelmatigen dunk van dezelve, en beschouwden ze als eene bloote *speculatie* op de beurs der lezers, gegrond op de algemeene nieuwsgierigheid omtrent den held des verhaals. Wij bedrogen ons echter: in deze Brieven is veel, 't geen het karakter van NAPOLEON kan ophelderen, en aan zijne daden, zelfs aan zijne meestvermaarde, eenig licht bijzetten; hoewel die daden, uit den mond van hem en de zijnen opgeteekend, natuurlijk van de gunstigste zijde voorkomen. De Heer WARDEN, zoo 't schijnt een brave, ronde, vrij onbevooroordeelde *Engelschman*, maar die met hart en

ziel aan *Oud-Engeland* hangt, „ opgebragt in haat te-
„ gen BUONAPARTE, en wien geen bewijs voor de
„ echtheid der H. Schrift dieper in de ziel geprent
„ werd, dan het geloof aan de algemeen heerfchende
„ begrippen te diens opzigte," (bl. 144.) — deze man nu had in zijne ambtsbetrekking, als heelmeester op het fchip, 't welk den Ex-Keizer naar *St. Helena* bragt, veelvuldige gelegenheid om hem en de perfonen van zijn gevolg te onderhouden; hij won het vertrouwen van BERTRAND in eene hooge mate, en zelfs eene zekere mate van genegenheid bij den voornaamften balling. Ook, zoo lang de *Northumberland* te *St. Helena* lag, werd de omgang met *Longwood* (het verblijf der kleine gebannen Volkplanting) voortgezet. Deze naam van *Volkplanting* zal fommigen misfchien ongepast fchijnen; doch men bedenke, dat NAPOLEON's gevolg ook vrouwen en een aantal kinderen bij zich had, die eenmaal (wanneer de gevangene nog lang leeft) een aardig kringetje rondom hem kunnen uitmaken, waarover hij dan, in zijnen ouden dag, nog als een aartsvaderlijke *Scheik* of *Emir* kan regeren; ten zij 's mans gevolg hem moede wordt, en, even als LACASES, afdruipt.

Wij zullen eenige bijzonderheden uit dit boekje aanftippen, om te doen zien, dat het belangrijke zaken bevat, die zelfs den toekomftigen Gefchiedfchrijver van nut kunnen wezen. Het fchijnt, dat de afftand van NAPOLEON te danken is aan eene list van den dubbelhartigen verrader FOUCHÉ, die (behalve zijne veelvuldige rollen in vroegeren tijd) tevens met de zamenzweerders van Maart 1815 heulde, en bij den Koning en de Verbondene Mogendheden een' flag om den arm zocht te houden, terwijl hij nu, door beide partijen veracht, in zijne eigene ftrikken gevallen is, (bl. 24.) Onder BUONAPARTE's gezelfchap werd FOUCHÉ nog meer verfoeid dan TALLEYRAND, en men befchouwde de galg, die beiden ontvangen zou, als eene weldoenfter der menschheid, (bl. 24.) (Voor de vijf nog opene plaatfen aan dat werktuig van weldadigheid zou

het

het mede aan geene waardige Candidaten ontbreken.) TALLEYRAND was met NAPOLEON in geheime onderhandeling geweest, tijdens deszelfs laatste regering, (bl. 37.) MASSENA, een gewezen schermmeester, werd als den rijksten der *Fransche* Veldheeren beschouwd. MACDONALD zou het minste fortuin gemaakt hebben. DAVOUST werd zeer geprezen; zelfs zijn gedrag te *Hamburg*. (Natuurlijk, volgens de *Napoleontische* zedekunde, die onder het bereik der vuurmonden van *St. Helena* zeer onschadelijk is!) NAPOLEON redeneert daarentegen zeer stichtelijk tegen den zelfmoord, dien hij voor lafhartigheid uitkrijt. Zijn gevolg gaf hoog op van zijne herhaalde pogingen, om meester te worden van zijnen onstuimigen aard (de bijgebragte voorbeelden doen echter weinig af.) Hij zou (mede volgens zijne vooringenomene reis- en lotgenooten) *galant* jegens Dames, gehecht aan zijne Vrouw, doch daarom geenszins een getrouw Echtgenoot zijn; ook ware vriendschap gekoesterd hebben voor DUROC en LASNES. Zijn huwelijk met eene Prinses van *Rusland* zou achtergebleven zijn door de *bijgeloovigheid* der Keizerinne-Moeder, die eene *Grieksche* kerk in de Tuileriën wenschte te hebben. (Alsof NAPOLEON, wanneer het huwelijk met zijne staatkunde gestrookt had, dit aanzoek zou hebben geweigerd! Hij had er, des noods, wel eene Moskee of Pagode geplaatst.) BUONAPARTE zou, volgens BERTRAND, zeer zelden spionnen gebruiken. (Men denke aan SCHULMEISTER!) Het gevolg van dien man, die, gelijk eene slang der keerkringen, het vermogen moet hebben om met zijne oogen schrik in te boezemen, was laag genoeg om in 't schaakspel niet van hem te durven winnen, (bl. 103.) NAPOLEON geniet eene goede gezondheid, en heeft razenden honger, (bl. 138.) Hij wil niet weten, dat hij voor den vijand vlugt, (bl. 139.) (*O sancta simplicitas!*) Het toeval regeert, volgens hem, de wereld, (bl. 153.) Hij besloot, *den donder te slingeren* op de BOURBONS, zelfs in de hoofdstad van het *Britsche*

Rijk. (Die SALMONEUS!) TALLEYRAND zou den moord des Hertogs VAN ENGHIEN ten sterkste hebben aangedrongen, en *eindelijk* (!) BUONAPARTE overgehaald, (bl. 156). De dood van PICHEGRU zou wezenlijk een zelfmoord geweest zijn: het vermoorden van zulk een' man, even groot in den krijg als BUONAPARTE, en dien men dus bezwaarlijk openlijk kon teregtstellen, heet echter *eene kinderachtige, hersenlooze dwaasheid*, (bl. 157. BUONAPARTE heeft den toon nog niet verleerd, dien hij eens tegen den Graaf MARKOFF en Lord WHITWORTH bezigde. *Il n'a rien oublié, ni rien appris.*) De moord der krijgsgevangene *Turken* te *Gaza*, en der *Fransche* pestzieken te *Jaffa*, is deels regtvaardig geweest, (van 500 gevangenen, die hun woord geschonden hadden) deels onwaar. BUONAPARTE sprak gaarne en veel over de geneeskunde, en was zeer tegen de sterke manier der *Engelschen*, vooral tegen de *aderlating*. (Hij, die tot zijn oogmerk bloed bij stroomen vergroot, wilde het niet tot behoud van een' mensch gestort hebben!) Voor de oppassing van MARIA LOUISA bij de geboorte van den jongen NAPOLEON ontving de Geneesheer CORVISART van den Keizer 3000 *Napoleons*. (O, die milde ST. CRISPIJN!) Bij *Toulon* bekwam BUONAPARTE, door een toeval, het schurft, (hij-zelf verhaalt dit, bl. 201) werd hersteld, doch kreeg de ziekte vijf jaren later wederom. Het *Fransche* leger te *Waterloo* zou, volgens hem, 71,000 man bedragen hebben, na een verlies van 10,000 te *Ligny*, en terwijl GROUCHY met 30,000 man BLUCHER in 't oog moest houden; het *Engelsche* (d. i. de vereenigde *Britten*, *Nederlanders* en *Brunswijkers*) 68,000 man. BUONAPARTE wilde zijn gevoelen over WELLINGTON niet uiten. Over den bekenden Abt DE PRADT, diens geschriften en aanmatigingen, ging bij de ballingen een algemeen gelach op. (Misschien wel met regt.) Zijne nederlaag te *Waterloo* schuift hij, gelijk trouwens reeds in zijn *officieel* verslag, op NEY, en houdt zich, alsof

D'ER-

D'ERLON buiten zijnen last van *Frasnes* naar *Ligny* was opgetrokken; eene beweging, die den ſlag bij *Quatre-Bras* voor de *Franſchen* deed verliezen.

In eenige *aanteekeningen* vinden wij onder anderen de merkwaardige en kenſchetſende bijzonderheid, dat NAPOLEON geene kinderen liefkoost, zelfs met geenen hond ſpeelt, of een paard ſtreelt. BERTRAND (die een geheel ander man moet zijn, wiens trouw, zelfs jegens eenen NAPOLEON, wiens huwelijks- en kinderliefde wij hoogachten) moge dit bewimpelen en vergoelijken, zoo veel hij wil, — hij, die niets kinderlijks lief heeft, die op zijn' tijd niet weet bot te vieren aan ſchuldelooze kleine genoegens, aan de beminnelijke beuzelarijen der Natuur, (men vergunne ons dit woord) is tot de grootſte wandaden in ſtaat.

De overzetting van dit ſtukje is zeer goed.

Vertaling der Opdragt aan den Koning der Nederlanden, van het Latijnsch Dichtſtuk: de Franschman, onder de ballingſchap van WILLEM V., *den laatſten Stadhouder ontvangen, onder de regering van* WILLEM I. *verworpen, als zijnes ondanks aanwijzer en getuige der Goddelijke deugden, afgeſchaduwd. Met eene door de Haarlemſche Courant gedeeltelijk afgeperſte Voorrede, door Mr.* PIERRE JEAN VAN LELIJVELD, *Oud-voorzittend Schepen en Raad in de Vroedſchap der Stad Haarlem, enz. Te Leyden, bij* A. van Benten. 1817. *In gr. 8vo. VI.* 18 *Bl. f* :-3-:

In dit kleine ſtukje is alles lang gelijk de titel, en voor het grootſte gedeelte onverſtaanbaar. Er wordt althans eene ontzettende inſpanning toe vereischt, om den Schrijver in zijne *aſſociatie* van *idéen* te volgen. Hij is een man van den geest van P. VAN HOOGSTRATEN, wiens *alle ware vaderlanders hoogst welkom* ge-

 ſchrift:

schrift: *de ware Vrienden*, enz. (zie No. I. der *Letteroeff.* van dit jaar) bl. I. der Voorrede wordt aangehaald. Hij geeft deze Opdragt op verzoek van goede, der Latijnsche tale onkundige, vrienden in het Nederduitsch in het licht, verzekerd, dat zij ter bevordering van het algemeen welzijn enz. zal strekken; schoon hij zich blijmoedig getroost, bij velen, die der waarheid niet het beste hart toedragen, geenen dank altoos te zullen behalen. Zijn boedel, beweert hij, tegen de Haarlemsche Courant van 28 Oct. j. l., is wel *geïnvadeerd* en *gedistraheerd* geweest, (in dezen heeft hij gedeeld in het lot van onzen laatsten waardigen Stadhouder, bl. V.) maar nooit *geabandonneerd* of *insolvent*.

De Opdragt zelve begint met eene lange uitweiding over den verdienstelijken HIERONYMUS VAN ALPHEN, en uitdrukking van smart over deszelfs afsterven, daar hij zeker mede zich zoude onledig gehouden hebben met het nasporen van de eindoogmerken aller beroerten enz. in Europa en elders; onder welke eindoogmerken dan ook behoort de verhooging van het Huis van *Oranje*, waarmede de Schrijver onzen Koning hartelijk geluk wenscht. Verder betuigt hij aan Z. M. zijne vreeze, dat sommige bewoordingen in zijn Dichtstuk hem naspraak, berisping of iets ergers zouden kunnen verwekken, en verzoekt verlof tot eene uitweiding, ten einde die bewoordingen te verklaren. Bij deze gelegenheid ontvangen wij een betoog, dat de in 't werk gestelde pogingen van naar nieuwigheden hakende burgers wel degelijk aan de nakomelingschap gemeld en niet vergeten moeten worden. Ook komt het ons voor, dat de Schrijver eenig noodlottig voorteeken ziet, en vreest, dat er wel eens reden tot klagte mogt plaats grijpen over 's Konings raadslieden. Eindelijk betuigt de Schrijver nogmaals zijne brandende begeerte, om, zij het in eenen werkzamen stand, of in een ambteloos leven, waartoe de nieuwigheidzoekende Bataven hem, met velen, ja zelfs met 's Konings Vader,

der, verwezen hebben, zijne innigfte verkleefdheid aan Koning en Vaderland te bewijzen.

Het ontbreekt in dit ftukje dan ook niet aan allerlei liefelijke benamingen, aan voormaals in het ftaatkundige van den Schrijver verfchillenden gegeven. Doch wij zeiden reeds: de geest is die van P. VAN HOOGSTRATEN, en dat is genoeg! — De lastigheid van den ftijl (veel langer inderdaad, dan ons geduld) kan beoordeeld worden naar de merkwaardigheid, dat, voor zoo veel wij hebben gevonden, nergens in de geheele Opdragt een *punctum* voorkomt, dan dáár, waar een nieuwe regel beginnen moet. Zoodat wij van dit gefchrijf, naar inhoud en vorm, wel mogen zeggen, dat het zin noch flot heeft.

ARISTOPHANIS *Plutus*, ex editione BRUNCKII, in ufum lectionum Academicarum. Trajecti ad Rhenum, apud *J. Altheer*. 8vo. *f* :-15-:

Daar deze editie van ARISTOPHANES blijfpel, *Plutus* genaamd, alleenlijk voor de akademifche voorlezingen beftemd, en dus met geene aanteekeningen voorzien is, zoo is getrouwheid in het uitdrukken van den tekst de eenigfte verdienfte, die men hier eifchen kan. Gaarne geven wij dezen lof aan dit boekje, en bedanken den uitgever, dat hij liever de uitgave van BRUNCK, dan die van KUSTER gevolgd is. Deze laatfte heeft buiten alle tegenfpraak groote verdienften omtrent ARISTOPHANES, en zal wel altijd zijne waarde behouden. Maar BRUNCK heeft ons een' naauwkeuriger tekst geleverd, waarop het bij dit boekje voornamelijk aankwam.

Nieuwe Uitspruitsels, *van Mr.* WILLEM BILDERDIJK. *Te Rotterdam*, *bij* J. Immerzeel, Jun. 1817. *In gr.* 8*vo*. 202 *Bl.* *f* 3-:-:

Zoo dikwijls als wij een' nieuwen bundel gedichten van den Heer BILDERDIJK ontvangen, gedenken wij, onwillekeurig, aan het eerste zijner *Dichtstukjens op Zee*, bij zijne terugreis naar het vaderland, in het voorjaar van 1806. Daarin zong hij van zichzelven:

Europa heeft geen kruiderijen,
Het Oost geen balsems voor mijn kwaal.

Daarin durfde hij, *aan den oever van het graf*, op geene verlenging zijnes levens meer hopen, en beschreef zichzelven, als een man met slechts *een handvol graauwe haren*, — *een spooksel*, *uit het graf verrezen*, en *een naauw levend geraamte:* zijne *levensvlam* (verklaarde hij) had *uitgeschenen*, en *het laatste vonkje* vloog *daarhenen*. Hij zocht dan ook, in dit vaderland, geen

leven
Terug te roepen, reeds vergaan.

Want (voegde hij er bij)

Den stervende is nog hoop gebleven;
Maar, die den geest heeft opgegeven,
Dien zal geen heelkracht op doen staan.

Helaas! (dachten wij destijds) moest de Grijsaard, na vele jaren het dierbaar vaderland te hebben moeten missen, dan nu alleen in hetzelve wederkomen, om er begraven te worden! Dan, (wij loochenen het niet) ook toen reeds verbeeldden wij ons, dat doorgestaan leed en gevoel van toenmalige ongesteldheid den geest des Dichters wat te veel konden hebben nedergedrukt, en hij zich daardoor in grooter levensgevaar waande, dan waarin hij zich waarlijk bevond; omdat wij niet begrijpen konden, dat een man, zoo nabij den dood, *alzoo* dichten kon, ten ware een of ander plaatselijk gebrek (waarvan wij niet wisten) hem in 't kort het uiter-

zerfte dreigde. Wij hoopten dan ook, en wenschten hartelijk, dat het hem beter vergaan zou, dan hij zich fpelde, en dat het weder ademen van de Hollandfche lucht, waarnaar zijn hart zoo zeer verlangd had, hem regt goed doen, en nieuwe gezondheid en krachten fchenken zou. Die wensch (dunkt ons) is tamelijk vervuld. Wij zijn nu reeds twaalf jaren verder, en de Heer BILDERDIJK leeft en dicht nog, en dat wel zoo, dat wij, buiten zijne eigene aanhoudende klagten over ouderdom en zwakheid, daarvan uit zijne gedichten niets zouden opmaken. Het fchijnt, dat zijn Ed., die al zoo vroeg heeft begonnen te klagen, en zoo lang klagend gebleven is, zich daarvan eene hebbelijkheid verkregen heeft, welke nu, met het toenemen der jaren, (die thans boven de zestig geftegen zijn) vermoedelijk niet zal verbeteren, en welke men hem ten goede houden moet. Men mag echter twijfelen, of het niet een weinig ondankbaar zij, dat een man, die nog zulke geestvermogens bezit, als hij hier weder aan den dag legt, en die dan, al vóór een dozijn jaren, den dood zoo nabij was, als hij zich toen hield, zich zoo zeer in aanhoudend geklag toegeeft. Dan, dit daargelaten: men weet, welk een vloed van fchoone gedichten, die van niets minder, dan van een afgefleten vermogen, getuigen, de Heer BILDERDIJK, onder alle zijne klagten, heeft uitgeftort, en dat alleen het denkbeeld van afgeleefdheid, hetgeen hij fchijnt te liefkozen, hem de titels van *Najaarsbladen*, *Winterbloemen* en *Afodillen*, door hem aan vroegere verzamelingen gegeven, heeft opgeleverd. Denzelfden oorfprong heeft de titel van den bundel, dien wij nu voor ons hebben. *Nieuwe Uitfpruitfels* heeten het, en hoort, Lezers! wat hij er, in zijn kort voorberigt, van zegt! — „Zoo heb ik dan heel mijne lange Poëtifche baan voleindigd, en ben, als Dichter, geweest. — Maar zonden door „de reten des grafsteens niet nog eenige lovertjens wasfen? — „Dus vraagde een' mijner vrienden, en ftraks greep hij een „handvol nieuwe fcheutjens, die tegen den (de) zerk op„worftelden en een weg zochten. De doode heft het hoofd „uit zijne rustplaats, en ziet met verwondering, dat men „nog aan hem denkt; hij fchenkt ook deze grashalmtjens, of „wat het zijn mogen, gewillig; en roept nogmaals VAAR„WEL!" Wij twijfelen, of dit het laatst vaarwel nog wel zijn zal, en of den Dichter niet nog, even als aan *Ulysfes* of *Enéas*, een terugtred van of uit het fchimmenrijk vergund

zal worden, of ons ten minfte uit hetzelve niet nog wel eens zal toefpreken. — Het zij zoo!

Onder de zoogenoemde *lovertjens*, *scheutjens* en *grashalmtjens*, *die tegen de zerk opworstelden*, ontvangen wij, in het eerste deel van den bundel, drie waarlijk vrij gefpierde planten: het andere deel behelst *Lierzangen en losse stukken*. Het schijnt, dat de vriend, die deze *uitspruitsels* uit de reten scheurde, ook eenen greep elders gedaan heeft; want er is gewas onder, al gegroeid, vóór dat de *Afodillen* geplukt werden. Hiertoe behoort al aanftonds, hetgeen wij hier allereerst ontmoeten, *De Bruiloft van Peleus en Thetis*, een gedicht van ruim vierhonderd regels, van 1810.

De eerste kiel, welke den Oceaan kliefde, was die, waarmede de *Argonauten* naar *Colchos* stevenden, om het *gulden vlies* te veroveren. Om dit vreemd verschijnsel te beschouwen, staken de Zeenimfen het hoofd uit de golven, en, zie daar! bij die gelegenheid zagen *Thetis* en *Peleus* elkander, en werden smoorlijk op elkaar verliefd. Hieruit ontftond het huwelijk, dat hier bezongen wordt. De Dichter schildert de algemeene vreugd, de voorbereidselen tot de bruiloft, de bruiloftszaal met al haren pronk, en hoe zij werd groen gemaakt. Vervolgens brengt hij geheel het Godendom op het feestmaal, *Febus* en *Diana* alleen uitgezonderd, als die den dienst der aarde aan eene bruiloft voortrokken. Als het gezelschap gezeten is, en de Godenspijzen zijn opgedischt, heffen de *grijze Schikgodinnen*, *met bevend keelgeluid*, den feestzang aan.

Zij dragen spille, en rok, bekleed met lamm'renvlokken,
En d' eeuwgen arbeid, die steeds voortgaat, nimmer staat.
Heur linker houdt de spil, heur rechterhand den draad,
Die telkens zich verlengt in 't grijpen van de vingeren,
En door den zwaai der duim de klossen om doet flingeren,
Tot de altijd scherpe tand hem affnijdt t'elke(n) stond,
Daar 't raaflen van de wol haar vastkleeft om den mond.
Het zachte lammrenvel, in net gevlochten teenen,
Blinkt, op haar schoot geplaatst, door de ijle korfjens henen.
Zij heffen, en 't geluid beweegt de teedre draân,
In heilig beurtgedicht, den huwlijksfeetzang aan.

Dees zang spelt het toekomstig lot der Echtgenooten, vooral

of de geboorte van *Achilles*, die uit hen zal voortkomen, en zijne heldendaden, waarvan, onder anderen, gezongen wordt:

Hoe zal het wareldrond van zijnen krijgsroem wagen,
Daar elke moeder hem haars lievlings dood verwijt,
Den boezem open, en het hair aan flarden rijt!

(Is dat laatste niet wat vreemd?) — en

Scamander, laauw van moord, en overdekt met dooden,
Zal Hellas snelle(n) vloed bestelpen door hun last,
En wentlen in het bloed, dat langs zijne oevers plascht.

Het slot, dat zeker hierop vreemd genoeg luidt, vangt dus aan:

Dus had de orakelzang den teedren Echtgenooten
De toekomst, door den mond der Zustrentrits, ontsloten.
Want in dien vroegen tijd, als Godvrucht bloeide op aard,
Was 't Godendom den mensch, de mensch den Goden waard;
En zelf de Hemel plach (gt) bij 't vieren van de altaren
Te deelen in de vreugd van feest- en kerkgebaren.
. . . .
Vaak leidde Bacchus-zelf van Pindus steile tinnen
Den ongehulden stoet der woeste wijnpaapinnen.
. . . .
Vaak zag men Mavors-zelf zijn oorlogsdrommen stijven,
En midden in den strijd, tot moord en slachting drijven,
Met strenge Nemesis en woedende Belloon.
Maar sints de onheilige aard tot afschrik wierd der Goôn,
. . . .
Sints toont geen Godheid meer het glinstrend aangezicht
Aan 't wederspannig volk, vervreemd van trouw en plicht.

Nu, aan het verlies van het evengemeld gezigt van *Bacchus*, *Mavors* en *Belloon* hebben we niet veel verloren, en wij schenken aan *Achilles* en de zijnen gaarne de Godsvrucht.

Men bewondert in dit vers de grondige kennis der oude Mythologie, waarin niet slechts het geheel, (dat ligt van elders ontleend kon worden) maar schier elke regel, ja honderd enkele woorden toonen, dat de Dichter doorzult is. In éêne bij-

bijzonderheid, echter, schijnt zijn geheugen gefeild te hebben. *Thetis* is, volgens hem, dochter van Vader Oceaan (*Neptunus*) en *Tethys*; daar de fabelleer haar dochter van *Nereus* en *Doris* gemaakt heeft. Voor het overige komt ons de beschrijving van het borduursel op de sprei der huwelijkskoets bijster lang voor: zij beslaat meer dan de helft van het gedicht.

Men ziet er Theseus in, door wind en stroom gedreven,
En Ariadne, die van Naxos bruischend strand
Hem naoogt, met de woede in 't blakend ingewand.

Nu wordt hier de geheele geschiedenis van *Theseus* togt naar het rijk van *Minos*, zijn dooden van den *Minotaurus*, zijn schaken van *Ariadne*, (waarbij echter aan *Fedra*, die hij vervolgens huwt, niet gedacht is) zijn achterlaten van haar op *Chios*, hare, zeventig regels lange, klagt daarover, en zijn ongelukkig t'huiskomen, in verbijstering, welke aan zijnen grijzen vader het leven kost, ingevlochten. Dit alles is, buiten tegenspraak, onvergelijkelijk schoon, maar, in evenredigheid met het overige, door eene meer dan *Ovidiaansche* weelderigheid, veel te uitgebreid.

Nommer 2 in dezen bundel is een vers *Aan de Moedermaagd* van bijna driehonderd regels, van 1817.

Niet, als zich 't Heidendom de blozende Latoon
Verbeeldt, wen ze op d'Olymp haar schutterlijken zoon
Van 't Lyciaansch gebergt' ter feestzaal in ziet treden,
. . . .
Daar 't kloppend moederhart van 't zielsgenoegen smelt,
En, fier op zulk een spruit, de blanke borst ontzwelt.

Neen: zoo stelt zich de Dichter *Maria* niet voor, maar *nederig*, met een *zedig oog*,

Van 't smachtende gevoel van eigen NIET doorzweven (doorweven.)

En hij roemt haar niet, zoo als anderen,

als Hemelkoninginne,
Wie Jezus, aan haar zijde, uit kinderlijke minne,

Naar

Naar de oogen ziet; wier hand met Jezus weldaân speelt,
En, naar 't haar hart gelust, zijn Godlijk zoenbloed deelt.

Der zulken *dwaling* is (zegt hij) *mooglijk onschuldig*, *ja beminlijk;* doch hij wil daarin niet deelen.

Ik breng u (zegt hij) hier, bij 't ruischen van mijn snaren,
Geen bede of wijrook toe, geen offer op de altaren
Aan God geheiligd, en ontstoken tot Zijn hoon:
U hoonde ik, hoonde ik God in 't honen van uw Zoon.
'k Brenge andre geuren (vervolgt hij) dan den waasfem van gebeden.
Ja 'k zinge u, middelpunt van hemelzaligheden,
U, onschulds toonbeeld, vreugd des menschdoms; maar als maagd,
Als moeder, welker schoot het heil der wareld draagt,
D'ontzachbren Godmensch baart uit maagdlijke ingewanden;
Met onbezwalkte borst en even zuivre handen
Hem laaft, en koestert, en aanbiddingvol, gedwee,
Naar 't vloekbre kruishout volgt door 't hartverscheurendst wee.

Dit wordt nu uitgebreid, en eerst de begroeting van *Maria* door den Engel, dan hare bevalling, de hemelvreugd, het bezoek der herderen en zoogenoemde wijzen, *Herodes* toeleg, de vlugt naar en wederkomst uit *Egypte*, de aandoeningen van *Maria* onder *Jezus* opgroeijen, de prediking van *Joannes den Dooper*, 's Heilands eigen openbare loopbaan, zijn lijden, zijn dood, en hetgeen *Maria* daarbij gevoelde, — dit alles (zeggen wij, en het verwondert ons, dat hier nu 's Heilands opstanding enz. niet is bijgekomen) wordt bezongen, en daarop, in het slot, de aanspraak tot *Maria*, als verhemeld, en vervolgens tot den Heiland gewend, als de menschen tot zich noodigende; waarop het vers dus sluit:

Verlosser! ja, wij naderen,
Doch, trek ons! stroome uw geest onze onmacht slechts door de aderen!
Zend ons den heilbode toe der heuchlijke eeuwigheid,
Die ons, door 't duistre graf, tot voor Uw aanschijn leidt!
Of, is de wareldnacht tot zoo verr' reeds verloopen,
En mogen we op het licht van uwe weêrkomst hopen,
Ja, is zijn morgengraauw reeds vaardig op te gaan,
Verschijn, ô Heiland! kom! neem 's aardrijks scepter aan!

Als

Als wij openhartig zeggen zullen, hetgeen bij ons ligt, — deze Roomsch-Protestantsche zang ter eere der *Moedermaagd* wil ons, hoe veel schoons hij ook weder, wat de kunst betreft, moge bevatten, niet gevallen. De zoogenoemde Theologische regtzinnigheid des Dichters, welke er in doorstraalt, stuit ons evenzeer, als de aanroeping der Maagd onder allerlei benamingen. Ook stooten wij hier en daar op niet veel meer dan brommend *nonsens*, gelijk, bij voorbeeld, als, op bl. 28, van *Maria* gezegd wordt, dat ze

aan de voeten zinkt en aanbidt van haar Zoon,
En op de vleuglen wiegt der Serafs van zijn throon;

Of, op bl. 33, van de

verdorven wareld,
Die, trotsch op 't waterschuim, dat om heur lokken pareit,
Zich-zelve tempels sticht.

Voorts gelooven wij, dat, als sommige bijzonderheden veel verkort, en andere, naar evenredigheid, meer uitgebreid waren geworden, dit gedicht er zeer veel bij had kunnen winnen.

Het derde gezang is *aan de Maan* gewijd, ruim tweehonderd regels lang, en mede van 1817. Het zingt haar, als Nachtvorstin, oorzaak van ebbe en vloed en winden, als zedig van gelaat, zonder blanketsel, zoo als zij

't broederlijke licht
Met blijden zustergroet ontfangt in 't aangezicht,
En hulprijk mededeelt aan de overfloersde streken,
Om 't duister, dat hen (haar) dekt, weldadig door te breken;
Maar, stuitende op haar borst, in hevigheid verdoofd.

Hier wordt het vurig aangezigt der zonne tegengesteld, en het roosten en blakeren van haren gloed geschetst, en dan het statig licht der mane en haar invloed nader beschreven, alwaar het, onder anderen, is:

De vruchtbre wijnstok dankt aan d'invloed van uw stralen
Den rijpen muskadel, waarmeê zijn ranken pralen:
Die gift des levens, die, bij 's aanzijns wrangste smart,
De foltring heelt, verzacht, en uitdelgt in het hart;

Voor

Voor wie de zorgen vliên, de knellende angsten wijken,
En sterkte en moed herrijst, waar moed en kracht bezwijken.

Vervolgens vraagt de Dichter:

Is 't waar, en ziet het oog, op 't zilver van uw stralen,
Het zwervend Geestendom vertroostend nederdalen,
Wanneer het uit zijn kring, door teedre zucht geraakt,
De banden weêr gedenkt, door 't sterfuur los gemaakt?
Ach! wedersspreek, (zegt hij) wien 't lust, uw invloed, dierbre schimmen!

en bidt:

Komt, blaast mij lieflijk toe, wanneer, bij 't eenzaam waken,
Mijn hand de Dichtpen grijpt; of, luistrend naar het kraken
Der stormbui, om mijn zoon, geslingerd op het meir,
Den traan eens vaders vangt, in 't afzijn dubbel teêr;
En voert mijn zucht tot hem!

. . . .

Of, daalt ge uit hooger sfeer, ô reikt mij, uit de handen
Dier kindren, die 'k beween met bloedende ingewanden,
Een liefdeteeken!

Nu gewaagt hij van de verdichtselen der ouden, die voorgaven, dat men de maan, door tooverzangen, uit haren stand rukken, haar licht verduisteren kon enz., en zegt, dat, zoo hij in dat vermogen deelen mogt, hij de Nachtgodes bezweren zou, om over wind en zee te gebieden, ter bevordering van zijns zoons reize. — Daarna zingt hij:

Ook zee- en stroomdier tiert in 't golvend element,
Zoo dikwerf gij 't gelaat op 't vloeibre water wendt:

maar (vervolgt hij)

gij keert het aangezicht,
En 't vischjen krimpt van rouw bij 't missen van uw licht,
En dartelt in geen vliet met blijd en spartlend zwemmen:
De schaalvisch voelt geen kleed om 't slinkend lichaam klemmen,
Maar schokt in d'oorlogsdosch, zijn meester thands te ruim,
En schuilt, als moedloos, weg in wier en oeverschuim.

Doch het zijn niet enkel planten en dieren, waarop de maan

maan hare kracht oefent, maar ook de mensch, en inzonderheid zijn herfengeftel.

Gewis. Een harder aart moog dees uw macht beperken;
De zwakkre voelt door u 't gekrenkte hoofd bewerken,
En wisfelt, met uw licht, van denkbeeld, van gevoel.
Helaas! ook zelfs de ziel ftaat vreemd geweld ten doel!

De Dichter befluit:

——— Ook ik, ik fuf: de haatlijke ouderdom
Befneeuwt mij 't hoofd niet flechts, en buigt den hals mij krom;
Hij heeft me een deel ontroofd der denkkracht, in 't geheugen.
Ach! is het Dichterswoord geen bloot belachbre leugen,
Hergeef, hergeef het mij — ik fmeek het — dierbre Maan!
Dan heffe ik, u ter eer', volmaakter lofzang aan.

Wij wenfchen dezer bede verhooring; doch hebben er niet veel moeds op. Overigens draagt dit vers van 's Dichters fuffen ook weinig blijk. Het vloeit over van fchoonheden, welke het ons leed doet niet verder te kunnen doen opmerken. — Van de *Lierzangen en losfe ftukken* zullen wij nader verflag doen. — Wij hebben hier en daar op hinderlijke drukfouten geftooten, zoo als op *zingen* voor *zengen*, *deelen* voor *telen*, *Maria* voor *Marië*, enz. Tegen de geflachten der naamwoorden zondigt de Heer BILDERDIJK veelvuldig. Van hetgeen, in zijne fpelling, naar het algemeen gevoelen, thans onbetwistbaar gebrekkig is, verkiest hij nog niet af te wijken; fchoon zichzelven hierin niet geheel gelijk. Sommigen zijner kunftig te zamengeftelde woorden bevallen ons niet, zoo als *ftrandrotsgrot*, *rietftulppoorte*, *fchatting-fchuld-betooning*, *fteenrotsklippen*, *glintwormglimmen*, enz. *Bezwemen* voor *bezwijmd*, en *verfteven* voor *verftijfd*, houden wij voor verkeerd. *Schuchter* is geen Nederduitsch. *Vereenen* voor *overeenftemmen* is zeer oneigen. Hier en daar is ook op den ftijl wel wat aan te merken, zoo als, bij voorbeeld, in de anders fchoone regels, op bl. 16.

Zoo was het kleed gewrocht, dat de overfchoone Bruid
Haar huwlijkspeuluw dekte, en om de fponde plooide,
En 't heerlijkst fchilderij met gouden loofwerk tooide.

Maar: *ubi plura non tantum, fed omnia fere nitent, non ego paucis &c.*

Gedichten van CORNELIS LOOTS, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Instituut. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo.* 182 *Bl. f* 3-12-:

Beschouwing van Amsterdam, 1803. Er heerscht in dit gansche vers een geest, die veel en velerlei tegenspraak en berisping kan ondergaan, maar die ten minste de verdienste heeft van echt oud-Amsterdamsch te zijn. Het is, of wij de stemme van een dier oude Aristocraten nog hooren, die, even hoog boven Vorst en gemeen verheven, hunne donderende stem als beslissend lieten gelden in 's lands algemeene vergadering. „ Wij vertegenwoordigen, wij zijn Amsterdam — Amsterdam is Nederland, en Nederland is de kroon (en de spil) van Europa" — zoo omtrent luidde deze hooge toon. Feilen was hier onmogelijk..... Welnu, wij hooren dezen toon nog wel gaarne eens — hij herinnert ons zoo veel goeds en groots — van den Zanger aan het IJ, die zeggen kan, naar geest en vleesch, alles aan Amsterdam verschuldigd te zijn. Van den kant der kunst moest dit vers, natuurlijk, groote verdienste hebben, en heeft die inderdaad. De loop is oorspronkelijk, en de afzonderlijke deelen hier en daar heerlijk.

Leonidas in de engte van Thermopylé, 1804. Een zeer bekend, misschien al te bekend onderwerp, wél behandeld, het fiksch penseel van LOOTS niet onwaardig, vol van schoone partijen. Niet Grieksch genoeg, heeft men gezegd. En zeker was het niet wel mogelijk, dat iemand, in deze letterkunde geheel onervaren, die eigenaardige tint daaraan zou mededeelen. Doch kunnen wij niet zeggen, op grove vergrijpen tegen het plaatselijke, het kostuum en de geschiedenis gestooten te hebben. — Enkele regels hebben den wensch bij ons vernieuwd, dat de Dichter zich een weinig meer op zoetvloeijendheid toeleide, een weinig meer likte; b. v.

Te hoog, dat bandloosheid de weegschaal weer zou dreigen.

Wie kan alle deze op elkander stootende medeklinkers gemakkelijk ter kele uitbrengen?

Lofzang aan de Schilderkunst. Uitgesproken bij de uitdee-

 ling

ling der Eereprijzen aan de Stads Teeken-Akademie te Amsterdam, in het jaar 1807. In tienregelige coupletten, los en meestal historisch behandeld, voor de gelegenheid in allen opzigte wél berekend, klaar, gemakkelijk, welluidend, vol van ongezochten lof op..... de schoonen en het vaderland, bij dien op de edele kunst. 's Mans verzen, trouwens, kunnen, wat dezen staat betreft, als eene soort van thermometer op deszelfs lotwissel worden aangemerkt. Als een schoone toon der menschelijkheid klinkt ons uit dat jaar 1807 toe:

Maar schaars (o Schilderkunst!) betrede uw voet de velden,
Waar moordzucht, waar verdelging woedt;
En schilder, in den dosch der helden,
Geen dwingelanden, heet op bloed.
Bij 't zien des beelds van ALEXANDER,
Drilt CESAR woester d'oorlogsstander,
En wijdt zich aan vernieuwd geweld:
De druppel verw, die(n) gij doet vloeijen,
Kan tot een' stroom van bloed dan groeijen,
Die boven land en steden zwelt.

Overigens heeft ons LOOTS in later tijd zoo heerlijke brokken over de hier bezongene kunst geleverd, dat het hem moeijelijk valt, ons door dit vroegere in geestverrukking te brengen. Dit is het nadeel eener te lang vertraagde uitgave.

Leydens Ramp. 1809. Dit onderwerp is destijds door velen, en op velerlei wijze, bezongen. Wij gissen, dat LOOTS geen der eersten is geweest, en dat hij, niet *bijzonder* deelende in het onheil, en welligt zelfs geen ooggetuige van het tooneel, meer op aansporing van anderen, dan door eigen aandrift, gezongen hebbe. Geenszins, omdat het stuk wezenlijke verdienste zou missen, maar omdat, in deszelfs geheele beloop, het vernuft ruim zoo veel als het eenvoudige gevoel spreekt, en dit in tegengestelde omstandigheden niet wel mogelijk ware geweest. Ook de vorm zelf bevestigt deze gedachte. De korte regel, afwisselende maat, en het kunstige couplet, verraden geene diepe droefheid — stemmen niet met haren toon. In zijne soort, echter, als kunstmatige beschouwing der gebeurtenis, als schilderij, niet slechts naar het uitwendige, maar ook ten aanzien der gedachten, hierbij ligtelijk ontstaan, met terugzigt op en inmenging van de overige,

algemeene rampen des lands enz. enz., is het door ons met goedkeuring en genoegen gelezen. Alleen moeten wij herhalen, wat we, bij ik weet niet welke gelegenheid, vroeger gezegd hebben; dat de *geest van het kwaad* ons een flechte plaatsvervanger van den *kwaden geest* voorkomt, in welken niemand, al is hij ook nog zoo zeer wijsgeer, als dichter mag weigeren te gelooven.

De Vrouw. 1817. Dit ftuk verftrekte, om de Prijsuitdeeling bij de Maatfchappij *Kunst zij ons doel*, bij welke naar het vrouwelijk makt wordt geteekend, meer luister bij te zetten. Het werd voor eene vergadering van vrouwen zoo wel als mannen uitgefproken, en zulks weinige maanden nadat de Dichter zijne jeugdige Echtgenoote door den dood had verloren. Dit een en ander gaf eigenaardige aanleiding tot de keuze der ftoffe, tot derzelver bijzondere behandeling, en tot onderfcheiden bijwerk, aan het hoofdtafereel toegevoegd. Onder het laatfte rekenen wij den aanhef:

Vrees niet, geliefde fchim! dat ik, het rouwen moê,
Een feestlied ftemmen zal, eer ik uwe asch voldoe — enz.

door ons met goedkeuring en treurig genoegen befchouwd; als ook die plaatfen, waar hij wederom geheel tot dit onderwerp wederkeert, en daarbij misfchien wel eens wat langer vertoeft, dan de koele toehoorder, inzonderheid de liefhebber van kunst en uitwendigen tooi boven onzigtbare gevoelens des harte, met den tijd en de plaatfe beftaanbaar acht. Wij, echter, willen zoo nederig niet zijn, om ons onder dezen te rangfchikken. Maar er ontftaat ligtelijk een andere ftrijd, over de behandeling zelve van het eigenlijk onderwerp. Deelt dezelve, namelijk, niet al te zeer in de bijzondere ftemming des Dichters, waarbij het harte tot overloopens toe vol, maar het hoofd wel eens zoo veel te lediger is? Niet, alsof wij aan den vorm veel te berispen hadden, of de zang niet vloeide, de beelden niet overvloedig, waar en treffend waren. Het tegendeel is ons doorgaans voorgekomen. En wie bewondert den Dichter niet, die zóó weet te ftenen, te klagen, en zichzelven te befchuldigen over al te karig betoonden pligt? Maar, wanneer wij het ftuk van dezen dos ontdoen, dan blijft er ligt al te weinig, en wel zoodanig iets over, dat min behaagt. „ De vrouwen

zijn veel beter, dan de mans" — dit is het thema, hier behandeld; — „de laatsten deugen eigenlijk bitter weinig; woeste en misbruikte krachten, ziedaar hun roem!" Maar moet dan de lof der vrouwe juist op de vergnizing des mans — kan dezelve niet uitnemend op beider eigenaardig verschil, ja dáár- op gebouwd worden, dat de voortreffelijke vrouw den voortreffelijken man nog te boven gaat; zoo omtrent, als, naar 's Dichters eigen beeld, de zachte parel het oog, op den duur, meer nog streelt en boeit, dan de schitterende diamant? — Behalve deze algemeene aanmerking, hebben wij eene meer bijzondere. Zij treft de aanhaling der geschiedenis van Hagar. Was deze waarlijk een slagtoffer van onregtvaardig mannengeweld? Kent LOOTS de omstandigheden genoeg, om hiervan zeker te zijn? Of, laat hem het karakter van Abraham toe, dit ligtelijk te vermoeden? Zoo neen, dan begaat hij eene onvoorzigtigheid, en vergrijpt zich aan eenen man, ja aan een boek, dat zijnen medeburgeren, dat hemzelven, heilig is, en, naar onze overtuiging, heilig moet blijven, zal de maatschappij gelukkig zijn. Wij mogen op dit ontzag niets laten afdingen; en het ontbrak den Dichter zeker aan geene stof, om zijne stelling te staven, zonder juist den genoemden *Vriend van God* en *Vader der Geloovigen* aan te randen. — De ruimte verbiedt, in meer bijzonderheden te komen. Het slotzangetje heeft ons zeer behaagd. In den volgenden regel, daarentegen, in den aanhef, heerscht niet slechts stroefheid, maar ook overdaad, door de cursieve letter aangeduid:

Ja, schoon een schaar van volk hier indrong *langs den drempel.*

Ter twee-en-tachtigste verjaring van den Lt. Admiraal VAN KINSBERGEN, 1 *Mei* 1817. Allerfraaist! Ieder couplet eene nieuwe bloem in den schoonen meikrans! Gaarne schreven wij er een deel van over; maar, waar zouden wij ophouden? Wij willen dus maar alleen op twee, drie blaadjes opmerkzaam maken, die het *menschelijke* in de kunst schijnen te verraden. Volmaking toch, en geene volmaaktheid, is het, waarop wij, bij alle onze inspanning, hebben te oogen. Bl. 125. *brommend* rouwgeschal; dit woord doet onvermijdelijk aan kwalijk gemeenden rouw denken. — Bl. 126. *scheutvrij*, een zonderling woord, dat ligt iemand voor *onkwetsbaar* zou opvatten, en dat zeer wel gemist kon worden. — Bl. 127.

Geen

Geen nagebootst, gezocht geween
Van koude levenlooze wichtjes,
Geteeld uit onbezielden ſteen,
Met uitgedoofde ſakkellichtjes — enz.

Een zeer natuurlijk verband der gedachten bragt ons hier in de Nieuwe-kerk te Amſterdam, bij het graf van DE RUITER; en nu hinderde ons de *tegenſtelling* der ſteenen met de levende wichtjes.

De Rijmdrift, Hekeldicht. De vorm, aan deze hekeling gegeven, is misſchien min gewoon. Het volgehoudene beeld van zware buijen, en de verdichte gevallen, naderhand voorgeſteld, ſtrooken welligt niet volkomen. Elk op zichzelve echter, en vooral het eerſte, is geestig, vol van allertreffendſte ſpelingen, b. v.

Als 't ſtormig luchtgewest der rijmgezinde geesten,
Door honger en gebrek beroerd, als door tempeesten,
Gedichten uitſtort, na een' bangen barensnood,
En 't rijm van zee en lucht zich aan elkandren ſtoot;
Dan ſtorten lierzang, leer- en heldendichten neder,
Van ondren geeft de zee geboorte- en lijkzang weder;
De treurtoon huilt er door, het draait, het ſtuift door een,
Een ſterker *honger*ſtorm drijft zwakker voor zich heen.

De dichtkunst is ons toch altijd eene ſlechte kostwinning voorgekomen. Doch verder:

Dees bui valt zachtjes neêr, met drupjes, fijn als ſtof;
Die ſtort met meerdre kracht, met ſtralen, dik en grof;
Dees mengt er blanke ſneeuw en zelfs wat hagel onder;
Een andre pronkt, heel grootsch, met blikſem en met donder;
En die, opdat hij '*t* ſombre en '*t* ſchrikbre *t*' zaam vereen',
Voert, in zijn' nederkomst, een' ſtortvlaag meê van ſteen.

Ter eerſte verjaring van den Veldſlag bij Waterloo. Kort, maar krachtig. Wij twijfelen, echter, of de aanloop wel zoo duidelijk, zoo juist gezet is, als de aard der zake vordert.

Het volgende ſtuk, *Aan den Vorst*, bij Zijn bezoek in het Inſtituut, is onzen lezeren uit eene vroegere uitgaaf nog genoeg bekend; en, al den lof, toen aan hetzelve gegeven, herhalende, gaan wij over tot

Het feestvierend Amsterdam, bij de hooge tegenwoordigheid van hunne Koninklijke Majesteiten en het Vorstelijk Huis, 1816. Met groot genoegen hebben wij dit stuk gelezen. Het is een waar schildertafereel, der gelegenheid waardig, en zoo als het ook maar door een' ooggetuige te vervaardigen was. Wij stellen ons voor, deze beoordeeling te versieren met eenige coupletten uit dit stuk, achteraangevoegd, waarbij ieder over den trant moge oordeelen. Intusschen zijn ons eenige aanmerkingen voorgekomen. De Dichter, b. v., spreekt van eene speelvaart in den nacht. Wat zal *hij* hiervan maken, die niet weet, of wat zal *hij* zeggen, die weet, dat hierdoor de groote menigte van allerlei vaartuigen — zolderschuiten, trekschepen enz. enz. zijn te verstaan, die de grachten opvulden, om de illuminatie gemakkelijk en volkomen te doen opnemen? Ook twijfelen wij, of het volgende couplet wel goed losloopt, althans duidelijk genoeg zij:

> Ja, 't lot van Neêrland werd beslist,
> Haar hoon voor eeuwig uitgewischt;
> Van alle smet gewasschen
> In 's vijands bloed, verkwist zoo rijk,
> Werd ze eerstgevallen sneeuw gelijk,
> Toen ze, in de breede plassen,
> In 't vocht, de landkeel doorgewoeld,
> Haar wimpeltip had afgespoeld,
> Toen moest Algiers 't bezuren,
> Toen 't eerste schot voor de eer der vlag,
> Die zeeën dwingt tot diep ontzag,
> Vloog door zijne ijsren muren.

Moet er misschien achter *afgespoeld*, of vroeger na *gelijk*, ook een langer zinscheidingsteeken staan? Hoe het zij, wij kunnen het niet regt volgen. Wijders wenschten wij, bl. 164, dat: *van ons voldaan*, noch regt Hollandsch, noch poëtisch, wel geschrapt.

Aan Nederlanders. 1817. Lees: *aan de onvergenoegden, de eenwige bedillers*. Scherp, geestig, al te waar! Het eerste couplet op bl. 169 schijnt ons wat duister.

De Zeeschuimers. 1809. Naar stoffe en vorm voortreffelijk. *Smaad kleefde*, is, echter, zeer hard.

Glorie. 1808. Eene persiflage, door dit slotvers genoeg verklaard:

Wat

Wat mag dit zijn?.. maar hoe! wat ſtem
Klinkt in mijn oor? „ Aanſchouw dan hem,
„ Den held, wel waard deze achtbre ſtaatſie:
„ Vereer hem! hem behoort dat paard;
„ 't Is winner van een zweep verklaard;
„ En hij ontvangt voor 't beest den lof bij procuratie!"

Als eene aardigheid laten wij dit gaarne gelden, ja zelfs als eene ſatire op den dommen hoogmoed van ſommige liefhebbers van dusdanigen lof. Maar anders prijst LOOTS toch ook elders den Koning, om hetgeen zijne krijgslieden gedaan hebben; en is eene oefening, voor ſommigen onzer provinciën, in een' tak van haar beſtaan, niet onbelangrijk, en daarom door de regering der ſteden openlijk aangemoedigd, even zoo min, en misſchien minder beſpottelijk, dan hetgeen de Olimpiſche helden, door Pindaren bezongen, eertijds verrigtten.

In het Salon op Beekhuizen. 1816. *Aan wijlen* J. H. LEXIUS. 1817. Een paar kleine ſtukjes; het eerſte vooral fraai. In het laatſte vatten wij niet, waarom „ Verdraagzaamheid in 't vriendlijk maanlicht *neêr*ziet."

Zie hier, ten ſlotte, de beloofde coupletten uit het feestvi[?]nd Amſterdam:

Maar vruchtloos, windje! u opgewekt;
Gij, die, zoo mat ter rust geſtrekt,
In 't fladdrend zeil blijft hangen;
Een vuurgeest, die in golven leeft, (*)
In hollen balg den ſtroom doorzweeft,
Zal uw geweld vervangen;
Hij ſlaat de wieken, u ten ſpijt,
In 't vocht, hij wendt zich wijd en zijd,
Beſpottende uw vermogen;
En is, met Vorst en Hofgezin,
Dwars tegen dwang der ſtroomen in,
Verre ons gezigt ontvlogen.

De rookwolk, die zich bogtig krult,
Met rollend zwart de lucht vervult,

Ver-

(*) De Stoomboot.

Vervangt nu 't helder blinken
Des wimpels, die, in top zoo hoog,
Het kroonjagt wees aan aller oog,
En nu in 't wand blijft zinken;
Bedekt, verzwelgt dien koolmijnsmook,
Door uw' gevlamden bliksemrook,
O zwangere kartouwen!
Stort wolken gloeds uw keelen uit!
Wij zingen, bij uw grof geluid:
„ Wilhelmus van Nassouwen!"

Uw dondertoon voegt op den vloed;
Bij 't sneeuwwit schuim past zulk een gloed,
Voor 't oor en oog der helden;
Het zijn geen ijdle bliksems meêr,
Neen, hooren wij den nagalm weêr,
Die klonk langs Nereus velden,
En dreunen deed het roovrenslot;
't Is 't oopnen van den leeuwenstrot,
't Is 't opslaan van zijn blikken;
Niet in de kooi, zijn' moed te naauw,
Maar zoo als hij, door tand en klaauw,
Al 't woudheir doet verschrikken.

Kleine Romans en Verhalen van A. F. E. LANGBEIN. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 312 *Bl.* *f* 2-10-:

Lang, te lang, ons althans veel te lang, is de eerste Roman uitgedijd. Die beslaat 190 bladzijden, en zal, onder den titel van: *De Vreemdeling en het kleine Stadje*, de groote gebreken en belagchelijkheden van het: *ik wil mededoen en ik kan niet*, in kleine stadjes, moeten gispen: zoodat het dan eene satire — geworden is? neen, Lezer! een langgerekt en vervelend verhaal, dat, ja, hier en daar een' lach opwekt, maar dat doorgaans het ware geestige mist, en daar niet veel ook van worden kon, ten zij het bij eene nadere redaktie den naam van *klein* bijzonder had gehandhaafd. *De Dood te paard* heeft de verdienste van kort te zijn; maar of het iets grappigs of aandoenlijks wezen moet, verklaren wij niet te bevatten. *De Onverzoenlijke* heeft dezelfde beknoptheid,

heid, en is een treurig en nagenoeg ongeloofelijk verhaal, dat echter van geheel de verzameling het meest nog leerzaam is. *Het onderwijs voor een' Staatsman* teekent de hoven en hovelingen, overdreven genoeg, van de ongunstigste zijde. *De Muizeval, of de preek voor Recensenten*, laten wij ter beoordeeling van het publiek; wij houden ons liefst neutraal. *De vrolijke Hofnar* is iets uitvoeriger, maar, buiten eenen enkelen nog al geestigen zet, is het slot: *De bladzijden, voor hem bestemd, zijn vol*, in ons oog het beste. *De schrandere Man* is een waanwijze kwast, die, gelijk betamelijk is, van zijnen waan van doorzigt en schranderheid de dupe wordt. Zoodat wij noch den Lezer tot het koopen, noch den Uitgever tot het doen overzetten van meer soortgelijke uitheemsche produkten zeer kunnen aanmoedigen.

School van Wijsheid en Deugd. Een nieuw Geschenk voor de Jeugd, uitgegeven door J. L. EWALD. *Naar den tweeden druk, uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In kl. 8vo. XII.* 174 *Bl.* *f* 1-10-:

Niet, dat de naam van EWALD alléén ons bewoog; maar met volle overtuiging raden wij der jeugd, deze school van wijsheid en van deugd binnen te treden, en de lessen, die aldaar gegeven worden, wél te onthouden en te behartigen. Uit de aanprijzende woorden, welke EWALD der Hoogduitsche uitgave vooraf zendt, en die ons in het voorberigt voor de Hollandsche vertaling worden medegedeeld, blijkt ons, dat deze verzameling van verhalen voor de jeugd van eenen man komt, die geld noch roem begeert, ja zelfs niet eens verkiest genoemd te worden, maar slechts in stilte en zonder eenige aanmatiging in zijnen kring goeds poogt te stichten. Dit is nu wel geen volstrekt beslissende waarborg voor de deugdelijkheid van het werkje; maar het bevat toch veel grond tot aanbeveling.

De inhoud van het boekje prijst zich intusschen zelf aan. Hij bestaat uit fabelen en vertellingen, de onderwerpen meest uit de natuur ontleend. Bij de lezing ons getroffen gevoelende door de eenvoudige voorstelling der waarheid, het lieve van den stijl, en het gewigt der voorgedragene onderwij-

zing,

zing, vraagden wij bij ons zelve, of het niet de beste aanbeveling vóor werkjes van dezen aard zou wezen, wanneer ook volwasfenen dezelve met vermaak lezen. Het is dan een bewijs, dat de voorstellingen voor het menschelijk hart berekend, en vrij zijn van die lafheid, die wel eens met eenvoudigheid wordt verwisfeld. Is niet, b. v., ook voor den rijperen ouderdom treffend het navolgend voorstel van de uitmuntendheid van den mensch boven het redelooze dier: „ Zie," zeide de vader tot zijn zoontje, bij de befchouwing van een zuigend lammetje, „ toen gij geboren werdt, lagt gij in den fchoot uwer moeder, en zuigdet aan hare borsten, even als dit lam, en gij sluimerdet eenige maanden lang. Maar nu staakt gij uw hoofd omhoog, zaagt van de borst opwaarts, en lachtet uwe moeder aan — daartoe is dit lammetje niet in staat. En na verloop van eenige maanden herkendet gij de moeder boven alle anderen, lachtet haar toe, en strektet de handjes naar haar uit — ook zulks vermag dit lammetje niet. En toen er weder eenige maanden verloopen waren, herkendet gij ook uwen vader, keerdet uw klein aangezigtje van de moeder af naar hem toe, en zeidet nu: vader! moeder! — daartoe is het lammetje niet in staat. Het gaat met zijn hoofd naar den grond gebogen; maar gij zijt in staat, om niet alleen uw aangezigt naar de aarde te rigten, maar het ook opwaarts naar den hemel te heffen, en de liefde groeit bij u aan. Zoo groeit ook de kennis aan. Weldra zult gij insgelijks het gelaat der natuur aanschouwen, zoo wel als dat van uwen vader en van uwe moeder."

Hetgeen deze opstellen boven vele andere vooruit hebben, is, dat men dezelve best den kinderen zelve voorleest of verhaalt, en dat zij uitnemend geschikt zijn, om den raad van EWALD daarbij te volgen, dat men, namelijk, den kinderen den zin of het oogmerk van het verhaal laat raden, er nu en dan eene andere uitkomst van verdicht, acht geeft, wat zij daarvan zeggen, en hun vrage, of de uitkomst wel zoodanig heeft kunnen zijn? Men moet ook, voegt hij er bij, de vertellingen niet met breedsprakige zedelesfen doen verzeld gaan, maar de zedeles uit het verhaal zelve laten voortvloeijen, zonder verdere vermaning of waarschuwing; de toepasfing aan hun zelve overlatende, die zij zeker beter maken, dan men hun dezelve voorprediken kan.

Het boekje is alzoo bijzonder, immers zoo de kinderen

nog jong zijn, voor de ouders, opdat deze verhalen en uitbreiden, op velerlei wijze geschikt, (en daarna geve men het dan den kinderen ten geschenke) hetgeen reeds daaruit blijkt, dat ieder opstel kort is, als waardoor dit deeltje reeds meer dan zeventig verhalen bevat.

De stukjes, getiteld: *Het Koningsland*, *Het Testament*, *De Tuin*, *De Wetgeving*, *Het vaderlijk Gebod*, en *De goede Koning*, zijn zeer geschikt tot kinderlijke voorbereiding op het bijbelsch onderwijs. Het laatste geeft indrukken tegen den sektengeest.

„ Ga dan getroost" (zeggen ook wij den Hoogduitschen Uitgever en den Vertaler na) „ ga dan getroost de wereld in, eenvoudig, maar nuttig boekje! Onderrigt, vermaan, en waarschuw overal, waar gij komt! Dring in het hart der moeders, en door hetzelve in het hart der kinderen! Naar u taste het kind bij elken stillen avondstond, brenge het zijner moeder, om het daaruit iets te vertellen, en luistere met ingespannen aandacht naar het verhaal! Vermaak, terwijl gij onderrigt, en onderrigt, terwijl gij vermaakt! Hij, die het zaadkorreltje in de aarde zegent, zal ook het geestelijke zaad zegenen, dat gij in der kinderen harten hebt uitgestrooid."

Wordt onze wensch van een goed onthaal van dit lieve, schoon vertaalde, boekje, hetwelk met eene fraaije titelprent is versierd, vervuld, dan zal er nog een tweede stukje volgen, waarmede dit werkje, voor welks overbrenging in onze taal wij den bekwamen GOEDE hartelijk danken, compleet zal zijn.

Gebeden voor Kinderen, *door den Schoolopziener* H. WESTER. *Te Groningen*, *bij* J. Oomkens. *In kl. 8vo. 20 Bl. f* :-2-:

Eenige korte en eenvoudige gebeden, zoo wel voor huisselijk als schoolgebruik. Het eerste doet wederom aan de vraag denken: Moet men kinderen, voor zich, in het huisselijk leven, leeren bidden? Moet men hun daartoe bepaalde voorschriften in handen geven en doen van buiten leeren, ten einde ze woordelijk te volgen? Strekt dit, om hunne gedachte aan, hunnen eerbied voor, hunne dankbaarheid jegens, hun

hun gevoel der afhankelijkheid van, hunne liefde tot God op te wekken en levendig te houden? Gesteld, dat men de kinderen, tot hun tiende, twaalfde of veertiende jaar, geheel onkundig kon houden van hetgeen ooit omtrent een Opperwezen gedacht en geleerd is, ten einde hun dan eenen indruk door die welbegrepene ontdekking mede te deelen, welke niet zoo ligt weer vervloog; zou zulk eene handelwijze wenschelijk zijn of niet? Het is waar, dat het slechts eene vooronderstelling is. Kruid en onkruid gedijen al spoedig even zeer op den akker des kinderlijken verstands, en dien rein te houden, wordt vroeg der ouderen pligt. Het is dan ook goed, den waren godsdienst bij tijds aan te kweeken. Bidden is daartoe zeer geschikt. Kon men het kind leeren, bij het eten, bij het ter ruste gaan, zijne gedachten waarlijk tot God te verheffen, zulks ware voorzeker wenschelijk. Maar bereikt men dit doel met formulieren? Of, leert men het kind — *te naderen met de lippen*, *terwijl het hart verre is?* Het heeft zijn voor, het heeft zijn tegen. Het minst nog zouden wij aan de nuttigheid twijfelen bij het eten. Het kind ziet aan tafel eene plegtige handeling verrigten; zijne eigene nieuwsgierigheid lokt hem uit, naar de oorzaak te vragen, en het valt niet moeijelijk, hem een antwoord te geven, dat gereedelijk tot waarachtig bidden opleidt. Doch, ook deze bedenking neemt het nut der medegedeelde kleine gebeden niet weg. De meeste ouders zullen — voor zoo verre zij nadenken — toch wel voor de zaak zijn; en dan vinden zij hier een' keurigen voorraad, meest van den bekwamen WESTER, doch ten deele ook van den Hoogleeraar TINGA. Men zou nog wel kunnen vragen, of het: *om Jezus wil*, door de kinderen verstaan worde. Doch misschien is het een voldoend antwoord, dat zij even vroeg moeten leeren aan Jezus als aan God denken, en dat het niet verstaan de gereedste aanleiding zal geven tot gewenschte navraag. Dank hebbe dus de grijze kindervriend voor eenen arbeid, die gewis zijne moeijelijkheden heeft! Dank hebbe hij, boven alle bedenking, voor de schoolgebeden, wier heil, als algemeene, in het oog loopende, hulde aan de Godheid, wij niet betwijfelen!

BOEKBESCHOUWING.

Disſertatio inauguralis de Bileamo ejus historiâ et vaticiniis, quam — pro gradu doctoratus — publico examini ſubmittit BARTHOLDUS REGNERUS DE GEER, *Rheno-Trajectinus.* Trajecti ad Rhenum, ex officinâ *J. Altheer.* 8vo. form. maj.

Eene ſchoone Akademiſche Verhandeling, den edelen Schrijver en zijnen waardigen Leermeester even vereerende, als zij den alouden vaderlandſchen roem, door bondige geleerdheid, ſtaaft. De keus des onderwerps is zeer gelukkig. Alwie eenigzins met de Bijbelſche uitlegkunde en hare geſchiedenis bekend is, weet, welk eene ergernis velen aan Bileam's geſchiedenis hebben genomen, en hoe vele pogingen er zijn aangewend, om het aanſtootelijke, hetwelk men er in zocht en vond, uit dezelve weg te nemen of te verzachten; alles op verſchillende wijze, naar mate de Geleerden, welke deze geſchiedenis behandelden, minder' of meerder' eerbied voor de achtbaarheid en het gezag des Bijbels hadden. Niemand zal het dus voor noodeloos of overtollig verklaren, deze gebeurtenis op nieuw ten toets te brengen, en, in hare verdediging, de eer der gewijde oorkonden te handhaven tegen dezulken, welke *mythe*, *fabel*, *droom* en *leenſpreuk* noemen, wat hun niet behaagt. Maar ook als dichtſtuk verdient Bileam's Godſpraak aller opmerkzaamheid. Hij moge, naar ſommiger oordeel, de eenvoudige ſchoonheid en waardigheid van eenen David en Mozes, als Natuurdichters beſchouwd, niet bezitten, (hoewel anderen hem geene dier eigenſchappen betwisten) echter heeft hij uitſtekende verdienſte, en zijn dichtſtuk is een der ſchoonſte, welke de Hebreeuwſche oudheid heeft nagelaten. Er heerscht in hetzelve kracht en verhevenheid, een gang van denkbeelden en

uitboezemingen, die al hooger en hooger stijgen, en, verre van te verzwakken, immer levendiger en schooner worden, den geest tot de hoogste verrukking opvoeren, denzelven, als met een geopend oog, in de verste toekomst doen lezen, en hare gebeurtenissen treffend en heerlijk afmalen.

De Verhandeling is vervat in *drie* afdeelingen, van welke elke afdeeling weder hare bijzondere hoofdstukken heeft.

De *eerste* afdeeling, welke *over Bileam en zijne geschiedenis tot aan zijne komst bij de Moabieten* handelt, verdeelt zich in *vier* hoofdstukken, bladz. 1—48. I. *Israëls gesteldheid, welke met Bileam's geschiedenis in een naauw verband staat.* In dit hoofdstuk worden kortelijk Israëls lotgevallen, van het tweede jaar na den uittogt dezes volks, tot aan het tijdstip van deszelfs verschijning op Moabs grenzen, ontvouwd, en het standpunt aangewezen, van hetwelk de lezer deze geschiedenis en Godspraak beschouwen moet. II. *Bileam*, zijn *naam: volkenverderver*, of, naar eene andere afleiding, *groote verderver;* een naam, hem eerst daarna gegeven, om de hem toegekende kracht van vloekspreking. Zijn *oorsprong: Beorszoon*, onzeker wie die ware. Zijn *vaderland: Pethor*, in Mesopotamië aan den Euphraat gelegen. III. *Bileam's Godsdienst:* een *vereerder van den waren God, echter, met Jehova's kennis en dienst, afgoderij, die altijd aan wigchelarij verbonden was, vereenigende.* Zijn *persoon: (post, bediening, waardigheid, persona.)* Sommigen houden hem voor een' *profeet des Heeren*, anderen voor een' *waarzegger* of *wigchelaar.* Hij schijnt het laatste geweest te zijn, hoewel hij, in deze geschiedenis, als profeet des Heeren optreedt, voor een' tijd met Jehova's geest bezield. Zijn *karakter*: *baatzucht* en *loosheid (list.)* Van andere gebreken en ondeugden, welke NIEMEIJER in hem vindt, wordt het onzekere en onbewezene, met een enkel woord, vermeld. IV. *Bileam's lotgevallen tot aan zijne komst bij de Moabieten. Balak's vrees voor het*

het Israëlietisch leger; zijne raadpleging met de Midianieten; bezending aan Bileam, en door rijke geschenken aangedrongen verzoek, om naar Moab te gaan, en den vloek, waaraan men groote kracht toefchreef, over Israël te fpreken.] Jehova's verfchijning aan Bileam, hem den togt en de vervloeking-verbiedende. Vertrek der afgewezene Moabietifche gezanten, en hunne wederkeering met aanzienlijke gefchenken. Bileam's begeerte om aan het verzoek te voldoen. Jehova's nieuwe verfchijning; vergunning tot de reis, maar herhaald verbod van vloekfpreking. Bileam's afreize; zijne ontmoeting op den weg met de ezelinne en den Engel; zijne aankomst bij Balak.

In deze afdeeling, welke als voorbereidende inleiding tot de volgende gefchiedenis en Godfpraak kan befchouwd worden, ftralen, aanvankelijk, groote belezenheid, fcherpzinnig oordeel en uitlegkundige bedrevenheid door, die ter opheldering van menige duistere plaats, in het gewijd verhaal voorkomende, gelukkig worden aangewend. Met vele proeven, meer dan ons plan gedoogt, zouden wij dit oordeel kunnen ftaven. Onder andere behaagde ons de wijze, op welke eene zwarigheid uit H. XXII: 22, vergeleken met vers 20, wordt weggenomen. In het 20fte vers wordt verhaald, *dat Jehova aan Bileam de reis naar Moab vergunde*; en in vers 22, *dat Jehova's toorn tegen Bileam ontftak, omdat hij henentoog.* Deze fchijnbare tegenftrijdigheid was voor fommige uitleggers, onder dezen voor E. F. C. ROSENMULLER (*in Scholiis ad V. T.* Tom. II p. 252) zoo gewigtig, dat hij daarom mede JERUSALEM'S gevoelen aanneemt, en het grootfte gedeelte dezer gefchiedenis als een verdichtfel van Bileam, door hem onder de Moabieten verfpreid en vandaar ter kennis van Mozes gekomen, befchouwt. Door onzen Schrijver wordt deze zoogenoemde ftrijdigheid (door ROSENMULLER eene onoplosbare zwarigheid (*difficultas inexplicabilis*) geheeten) opgeheven, door het geven eener andere overzetting, en wel deze: *toen*, of *als hij op reis was*,

werd Jehova's toorn tegen hem ontstoken; eigenlijk: *Jehova's toorn ontstak tegen hem op reis zijnde,* (*iratus fuit Jehova Bileamo in itinere versanti;*) welke vertaling hij staaft door aan te voeren, dat het woordje: כִּי somwijlen den *tijd* aanwijst, en in de beteekenis van: *wanneer, als, toen,* (*cum, quum, quando*) gebruikt wordt; terwijl er ook niet staat: כִּי־הָלַךְ maar הוֹלֵךְ הוּא כִּי (*). Eenvoudiger nog schijnt het ons, indien men כִּי neemt als een pronomen relativum, *qui, quae, quod,* die het voorgaande met het volgende verbindt, op deze wijze vertalende: (vers 21) *proximo mane surrexit igitur, stratâque asinâ iter paravit cum principibus Moabiticis Bileamus,* (vers 22) *cui* (כִּי) *in itinere versanti iratus fuit Jehova. Des anderen daags opgestaan zijnde, en zijne ezelinne gezadeld hebbende, vertrok Bileam met de Moabietische Vorsten, tegen welken* (*Bileam*) *op reis zijnde* (of, *nadat hij vertrokken was*) *des Heeren toorn ontstak.* Bewijzen voor dit spraakgebruik van het woordje: כִּי zijn er voorhanden. Genes. III: „ tot dat gij tot de aarde wederkeert, *uit wel-* „ *ke* (כִּי) gij genomen zijt." In onze overzetting staat: „ *dewijl* gij *daaruit* genomen zijt;" doch in de Grieksche vertaling: ἐξ ἧς, *e quâ* (*terrâ*), *uit welke* (*aarde.*) Genes. IV: 25. „ God heeft mij een ander zaad gegeven voor „ Habel, *welken* (כִּי) Kain heeft gedood." In onze overzetting is het: „ *want* Kain *hem* heeft doodgesla- „ gen;" doch in de Grieksche weder: ὃν ἀπέκτεινε κάϊν, *quem occidit Caïnus, dien Kain gedood heeft.* Psalm LXXI: 15. „ Mijn mond zal uwe geregtigheid vermelden, den „ ganschen dag, uwe gunst; *van welke* (כִּי) ik de me- „ nigte niet ken." Bij de onzen staat: „ *hoewel* ik de „ ge-

(*) Voor het gebruik van het woordje כִּי in de beteekenis van *quum, quando*, beroept zich de Schrijver op GLASSIUS, *Phil. Sacra*, p. 445, (bij ons p. 949) die zulks uit deze plaats (Num. XXII: 22) staaft, doch daarin, naar des Schrijvers oordeel ten onregte, niet door DATHE, in zijne uitgave, is gevolgd.

„ getalen niet weet." De Griekſche overzetting heeft hier ὅτι. Pſalm XC: 4: „ duizend jaren zijn in uwe „ oogen, als de dag van gisteren, *die* (כי) voorbijge„ gaan is." Bij de onzen: „ *als hij* voorbijgegaan is;" in de Griekſche vertaling: ἣ, *quae*, *welke*. Meer voorbeelden voeren wij niet aan, daar de gegevene voldoende zijn. Voor het overige blijft in al zijne kracht des Schrijvers gezegde, dat te dezer plaatſe niet wordt opgegeven de reden, waarom Jehova op Bileam vertoornde; doch dat zulks genoegzaam blijkt uit het ganſche verband en uit Bileam's geheele gedrag, omdat hij, namelijk, uit baatzucht, en met den wensch om Balak genoegen te geven, op reis toog.

De *tweede* afdeeling, *welke het overige van Bileam's geſchiedenis en zijne Godſpraken ontvouwt*, heeft *vijf* hoofdſtukken, bladz. 49—129. I. *Bileam's lotgevallen na zijne aankomst bij de Moabieten, en zijne eerſte Godſpraak. Bileam's ontvangst door Balak; noodiging aan het offermaal; geleide op eenen berg, aan Baal-Peor gewijd, vanwaar hij Israëls leger kon overzien; het oprigten van zeven altaren, en het offeren van zeven runderen en even zoo vele rammen;* naar des Schrijvers gevoelen, hetwelk hij zeer waarſchijnlijk maakt, niet ter eere van Baal-Peor, maar van Jehova; *Bileam verwijdert zich onder voorwendſel, welligt ook in de verwachting, dat Jehova zich aan hem openbaren zoude; verſchijning van Jehova of van zijn' Engel; Bileam's vrees, terugkeering naar Balak, en eerſte Godſpraak, Israëls heil, grootheid, talrijke nakomelingſchap en ſchitterenden voorſpoed* voorſpellende. II. *Bileam's tweede Godſpraak. Balak's bevreemding en misnoegen over Bileam's zegenſpreking; zijn vermoeden, dat het zien van Israëls ganſche leger Bileam's geest tot die zegenende Godſpraak heeft opgevoerd: waarom hij hem naar eene andere plaats, vanwaar ſlechts Israëls achterhoede kon gezien worden, henenleidt; nieuwe offerande; Bileam's verwijdering; Jehova verſchijnt weder aan hem, en beveelt hem nogmaals te zegenen; tweede Godſpraak, Israëls*

raëls zegepraal, gelijk weleer over Egypte, zoo ook nu over zijne tegenwoordige vijanden, aankondigende. III. *Derde Godspraak. Balak, nog meer verstoord, vordert van Bileam, noch zegen noch vloek te spreken; die hem echter zulks weigert, zich beroepende op Jehova's last, doch het verzoek inwilligt, om naar eene andere plaats*, waarschijnlijk de kruin van Baal-Peor's gebergte, *te gaan, en vandaar, ware het mogelijk, Balak's wensch te vervullen; wederom eene offerande, doch niet meer met die bijgeloovige plegtigheden, bij de vorige gebruikt*, daarvan door Jehova's aandrijven teruggehouden; *derde Godspraak, Israëls toekomend geluk in Kanaän, den roem van het nieuw gestichte rijk en des volks dapperheid* verheffende. IV. *Vierde Godspraak. Balak's heviger misnoegen en verwijt aan Bileam*; dezes mans verantwoording met Jehova's last en bevel; *vierde Godspraak, wat Israël eenmaal ten aanzien der Moabieten verrigten, en wat Moabs lot wezen zoude*, voorspellende. V. *Bileam's overige Godspraken, aangaande het lot der Kenieten, en eene korte, afgebrokene, vol vuur en kracht gesprokene voorzegging, ondergang en verderf dreigende aan alle Israëls vijanden.* Hierop volgt *het overige gedeelte van Bileam's geschiedenis; zijn raad ter verleiding der Israëlieten; opvolging van dezen raad, met de treurigste uitwerkselen voor Israël; Bileam's terugreis naar zijn vaderland; wederkeering naar de Midianieten, welke, met de Israëlieten krijg voerende, waarschijnlijk zijne raad en hulp begeerden; hij sneuvelt in een' veldslag, en vindt een uiteinde, zulk eenen verraderlijken mensch waardig.*

Ook deze afdeeling geeft overvloedige bewijzen van des Schrijvers uitlegkundigen smaak, van eene ware en eenvoudige, maar door geleerde onderzoeking verkregene en door bedachtzaam oordeel bestuurde, wijze van schriftverklaring. Na eene algemeene beschouwing van Bileam's dichterlijken geest, en het veelvuldig schoone zijner Godspraken, wordt elke bijzondere Godspraak taal- en oordeelkundig ontvouwd, wat in dezelve tref-

fend,

fend, roerend, verheven en beeldrijk is aangetoond, en, met gevoel en kracht van uitdrukking, in het licht gesteld. Dikwerf volgt hij, echter niet op gezag, maar op taalkundige gronden bouwende, anderer gevoelen; dikwerf ook verlaat hij anderen en doet eigene keuze, welke, over het algemeen, gereede toestemming zal vinden, en des Schrijvers bedrevenheid doet kennen. Eene enkele maal, nogtans, misten wij aanhaling van Schriftverklaarders, welke dezelfde uitlegging, die de Schrijver geeft, en voor welke hij andere uitleggingen verwerpt, reeds gegeven hadden; hetwelk der opmerkzaamheid des Schrijvers ontsnapt is, doch hem het genoegen geeft van, hoewel het niet wetende, met deze Geleerden overeen te stemmen. Een voorbeeld daarvan is zijne, naar onze meening, zeer gepaste verklaring van Num. XXIII: 21, het laatste gedeelte, waar in onze overzetting staat: *en het geklank des Konings is bij hem.* Naar het ons voorkomt, hebben KLINKENBERG, VAN VLOTEN, KUINOEL, (*in Specimine observationum in Psalmos, inserto in Comm. Theol. edit. a* RUPERTI, VELTHUSEN *et* KUINOEL *ad Psalm* LXXXIX: 16—18. Tom. IV. pag. 270) gelijk ook VENEMA en MUNTINGHE *ad hunc Psalmum* eene gelijke verklaring van deze woorden, ten minste in denzelfden zin, gegeven. Doch dit in het voorbijgaan. Voor het overige straalt er in alles een vrije, milde geest door, welke zich aan geene meeningen bindt, en daarin het voetspoor van oordeelkundige en verlichte mannen volgt. Zoo wordt Bileam's bekend gezegde: *mijne ziele sterve den dood der opregten en mijn uiterste zij gelijk het zijne*, (Num. XXIII: 10b) op taalkundige gronden en bondige redenering, verklaard van *Bileam's wensch, om onder zulke gelukkigen, in het midden van zulk een gezegend en beweldadigd volk, te leven en te sterven, in deszelfs lot te deelen, en aan hetzelve gelijk te zijn.* MUNTINGHE, in zijne *Geschiedenis der Menschheid*, IIde D. aanteek. 272. heeft, ter ophelde-

 ring

ring van Bileam's spreuk, het gezegde van den stervenden *Cuthullin*, bij OSSIAN, aangevoerd: (*)

Maar mijn naam is beroemd, en mijn lof is in 't lied van de Barden.
In het geheim zegt de jeugd: *o, ik sterve den dood van Cuthullin!* e. z. v.

(*) Bij onzen Schrijver, die MUNTINGHE aanhaalt, staat verkeerdelijk Tom. II. *nota* 128. en weder twee bladzijden verder (68) Tom. II. *nota* 129. Het is de 272ste aanteekening.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Sermons prononcés dans l'Eglise Wallonne d'Amsterdam, pour célébrer le troisième Jubilé de la Réformation, par J. TEISSÈDRE L'ANGE et P. CHEVALLIER, Pasteurs de cette Eglise. à Amsterdam, chez *S. de la Chaux*. 1817. 8 et 76 pag. 8vo. *f* :-18-:

Sermon sur le prix et l'influence de la Réformation, prononcé le jour de son troisième Jubilé, dans l'Eglise Wallonne de Harlem, par L. F. DE SERRURIER, Pasteur de cette Eglise. à Amsterdam, chez *S. de la Chaux*. 1817. 2 et 35 pag. 8vo *f*:-10-:

Het was, voorzeker, wel te voorzien, dat er vele preken in het licht zouden komen, bij gelegenheid van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming. Het onderwerp was nieuw, van groot belang, en zeer geschikt om vele predikanten uit te lokken tot de uitgave van hunne leerredenen, waarop zij, natuurlijk, meer moeite, dan naar gewoonte, hadden moeten doen; terwijl men ook, niet zonder reden, verwachten kon, dat men, door die uitgave, het genoegen en de stichting van velen bevorderen zou. Of juist *alle* leerredenen, over dit onderwerp uitgegeven, der uitgave waardig waren, kunnen

nen noch willen wij beslissen: dan, dat de hier boven aangekondigden alle drie het volkomen waardig zijn, hiervan heeft derzelver lezing ons overtuigd; en, zonder dezelve met elkander te willen vergelijken, durven wij, echter, verzekeren, dat zij, ieder, geene geringe verdienste bezitten.

De twee eerste leerredenen dan, te zamen uitgegeven, zijn door twee, algemeen met lof bekende, Walsche predikanten van Amsterdam bij die gelegenheid uitgesproken. Jammer is het, dat dit bundeltje die volledigheid niet heeft, welke de uitgevers aan hetzelve hadden toegewenscht. Gaarne hadden zij gezien, dat de leerredenen van hunne beide geachte ambtgenooten, die het leeraarsambt reeds overlang en met den voorbeeldigsten ijver in dezelfde gemeente hebben bekleed, er bijgevoegd waren geworden. Dan, de Eerw. ROBERT heeft, wat moeite men ook aanwendde, tot de uitgave van zijne leerrede niet kunnen overgehaald worden. Wat den oudsten leeraar, den Eerw. GRIOT, betreft: deze zou op dien zelfden algemeenen feestdag zijnen vijftigjarigen dienst tevens gevierd hebben. Reeds had hij zich bij tijds tot dien voor hem dubbel gewigtigen dag voorbereid en zijne leerrede afgewerkt, toen eene verschrikkelijke bloedbraking hem in dit bijzonder belangrijk en aandoenlijk werk verhinderde, en hem op den oever des doods bragt, die hem ook, na eene zeer langdurige sukkeling, naar het graf heeft weggesleept. De treurige toestand, intusschen, waarin hij zich bevond, kwam den Heeren L'ANGE en CHEVALLIER voor, niet wel te gedoogen, om bij deszelfs huisvrouw op de door hen verzochte uitgave van deszelfs opgestelde en niet uitgesprokene leerrede sterk aan te dringen. — In de voorrede wordt van de vruchtelooze begeerte der uitgeveren, in beide gemelde opzigten, berigt gegeven, en tevens verhaald, op welke wijze men, voorloopig, de gemeente tot de groote plegtigheid heeft trachten voor te bereiden, en wat men op den feestdag zelven gedaan heeft, om deze plegtigheid behoorlijk te vieren.

Om nu tot de beide te zamen uitgegevene leerredenen over te gaan: de Eerw. L'ANGE, die de morgenbeurt vervulde, en, derhalve, zijn onderwerp geschiedkundig behandelen moest, heeft de beginselen en de voortgangen van het bederf en van de hervorming in de Christelijke kerk geschetst, en tot grondslag gelegd de woorden van *Gamaliël*, Handel. V: 38b en 39a: *Indien deze onderneming, of dit werk, uit menschen is, dan zal het gebroken worden; maar indien het uit God is, kunt gij het niet breken.* Na eene korte en krachtige inleiding, over de gelegenheid en de gepastheid dier woorden en over de belangrijkheid van het feest, schildert de leeraar met de levendigste kleuren het Christendom, als eenvoudig en hemelschoon in deszelfs beginselen, als een rijk, dat niet van deze wereld is, maar ook als door vreemde leeringen langzamerhand verbasterd en door heerschzucht misvormd. De voornaamste bijzonderheden van dit verderf kipt de redenaar zeer oordeelkundig uit, plaatst dezelve in eene juiste orde, en draagt ze op het treffendst voor. Dit is de hoofdzakelijke inhoud van het eerste gedeelte zijner redevoering. In het tweede gedeelte maalt hij, met een juist penseel, het licht, bij de Waldenzen in het midden der stikdonkere duisternis bewaard, en zich langzamerhand in Europa verbreidende, niettegenstaande alle pogingen om hetzelve uit te blusschen, voorts door het licht der letteren meer en meer begunstigd, tot dat de Voorzienigheid die groote mannen verwekte, die de wondervolle omwenteling in het Christendom deden geboren worden en de hervorming tot stand bragten. Schoon in dit allermerkwaardigst werk onze ERASMUS niet vergeten wordt, komt, evenwel, LUTHER, met reden, voor, als de man, die het voornaamste tot dit moeijelijk werk heeft toegebragt. — Met korte, doch zeer gepaste, leeringen wordt het geheele stuk besloten.

Gansch niet gemeen en bijzonder leerzaam is, in de tweede of avondpreek van den Eerw. CHEVALLIER, het

het oogpunt, waaruit de gevoelens beschouwd worden, met welke men bij het vieren van het hervormingsfeest behoort bezield te wezen, als zijnde gevoelens van vreugde, met vreeze gepaard. Dien ten gevolge waren, zeer gepast, tot tekst gekozen de woorden uit Psalm II: 11. *Verheugt u met beving.* Het feest van dien dag gaf, dan, stof tot vreugde, — omdat de hervorming geene nieuwe leer was, — omdat zij geene vrucht was van een te voren gemaakt plan, — omdat zij door een eenvoudig, krachtig en onwederstaanbaar middel, het woord Gods, is tot stand gebragt, — omdat de overwinning, welke de Godsdienst behaalde, gepaard ging met de beoefening der nuttigste wetenschappen, — omdat de banden tusschen de regeringen en de volken, door de hervorming, heiliger werden, en eene wederkeerige verdraagzaamheid werd ingevoerd, — omdat, eindelijk, hierdoor de hoofdleer van het Evangelie, de leer van Jezus als Verlosser der Wereld, in hare oorspronkelijke waardigheid hersteld is geworden. — Deze vreugde, hoe gegrond allezins, moet, echter, met vreeze gepaard zijn, ten einde de grondbeginsels der hervorming zuiver te bewaren, — zich te behoeden tegen onverschilligheid voor de waarheid, — en waakzaamheid en getrouwheid met verdraagzaamheid en liefde te paren. — Hier en daar worden, door den zeer kundigen steller, belangrijke bijzonderheden aangeroerd. Zoo wordt, in de inleiding, opgemerkt, dat, schoon de dag van den 2 November, aan de feestviering der hervorming gewijd, niet volkomen overeenstemme met het tijdstip, waarop dat groote werk gerekend kan worden eenen aanvang te hebben genomen, namelijk den 31 October, de dag, echter, van den 2 November in de geschiedenis der burgerlijke en godsdienstige vrijheid van ons volk allermerkwaardigst is, dewijl op den 2 November 1565 het beroemde verbond der Edelen gesloten werd. Om van meerdere bijzonderheden niet te gewagen, op bl. 57 wordt opgemerkt, dat, toen, honderd jaar geleden, hetzelfde Jubilé der hervorming gevierd werd,

werd, en men, op fommige plaatfen van ons vaderland, ook begeerd had daaraan te gedenken, door de Magiftraat van eene der Hollandfche fteden de hervormde leeraars verzocht werden hunne predikatiën geheel op te fchrijven, opdat niet fomtijds, in de drift van het fpreken, hun een woord mogt ontvallen, niet overeenkomftig met den eerbied, welken de verfchillende gezindheden elkander onderling verfchuldigd zijn. Welke die ftad geweest zij, heeft de fchrijver noch bij de uitgave van het oorfpronkelijke, noch bij de Nederduitfche vertaling, aangeteekend. — Deze vertaling is door hemzelven vervaardigd, gelijk de Eerw. L'ANGE ook omtrent zijne eigene leerrede gedaan heeft; en beide zijn dus, voor dezulken, die de Franfche taal niet magtig zijn, in éénen bundel bij eenige Nederduitfche leerredenen gevoegd, en, voor Roomfchen zoo wel als voor Onroomfchen, der lezinge overwaardig.

Bij de aankondiging dezer twee leerredenen voegen wij eene korte opgave van die des Eerw. DE SERRURIER, als zijnde over hetzelfde onderwerp, op denzelfden dag en in eene naburige gemeente uitgefproken. Alleen in die gemeente predikant zijnde, en alles, wat dat feest betrof, in ééne leerrede hebbende zaam te voegen, heeft hij dit zóó weten te doen, dat hij de kortheid, de bondigheid en de duidelijkheid fteeds behartigd heeft. Zijne voordragt is eenvoudig en deftig. Naar aanleiding van Ephef. V: 8. *Eertijds waart gij duisternis, maar nu zijt gij licht: wandelt als kinderen des lichts!* handelt hij eerst over den treurigen ftaat der wereld en der kerk vóór de hervorming, dan over de gelukkige verandering, door de hervorming aangebragt, en eindelijk over den invloed, welken de plegtige herinnering dezer weldaad op onze gevoelens en op ons gedrag moet maken. Bij het tweede deel worden zeer gepast de gelukkige uitwerkingen dier groote gebeurtenis gefchetst, als zijnde: dat door dezelve aan de hervormden het regt en het middel is teruggegeven en verzekerd, om zelve de ware godsdienstleer uit de echte

bron-

bronnen te putten; dat er meerder licht is opgegaan over alle andere vakken van menfchelijke wetenfchap; dat er meerdere *liberaliteit* is gekomen, meerdere burgerlijke vrijheid, eene betere inrigting op het onderwijs der jeugd; dat de nijverheid meer is opgewakkerd, en dat de zedekunde gezuiverd is geworden; voorts, dat de Roomschkatholijken zelve bij de hervorming meer gewonnen hebben dan zij denken, dewijl de onderdrukkende magt der geestelijken onder hen gefnuikt is, hunne geestelijkheid zich, over 't geheel genomen, merkelijk gebeterd heeft, en er velen bij dezelve zich door hunne kunde en deugden achtenswaardig gemaakt hebben; eindelijk, dat de Joden ook hun deel gehad hebben aan de weldaad der hervorming, en hierdoor, over 't geheel, hun toeftand is verbeterd geworden. — Uit dit ftaaltje zal ieder kunnen opmaken, dat deze leerrede des ftellers verftand en hart veel eere aandoet.

Gefprekken, Levensfchetfen en Liederen, ter gelegenheid van het aanftaande derde Eeuwfeest der Kerkhervorming, uitgegeven door C. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant te Middelbert. Te Groningen en te Amfterdam, bij* W. van Boekeren *en* W. Brave. 1817. *In kl.* 8vo. *Te zamen* 136 *Bl. f* :-11-:

Dit ftukje, als eene kleine bijdrage voor ongeleerden tot de nuttige en ftichtelijke viering van het feest der hervorming befchouwd, (en als zoodanig gaf de eerw. fchrijver het eeniglijk uit) was zeker zeer gefchikt, om zijne beftemming te vervullen, en kan *nog* zeer wel dienen, om hen, die geen regt begrip hebben van de groote gebeurtenis, en eenig berigt verlangen wegens de verdienftelijke mannen, die ze voornamelijk bewerkt hebben, met beiden bekend te maken. Het eerfte gedeelte behelst (gelijk men ziet) *gefprekken.*

Zij

Zij zijn *vier* in getal. Zoo ook, in den aanvang, de sprekers, — een vader, moeder en twee kinderen; doch een leeraar, die vervolgens voornamelijk het woord voert, voegt zich bij hen, en nu is en blijft hun getal vijf. De toon der gesprekken is, gelijk behoorde, eenvoudig, en gaat niet boven het begrip van den gemeenen man. Alles wordt ook geleidelijk en bevattelijk voorgedragen. Hier en daar wordt misschien wel iets te veel, elders wat te weinig gezegd, en de schrijver zou zich waarschijnlijk, als hij voor eene andere soort van lezers geschreven had, over het een en ander wel met wat meerdere naauwkeurigheid uitgedrukt hebben: maar men ziet dit, in zulk slag van schriften, ligtelijk over het hoofd; hoewel het toch altijd beter is, dat men, ook daarin, die oplettendheid gebruikt, welke men, bij gewigtiger arbeid, aanwendt. Men wordt dan daaraan te beter gewoon, en is, in allen gevalle, meer beveiligd voor misslagen. — Het *eerste* gesprek loopt tot aan LUTHER's opligting, en vervoering naar zijn zoogenoemd *Pathmos*: het *tweede* gaat tot aan zijnen dood. In het *derde* wordt de toedragt van zaken in *Zwitserland* en *Nederland* verhaald; en in het *vierde* worden de gevolgen en voordeelen der hervorming overwogen. Het spreekt van zelf, dat alles in het algemeene blijft, en men hier dus niets volledigs verwachten, noch berigten, wegens de groote gebeurtenis in alle landen, zoeken moet. — De *levensschetsen* zijn mede *vier*; als van LUTHER, ZWINGLI, MELANCHTHON en KALVIJN. Zij zijn (trouwens dat zijn ook de *gesprekken*, en het maakt geenszins den minsten lof van dit werkje uit) zeer gematigd en onzijdig geschreven. — De *gezangen*, ten getale van *zeven*, waarvan het *derde* en *zesde* kinderliederen zijn, heeft men, volgens het voorberigt, aan den eerw. I. S. SANNES, leeraar te *Noorddijk*, te danken, en werden tot kerkelijk gebruik bestemd, gelijk zij er waarschijnlijk ook toe gediend hebben. Als men, op bl. 84 en 85 van dit werkje, gelezen heeft, hetgeen de eerw. opsteller deswege aan zij-

nen

nen vriend heeft geschreven, kan men daarmede niet anders dan te vreden zijn. In het derde en vierde couplet van het tweede gezang mishagen ons echter de *waan en logen* en het *godvergeten priesterdom:* ook zouden wij op het *slaafsch* geweten en het *onkenbaar* christendom wel iets hebben aan te merken; doch wij schenken dit gaarne, om het liefderijk zevende gezang, hetwelk ons leed doet hier niet te kunnen plaatsen, en van welks voorspelling wij hartelijk de vervulling wenschen. — Hier sta nu nog de volgende korte aanwijzing van eenige der onnaauwkeurigheden, boven bedoeld; om niet te breed te worden, alleen uit het eerste gesprek. Op bl. 3 wordt de *hervorming* beschreven, als *het gewigtig werk, tot herstelling en zuivering van de christelijke leer.* Wij vragen: *van niets meer?* Op bl. 5 past, op de vraag: „ wat is dat, hervorming in hoofd en leden?" het antwoord niet. Op bl. 13 had men wel mogen melden, dat het geld, hetwelk door het schandelijk aflaat-venten werd bijeengeschraapt, vooral dienen moest, om de schulden te betalen, waarin Paus LEO, toen hij naar het pausschap stond, zich, door *simonie*, gestoken had, en om zijne zuster vorstelijk uit te huwen; en dat de bouw van Sint Pieters kerk te Rome en de oorlog tegen de Turken tot voorwendsels dienden. Op bl. 18 wordt eerst gezegd, dat het nog niet uitgemaakt is, of LUTHER, dan ZWINGLI, het eerst het hervormingswerk begon, en, slechts vier regels lager, dat LUTHER, op den 31 October 1517, het eerst, voor aller oog, als hervormer, te voorschijn trad. Strookt het een wel volkomen met het ander? Van de eerste *Lutherschen* hier te lande is ook, op bl. 60 en 61, onbetwistbaar, te weinig gezegd. Voorts ontmoet men, hier en daar, eene opmerkelijke drukfout. Op bl. 69 van ond., wordt, onder anderen, hetgeen de leeraar zegt, gewis verkeerd, door het plaatsen van het woord WILLEM, aan dezen in den mond gelegd; en op bl. 112 leest men SEVET voor SERVEET. En nog iets: op bl. 76 ontmoet men tweemalen,

len, kort na elkander, een bijwoord, hetwelk ook de Hoogleeraar IJPEIJ zeer dikwijls bezigt, en hier ook elders voorkomt, in eenen zin, welke in Vriesland en Groningen gemeenzaam schijnt, doch in Holland en andere gewesten vreemd is, namelijk dat van *allenthalve*, voor *overal*, *alom*, *algemeen*, of iets dergelijks.

Handleiding tot de Verloskunde, door GOTTLIEB SALOMON, *Med. Doctor, Lector in de Vroedkunde, enz. te Leiden. II Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo. Iste D. XXII, 412; IIde D. XII, 342 Bl. f* 7-16-:

Dit werk zal zeker voldoen aan de verwachting, welke ieder, die den geleerden en ervaren Schrijver, van naam, of uit vroegeren letterarbeid, kent, er zich van mag gevormd hebben. Het vervult een, in ons land, al te lang opengelaten vak, op eene voortreffelijke wijze. Over het algemeen op de leest geschoeid der, zoo met regt beroemde, leerboeken van FRORIEP en SIEBOLD, bevat het echter genoeg, in vorm en inhoud, wat den Schrijver eigen is, om meer, dan eene enkele navolging, te heeten.

De Schrijver verdeelt zijne taak in twee deelen. Het eerste, hetwelk hij het *bespiegelende* gedeelte noemt, handelt, in vijf afdeelingen, over de *ontleed-, natuur- en ziektekundige beschrijving van de vrouwelijke genitalia*, over de *zwangerheid en hare gevolgen*, over de *verschijnselen en toevallen, welke bij de vrouw en bij het kind, kort na de verlossing, zijn waar te nemen*, en over de *niet natuurlijke verlossingen.* Een tweede of *praktische* gedeelte handelt, insgelijks in vijf afdeelingen, over het *verloskundig onderzoek*, over de *behandeling van zwangere vrouwen*, over *hetgene men, bij natuurlijke verlossingen, te verrigten heeft*, over de *bezorging van de kraamvrouw en het pasgeboren kind in den ge-*

zonden en zieken ſtaat, en over de *behandeling van niet natuurlijke verloſſingen*. In deze laatſte afdeeling, welke het grootſte gedeelte des tweeden deels beſlaat, brengt de Schrijver het werk van den vroedmeester tot twee voorname hoofdpunten; namelijk, het wegnemen van alle hinderpalen, waardoor de verloſſing vertraagd of verhinderd wordt, opdat vervolgens de natuur zelve het kind uitdrijve; en, ten tweede, het eigenlijk halen des kinds uit den ſchoot der moeder, ingeval de natuur werkeloos blijft, en de verloſſing door hare krachten onmogelijk of althans onwaarſchijnlijk wordt. De bijzondere vermelding van de verſchillende onderdeelen dezer beide punten gaan wij, als min overeenkomſtig met den algemeenen aard van ons Tijdſchrift, dat in alle handen komt, met ſtilzwijgen voorbij. Alle deze onderwerpen worden met de vereischte uitvoerigheid en duidelijkheid behandeld, zonder daarom door onnoodige wijdloopigheid de aandacht te vermoeijen. In het bijzonder is het ons voorgekomen, dat de waardige Schrijver uitnemend geſlaagd is in de juiste bepaling der gevallen, waar men het verloſſingswerk veilig der natuur kan overlaten, en waar men het zelf op zich nemen, bevorderen of volvoeren moet. Hoewel, met reden, alle voorbarige aanwending der kunst veroordeelende, en, bijna op elke bladzijde, op den rijken ſchat der hulpmiddelen van de natuur opmerkzaam makende, is het er zoo verre af, dat hij van haar alles zoude verwachten, of kunstmatige hulp gering ſchatten, dat hij juist dát gedeelte van zijne Handleiding, hetwelk over kunstmatige hulp handelt, met bijzondere vlijt ſchijnt bewerkt te hebben, zoodat hij, op de naauwkeurigſte wijze, de aanwijzingen tot het gebruik der vroedkundige werktuigen en het aanwenden der heelkundige kunstbewerkingen uiteenzet, en er bijna geen werktuig door hem beſchreven of aangeprezen wordt, aan hetwelk hij niet eenige doelmatige verbetering heeft aangebragt, b. v. aan de *vectis* van DE BREE, en vooral aan de *forceps* van LEVRET; verbeteringen, waarvan wij de nadere overwe-

ging en beproeving onzen verloskundigen, op het ernstigste, aanbevelen. Men vindt deze beide werktuigen, op de eerste plaat van het tweede deel, zeer duidelijk afgebeeld.

Onder de aan den Schrijver eigene stellingen, verdienen vooral de volgende, zoo ons voorkomt, de opmerkzaamheid van natuur- en verloskundigen: 1°. de bepaling van de regte lijn der benedenste engte van het *pelvis* midden uit den boog der *ossa pubis*, niet tot het uiterste puntje des staartbeens, maar tot de vereeniging van dat been met het heiligbeen, (zie Iste D. bl. 36. noot 30;) 2°. de voorstelling der baring, als een onmiddellijk gevolg der bezwangering, (Iste D. bl. 206–208;) iets, hetwelk wij ons niet herinneren, ergens zoo duidelijk gelezen te hebben; 3°. de opheldering van de juiste helling van het *pelvis* en deszelfs as, met betrekking tevens tot den stand van den *uterus* in de zevende en negende maand, door eene zeer oordeelkundige afteekening. Zeer der behartiginge waardig is het geheele eerste hoofdstuk der derde afdeeling van het tweede deel, over de *behandeling der natuurlijke verlossingen*, waarin de Schrijver, tot in de geringste bijzonderheden, aantoont, op welke wijze men de barende vrouw den arbeid gemakkelijk kan maken. — In het laatste hoofdstuk der vijfde afdeeling, over de *sectio caesarea* handelende, beoordeelt SALOMON de verschillende, daarbij voorgestelde, handgrepen, en keurt, met reden, die van OSIANDER af, om de hand in den *uterus* te brengen, het hoofd des kinds te vatten, hetzelve tegen den voorsten wand van denzelven aan te drukken, en te dier plaatse de *incisie* te doen. Evenzeer veroordeelt hij de manier van JOERG, om de opening in de *vagina* te maken, daar bij dezelve ligtelijk groote vaten kunnen gekwetst worden. (IIde D. bl. 322.)

Twee stukken zijn er slechts, waaromtrent wij van den Schrijver eene eenigzins andere behandeling zouden verlangd hebben. — Het eerste is, dat hij in het bespiegelende gedeelte veel inlascht, wat blijkbaar tot het

prak-

praktische behoort, b. v. de kenteekenen der zwangerheid; de kenteekenen van de verschillende soorten van plaatsingen van het kind, de beschouwing van de verschijnselen der kraam, de teekenen van de zogkoorts, enz.: want, schoon wij gaarne toestemmen, dat de natuurkundige ontvouwing van het ontstaan en den verderen voortgang der ziekten, als verschijnselen, in het levend menschelijk ligchaam voorvallende, tot het bespiegelend gedeelte der geneeskunde behoort, kómt het ons echter voor, dat de bepaling der teekenen, waardoor de geneesheer, aan het ziekbed, den toestand des lijders moet leeren kennen, tot de eigenlijk praktische geneeskunst moet gebragt worden. Immers vooronderstelt het kennen, of, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, het *vatten*, van den eigenlijken staat der ziekte niet minder eene zekere kunstmatige vaardigheid in den arts, dan het doelmatig aanbrengen van de geschikte hulp.

Het tweede punt, waarin wij van den Schrijver zouden verschillen, is het volslagen gemis der bronnen, waaruit de geleerde Schrijver, ten minste gedeeltelijk, geput heeft, en waarbij men, omtrent vele stukken, nadere opheldering zoude kunnen bekomen. Zoo iets is, bij eene Handleiding als deze, bijna een volstrekt vereischte: dezelve moet toch niet alleen strekken, om den jongen verloskundige een duidelijk denkbeeld te geven van hetgene hij weten en verrigten moet, maar ook om hem den weg te wijzen in het letterkundig gedeelte der wetenschap, opdat hij zelf de juiste hoogte van het standpunt kunne beoordeelen, waarop zijne kunst thans staat.

Wijsgeerige Staatshuishoudkunde, bijzonder voor het thans vergroot Koningrijk der Nederlanden; door C. ZILLESEN, *Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. 1817. *In gr.* 8*vo.* 286 *Bl. f* 2-8-:

De Heer ZILLESEN, thans een tweeëntachtigjarig grijsaard, in vroegeren leeftijd aan Recenſent gemeenzaam bekend, is een man, die, zonder eenige wetenſchappelijke opleiding, zich, door eigene vlijt en oefening, vele en gegronde kundigheden verkregen, en, door de uitgave van ettelijke, min en meer uitgebreide, geſchriften, in onderſcheidene vakken, bekend en verdienſtelijk gemaakt heeft; doch al, wat door hem is uitgegeven, droeg, het een meer, het ander min, altijd duidelijk blijk van, voor eenen openbaren ſchrijver, niet genoegzaam geoefenden ſtijl en mangel aan taalkennis; en het heeft ons menigmaal geſpeten, dat hij, hetgeen hij had opgeſteld, niet, vóór de uitgave, door dezen of genen Nederlandſchen letterkundigen, had laten overzien en verbeteren. Men zoude dan ligter een ander gebrek zijner ſchrijfwijze, dat hij namelijk aan zijne opſtellen den meest verlangden wetenſchappelijken, of *didaktiſchen*, vorm niet weet te geven, over het hoofd gezien hebben. Nu is dit gebrekkelijke met de jaren niet verbeterd; en het moeit ons, dat wij, als eerlijke beoordeelaars van deze zijne *Staatshuishoudkunde*, zeggen moeten, dat zij, in de gemelde opzigten, er zeer ongunſtig uitziet. Wij vreezen, dat dit haar zeer benadeelen zal, en dat velen, die eene meer naauwkeurige ſchrijfwijze en kunstmatiger voordragt verlangen, het boek ongelezen zullen laten; en daardoor het behartigingwaardige, hetwelk het, in vele opzigten, bevat, buiten gevolg zal blijven. Om dit, uit hoofde van het belang der zake, zoo veel in ons is, voor te komen, wekken wij ieder, in wiens vak anders het hier be-

behandeld onderwerp valt, gaarne op, om zichzelf te vermannen, en de vrucht te genieten, hoe veel geduld er ook vereischt wordt, om ze van hare harde, wrange schil te ontdoen. Om hen naar dezelve begeeriger te maken, willen wij, den bolster nu verder daarlatende, de kern eenigzins doen kennen. Na de *inleiding*, waarin ontwikkeld wordt, wat door *Staatshuishoudkunde* te verstaan, en wat voor dezelve voor- en nadeelig is, wordt, in *twaalf* hoofdstukken, gehandeld 1. over *Landbouw*, 2. *Waterstaat*, 3. *Koloniën*, 4. *Zeevaart*, 5. *Visscherij*, 6. *Fabrijken en Handwerken*, 7. *Koophandel*, 8. *Geld*, 9. *Staatsschulden en Nationaal Krediet*, 10. *'s Lands en Stedelijke Belastingen*, 11. *Wissels en Assignatiën*, en 12. *Staatshuishoudelijke opgave ter algemeene verbetering*. Men ziet hieruit, dat, zoo dit boek, in den volsten zin, aan den titel van *Staatshuishoudkunde* voldoen zou, er nog al eenige andere onderwerpen in zouden dienen verhandeld te worden; doch men zou zich bedriegen, zoo men meende, dat de schrijver alles, wat hier schijnt te ontbreken, met volstrekt stilzwijgen voorbijgaat. Neen, hij spreekt hier en ginds van dingen, waarvan men het gewag, ter plaatse waar men het ontmoet, niet wachten zou; doch 't is dan ook ter loops en onvolledig. Wat nu eene nadere opgaaf van den inhoud betreft: deze laat zich, zonder dat wij voor ons bestek veel te wijdloopig worden, vooral omdat de schrijver niet altijd ordelijk voortgaat, niet geven. Zie hier, tot een staal, wat men, onder 't hoofdstuk van *Landbouw*, hoofdzakelijk aantreft. Beschouwing van den staat van gevaar, waarin zich vooral het laag en noordelijk gedeelte van ons land bevindt, met betrekking tot deszelfs rivieren. Hoe men dat gevaar allengs kan verminderen, door de rivierslibbe, door middel van door den schrijver uitgevondene *kraanduikers*, weder over de landen te brengen. Hoe verderfelijk het zijn zou, *overlaten* op de rivieren te maken, gelijk is voorgesteld. (Elk ziet, dat dit eigenlijk tot het *tweede* hoofdstuk, hetwelk over den *Waterstaat* handelt,

delt, behoorde, gelijk het daar dan ook andermaal voorkomt.) — De landbouw moet om den koophandel niet verwaarloosd worden, zoo als voorheen. Ons land kan meer, dan zichzelve voeden. Men behoorde meer gebruik te maken van aangewezene verbeteringen. Runder-, vee- en schapen-teelt kan niet te veel bevorderd worden. Paardenstoeterij vereischt geene openbare aanmoediging. Nadeelen en gevaren van veenderijen. Belang van houtteelt — van het aanleggen van magazijnen van levensbehoeften tegen den winter, tot binnenlandsche *consumptie*, — van het weren van vreemd werkvolk en van bedelarij, enz. Gelijk nu, onder dit hoofdstuk, over vele, zelfs *heterogene*, bijzonderheden gehandeld wordt, zoo ook onder schier alle de overigen. Wij kunnen er niet meer van melden; doch moeten nog van het een en ander, hetgeen hier alleropmerkelijkst voorkomt, gewagen. Daartoe behoort *vooreerst*, voor de genen, die hem nog niet kennen, de reeds gemelde, door den schrijver uitgevonden, zoogenoemde *kraanduiker*, welke hij wil, dat hier en daar in de rivierdijken geplaatst zal worden, om daarvan, vooral bij ijsverstoppingen, gebruik te maken, ter aftapping van water, om overstroomingen voor te komen, en welke hij meent, dat ook van uitstekenden dienst zou zijn bij eene, door hem hier voorgeslagene, doorgraving, even als bij *Katwijk*, ter verbetering van het *IJ*. Van dezen *kraanduiker* heeft de Heer ZILLESEN, in eene Verhandeling, gedrukt in het jaar 1812, bij ALTHEER te *Utrecht*, eene breede beschrijving gegeven (*). Ook hier vindt men daarvan genoegzaam berigt, en, op de plaat, achter het boek gevoegd, eene afbeelding. — Op dezelfde plaat is ook afgeteekend het *grondvlak eener horizontale maling* voor een' door den Heer ZILLESEN ontworpen verbeterden watermolen, *met drie kromme horizontale roeden*. Zijn ontwerp bedoelt niet minder, dan om plassen

van

(*) Zie *Tijdschrift*, of *Letteroefeningen*, van 1813. 1ste St. bl. 41—43.

van 16 of 18 voeten diepte, met flechts twee hoog molens, droog te malen en te houden, en dat wel *zonder één eenige boezemkade* noodig te hebben, als men het noodige voorland heeft, om tot boezemkade te dienen. Hoe hij meent aan dezen eisch te kunnen voldoen, kan men hier op bl. 108 env. lezen. Wij kunnen er ons in geen bijzonder verslag of beoordeeling van inlaten. — Als op eene *derde* bijzonderheid, moeten wij den lezer opmerkzaam maken op hetgeen men hier vindt, in het hoofdftuk over de *Zeevaart*, op bl. 145 env., wegens een door den fchrijver uitgevonden *zeemeter*, om den waren voortgang van een zeilend fchip te bepalen, van welken voorheen, op voordragt van den Ridder VAN KINSBERGEN en van den Hoogleeraar VAN BEEK CALKOEN, voor rekening van Koning LOUIS, de proef genomen geweest zou zijn, welke, door des laatften vertrek, is achtergebleven, — en wegens het nieuw ontwerp van eene *roei-lootsboot*, vooral ook dienftig tot redding van fchipbreukelingen, waarvan hier de befchrijving voorkomt op bl. 123 en 124, en 146 env., en waarvan mede, op de meergemelde plaat, eene afbeelding te zien is. — Bij hetgeen de Heer ZILLESEN, in het 9de hoofdftuk, *over de Staatsfchulden*, op bl. 201 env. zegt, moeten wij, als in de *vierde* plaats opmerkelijk, een oogenblik ftilftaan; doch eeniglijk, om daarin twee grove misflagen aan te wijzen. 1. Hij befchouwt het *decreet*, om (te beginnen met het jaar 1819) jaarlijks, behalve eene uitloting van 5 millioenen *uitgeftelde fchuld*, om gelijke fom van *geamortifeerde werkelijke fchuld* te vervangen, nog eene fom mede van 5 millioenen *uitgeftelde fchuld*, op eene andere wijs, te vernietigen, in een allerongunftigst licht; doch heeft daarbij eene geheel valfche onderftelling, dat namelijk deze laatfte fom van *uitgeftelde fchuld* mede zal worden *uitgeloot*, en de houders der uitgetrokken nommers, zonder eenige fchadevergoeding, verftoken zullen zijn van de kans, om dezelve nommers in *werkelijke fchuld* te zien overgaan, en dat zich dit ook zal uitftrekken

 over

over *Godshuizen* en *Gestichten van Weldadigheid*. Dit, beweert hij, is onregtvaardig, strijdig met de goede trouw en de beloofde handhaving der wet van 14 Mei 1814, *tot herstel der nationale schuld*. En wie, indien zijne onderstelling gegrond ware, zou dit tegenspreken? Doch elk weet, dat het ontwerp niet is, om de laatstgem. som van *uitgestelde schuld* UIT TE LOTEN, maar om dezelve IN TE KOOPEN, en dan te *amortiseren*. En wie zal nu beweren, dat hierin iets onbillijks of met de gemelde wet strijdigs is, of dat zich iemand daarover te regt beklagen kan? Immers, wie zijne *uitgestelde schuld* en *kansbiljetten* niet verkoopen wil, houdt ze; wie ze verkoopt, doet het vrijwillig, en ontvangt daarvoor de door hemzelv' begeerde waarde; de kansen voor alle de houders verbeteren, en weldadige gestichten en minderjarigen kunnen er niets bij lijden, dewijl derzelver *uitgestelde schuld* en *kansbiljetten* gemerkt zijn, en niet verkocht mogen of kunnen worden. — 2. De Heer ZILLESEN draagt op bl. 206 een plan voor, om de som van 5 millioenen, welke hij zegt, dat jaarlijks bepaald is voor de *amortisatie* van *werkelijke*, ter inloting van *uitgestelde* in *werkelijke* schuld, voortaan liever te gebruiken, *voor één vijfde*, tot uitloting van een millioen *werkelijke* schuld, af te lossen elke getrokken *f* 1000 met *f* 1000 contant, min *f* 50 voor twee jaren intrest, en, voor de *vier* overige *vijfden*, tot uitloting der *uitgestelde* schuld, af te lossen elke *f* 1000 met *f* 500 contant; van welk plan hij de groote voordeelen, welke hij er van berekent, voordraagt. Doch hier heeft de goede man (men moet hem deze misslagen, uit hoofde zijner hooge jaren, vergeven) vergeten, dat, tot *amortisatie* van 5 millioenen *werkelijke* schuld, jaarlijks, tegen 43. 5. gerekend, slechts *f* 2,175,000, en geene *f* 5,000,000, besteed worden, en dat dus, ten zij hij de ontbrekende *f* 2,825,000 wete aan te wijzen, zijn plan onuitvoerlijk is. — *Eindelijk* wijzen wij nog, als opmerkelijk, aan, het in het 10de hoofdstuk, *over de Belastingen*, voorkomende betoog van de onredelijkheid

van

van het beklag van de *zuider-provinciën* des rijks over haar verkregen aandeel aan de schuld der *noordelijke gewesten*, en de aanwijzing van de veel zwaardere belasting der laatsten boven de eersten, en van de verkeerde gronden, waarop de eersten zich zoo zeer verzet hebben tegen eenige belastingen, welke vooral door den *vermogenden* stand zouden zijn gedragen, en die nu, op eene voor den *minvermogenden* drukkende wijze, hebben moeten vervangen worden. — Men ziet dus genoegzaam, dat dit boek, in weerwil nu van al het door ons aangemerkte, veel gewigtigs en behartigingwaardigs behelst, en dus des hoogbejaarden schrijvers aanhoudende werkzaamheid en ijver, ter bevordering van 's lands algemeene welzijn, lof en erkentenis verdienen.

Brieven over den Kaukasus en Georgië, en Verslag van eene Reis in Perzië, in 1812. *Uit het Fransch oorspronkelijke der Reizigers zelve, den Heer* WILHELM VON FREYGANG *en deszelfs Echtgenoote. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo. VIII, 340 Bl. f* 3-12-:

De hoogst merkwaardige, door natuurtooneelen en herinneringen uit de Geschiedenis belangrijke, streken van den *Caucasus* en *Georgië* waren, in weerwil der onveiligheid van het reizen aldaar, in de vorige Eeuw door GULDENSTÄDT en andere Geleerden, door blakende zucht voor de wetenschappen gedreven, bezocht, hoewel zeldzaam. Wie zou dan hebben kunnen onderstellen, dat eene *Vrouw* zich in deze onherbergzame oorden zou wagen? En echter — wij hebben hier het verhaal dezer Vrouwe voor oogen, hetgeen nog te belangrijker wordt door de beweegreden, waarom zij dezen verren, moeijelijken en gevaarlijken togt ondernam, — liefde tot haren Echtgenoot, die door het *Russische* Hof met eene zending naar *Perzië*, tot sluiting van den Vrede, belast was. Wij zien haar met twee kindertjes, het eene van drie jaren, het andere van drie weken, woestijnen doortrekken, steile, hemelhooge rotsen beklimmen, waar vrees voor doodelijke sneeuwstortingen, door het minste geluid veroorzaakt, de spraak en bijna

den adem doet inhouden; wij zien haar, met hare kinderen in een' ellendigen korf gepakt, langs den rand van afgronden, die het oog niet kan peilen, heendragen, waar één misstap haar en harer kinderen ondergang naar zich moet slepen; wij zien haar, toen zij het gevaar reeds waant ontsnapt te zijn, met rijtuig, man en kinderen in eene diepte vallen en slechts door een wonder behouden, en, te midden van dat alles, nog in gestadig levensgevaar door roofzieke horden, wier plunderingen en moorden de éénige Geschiedenis van dit oord uitmaken. Wij spreken niet eens van tallooze verdrietelijkheden op deze reis, van een gedwongen verblijf van tien dagen in een oord zoo als *Kobi*, eene kazemat tusschen woeste klippen, zonder eenig gemak; een verblijf, 't welk zelfs menschen, aan deze oorden gewoon, eene *hel* noemen, en dáár in den winter brood en brandstof te missen! En wanneer de moedige Vrouw dit alles nu was doorgeworsteld, wanneer zij in het vruchtbare, bekoorlijke *Georgië* alle onaangenaamheden scheen te zullen vergeten, wordt haar man van haar gescheiden, om naar *Perzië* te gaan, terwijl zij, vroeg in het jaar, eer nog de sneeuw gesmolten is, naar *Rusland* terugkeert langs den reeds eenmaal bereisden weg, die nu nog veel moeijelijker is dan de eerste maal. Door de geweldige sneeuw van 't gebergte moet zij, nu niet meer in een' korf, maar te voet, heenwaden: met haren zuigeling op den arm, aan den rand des afgronds, valt zij in onmagt, en haar leven wordt ter naauwer nood door haren getrouwen jager gered. *Kobi*, dit jammerlijk verblijf, is thans het toppunt harer wenschen. Zij bereikt het, bereikt de vlakte, maar verneemt nu, dat pest en oproer in *Georgië*, waar haar man zich thans weder bevindt, zijn uitgebroken. Na duizend doodsangsten ziet zij den geliefden Echtgenoot, die als door een wonder aan de besmetting ontsnapt is, weder: en nu — nu zij hem weder in hare armen drukt, sterft hun kind, hun lieveling; het graf van deze dierbare wordt door Barbaren ontheiligd; de brave Echtgenooten verliezen nog eenen waardigen Oom, en worden des nachts van alles beroofd! Op de terugreize vinden zij *Moskow* in asch en puin. — Ziet daar eene reeks van onheilen en gevaren, die men zeldzaam in zulk een kort tijdsbestek bij elkander vindt! En deze beschreven door eene fijngevoelige, liefhebbende, beschaafde Vrouw, die, aan alle gemakken en genoegens des gezelligen

en

en huisselijken levens gewoon, elk gemis dubbel moet ontwaren, maar zich door heldenmoed tegen de natuurlijke rampen, door Godsdienst tegen de wonden des harte wapent. Uit *dit* oogpunt beschouwd, is deze Reis reeds zeer belangrijk: maar zij is het niet minder ten aanzien van land- en volkenkennis, waaromtrent vooral het tweede gedeelte, bevattende de reis van den Heer FREYGANG zelven in *Armenië* en *Perzië*, kostbare bijdragen levert. De Man, namelijk, die meer denkt, minder fijn gevoelt dan de Vrouw, zal altijd meer beschrijven hetgeen hij *gezien* heeft, de Vrouw hetgeen haar is *overgekomen*. Evenwel zijn ook de berigten van deze over den *Caucasus*, *Georgië*, en vooral *Tiflis*, de warme baden van *Konstantinogorsk* en de koude van *Kislawodsk* van belang. Maar die van den Echtgenoot zijn dáárom zoo merkwaardig, omdat men zelden sedert CHARDIN van deze zijde in *Perzië* was doorgedrongen, en de nieuwere toestand des lands sedert dien doorkundigen Reiziger zoo geheel is veranderd. Ook is de reis naar *Ispahan* ('t welk de Heer VON FREYGANG niet bezocht heeft) dáárom minder gewigtig, omdat deze oude Hoofdstad thans meer dan half verlaten is, en *Téhéran* tegenwoordig als eerste, gelijk het nog meer bevolkte *Tauris*, de zetel van den Kroonprins ABAZ-MIRZA, als tweede Hoofd- en Residentiestad moet worden beschouwd. Laatstgemelde was het doel onzes Reizigers, en wordt door denzelven, even als *Erivan* in *Armenië*, de berg *Ararat* enz., beschreven. Het oogmerk nogtans, van Vrede met *Perzië*, werd toen niet bereikt: de dappere, edele, maar krijgszuchtige ABAZ-MIRZA wilde nog eerst het geluk der wapenen beproeven, hetwelk hem echter tegenliep, zoodat hij naderhand den Vrede op dezelfde, voorheen verworpene, voorwaarden moest sluiten.

De Vertaling, door den kundigen OCKERSE bearbeid, is, over 't geheel, naauwkeurig en fraai.

De Lezer ziet uit dit korte verslag, welk een aangenaam en nuttig onderhoud hem dit boek zal opleveren. Wij zullen thans nog eenige kleine feilen aanstippen, die hetzij der Schrijfster en den Schrijver, hetzij den Vertaler ontsnapt zijn, en wier verbetering laatstgemelde ons zekerlijk niet euvel zal nemen. — Bl. 66. *Bakou* is geene heilige Stad der *Indianen*, maar der *Perzen* of *Parsis*, van overoude tijden af, gelijk ook naderhand uitvoerig verhaald wordt. Het schijnt, dat som-

sommige Vuurdienaars van de gemelde sekte zich (wanneer de Schrijfster wél onderrigt is) even als de *Indiaansche Fakirs* ligchaamspijnen aandoen, hetwelk hen met dezen heeft kunnen doen verwisselen. Dit ligt echter niet in den geest van ZOROASTER's Godsdienst, en moet eene latere verbastering zijn. — Bl. 97. Het is niet waarschijnlijk, dat *Spanje* onmiddellijk uit *Georgië* bevolkt zij. De naam van *Iberië*, aan beiden eigen, is hiertoe een ongenoegzaam bewijs. Hoe vele rivieren, landen, steden, enz. hebben niet toevallig dezelfde namen? — Bl. 101. reg. 8. staat, dat SHAH-NADIR *Georgië* van het *Perzisch* juk bevrijdde. Dit kan niet zijn, daar hij zelf een *Perziaan* was. In het door ons nagezien oorspronkelijke staat ook: *du joug des Turcs*, (*van het Turksche juk.*). — Bl. 105. *Tiflis* zou niets dan „bouwvallen en puinhoopen" bevatten. Alsdan ware het onbewoond; doch in 't oorspronkelijke staat: *des masures; ellendige hutten*. Op dezelfde bladz. staat, dat *Tiflis* in *het midden* een groot kasteel op de helling van den berg zou hebben. In het *Fransch* wordt gezegd: *au midi*, *ten zuiden*. — Op bl. 127 wordt de waardigheid van *Bey* beschreven, zoo als die in *Egypte* voorheen bestond. Deze *Mammeluksche* Opperhoofden zijn thans (verraderlijk) door den *Turkschen* Pacha vernietigd, die zich op zijne beurt van de Porte genoegzaam onafhankelijk heeft weten te maken. — Op bl. 152 wordt een juister begrip, dan boven, van het heilige vuur van *Bakou* gegeven: wij twijfelen echter, of het gezegde wel juist zij, dat, volgens de *Perzen*, de *Satan* het heilig vuur doet branden. Immers, men weet, dat het *vuur*, en het daaruit stroomende *licht*, de hoofdstof van den *goeden* God OROMAZES, bij de *Parsis* altijd *zuiverheid*, *heiligheid*, *goedheid* beteekent; dat daarom de lijken niet mogen verbrand worden; zoodat het tegenstrijdig schijnt, aan AHRIMANES, die altijd door *duisternis* wordt afgebeeld, het heilige vuur toe te schrijven, zoo niet hun Godsdienst geheel van gedaante veranderd is, hetgeen men uit de buitensporige denkbeelden van het *vet* van SATAN bijna zou moeten opmaken. — Op bl. 160 maakt de Vertaler, bij gelegenheid der uiterlijke ongevoeligheid van bruid en bruidegom in *Georgië*, eene aanmerking, die echter minder te pas komt, daar de *Georgiërs* geene *Perzen*, maar Christenen zijn, wier geloof dezen dwang niet kent. — Bl. 232. De Heer VON FREYGANG vermeldt het ge-

voe-

voelen van sommigen, dat CRASSUS te *Kars* door SURINAS (SURENAS) zou verslagen zijn. Dit is echter hoogst onwaarschijnlijk, of liever zeker niet het geval, gelijk uit het geheele verhaal van PLUTARCHUS, en ook reeds daaruit blijkt, dat CRASSUS den raad van ARTABAZUS, om zich bij hem te komen voegen, *verwierp*, (zie de Noot.) Doch *Kars* ligt in *Armenië*. *Karrhes* is misschien het aloude *Haran*, in *Mesopotamië*. — Het klooster *Etschmiazin* (bl. 235) is het uit TOURNEFORT bekende *Driekerken*, (*Trois Eglises*.) — Bl. 244. Niet *Armenië* is *Diarbeck* of *Diarbekr*, maar *Mesopotamië*; zie slechts bl. 233 van boven. *Klein Armenië* wordt hier ook wat uitgebreid gesteld. *Medië*, of *Aderbedjan*, grenst althans niet aan *Daghestan*, hetgeen noordelijker ligt, maar aan *Ghilan*. Waarom kan *Tauris*, de hoofdstad van *Aderbedjan* of *Medië*, niet *Ecbatana* zijn? (Bl. 273.) *Ecbatana*, zegt de Schrijver, lag in *Oud-Medië* of *Irak-Adjem*. Doch voorheen heeft hij *Medië* altijd tot *Aderbedjan* bepaald. — Doch reeds genoeg, en misschien te veel, oude Aardrijkskunde voor den Lezer.

Het Kaartje is zeer onnaauwkeurig. *Gargari* staat onder anderen verre ten *Noorden* van den *Araxes*, aan wiens *Zuidzijde* het toch liggen moet, (zie bl. 261.) Voor het meer van *Erivan* staat: *M. de Sevan*. Wij hadden wel gewenscht, de schoone Kaart van den *Caucasus* enz. tot voorbij *Tauris*, die men in het oorspronkelijke vindt, ook in de vertaling geplaatst te zien.

Reis van Berlijn naar Parijs, in het jaar 1812, *door Pruissen, Saksen, Oostenrijk, Beijeren, Wurtemberg en de Rijnlanden; door Dr.* C. MULLER. *Naar het Hoogduitsch, door* A. BRUGGEMANS. *In twee Deelen. Iste Deel. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. *In gr. 8vo.* 304 *Bl.* *f* 2-8-:

Deze Reis is van eenen, zoo 't schijnt, zeer *aesthetischen* tevens en ontvlambaren Schrijver, die het schoon in Idealen, maar vooral niet minder in de Natuur bemint, en die door ieder mooi meisje, gelijk door iedere fraaije schilderij, wordt aangetrokken. Nu, dit gebeurt er wel meer, vooral het eerste! En hoezeer wij, volgens het bekende spreekwoord,

woord, *dat uit den overvloed des harten de mond spreekt*, wel begrijpen kunnen, dat onze Dr. MULLER zijnen lezeren gaarne iets van zijne gewaarwordingen wil mededeelen, zoo had hij die echter hier en daar wel een weinig kunnen bekorten. Evenwel, voor sommige kunstbeschrijvingen, vooral te *Dresden*, zijn wij hem dank schuldig.

De tijd, waarin de Heer MULLER reisde, is reeds verre van ons, door den vloed der gebeurtenissen, die *Europa* sedert hersmolten hebben: het is 1812, op het oogenblik dat NAPOLEON, ten top van magt gerezen, naar zijn leger in *Rusland* trok, en te *Dresden* door den Keizer van *Oostenrijk*, den Koning van *Pruissen*, en eene menigte kleinere Vorsten, bezocht en gevierd werd. Welk eene menigte van gewaarwordingen wekt dit niet op in onzen geest! De Reiziger, nogtans, ging niet om NAPOLEON, van wien hij zelfs — indien anders de *Russisch-Duitsche* Oorlog geenen invloed op zijn handschrift gehad hebbe — op eenen toon spreekt, die zijn gezond en helder verstand, zijne inzigten van waarachtige staatkunde, en tevens zijn hart, eer aandoet, (bl. 52—54.) Doch over 't algemeen moet de man de gelukkige gaaf gehad hebben, of nog hebben, zich door staatkundige gebeurtenissen niet uit zijne goede luim te laten brengen: hij spreekt er althans ten uiterste zelden van.

Daarentegen komt er reeds dadelijk bij het begin van den reistogt een meisje, zekere BERTHA, op het tooneel, waarmede elke *prozaïsche* burgerziel zweren zou, dat de man verloofd, althans ver in de vrijaadje gevorderd was. — Maar ja wel! dan kent men zulke *esthetische* Heeren niet. BERTHA bekomt nog wel een half dozijn plaatsvervangsters in het hart — of in de verbeelding — van Dr. MULLER. Eenen eigenlijken Roman, echter, krijgen wij niet te lezen; schoon wij dien nog boven de kleine, onbeduidende reisanecdoten, verhalen van goede of slechte logementen, enz. zouden verkiezen, waarmede de Schrijver waarlijk te dikwijls ons geduld misbruikt, vooral te *Leipzig*.

Potsdam, de eerste plaats van belang, waar hij aankwam, vertoont in deszelfs prachtige, door FREDERIK gebouwde, paleizen niets dan behoefte en ellende. (Het is dus het *Pruissische Versailles*.) Over *Leipzig* zullen wij niets zeggen: vooreerst zijn 's Reizigers berigten over die stad niet zeer belangrijk, en ten andere zullen de gebeurtenissen van 1813 in

de-

dezelve wel verandering gebragt hebben. Te *Halle* woonde hij de *gouden ontgroenpartij* van Prof. SCHÜTZ (de 50 jarige viering van deszelfs komst als *groen* op de Hoogeschool) bij, waarbij het voor zulke geleerde Heeren waarachtig ruw genoeg toeging, en die zekerlijk op de leest der partijen van dien aard in ons Vaderland geschoeid was. (De Verlaler noemt een' *groen* een *Vos*, en den vijftigjarigen groen zelfs den *Jubelvos!!*)

Te *Dresden* komt onze Schrijver geheelenal in verrukking, en de berigten wegens die stad zijn zekerlijk belangrijk; het is slechts jammer, dat wij niet weten, in hoe verre de verwoestingen in 1813, die ook *Dresden* zoo bijzonder getroffen hebben, hier al dat heerlijke in de Natuur hebben vernield. De kunstgalerij wordt uitvoerig, met gevoel en smaak, beschreven. Dat gevoel gaat zelfs wel eens over tot die, thans in *Duitschland* aan de orde van den dag zijnde, hooge taal der verrukking, welke wij — ten onregte misschien — gelooven, dat meer een gewrocht der Mode, dan eene uitboezeming van het hart is. Voor 't overige is zekerlijk de kunstverzameling te *Dresden* thans de tweede in *Europa*, na die te *Rome* (toen nog na die te *Parijs*): de *Madonna* van RAPHAËL, de *Nacht*, de *St. George* en de *Magdalena* van CORREGGIO, zijn eenige der voornaamste stukken. Zeer onregtvaardig is nogtans de Heer MULLER omtrent de *Nederlandsche* School, van wier voortbrengselen, te *Dresden* aanwezig, hij genoegzaam niets zegt. Natuurlijk! de *Duitschers* zoeken thans niet dan *Idealen*: de Natuur, het voorwerp *onzer* beoefening, is hun te alledaagsch en *prozaïsch*. — Het is een geluk voor de kunst, dat de verzameling, zoowel van schilderijen als oudheden, als door een wonder, de wapenen der Bondgenooten en de roofzucht der *Franschen* ontsnapt is, en dat de Godin der Kunsten zich verwaardigd heeft, den grooten Kapitein der Roovers met een oogenblik van edelmoedigheid zelfs tegen DENON te wapenen! Het gestolene zou wel weder te regt gekomen zijn; maar het heen- en wederreizen is toch lastig, en alles behalve voordeelig voor die meesterstukken. De heerlijke Natuur bij *Dresden*, de voortreffelijke gewrochten der bouwkunde — zoo als de *Vrouwen* en *Roomsche* kerken, het *Japansche* paleis en de brug over de *Elve*, in 1813 wel ten deele afgebroken, doch sedert, naar wij vernemen, weder hersteld — maken *Dresden*

den

den gewis tot eenen waardigen zetel ook der beeldende kunsten, en het kleinste Koningrijk in *Europa* is tegenwoordig het grootste ten aanzien der kunst.

Aandoenlijk en hartverheffend is de schildering der aankomst van Koning FREDERIK WILLEM te *Dresden*, die, schoon geheel van magt beroofd op dat tijdstip, bij de goede *Sakfers* een veel beter onthaal genoot dan de toen alvermogende NAPOLEON. Zou dit te *Dresden* nu nog het geval zijn?

Van *Dresden* ging de reis over *Töplitz* (waar, in spijt van het korte verblijf, een nieuw liefje zich opdeed) naar *Praag*; waar een aardig Jodinnetje hem ten derden male boeide. Zeer onderhoudend is de beschrijving dezer groote stad. Vandaar haastte zich de Reiziger naar *Weenen*, welks merkwaardigheden zeer aangenaam beschreven worden. De prachtige Bibliotheek, de zeldzaamheden aldaar, de gedenkstukken, tooneelen, wandelingen, inrigtingen ten algemeenen nutte enz., alles wordt ons, in minder hoogdravende bewoordingen dan zulks te *Dresden* geschied was, doch waarlijk niet minder bekoorlijk, voor oogen gesteld. Te *Schönbrunn* en elders geeft de Schrijver eenen billijken lof aan den waarlijk edelen, hartelijk welmeenenden Keizer JOSEPHUS II, die hem niet minder dan het voorwerp zijner bewondering eere aandoet. Ja, het is zoo! men hoort bijna niet meer, of slechts terloops, van dezen uitmuntenden Vorst gewagen, die het goede zoo hartelijk, zoo vurig beminde en najaagde; die in de keuze der middelen dwalen kon, maar toch (zie bl. 300) in eene *tienjarige* regering meer voor zijn volk heeft gedaan, dan *alle Oostenrijksche* Regenten vóór hem; den burgerlievenden, verlichten, verdraagzamen Monarch, wien *Oostenrijk* nog voor de afschudding der boeijen van *Rome*, en toenadering tot zuiverder beginselen van Christelijke vrijheid, mag danken; die de menschheid door de stichting van welingerigte hospitalen en geneeskundige scholen aan zich verpligtte, en enkel door dweepers en belanghebbenden in verouderde misbruiken gevloekt werd. Voor zijne staatkundige misslagen heeft de edele man waarlijk zwaar genoeg geboet!

De Vertaling is zoo tamelijk, en geheel niet vrij van grove *Germanismen*. Zoo lezen wij (behalve van *Jubelvosfen*) ook van *schendt* (*schindet*) voor *vilt*, van *hatelijkheid* (*häfslichkeit*) voor *leelijkheid*, van NEPTUNIS (meer dan eens) voor NEPTUNUS, van *oud-frankisch* (*altfränkisch*) voor

ouderwetsch, van *Mähren* voor *Moravië*, van *de Schweitz* voor *Zwitserland*, van *het Sanctuarii* voor *Sanctuarium* of *heiligdom*. Andere fouten zijn waarschijnlijk aan den Schrijver te wijten, zoo als de lof der *gezuiverde* staatkunde van LUCIUS VERUS, — den losbandigen ambtgenoot van M. ANTONINUS, — de vermelding der *Mulde* voor de *Moldau*, eene Rivier bij *Praag*, terwijl de *Mulde* in *Saksen* vloeit — van het *vierde* boek van LIVIUS, in plaats van het *vierendertigste* — en van het jaar 527 na de stichting van *Rome*, als zijnde 86 jaren vóór CHRISTUS geboorte, die toch in 753 na de bouwing van *Rome* geboren is; (bl. 261.) *Cülen* voor *Culm* (op bl. 121) zal wel eene drukfout zijn.

In het volgende Deel toeft den Schrijver nog een rijke bogst van kunstgewrochten te *Munchen*, waar thans ook de kostbare *Dusseldorper* galerij berust.

Nieuwe Uitspruitsels, *van Mr.* W. BILDERDIJK. *Te Rotterdam*, *bij* J. Immerzeel, Jun.

(Tweede Verslag.)

De *Lierzangen* en *kleine stukken*, waarvan wij nu spreken moeten, zijn *vijfendertig* in getale. No. 1 draagt tot opschrift: HET GENOEGEN. Wat wij daarvan zeggen zullen, weten wij naauwelijks. Het gaat zoo hoog, dat wij het, over het geheel, niet verstaan. Het hoofddenkbeeld schijnt te zijn: wáár genoegen wordt hier vergeefs gezocht; het is alleen in hooger kreits te genieten. Doch, in de uitbreiding (wij belijden het openhartig) kunnen wij den gang der ideën des Dichters niet ontdekken. Welke heerlijke passagiën intusschen, maar doorweven met (wij weten niet, hoe wij 't anders noemen zullen) onverstaanbaar woordgebrom! Of verstaat Gij het, Lezers! dat het genoegen

eeuwig om ons schijnt te zweven,
Op 't vleugeldons van lucht geheven,
Waarop het Lentekoeltjen vaart —?

Of dat het

met bonte vleugelen,
Waarin de Hemelzon zich fpiegelt met heur gloor,
Verftikkend garen-net en grijpvaste ijzerbeugelen
Als nietig wormgefpinfel doorfcheurt—?

Of zijn u ook deze regels duidelijk:

Leg af die fchitterende wieken,
Door 't rustig avondrood en 't lustig morgenkrieken
Met parels en turkois en vlietrobijn omkorst?

Hoe fchoon is ondertusfchen hetgeen hier op volgt!

Leg ze af, en trek geen fterflijke oogen,
ô Dochter uit de Hemelbogen,
Of kom, klem vast aan 't hart, dat vlammend naar u dorst;
En ftort ons 't vol gevoel van waarheid in de borst,
Geen terging van omhulde logen! —
Beftaat ge, als ongenaakbre fter,
Voor hooger hemelkreits, verheerlijkt door uw luister;
Wat ftraalt ge ons aardrijk van zoo verr'
Met ijdlen fchemer toe in 't reeds zoo aaklig duister?
Of zijt ge (ô welk befef!) een vluchtig nevellicht,
Voorbijgaande als een fchim; een dove blikfemfchicht,
Uit aardfchen damp gevormd, uit d'afgrond opgefchoten?
Verga dan, ja verga van voor 't bedwelmd gezicht,
En zink in 't flijk terug, waaruit gij zijt ontfproten!

Dan, dit is flechts één proefje uit meerderen. Evenwel tellen wij onder de fchoonheden niet, dat de mensch gezegd wordt beftemd te zijn, om *den regenboog des lichts te omgorden*, of dat het licht het genoegen *met glans omhulde*, *van de ongenaakbre fcheppingtrans in diamanten gloed vervonkelend afgevloten.*

In den regel, *en zwoegend te vergaan in lusten*, *nooit geboet*, behoeven wij de fout tegen het *metrum* niet te doen opmerken.

No. 2. VERWACHTING. — Te vergeefs tracht men hier naar volkomene oplosfing der vragen, *hoe*, *waarom*, *wat*, *en wie we zijn.* Al het antwoord, dat wij er op ontvangen, is flechts fchemering, en

Dees dichten fluier door te boren
Hangt aan geen fterfelijke macht.
In helfche duisternis verloren,
Geteeld tot broedfel van de nacht,

Ge-

Gedoemd, in dezen damp te smooren,
Waartoe een donkren trek te hooren,
Die naar 't ontwijkend daglicht tracht?
De schrikbre noodstorm moet bezworen
Door Goddelijke wonderkracht.

Ontwaart men echter den Aldoordringer in zich,

Laat dan 't Heelal verwoesting loeiën;
Wees kalm, en vraag niet; maar verbeid!
De golven, die er om u vloeien,
. . . .
Verzwelgen in de Oneindigheid.

Verzwelgen voor *verzwolgen worden.* Dichterlijke vrijheid!
No. 3. MORGENSTOND, SENECA *vrij gevolgd.* Een verwonderlijk zachtrollend, liefelijk vloeijend lied, waarin de morgen op het land tegen dien in de stad overgesteld, en de vereischten in hem, die zielerust genieten wil, vermeld worden. Wij kunnen ons niet weêrhouden, den aanvang, die aanleiding kan geven tot vergelijking met dien van VONDEL's *Rei* in den PALAMEDES, hier in te vlechten.

Reeds glimt de wentlende oppertrans
Des Hemels met verflaauwde glans
En dun gezaaide lichten;
De nacht trekt reeds haar lampen in,
Vervoogd van Febus hofgezin;
En damp en nevels zwichten.

Nu stuift de zilvren morgenstar
De wielen van den zonnekar
Vooruit op rappe voeten,
En daagt het blinkend morgenrood,
Nog sluimrend in der baren schoot,
Den dagmonarch te groeten.

De Noordbeer, schuw van Tethys plasch,
Bekloutert 's wareld's killen as,
Ontsprongen aan zijn wachter:
De dagschrik maakt zijn leden vlug;
Hij tuimelt over hals en rug,
En sleept den tuchtknaap achter.

No. 4. ZIELSRUST, mede naar SENECA, en boven onzen lof.

No. 5. DE DRIE AFGODEN. Zij zijn *hebzucht*, *trotschheid*, *wellustzin*. De Dichter vaart tegen dezen uit, en bezingt het geluk van hem, die ze uit zijn hart fluit. Zie hier weinige regels, die van het overige getuigen mogen.

Zijn dagen vlieten als een ſtroom,
Nu, zachtjens kabblend langs den zoom,
En dan, bij enger bed, tot ſneller loop gedrongen;
Nu, 't keitjen kruiende in zijn vaart,
Dan, kronklend door de rots gewrongen;
Maar nooit met drabbig ſlib bezwaard.

Doch wij mogen niet meer afſchrijven.

No. 6. ALEXANDER BIJ DE LEVENSBRON, *uit het Perzisch, als voorafſpraak bij eene voorlezing in een Lettergenootſchap.* De overwinnaar van het Oosten bevindt zich bij de bron, wier water hem, die het drinkt, onſterfelijk maakt. Hij hunkert naar dat vocht, en een der groen bekroosde Goden biedt het hem aan; doch, zoo als hij het zwelgen zal, weêrhoudt hem de wijze KEDAR, die hem voorſtelt, welk een ellendig geſchenk de onſterfelijkheid voor hem zijn zal, daar hij toch den ouderdom en deszelfs gebreken niet ontgaan kan, alle zijne grootheid zal verliezen, van anderen zal afhangen, verſmaad zal worden, enz. Nu zegt ALEXANDER:

Dierbre wijze!
Gij verwint mij: 't is gedaan.
't Is geen dood, waarvoor ik ijze;
't Is, den ſmaad ten doel te ſtaan.

Dit vertelſel is hier keurlijk fraai ingekleed. In het ſlot wordt ALEXANDER's beſluit geroemd, en over de zwakheden des ouderdoms, die ook de Dichter ondervindt, geklaagd. Zie hier de laatſte regels:

Dit 's mijn toeſtand, dierbre vrinden!
En nog vordert gij mijn lied? —
Neen! verwaaie 't met de winden,
't Kwetſe uw keurige ooren niet!

Doch

Doch Gij wilt het. — ô Mijn krachten,
Spant u in, nog dezen maal!
Dient mij, zwevende gedachten!
En — gij, vaderlandsche taal!

Elk couplet van dit vers bewijst het ongegronde van 's Dichters klagt.

No. 7. STERVEN. Het thema is; wij leggen, bij den dood, slechts het ligchaam af. De geest blijft leven.

No. 8. AAN DE(N) DOOD. Hij is zoo verschrikkelijk niet, als men hem (*onze eeuw van smaak tot schaamte*) nog steeds blijft afbeelden, en hij eindigt slechts het leven, welks eeuwige duurzaamheid, op de onzalige aarde, die, na Adam's zonde, een jammerdal geworden is, ondragelijk zijn zou, en brengt ons over in de zalige eeuwigheid.

No. 9. VREUGDE. Zelfs in het rampspoedigst leven smaakt men nu en dan ook eenig zoet. Ook den Dichter schonk 's levens kelk een enkel teugje; maar het was slechts *terging van een hart, dat ledig en hol bleef*, en, vroeg hij zich, of hij het, *een twintigtal van uren*, aanhoudend zou wenschen te genieten, dan riep hij volmondig: *neen! die vreugde is enkel smart.* Gelukkig, dat we een beter te gemoet zien!

No. 10. FILOZOFEN.

Zwijgt, vermeten redentwisteren,
Met uw wetenschap van gisteren,
Daar gij zóó veel op vertrouwt!
'k Heb met u dezelfde reden,
'k Heb dezelfde vatbaarheden,
Waar gij al uw heil op bouwt.

Maar die reden, zoo volkomen
Als zij voorkomt in uw droomen,
Geeft mij, zelfs, geen schemerlicht!

Dit is de schering en inslag van dit vers, hetwelk, hoe vele verdiensten men er ook, wat de kunst betreft, aan moge willen toeschrijven, dit belagchelijk tegenstrijdige heeft, dat het een *bewijs* zal zijn van het onvermogen der rede, door de; vooruit, tot *alle* bewijs onvermogend gestelde rede zelve.

No. 11. Tegenspoed. Een man, door tegenspoed gehard, bewaart, wat er ook gebeure, en of het hem mede, dan tegen, loope, de rust van zijn gemoed. Maar hoe, uit ramp, dien moed geschept? Dit zullen ons deze flotregels zeggen:

Door 't Christenteeknend Godvereen,
Gewrocht in 't innigst zelfbeschouwen.

Wij hopen, Lezers! dat gij dit beter, dan wij, verstaan zult. Anders zult gij, door dit middel, de kunst flecht leeren.

No. 12. De dwingeland. Met echte kleuren, in zijne voornaamste trekken, en vooral in zijne nietigheid, slaafsche onrust, en ware rampzaligheid, fiksch, stout en schoon geteekend. — De *koffers*, *zwaar*, onder anderen, *van zijwormdraden*, en de *boezems moordholkuilen*, gevallen ons evenwel niet.

No. 13. De levenstrek. Ook dit vers verklaren wij niet geheel te verstaan. Ziet hier het beloop: — De levenstrek roept ons, als wij, in 't stille graf, eene verlossing van smarten zien, tot smart terug. Dit is dwaas. Het graf verslindt alle zorgen en verdrietelijkheden. Daar bejegent ons niets van hetgeen hier de genoegens des levens verbittert. Gelukkig dan, die onverschrokken weet te sterven. Maar ook hij, die daarvoor niet vreest, verlangt toch naar het leven, en God zelf plantte dezen trek naar hetzelve in den mensch. Hij moet hem dan ook de stem van God zijn. Maar hoe rijmen hiermede de regels:

'tGeweld beheerscht de wareldkloot;
Slechts eene keuze bleef.
Wie twijfelt tusschen vrij of dood,
Blooz' voor zichzelv', en leef!
Hij vlij' de hals in 't schandgareel,
En lekk' eens dwinglands voet;
De brave scheurt het lastdierzeel,
En stort zijn eerlijk bloed?

Een' misselijken drank laat de Dichter den veroveraar zich bereiden in de volgende regels: Daar (in het graf namelijk)

Daar druipt ons bigglend zweet niet neêr
(Voor Gâ en kroost geplengd)
Ter zwelging van een vreemden heer,
Die 't in zijn beker mengt.

No. 14. Geest. De geesten der afgestorvenen omzweven de in het leven achtergelatenen, vooral de bloedverwanten, en dezen, zoo zij niet te aardsgezind zijn, gevoelen den invloed hunner nabijheid.

No. 15. Geestgevoel. Eene nachtverschijning van adelheide, dochter des Dichters, in den ouderdom van zestien jaren aan zijn hart ontrukt, met welke hij zich, op eene aandoenlijke wijze, onderhoudt.

No. 16. Genot, waarbij wij oneindig minder, dan bij het vorige, genoten hebben.

No. 17. Holland aan belgie. Eene uitnoodiging tot vereeniging in 1815.

No. 18. De pelgrim. Eene minnares, of gade, beklaagt hare onkunde wegens het tegenwoordig verblijf des geliefden bedevaartgangers, en boezemt hare wenschen voor zijn welzijn, en haar verlangen naar zijne wederkomst uit.

No. 19. Ter verjaring mijner egade. Schoon slechts een gelegenheidsvers, eenen bilderdijk waardig.

No. 20. Aan een vriend, met mijne afodillen.

No. 21. Koekeloer, of de eerste april. *Vertelling.* Omtrent zeshonderd regels lang, en, *hoofdzakelijk, uit* chaucers *oud Engelsch nagebootst.* Hierbij behoort

No. 22. Na eene voorlezing op den eersten april.

De hoofd-inhoud is: een vos heeft *Koekeloer*, een' trotschen haan, verrast en verschalkt, en loopt, daar hij hem bij den hals gepakt heeft, terwijl de kop hem uit den bek bengelt, met hem weg; maar hij wordt vervolgd. In een boschje gekomen, spreekt de haan, die den gorgel nog vrij genoeg had, (want het gebeurde in den tijd, toen de dieren spraken) den vos dus aan:

„Wel foei, Sinjeur, wat is dat landvolk zot!
Zij meenen u in 't loopen te achterhalen!
Ik zou ze dat met goeden schimp betalen:
Ware ik als gij, ik zei: Vervloekt gespuis,
Wat beeldt ge u in? Keerom, en naar uw huis!

'k Ben reeds in 't woud, en (springt gij hoog of lager)
De haan blijft hier, hij zij dan vet of mager:
Ik lust hem zoo: mest gij een ander hoen
Zoo vet' gij wilt, ik kan het hiermeê doen."

De vos zei: „ Ja," — en in dit uit te spreken,
Weet Koekeloer hem uit den muil te breken,
En vliegt omhoog, tot boven op een boom.
Daar stond Reinier en keek als in een droom.
„ Och, Haantjenlief (dus sprak hij) wil niet denken,
Dat 'k oogmerk had om u een veêr te krenken.
Ik maakte u maar uit louter spotternij
Wat bang, mijn vriend; zoo waar, geloof me vrij.
Kom af, kom af. Ik zie, gij zijt verlegen;
Och, dacht ik dat, ik had wel stil gezwegen.
Maar kom, kom hier, opdat ge wat bedaart.
Geloof mij, man, gij zijt te licht vervaard."

„ Neen (zei de Haan) de Duivel mag mij halen
Met vleesch en bloed, al wou hij zeven malen,
Zoo gij mij meer, dan deze reis, betrekt. *enz.*

Dit vertelsel laat zich nu, gelijk men ziet, vrij wel lezen; schoon het bijster gerekt is, (zeker om eene geheele spreekbeurt te vervullen) en schoon de geleerdheid van haanneef en van *Partelot*, de *sultane favorite* onder zijne hennen, die zeer breed met hem over droomen en derzelver voorbeduiding keuvelt, ons, nevens andere bijzonderheden, weinig bevalt. Maar in welk letterkundig gezelschap heeft de Dichter deze voorlezing gedaan? Waarschijnlijk in een van beschaafde lieden; doch wij willen hopen, dat er geene vrouwen en meisjes aanwezig waren: want anders verbeelden wij ons, dat deze vrij wat met zich zelve verlegen geweest zullen zijn, toen hij, tot twee malen toe, van Koekeloers kloekheid bij de hennen, en in het bijzonder bij Partelot, gewaagde. Althans wij lazen dit vers, zonder het voor ons zelven gelezen te hebben, zoo als anderen, aan onze huisvrouw voor; doch werden telkens door haar, met uitroepingen, die voor den Dichter alles behalve vereerend waren, gestoord. Men hoore intusschen, wat hij zelf, wegens dit vers, zegge, in No. 22. Ga, (zegt hij) na onderzocht te hebben,

van-

vanwaar men, bij den aanvang van April, van oudsher, lust vond in allerlei grillen.

— Ga, April,
Volbreng uw wil
Bij 't wenden van des aardrijks ſpil;
Wij lachen bij uw grappen.
Ook wijzen mag,
Een enklen dag,
Een dwaze gril ontſnappen.

Ook mij ontviel,
Hoe dof van ziel,
Bij 't dobbren van mijn kranke kiel,
In 't uiterst van te ſtranden,
Een luchte luim,
En ſchuim, voor kruim,
Ontfingt gij uit mijn handen.

Maar 't is geen boert,
Die 't hart ontſnoert,
Dat 's levens ballast met zich voert;
Het lachen is gedwongen.
Een doodſtuip was 't,
Die 't hart verrast;
En, 't lied is uitgezongen.

No. 23. Aan een vriend, *bij de bevalling zijner Egade.* Ook dit is een vrolijk, luimig, geestig vers, dat den meester kenmerkt. Maar vrouwen zullen zich hier waarſchijnlijk weder aan den *borstrok*, en hetgeen daar naastbij voorkomt, ergeren. 't Is evenwel ook lastig, dat die vrouwen ons zoo altijd in den weg komen!

Ernſtig geſproken. *Zulke* loovers, inzonderheid als No. 21, moesten niet door de reten van zijnen *grafſteen* wasſen, en een zoodanig geſchenk met het, uit de rustplaats opgeheven, hoofd, en bij het *nogmaals* vaarwel zeggen uit te reiken — neen, grijze Bard! dat betaamde u niet. Wij houden het daarvoor, dat deze *uitſpruitſels* alle hadden behooren te zijn van dien aard, als verre de meesten; ernſtig, wijsgeerig, godsdienſtig, verheven en verheffende boven de aarde. *Deze*

verzameling, meenen wij te mogen zeggen, is door dit ſtuk ten hoogſte ontſierd; en het is juist geſchikt, om de ſtemming, waarin men door al het voorafgaande gebragt wordt, op eene zeer onaangename wijze te ſtoren.

DE SCHILDERKUNST. SCHOONHEID, RIJKDOM, WIJSHEID. BIJ DE AFBEELDING EENES GRIJSAARDS. AAN EEN JEUGDIGEN VRIEND IN ZIJN STAMBOEK. IN DE VRIENDENROL VAN EEN JONG MEISJE. DE HERINNERING DES LEEDS. HET HUWELIJK. WEL-LEVEN. AAN DE BLOEM. VOORBESTEMMING DES CHRISTENS. BIJ MIJNE AFBEELDING. EN: SLOTZANG AAN MIJNE MEDEDICHTERS. Ziet daar de opſchriften der overige kleine ſtukjes, waarover ons beſtek niet gedoogt ons bijzonder uit te laten. Het komt ons voor, dat de vriend, die deze *uitſpruitſels*, zoo maar met een greep, uit de reten van den grafſteen rukte, geen ondank bij den Dichter, of zijne lezers, zou behaald hebben, al had hij er eenige ſchrale ſpiertjes uitgeworpen. — Ten aanzien van het vers, getiteld *Schoonheid* enz., zouden wij den Dichter wel eens in ernſtige bedenking willen geven, of, over het laatſte couplet, zoo onbepaald, als het daar ſtaat, hem de laatſte regel niet wel zou kunnen worden teruggegeven. Wij heeten het een dierbaar Godsgeſchenk lasteren. — In de *Voorbeſtemming des Christens*, die zichzelven aanmerkt, als eene parel, hier, in eene aardſche ſchelp omſloten, en van allen glans en luister beroofd, wordt op 't ſlot gezegd:

> Parel aan zijn halskarkant,
> Zal ik, bij den diamant,
> Op de borst van Jezus hangen.

Dit vinde ſchoon, die van een anderen ſmaak is, dan wij! — Best bevalt ons de *Slotzang*; alleen in zoo ver niet, als de Dichter al weder zijnen kunstgenooten het afſcheid toeroept, omdat (hetgeen wij niet mogen toeſtemmen) zijn toon immer ſtroever zou zijn geworden, en het gladde ſchoon verloren zou hebben.

Naſchrift.

Ten aanzien van zeker, den Recenſent in de ooren gewaaid, geblaas, alsof hij eenen leelijken bok geſchoten had, met, in het eerſte gedeelte van zijn verſlag, de *Bruiloft van Peleus*

Jeus en Thetis als een oorspronkelijk stuk voor te dragen, ontving *Redact.* van denzelven dit bescheid:

„ Laten de vrienden van BILDERDIJK ook eens lagchen, „ en zelfs, zoo zij lust hebben, zich ook eens openlijk ten „ koste van Recensent vermaken. Hij zal dan daarna ook „ zijne beurt hebben. Heeft BILDERDIJK, dacht hij, den een' „ of anderen der Ouden een kind ontstolen, en dat, als het zij„ ne, in de wereld gezonden, hij zal dan daarvoor boeten. „ Hij heeft wel vermoed gehad, dat hij het wicht met eenige „ kleinooden, die hij aan CATULLUS of OVIDIUS ont„ vreemd had, had opgeschikt; doch achtte het der moei„ te niet waardig, dit te onderzoeken, tot dat hij, door „ het bewuste geschreeuw, tot nadere inzage aangespoord, „ uit den *Inhoud* des werks, *hier* achter, anders vóór hetzel„ ve geplaatst, de ontdekking deed, vanwaar genoemde vrien„ den hunne vermeende wijsheid hadden ontleend!"

Lotgevallen en jammerlijk uiteinde van Mevrouw DE BUDOY, *in de maand Januarij* 1814, *geheel naakt en levende, in het Pyreneesch gebergte, departement van l'Arriège, kanton van Vicdessos, gevonden. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, bij* H. Timmer. 1817. *In gr.* 8*vo.* 304 *Bl. f* 2-18.:

ADÈLE DE LUNEL was het bedorven kindje van, in oneenigheid levende, ouderen, rijke, adelijke grondbezitters in *Frankrijk.* Zij heeft het ongeluk, om, bij eenen twist harer ouderen tusschenbeiden vliegende, haren vader met zijn hoofd tegen den hoek van eene marmeren tafel te werpen, waaraan hij sterft. Hare moeder, tot diepe zwaarmoedigheid vervallen, huwt haar uit aan den Baron DE BUDOY, en sluit zich kort daarna op in eenen vleugel van haar kasteel, die gemeenschap had met den grafkelder, in welken zij na acht maanden dood gevonden wordt door hare kinderen, die hetzelfde kasteel waren blijven bewonen. Ook ADÈLE wordt zwaarmoedig. Haar man noodigt, te harer opbeuring, zijne verwanten, den Heer en Mevrouw DELORGES, bij zich. In deze vrouw vindt ADÈLE eene ware, troostende vriendin; maar deze sterft, en de oorzaak van dezen dood is het

ein-

eindelijk gevolg der ontdekking, dat zij met haren zoon gehuwd is. Dit blijkt uit de geschiedenis van den Heer DELORGES, door hemzelven verhaald, en die 116 bl., dus ruim een derde van het werk, beslaat. Om zijne echtgenoote op te beuren, vertrekt BUDOY met haar naar een landgoed van hem in *Touraine*; doch, de omwenteling invallende, verreist hij naar eenen ouden vriend, eenen *Italiaanschen* Ridder, thans in *Spanje* woonachtig. Daar, in *Touraine*, schrijft Mevrouw DE BUDOY, blijkens den aanvang van het werk, de eerste helft harer geschiedenis op. In *Seviliё* leefde zij met haren man zeer gelukkig bij dien vriend; maar haar echtelijk genoegen wordt gestoord, doordien zij geene kinderen krijgt. Zij weet te bewerken, dat haar mans verlangen naar kinderen, door middel harer kamenier, voldaan wordt. Deze zoon, echter, sterft, twee jaren oud zijnde. Om haren man verstrooijing te verschaffen, stelt zij hem eene reis naar *Engeland* voor, die ook volbragt wordt. Zij keeren terug naar *Spanje*, en gaan vandaar, BUDOY's uitschrapping van de lijst der uitgewekenen in *Frankrijk* bewerkt zijnde, naar dit land op reis. Door struikroovers in de gebergten aangevallen, wordt hij naast de zijde zijner echtgenoote doodgeschoten. Uit eenen staat van bewusteloosheid bekomen zijnde, begint hare zinneloosheid. De naaktheid, waarin de roovers haar, naast het lijk van haren echtgenoot, gelaten hadden, komt haar natuurlijk voor, en alles is haar onverschillig. Het opperhoofd der roovers komt haar halen, en zij gaat gewillig mede. Dit opperhoofd, een door de omwenteling ten uiterste mishandeld *Franschman*, neemt haar, door hulp van zijn gezag, ter vrouwe. Hare zinneloosheid doet haar in haren nieuwen echtstaat zelfs eenig behagen vinden. De roovers hebben hun opperhoofd alles ontnomen, en zijn voortgegaan; echter heeft hij nog genoeg over, om, toen ADÈLE hem eene dochter schonk, zijn levensplan te veranderen, en naar *Spanje* te vertrekken. Bij 't schoonmaken van eene pistool schiet zij, ongelukkig, haren man dood. Zij verlaat, zinneloos, het hol, vergeet haar kind, en, 's anderen daags avonds terugkeerende, vindt zij het dood. Nu begeeft zij zich naar de ontoegankelijkste plaatsen, en gaat tot den staat van wildheid over. In dezen staat zet zij de beschrijving harer geschiedenis voort. Zij komt in een hol, waarin beeren huisvesten. Aan eene beerin bewijst zij hulp, en wordt

door

door deze dieren met alle blijken van dankbaarheid beloond. Soms zag zij tranen van erkentenis langs den muil der gezegde beerin rollen. Zij brengt in dit hol den winter door. Gevangen zijnde, ontvlugt zij weder; hare wederkomst bij de beeren is op het vignet afgebeeld. — Zoo ver de gedenkschriften der ongelukkige zelve. Een naschrift berigt ons, dat zij eindelijk naar *Foix* gebragt, vervolgens in een gasthuis geplaatst, maar eindelijk naar eene gevangenis gesleept is, waar zij, door den gevangenbewaarder in een vochtig hol geworpen, omkwam.

Dit verhaal, nu, wordt opgegeven te zijn eene ware geschiedenis. Dat er op de *Pyreneën* zulk eene zinnelooze vrouw opgevangen is, wordt verklaard door den Onderprefect van het arrondissement van *Foix*, die de geschiedenis harer gevangenneming, gelijk ook die van hare lotgevallen, voor zoo ver die uit hare eigene woorden op te maken was, in 't *Journal de l'Arriège* mededeelt. Dit uittreksel uit gezegd *Journal* ontvangen wij aan 't hoofd des werks: in der tijd deelden wij hetzelve den Lezeren onzes *Mengelwerks* mede. Een schaapherder, die het wagen durfde, om de rots te beklimmen, op welker top men de ongelukkige ontmoet had, en die bl. 7 geacht werd alleen voor arenden en wilde geiten toegankelijk te zijn, had aldaar in eene holligheid hare papieren gevonden, en een serjant vond ze in de hut van dezen herder; zoo kwamen zij in handen van Kapitein BLANCHET, en vervolgens in die van den Schrijver.

Wij willen ons niet vermeten, de grenzen van het gebeurlijke juist te bepalen: maar de geheele zamenstelling van dit werk heeft te veel van een verdicht verhaal, dan dat wij het voor eene ware gebeurtenis konden houden. Wel willen wij gelooven, wat de Onderprefect mededeelt; doch tevens komt het ons waarschijnlijk voor, dat dit ten grondslag van eenen roman genomen is. De ongelukkige zal hare geschiedenis zelve hebben opgesteld, en men geeft haar daartoe heldere oogenblikken naar welgevallen. Dan, het komt ons zeer onwaarschijnlijk voor, dat zulk eene zinnelooze, die tot den staat van volkomene wildheid geraakt is, tijd, vermogen en lust zoude hebben, hare geschiedenis zoo bedaard en netjes in de bijzonderheden op te schrijven; en voor wien deed zij het? Ook is de manier, waarop deze papieren gevonden werden, zwaar te gelooven. Maar 't meeste nog wordt onze

verdenking opgewekt door dat verhaal in het verhaal, geschiedenis van den Heer DELORGES, die mede te mooi *gevonden* is, om zich als waarschijnlijk aan te bevelen, en te variërend, te luimig en ligt van toon tusschenbeiden, om het opstel van eene zoo diep ongelukkige vrouw te zijn; en voor haar opstel moet die geschiedenis doorgaan; want, na eenen zeer filozofischen aanhef, zegt zij, dat zij den Heer DELORGES zelven de onderscheidene lotgevallen zijnes levens zal *laten* verhalen; en zeer bedaard voegt zij er bij: „ mogt dit verhaal de eentoonigheid en tevens het akelige mijner langdurige ongevallen eenigzins afwisselen!" Wij vinden, met één woord, in deze geschiedenis te weinig natuur en te veel *Fransche* vinding en wending, om haar niet grootendeels voor eenen roman te houden.

De zedelijkheid, al verder, is mede op *Fransche* leest geschoeid. De *Franschen* praten, namelijk, ook van deugd: maar dit begrip is zoo verbazend ruim, dat er alles in kan, waarvoor ons *Hollandsch* begrip van deugd veel en veel te naauw is. De hoofdpersoon der geschiedenis bewerkt eene gemeenschap tusschen haren man en hare kamenier; en met dit al blijven de karakters, naar de voorstelling alhier, volkomen vrij van misdadigheid. De jonge koordedanseres COLOMBINE is zoo zuiver als het licht; en die zuiverheid kan bestaan met onkiesche uitdrukking, ja wordt zelfs door COLOMBINE's val niet in 't minste gekrenkt. Een zoon is met zijne moeder gehuwd, en heeft twee kinderen bij haar. Toen, echter, deze ongelukkige betrekking ontdekt wordt, oordeelen de echtgenooten, dat zij, onwetend in dat geval gekomen zijnde, niet misdoen met in dezelve te blijven voortleven. De vrouw wordt ook wederom zwanger; evenwel *zij* kan de zaak zoo ligt niet opnemen, en de wroeging maakt een eind aan haar leven.

Het denkbeeld aangaande de Godheid, 't welk in dit werk heerscht, is dat van een toornig, wraakzuchtig Wezen, *hetgeen sommige misdaden nimmermeer vergeeft.* Slechts eenmaal stelt een priester met weinige woorden het tegendeel voor. Mevrouw DE BUDOY beschouwt zichzelve als het bewijs dier vreesselijke stelling. Godsdienst- en zedeleer, in dit boek heerschende, vallen dus zeer te berispen.

In weerwil van het aangemerkte, laat zich het verhaal zeer vermakelijk lezen, en houdt de belangstelling onophoudelijk gaande.

De

De drie Dochters van den Postmeester. Roman van FR. LAUN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 180 *Bl.* *f* 1-16-:

Goede — ja, goede en aardige meisjes, zoo als de meisjes in de romans dan ook doorgaans zijn, en welker gebreken men gaarne vergoelijkt; waarop deze bijzondere aanspraak hebben boven anderen, daar de postmeester en de postmeesteres, hoezeer ook al, gelijk de menschen doorgaans zijn, niet geheelenal zwart en verwerpelijk, de lieden juist niet waren, aan welke de opvoeding van drie meisjes bijzonder was toevertrouwd. Wij vinden nopens de ouders en de dochters en hare minnaars zoo dagelijksche tooneeltjes, luimig en vrolijk verhaald, en gelachwekkende doorgaans, waartoe dan wel wat overdreven wordt: wat echter de karakters betreft, is niets overdreven; de postmeester, met zijne liefhebberij voor de hoornmuzijk, misschien uitgezonderd; maar romanheldinnen zijn de meisjes niet, ook niet de bekoorlijke Adelheid, de mooiste en aardigste in ons oog, zoo wel als in dat van iederen lezer; weshalve het ons lief is, dat zij ook juist het glansrijkst huwelijk doet; Juliette is echter ook wel bezorgd, en de postmeesteres heeft het voor beiden aanhoudend druk met de luijermand. De jongste, Bertha, zeer aardig opgegroeid, is nog te krijgen, hoewel die op een kijkje wil zich wat haasten moet, daar de knappe predikant van hare woonplaats sinds eenigen tijd reeds in zijne leerredenen stottert, als hij Bertha wat te sterk in de oogen ziet.

Men leest het boekje, en al de aardige voorvallen en lotverwisselingen van geheel het huisgezin, spoedig en aangenaam ten einde; vooral wanneer men bij eene kleine onpasselijkheid (en dit was nu juist ons geval) gaarne iets heeft tot afleiding, en dat geene inspanning vordert; waardoor dan ook de taalfouten, die wij opmerkten, in de naamvallen vooral, ons minder hinderden, dan welligt anders het geval zou geweest zijn.

Sterre- en Weêrkundige Berigten voor het Jaar 1818. *Door* E. H. GREVE. *Met eenige Afbeeldingen*, (op één uitslaand Plaatje.) *Te Amsterdam, bij* Pieper en Ipenbuur. *In 8vo.* 88 *Bl. f* :-18-:

Een zeer aardig boekje voor liefhebbers van deze soort van zaken. Trouwens, het sterrekundige moge, op zichzelve, slechts weinigen belangrijk schijnen, het weerkundige beveelt zich zoo veel te algemeener aan. Ten opzigte van het laatste, intusschen, vindt men hier meer en grondiger onderrigt, dan velen, door ijdele beloften te dezen opzigte reeds dikwijls misleid, zullen durven verwachten. Men versta ons zoo niet, dat wij de stellingen van den Heer GREVE voor beproefde waarheden zouden uitgeven. Dit is ons even zoo min mogelijk als het tegendeel. Maar de weg, door hem ingeslagen, (zijne theorie en praktijk beide) schijnt ons toe de regte te zijn. Dezelve is eenigzins nader te kennen uit deze 's mans eigene opgave:

Over den loop des weders. Regels voor den barometer, — voor den thermometer, — voor den hygrometer, — voor het weder, ontleend uit de natuurverschijnselen, — ontleend uit den loop en de standen der zon en maan, en hare werkingen op den dampkring der aarde. Toepassing dezer regelen op het jaar 1818, en opgaaf der luchtgesteldheid van een jaar, waarop de maansloop het naast met dien van het tegenwoordig jaar overeenkomt.

Opmerking en vergelijking, ziedaar toch het eenige middel om van het bedoelde iets te weten! Dit heeft GREVE aangewend. Hij geeft ons, dus, zoo wel uitkomsten, hetzij in het algemeen of voor dat bepaalde jaar, als hij ons leert, zelven het meestmogelijke voordeel met barometer enz. te doen.

Allen zee-, land-, tuin- en anderen lieden, derhalve, wien deze zaken ter harte gaan, allen, die gaarne den hemel gadeslaan, en weten, in welken stand en betrekking onze aardbol zich tot en met de anderen, ook dezen onderling, bevinden, kunnen wij het werkje gerustelijk en met warmte aanbevelen. Het is zeer ordelijk, zeer duidelijk en goed geschreven, zeer netjes uitgevoerd, met een belangrijk uitslaand plaatje, verbeeldende de zons- en maansverduisteringen in dit jaar, versraaid, in één woord, zoodanig, als men dit van een geleerd en bekwaam man, gelijk de Heer GREVE, wanneer hij zich tot zulk een werkje verledigen wilde, met reden kon verwachten.

No. II. *Bcoord.* bl. 80, 81. staat: DIOTIMUS, waarschijnlijk in plaatse van DIOTIMA.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, ter viering van het derde Eeuwfeest der Hervorming, gehouden te Amsterdam, op den 2 November 1817. Door J. TEISSEDRE L'ANGE, P. CHEVALLIER, G. H. LAGERS, SL. MULLER, J. VAN GEUNS, N. SWART, *en* M. STUART, *Predikanten bij de onderscheidene Protestantsche Kerkgenootschappen. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gez. 1817. *In gr. 8vo. XII. 317 Bl. f* 3-:-:

Uit de volheid van ons hart wenschen wij ons vaderland geluk met dit eenvoudig, maar waarachtig schoon gedenkteeken van kanselwelsprekendheid, waarheidmin en broederliefde. Het zij zoo, dat drie eeuwen na het tijdstip der Hervorming werden gesleten in woeling, die niet strookte met haren geest: met nederige aanbidding der Goddelijke wijsheid, zien wij thans vereeniging, uit vroegere verwijdering geboren, als 't gewrocht van onderzoek en ondervinding, des te vaster staan. Aan tijdgenoot en nageslacht verkondigt dit gedenkteeken, wat er op 't eind van de derde eeuw na de Hervorming in ons vaderland bij alle Protestantsche genootschappen gewonnen is aan godsdienstigen smaak, aan kennis van den geest des Bijbels, aan volmaking van de voordragt op den kansel, aan liefde voor de waarheid, en aan onderlinge toenadering. Het spreekt tot alle Christenen, zonder eenig onderscheid. Ieder Protestant hoort er zijnen leeraar in, die, op zich zelven en in vereeniging met zijne medebroederen uit andere kerkgenootschappen, hem roept en vermaant tot het genot van de vruchten der Hervorming: van vrijheid, van eenheid en liefde met en jegens allen. Geen Katholiek wordt er in geërgerd; integendeel, met liefde wordt zijner kerke ge-

dacht, en de niet geheel bevooroordeelde vindt hier veel aanleiding tot dieper doordenken.

Om dezen bundel regt te waarderen, is 't noodig, dat men alle daarin begrepene leerredenen te zamen beschouwe als *één geheel*. Onwillekeurig drong zich aan Rec. de vergelijking van denzelven met eene toonkunstige harmonie op, waarin de onderscheidene partijen uitgaan van één thema, voorts elke partij haren bijzonderen gang neemt, en alle ten laatste in éénen toon sluiten. Hier, immers, is slechts één thema: de Hervorming. Dit geeft eenheid bij de verscheidenheid der bewerking, waarin elk zijnen gang gaat, terwijl allen toch in lof en vermaning eindigen. Wat dus één doet, dat doen allen; maar elk op zijne wijze, de een meer hechtende op dit, de ander op iets anders. Zij ontmoeten, zij verzellen, zij ondersteunen, zij vullen elkander aan. De een is van den anderen onderscheiden in stijl; maar elk voortreffelijk in zijne soort, en, in de tegenwoordige betrekking tot het geheel, juist, wat hij wezen moet. Behalve, dus, dat deze mannen hier niet zijn opgetreden om pligtplegingen te ontvangen over hunnen arbeid, die zich zelven prijst, en slechts eene bijdrage ten betooge van welbekende bekwaamheid is — behalve dat Rec. zich wel zal wachten de bescheidenheid van dezen te honen, door hem te verheffen boven genen, hetgeen toch slechts bijzaken raken konde — zoo houdt hij het daarvoor, dat zijne taak, ten aanzien van dezen bundel, niet bestaat in 't beoordeelen der preken als preken, maar in aanwijzing van den gang, door elk genomen tot bevordering van het groote doel, en van de zamenstemming des geheels.

Orde en inhoud der feestredevoeringen zijn als volgt: De Heer L'ANGE stelt de voornaamste bijzonderheden der Hervorming voor, naar Hand. V: 38b en 39a, de verbastering der Christenkerk schetsende als het werk van menschen, en als zoodanig opgeheven; maar de Hervorming als het werk van God, 't welk niet vernietigd worden kan. — Onder de *petra* de persoon van Petrus

lijk verstaan wordende, strookt dit, naar ons gevoel, meer met den zamenhang, en met de verdiensten van Petrus in de grondlegging der Christenkerk (zie Hand. II, X en XV), en geeft ook minder aanleiding aan partij, ter beschuldiging van gezochte verklaring, dan wanneer wij, met den Heer L'ANGE, haar betrekkelijk stellen op Petrus belijdenis alléén. En bij onze opvatting wint de voorstander des Pauselijken stelsels toch niets. — Beslister, dan de geschiedenis dit doet, houdt L'ANGE THOMAS A KEMPIS voor den schrijver van het werk: *over de navolging van Christus*, en maakt hij van TANCHELIJN *loffelijke* melding. De leelijke drukfout, bl. 11, *oeconomische* Bisschop, voor *oecumenische*, behoorde deze preek niet te ontsieren.

De Heer CHEVALLIER, die, gelijk zijn ambtgenoot L'ANGE, ons eene *eigene vertaling* zijner leerrede levert, vermaant, naar Ps. II: 11b, tot godsdienstige blijdschap en vreeze, ter oorzake van de Hervorming. Voor reden tot blijdschap geeft hij op, dat de Hervorming geene nieuwe leer voordraagt; dat zij door geene slinksche wegen of met onreine bedoelingen is daargesteld; dat zij ontstaan is door 't eenvoudig Evangelie; dat alle wetenschap door haar is geheiligd en gezuiverd; dat zij aan de gansche menschheid onuitsprekelijke diensten heeft bewezen; en dat dit alles in verband staat met de grondleer des Evangelies: *verlossing door 't bloed van J. C.* Tot godsdienstige vreeze raadt hij, uit hoofde dat er nog vijanden van 't bijbelsch geloof zijn, en omdat velen van vereeniging spreken, maar uit hoofde van onverschilligheid omtrent de onderscheidende kenmerken der Christelijke leer. — Achter deze preek volgen een paar historiéle bijvoegsels, waarvan het laatste, omtrent aanhalingen, wel mag behartigd worden.

Naar 1 Cor. X: 10—15, betoogt de Heer LAGERS, dat de Hervorming Evangelische Christenen verpligt, zich van het herkregen regt, om, in zaken van den Godsdienst, hun eigen oordeel te gebruiken, wijsselijk

te bedienen. Uit hetgeen de Godsdienst van Jezus hieromtrent leert, uit den aard van die leer, en uit de behoefte van den belijder des Christendoms, wordt bewezen, dat er zulk een regt bestaat. Vóór de Hervorming *mogten* en *konden* de Christenen zich van dit regt niet bedienen; maar vrijheid en mogelijkheid daartoe zijn door haar hersteld. Herinnering aan God en aan de hervormers, zoo wel als aan de tijden, in welken wij thans leven, noodzaken de Christenen tot een wijs gebruik daarvan. Zij zijn er ook in staat toe, mits zij vlijtig en aandachtig den Bijbel lezen, gaarne het oordeel van anderen over den Godsdienst vernemen, maar dit naar hun best vermogen toetsen, bescheiden en broederlijk gezind zijn jegens andersdenkenden.

Dat de Kerkhervorming de Evangelische vrijheid waarlijk heeft hersteld, deze stelling betoogt de Heer MULLER naar Gal. V: 1a, en vervolgens toont hij de verpligtingen aan, die daaruit voortvloeijen. Hij beschouwt dus de Hervorming van de zijde harer oorzaken, der grondregelen, waarop zij gebouwd is, en harer gevolgen. De verpligtingen zijn: dankbaarheid, aan den dag gelegd door ijverige medewerking tot handhaving der Evangelische vrijheid; zorgzaamheid tegen het misbruik dezer vrijheid; prijsstelling op het kerkgenootschap, waarvan men lid is, behoudens, echter, den geest der liefde; de bevestiging, eindelijk, van de beginselen onzes geloofs, door ons leven.

Gal. V: 13. is de tekst van den Heer VAN GEUNS, en het thema: Wij Christenen zijn tot vrijheid geroepen. Dit is geschied door Jezus en zijne Apostelen; door eenigen van de beroemdste kerkleeraren van lateren tijd; door de hervormers; door onze eigene belijdenissen. De onderscheidene deelen dezer leerrede worden gestaafd door belangrijke aanhalingen uit den Bijbel, de Kerkvaders, enz. in aanmerkelijken getale. Het tweede hoofddeel der leerrede loopt over het misbruik der vrijheid, en het dienen van elkander in liefde.

Uit hoofde der toepasselijkheid op het Hervormingsfeest

feest, heeft de Heer SWART Jo. X: 22., echter slechts als *motto*, gekozen, en beschouwt de Hervorming als eene zegepraal van licht en waarheid; als het werk van God zelven; als verbreking van de kluisters van den menschelijken geest, en als den grondslag voor eene betere toekomst.

De Heer STUART, eindelijk, stelt aan het hoofd zijner feestrede Jo. VIII: 31, 32, en ontwikkelt daaruit de volgende idéën: Vooroordeel en onwil stonden den Heiland bij zijne prediking in den weg; maar hij geeft zijne beloften op voorwaarde, dat zijn woord gehouden worde. Daarvoor ijveren ook zijne Apostelen; en afwijking van dat woord was de eerste verbastering. Deze bereikte den hoogsten trap, toen uitwendige vervolging zich met haar paarde. Echter werd de kerk van Christus niet overweldigd. LUTHER stond op. Maar de zege kostede langen strijd en vele slagtoffers. — Het derde Eeuwfeest der Hervorming is de feestdag des lichts. „ Als had," heet het hier onder anderen, „ LUTHER met eene stemme Gods den donder gescholden, zoodat de zwarte wolken wegstoven en het glansrijk zonlicht uit eenen helderen hemel schitterde; zoo brak het licht door de duisternis, toen het woord Gods, als een tweesnijdend zwaard, in elks eigene hand flikkerde." Het derde Eeuwfeest ziet dat licht zelf in eigen zuiveren glans. Dit feest is de feestdag des vredes en der liefde.

Afgesproken of toevallig, genoeg, de orde, waarin deze leerredenen elkander opvolgen, is gelijk zij behoort. L'ANGE heft het thema aan, en werkt het historisch uit. CHEVALLIER wijzigt de aandoeningen. LAGERS, MULLER en VAN GEUNS stellen het groote resultaat der Hervorming voor: *vrijheid*; LAGERS doet dit hoofdzakelijk door redenering en gevolgtrekking, — MULLER door indringende kracht eener ongekunstelde, rein uit het godsdienstig hart opwellende, welsprekendheid, — VAN GEUNS door aanhaling van getuigen. Zoo helpen deze drie elkander,

 en

en maken wederom één geheel op zich zelve uit. Bij SWART en STUART is de verhevener jaichtoon des lofs de heerschende. Zoo wordt deze bundel aangevangen en besloten naar den eisch der zake, en vormt een rond geheel.

Bij allen is dus, om 't zoo uit te drukken, geest op geschiedenis overgehaald, aanwijzing van den zegen der Hervorming, gepaard met opwekking, wijziging en vermaning. Dit is het éene groote, algemeene. Bij allen heerscht liefde. Zelfs wanneer van de misbruiken in de Protestantsche kerk wordt melding gemaakt; wanneer SWART en STUART herinneringen moeten opwekken, voor hen inzonderheid smartelijk; wanneer de laatste van de heillooze scheuring eener gemeente in onze hoofdstad gewaagt, — het geschiedt naar waarheid, maar kort, zonder hatelijkheid en vergoelijkend, met lofspraak van den beteren geest des tegenwoordigen tijds.

Behalve door de algemeene strekking dezer leerredenen, wordt onze aandacht nog in deze en gene door bijzonder belangrijke punten, en de wijze van voorstelling derzelven, aangetrokken. Hier treffen ons korte, zakelijke beschrijvingen, b. v. bij LAGERS van de meeste geloofsbeheerschers, bij welken hij zegt, dat gevonden wordt „ veel kunst, maar luttel wijsheid, veel geleerdheid, maar weinig echte godsdienst, veel verwaandheid, maar luttel bescheidenheid," en sprekende beelden. Daar worden wij bekend gemaakt met of herinnerd aan bijzonderheden, rakende de geschiedenis van 't een of ander kerkgenootschap, b. v. bij MULLER en VAN GEUNS met die, welke betrekking hebben op het Doopsgezinde, van welks geschiedenis de laatste eene schets uit YPEY's *beknopte Geschiedenis der Hervorming in de Christenkerk* mededeelt. SWART en STUART verbood de liefde, om veel aangaande de geschiedenis van het hunne te zeggen. Door dezen leeraar worden wij onderhoudend bepaald bij de geschiedenis, door genen in krachtige redenering vastgehouden;

den; hier worden wij gemoedelijk aangesproken, daar verrukt en omhoog gevoerd. Soms ontdekken wij ook eene bijzondere bijkomende nuttige zijde aan eene leerrede; b. v. die van VAN GEUNS, dacht Rec., konde, wegens de daarin voorkomende aanhalingen uit Kerkvaders, met goed gevolg door Roomschen worden gelezen. Ook vonden wij wel in de eene leerrede iets, waardoor wij eener andere meerder volmaking konden geven. Wanneer wij b. v. de aanhalingen, die LAGERS uit LUTHER's schriften bijbrengt, ook in de derde afdeeling van de preek van VAN GEUNS plaatsen, en den brok uit de voorrede voor de *Formula Concordiae*, een symbolisch boek der Luthersche kerk, bij den eersten te vinden, benevens de plaats uit de Belijdenis der Gereformeerde kerk in Nederland, bij VAN GEUNS, in de vierde afdeeling van de preek van dezen stellen, dan krijgen wij daardoor een schoon geheel. Terwijl CHEVALLIER, de gronden voor noodzakelijke omzigtigheid opgevende, ons niet zegt, waar de gehechtheid aan onze bijzondere huishouding gevoegelijk kan eindigen, vinden wij dit bij MULLER, vermanende tot belangstelling in ons bijzonder kerkgenootschap, *zoo lang de onderscheidene kerkgenootschappen nog blijven bestaan;* en wij vinden die vermaning en dit bijvoegsel zeer ter zake dienstig in dezen tijd; want niet een iegelijk, die ons nadert, heeft daarom plan *te belijden*, dat ook hij iets in zijn kerkgeloof laat varen.

Meer dan eenige beschrijving van *uitwendige* plegtigheden, bij gelegenheid van het derde Eeuwfeest der Hervorming hebbende plaats gehad, noemen wij dit werk een monument, harer waardig; want het bewijst, wat *in de harten* omging. Moge dan dit heilig zevental lichten schijnen in elke woning, waar men belang stelt in waarheid en in liefde! Het leert de Hervorming volkomen kennen en gebruiken, en zet haar dus voort. Op eene aangename wijze zal men door de herhaalde lezing dezes bundels, die zoo klassiek als eenig in zijne soort is, met de geschiedenis der Hervorming vertrouwd

en met hare beginfelen doortrokken worden. Deszelfs aanwezen alleen reeds zoude ons de algemeene, plegtige viering van dit derde Eeuwfeest doen zegenen.

Maar moet dan elke, ook de reinfte, aardfche vreugd onvolkomen zijn? Ook die over den arbeid van dezen broederkring? Waarom vinden wij in dezen bundel niet ook eene feestrede uit de Nederduitfche Hervormde kerk!

Verhandelingen over de verlosfing der Israëliten uit Egypte, met eene Landkaart, en over de Maten, Gewigten en Munten der oude Volken, met Vergelijkingstafelen. Door J. TER PELKWIJK, *A. L. M. J. U. et Ph. Dr. Te Zwolle, bij* Clement, de Vri *en* van Stegeren. *In gr.* 8*vo. De eerfte VIII*, 78; *de andere VI*, 106 *en* 26 *Bl. f* 2-16-:

Deze twee verhandelingen zijn ook, ieder, onder een' afzonderlijken titel gedrukt, en hebben, inderdaad, niets met elkander gemeen, wat den inhoud betreft, en ook geene betrekking op elkander.

De eerfte was, blijkens de voorrede, niet beftemd om in het publiek te verfchijnen; doch dezelve was, onzes achtens, den druk volkomen waardig. Het oogmerk derzelve is, *om eene der merkwaardigfte gebeurtenisfen, eenen der voornaamfte grondflagen van den geopenbaarden Godsdienst, en zonder welks historifche waarheid de Goddelijke oorfprong van het Christendom zelve op losfe fchroeven gefteld zoude zijn, op te helderen, en de zwarigheden daaruit weg te nemen.* Hoezeer dus alle de gisfingen van den Schrijver niet even waarfchijnlijk mogen bevonden worden, zal men toch zijn oogmerk volkomen goedkeuren en eerbiedigen, en deze zijne verhandeling niet alleen der lezing, maar ook eener naauwkeurige toetfing waardig oordeelen.

Zeer vernuftig en gansch niet onwaarfchijnlijk, is ons

ons voorgekomen de gedachte, op welke de verklaring van het gemelde geschiedverhaal voornamelijk berust, dat er een tijd van acht maanden verloopen is tusschen het eerste en het laatste strafwonder. Dezelve is zeer overeenkomstig de natuurlijke gesteldheid van Egypte, en heeft ook niets in zich, dat met het gewijde geschiedverhaal eenigzins strijdig is. Ook kan iedereen van zelve begrijpen, dat alles zich veel gemakkelijker laat verklaren, wanneer men den tijd der plagen wat ruimer neemt, dan gewoonlijk schijnt gedaan te worden. Doch, wat des Schrijvers bijzonder gevoelen aanbelangt, bl. 71, dat *de wind, die, terstond nadat* MOZES *zijnen staf over de zee had uitgestrekt, opstak, enkel diende, om den Israëliten de werkende tegenwoordigheid van Jehova op eene zinnelijke wijze aan te toonen, en hen te bemoedigen, den eensklaps opgedroogden zeeboezem met zoo veel te meer vertrouwen in te treden:* dit is, naar ons inzien, wat gedrongen, en niet gemakkelijk overeen te brengen met het duidelijk en uitdrukkelijk gewijde geschiedverhaal, Exod. XIV: 21, volgens hetwelk *de Heere de zee weggaan deed door eenen sterken oostenwind, dien ganschen nacht, en de zee droog maakte.* Hier, immers, wordt de sterke wind zelf voorgesteld als het middel, hetwelk God tot zijn groot oogmerk en tot het daarstellen des wonders gebruikte: en dat dit gebruik van natuurlijke oorzaken bij een wonderwerk, wel verre van, als 't ware, den aard deszelven te doen veranderen, en het als een gewoon natuurgewrocht te doen voorkomen, veeleer de aanbiddelijke wijsheid van den God der Natuur ten luisterrijkste aan den dag legt, is door den Heer VAN DER PALM, in zijn Vde stukje van den *Bijbel voor de Jeugd*, bl. 94 en 95, met volkomenen grond aangetoond, en in ons letterkundig tijdschrift, bij gelegenheid van de recensie van dat en het VIde stukje, *Lett.* voor 1817. bl. 491, met volle goedkeuring overgenomen.

Nu nog een enkel woord van de tweede verhandeling, over de maten, gewigten en munten der oude

volken. Deze moet den achtingwaardigen Schrijver zeer veel moeite gekost hebben. Dank hebbe de vlijtige man, die zich zulk eene lastige en in zich zeer onaangename moeite wel wilde getroosten, om eenig licht over een duister onderwerp te verspreiden! Schoon men alles niet moge aannemen, wat hij te berde gebragt heeft, iets, hetgeen hij zelf zich ook geenszins kan beloven, zal men, echter, zijne onderzoekingen, zijne vergelijkingen, ja zijne gissingen zelfs, alle aandacht rekenen te verdienen. Wij, althans, vereenigen ons gaarne met zijnen wensch, aan het slot der voorrede uitgedrukt, dat zijne poging aanleiding geven moge, om het aangelegen onderwerp door anderen te doen behandelen en in een meer helder daglicht te plaatsen. Dan, of de aard des onderwerps wel gedooge, dat deze wensch geheel vervuld, en het onderwerp zelf van alle duisterheid en onzekerheid ontheven worde, hieraan twijfelen wij zeer.

Vlugtige Aanmerkingen op de Bijdrage van eenen Roomsch-katholijken tot het Hervormingsfeest. Door Mr. L. W. DE ROO. *Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen. 1817. *In gr. 8vo.* 18 *Bl. f* :-6-:

Toen wij onlangs de bedoelde *Bijdrage* aanmeldden, en voelen deden, hoe geheel onbevoegd derzelver schrijver was, om LUTHER zijne stelling te betwisten: „dat er tusschen eenen Papist (zulk eenen, wel te verstaan, als LUTHER, en wij met hem, bedoelde) en eenen ezel geen onderscheid is," dachten wij waarlijk niet, dat iemand het der moeite waardig zou rekenen, het manneken opzettelijk te woord te staan, dat de grootheid van LUTHER zoo geheel dom en bespottelijk tegensprak. Dan, de Heer DE ROO begreep dit anders, en verledigt zich tot ernstige wederspraak. Hij schijnt de aan LUTHER voorgeworpene woorden en uitdrukkingen niet te betwijfelen, maar beschouwt die als buiten bedoeling en verband gerukt, (en wie, die

de *Bijdrage* leest, kan daaraan twijfelen?) en geeft vooral de tastbaarste proeven op, waardoor ook dán nog, en ook bij al het overigens onvolkomene in dezen hooggeachten Hervormer, 's mans wezenlijke grootheid gehandhaafd wordt; en wij voelen bij zijne wederspraak het kleingeestige van den papistischen wrevel en bitterheid over eenen protestantschen feestdag, in een land, waar niemand het in de gedachte neemt, zich over eenen Allerheiligen-, en zoo menigen anderen Roomschen feestdag, te verontrusten. Maar voor wie dit blaadje dienen moet, weten wij niet. De Protestant behoeft het niet, en de Pausgezinde leest het niet, of, leest hij het al, dan is hij zeer zeker óf *unus e grege*, welker meening den Protestant even weinig hindert, als zij de asch van den zaligen LUTHER zelven ontrust, óf hij behoort tot die betere klasse, (die wij vertrouwen, dat, ook bij ons, niet onbeduidend is) welke de *Bijdrage* met een: „*non tali auxilio*" dadelijk hebben ter zijde gelegd.

Zonderling zijn sinds eenigen tijd de bemoeijingen der Pausgezinden, en hunne woelingen onder ons vooral ook, om hier en daar één zieltje te winnen voor hunne alleen zaligmakende Kerk; en het schijnt, alsof sommigen de verdraagzame geest, en de liefde en vrede tusschen Roomsch en Onroomsch, in onze Noordelijke provinciën, maar volstrekt niet kunnen velen, en of zij, door het geven van proeven der oudere onverbeterlijke domheid en beleedigende verbittering, den band van onderlinge welwillendheid en vrede wenschen te breken. Is misschien de aanraking en vriendbroederlijke omgang met den Protestant der alleen zaligmakende Kerke gevaarlijk? Of meent men dan inderdaad, dat de al meer en meer zegepralende verdraagzame geest in het Protestantisme tot laffe opoffering der waarheid, en het bukken onder drogredenen en magtspreuken, terugleidt? of dat het nu zoo lang onnoodig rekenen van wederlegging, en zelfs kennisneming, van den vroegeren onzin, en nu magtelooze woede van den Papist uit

de

de Middeleeuwen, den grooten, helaas! misschien onverschilligen, hoop regt heeft voorbereid, om met den hond tot zijn — (met verlof gezegd! — het is bijbelsch) *uitbraaksel* terug te keeren? — Dan, (hier valt ons Vader LUTHER's gevoelen over den Papist weder in) het was toch dom, juist *nu* den aanval te verhaasten en zoo hevig aan te binden, bij het Jubelfeest der Hervorming. Maar, als het dan toch wezen moest, geeft dit NU ons groot genoegen. Welligt had menig Protestant te dezer gelegenheid te malsch en te gunstig gedacht, en voor het publiek gesproken, over den tegenwoordigen tijdgeest, en het geheel zich te zeer gelijk gedacht aan dezen en genen denkenden kop en braven Christelijken man in de Roomschkatholijke kerk. Wij willen geene namen noemen, en bedoelen alleen maar, dat de, door de *Bijdrage* en andere geschriftjes van dien zelfden stempel enz. enz., zoo duidelijke herinnering *aan* en bevestiging *van* het: *naturam expellas furca cet.*, voor menigen Hervormden Leeraar ook nu eene bijzondere nuttigheid had; en het is misschien almede niet kwaad, zich in dezen tijd zoo nu en dan eens te herinneren, (terwijl men inmiddels den Pausgezinden gaarne bescherming bij iedere godsdienstige en burgerlijke vrijheid gunt en verzorgt) dat het verraderlijk lood, hetwelk Vader WILLEM trof, en waarvoor, naar men zegt, de Hemel beloofd was, den een' of anderen dommen Papist zoo veel vreugde gaf, dat hij, bij de verontwaardiging en diepen rouw van geheel het vaderland, daarover een *Te Deum* zong. *Sapienti sat.*

Ker-

Kerkelijke Redevoering, gehouden ter feestviering van zijnen vervulden vijfentwintigjarigen dienst, in de Lutherſche Gemeente te Rotterdam, den 21ſten Sept. 1817. Door C. P. SANDER, *oudſten Leeraar der voorn. Gemeente, Honorair Medelid der Hertoglijk-Brunswijk-Lunenburgſche Maatſchappij te Helmſtädt enz. enz. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. 1817. *In gr. 8vo.* 80 *Bl. f* :-14-:

Vraagt men, of deze ſoort van predikwijze ons zoo bevalt, dat wij wenſchen zouden, dat nog doorgaans in dezen trant, ook bij feestelijke gelegenheden, gepredikt werd, zoo moeten wij ontkennend antwoorden; maar is de vraag, of wij dit opſtel niet met genoegen en warme deelneming lazen, en of wij het niet met wezenlijke ſtichting hadden aangehoord? dan zeggen wij JA met al ons hart, zoo zelfs, dat ons iedere aanmerking op dit werk van den achtingwaardigen Grijsaard zou hinderen, en wij die ook van niemand verwachten, dan van den zoodanigen, wiens hart geheel anders, dan het onze, is geſtemd. De lezing boezemt reeds van zelve ieder*, die gevoel heeft, hartelijke toegenegenheid voor den Prediker in; en het is niet mogelijk, of dit moet nog ſterker het geval geweest zijn bij elkeenen, die den ouden man op deze wijze te dezer gelegenheid hoorde ſpreken. Voor de Gemeente te *Rotterdam* is de uitgave van dit opſtel buiten twijfel een lief geſchenk, waarin het hart van haren oudſten Leeraar en Vriend (die tot haar in het bijzonder 25 van de 43 jaren, die hij Leeraar was, het woord Gods verkondigde) luide en aandoenlijk ſpreekt; maar velen, ook van de Evangelisch-Lutherſche Gemeente elders, zullen zich mede daarover verblijden, en met hoogachting deelen in het genoegen der Rotterdamſche Gemeente, en van den thans oudſten Evangeliedienaar bij de Lutherſchen in

ge-

geheel dit Koningrijk, wiens laatste dagen wij ook hartelijk wenschen, dat God nog overvloedig zal zegenen!

Godsdienstige Opwekking aan de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Middelburg, bij het openen der nieuwe Haven op den 9den Aug. 1817. *Door* A. J. SNOUCK HURGRONJE. *Te Middelburg, bij* J. J. van de Sande. 1817. *In gr. 8vo. VIII.* 38 *Bl.* *f* :-10-:

Naar mate de opening der nieuwe Haven voor de Middelburgers eene zaak van belang was, is ook voor hen deze *Opwekking* tot dankbaarheid voor dit onverhoopt geluk belangrijk. De Leeraar schetst den voormaligen bedroefden staat van Middelburg onder de Fransche regering, en heeft dus, door vergelijking, ruime gelegenheid, zijne medeburgers tot erkentelijkheid voor dezen zegen op te wekken. Dit geschiedt, naar Ps. CXXVI: 3, op eenen ongezochten, maar vloeijenden en hartelijken toon. De Koning, aan wien deze Leerrede opgedragen wordt, was met den Erfprins ter kerke, en beiden worden plegtig aangesproken. Ook ontbreekt het in deze *Opwekking* niet aan noodzakelijke vermaningen. Algemeene deelneming in de herstelling van welvaart in ons land, waar dan ook, en gevoel, dat Middelburgs herkregen geluk een gevolg der algemeene bevrijding is, kan ook anderen, dan bewoners dier stad, het stukje met belangstelling doen lezen. — De twee Dichtstukjes op deze Preek, achter dezelve gevoegd, verdienen lof, uit hoofde der welmeenende gezindheid, die er in doorstraalt.

G. BAKKER, *Professoris medici in Academia Groningana*, Descriptio iconis pelvis femininæ et schematum capitis infantilis, iisque illustrata partus humani mechanismus. *Mede in het Nederduitsch. Met eene Plaat in fol. en twee beweegbare Kinderhoofdjes. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1816. *In gr. 4to. Het Latijnsche 32, het Nederduitsche 41 Bl. f* 3-:-:

De beroemde naam van den verdienstelijken Schrijver zal, ook zonder onze nadere aanbeveling, voldoende geweest zijn, om dit werk in veler handen te doen komen; en dan zullen allen, welke der zake eenigzins kundig zijn, met ons, deze afbeelding, en de daarbij gevoegde verklaring, als een uitstekend hulpmiddel, ter opheldering van een der belangrijkste gedeelten der verloskunst, hebben leeren kennen. Voor diegenen onzer lezeren, welke met dit belangrijk geschrift nog niet bekend zijn, willen wij hier kortelijk aanteekenen, dat de plaat de afbeelding geeft van het vrouwelijk *pelvis*, gehecht aan den romp, en overlangs doorgesneden, zoodat daardoor de helling van het *pelvis* en deszelfs verschillende diameter duidelijk worden. De beweegbare kinderhoofdjes zijn zoodanig gesteld, dat men dezelven in de verschillende, meest belangrijke, plaatsingen, de dwarsche en schuinsche uitgezonderd, kan brengen, en daardoor zich een zeer duidelijk denkbeeld vormen van de verhouding des hoofds en des bekkens in die verschillende plaatsingen, en van het werktuigelijke der geboorte bij elke derzelven. Op een der kinderhoofdjes is tevens aangewezen, op welke wijze de *forceps*, in die verschillende gevallen, het kinderhoofd omvat. — In de beschrijving wordt dit alles nader opgehelderd, en tevens, in de twee laatste hoofdstukken, over het regt gebruik van de *forceps* en de

vectis, en over de voordeelen der eerste boven de laatste, gehandeld.

De Nederduitsche beschrijving geeft dit werk nog eene algemeener nuttigheid, en maakt het een kostbaar geschenk voor vroedvrouwen, welke zoo dikwijls van alle hulpmiddelen verstoken zijn, om zich het geleerde door zintuigelijke aanschouwing méér eigen te maken. Wij wenschen, dat het ook aan dat doel beantwoorden zal, en, in veler handen, nog veel nut stichten!

Verzameling van officieele Stukken, betrekkelijk het twistgeding wegens de Hollandsche Schuld, tusschen het Fransche en het Hollandsche Gouvernement, hetwelk door de Arbiters beslist is, den 16 *October* 1816. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In gr.* 8*vo.* 176 *Bl. f* 1-16-:

Deze stukken kwamen in het voorleden jaar, te *Frankfort aan den Mein*, in het oorspronkelijk Fransch in 't licht; en de Nederlander, die geen Fransch verstaat, en toch gaarne iets wil weten van een geding, hetwelk voor zijn land van zoo veel belang geweest is, als het hier bedoelde, moge Vertaler en Uitgever dank weten, dat hij zich nu deswege, in zijne moedertaal, onderrigten kan. — Frankrijk en Holland waren het in 1814 oneens geworden over de vraag, ten wiens laste de betaling der achterstallige Intresfen van Hollands Publieke Schuld komen moest tot op November 1813, toen Frankrijk dit land had moeten verlaten. Holland beweerde, dat Frankrijk onbetwistbaar deze Intresfen betalen moest; dewijl het alle de inkomsten van Holland, waarop deszelfs schuld gevestigd was, tot op het gezegd tijdstip genoten had. Frankrijk wedersprak dit, beweerende, dat het daarvan was vrijgesteld door het Traktaat, met de Verbondene Mogendheden gesloten op den 30 Mei 1814. Eer men elkander hieromtrent had kunnen

nen verstaan, bragten de oorlogsgebeurtenisfen de Verbondene Mogendheden andermaal in Parijs, en nu werd, op den 20 November 1815, wegens dit verfchil eene overeenkomst getroffen, waarbij bepaald werd, dat hetzelve beslist zou worden door eene bijzondere Commisfie van zeven leden, waarvan Frankrijk en Holland elk twee zouden benoemen. Van twee anderen zou elk dezer Mogendheden er één kiezen uit de onzijdige Staten van *Rusland*, *Engeland*, *Zweden*, *Denemarken*, of *Napels*, en aan de twee uit dezen gekozenen werd de verkiezing van het laatfte of zevende lid verbleven. Op deze wijze werden vervolgens benoemd de Barons PASQUIER en DE SURGY door Frankrijk, de Generaal FAGEL en de Heer DE BIJE door Nederland. Frankrijk voegde hier uit de onzijdigen bij den Prins DE CASTELCICALA, Ambasfadeur der beide Siciliën, Nederland den Generaal WALTERSTORFF, Minister van *Denemarken*: en beide deze laatften verkozen tot zevende lid den Marquis DE MARIALVA. Deze Commisfie nu deed, op den 16 October 1816, bij meerderheid van ééne ftem, uitfpraak in het voordeel van Frankrijk; hebbende de Heeren FAGEL, DE BIJE en WALTERSTORFF voor *Holland*, de overigen voor *Frankrijk* geftemd. Wat nu, door elke der twistende partijen, voor derzelver fustenuën, bij de Commisfie, welke de uitfpraak heeft gedaan, is ingebragt, kan men in dezen bundel lezen. De ftukken zijn eenendertig in getale, en beftaan in *Brieven* en *Memoriën*, die hierover gewisfeld, en bij Heeren Commisfarisfen ter beflisfing ingeleverd zijn, met de *Bijlagen*, daartoe betrekkelijk; onder welke laatften bijzonder opmerkelijk is een brief van de Ministers der Verbondene Mogendheden aan den Hertôg DE RICHELIEU, eerften Minister van Frankrijk, van den 11 November 1815, waarin gemelde Ministers te kennen geven, dat hun de eisch van Holland gegrond voorkwam. Dan, de meerderheid der Heeren Commisfarisfen Decifeurs heeft het anders ingezien. Wel of kwalijk? Daarover zullen wel de ge-

voelens der lezeren verdeeld blijven, gelijk de gevoelens van Heeren Commisfarisfen zelve geweest zijn. In Holland echter zal, denken wij, de meerderheid zich wel over de uitfpraak beklagen, zoo als in Frankrijk gewis de menigte er over juichen zal. Doch de Hollander behoort zoo wel, als de Franschman, te bedenken, dat hij niet onzijdig is. Ook hapert het, in deze Verzameling, aan het allergewigtigst ftuk, waaruit de uitfpraak beoordeeld zou moeten worden, aan de opgaaf namelijk der gronden en redenen, waarop elk der Decifeurs, volgens het *Proces Verbaal* der decifive zitting, zijne ftem heeft uitgebragt. Doch deze gronden en redenen zijn vermoedelijk geheel, gedeeltelijk zeker, mondeling voorgedragen, en althans niet fchriftelijk overgelegd, of in het *Protocol* in het breede te boek gefteld; en dus kon het gezegde ftuk ook niet geleverd worden. Wie hier dus wil oordeelen, moet zeer omzigtig te werk gaan. Als men zich, onafhankelijk van al, wat hier te lezen is, eenvoudig vraagt, welke had de uitfpraak behooren te zijn, zoo men alleen met de beginfelen van billijkheid en regt had mogen te rade gaan, zal men niet lang aarzelen met te verklaren: zij had aan Holland deszelfs eisch moeten toewijzen. Maar men behoort te bedenken, dat de Beoordeelaars, volgens de overeenkomst van 20 November 1815, verpligt waren, bij hunne beoordeeling en beflisfing, *ten grondregel te nemen de wijzigingen, aan het Traktaat van Parijs van* 30 *Mei* 1814 *gegeven*, en hierbij kon ook de billijkfte aanfpraak zijn vernietigd, gelijk doorgaans, bij zulke Traktaten, de een of ander van iets moet afzien, dat hem regtmatig toekwam. En wie zal ons nu zeggen, wat de Heeren Decifeurs, aan welken men, als Staatsmannen en Diplomatieken, de bekwaamheid en bevoegdheid niet ontzeggen kan, om zelf over het Traktaat van Parijs te oordeelen, en die daartoe door hunne inftructie verpligt waren, in hetzelve meer gezien hebben, dan door partijen aan hen is voorgedragen, hetwelk invloed op hunne beflisfing gehad heeft? Met één

woord: zoo min als iemand kan of mag twijfelen, of zij, in hunne uitspraak, hunne overtuiging wel gevolgd hebben, zoo min kan iemand beslissen, of hunne overtuiging wel op genoegzame gronden gevestigd geweest is; en dus behoort hunne uitspraak, zoo wel van den kant van hun verstand, als van hun hart, volstrekt onbesproken te blijven. Ieder houde intusschen zijn eigen oordeel vrij! — Het zal misschen den lezer verwonderen te zien, dat de Hollandsche Commissaris Liquidateur, schoon het geheele geschil nu beslist moest worden naar de wijzigingen van het Traktaat van 30 Mei 1814, toch in zijne stukken uitgaat van hetgeen, onafhankelijk van dat Traktaat, de billijkheid eischte; doch men moet opmerken, dat hij ook uit het gezegd Traktaat heeft geredekaveld; en dat, hetgeen hij daarover heeft aangevoerd, door de Fransche Commissarissen zoo min genoegzaam wederlegd is, als zij, van hunnen kant, iets van dien aard hebben bijgebragt, dat het zijne eenigzins kan opwegen. Welligt zal het dezen of genen ook voorkomen, dat al, wat hier wordt aangevoerd, over het geschil, of de Fransche en Hollandsche Schuld al, dan niet, te zamen gesmolten zijn geweest, over derzelver Grootboeken, Administratiën enz., ten principale niet even noodzakelijk was, en gedeeltelijk nutteloos de hoofdzaak intricaat en duister gemaakt heeft; doch elk zal met genoegen zien, hoe de Fransche Commissarissen, over verscheidene hunner stoute verzekeringen, door de onwederleggelijkste bewijzen van het tegendeel, beschaamd gemaakt zijn. Daartegen zal het velen misschien spijten, dat de pen van den Hollandschen Commissaris zoo scherp is versneden geweest; en zullen zij oordeelen, dat, in allen gevalle, maar inzonderheid omdat onder de Heeren Decifeurs zelven twee Franschen waren, welken het geene zaak was ontevreden te maken, eene minder *vive* schrijfwijs niet onraadzaam geweest ware. — Doch, *manum de tabula!*

Lotgevallen van een' Zwitser, op zijne Reize naar Jeruzalem en den Libanon. Met Platen. Iste Deel. Te Haarlem, bij F. Bohn. *In gr.* 8vo. *XII en* 363 *Bl.* *f* 3-:-:

Zie hier een der onderhoudendste en bestgeschrevene Reisverhalen, die wij onder den vloed van boeken dezer soort in langen tijd gelezen hebben. Doch bij het woord *bestgeschreven* verzoeken wij den Lezer, zich geenen grootschen, deftigen, zwierigen stijl, maar het *Ideaal* eener Reisbeschrijving voor den geest te brengen, d. i. van een getrouw verhaal der meer of min belangrijke ontmoetingen, gewaarwordingen en opmerkingen des Reizigers, alles in verband beschouwd met de landen, die hij bezoekt. En aan deze vereischten voldoet deze Reis op eene uitstekende wijze, ten minste als lectuur *voor het Algemeen:* de Geleerde, die oudheidkundige aanteekeningen, nieuw ontdekte inschriften, natuur- of geneeskundige behandeling van sommige nog min bekende punten uit de plaatsbeschrijving van de *Levant* verwacht, zal zich hier minder voldaan zien; maar de Heer MAYR (dus is de naam van den Reiziger) heeft ook voor dezen niet geschreven, want hij was zelf geen Geleerde, maar reisde als Fabrikeur om handelzaken, gelijk men uit *ééne* enkele plaats van zijn boek kan opmaken, want uitdrukkelijk zegt hij dit nergens, en verschilt hierin van eene menigte Reizigers, die ons eeuwig van hun bedrijf vertellen, even als moest dit voor ons zoo belangrijk zijn als voor hen, en dus het *Propertiaansche: navita de ventis etc.* op eene voor den Lezer zeer onaangename wijze bewaarheden. Echter ware het toch niet kwaad geweest, met een enkel woord het doel der reize te melden; thans gaan wij eensklaps met hem te *Weenen* scheep, zonder te weten, waar hij eigenlijk heen moet. Doch weldra weet hij ons zóó te boeijen, dat ons zijn gezelschap onmisbaar wordt. Eene menigte opmerkingen, die van onbevoor-

oordeelde kennis van menfchen en zaken getuigen, zoo wel als van 's mans fchrander oordeel, onpartijdige manier van befchouwing en goede luim, doen ons met welgevallen ook door de barfte ftreken, te midden der onbefchaafdfte horden, zoo wel als der diepverbasterde *Grieken*, welke dien naam niet meer waardig zijn, met hem reizen. Eerst gaat de weg van *Weenen* naar *Temeswar*. *Hongarije* bevalt den Schrijver over 't algemeen niet; het is (vooral achter *Pesth*) eene *het oog vermoeijende vlakte, onbebouwde velden, zwaar zand, woestenijen zonder boomen, dikwijls van de eene pleisterplaats tot de andere.* En dit, in een der vruchtbaarfte landen der wereld, nog in 1812! De nitfluitende manier van beheer dezes Koningrijks, waardoor alle uitgaande voortbrengfelen op de grenzen, zelfs der *Oostenrijkfche* Erfftaten, een' zwaren tol moeten betalen, en de verbazend groote bezittingen des Adels, terwijl de boer naauwelijks een duim gronds bezit, zullen wel de redenen van dit kwaad zijn. De Schrijver, ondertusfchen, denkt aan de luiheid der inwoneren; misfchien, helaas! uit moedeloosheid. *De ontvolkte straten van* Ofen (de oude hoofdftad) *zouden in* Zwitferland *tot gemeene weide kunnen dienen, met zulk fchoon gras zijn zij bedekt.* Geheel anders vertoont zich het *bannaat* van *Temeswar: men kent het terftond aan de betere bebouwing van het land; men ziet er vlijt en werkzaamheid, en ontmoet weder de zoo lang gemiste heuvels, bosfchen en aangename landfchappen.*

Te *Oud-Orfowa* werd de Schrijver door het gezigt der eerfte *Turken* in *gala* verrast. Over deze Natie oordeelt hij in 't algemeen gunftiger, dan over hare onderdanen, de hedendaagfche *Grieken*. De volgende karakterfchets van laatstgenoemde Volk kunnen wij ons niet onthouden over te nemen:

„Het grootfte gedeelte van deze Natie is, door de Natuur, met uitftekende, men zoude haast kunnen zeggen, aangeborene, geestvermogens begaafd; een gelukkig geheugen en eene uitmuntende gefchiktheid om ta-

talen te leeren schijnen de meesten van hen eigen; niet zelden vindt men Grieken, die acht of negen talen verstaan en spreken. Over het algemeen zijn zij levendig van karakter, slim, opgeruimd, gezellig; dit zijn de grondtrekken; zijn ze beschaafd, het zij door de omstandigheden of door den godsdienst, dan beheerschen zij zich zelve met kracht in alle omstandigheden, die hun toorn of misnoegen verwekken; zij schijnen koel, ook dan wanneer hun bloed kookt. Van hunne vroegste kindschheid af werkt op hen het voorbeeld van listige vermomming; loos en doortrapt, bedekken zij kunstiglijk hun ware karakter, door al het uitwendige der vriendschap en der beleefdheid, zoodra het hun persoonlijk belang geldt. Dikwijls had ik gelegenheid, om mij hiervan, zoo wel bij eigene ondervinding, als bij die van anderen, te overtuigen. Een hoofdtrek van bijna allen, zonder eenige uitzondering, is partijzucht en jaloezij van den eenen stam jegens den anderen; is er de minste schijn, dat de eene partij de andere zoude kunnen de loef afsteken, dan zijn er terstond wel een vijftigtal gereed, om heimelijk de mogelijkheid daartoe weg te nemen; en ik houd mij overtuigd, dat, wanneer men het op de meerderheid van de stemmen liet aankomen, eer tien Turken op den troon zouden gezet worden, dan dat men met elkander overeenkwam, om aan een' Griek die plaats in te ruimen. Geen stam, geene familie zoude grootmoedig genoeg denken, om eenen anderen stam daartoe te helpen brengen. Van den geest der Oude Grieken is op de Nieuwere niets overgegaan, dan de tweedragt en partijzucht onder de familien. Het spreekwoord: *Tien Grieken, elf zinnen* schijnt wel gegrond te zijn; dit heeft niet slechts een, maar hebben verscheidene Grieken mij openhartig bekend. Het beginsel, door eer- en ijver-zucht gevoed, liever eenen Vreemdeling over zich te zien heerschen, dan eene gehate Tegenpartij, zal de Grieken, tot aan den jongsten dag, beletten, een vrij en onafhankelijk volk te worden.".

Veel

Veel van deze geaardheid der *Grieken* moeten de oorspronkelijk *Slavonische Serviërs* hebben overgenomen, die laag genoeg konden zijn, onlangs hunnen manmoedigen bevrijder en verdediger, TSCHERNI GEORGE, zelv' aan de *Turken* op te offeren. Van dezen man wordt hier veel goeds gezegd, onder anderen zijne strenge krijgstucht geroemd, ten behoeve waarvan hij zelfs zijn' broeder ten dood liet brengen; aan den anderen kant heeft hij den naam van *de zwarte* verkregen, omdat hij zijn' eigenen vader, die tot de *Turken* wilde overgaan, vermoord heeft.

Van *Orsowa* ging de reis op den *Donau* naar *Widdin*. Onderhoudend is hier de beschrijving der levenswijze in deze reeds geheel *Turksche* stad. Vanhier moest de Schrijver zich in eene karavane bij een paar *Grieken* voegen, die hem tot *Seres* verzelden. Zeer belangrijk, zelfs welsprekend, is de vergelijkende beschrijving van het aangename en onaangename eener zoodanige karavanenreis, bl. 68—76, waarvan, in weerwil van tallooze ongemakken en ontberingen, de Schrijver het eerste in grootere mate smaakte, maar juist omdat hij gehard was tegen moeite en gemis, en geene gevaren vreesde. Zoo het niet te lang ware, zouden wij dit stuk, als eene proeve van 's mans trant van zien en voordragen, gaarne den Lezer mededeelen; nu moeten wij hem tot het boek zelve wijzen. Door weinige ellendige dorpen heen, kwam men eindelijk te *Seres*; onderweg hadden de trouwelooze reisgenooten van den Schrijver hem reeds verlaten; hij was dus hier alleen in eene vreemde stad, waar hij geen woord van de taal verstond, maar door een' jongen *Griek* nog gelukkig werd te regt geholpen. — *Seres* is aanzienlijk en groot, en in *Macedonië*, waartoe zij behoort, heerschen welvaart en rijkdom. De afschuwelijke morsigheid is hier echter ten top geklommen; de krengen verrotten op den weg. (Zou dit niet eene van de hoofdoorzaken der pest zijn?) De Schrijver vertrok vanhier weder te land naar *Konstantinopel*, waar juist de pest woedde, die dagelijks anderhalf of tweeduizend

menschen in 't graf sleepte. Zijn gedrag bij die gelegenheid was meer roekeloos dan heldhaftig, en wij zien waarachtig geene reden om *gedurig te lagchen*, wanneer er iemand in de buurt de pest krijgt, en men nu uit voorzorg alles berookt en in azijn legt. Het was zekerlijk meer geluk dan wijsheid, dat de Heer MAYR, in weerwil van zijne onbezorgdheid en zijn gedurig uitgaan, terwijl de straten vol waren met lijken van aan de pest gestorvenen, die men grafwaarts droeg, nog gezond bleef. Deze al te groote vermetelheid is ook uit andere stalen kennelijk.

Hoeveel er ook over *Konstantinopel* geschreven zij, hebben wij nogtans de beschrijving van den Heer MAYR met genoegen gelezen. Ook hier valt hij bijzonder laag op de *Grieken*, op hunnen ellendigen eerdienst (bl. 172), en brengt stalen van hunne slechte geaardheid bij, die zijn boven medegedeeld oordeel bevestigen. Op bl. 185—190 vinden wij eene zeer schilderachtige beschrijving van eenen brand te *Konstantinopel* (vóór de verschijning van dit werk reeds in ons *Mengelwerk* opgenomen) van bijna *tienduizend* huizen!! En drie jaren te voren was geheel *Pera* afgebrand! Ja, CHÂTEAUBRIANT heeft gelijk: *Geene vertooning van vreugde, geen zweem van geluk treft hier uw oog* (*). „Prachtig en eenig (zegt MAYR) is het gezigt op de ommestreken dezer onmetelijk groote stad; waarlijk, hetzelve vindt men nergens elders. Evenwel, ook slechts het gezigt, en wel uit de verte, is zoo voortreffelijk; de voorwerpen zelve zijn dit niet. Men kan het zeer gepast vergelijken met schilderwerk *en fresco*, of met dat, hetwelk voor decoratien wordt gemaakt, dat op eenen afstand eene heerlijke werking doet, maar, van nabij beschouwd, niets voortreffelijks of schoons aanbiedt, en, in plaats van een hooger genot te verschaffen, veeleer afkeer verwekt. Van verre wenkt u het boschje met zijne donke-

(*) *Reis van Parijs naar Jeruzalem*, Iste D. bl. 295. Ned. Vert.

kere cipresſen, en noodigt u in zijne bekoorlijke ſchaduw; gij ſpoedt u naar hetzelve toe, en vindt klompen en hoopen van ſteen, over welke gij naauwelijks kunt gaan; geene drie ſchreden kunt gij doen, buiten het ſmalle pad, dat het boschje doorkruist; eene bedorvene pestlucht ademt gij in onder de ſchaduw der boomen, en gij haast u, om de plaats nog ſpoediger te verlaten, dan gij gekomen zijt, en zet u liever in de hitte der zon neder. De ſchoone amphiteaterſche hoogten, zoo onbeſchrijfelijk bekoorlijk voor het oog, wat zijn dezelve, wanneer men ze van nabij beſchouwt? De wandelaar kruipt langs naauwe gaten, tusſchen bouwvallige hutten van verrot hout, tusſchen huizen, die meer naar hoenderhokken, dan naar menſchenwoningen gelijken, met moeite door; en wanneer hij eindelijk hier doorgeworſteld is tot op de heuvels, welke van verre zoo betooverend ſchoon ſchenen te zijn, vindt hij geraas en getier, wordt geſtooten en getrapt door de heſſe eener ruwe natie, in de morſige en naauwe ſtraten vervolgd door tallooze honden, die dikwijls meer voorregt genieten, dan een vreemdeling. Daarbij komt nog een onverdragelijke ſtank, door de morſigheid verwekt, welke den dampkring, die hier anders uitmuntend zoude zijn, zeer ongezond maakt. De *Dſchamisen* en *Minarets*, het meest bezienswaardige in deze ſtad, mag men niet betreden." Ook MAYR, hoe gehard tegen allerlei onaangenaamheden, kon het toch in deze van buiten zoo veelbelovende, van binnen zoo ellendige en walgelijke ſtad niet uithouden; en, 't is geen zonderling is, één ongerijf ſchijnt hem ruim zoo zeer als de pest verjaagd te hebben — de honden, waarover hij zich niet alleen hier, maar ook elders, ook in *Egypte*, kortom in de meeste *Turkſche* plaatſen, bitterlijk beklaagt. Tusſchenbeiden bezocht hij de *Prinſen*-eilanden, waarvan hij een zeer gunſtig denkbeeld geeft. — Uit deze Wereldſtad ging de reis door *Anatolië*, een heerlijk land, waar de tabaksplanten, *bijna vijf voet hoog*, naast vijge-, olijf- en andere vruchtboomen ſtonden, naar *Smyrna*, waarvan weinig gezegd wordt; voorts over *Scio* en *Rhodus* (van de reis naar *Cyprus* op een verpest ſchip werd hij gelukkig terug gehouden) naar *Alexandrië*. Te *Rhodus* ondervond hij een klein, doch treffend bewijs van *Turkſche* eerlijkheid, en vernam er in het klooster een van nog meer belang. Over 't algemeen houdt de Schrijver meer van de *Turken* dan van de *Grieken*, en leer-

leerde ook bij voorkeur de taal der eersten, althans voor zijn noodig gebruik. — In het oude *Alexandrië* bewonderde hij voornamelijk de zoogenoemde *Zuil van Pompejus*, door hem met vrij wat vergrooting (bl. 242) *het voortreffelijkste werk der wereld in zijne soort* genoemd. Het nieuwe *Alexandrië* is door de *Franschen* en *Engelschen* als om strijd verwoest, ook een dam langs de zee, die millioenen moet gekost hebben; zoodat nu vruchtbaar land in een schadelijk moeras is veranderd. (Zijn dit de eenige voetstappen der *beschavende Europeërs* in *Egypte?*) Hij reisde vervolgens naar *Rosette*, welks schoonheid hij zeer roemt. Langs den *Nijl* zag hij verbazend veel metselwerk, thans in puin of verzonken, alles van gebakken steenen, 't welk hij aan den arbeid der *Israëliten* onder de PHARAO's toeschrijft. Ook *Groot-Kaire* liet hij niet onbezocht, en strekte vandaar zijne reis uit naar *Medine* in *Fayoum*, in welk vruchtbaar landschap hij het meer *Maris*, veertig uren in den omtrek, door millioenen sneeuwwitte vogels bedekt, en het *Labyrinth*, of deszelfs puinhoopen, beschouwde, en oog- of oorgetuige was van de deerlijke mishandeling der *Koptische Christenen* door de *Mammelukken* en *Renegaten*. Eene schoone uitboezeming, hierbij uit het hart opgeweld, doet het menschelijk en godsdienstig gevoel des Schrijvers eere aan, (bl. 321.) Zijne kas vergunde hem niet, het eigenlijke *Opper-Egypte* noch *Thebe's* bouwvallen te bezoeken; hij werd lang door tegenwind opgehouden, en kwam dus gelukkig te *Rosette*, toen de reeds uitgebrokene pest te *Alexandrië* hem belette daarheen te gaan. Dankbaar erkent hij te dezer gelegenheid het bestuur der Voorzienigheid, (bl. 352.) De heerschende pest hield hem uit *Alexandrië* en *Griekenland* terug, en dreef hem aan, *Syrië* te bezoeken, waar echter ook de pest woedde.

Niettegenstaande onzen breeden lof, over 't algemeen aan dit boek toegezwaaid, zijn wij nogtans ook op eenige plaatsen gestuit, waar wij den Reiziger wel wat meer geleerdheid, althans verkregene kunde, hadden toegewenscht. Er zou, vlak bij *Konstantinopel*, eene verbazend lange brug, *op order van een overwinnend* Russisch *Generaal*, zijn gemaakt. Wanneer waren de *Russen* zoo digt bij die stad? In de tiende Eeuw, ja; maar zoo oud zal die brug wel niet zijn. Van den *Mohammedaanschen* Godsdienst heeft MAYR zeer oppervlakkige, ja verkeerde begrippen. Hij denkt, dat de *Muzelmannen* hun-

kunnen Profeet *met God verbonden* beschouwen, (bl. 196) en vertelt getrouwelijk het oude *Grieksche* fabeltje na van den opsteller des *Korans*, die door MOHAMMED in eenen put zou geplaatst zijn, en, toen de *Koran* in plaats van wit papier uit dien put te voorschijn kwam, tot zijn' dank onder steenen bedolven zou wezen. Het is immers algemeen bekend, dat de *Koran stukswijze*, naar dat het den Profeet te passe kwam, is uitgevaardigd. Ook was *Arabië's* groote Wetgever, de Dweeper voor Gods Eenheid, zulk een lage booswicht niet. Zelfs noemt MAYR hem *een' listigen Turk!* Ook verwerpen de *Wechabiten* (bl. 284) niet *alle* godsdienstige begrippen van andere Volken; zij zijn wreede *Deïsten*. Hoe kan (bl. 301) een *Griek* de éénige *Frank* zijn in *Fayoum?* De *draad van Ariadne* (bl. 308) behoort niet in het *Egyptische*, maar *Kretische Labyrinth* te huis.

De vertaling leest als een origineel. Behalve de stuitende drukfout van LEANDER's *teorn* voor *toren*, (bl. 123) hebben wij geene van belang gevonden.

Nederland, verlost A°. 1813, in drie Zangen, door AMBROSIUS JUSTUS ZUBLI. *Te Rotterdam, bij* M. Wijt. 1817. *Met een' gegraveerden Titel en eene Plaat. In gr. 8vo. Behalve het voorwerk*, 62 *bl.* *f* 1-16-:

Een ander Recensent heeft, in de *Letteroefeningen* van 1814, 1ste St. bl. 556, na een gunstig verslag van den *Hector* des Franschen Dichters DE LANCIVAL, door den Heer ZUBLI vrij gevolgd, geoordeeld, dat zijn Ed., in die navolging, eenen zoo dichterlijken aanleg had geopenbaard, dat de onderneming van een oorspronkelijk Heldenstuk voor hem niet meer eene gewaagde taak zou kunnen zijn, en heeft hem daartoe met alle vaderlandsche geestdrift uitgenoodigd. De Heer ZUBLI schenkt ons thans zulk een stuk, in de opgemelde drie zangen. Zij bezingen een onderwerp, hetwelk reeds vele vaderlandsche Dichters en Redenaars bezig hield; doch de Heer ZUBLI oordeelde, dat geen hunner iets geleverd had, volledig genoeg, om een behoorlijk gedenkstuk uit te maken van de gewigtige gebeurtenis. Hij beproefde dan zijne kunstkrachten, of hem gelukken mogt, daarvan een meer uitgebreid *Heldendicht* zamen te stellen, waarin tevens de bron

onzer voormalige rampen werd aangewezen, en geeft hier de vrucht van deze poging. Waarom niet vroeger? Omdat hij, als zeker, verwachtte, dat kundiger Dichters, aangemoedigd door Neêrlands grijzen Admiraal, (VAN KINSBERGEN, aan wien dit dichtstuk, met eene opdragt in verzen, gewijd wordt) iets voortreffelijkers zouden voortbrengen. Terwijl echter niemand optrad, verliep de tijd, en huiverde de Dichter hoe langer zoo meer, om te voorschijn te treden, tot dat hij, in het voorjaar van 1817, zijn stuk, in twee beroemde Genootschappen te Rotterdam, had voorgelezen, en door beiden, bij monde van derzelver Voorzitters, verzocht werd, hetzelve noch hun, noch der Natie te onthouden. Wij betuigen den Heere ZUBLI dank, dat hij aan dit aanzoek gehoor gegeven heeft. Hij heeft, om het voormaals gebeurde met het tegenwoordige te verbinden en als tot één geheel te brengen, noodig geacht, zijn dichtstuk in drie zangen te verdeelen, en in den *eersten* te bezingen de bron van Neêrlands rampen, ontsprongen uit de verschrikkelijke Staatsomwenteling in Frankrijk, ten tijde van LODEWIJK XVI; in den *tweeden*, de rampen, door ons verduurd onder den ijzeren schepter van NAPOLEON, en ook deszelfs val; in den *derden*, onze verlossing. Recensent heeft in dit dichtstuk eene menigte schoonheden bewonderd, en wenschte, dat hij volstaan mogt met daaraan enkel zijnen lof toe te zwaaijen. Hij is huiverig, om over het geheel zijn oordeel te vellen, en op het een en ander zijne aanmerkingen te maken. Doch het publiek eischt dit. Welaan! Na betuigd te hebben, dat hij volstrekt verwijderd is van alle doel, om de kunstverdiensten van den Heer ZUBLI eenigzins te verkleinen, en dat hij alleen wenscht, tot de nog hoogere volmaking en beschaving der Nederlandsche kunst iets toe te brengen, zal hij zeggen, wat hem dunkt, en waarop hij aanmerking heeft.

Vooreerst merkt hij aan, dat Neêrlands verlossing, voor zoo ver zij hier geschetst wordt, zich niet bepaalt tot 1813, maar voortloopt tot in 1814; en oordeelt hij, dat het dichtstuk aan de, in een Heldendicht noodzakelijke, *eenheid* ontbreekt, en dat juist hetgeen de Heer ZUBLI noodig achtte, om er die in te brengen, ze er uit heeft weggenomen, namelijk de verdeeling in *drie* zangen, die *elk een afzonderlijk onderwerp* bezingen: 1. de bron van Neêrlands rampen; 2. die rampen zelf; 3. de verlossing daaruit. In een Heldendicht moet

moet de hoofdperfoon, of hoofdgebeurtenis, het *doorgaand hoofdonderwerp* zijn, en al het overige daaraan ondergefchikt, en daarin als ingeweven worden. Hier is dat hoofdonderwerp Neêrlands verlosfing. Dat daarbij ook aan Neêrlands rampen (aan derzelver oorfprong behoefde, dunkt ons, niet, dan met weinigen) gedacht werd, is natuurlijk, noodzakelijk zelfs, om het heil der verlosfing regt te doen uitkomen. Maar het tafereel daarvan moest niet op zich zelf ftaan, en niet even uitvoerig gefchilderd worden, als dat der verlosfing zelve. Men heeft nu, in plaats van één, drie tafereelen. Het is waar, zij ftaan in onderling verband, en de Heer ZUBLI heeft ze ook, als zoodanig, voorgefteld; maar dit zegt niet meer, dan dat hij de *drie* fchilderijen aan *één* lint heeft opgehangen, en het moest flechts *ééne* fchilderij zijn. — Dit zij genoeg, wat het ftuk, als *één geheel* uitmakende, betreft.

Wat nu de *bijzondere deelen* aangaat: in den *eerften* zang wordt de Staatsomwenteling in Frankrijk, waaraan men Neêrlands rampen wijt, *in het algemeen* befchreven. Ons dunkt, van haar moest alleen zijn gewaagd, voor zoo veel zij, als oorzaak van, of liever aanleiding tot, Neêrlands rampen befchouwd moest worden. Dit zou zeer veel hebben afgefneden, en den Dichter juist in ftaat gefteld hebben, om haar zóó in het verfchiet te plaatfen, dat zij, aan hetgeen op den voorgrond ftaan moest, geen nadeel doen kon. En in zulk een verfchiet had zij, naar ons oordeel, ook des te noodzakelijker moeten komen, omdat zij eene zoo *verwijderde* bron onzer rampen geweest is, die toch uit latere gebeurtenisfen, welke ja wel gevolgen, maar geene *noodzakelijke* gevolgen, der gezegde omwenteling geweest zijn, voornamelijk zijn voortgevloeid. Wilde de Dichter tot de *eerfte fource* opklimmen, dan had hij nog hooger dienen te gaan: en, daar hij nu tot de gemelde omwenteling heeft willen opklimmen, had hij, dunkt ons, op het einde van zijnen zang, ook in het bijzonder moeten gewagen van het vertrek des Stadhouders in 1795, vooral dáárom, dat hij, in zijnen *derden* zang, zulk een voornaam deel der juichensftof ontleent van de komst onzes tegenwoordigen Konings, welke hij als eene *terugkomst* voorftelt, en welke nu buiten alle verband is met het vorige.

Op den *tweeden* zang hebben wij bijzonderlijk aan te merken, dat, daar de Heer ZUBLI in denzelven in zoo vele bijzonderheden getreden is, hij, naar ons inzien, in nog meerde-

deren had dienen te komen. Een Dichter moet zekerlijk niet verhalen zoo als een Geschiedschrijver; maar hij moet toch geene al te groote sprongen doen, en geene hoofdpunten onaangestipt laten. Dit meenen wij, dat hier geschiedt. Van NAPOLEON's opkomst tot aan zijn' eersten ondergang wordt een tafereel geschetst;* maar daarin met niet één woord gewaagd van zijn herhaald strijden met Pruissen, Oostenrijk, Rusland enz., eer het tot den krijg kwam, die met de groote *katastrophe* eindigde; indien men nog zeggen kan, dat dit alles is begrepen in de algemeene beschrijving zijner verwoesting van Duitschland, op bl. 26. Ook van den altoosdurenden kamp met Engeland, waarvan zoo menige oorlog, en vooral de verovering en het ongeluk van Nederland, de nasleep was, wordt niet gerept. Zoo ook niet van hetgeen, na zijne laatste nederlaag in 1814, van hem wierd, en waar hij bleef. Dat ook, van hetgeen daarop volgde, niets voorkomt, is natuurlijk, omdat de Dichter de geschiedenis uit haren stand in 1814 nam; doch zou de stand van 1815 niet veel verkieslijker geweest zijn, om hetgeen, sedert NAPOLEON's eerste verdwijning van het tooneel, tot dat hij het ten tweeden male verlaten moest, is voorgevallen? Wij meenen volstrekt, ja.

Nu betreffende den *derden* zang. In de beschrijving van 's volks vreugde, bij den aanvang der laatste omwenteling, laat de Dichter hetzelve den blijden kreet aanheffen: *Oranje, Oranje komt!* Dan spreekt hij 's lands BRUTUSSEN aan, juicht hunne onderneming toe, en vraagt, na een twintigtal regelen:

Maar is uw zegepraal, ô Eedlen! wel volkomen?
's Lands Erfprins daagt niet op, het volk begint te schromen.
Wij zijn nog onder 't juk van 's Dwinglands heerschappij.

Nu wordt de vlugt der Franschen, en de blijdschap daarover, beschreven, en de Dichter vervolgt daarna:

Maar, Eedlen! welk een vreugd mij ook in 't oor moog klinken,
'k Zie, onder al 't gejuich, den traan der droefheid blinken.
Nog daagt 's lands Vorst niet op.

Hij stort hierover zijne klagt, in dertig regelen, uit, en be-

besluit die met eene bede aan den Prins, om toch spoedig te komen. Dan beschrijft hij den aantogt der Russische en Pruissische benden in zesenveertig regels, en op het slot komt weder de uitroep: *Ach! dat 's volks Redder kwam!* Dit alles verwekt nu, onder het lezen, een denkbeeld, hetwelk wij verzekerd zijn, dat volstrekt met de bedoeling van den Heer ZUBLI strijdt, alsof 's Lands Redder, opzettelijk, lang gesammeld had, huiverig geweest was, en eerst wel verzekerd had willen zijn, dat hij, zonder gevaar, komen kon.

Eene andere aanmerking is deze: Op bl. 44 en 45 heet het, wegens de Franschen, bij hunnen aftogt: *zij vlugten wijd en zijd*, — *Gods Engel zweept hen voort*, *verjaagt hen stad bij stad* (jaagt hen van, of uit, stad bij stad) — *hun vlugt is algemeen*, — en *een enkel onverlaat moog hier en daar nog zwerven.* Hierop volgt op bl. 46, dat *de Fransche haan nog kraait van Gorkums wal en toren*, en dat hij nog in Naarden, aan den IJsfel, in het Sticht, te Texel, aan de Helder, in de Betuw, op de Veluw, in den Briel enz. genesteld is. Daarna wekt de Dichter de aanrukkende Russen op, om naar Utrecht enz. te snellen, om hem te verjagen, spoort de burgerijen der nog bezette steden aan tot moed en het afwerpen van het juk, verhaalt, nu eerst, den aftogt van MOLITOR uit Utrecht, en voorspelt eerlang algemeene bevrijding. Hoe strookt dit nu met het eerste: *zijn vlugt is algemeen*, — *een enkel onverlaat* enz.? — Voorts dunkt ons de *eigenlijke verlossing* van Nederland, het hoofdonderwerp van het geheele dichtstuk, in dezen derden zang, nu zoo veel te kort, als de bron van 's lands rampen en die rampen zelf, in de vorige zangen, te breed beschreven; doch dit was onvermijdelijk, daar, over de rampen zoo breed zijnde uitgeweid, de verlossing nu, indien men in geene herhalingen wilde vallen, wel kort bezongen moest worden. De opwekking, ondertusschen, om te juichen, die van bl. 52 tot 59 doorloopt, is, in ons oog, in evenredigheid weder te lang en al te veel gebijzonderd, hoe schoon ook meestal de verzen mogen zijn. Om daarvan een proefje te geven, waaruit men tevens over de gegrondheid of ongegrondheid onzer aanmerking kan oordeelen, kiezen wij het volgende van bl. 55 en 56:

Juicht, Veldelingen! juicht, gij, die in Ceres dreven
Haar gouden korenhalm doet voor uw sikkel beven,

Danst

Danst vrij om elke fchoof, om iedre granenvracht,
Al zingende in triumf de bergfchuur ingebragt!
Juicht vrolijk, nijvre Drom van wakkre Landgezellen,
Die d'uijers van uw vee, door 't malfche kruid, ziet zwellen
Van 't boterbarend vocht, dat uit zijn fpenen fpat,
En, door uw vlijt geftremd, de vette kaas bevat!
Deelt mede in hunne vreugd, gij, die, langs ftruik en heiden,
Uw kudde, in wol gedost, tot aan den buik laat weiden:
Kweelt op uw herdersfluit 't aloud Oranje-lied:
Maar wat gij ook bezingt, vergeet uw Schepper niet!
Verheug u, dartle Rei, die in Pomona's ftreken,
Waar zij Vertumnus toeft, de koele vrucht moogt kweeken;
Gij, die ons hart verrukt, de zinnen ftreelt en vleit,
Als ge ons, in Flora's hof, door duizend geuren leidt,
De trotfche Tulp ons toont, als Koning van de bloemen,
De Roos, als Koningin, waarop haar tuin mag roemen;
Of in Diana's woud, ontbladerd en verdord,
Den fchuwen Haas vervolgt, of uit zijn leger port,
En 't fchichtig Wild alom, ontfprongen aan zijn kuilen,
Op 't dondren van uw fchot bezwijken doet of huilen. *enz.*

Nu ook iets in den verhevener heldentoon. Op bl. 25 en 26 roept de Dichter volken en Vorften op, om van de onregtvaardigheid, de heerschzucht, met één woord, van de gruwelen van BONAPARTE te getuigen. Hiertoe behoort op bl. 26:

Tuig dit, ô Napels grond! Sicieljes vruchtbaar land!
Wat vuur, nog gloeijender, dan dat in d'Etna brandt,
Of uw Vefuvius doet uit zijn krater vloeijen,
Zijn helfche blikfemtoorts deed in uw beemden gloeijen! —
Germanje, ach! gij Germanje, ô ftil en vreedzaam oord,
Zoo vaak het treurtooneel van fchrik en angst en moord,
Getuig, hoe 's Dwinglands heir, op u ter neêr gedonderd,
Uw fteden heeft verwoest, uw Burgers uitgeplonderd!
ô Donau, Oder, Elbe, of waar uw handel bloeit!
ô Rhijn en Moezelftroom, waar d'eedle wijnftok groeit,
Rivieren van rondom; gij Beemden, Vlekken, Dorpen,
Getuigt, wat ftroomen bloeds die Dwingeland deed florpen!
Gij bovenal, mijn Land! roep luidkeels uit, wat hoon,
Wat ramp gij hebt verduurd van dezen Afgronds-Zoon!

De-

Deze titel van *Afgronds-Zoon* wil ons echter niet gevallen; beter evenwel nog, dan die van *Tarantelspin*, mede aan den Dwingeland op bl. 31 gegeven.

Wij nemen de vrijheid, hier nu nog de volgende kleinigheden bij te voegen:

Op bl. 4. wordt Nederland een *gezegend plekje gronds* genoemd,

door de Almagt uitverkoren,
Om aan des aardrijks trans met zonneglans te gloren,

en een weinig lager wordt gezegd, dat dat plekje, *'in de Diadeem der volken, als pronkjuweel mogt pralen.* Wij twijfelen, of dit algemeen behagen zal.

Op bl. 25 lezen wij, wegens den Paus en NAPOLEON:

Getuig het, hoe hij dwong, in spijt van alle wetten,
De keizerlijke kroon zich op het hoofd te zetten.

Dit zal zekerlijk moeten zijn: *Getuig, hoe hij u dwong — hem op het hoofd te zetten.*

Op bl. 38 noopt de Dichter zijne Zangster eene wijl te rusten, en zegt:

Uw snaren zijn doorweekt van 't edel ziltig nat,
Geborreld uit uw hart, ten oogen uitgespat.
Maar dat ontsiert u niet.

Sieren echter deze regels den zang wel?

Op bl. 47.

De gouden Adelaar treedt nog, met scherpen bek,
Uw vloot aan Texels reê en Helder op den nek.

 Dat

Dat *met den bek treden* van een' *gouden* arend, *op den rek van eene vloot*, wilden wij wel eens gezien hebben.

Op bl. 49. „ Doesburg, trots(ch) op hooggetopte boomen, thans neêrgeveld!" Hier zal men zekerlijk, in gedachten, *weleer* bij trotsch moeten invullen.

Wij zijn te bang voor Russische speren, die in 't bloed *plassen*, en voor Kozakken-spiesen, *scherp gepunt*, *die diep in 't harte gaan*, om er mede te kortswijlen, en leggen dus de pen neder.

HENRICI COLLOT D'ESCURY *van Heinenoord*, Carminum Fasciculus. Hag. apud *Fratres van Cleef*. 1817. 8vo. *Voorrede enz. XII — Gedichten* 148 *Bl. f* 1-16-:.

Het is binnen- en buitenlands genoeg bekend, hoezeer onze voorouders in het vak der Latijnsche dichtkunde hebben uitgemunt. JANUS SECUNDUS, de DOUSA'S, de HEINSIUSSEN, BROEKHUIZEN, FRANCIUS, de BURMANNEN, SCHRADER en meer andere namen pronken met luister aan dien dichtkundigen hemel. En hoezeer het voor geruimen tijd geschapen scheen, dat wij dien roem voortaan aan andere volken zouden moeten afstaan, zijn er toch altijd mannen gevonden, die krachts genoeg bezaten om zich boven den geest der eeuwe te verheffen. De Hoogleeraar D. WYTTENBACH, aan wien ons letterkundig vaderland onsterfelijke weldaden verschuldigd is, heeft, zonder dat hij zulks bedoeld of gewild heeft, veel toegebragt om dien geest der eeuwe te vormen. Indien een WYTTENBACH zag, dat jonge lieden al hunnen tijd verspilden aan het maken van dikwijls middelmatige of slechte verzen, en, zoo zij eens proza moesten schrijven, op eene manier schreven, welke de kieschheid van ieder beschaafd mensch, ik laat staan van eenen WYTTENBACH, kwetsten, dan konde het wel niet anders, of hij moest zijne stem laten hooren tegen zulk een toenemend bederf des goeden smaaks. Kleine geesten, van grootsche gedachten over zich zelven, hoorden die stem, en zagen van haste gaarne met min-

minachting op iets neêr, tot hetwelk zij zich niet konden verheffen. WYTTENBACH had het gezegd. Doch deze zelfde groote man had ook gezegd, hoe men de Griekfche en Romeinfche letterkunde, en voornamelijk door voorbeeld en lesfen getoond, hoe men den Latijnfchen ftijl der gouden eeuwe moest beoefenen. Of die zelfde geesten die lesfen gevolgd zijn, daarvan weet de geleerde wereld niets: want zij zwijgen, en willen liever, immers in hunne oogen, wijsgeeren blijven. In onze jeugd werden wij op de Latijnfche fcholen geregeld onderwezen in de Profodie, en leerden ten minfte een *Carmen Elegiacum*, wat het mechanisme betrof, zamenftellen. Doch zie eens, tot welk een' trap de wijsheid naderhand geftegen is! Menfchen, wier ambt en pligt het was, de jeugd in het werktuigelijke der Latijnfche poëzij te onderwijzen, en, zoo zij vonken van dichterlijk genie ontdekten, dezelve op eene verftandige wijze levendig te houden en door den adem der ouden aan te blazen, ftelden er eene zekere eer in, om er maar voor uit te komen, dat zij in dit vak volkomen vreemdelingen waren, en daalden somtijds uit hunne hoogte tot die laagheid af, dat zij kenners en liefhebbers der Latijnfche poëzij met een' bitteren en medelijdenden glimlach naar de quantiteit van eene of andere fyllabe vroegen. Nu, de liefhebbers wisten ook wel, dat die geesten van het overige zoo veel verftonden, als een timmermans gast of kamenier van het Hebreeuwsch. En toch moesten zij, om figuur te maken, komedie fpelen, en korte en fraaije gezegden van WYTTENBACH vertoonen. Zoo was dat nederdalen uit de hoogte het tooneeltje, *Non descendunt ad has minutias.* — Dan gelukkig, zoo als wij zeiden, zijn er altijd mannen geweest, die, bij de geftrenge beoefening van andere vakken van Griekfche en Latijnfche letterkunde, ook de dichtkunde gevoegd hebben, en waarlijk gezegd konden worden in alle uit te munten, fchoon zij juist in alle geen WYTTENBACHEN waren. Wie herinnert zich niet met dankbaarheid aan den goeden en geleerden DE BOSCH, aan meer anderen, en onder dezen ook aan NODEL en RUARDI?

De Heer D'ESCURY rekent het zich tot een geluk, de twee laatften tot leermeesters gehad te hebben, als welke hem door lesfen en voorbeeld fmaak voor Latijnfche poëzij hebben ingeboezemd. Beiden voortgekomen uit de fchool van SCHRADER, zagen met genoegen, dat de jongeling van na-

ture tot deze oefening des geestes geleid werd, en hielpen de natuur door kunst. D'ESCURY had reeds in vorige jaren openlijk proeven gegeven van zijne vorderingen in dit vak, en geeft dezelve nu, vereenigd met de voortbrengselen van rijperen leeftijd, aan het licht, waardoor hij alle liefhebbers der Latijnsche poëzij op het zeerst aan zich heeft verpligt. Want het kan niet anders, of zulke voorbeelden van zulke mannen moeten veel invloeds hebben op de verdere herleving en bloei dier wetenschap. Neen! HOEUFFT, VAN LENNEP, BOSSCHA en D'ESCURY zullen de *ultimi Batavorum* in dit vak niet zijn. — De inhoud der gedichten onderscheidt zich door de smaakvolle keuze der onderwerpen, (gelegenheidsverzen heeft D'ESCURY buiten deze verzameling gesloten) zoo als ANTONIUS HAMBROEK, KENAU HASSELAAR aan de Haarlemsche vrouwen, LUCRETIA aan COLLATINUS, SOPHONISBA aan MASINISSA, HELIANIRA aan GUSTAAF WASA, GUSTAAF ADOLPH aan EBBA BRAHE, en EBBA aan ADOLPH, de Graaf VAN EGMOND aan zijne vrouw, ANNA BOLEYN aan HENDRIK DEN VIII, enz.

De Heer D'ESCURY houdt veel van brieven in den smaak der *Heroïdes* van OVIDIUS. Dit is ook eene manier, welke, goed gebezigd, gelijk hier overal het geval is, eene zeer aangename en verschillende stof aan de hand geeft. Bijzonder beviel ons de briefwisseling van ADOLPH en EBBA, eene Zweedsche maagd van zeer edele, doch niet koninklijke, afkomst. ADOLPH, Koning van Zweden, beminde haar vurig, en zoude haar ook tot deelgenoote van zijn bed en rijk gemaakt hebben, indien zijne moeder zich niet met list en geweld tegen de wenschen van het minnend paar verzet had. D'ESCURY berigt ons in de net geschrevene voorrede, dat bij de Akademie te Aboe nog vijf brieven van ADOLPH aan EBBA voorhanden zijn, zeer waarschijnlijk door den Koning zelven geschreven. Indien het hier de plaats ware, zouden wij, naar aanleiding van deze briefwisseling, eenige aanmerkingen maken, welke ons den Latijnschen Dichter tot zijn lof en voordeel konden leeren kennen; nu moeten wij ons vergenoegen met de opregte verklaring, dat D'ESCURY eene ronde en vloeijende versificatie, een' fikschen en regt poëtischen stijl, eene vrije en edele navolging der ouden, en schoone ontwikkeling zijner eigene denkbeelden vereenigt. En zie daar

al-

alle deugden, welke eenen Latijnſchen Dichter van onzen tijd ten ſterkſte aanbevelen. Wij hopen, dat den Heere D'ESCURY van zijne ambtsbezigheden genoegzame tijd moge overſchieten, om de lier verder te hanteren, en hij ons in het vervolg op eenen tweeden bundel zijner poëzij moge onthalen.

Geſchiedenis van den Ambtsraad Goedman. Door hemzelven beſchreven. Uitgegeven door den Baron ADOLF KNIGGE. *Naar den derden Hoogduitſchen druk vertaald. Met Platen. Te Dordrecht, bij* A. Bluſſé en Zoon. *In gr. 8vo.* 282 *Bl. f* 2-18-:

Eene zeer verſtandige aanmerking tegen het lezen van romans, en eene regt voelbare aanwijzing, hoe dit eene goede vrouw en lieve moeder voor hare huiſſelijke betrekkingen bederven kan, is waarlijk vreemd in een geſchrift, dat zelve een roman is; maar, behalve dit, is hier vrij wat, dat wij in eenen roman niet zouden zoeken, maar waardoor dit werk zich aan het gezond verſtand en den vriend van ware tevredenheid (in de wereld zoo als die is) en naauwgezette pligtsbetrachting bij uitſtek aanbeveelt, waarvan wij een en ander ſtaal ten bewijze willen aanvoeren.

De plaats van den leeraar, *Goedman's* waardigen vriend, „ werd vervuld door eenen kleinen, zoetſappigen proponent, die tot de klasſe dier veel pratende en weinig wetende ſchepſelen behoorde, welke van alle wetenſchappen het ſchuim ſcheppen, van alles medepraten, over alles eene beſlisſende uitſpraak willen doen — eene ſoort van menſchen, die in de laatſte tijden zoo zeer vermenigvuldigd is, dat deze vrijbuiters, indien men niet geſtadig met het zwaar geſchut eener gegronde kritiek onder hen vuurt, weldra, even als Pharao's ſprinkhanen, de vruchtbaarſte velden der wetenſchappen in woestijnen herſcheppen zouden. Hij bragt modewoorden in omloop, die men tot hiertoe in ons arm dorpje maar zelden gehoord had. Zonder ophouden ſprak hij van *inwendige gewaarwordingen, ſympathie, zielsverrukking, teeder gevoel, levensgenot, menſchenkennis, heillooze driften, filozofie des levens, zoete dweeperij, ſcherpe blik, veredeling, verlichting der land-*

liedcn, en wat dies meer zij. Zijne predikatiën zelfs waren met dergelijke bloempjes zoo zeer opgevuld, en hij wist die met eene zoo liefelijke stem en op eenen zoo smeltenden toon te uiten, dat de vrouwtjes, bij welke het, in eene preek, grootendeels meer op den toon, waarin iets voorgesteld wordt, dan op den inhoud aankomt, zelden de kerk verlieten, zonder hare traanbuizen geledigd te hebben, inzonderheid wanneer hij daarbij zijne zwarte oogjes begon te verdraaijen. Hij had BASEDOW's *Elementarwerk*, dat zoo even in het licht gekomen was, medegebragt, en wilde de dorpschool in een philantropijn herscheppen, en den armen cantor nog in zijne oude dagen de nieuwe leermethode inprenten. Hij deed insgelijks voorslagen tot een *rozenfeest*," enz. Elders zegt *Goedman:* „ Ik begon, zoo als gewoonlijk, mijne (akademische) loopbaan met de bespiegelende wijsgeerte, die mij evenwel bijkans eenen volslagenen tegenzin in het studeren had doen krijgen. Ja, nog tot op dit oogenblik zelfs kan ik mij niet weêrhouden te gelooven, dat de gansche kraam van metaphysiek en speculative wijsheid geen duit waardig is. Welke nieuwe waarheid toch hebben wij, langs dezen weg, immer opgespoord? Wat weten wij meer van het wezen der ziel en hare werkingen; van de wijze, hoe dat, hetwelk wij geest noemen, op de zigtbare wereld werkt; van onzen voormaligen en toekomenden staat; van het oneindig en onbegrijpelijk wezen der Godheid; van de hoedanigheid der kracht, die alles bezielt, doet wassen en toenemen? Wat weten wij thans meer van dit alles, dan hetgeen men reeds voor drieduizend jaren daarvan geweten heeft? Wie heeft het zelfs slechts doorgrond, hoe het komt, dat ik mijnen arm, mijnen voet verroeren kan, wanneer ik wil? Wat anders heeft ons het gansche heerleger van speculative filozofen door alle tijden heen opgedischt, dan oude grillen, droomen en vermoedens, in een ander gewaad gedost, en in eene nieuw uitgevondene terminologie gewikkeld, om duizendmaal gezegde dingen nog eens te kunnen voor den dag brengen; woordvitterijen, vol in het oog loopende tegenstrijdigheden; onzin, zwemmende in eene geleerde, drabbige watersoep," enz.

„ Slechts *a posteriori*, alleen op den weg der ondervinding, enkel door eene naauwkeurige opmerking van het zigtbare, kunnen wij allengs meer licht over die voorwerpen ver-

sprei-

ſpreiden. Het beſtuderen der natuur in al derzelver rijken, phyſica, chemie, astronomie en al de onderſcheidene gedeelten der matheſis — dit zijn de wetenſchappen, door behulp van welke wij eenen vasten en zekeren blik in de heerlijke oeconomie van den oneindig grooten en goedertieren Schepper mogen wagen te doen, zoo ver ons zulks namelijk, in onzen tegenwoordigen toeſtand, mogelijk is — al het overige ſchijnt mij enkel tijdverlies te wezen. En wat de zoogenaamde praktiſche filozofie betreft, zoo behoeven wij waarlijk geene geleerden en wijsgeeren, om onze zedelijke en godsdienſtige pligten te ontleden. De geheele ſom dier pligten, met alle de beweeggronden tot derzelver beoefening, is in de volgende drie voorſchriften vervat: Poog uwen toeſtand zoo gelukkig te maken, als u maar eenigzins mogelijk is! Om dit doel des te beter te bereiken, zoo behandel anderen, even als gij wenscht door hen behandeld te worden! En, wanneer gij aldus vrede met u zelven en met uwe broederen hebt, zoek dan dit genot nog daardoor te verhoogen, dat gij, in zoo verre ſchepſelen van vleesch en bloed vermogen, naar eenen trap van verſtandelijke volmaaktheid en zuiverheid van hart blijft ſtreven, die u het allervolmaaktſte Wezen gelijkvormiger, welgevalliger, en zijner voorzorge waardiger maakt!

„ Dit zijn, mijns bedunkens, de zeer eenvoudige beweeggronden tot elke deugd en alle wijsheid, die het gezond verſtand den armen boer zoo wel als den rijken prelaat aanbiedt, en waarover men zoo min collegia behoeft te lezen als dikke boeken te ſchrijven. Wie, buiten deze beweeggronden, er nog meer in zijn geloof aan den geopenbaarden wil der Godheid vindt, heeft dubbele drangredenen, en eene dubbele overtuiging, dat hij niet dwaalt; en wie nog daarenboven met een natuurlijk inſtinct tot het goede uitgerust is, beſpaart zijn verſtand menige inſpanning, menigen ſtrijd met de zinnelijkheid en zijn temperament.”

Deze proeven mogen genoeg zijn ten bewijze, hoe wij in dit werkje, toevallig, maar onverdiend, bij ons verſchoven geraakt, waarlijk veel meer dan roman vinden; en in het bijzonder durven wij het zeventiende hoofdſtuk: *Fragmenten over deugd, zedelijk grondbeginſel, zelfliefde, Egoïsmus*, enz. ter lezing en herlezing aanbevelen, hoezeer de Schrijver het *ſommige* lezers verzoekt maar over te ſlaan, en dit ook velen

wel doen zullen, die het enkel te doen is om een vertelseltje. Menig lezer behoudt voorzeker nog wel eenige bedenkelijkheid, maar vindt toch menig woord van waarheid en gezond verstand; en wij vertrouwen, dat deze teregtwijzing dezen en genen, die tegen iedere soort van zoogenoemd egoïsme met de woorden eener nieuwere, dikwijls zoo kwalijk begrepene, zedelijke wijsgeerte te veld trekt, en menigeenen, die bij alle deze zijne wijsgeerte het toch maar niet regt in de menschenwereld vinden kan, niet geheel onnut zal zijn. Maar wij moeten niet vergeten, dat wij het werk ook aan zoodanige lezers aanmelden, voor welken het vertellingje toch vooral ook belangrijk is. Wij zeggen van goeder harte: deze roman is zeer onderhoudend; alles boezemt belang in, en heeft de juiste strekking tot pligtsbetrachting en wezenlijke tevredenheid. De familie *Goedman* is eene achtingwaardige, beminnelijke familie; hoewel de menschen juist geene engelen zijn, maar wel degelijk hunne gebreken hebben. *Goedman* zelf is een uitmuntend man, een werkzaam mensch, een opregt vriend, een verstandig en tevens teeder echtgenoot en vader. Hij handelt naar vaste, goede beginselen, en is inderdaad een voorbeeld, dat men kan en behoort na te volgen; zijne lotgevallen zijn interessant genoeg, het verhaal niets droog, en aanhoudend door tusschentooneeltjes verlevendigd; het werkje eindigt met gelukkige huwelijken en verder uitzigt daarop, en huisselijke welvaart, tevredenheid en geluk. Ouders! gij kunt dezen roman gerust uwen kinderen in handen geven. Echtgenooten! gij moogt dien zelve wel lezen; dit kan u in meer dan één opzigt nuttig zijn.

De Ridders der zeven Bergen; een Ridderverhaal uit de 13de Eeuw, door JOHS. NICS. STEVEN DE BOCK. *Uit het Fransch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. *In gr. 8vo. Te zamen 703 Bl. f 6-:-:*

De Ridders der zeven Bergen maken een verbond aan den *Rijn* uit, ter fnuiking van de rooverijen, waaraan een ander gedeelte van den Riddersland zich schuldig maakte; ter bescherming dus van de steden, den koophandel enz. tegen dezelve. Natuurlijk waren dus de Roofridders zeer vijandig tegen

gen de Ridders der zeven Bergen; en een oorlog, tegen dezelve gevoerd, onder aanvoering van Graaf HARTMANN VAN EBRACH, maakt den voornamen inhoud dezer geschiedenis uit, welke oorlog echter in naauw verband staat met bijzondere familie- en liefdesgevallen.

HENDRIK VAN FELDEK is ondankbaar behandeld door den Roomschen Koning KOENRAAD, die de belangen van zijnen vader, Keizer FREDERIK II, en zijne eigene, strijdend moest verdedigen tegen WILLEM VAN HOLLAND, die de Keizerskroon, hem door een klein getal ontevredene Vorsten aangeboden, had aangenomen. HENDRIK had voor KOENRAAD gevochten; maar de toegezegde belooning was achterwege gebleven. — Na den slag vindt HENDRIK den halfdooden OTTO VAN DRACHENFELS, verbindt hem, en sluit met hem naauwe vriendschap. OTTO's vader, WELF, is een van de ouden van het verbond der zeven Bergen, en door hem komt HENDRIK op *Drachenfels*, en wordt lid van 't verbond, nadat beiden, te *Aken* in hunne herberg aan 't venster staande, in eene andere, daartegen over, ELIZABETH VAN EBRACH met haren vader HARTMANN gezien hadden, op welke OTTO reeds verliefd was, en HENDRIK het werd. Maar OTTO staat haar naderhand grootmoedig aan HENDRIK af.

Deze HENDRIK, ondertusschen, niet beter wetende of hij was de zoon van eenen armen boer, is eigenlijk de zoon van HARTMANN VAN EBRACH uit een eerst huwelijk, op aandrang van eene tweede vrouw, moeder van ELIZABETH, verwijderd, en zijnde dus in handen van dien boer gekomen. Het plan van den Graaf was eerst geweest om HENDRIK te laten vermoorden; maar ten laatste had de wapendrager vrijheid gekregen, hem in leven te laten, mits dat hij hem aan *Italiaansche* kooplieden zoude overgeven, die hem mede uit *Duitschland* zouden nemen. Zij nu, die er van weten, dat deze HENDRIK de zoon van HARTMANN is, doen ook door allerlei kunstgrepen hun best, om hem uit *Duitschland* te krijgen, hetwelk echter niet gelukken wil. Bij deze gelegenheid komen er nog al akelige *situaties* voor.

OTTO en HENDRIK komen nu en dan op *Ebrach*, waar Graaf HARTMANN eene zuster, GRIMHILDE genaamd, bij zich heeft wonen. Deze GRIMHILDE is een afschuwelijk karakter, die den Maarschalk met hare liefde zoo wat

aan

aan den praat houdt, om hem tot allerlei snoode ontwerpen te gebruiken. Maar GRIMHILDE had liefst een van die jongelingen, en, dit niet gelukkende, heeft ELIZABETH het er van tante juist niet gemakkelijker om.

HARTMANN VAN EBRACH doet de zeven Bergen den oorlog aan. Hier ontbreekt het nu niet aan schurkerijen, maar die mislukken; hij wordt in zijnen burg belegerd en tot vrede gedwongen, dien hij zoodra mogelijk weder denkt te breken. Hiermede eindigt het eerste deel.

GRIMHILDE raadt en leidt haren broeder, ten aanzien van het verbond der zeven Bergen, zoo, dat het gevolg voor haar zoude zijn, dat zij OTTO ten man kreeg. HARTMANN moet zich in schijn met het verbond vereenigen, zijne dochter aan eenen van hetzelve uithuwelijken, en zij biedt hetzelve uit zijnen naam de helft zijner krijgslieden aan. ELIZABETH wil in 't klooster, sinds HENDRIK als haar broeder is bekend geworden; dus ook OTTO kan hare liefde niet gewinnen.

HARTMANN geeft op *Ebrach* een feest, ter eere van den vrede. Op hetzelve weet GRIMHILDE het zoo aan te leggen, dat zij OTTO aan zich als redster van zijn leven verpligt, maar meteen eenen lastigen vertrouweling van kant krijgt. En OTTO — ware bijna in den knip geweest.

Al verder komen er twee burgers van *Dortmund* sprekende optreden. Zij willen over de geweldenarijen der geheime regtbanken klagen. Zij doen dit tegen OTTO, die ook niet mankeert hun regt te beloven. Eene aandoenlijke alleenspraak van OTTO fluit dit tooneel. — In 't algemeen breken de jammerklagten van dezen Ridder, daarover, dat ELIZABETH volstrekt in 't klooster wil, u het hart. Het zijne wil hij nu door eene groote daad verzadigen.

HENDRIK wordt door KOENRAAD, die hem voor vroegere ondankbaarheid — voor zoo ver zijn koninklijk fatsoen dat toelaat — zoo wat door de derde hand excus laat vragen, tot opperhoofd bij zijn leger tegen WILLEM, die weer opkomt, aangesteld. — Een vrome Abt vindt in zijn klooster een parkement, behelzende testament van OTTO's moeder, waarbij bepaald wordt, dat de goederen, door haar aan 't klooster gemaakt, tot OTTO zullen terugkeeren, zoo deze — GRIMHILDE wil trouwen. — GERO VAN WALDBURG, vriend van HARTMANN, wordt een der ouden van het

het verbond, en speelt in den volgenden oorlog tegen WILLEM den verrader. Ook HARTMANN spint, gelijk te denken is, allerlei; maar die oorlog loopt toch goed af. — GRIMHILDE, haren zin met OTTO niet kunnende krijgen, zoekt vergoeding in de verwoesting van het geluk ook van andere gelieven.

Het groote plan van OTTO was, om de misbruiken der heimelijke gerigten aan den dag te brengen. Dit gelukt. — ADELGONDA VAN STAHLECK is lang in stilte op OTTO verliefd geweest. Nu deze toch ELIZABETH niet krijgen kan, en ADELGONDA eene edelmoedige daad te zijner redding gedaan heeft, resolveert hij dan maar haar te nemen.

Alle schelmstukken komen voor KOENRAAD's troon, en ontvangen verdiende straf. Het komt uit, dat ELIZABETH EBRACH's dochter niet, dus HENDRIK's zuster ook niet is; en zoo is dan ook dit in orde. KOENRAAD schenkt HARTMANN, om zijns edelen zoons wil, genade, mits hij dezen de helft zijner goederen op 't oogenblik afsta. GRIMHILDE neemt den sluijer aan, dien ELIZABETH voor zichzelve geweven had. — Bij de huwelijken is de Koning tegenwoordig; en de schoone woorden van HENDRIK: „ o mijne ELIZABETH! o mijne vrienden, mijn OTTO, mijn HAINAU! wie is gelukkiger dan ik?" eindigen dezen roman.

Rec. weet niet, of hij daarin dwaalt; maar 't is hem altijd voorgekomen, dat de Ridderromans voor onze taal en ons land niet zijn. *Duitschland* schijnt daarvoor meer het land, als zijnde meer de zetel der krijgshafte Ridderschap geweest. Behalve dit, worden ons ook allerlei maaksels in handen gestopt, onder den naam van dezen of genen, in dat vak geliefkoosden, Schrijver, (VEIT WEBER b. v.) waaraan deze geen deel heeft. In *De Ridders der zeven Bergen* heerscht, wat de uitdrukking aanbelangt, weinig natuur. De personen spreken het fijnste moderne *Hollandsch*, en allen spreken, zonder onderscheid van karakter, in denzelfden stijl. Wij vinden vergelijking tusschen den God des Krijgs in de *Grieksche* legers voor *Ilium* en de Ridders. Deze Ridders uit de 13de Eeuw praten van *Grieksche antieken*, die zij in *Italië* gezien hebben — een zonderling Ridder in de 13de Eeuw, die de *Grieksche antieken* in *Italië* bestudeert! — van *Gordiaanschen* knoop, van *Genius*, van Zoon van *Venus*, enz. dat het een' aard heeft. De Vertaler had het oorspronkelijke *Duit-*

Duitsche niet bij de hand, en nam dus maar de *Fransche* vertaling. Of wij nu deze fraaijigheden aan den *Franschman* te danken hebben? Wij zouden 't haast denken; en raden dus den Vertaler, voortaan bij soortgelijke gelegenheid ten minste liever het oorspronkelijke *Hoogduitsche* te nemen. — Het geheel staat er toe, alsof de Schrijver eerst ter loops eens overlegd had, wat er in eenen Ridderroman zoo al behoorde, en vervolgens, gelijk de kinderen, die spelen: *he jongens! nu moest er dat en dat ook in* — hem hadde zaamgesteld. Voorts, het onnatuurlijke daargelaten, is dit boek vermakelijk om te lezen voor iedereen, die den eigenaardigen Ridderromantoon niet kent, niet weet, dat Ridders anders spraken dan moderne vrijers en *cavaliers*, en dat boerenzonen niet zoo knaphandig tot Ridders geslagen werden als HENDRIK hier.

Aangenaam Onderwijs voor Kinderen, door J. HAZEU, C. ZOON. *Nieuwe Uitgave, met Platen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1817. *In kl. 8vo.* 48 *Bl. f* :-6-:

De voorbeelden, waardoor dit geschriftje op de kinderen zoekt te werken, zijn wat droog voorgesteld, wat te veel predikatie, en de kinderkarakters in derzelver onderscheidene wijzigingen wat uitsporig. Na een verhaal van eenen jongeling, die niets geleerd had en op 't schavot gestorven was, volgt dat van *Sophron*, die in zijn twaalfde jaar de Fransche en Latijnsche talen bij zijne moedertaal schreef en sprak, en daarop dat van eenen vogelmoordenaar, door wiens toedoen alle vogelen uit de geheele streek verdwenen. Ook in de versjes hadden wij gaarne wat kinderlijker toon. In de leerzame vragen en antwoorden, die eene tweede afdeeling van dit boekje uitmaken, zijn de *definities* in de antwoorden grootendeels voor kinderen te hoog, maar ook sommige gansch niet juist. De gebeden, die hierop volgen, zijn, in hunne soort, vrij goed, schoon wij ze ook liefst wat kinderlijker en de dogmatiek er buiten gesloten zagen. — Voorts kunnen wij dit boekje, als eenen welmeenenden toon van vroomheid voerende, zeer wel aanbevelen.

BOEKBESCHOUWING.

Disſertatio inauguralis de Bileamo ejus historiâ et vaticiniis, quam — pro gradu doctoratus — publico examini ſubmittit B. R. DE GEER, *Rheno-Trajectinus*.

(*Tweede Verſlag.*)

De *derde* afdeeling, welke *de waarheid van Bileam's geſchiedenis* betoogt, beſtaat uit *negen* hoofdſtukken, bladz. 130—190. I. *Bileam's geſchiedenis is door Mozes niet verdicht:* dit ſtrijdt met de algemeen erkende, door daadzaken geſtaafde, *geloofwaardigheid* van Mozes; ſpoedig zoude ook, *tot groot nadeel van zijn gezag*, dit bedrog zijn *ontdekt*, daar de Moabieten zeer nabij de Israëlieten gelegerd waren; er kan ook geene *waarſchijnlijke reden* tot zulk een verdichtſel gegeven worden: zoude het zijn, om Israël *met haat tegen de Moabieten te bezielen?* Mozes zelf had bevolen hen te ſparen, Deut. II: 9. Of *om Jehova's en Israëls roem en des Heeren gunst voor zijn volk te verheffen?* Dezelve was allerwegen genoeg verheerlijkt. Indien Mozes ook dit bedoeld had, zoude het einde der geſchiedenis: *dat Israël aan de verleiding der Moabieten gehoor geeft, en de gunst zijns Beſchermgods verliest*, met dit doel ten eenemale ſtrijdig geweest zijn. Eindelijk hebben ook Bileam's Godſpraken *veel eigendommelijks*, hetwelk dezelve van Mozes wijze van uitdrukking onderſcheidt. II. *Bileam's geſchiedenis is in lateren tijd niet verdicht:* zij komt geheel overeen met de *zeden*, *gewoonten*, *bijgeloovige plegtigheden* en *begrippen van die dagen;* zij is met de *vroegere* en *latere gebeurtenisſen onder en met Israël* naauw verbonden; Mozes ſpreekt, daarna, van deze *geſchiedenis*, als van eene *aan zijn volk bekende gebeurtenis*; *zijne wet*, eindelijk, *om Moab tot Israëls gemeenſchap en burgerſtaat niet toe te laten*, is een *gevolg* van deze *gebeurtenis*. III. *Bileam's geſchiedenis is door de Moabie-*

ten niet verdicht: zij ſtrekt te zeer tot *oneer der Moabieten*, om zulks te vermoeden. IV. *Bileam's geſchiedenis is door Bileam zelven niet verdicht*. JERUSALEM's gevoelen, dat *een groot gedeelte dezer geſchiedenis door Bileam verdicht, en door Mozes, om gewigtige redenen, in zijne verhalen ingelascht is*, wordt in al deszelfs kracht voorgeſteld, aan het lofwaardige oogmerk dezes Schrijvers hulde gedaan, doch zijne meening bondig en met kennis van zaken wederſproken. Dit betoog loopt hoofdzakelijk dus af: Bileam had geene reden om zulk eene geſchiedenis te verdichten: zijn roem als *ziener* of *profeet* was reeds gevestigd, en kon er niet door vermeerderd, maar wel verduisterd worden, dewijl er ook zaken in voorkomen, (*de beſtraffing door den Engel en de ezelinne*) welke niet vereerende voor hem zijn; hij kon ook den *Israëlieten zoo gunſtig* niet wezen, om hen *bij herhaling* en *altijd* te *zegenen*, noch *zoo afkeerig van de Moabieten*, om *hun verderf* en *hunner vijanden voorſpoed* te vermelden; liever zoude hij *van alle voorzegging zich onthouden*, of, naar de gewoonte der wigchelaars en waarzeggers, *dubbelzinnige orakels geſproken hebben*; al zijne *voorzeggingen* zijn ook *door de uitkomst bevestigd*: dat hij een *bedrieger* en *waarzegger* was, gelijk JERUSALEM tot ſtaving van zijn gevoelen zegt, wordt wel erkend; doch tevens aangetoond, met verwijzing naar de 1ſte afd., hoofdſt. 3, dat dit zeer beſtaanbaar is met het hem door Jehova verleende vermogen, om in dit ééne bijzondere geval als profeet des Heeren op te treden en met Jehova's geest bezield te worden: het verſchil van ſtijl in deze met de andere door Mozes te boek geſtelde geſchiedenisſen bewijst niets: *want veilig kan men aannemen, dat Mozes niet zelf deze geſchiedenis geſchreven, maar van elders dezelve overgenomen heeft* (*). Eindelijk, hoe ook JERUSALEM het inlas-

(*) Indien verſchil van ſtijl de waarheid en geloofwaardigheid der Bijbelſche geſchiedenis verdacht maakte, hoe vele verhalen zouden dan wegvallen!

tusschen eens verdichtsels trachte te verdedigen, het krenkt en beleedigt altijd de *eer* en de *achtbaarheid* van Mozes, indien hij, *het bedrog kennende*, echter dit *verdichtsel* als *waarheid* vermeld had. V. *Het gevoelen der genen, welke Bileam's geschiedenis uit onzekere volksverhalen en overleveringen vorspronkelijk wanen.* VATER's *meening opgegeven en wederlegd.* VATER vindt aangaande deze geschiedenis *verschillende* en *uiteenloopende verhalen* en *tegenstrijdigheden*, die hem doen besluiten, dat er *onderscheidene overleveringen* ten grondslag liggen, en het een *verhaal* of *verdichtsel* is, gretig door de *Israëlieten* aangenomen, ter verheffing hunner grootheid en der magt van hunnen God. Dit gevoelen wordt volkomen wederlegd, alle bedenkingen opgelost, en uit VATER's zoogenoemde bewijsredenen een geheel tegenovergesteld gevolg afgeleid; waarbij niet vergeten wordt eene ongelukkige vergissing van dien stoutmoedigen bestrijder aan te wijzen: dat, namelijk, in Bileam's voorzeggingen God niet voorkomt onder den naam van יהוה maar altijd van אלהים, daar bijna het tegenovergestelde plaats heeft. VI. *Het gevoelen van* DE WETTE *voorgesteld en wederlegd.* DE WETTE (*) heeft een tweeledig gevoelen; het *eerste*, dat Bileam's geschiedenis een *op zich zelf staand stuk* uitmaakt, *van de overige verhalen geheel afgezonderd*; en het *andere*, dat deze geschiedenis een *dichtstuk* is; hetwelk *mythische verdichtselen* van *verschillende soort* in zich bevat. Kortelijk, maar allezins voldoende, wordt de *eerste* meening wedersproken, maar de *laatste* breedvoeriger bestreden. DE WETTE meent, dat de stijl en rede *dichtmatig* is; hetwelk, behalve in Bileam's Godspraken, door den Schrijver wordt ontkend, aantoonende, dat eeni-

(*) *Kritik der Israël. Geschichte.* Van dit werk, en des Schrijvers poging ter mythische verklaring van den *Pentateuchus*, handelt, onder anderen, de geleerde PAREAU, in zijne bekroonde Prijsverhandeling over de mythische Schriftverklaring, bl. 17 en 18.

eenige *verhevene gezegden* en *uitdrukkingen* dit verhaal tot geen *dichtstuk* maken, zoo min dergelijke uitdrukkingen het geschrift van LIVIUS tot een dichtstuk verheffen. DE WETTE beroept zich, als bewijs, dat dit verhaal, in lateren tijd, verdicht is, op de daarin vermelde *later voorgevallene gebeurtenissen*; doch vergeet, gelijk te regt wordt aangemerkt, dat Bileam *profetisch* spreekt: zoodat DE WETTE aanneemt, gelijk velen zijner landgenooten, hetwelk bewezen moet worden: dat er in de H. Boeken geene voorzeggingen worden gevonden. Zonderling is daarenboven zijne redenering. „Indien, zegt hij, de *Godspraken verdicht* zijn, is de *gansche geschiedenis verdicht*; het *eerste* is *waar*, dus ook het *tweede*;" eene redenering, voorzeker, die geene de minste opmerking verdient, daar zij aanneemt, wat bewezen moet worden, (*petitio principii.*) Meer zullen wij van DE WETTE's gevoelen, en van deszelfs wederlegging door den Heer DE GEER, niet opgeven. Men moet zich verwonderen en bedroeven over den moedwil en de vermetelheid, met welke de booze Bijbelbestrijder de gewijde verhalen aantast; maar zich tevens verheugen, dat de schrandere wederlegging zijner drogredenen het nietige van dezelve in het helderste licht stelt. VII. *Mozes is de schrijver dezer geschiedenis, en hij is geloofwaardig.* Hem was *deze geschiedenis bekend*; (zie het 2de hoofdst. dezer afd.) derzelver *bekendheid* in dien tijd blijkt ook daaruit, dat Josua *er op doelt*, H. XIII: 22, en er *duidelijker van gewaagt*, H. XXIV: 9, 10; zij staat met de voorafgaande en volgende gebeurtenissen *in verband*; en zij was, eindelijk, een *waardig gedenkstuk* voor Israël, *belangvol* en *leerrijk* voor deze natie, en, meer dan eenige andere gebeurtenis, getuigende van Jehova's *magt* en *bescherming*. Hoe Mozes deze geschiedenis heeft *leeren kennen* en *zoo naauwkeurig* kon *beschrijven*, wordt hierop aangewezen. Men behoeft niet tot eene *Goddelijke ingeving* de toevlugt te nemen: *Bileam* zelf heeft deze gebeurtenis beschreven, *ter redding van zijne achting*

als

als ziener en profeet onder zijne volksgenooten, opdat elk weten zoude, waarom al zijne voorzeggingen zoo gunstig voor de vijanden van zijn volk geweest waren en hadden moeten zijn. Mozes vond dit gedenkschrift op zijnen togt tegen de Midianieten, en voegde het in zijne geschiedenis in: *vandaar* dan ook het *verschil in stijl* en *rede;* het was niet een eigen geschrift van Mozes, maar van Bileam. VIII. *Over hetgeen in Bileam's geschiedenis meest wondervol is, en de wijze van hetzelve te verklaren.* Tot het wondervolle behoort, behalve *Jehova's verschijningen* aan Bileam, en de *Godspraken* dezes mans, over welke de Schrijver reeds heeft gehandeld, meer bijzonder, de *verschijning des Engels* aan Bileam op den weg, en Bileam's *gesprek met de ezelin.* De gevoelens hierover verdeelen zich in *drie soorten.* 1. *Sommigen* verklaren dit gedeelte van Bileam's geschiedenis *zinnebeeldig* en *oneigenlijk*, gelijk LESS, JUSTI, HEZEL, BAUER, die nog verder gaat en er eene *mythe* van maakt, en DITMAR, die het met de *fabel van Amphion en Orpheus* gelijk stelt, en dit zonderlinge heeft, dat hij door den *Jehova*, welken Bileam raadpleegt, zekeren *Staatsraad* (*Staatsrath*) verstaat, die in des Heeren naam handelde; en van welken Staatsraad Balak, door middel van Bileam, het Israëlietisch volk wilde afvallig maken, om hetzelve, als beroofd van zijn hoofd en bestuurder, zoo veel te gemakkelijker te kunnen overwinnen!! Alle welke gevoelens, na eenige algemeene aanmerkingen, stukswijze wederlegd en in derzelver nietigheid voorgesteld worden; ten slotte aanwijzende, dat dergelijke meeningen, honende voor de eerwaardij en het gezag der H. Schrift, geenen anderen grond hebben, dan dezen, dat men de Israëlietische geschiedenis gelijkstelt met de geschiedenis van andere volken, in welke fabel en verdichtsel zich met waarheid en geschiedkundige zekerheid vermengen. 2. *Anderen* beschouwen het gemelde gedeelte dezer geschiedenis als een *gezigt*, *droom* of *zinsverrukking*, en alzoo, geheel of gedeeltelijk,

niet wezenlijk gebeurd, gelijk MAIMONIDES, DATHE, HESS, die echter de *verschijning* en de *redenen* des *Engels* voor eene *waarlijk voorgevallene gebeurtenis*, maar *Bileam's zamenspraak* met de *ezelin* voor een *gezigt* houdt; in welk gevoelen ook MICHAËLIS staat; terwijl JAHN en HERDER weder het geheel vóor een *gezigt* of *zinsverrukking* verklaren, hoewel de laatste te voren hetzelve als eene ware gebeurtenis heeft voorgesteld, (*Briefe das Studium der Theologie betreffend*, P. I. p. 26—32.) Ook dit gevoelen, hoe aanlokkend en ter opheffing van vele zwarigheden zeer geschikt, vindt tegenspraak bij den Schrijver, die, 3. *derzulker* verklaring, welke ook de zijne is, voordraagt, door welke dit verhaal voor eene ware gebeurtenis en een wezenlijk wonder erkend wordt. De redenen, tegen dit gevoelen ingebragt, zijn grootendeels dezelfde, welke, ter wederlegging eener zinnebeeldige en mythische verklaring dezer geschiedenis, zijn aangevoerd. In éénen geest en op denzelfden toon gaat het gansche verhaal voort; op welken grond zal men het eene gedeelte voor een *gezigt*, en het ander voor ware gebeurtenis houden? waar *begint*, waar *eindigt* het *gezigt* en de *verrukking*? want hierover verschillen deze Uitleggers. Was het alleen Bileam, die *droomde* en deze *zinsverrukking* had, of ook zijne twee medgezellen, van welken, zeker ter bevestiging der waarheid, melding wordt gemaakt? Ook zijn de *zwarigheden* tegen eene *eigenlijke verklaring* zóó gewigtig niet. Dat *de ezelin* en *niet Bileam in den beginne den Engel zag*, kan daaruit ontstaan zijn, dat Bileam *in diepe gedachten* was *verzonken*, en het aan de halsstarrigheid der ezelin toeschreef, dat zij niet voortging. *Het openen van Bileam's oogen door Jehova* kan gevoegelijk te kennen geven, dat *Bileam*, *eindelijk opmerkzaam wordende*, *den Engel zag*. *Dat hij zich over het spreken der ezelin niet verwonderde en verbaasde*, is welligt een gevolg geweest van zijn *toorn* en *hevige gramschap*, die hem voor *alle andere aandoeningen onvatbaar* maakte. Misschien ook is hij wel verwonderd

en

en verschrikt geweest, *zonder dat Mozes, of liever Bileam zelf, zulks te melden noodig vond. Het spreken der ezelin* is zeker het moeijelijkste te verklaren. Doch de Uitleggers zelve, welke dit gebeurde als een *profetisch gezigt* aannemen, erkennen, dat *het verschijnsel eener sprekende ezelin aan Bileam, in slaap en verrukking weggevoerd, als van God, (divinitus) is voorgesteld.* Waarom kan dit dan ook niet met den *wakenden* Bileam gebeurd zijn? Zulk eene verklaring vordert het *eenvoudige* des verhaals; en het *oogmerk* van God in deze geschiedenis *regtvaardigt* het *bestaan* van een *waar en wezenlijk wonderwerk.* Dit betoog levert het laatste of IXde hoofdstuk: *over het doel en oogmerk van God in Bileam's geschiedenis.* Behalve de bestrijders van den Goddelijken oorsprong en het gezag der Openbaring, hebben ook zij, die dit erkennen, echter in Bileam's geschiedenis veel gevonden, hetwelk hen hinderde; en er zijn er, die deze gebeurtenis, indien zij in haar geheel voor waarlijk voorgevallen moet gehouden worden, onbestaanbaar achten met de eer der H. Schrift en met de Goddelijke wijsheid. *Aanstootelijk* is hun bovenal het *verschijnsel eener sprekende ezelin.* Hierover handelende, herinnert onze Schrijver te regt, dat men deze geschiedenis niet beoordeelen moet naar onze tijden en naar datgeen, hetwelk ons Gode waardig schijnt en is; maar dat wij ons in dien alouden kindschen leeftijd verplaatsen, en het gebeurde uit een Israëlietisch Theokratisch oogpunt beschouwen moeten. Alles, namelijk, wat Jehova ten behoeve van Israël deed, was ter betooning, dat Hij de magtige Beschermgod dezes volks was. Balak's poging en Bileam's doel moesten dus verijdeld worden; en het moest openlijk blijken, dat de kunst en ingebeelde kracht eens wigchelaars niets tegen de Israëlieten vermogt, en dat hij zelf, zijns ondanks, hen moest zegenen. Hierdoor werd der Moabieten moed zeer verzwakt, maar Israëls vertrouwen op Jehova, zijnen Beschermgod, versterkt; terwijl deze natie er daarenboven uit leeren konde, hoe ijdel en nietig alle

wigchelarij en waarzegging was. — Dit doel is Gode waardig, en ter bevordering van hetzelve dient alles en werkt alles mede. *Eerst* wil Jehova niet, dat Bileam aan Balak's noodiging voldoe, opdat het blijke, dat hij van Israëls God afhangt; *daarna*, voorwaardelijk vergunning ontvangen hebbende, doch voornemens zijnde om Balak's wensch te vervullen, wordt Bileam daarover bestraft op eene wijze, die hem geen twijfel overliet, hoe hij te handelen had, namelijk door de *verschijning eens Engels* en door het *spreken der ezelin*. De verschijning eens Engels zal niemand ergeren, die daarvan zoo vele voorbeelden in de H. Schrift opmerkt en gelooft; en dat de Engel, door middel der ezelin, op Bileam werkte, zal niemand ongerijmd voorkomen, die onder het oog houdt, dat wigchelaars, en alzoo ook Bileam, gewoon waren, in hunne wigchelarijen, op de dieren acht te geven. Daar Bileam echter onopmerkzaam bleef, gebruikt God een krachtiger middel: *het spreken der ezelin*, die hem zijne hardheid verwijt; genoegzaam voor Bileam, om hem te doen gevoelen, dat zijn voornemen, om strijdig met Gods wil te handelen, God mishaagde. Dit uitwerksel had het ook bij hem: hij wilde terugkeeren; doch krijgt vergunning om naar Balak te gaan, maar met herhaald bevel, om naar Jehova's wil te handelen. Daarna deed hij wel weder pogingen om des Heeren bevel te verijdelen; echter op eene wijze, die duidelijk aantoont, dat hij zich niet tegen Hem durfde verzetten, maar alles aanwendde, om, door offerande, Jehova te behagen, en alzoo te verkrijgen, wat hem ontzegd was. Hoe het wonder: *dat de ezelin gesproken heeft*, gewrocht zij, durft de Schrijver niet bepalen; hij merkt alleen aan, dat men het niet zóó opvatten moet, alsof God aan dit redelooze dier, voor een' tijd, het *vermogen om redelijk en verstandig te spreken* (*ratiocinandi facultas*) geschonken hebbe: dit zoude met de Goddelijke wijsheid strijdig zijn. Doch, hoe het dan geschied zij, weet de Schrijver niet, (en wie weet dit ook?) en hij waagt er gee-

geene gisfing over. Zijn Leermeester, de voortreffelijke PAREAU, zegt, in zijne boven aangehaalde Prijsverhandeling: „ At hoc unum tantum notetur, non opus „ esſe profecto, ut ipſum animal ſermone, nedum ra- „ tione, ad tempus inſtructum fuisſe opinemur. *Pro- „ latus enim ſermo esſe potuit per Angelum, illius qua- „ ſi nomine loquentem, ut aſina ipſa Bileamo loqui vi- „ deretur, a Dei Numine impulſâ.*" (pag. 114.) „ Dit „ alleen wil ik nog aanmerken, dat het volſtrekt niet „ noodig is te vooronderſtellen, dat het dier zelf, voor „ een' tijd, het vermogen der ſprake, en veel minder „ dan nog het vermogen der rede, ontvangen heeft. „ *De woorden toch kunnen voortgebragt zijn door den „ Engel, als in naam van het dier ſprekende; zoodat „ het aan Bileam toeſcheen, dat de ezelin zelve, door „ Goddelijken invloed aangeblazen, geſproken heeft.*" (*)

Ziet daar van deze akademiſche verhandeling eene breedvoerige, welligt te breedvoerige opgave, die echter verſchooning vinde in het belangrijke van den inhoud dezer verhandeling en hare zeer ſchoone en geleerde bewerking! — De Schrijver, die door dezelve allen zijnen Leermeesteren, en bijzonder den beroemden PAREAU, tot ſieraad verſtrekt, en den roem van Utrechts Hoogeſchool heeft gehandhaafd, geniete de ſchoonſte zelfvoldoening van welbeſteden tijd, en verſpreide, in zijnen werkkring, die ook den aanzienlijkſten tot eer kan verſtrekken, licht en wijsheid, geloof en deugd, en al die reine vertroosting, welke Gods heilige Openbaring allen, die haar eerbiedig aannemen en harer voorſchriften waardig leven, zoo mildelijk ſchenkt!

(*) Deze overzetting verſchilt eenigermate van de uitgegevene Nederduitſche vertaling, welke ons, over het algemeen, niet zeer gelukkig ſchijnt.

De Hervorming der XVIde Eeuw, beschouwd in eene Godsdienstige Redevoering, op het derde Eeuwfeest; ter gedachtenis aan dezelve; naar aanleiding van HAND. II: 42a. *gehouden den 2den van Slagtmaand* 1817. *Benevens een Aanhangsel daarop betrekkelijk, door* J. W. C. TENCKINCK, *Predikant te Zaandam. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1818. *In gr. 8vo. X en* 140 *Bl. f* 1 - 10 - :

De Eerw. TENCKINCK heeft gemeend, aan de dringende verzoeken der genen, die eenig belang in deze zijne, door hen gehoorde, leerrede toonden te stellen, door derzelver uitgave te moeten voldoen, vooral nadat zijne Excellentie, Jonkheer REPELAAR VAN DRIEL, toen nog *Commissaris-generaal, provisioneel belast met de zaken der Hervormde Kerk*, aan zijn Eerw. had toegestaan, dezelve aan hem op te dragen. Als zoodanig moge dan ook deze rede aan het publiek, en inzonderheid aan de gemeente van *Zaandam*, welkom zijn; schoon zij zich niet kan meten met de meesterstukken, welke wij, betrekkelijk den feestdag der hervorming, reeds ontvangen hebben. Zij is een vrij geregeld stuk, doch verbazend gerekt, in zuivere taal, maar niets minder dan ineengedrongen stijl, vervat, en kan op verhevenheid of sieraden geene aanspraak maken. De voorafspraak meldt, welk groot feest dat der hervorming zij, „ waarin grooten en geringen, rijken en armen, vrijen en dienstbaren, mannen en vrouwen, ouders en kinderen, maar ook koningen en vorsten, en de aanzienlijksten des lands, met de geringsten des volks, deel nemen." De rede zelve is gewijd „ aan het nadenken over het groote werk der hervorming." Na eene korte uitweiding over den tekst, draagt de Redenaar, *in vier bladzijden*, voor, waarover hij al zou moeten spreken, en in wat orde, zoo hij eene korte schets van de geheele kerkelijke geschiedenis wilde of moest geven;

doch

doch merkt vervolgens aan, dat hij zich maar bij één tijdperk te bepalen heeft. Maar bij welk een? Dit verklaart hij, *in drie zijdjes*, en gaat dan voort, om over hetzelve te spreken. *In negen zijdjes* handelt hij nu eerst over de verbastering der kerk, en dan, *in zevenenveertig*, over hare hervorming, en hetgeen dezelve voorbereidde; waarna, *in twaalf zijdjes*, het geheel met leerzame gevolgen besloten wordt. Wij moeten echter niet verzuimen te zeggen, dat onder de opgegeven bladzijden ook ettelijke, min of meer gewigtige, aanmerkingen staan, welke plaats wegnemen; doch, in weerwil daarvan, is toch deze rede bijster lang. Achter dezelve komt nu het *Aanhangsel*, hetwelk enkel bestaat in breedere aanteekeningen, die onder de bladzijden geene plaats konden vinden, en tot staving, opheldering en uitbreiding van het in de rede gezegde dienen. Ook dezen zijn van zeer onderscheiden belang. De gewigtigsten behelzen stalen van de voormalige bijgeloovigheid en onkunde in de R. C. kerk, — de buitensporige aanmatigingen en slechtheden der Pausfen, — de schandelijkheid der aflaten en derzelver prijs, — de woede der Inquisitie, enz.; voorts nadere berigten wegens de *Getuigen der waarheid*, vooral WIKLEFF, — LUTHER's ijver en *aangeplakte* stellingen, — de hervorming van *Zwitserland*, — de verdiensten van CALVIJN, — de vervolgingen in ons Vaderland, — den lof van Prins WILLEM I, — de verdediging en den lof der hervormers, waarbij een uittreksel uit den allerkeurigsten brief van den regt Christelijk gematigden CORRANUS (BELLERIVE), in de dagen der hervorming Gereformeerd Predikant te *Antwerpen*, — en eindelijk wegens de hervorming in *Noordholland*, en inzonderheid *aan de Zaan*, waarbij vooral gedacht wordt aan BARTEL JACOBS, eersten hervormden Leeraar van *Zaandam*, met wiens fraaije, door VEELWAARD gegraveerde, afbeelding deze leerrede pronkt. Zie hier, ten slotte, het *bijschrift* van den Eerw. TENCKINCK daarop, waaruit men, ook in dit vak, 's mans talent kan beoordeelen:

Zie

Zie BARTEL JACOBS beeld, een Leeraar van Gods kerk;
Die, in de zestiende eeuw reeds, moedig 's Heeren werk
Door leer en leven wrocht, het bijgeloof verwon,
En 't geestlijk dwanggezag niet langer dulden kon.
Hij trad met koenheid op als Leeraar van *Zaandam*,
Waardoor 't hervormingswerk ook daar zijn' aanvang nam.
Hij voerde zijn gemeente op de Evangelie-baan,
En werd ten zegen dus voor velen *aan de Zaan*. (!)

Celebration de la troisieme fete seculaire de la Reformation dans l'Eglise chretienne consistoriale de la Confession d'Augsbourg à Paris, les 1 et 2 Nov. 1817. Paris, chez *J. M. Eberhart*. Prix 1 fr.

Dit werkje bestaat uit een verhaal der feestviering en der voorbereidende omstandigheden, zoo wel als van de feestredenen, welke op den 1sten Nov. in 't Hoogduitsch en op den 2den in 't Fransch zijn uitgesproken door de Luthersche predikanten GOËP en BOISSARD.

Die feestviering is gekenmerkt door eene buitengewone gift aan de behoeftige familiën, die bedeeld worden, en het in 't nieuw kleeden van 26 kinderen van behoeftige leden — door een bijzonder onderwijs der jeugd, eene geheele week te voren, op elken dag, aangaande het doel en het gewigt van dit godsdienstig feest — door het uitdeelen van eene medaille, te Straatsburg geslagen, ter herinnering aan 't derde eeuwfeest — door eene uitdeeling van een groot aantal Bijbels, N. Testamenten met Psalmen, door een lid der gemeente geschonken, als ook van 150 N. T. van de stereotypische editie van 1815, door den Heer LEO bezorgd — en door de aankondiging van de uitgave der Augsburgsche Confessie, voorafgegaan van eene historische inleiding van den Heer VILLERS, alsmede van een *Abregé de l'histoire de l'Eglise et de la Reformation*, te Straatsburg ge-

gedrukt, en waarvan de uitgevers een geschenk van 50 exemplaren aan het Consistorie gedaan hadden.

Voorts gaf dit feest gelegenheid, om de broederlijke gezindheid te doen blijken, welke er tusschen de beide protestantsche gezindheden te Parijs bestaat, daar des zaturdags, bij de feestviering in 't Hoogduitsch, het gebed aan het altaar werd uitgesproken door den Hoogeerw. STAPFER, voormalig Pred. bij de Hervormden, en thans Prof. en lid des Kerkeraads, te Bern; terwijl des zondags, toen de feestviering in 't Fransch plaats had, hetzelfde werk door den Heer MARRON verrigt werd.

Het Directorie te Straatsburg had de keus gelaten uit de volgende teksten: Matth. XIII: 16, 17. Joan. VIII: 31, 32. Hand. V: 38, 39. 2 Cor. IV: 5, 6. Gal. V: 1, 13. Eph. V: 8—10. 1 Thess. V: 21—23. Openb. III: 11. Uit deze teksten heeft de Heer GOËP gekozen Eph. V: 8—10, en zijne rede bestaat uit deze twee deelen: dat de Kerkhervorming eene rijke bron van Goddelijke weldaden is; en: waartoe die weldaden verpligten. In het opgeven van de laatste verpligting, die de tekst aanwijst, *te beproeven, wat den Heer welgevallig is*, zegt de Eerw GOËP: „Dit moeten wij „doen, en daartoe de H. Schrift vlijtig onderzoeken, „ten aanzien van onze gewigtige aangelegenheden — „dezelve moet bij ons niet, even alsof het een verboden boek ware, ongebruikt blijven liggen — alles, „wat men ons voordraagt, moeten wij beproeven — „waar dit geschiedt, is het ware Christendom, het „ware Protestantismus."

De feestrede, in 't Fransch op den 2den Nov. uitgesproken door den Heer BOISSARD, heeft tot tekst 2 Cor. IV: 5, 6. In het eerste gedeelte toont hij aan, dat de Kerkhervormers dit apostolisch karakter aan den dag hebben gelegd, en geeft bij die gelegenheid een kort overzigt van het leven en gedrag van LUTHER, als hervormer, uit dit oogpunt; bij welke gelegenheid er gezegd wordt: „Chargé dèslors" (sedert zijne aanstelling

ling als Prof. der Theologie) „ ſous le ſceau du ſer-
„ ment d'enſeigner la doctrine renfermée dans les
„ ſaintes ecritures, pouvait-il garder un ſilence par-
„ jure au moment où il reconnut combien les tradi-
„ tions humaines en avaient alteré la pureté primiti-
„ ve?" In het tweede gedeelte toont hij aan, dat de opvolgers der hervormers hetzelfde grondbeginſel van den tekst gevolgd zijn; en hier ontvangt de Leeraar aanleiding, om breeder dan zijn voorganger op de tegenbedenking te antwoorden, dat er in het Protestantismus geene vastheid van gevoelens beſtaat.

„ De eerbied, dien zij verſchuldigd waren aan de her-
„ vormers, verleidde hen niet om hun het voorregt
„ der onfeilbaarheid toe te kennen. Eene te lange er-
„ varing had aan de wereld geleerd, dat niemand, dan
„ God alleen, boven het bereik is van de verleidingen
„ der dwaling. Zij zagen in de hervorming flechts een
„ gelukkig aangevangen arbeid, welke elk verlicht
„ Christen verpligt is voort te zetten en te volmaken,
„ door zonder ophouden die Goddelijke ſchriften te on-
„ derzoeken, welke Jezus zijnen leerlingen tot onder-
„ zoek aanbeveelt, door dagelijks uit deze levensbron
„ nieuwe ſchatten van wijsheid en kennis te ſcheppen,
„ en door op te wasſen in de kennis van God. Van-
„ daar die veranderingen, welke men zoo vaak ver-
„ weten heeft, in de godgeleerdheid der hervormers
„ en hunne opvolgers; terwijl godsdienst, vrees des
„ Heeren, geloof in J. C., liefde jegens de menſchen,
„ eerbied voor zichzelven altijd onveranderlijk blijven
„ in het hart van den echten geloovigen. Men heeft,
„ zeg ik, der hervorminge hare veranderingen verwe-
„ ten: maar waren die niet onvermijdelijk, van het
„ oogenblik, dat de geest van onderzoek ontwaakte?
„ van het oogenblik, dat men de behoefte gevoelde van
„ eene verlichte overtuiging, gegrond in de opmerking
„ en overweging der heilige bevelen des Evangelies?
„ van het oogenblik, dat men begrepen had, dat een
„ blind geloof, voorgeſchreven door een gezag, dat

„ zich

„ zich tusſchen J. C. en de menſchen geplaatst had,
„ niet kon zijn dat geloof, waarvan het Evangelie
„ ſpreekt, zeggende: *dat elk door zijn geloof leven
„ zal?* — Van toen af was het onmogelijk, in aanmer-
„ king nemende de verſcheidenheid der verſtandelijke
„ vermogens van den mensch, en den verſchillenden
„ trap van ijvèr en goede gezindheid, dat men ook
„ niet, even als ten tijde der Apostelen, vond ſter-
„ ken en zwakken in 't geloof, kinderen en volwasſe-
„ nen in kennis, verſchillende begrippen, uit welke
„ elk naar zijn geweten die moet kiezen, welke hem
„ het beste toeſchijnen, en waaromtrent hij alleen Gode
„ rekenſchap ſchuldig is."

„ Die vrijheid is de vruchtbare bron van duizend be-
„ langrijke verbeteringen; en dat verſchil kan niet voor-
„ gekomen worden, dan door een gezag, hetwelk regt
„ heeft de denkbeelden der menſchen te bepalen. En
„ waar beſtaat op aarde zoodanig gezag? Heeft men
„ onder ſtervelingen eene magt, die zich uitbreidt over
„ de gewetens der menſchen? Toen men zich het regt
„ aanmatigde om hetzelve te vestigen, werd hetzelve
„ toen niet de bron van duizende verſchrikkelijke wan-
„ ordes, de oorzaak van het ſtroomen van menſchen-
„ bloed, waarvan de jaarboeken niet dan met ſchrik
„ gewagen zullen? — Wat zeg ik! wie mag zich zulk
„ een regt aanmatigen, daar de Apostelen zelve, bui-
„ tengewoon verlicht door den H. Geest, zich bepaald
„ hebben bij den titel van dienaars der geloovigen: *wij
„ zijn*, zegt Paulus in onzen tekst, *uwe dienaars om
„ Jezus wil.*"

Beide deze feestredenen kenmerken zich door zulk eene taal van edele vrijmoedigheid, welke bewijst, dat, ten minſte in de hoofdſtad van Frankrijk, de godsdienſtige verdraagzaamheid niet enkel in de Conſtitutie beſtaat, maar wezenlijk genoten wordt.

J.

J. A. HERMES, *Handboek, geschikt tot een godsdienstig Lees- en Onderwijsboek voor alle Standen, maar inzonderheid voor de beschaafde Jeugd van alle Christen-kerkgenootschappen. Te Utrecht, bij* O. J. van Paddenburg *en* O. J. van Dijk. *In gr.* 8vo. 391 *Bl. f* 3-:-:

Onder dezen titel ontvangen wij het *Godsdienstig Handboek* van den voortreffelijken HERMES zeer aanmerkelijk verkort. Hetzelve bevat toch drie vrij lijvige boekdeelen, is nagenoeg uitverkocht, en men verzekert, dat de vertaling nimmer zal herdrukt worden. Te meer is dan deze verkorte uitgave welkom, behalve dat dezelve, wegens den meerderen omslag en grootere kosten van het eerste werk, reeds voorlang gewenscht werd. Verlichting en stichting is het groote doel van den waardigen Schrijver; zijn arbeid voldeed allezins aan de verwachting, en daarom wenschen wij dit werk nu in ieder huisgezin en in aller handen. Er is gezorgd, dat men ook hier HERMES spreken hoort; zijne gedachten en woorden zijn bewaard, zoo veel dit wezen kon. „Wij gelooven dus ook met regt te mogen zeggen," (en wij zeggen het den tegenwoordigen uitgever na) „dat „het werk voor alle standen geschikt is; dat geestelijken en leeken, dat onderwijzers en leerlingen, dat „beschaafden en eenvoudigen er de schoonste vruchten „van kunnen plukken; en dat het, tot prijzen voor de „nijvere jeugd, die belooning verdient, gekozen, de „zaden van wijsheid en godsvrucht zoodanig in de jeugdige gemoederen zal kunnen uitstrooijen, dat er, voor „tijd en eeuwigheid, de bekoorlijkste oogst van te „verwachten is."

Het 1ste Hoofdstuk bevat, in *negen* vertoogen: *voorloopige overdenkingen over God, de wereld, den mensch, en over de Goddelijke openbaring.* Het 2de behandelt, in *twaalf* bijzonderheden: *de grondwaarheden van het Chris-*

Christendom. Het 3de en 4de behandelen *de Christelijke zedeleer.* Boven het 3de: *pligtmatig gedrag der Christenen jegens God, jegens zichzelven, en ten opzigte der tijdelijke goederen*, in *tweeëntwintig* overdenkingen, staat: *Eerste Afdeeling.* (De aanwijzing, dat Hoofdst. 4 de *tweede* is, bleef in de pen.) Dit geeft *nadere aanwijzing ter veiliger en gemakkelijker oefening van het Christendom, voor alle Christenen in het gemeen, en voor ieder, naar zijn' verschillenden stand, beroep en ouderdom, in het bijzonder.* Hier heeft men *drieëntwintig* vertoogen.

Een werk als dit, daar alles zoo wél bearbeid en zoo goed is, is boven onze kritiek, en voor eene doorloopende aanwijzing van het voortreffelijke niet vatbaar. Alles is duidelijk, en gezond voor verstand en hart. En wij behoeven wel niet te zeggen, dat wij dit Handboek voor den Huisgodsdienst bijzonder geschikt rekenen.

FENELON's *Gesprekken over de Welsprekendheid in het algemeen, en over die van den Kansel in het bijzonder; gevolgd van een Uittreksel uit deszelfs Brief aan de Fransche Hoogeschool, tot hetzelfde onderwerp betrekkelijk. Uit het Fransch, met Aanteekeningen, door* J. M. SCHRANT, *Pastoor te Bovenkarspel, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en benoemd Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Gent. Te Amsterdam, bij* B. J. Crajenschot. 1817. *In gr.* 8vo. 194 *Bladz.* **Aanteekeningen* 266 *Bl. f* 4-10- :

Een voortreffelijk, in zijne soort bij de nieuweren nog onovertroffen gewrocht! en hetwelk door de Vertaling en bijgevoegde Aanteekeningen niet verloren, door de laatsten zelfs gewonnen heeft. Met een innig, hartelijk welgevallen hebben wij dit boek gelezen, niet alleen

als een uitnemend middel ter vorming van den smaak in de Redekunst, maar bovenal als een nieuw heugelijk blijk, hoeverre verlichting, geestbeschaving en verdraagzaamheid ook hier te lande reeds in de *Roomsche* Kerk bij sommigen zijn doorgedrongen. Bij *sommigen* — ô! waarom niet bij velen? De redenen daarvoor, welke genoegzaam bekend zijn, zullen wij niet ophalen. Mogt een SCHRANT, wien onze wijze Monarch thans eenen anderen, ruimeren werkkring heeft aangewezen, mogten nog eenige anderen uit de school van den braven en verstandigen LEXIUS meer *dat* nut hebben kunnen stichten, en in *die* betrekkingen geplaatst zijn geweest, op welke hunne bekwaamheden hun regt gaven, en die hun in de *Protestantsche* Kerk zekerlijk zouden te beurt gevallen zijn! Mogt de geest der duisterste Middeleeuwen, die hen in de schaduw heeft weten te plaatsen, eerlang uit ons midden verdwijnen!

Van FENELON behoeven wij zoo min, als SCHRANT in zijne Voorrede, te spreken. Welk eenigzins beschaafd Christen en letterminnaar kent hem niet? Gelijk in den *Telemachus*, gelijk in alle zijne andere geschriften, dus heeft FENELON ook hier de bevordering van deugd en zedelijkheid tot hoofddoel, waaraan hij ook de Welsprekendheid dienstbaar wil maken. Zij moet niet enkel willen schitteren; dit is haar, dit is harer hooge bestemming onwaardig; nog meer, dit vernietigt haar, en doet haar in ijdele woordenpraal ontaarden. Slechts hij, die nut bedoelt, spreekt uit het hart, en dus wél; gelijk de lessen en voorbeelden der voornaamste Redenaars, vooral onder de Ouden, hebben bewezen. Ziedaar den inhoud van het eerste Gesprek, op eene regt *Platonische*, doch naar onze zeden gewijzigde, manier gehouden tusschen drie vrienden, waarvan de een op den aschdag eene verbazend bloemrijke, doch winderige preek had gehoord, waarmede hij zeer hoog liep; doch de ander doet hem zijne dwaling beseffen: een derde spreker vat tusschenbeiden het woord op, meest om ook door A. onderrigt te worden. Na voorts nog het drin-

gen-

gende vereischte des Redenaars, om een' schat van kennis te bezitten, aangetoond te hebben, eindigt de eerste Zamenspraak, om in de tweede dit onderwerp verder te behandelen, ten aanzien van het onderscheid tusschen *overtuiging* en *overreding*, de overeenkomst tusschen Welsprekendheid en Dichtkunst, het schilderen, het roeren, de uiterlijke voordragt door gebaren en stem, de verdeelingen, de vraag, of van buiten leeren dan voor de vuist prediken het verkieslijkst zij. (FENELON verklaart zich voor het tweede, en rept niet eens van het thans zoo gewone voorlezen: de Vertaler vult dit in zijne Noten aan, en keurt het laatste geheel af, hetwelk echter groote voorbeelden voor zich heeft.) De derde Zamenspraak beschouwt de H. Schrift als bron van Welsprekendheid, verdedigt dezelve als zoodanig, maar doet juist uit die meerdere kracht, bij eenvoudigheid en mindere uiterlijke sieraden, den aard der echte Welsprekendheid nog beter kennen, die ook volkomen door den geest, welke in de *oudere Grieken* heerscht, wordt geregtvaardigd. FENELON gaat voorts het misbruik der zoogenaamde *Apostolische* eenvoudigheid te keer, en dringt aan op beschaving der Leeraars, vooral op de vlijtige en grondige beoefening der H. Schrift. De Aartsbisschop is een groot voorstander eener zuivere, woordelijke *Exegese*, wars van gedwongene leenspreuken; doch laat zich, vrij natuurlijk, nog kluisteren door het gezag der Kerkvaders. Nogtans ware het zeer te wenschen, dat men bij ons een weinig meer van de vooringenomenheid van FENELON voor deze, grootendeels zeer gewigtige, overblijfsels der eerste Christen-Eeuwen bezat: want SCHRANT heeft gelijk, wanneer hij ons Protestanten, in aanhalingen onzer eigene Geleerden, over gebrek aan beoefening der Kerkvaders berispt.

Ziedaar den gewigtigen inhoud dezer Gesprekken. Op dezelve volgt het Uittreksel eens Briefs van FENELON aan de *Fransche Akademie*. (Hoe de doorgeleerde, zeer taalkundige en schrandere Overzetter dit laatste woord

door *Hoogeschool* vertaald heeft, waarvan het toch in beteekenis zoo verre af is, begrijpen wij niet, of een te ver gedreven *purismus* moest er de schuld van zijn.) Dezelfde beginselen, die de uitmuntende Kerkvoogd als Jongeling in de genoemde Gesprekken had aan den dag gelegd, verdedigde hij ook als Grijsaard in dezen Brief, die door verscheidene plaatsen uit de Oudheid is verlevendigd en veraangenaamd.

Het is, van wege ons beperkt bestek, ondoenlijk, de doorgaans voortreffelijke Aanteekeningen door te loopen, waarmede de Heer SCHRANT dit werk heeft verrijkt, en zich dus der vereerende take volkomen waardig getoond, om de landgenooten van MAERLANT weder met hunne eigene, schier verleerde taal, en met de letterkunde en welsprekendheid hunner spraakgenooten, bekend te maken. Hij heeft die Noten met uitmuntende vertalingen uit de Modellen van welsprekendheid, zoo als DEMOSTHENES, CICERO, LONGINUS, BOSSUET e. a. m., verrijkt, (bl. 42, 54, 55 enz.) zich zeer verlicht en gematigd omtrent de *Vulgata* uitgedrukt, (bl. 100) een voortreffelijk eigen opstel *over de Welsprekendheid der H. Schrift* in de aanmerkingen ingelascht, (bl. 115 en verv.) de onophoudelijke beoefening der H. Schrift, ook voor de Predikers van zijn Kerkgenootschap, zeer ernstig en dringend aangeprezen, (bl. 142) de stelling van FENELON, wegens de noodzakelijkheid van het volgen der Kerkvaders, waar zij overeenstemmen, eenigermate gewijzigd, (bl. 151) het in zijne Kerk zoo hoognoodige, en toch door de leeken zelve zoo gering geachte, prediken in zijne bescherming genomen, en door zijn voorbeeld bewezen, dat men de Gemeente in zekeren zin kan noodzaken, wanneer zij de kerkwetten volgen wil, de leerrede bij te wonen, (bl. 161) en eindelijk eene doorgeleerde, keurige kenschets der voornaamste Kerkvaders, zoo wel *Latijnsche* als *Griekfche*, met uitgelezene stukken uit hunne werken, gegeven. — Stijl, taal, gedachten, alles is in deze Aanteekeningen even zuiver,

en

aan den beschaafden, Christelijk-denkenden en dus ook verdraagzamen man waardig, die met blijkbaar genoegen de vorderingen der Kanselwelsprekendheid in ons Vaderland (toch wel meest bij de Protestanten?) erkent, en door aanhalingen van VAN DER PALM, CLARISSE, SIEGENBEEK, KIST, MÜNTINGHE, PERPONCHER, REINHARD, MAREZOLL en andere Protestantsche Kerkredenaars en Schrijvers toont, dat hij behoort tot de eerwaardige klasse der SAILER's, HUG's, OBERTHÜR's, en van andere voortreffelijke Geestelijken, die der *Roomsche* Kerke eere aandoen.

Men vergunne ons nog eene enkele aanmerking. CICERO wordt doorgaans door FENELON bij DEMOSTHENES achtergesteld. Dit laat zich hooren, en was ook het gevoelen van velen in de Oudheid; ook spreekt FENELON van eerstgemelden altijd met lof, doch met groote minachting van ISOCRATES, van wien men zegt, dat *bijna alles, wat men bij hem aantreft, in met bloemen opgesierde en laffe redenen bestaat.* Dit oordeel, 't welk ook SCHRANT beaamt, is zekerlijk te gestreng omtrent eenen man, wien PLATO reeds in deszelfs jeugd boven alle toenmalige redenaars stelde, bijzonder om deszelfs *deugdgezinden aard* (*ad virtutem major indoles*, zoo als CICERO het vertaalt, die ook zeer hoog met ISOCRATES loopt); eenen man, die bij den dood van SOCRATES, terwijl alle zijne leerlingen verschrikt de vlugt namen, in rouwgewaad op straat verscheen, die den vervolgden THERAMENES alléén verdedigen durfde, en die, toen de vrijheid van *Griekenland* te *Chæronea* verdween, een' vrijwilligen hongerdood stierf. Ook vindt men voortreffelijke wijsheidsspreuken in deszelfs boekje aan DEMONICUS. Wij erkennen echter, dat het gevoelen van FENELON ook dat van LONGINUS en vele latere kunstregters is. — PLATO heeft de welsprekendheid bij de *kookkunst* vergeleken, doch niet in het eerste boek der Republiek, zoo als de Vertaler beweert, (bl. 30 *Aantt.*) maar in den *Gorgias*. Dan, deze kleine, schier

aanmerkbare, en misschien nog eenige andere zomervlekjes nemen niets weg aan de schoonheid van het gelaat eens werks, 't welk wij gerustelijk aan alle vrienden en jeugdige beoefenaars der letteren, maar vooral aan gewijde Redenaars, en die zich daartoe voorbereiden, aanbevelen. Het kan van een onberekenbaar nut zijn, doordien het zoo regelregt op het *doel* afgaat, en toont, dat de *middelen*, wanneer zij tot *doel* verheven worden, in het ijdel verdwijnen, en rook in plaats van licht zullen geven; eene waarheid, die men den jeugdigen Kanselredenaar niet genoeg kan aanbevelen. Het kan den *Roomschen* Geestelijken, indien zij het hooren willen, prijs op bijbelkennis en uitlegkunde doen stellen, die velen hunner nog zoo zeer behoeven. Het kan zelfs misschien (hoezeer dit ook reeds van anderen dikwerf, en uitvoeriger, gedaan is) sommigen dienen, om de H. Schrift ook als eenen schat van welsprekendheid te bestuderen. Het kan den *Protestantschen* Kerkleeraar of Student de schoonheid en het belangrijke der Kerkvaders doen zien. Ter proeve, hoe rijk hier de oogst zij, zullen wij uit BASILIUS *den Grooten* eene door SCHRANT vertaalde plaats mededeelen, ter vertroosting van eenen vader (NECTARIUS) over het verlies van deszelfs zoon:

„ Eigenlijk hebben wij uwen zoon niet verloren, maar „ hem slechts den genen teruggegeven, die hem ons „ voor een' tijd ter leen had toevertrouwd. Hij zelf „ kan niet eens gezegd worden het leven te hebben „ verloren, daar hij het slechtere met het betere ver„ wisseld heeft. Even min bedekt de aarde onze ge„ liefden: want de Hemel heeft hen tot zich opgeno„ men. Slechts een weinig tijds nog, en wij bevinden „ ons weder bij hen. Niet lang toch blijven wij ge„ scheiden. Ons leven is niets anders dan eene bede„ vaart naar eene gemeene herberg. Wij levenden be„ vinden ons allen nog op den weg daarheen: slechts „ dit onderscheid vindt er plaats, dat de een werkelijk „ is aangekomen, de ander aan de deur nog klopt, en

„ een

„ een derde hem nalijk, om hem spoedig in te halen.
„ Een en hetzelfde doel wacht ons allen. Onze gelief-
„ de moge dan zijnen weg wat spoediger hebben afge-
„ legd, wij allen bewandelen denzelfden weg, en de-
„ zelfde herberg neemt ons allen in. Slechts ééne zaak
„ moeten wij daarbij onder het oog houden, dat wij
„ hem in onschuld en zedelijkheid navolgen, om alzoo,
„ als regtschapen kinderen in CHRISTUS, in dezelf-
„ de rustplaats opgenomen te worden." (Bl. 228.)

Er is in een beroemd geschrift van PLUTARCHUS (*De Consolatione ad Apollonium*) eene gelijksoortige plaats, waarin, bijna op dezelfde wijze, het leven met eene reis naar een algemeen vaderland vergeleken wordt: maar welk is dat vaderland? — bij BASILIUS de Hemel, bij PLUTARCHUS *misschien* — en die kans staat als twee tegen een? — het *Niet*, of een eeuwige slaap! Gezegend Christendom!

Eene grappige drukfout hebben wij gevonden, die echter den zetter niet kwalijk te nemen is. Op bl. 187 reg. 2 van ond. staat: PLUTO's *hol*, lees: PLATO's *hol*.

Tafereel der Omwenteling van Spaansch Amerika, door eenen Inwoner van Zuid-Amerika. Naar het Fransch. Iste Stuk. Te Middelburg, bij de Gebroeders Abrahams. 1817. *In gr. 8vo.* 107 *Bl. f* 1-4-:

Er is geen belangrijker schouwspel voor den wereldburger en menschenvriend, dan eene Natie, die, niet uit muitzucht, of weggesleept door hersenschimmige *Theoriën*, maar ter herwinning harer heiligste regten op blijkbare onderdrukking, goed en bloed opzet, en liever vrij wil sterven, dan in schande en slavernij leven. Dus was de opstand der *Zwitsers* tegen *Oostenrijk*; onzer Vaderen tegen *Spanje*, der *Zweden* onder GUSTAAF WASA tegen *Deenemarken*, en der *Engelschen* te-

tegen JAKOB II. Dus is ook, gewis, de opstand der inboorlingen van *Zuid-Amerika* tegen hunne *Spaansche* meesters, die hen twee Eeuwen lang in de kindschheid gehouden, hunne nijverheid door het drukkendste monopolie verstikt, en alle hunne vorderingen in zedelijke en verstandelijke beschaving ondergehouden hebben. Wanneer nu zulk een Volk, ter prooije aan uitheemsch geweld en inwendige partijschap, door het Moederland als 't ware aan zichzelve wordt overgelaten, dan treedt het gewis — zoo er natuurlijke regten bestaan — in het natuurlijke regt van zelfverdediging, zelfbehoud en zelfregering terug. En wanneer het Moederland, in plaats van dit besluit, voor het oogenblik genomen, althans stilzwijgend goed te keuren, de volkplanters met vuur en zwaard vervolgt en als Rebellen behandelt, dan bekomt gewis dit Volk het regt, om zich onafhankelijk te verklaren. Zoo men dit ontkent, moet men zichzelven gelijk blijven, den opstand onzer Vaderen wraken, (die ook wettige onderdanen van *Spanje's* Koning waren) en den grooten WILLEM DEN I met den schandnaam van muiteling brandmerken. Doch welk *Nederlander* zou daartoe in staat zijn?

Deze bedenkingen zijn de natuurlijke slotsom der lezing van het thans aangekondigde boekje. Hetzelve is in eenen vrijen, doch tevens zeer gematigden geest geschreven, zonder *declamatie* of bitterheid bloote daadzaken vermeldende, wier waarheid door de eenvoudige, onopgesmukte voordragt gewaarborgd wordt. Het is een der belangrijkste geschriften, die wij in langen tijd over de geschiedenis onzes tijds hebben gelezen. De Schrijver is wel een *Zuid-Amerikaan*, maar juist daardoor ook in de gelegenheid, om de zaken, waarvan hij oog- of oorgetuige kon zijn, naauwkeuriger te schetsen. Of hij in *Mexico*, of *Peru*, of *Nieuw-Granada*, of *Venezuela*, of aan de *Plata*-Rivier t' huis behoore, wordt niet gemeld; maar hij verhaalt (althans in het *Engelsche* stuk, hetwelk wij gezien hebben, en waaruit dit, naar eene *Fransche* vertaling, schijnt overgebragt

te

te zijn) den opſtand in alle die gewesten. Het vertoont ons de lange verdrukking van *Spaansch Amerika*, na de verovering in de zestiende Eeuw: alle posten ſchier aan inboorlingen van *Spanje* gegeven; den koophandel met vreemdelingen, op ſtraffe des doods, verboden; het reizen zelfs uit het eene naar het andere gewest ontzegd, en dus de natuurlijkſte vrijheid verkracht. Het vertoont ons de enkele pogingen der lijdende Volken, vooral der *Indianen*, om zich in eenen natuurlijker toeſtand te plaatſen; hunne doorgaande trouw aan het Moederland, vooral bij de verweldiging van JOSEPH BUONAPARTE, en in weerwil van deszelfs ſchoonſchijnende beloften en aanſporingen tot opſtand; de noodzakelijkheid voor de Volkplantingen, om in *Spanje's* verwarden toeſtand voor zichzelve te zorgen; de verwerping hunner billijke voorſlagen door de *Cortes*; de vijandelijkheden van dezen; eindelijk de zending van MORILLO door FERDINAND VII, die alle hoop op verzoening affneed, en den nog voortdurenden Oorlog op leven en dood. Ziedaar de hoofdtrekken, die eerst in 't algemeen geſchetst, en daarna meer in bijzonderheden, ten aanzien der onderſcheidene Provinciën, uitgewerkt worden; hetwelk echter wel eens aanleiding geeft tot herhalingen. Zoo wordt b. v. het beleg van *Carthagena* door MORILLO en de volgende gebeurtenisſen op bl. 53–55 en op bl. 97–99 vermeld. In een tweede en laatſte ſtukje moeten wij nog de gebeurtenisſen in *Nieuw-Granada*, *Buenos-Ayres*, *Chili* en *Mexico* vinden; daar het eerſte, behalve het algemeene, ſlechts over *Venezuela* loopt. Voor 't overige lezen wij met ijzing de gruwelen en wreedheden, waaraan zich de *Spanjaarden* hebben ſchuldig gemaakt, en die ons hunne verovering van die zelfde landſtreken, gelijk hunne *Nederlandſche* Oorlogen, herinneren. Daar wij aan elken beſchaafden Lezer, die het geluk, van onder eene vrije, zachte en gematigde Regering te leven, wenscht te waarderen, en tevens regt in te zien, voor welk een juk hem de heldenmoed zijner Vaderen bewaard heeft, de lezing van dit boekje ten ſterkſte aanbevelen; zoo willen wij zijnen weetlust niet vooruitloopen door de opening van even belangrijke als ontzettende tooneelen, van heldenmoed, zelfopoffering en jammer aan de eene, van afzigtige wreedheid, trouweloosheid en meineed aan de andere zijde. Een paar trekken *moeten* wij echter vermelden, ter kenſchetſing van den aard dezes Oorlogs.

logt. Toen de *Spanjaarden*, na de herovering van *Caraccas* door BOLIVAR in 1813, de Negers opruiden, om hunne eigene *Zuid-Amerikaansche* stam- en geloofsgenooten te vermoorden, werd in eene streek van *vierhonderd mijlen* geen menschelijk wezen gespaard, en alles omgebragt, wat zich niet bij hen wilde voegen. Van de *vijfhonderd vier en twintig* personen, als *verdacht* van misnoegdheid gevat, werden er *vijfhonderd* zonder form van proces doodgeschoten, (bl. 90, 91.) Toen de Koningsgezinden op 25 Maart 1814 een belangrijk Magazijn meenden te verrassen, zond een jong Officier, van eene der aanzienlijkste Familiën van *Santa-Fé*, zijne soldaten weg, als alleen genoegzaam in staat, het Magazijn (zekerlijk van oorlogsbehoeften) te verdedigen, en stak, toen de vijand er nu binnen was, den brand in het kruid, waardoor hij met den vijand verging. Is het niet, of men hier de daden van LEONIDAS of CLAASSENS leest? (bl. 93.) De bezetting van *Valencia* wilde zich niet overgeven, voordat, in eene plegtige mis, bij het opheffen der hostie, het verdrag zou bezworen zijn, waarbij men haar beloofde te sparen; naauwelijks was dit geschied, en de overgave gevolgd, of een aantal Officieren en soldaten der bezetting werd ter dood gebragt, (bl. 96.) Men moet echter bekennen, dat ook BOLIVAR, in eenen aanval van woede, eens 800 krijgsgevangenen heeft doen om 't leven brengen; doch naderhand heeft hij plegtig verklaard, geenen *Spanjaard*, dan in den strijd, te zullen van kant maken.

Dit boekje is niet letterlijk het oorspronkelijke gevolgd, maar heeft zich verscheidene uitlatingen van *Proclamatiën* enz. veroorloofd; hetwelk wij, zoo het dienen moet om den prijs te verminderen en het debiet meer algemeen te maken, niet kunnen afkeuren.

Me-

Memoria HIERONYMI DE BOSCH, Instituti Regii Belgici quondam socii, rite celebrata in publico classis tertiae consessu a DAVIDE JACOBO VAN LENNEP, et Carmen de inventae Typographiae laude KOSTERO Harlemensi potenter tandem asserta: auctore HERMANNO BOSSCHA, ejusdem classis socio et h. a. praeside. Excuderunt *Pieper et Ipenbuur*. 1817. 4to. form. maj. pp. 71 *f* 1-10-8

Bene est. Deze laatste woorden van DE BOSCH, en van deze Gedachtenisviering, bleven ons na het hooren en lezen van dit stuk lang bij. Het is ons nog steeds levendig. Ja, zoo leeft men *wel*, zoo spreekt men *wel*, zoo schrijft, zoo dicht men *wel*. *Gloria est umbra virtutis.* Eer en roem zij der gedachtenisse van den edelen DE BOSCH, wiens ziel zoo wél, zoo zacht gestemd was, wiens kunde zoo groot, wiens menschenliefde zoo bijzonder, wiens godsvrucht zoo praktisch was! Lof en dank zij ook den braven VAN LENNEP, sieraad der Amsterdamsche Hoogeschool, die, gevoelig van hart, vast in het vervullen zijner belofte, hoogst gelukkig van stijl, DE BOSCH zoo juist geschilderd heeft, en die hem niet zoo wél had kunnen treffen, zoo niet dezelfde indruksels van ware *humaniteit* (in alle mogelijke kracht van het woord) diep in zijn binnenste wezen geprent geweest! — De *Laudatus* en *Laudator* mogen dan ook één voorbeelde zijn van anderen, opdat men de Letteren beschouwe, niet als enkel middelen om een' schat van geleerdheid te verzamelen en te bergen, maar ook bijzonder als de wisse prikkels tot hetgeen goed en edel is, als de meest zuivere bronnen van smaak, als toevlugt en troost in rampen en verliezen, met één woord als de ware sieraden en steunsels van een leven, nuttig voor zich en anderen, en zalig in de gevolgen.

Waarlijk, het gaat ons als VAN LENNEP! Nu wij aan DE BOSCH, zoo algemeen bemind, zoo te regt betreurd, weder bepaald denken, is ons zijn verlies als gisteren. Neen waarlijk, hij was de man niet om spoedig vergeten te worden! Het beeld van DE BOSCH is ons zoo levendig, dat onze Lezers, en ook VAN LENNEP, wiens werk overwaardig is door de uitvoeriger pen van een eerst Geleerde maar regt geroemd

roemd te worden, ons ten goede moeten houden, dat wij ditmaal minder over het werk, dan van hem, over wien het handelt, spreken. Wij verbeelden ons, dat zulks thans niet ontijdig is, daar men zeker nog meer DE BOSSCHEN heeft in kunde en smaak, dan wel in kleingevoeligheid van zichzelven en grootmoedigheid jegens anderen. Dikwijls vroegen wij onszelven af: Wat was er toch in DE BOSCH zoó aanlokkend, dat aller harten tot zich trok? Was het zijne geleerdheid? Neèn. Was het zijne gelukkige Latijnsche Muse? Ook dit niet zoo zeer. Was het zijn roem, zijn gezag in het algemeen, bij lieden van staat en letteren, en in het bijzonder als Curator der Leidsche Universiteit? Neen, dit nog veel minder! Wat dan? Wij antwoorden met ruimte: Zijne blanke inborst, stille deugd, liefde om allen te helpen, hetzij die hem nabij of verre waren. Het was dat oog, schitterende van menschlievendheid, en spiegel eener hemelsche tevredenheid bij zichzelven. Het was dat treuren met den treurenden, dat verblijden met den blijden, dat *wél zijn* met allen en voor allen. Het was die openhartigheid, die standvastigheid, zelfs bij schijnbare zwakheid uit al te groote goedwilligheid, dat kinderlijke en ongekunstelde, dat enthusiasme voor al wat goed, schoon en lofflijk was, dat zuiver blijven in eenen vuilen en besmetten tijd, die grootheid met goedheid gepaard. Het was dat liefelijke geheel, uit edelaardigheid geboren, door letteren en deugd opgekweekt, en door godsvrucht ten einde toe volgehouden onder pijn en smart, toen het *mihi bene est* hem nog op de lippen en het *aliis bene sit* nog in het harte was. — Wij hopen op eene Nederduitsche lofrede of levensgeschiedenis van dezen man, waardig door meerderen regt gekend te worden.

De brave en kundige BOSSCHA deed zeer wél, dat hij, na het uitspreken der gedachtenisrede door VAN LENNEP bij deze zoo gepaste gelegenheid der eerste openbare zitting van de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, het gedicht *over de handhaving van den roem van* KOSTER, *als uitvinder der Drukkunst te Haarlem*, niet voorlas. Wij hebben het nu met uitstekend veel genoegen gelezen, en rekenen den Hoogleeraar, met zeer weinigen, onder de echte Latijnsche Dichters, waarop ons Vaderland weleer zoo zeer roemde, en nog met reden zich verheffen mag. Jammer, dat deze Dichters zoo schaarsch worden! Mindere wel-

vaart

vaart gaf finds lang minder genoegelijke luim en ftemming, zoodat het gevoelig hart zich niet meer zoo ruim en gemakkelijk bij ware vrienden ontlastte in warme vaderlandfche zangen. *Bene fit* PATRIAE ET MUSIS!

Vrouwelijk Gemoed en Vrouwelijk Leven. In Karaktertrekken, Schetfen en Opmerkingen Door FREDERIK EHRENBERG. *Uit het Hoogduitsch. Te Amfterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo.* 318 *Bl.* *f* 3-12-:

Het *Godsdienftig Huisboek* enz., en *Louize's genoegelijke uren op het Land*, heeft den waardigen EHRENBERG een aantal vriendinnen en vrienden ook hier te lande bezorgd; de Eerw. VERWEY vond zich hierdoor ter vertaling van nog andere in denzelfden geest gefchrevene werken van denzelfden man opgewekt, en terwijl hij eene verbeterde en vermeerderde uitgave van een vroeger en uitvoeriger gefchrift over het karakter en de beftemming der Vrouw wilde afwachten, geeft hij dit tegenwoordig gefchrift, door den beroemden EWALD in zijn *Huwelijksleven* naar waarde aangeprezen, en waarvan de innerlijke waarde een voldoende waarborg is, dat het ook onder ons druk gelezen worden en nut ftichten zal. De *eerfte Afdeeling* levert 13 fchetfen uit de Bijbelfche gefchiedenis. MARIA, de moeder van JEZUS, geeft aanleiding tot de teekening der *liefstalige* en *gelukkige vrouw*, en van het *vrouwelijk berusten*, het *moederlijk gevoel*, de *moederlijke fmart*, en de *moederlijke berisping*; SALOME tot eene fchets der *vrouwelijke ijdelheid*; de *Cananefche vrouw* tot die van *vrouwelijke zedigheid*; MARIA, de zuster van LAZARUS, tot foortgelijke van *vrouwelijke vereering*, en zij en hare zuster tot eene befchouwing van *bekrompene* en *veredelde huisfelijkheid*; terwijl de *boetvaardige zondares* uit de Evangeliën de *diepe aandoeningen des harten* bij de vrouw teekenen doet. Alles waar en voortreffelijk, uitlokkend, leerzaam, vol welverdienden lof aan de fchoone fekfe, en, waar en zoo als het behoort, teregtwijzing en berisping, maar op die wijze en in dien toon, gelijk men eene befchaafde vrouw, met hoop op goed gevolg, berispen mag. Echter het Bijbelsch voorbeeld is, naar het ons voorkomt, hier en daar een weinig gedrongen;

gen; maar kon dit ook wel anders, bij zoo korte karaktertrekken en berigten, als de geschiedenis slechts aanstipt? De *tweede Afdeeling* geeft 7 vrij ontworpene teekeningen: *vrouwelijke neiging om zich mede te deelen*, — *vrouwelijke vriendschap*, — *vrouwelijke vreugde*, — *de vrouw in het ongeluk*, — *gemeene en edele trotschheid der vrouw*, — *vrouwelijke ligtzinnigheid*, — en *de vrouw in de wereld*. Tot eene kleine proeve nemen wij uit de zesde teekening over, hetgeen de Schrijver, daar hij van de *natuurlijke* ligtzinnigheid spreekt, (die hij in de *woeste*, de *vlugtige*, de *vrolijke*, de *onbezorgde*, de *verstrooide*, de *goedhartige* en de *kinderlijke* onderscheidt) van de *vrolijke* ligtzinnigheid zegt:

„In LOUIZE's gemoed is het steeds lente en zonneschijn; hierom lacht de lente haar altijd in het bloemgewaad toe; alleen het aanhoudend slechte weder, en het gedurig zitten bij de moeder, komt haar wat ongelegen. In alles het liefelijke en bevallige te zien, het norsche en onbehagelijke te behandelen, alsof het enkel in de verbeelding bestonde, zich overal in het schoone en goede te verheugen, en niets ongenoten te laten, wat het leven aangenaam maakt, dit is hare levenswijsheid; maar zij wil niet weten, dat dit eene bijzondere wijsheid is. Overal vindt zij voedsel voor hare vreugde, zonder hetzelve op te zoeken; de verbeelding doet het ontbrekende daarbij.

„Zij leeft voor het oogenblik; het valt haar niet in, dat hetzelve hare vreugde medeneemt, of zij verwacht, dat het volgende oogenblik wel weder iets nieuws aanbrengen zal. Zij maakt er geen werk van, om zuinig te wezen in hare vermaken, en iets voor het vervolg te sparen, om er zoo veel te langduriger genot van te hebben; echter gevoelt zij zich ook niet in de verzoeking, om paal en perk te overschrijden, waardoor het vermaak zichzelf bederft, en in bittere smart verandert. De onschuld waakt over hare vreugde; zij kent geene woeste, dolle, luidruchtige vreugde; zij heeft geen denkbeeld, dat in het vermaak iets onzedelijks kan zijn, omdat er in het hare niets van dien aard geweest is. Er is niet veel noodig om haar vermaak te verschaffen, dewijl zij gevoel voor hetzelve heeft; eene bloem, een blik op den blaauwen hemel of op het bonte veld, het ontmoeten van een geliefd mensch kan haar verrukken: als zij eene kleinigheid ontvangt, als zich een nieuw tooneel voor hare zinnen

op-

opdoet, jubelt alles luide in hare ziel. Elke gedachte, ieder beeld van hare verbeelding is een kind der vreugde; elke gewaarwording wordt een lied, elke beweging een vrolijke dans; zij kan echter ook stil en tevens opgeruimd zijn, maar niet lang.

„ Zij heeft nog niet veel anders gedaan, dan hetgene haar inviel en wat zij gaarne deed, en dit was zelden berispelijk. Zich eerst lang te bedenken, eer men iets doet, de daad naauwkeurig naar regels af te meten, en te bedenken, wat er wel uit zou kunnen voortkomen, dat noemt zij grillen en kuren te hebben. Oude wijze lieden schudden wel eens het hoofd over hetgene, dat zij doet, en krijten het voor kinderachtig uit; maar gulle menschen zien het gaarne, en houden daarom veel van haar, en zij bekommert zich weinig, wat de ouderwetsche vrouwtjes zeggen. Zij houdt niet van ernst, niet omdat zij deszelfs beoordeeling en berisping schuwt, maar omdat zij geene donkere gezigten dulden kan. Op haar gelaat schittert altijd de glans der vreugde, en waar zij komt, brengt zij dezelve met zich; daar openen zich alle harten, en alle oogen staan helder. Men moet niet van haar eischen, dat zij zich de menschelijke ellende sterk zal aantrekken; intusschen helpt zij, waar zij kan. Nog is alles niet ontwaakt, wat in haar gemoed ligt; nog zijn haar de ondervindingen onbekend, welke het menschelijke hart diep kunnen kwetsen. Mogt ook dán, wanneer alles eens in het volle leven staat, de vreugde en vrolijkheid niet van haar wijken! Zij zal haar binnenste ligt voor de liefde openen, omdat zij daarin eenen hemel meent te zien; hierom zal zij ligt door dezelve bedrogen en van haren vrede beroofd worden."

„ Welke zijn echter de *middelen*, waardoor men maken kan, dat de vrouwelijke ligtzinnigheid onschuldig blijve, en dat zij de gevaren, die haar bedreigen, ontwijke? Alleen door aan te kweeken, hetgene de natuur zelve daartegen bestemd en aangeboden heeft, door *deugd*, *godsdienst* en *liefde*," enz.

De man en de jongeling mogen door alle deze schetsen leeren het vrouwelijk goede opmerken, waarderen, uitlokken en leiden; de vrouw en het meisje zullen door dezelve opmerkzaamheid *op* en echte waardering *van* haarzelve opdoen, en zich krachtig voelen opgewekt tot verbetering en veredeling. Beiden zijn den Schrijver en Vertaler dank schuldig.

Herman van Löbeneck, of Levensbekentenissen van eenen Man. Uit het Hoogduitsch. III Deelen. Te Leyden, bij L. Herdingh en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. Te zamen 717 Bl.* *f* 7-10-8

Een Roman van het uiterste belang, zoo wel ten aanzien van het thema, 't geen hij bewerkt, als ten opzigte van de karakters, waarvan hij eene zeer merkwaardige galerij oplevert, en eindelijk beschouwd als schets der menschelijke hartstogten en afdwalingen des gevoels, en hoe de eene misdaad de andere voortbrengt. De hoofdpersonen in denzelven zijn: HERMAN, zoon van den Vrijheer HANS WOLF VAN LÖBENECK, tot omtrent zijn achttiende jaar in landelijken adeltrots, maar ook in en tot braafheid opgevoed: ANTONIA; zijne, zijnen rijken oom op deszelfs sterfbed aangehuwde; jeugdige tante, wonende in de Residentie. RIANCOUR; een Hoveling, Franschman naar zijnen naam, maar ook naar zijne beginsels, inzonderheid omtrent vrouwelijke deugd. CLEMENTINE VAN MEERFELD, eene Freule, voormaals door den Vorst ten val gebragt, en thans opgewonden tot eene zeldzame hoogheid en vastheid van karakter, en versmading van allen hartstogt. JOHANNA, de dochter van WEBER, den Ambtman van den ouden VAN LÖBENECK. LIDDLETON, een Lord, die ten stelsel heeft: het Goddelijke in den mensch is onder alle menschen verdeeld; het geheel der menschheid is een ideaal, hetwelk wij slechts in hare gezamenlijkheid kunnen verwezenlijkt vinden: een edel man. Eindelijk ORATIO, een Italiaansch Schilder, die, door eene beminde, schoone vrouw meenende bedrogen te zijn, al het schoone slechts als denkbeeldig, als schepsel der kunst beschouwt, maar het wezenlijk bestaan daarvan volstrekt ontkent. Benevens deze hoofdpersonen komen nog een aantal nevenpersonen ten tooneele, maar volstrekt geen, zonder een beduidend karakter.

Eenige gedachten, die als *porismata* uit de geschiedenis moeten worden afgeleid, en waarop wij inzonderheid jeugdige Lezers wel verzoeken acht te slaan, zijn door eene *cursijve* letter der opmerkinge aanbevolen. HERMAN, verliefd geraakt op JOHANNA, wordt door ANTONIA naar de Residentie afgehaald, door haar en onder hare leiding onderwezen

zen en geheel gevormd. De eenvoudige Landjonker wordt dus hier een geheel ander wezen. Had ondertusschen zijn gevoelig hart reeds op het land behoeften ondervonden, om wier voldoening het zich aan JOHANNA hechtte; te midden van alle genietingen der Residentie, en terwijl hij zelf in alle schoone kunsten ervaren was, ontwaakte dat gevoel met verdubbelde kracht, maar als geheel zuiver, zich vestigende op de deugd, als de hoogste schoonheid, aan wie hij, voor het borstbeeld van SOKRATES, met tranen, eeuwige hulde zweert: maar ANTONIA, zijne leermeesteres en zusterlijke vriendin, is hem het verpersoonlijkt ideaal dezer deugd, en hij bemint haar in deze betrekking met een ontzag, hetwelk het onbesmette hart altijd voor de rein geachte vrouw, inzonderheid voor de beschaafde, voedt. Nadat RIANCOUR, echter, op eene echt duivelsche manier, die niet wel meesterlijker had geschetst kunnen worden dan hier geschiedt, het geloof aan vrouwelijke deugd uit de ziel van HERMAN had verdelgd, de onreine drift ontstoken, en dit door de verwoesting van het paradijs, waarin deze leefde, was gevolgd, noemt hij de oogenblikken van zijnen val oogenblikken van bedwelming, en voegt er bij: *ach! waarom mag ik niet zeggen: oogenblikken vol zaligheid der liefde!*

De algemeen leerrijke zijde des Romans bestaat nu daarin, dat HERMAN, van het eerste oogenblik der verzaakte onschuld af, van misdaad tot misdaad vervalt; en zulks telkens door eene onbegrijpelijke blindheid, die hij wel had kunnen voorkomen, wanneer hij, van den beginne af, anderen minder en zichzelven om zijne zwakheid meer beschuldigd hadde. Is 't hem nu klaar en bewezen, dat vrouwelijke deugd niets is; wordt hem door ORATIO de vrijdom van zinnelijke gewaarwordingen smakelijk; leidt hij uit SIDDLETON's redenering gevolgtrekkingen af, die *hem* verontschuldigen, en alle schuld der verleiding op ANTONIA werpen: op eene trotsche en onwaardige wijze verwijt hij deze vrouw, dat *zij* zijn onschuldsparadijs heeft verwoest, en levert den Lezer tooneelen op, die Rec. onderscheidene malen reeds gelezen heeft, maar nog nimmer zonder de uiterste aandoening. Dit blad, ondertusschen, wordt weldra omgekeerd. CLEMENTINE VAN MEERFELD, onder den naam van VAN LESSENDIJL, is in de Residentie aangekomen. De Vorst wil haar gaarne aan den eenen of anderen uithuwen. HER-

MAN hoort van haar, wordt begeerig om haar te leeren kennen, gelijk dit ook, door toedoen van eenen Opperkamerheer als koppelaar, geschiedt, en, meenende in haar het ideaal van vrouwelijke deugd gevonden te hebben, bledt hij, die er zich veel op laat voorstaan, dat hij zoo den hartstogt vermaadde; haar, die hij niet beminde, zijne hand aan, en wordt aangenomen. In een gesprek, echter, waarin hij wederom zich wil zuiveren, krijgt het mannelijk gesticht, ten aanzien van deszelfs gedrag omtrent het vrouwelijke, van CLEMENTINE zoo zakelijk en naar waarheid de volle laag, dat HERMAN onmiddelijk naar huis gaat, en ANTONIA als 't, ware om vergeving vraagt. Deze vertrekt naar haar landgoed, en HERMAN trouwt met CLEMENTINE. Ondertusst, echter, wat er met deze van de zaak zij, is hij, naar zijne meening, andermaal bedrogen, en vindt, waar hij reine vrouwelijke grootheid had vooronderfteld te zullen aantreffen, niets dan wellustige begeerte. De bruidsnacht wordt gesleten in onaangenaam onderhoud; tegen den morgen verlaat HERMAN zijne vrouw, en tegen den middag gaat hij den Opperkamerheer verworgen.

Dit gedrag veroorzaakte hem bannissement op een van zijne, hem door den Vorst geschonkene, landgoederen. WEBER had met zijne dochter het landgoed van den ouden VAN LÖBENECK verlaten; en HERMAN, buiten de grenzen gekomen, ontdekt JOHANNA, welke bij eenen neef van haar, die hier eene pachthoeve had, woonde. De ongeloovige aan vrouwelijke onschuld, de ijverige leerling van eenen RIANCOUR geworden, vat het opzet, JOHANNA te verleiden. Hiertoe, echter, nog niet duivel genoeg, besluit hij, haar te trouwen, en met haar in eenen afgelegen' hoek der wereld zich te verbergen. Dit besluit wordt uitgevoerd; en HERMAN is in staat, de ontzettende aanspraak aan te hooren van den Predikant, JOHANNA's oudoom, „ eenen man van middelbare grootte, van bij de negentig jaar, met wit haar en vonkelende blaauwe oogen, schier hevig in elke beweging, en evenwel ernstig — en wiens woorden en blikken onverschrokken uit te houden, eene groote mate van verdorvenheid of van reinheid des gewetens vereischte," en op de vragen, of het zijn vaste, welbeproefde wil was, deze door hem verkozene bruid, ook zonder en tegen den wil zijner ouderen, ter gemalinne te nemen, en of hij bereid en in staat

was

was te zweren, dat hij buiten deze zijne bruid met geene vrouw verbonden was noch verbonden zijn wilde? *ja* te zeggen.

Hij vertrekt met deze zijne tweede vrouw naar *Zwitserland*, koopt een landgoed in een afgelegen oord, krijgt twee kinderen bij haar, en leeft eenigen tijd zeer gelukkig. Maar CLEMENTINE had ook hier hare spionnen en werktuigen, waaronder MADELSHEIM, de bezitter van een naburig landgoed. Door dezen gelukt het, HERMAN, wiens luimen reeds sedert eenigen tijd niet meer gedeugd hadden, verdenking tegen JOHANNA's voormalige deugd in te boezemen, en, terwijl niets hem terughoudt die vijandige ingevingen te gelooven, verlaat hij haar en zijne kinderen. Er behoort veel vastheid of koelheid toe, om de tooneelen bij deze gelegenheid en de brieven van JOHANNA in ééns door te lezen. Onderweg in de herberg ontmoet hij RIANCOUR, die door CLEMENTINE was afgezonden om hem terug te brengen, ontdekt het bedrog, springt, om te ontvlugten, het venster uit, wordt door roovers uitgeschud, komt in een bedelpak op zijn landgoed in *Zwitserland* terug, maar — zijne vrouw en kinderen waren ontvoerd, van welke zaak HERTLI, een hem beminnende boer, hem een zieldoorborend verhaal doet. — Als marskramer wandelt hij *Zwitserland*, *Beijeren* enz. door, om haar te zoeken; doch te vergeefs. Aangekomen in den vaderlijken burg, vindt hij zijne ouders gestorven, valt op derzelver graf in onmagt, wordt ontdekt, en stort in eene hevige ziekte. — Hersteld en een afschuw aller menschen, zoekt hij verstrooijing en rust, maar vindt ze niet. Hij laat de vaderlijke bosschen en gronden herscheppen naar zijn *Zwitsersch* verblijf, een huis bouwen gelijk hij aldaar bewoond had, en vervaardigt eene schilderij, voorstellende zijne vrouw en kinderen, in welker aanschouwen hij, als 't ware, vergoeding zocht voor hetgeen hij miste. Omgang gezocht en verkregen hebbende met eenige woeste Edellieden in zijne nabuurschap, zoekt hij afleiding in jagt en dronkenschap, tot dat ANTONIA hem in zijnen burg verschijnt. — Een tweede *porisma* had hij reeds zelf uit zijne geschiedenis afgeleid: *Er is, buiten twijfel, eene zielsgesteldheid, die, van lotgevallen en betrekkingen onafhankelijk, in haar wezen onveranderlijk vaststaat, en daarom de eenigste is, die den naam van menschelijkheid, of, wat hetzelfde is, van deugd, verdient. Maar*

 hoe

hoe lang en moeijelijk is de school, waarin men haar verkrijgt!

ANTONIA verhaalt aan HERMAN hare geschiedenis, waarin zij geenszins als onschuldig verschijnt, maar bekent, door eenen Prins ten val gebragt, en daarop van hem verlaten te zijn; waarvoor zij had voorgenomen, zich door *coquetterie* aan het geheele mannelijke geslacht te wreken, en zelve vrij te blijven. HERMAN was de eerste geweest, dien zij waarlijk bemind en *niet* getracht had te verleiden, en had de betere aandoeningen weder in haar opgewekt. ANTONIA trekt bij deze gelegenheid eene derde les uit de geschiedenis van haar en HERMAN: *De verderfelijke verdeeldheid tusschen datgeen, wat de mensch wenscht, en datgeen wat hij heeft, kan hij slechts daardoor wegnemen, dat hij het geluk niet zoekt, en zijne krachten alleen daartoe besteedt om het waardig te worden.* HERMAN wil weder met haar. Zij stemt daarin schijnbaar toe, maar vertrekt 's nachts in stilte, en laat eenen brief achter, waarin zij, nevens heerlijke vermaningen, ook nog deze stelling in bedenking geeft: *In het algemeen, welk een doel zou deze strenge, met zoo vele ernstige tuchtigingen verbondene, school kunnen hebben, wanneer zij ons niet boven den invloed van zinnelijke aandoeningen tot eene vrijere werkzaamheid verhief?* Wij kunnen ons niet weêrhouden, de korte uitbreiding dezer stelling mede te deelen. „ Het hart moet deszelfs eeuwigheid niet in deszelfs wenschen, niet in het bezit van het dierbaarste, maar in de reinheid van deszelfs wil vinden. De eerste kinderlijke onschuld is als een los gebouw zonder grond en duurzaamheid; slechts het modél van datgeen, wat onze eigen vrije kracht als een onvergankelijk werk daarnaar moet vormen. De genoegens, welke het toeval schenkt, zijn slechts de vergankelijke getuigen eener betere zaligheid, die bestemd zijn om ons aan te sporen, dat wij dieper graven zullen naar de schatten, die in onze eigen natuur verborgen liggen. De tegenstand, welken wij ontmoeten, vaak met smarten verbonden, die ons onverdragelijk schijnen, — deze tegenstand moet slechts dienen, om de sluimerende krachten in ons op te wekken, en ons tot inspanningen aan te sporen, tot welke wij ons onder een gerust genot niet in staat rekenden, en zonder storing ook niet in staat geweest zouden zijn."

(*Het overige hierna.*)

Julius en Gustaaf, of de edele Vlugtelingen; een oorspronkelijk Hollandsch Verhaal, ten vervolge op Lodewijk Herder, of de Gevaren eener al te groote Gevoeligheid. Door A. J. DONKER, M. MZ. *II Deelen. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In gr. 8vo. 542 Bl. f* 4-6-:

Ook op zichzelve en zonder de kennis met *Lodewijk Herder*, aan wiens geschiedenis echter en betrekkingen de herinnering hier gedurig en van zelve wordt opgewekt, is dit verhaal verstaanbaar en onderhoudend, en het overtreft, dunkt ons, dien vroegeren roman van dezen Hollandschen schrijver. Het tooneel der geschiedenis is wederom *Sommelsdijk*, en alles Hollandsch en huisselijk; het is trouwens de geschiedenis der nu gehuwde vroegere vrienden, of liever van hunne kinderen. *Julius* is een zoon van Ds. *Klarenbeck* en *Masje*, en *Gustaaf* de eenige zoon van *Herder* en zijne *Betsy*. Zeer loopen deze kinderen en jongelingen en eindelijk gelukkig gehuwde mannen uiteen, maar zij wedijveren in deugd en edelmoedigheid, en werden al vroeg en bleven aanhoudend de warmste vrienden. Beiden op hetzelfde (engelachtige, dit spreekt van zelve!) meisje verliefd, deed dit *Julius* de beenen opnemen, opdat zijn vriend het meisje krijgen mogt; maar *Gustaaf*, niet lui, zet hem na, hoewel hij het gekkelijk genoeg aanlegt om zijn verblijf uit te vorschen. *Julius* is op alles gevat en knap bij de hand; gelijk vooral ook blijkt, daar de beide vrienden hunnen vriend en leermeester zijne reeds lang verlorene geliefde terugbrengen. Dit laatste was gelukkig, daar juist door haar, en door haar alleen, de eindelijke toestemming des hoogstaanzienlijken grootvaders tot het huwelijk van het straks gezegd engeltje met een' der jongelingen te dwingen was. En even gelukkig had *Gustaaf* eene zeer beminnelijke zuster, die aan *Julius* zijne opoffering voor den broeder vergoeden kon, en dit ook gaarne wilde. Zoodat zich geheel het belangrijk geval eindelijk bij uitnemendheid schikt.

Daar is ééne grondstof; maar zij vertoont zich in verschillende vormen. Daar is één licht; maar het breekt in onderscheidene kleuren. Daar is ééne deugd; maar zij kleedt zich in verschillende gestalten. Onder welke gestalte is de zuiverste?

Dit is het motto; maar de beantwoording der moeijelijke vraag blijft wel onbeslist aan het einde. Het bedenken van dit vraagstuk is echter heilzaam, en juist die verschillende vormen, kleuren en gestalten veraangenamen het gezellige leven; men merke op, waardere de grondstof, het licht, de deugd, en dwinge zich maar in geene ons onnatuurlijke vreemde gestalten in. — De roman is goed geschreven, onderhoudend, gedurig leerzaam, en geeft ook den opvoeder, den oordeelkundigen namelijk, en die niet blindelings alles opvolgt, zeer nuttige wenken; gelijk het ook aan voor de zamenleving bruikbare wenken van menschenkennis niet ontbreekt. Bijzonder bevalt ons *Evers*, de gouverneur der jonge lieden, of liever de huisvriend en vertrouwde hunner ouderen. Maar als een *hors d'oeuvre* beschouwen wij hier de zijdelingsche teregtwijzing der gewone meening over het *Pelagianismus*, en deszelfs min of meer onbewimpelde verdediging; en vooral heeft ons de invoering van den zoo hoogst regtzinnig Gereformeerd geachten en bij uitstek onwetenden lompen predikant in eene der *Overijsselsche* steden, VAN DER HAK, mishaagd; en zulks in eenen tijd, waarin zoodanige VAN DER HAK's (indien er nog hier of daar een schuilen mogt) bij dat aanzienlijk kerkgenootschap aller uitvaagsel zijn, waarin voor zoodanig examen, als *Evers* ondergaan moest, geene vrees is, even weinig als daarvoor, dat men den Latijnschen schooljongen tot het prediken dwingt; gelijk ook zeker geen der *Haarlemsche* predikanten, ouden of nieuwen, het in 't hoofd zou krijgen, eenen gedropenen proponent, die het vroeger *blikslagers ambacht* wederom had opgevat, het eerlijk brood te betwisten, en ook wel geen *blikslager* aldaar eenen bekwamen knecht, (al ware hij dan ook zoo wat *Pelagiaansch*, en daarom van zijnen vader verstooten) op domine's zeggen, dat hij *de zonde tegen den heiligen Geest* begaan had, zoo maar dadelijk zou wegzenden; terwijl wij ook meenen, dat wel geen verstandig en echt Remonstrantsch heer het *onmogelijk* zal houden, in eene of andere aanzienlijke stad onzes vaderlands (waar enkel Gereformeerde predikanten zijn) de kerk te bezoeken. Maar de zaak daargelaten, alsmede het belagchelijke van het in 't wilde rondslaan met de bullepees, zonder op te merken, dat er niemand meer is, dien men treffen kan, en het onmenschkundige en onbroederlijke van de oude veede — (niet te vergoe-

lij-

lijken door voorbeelden van eene andere soort van predikanten, die dan toch wel niet meer zuiver in de leer, of algemeen zoo geacht zijn, voor het minst een weinig tot het *Pelagianismus* neigen) waartoe dienen zoodanige aanstootelijkheden thans? en waar voegen zij minder, dan in eenen roman? Of is het misschien den vervaardiger van deze soort van geschriften onaangenaam, dat de Gereformeerde geestelijkheid hier te lande thans niet meer, zoo als wel voorheen, het lezen van goede romans zoo zeer ontraadt en voor gevaarlijk houdt? — *Nitimur in vetitum.* Maar neen! wij houden den schrijver van dit werk onvatbaar voor eene zoo verachtelijke *speculatie.*

HENDRIK STILLING'S *Ouderdom. Eene ware Geschiedenis. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1817. *In kl.* 8*vo*. 158 *Bl. f* 1-10-:

Deze kleine bijdrage is een aangenaam geschenk nog voor de bezitters der vroegere levensberigten van den Doctor en Geheimen Hofraad JOHAN HEINRICH JUNG, gezegd STILLING; hoewel wij hier weinig meer dan een paar bladen van zijne eigene hand ontvangen. Hij begon zijnen *Ouderdom* voor het publiek te schrijven in zijn zeven-en-zeventigste levensjaar; maar ligchaamszwakte vooral ook verhinderde hem, deze geschiedenis verder voort te zetten dan tot in het jaar 1805. Hij verbood, die geschiedenis verder te voltooijen; het is ook niet mogelijk, zeggen zijne kinderen: *dat kan niemand van ons allen doen*, (zegt zijne dochter CAROLINA;) *hij alleen kon in dien kinderlijken toon voortschrijven, en hij alleen met kinderlijke oogen de Goddelijke leidingen doorzien; ik althans kan daartoe niets bijdragen. De geheele geschiedenis zijnes ouderdoms ligt, als in een schoon hemelsch tafereel, geheelenal voor mijn inwendig oog; maar wil ik hetzelve nader treden, om er iets uit te nemen, dan vloeit het als in een geheel te zamen, en ik trek mijzelve eerbiedvol terug.* Echter geven zijne kinderen nog iets: 's mans kleinzoon, W. SCHWARTZ, *Dr. der Philos. en Candid. der Theol.*, deelt ons belangrijke berigten mede van 's mans einde, en begint dit verhaal met den aanvang van 1816, toen hij begon te ver-

verzwakken, en het beschrijven van zijnen ouderdom staken moest; en Dr. F. H. C. SCHWARTZ, 's mans behuwdzoon, geeft, uit naam ook der overige kinderen, in eene Narede, nog eene en andere bijzonderheid, en vermeldt vooral nog veel van het godsdienstig karakter van den waarden overledenen, *in wien Christus eene gestalte bekomen had.* De Heer CHRISTIAAN SEPP JANSZ., die deze stukjes vertaalde, deelt in het Voorberigt nog iets mede, van godvruchtigen inhoud, uit zijne briefwisseling met den beroemden eerwaardigen grijsaard, waarin men JUNG STILLING proeven kan, en vereert zijne nagedachtenis met eene hartelijke *Hulde* aan hem in dichtmaat. Ook voegde hij hierbij het verhaal van J. L. EWALD omtrent het afsterven van STILLING en diens *Echtgenoote*, letterlijk, en met onze vergunning, overgenomen uit het Mengelwerk van onze *Letteroefeningen*, No. 13 van het vorig jaar, en besluit eindelijk alles met eene vrije en goede Navolging van het Lijkvers op den zaligen, door den Heer SCHOENEN, *Pred. te Nurnberg.* Gelijk wij zeiden, alles is welkom bij die velen ook onder ons, bij welken de gedachtenis van dien regtvaardigen nog lang in zegening zal blijven, en bij welken ook een aantal zijner godvruchtige schriften (wat men ook in dezelve *anders* verlangen mogt) nog dagelijks zeer veel goeds kunnen stichten, en ook werkelijk stichten.

Onderrigt omtrent het Bidden, *door* JAN VAN EYK, *Predikant te Loosduinen. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1817. *In gr. 8vo.* 160 *Bl. f* :-14-:

Dit leerzaam, verstandig, stichtelijk en alzoo zeer nuttig boekje willen wij vele lezers wenschen; het voldoet allezins aan het oogmerk, en voorziet in eene vrij algemeene behoefte. Het is treurig, maar waar, dat niet alleen bij velen in de hoogere standen het gebed kwalijk begrepen, weinig geacht, en bijna in het geheel niet gebezigd wordt; bij velen in den middel- en in de mindere standen werd het van langzamerhand en hoe langer hoe meer even zoo; en wij schromen niet te zeggen, dat altijd met het gebed ook het Christendom in onbruik en in het vergeetboek komt. Het zal

nu

zal maar de vraag zijn, hoe dit boekje zijne lezers vindt; en wel de zoodanigen, als het bijzonder behoeven. Maar wij kennen toch nog menig huisgezin, en menige aanzienlijke vrouw vooral, waar gemoedelijke godsvrucht nog in hooge achting is, en die uit dit onderrigt herinneringen en aandrang opzamelen kunnen, welke, bij de wijze behartiging, die wij de zoodanigen toevertrouwen, het goede opwekken en versterken moeten in de onderscheidene betrekkingen en bij het aankomend geslacht. De Leeraar van den Godsdienst make dit boekje dan bekend; hij bevele het de huisgezinnen en zijne kweekelingen aan, en voor zichzelven vindt hij er menigen vruchtbaren wenk in, die hij op den leerstoel, maar vooral in den omgang, kan behartigen; terwijl er aangaande den pligt en het hoe des gebeds wel weinig is, dat hier voor het minst niet wordt aangeroerd, en de verstandige, al mogt hij hier en daar nog iets *anders* verlangen of opvatten, overal tot nadenken aanleiding krijgt, en zich den kundigen en braven VAN EYK dank verschuldigd voelt. Eigenlijk is het boekje geheel voor eene stichtelijke en onderrigtende volkslectuur bestemd, en de toon is eenvoudig, verstandig en hartelijk. Behalve de inleiding, bevat het werkje 8 hoofdstukken: 1) over het regt begrip, dat wij van het bidden moeten hebben; 2) over de noodzakelijkheid van het bidden; 3) over de nuttigheid van, en 4) de wijze, hoe men bidden moet; 5) over de voorwerpen, en 6) over den tijd en de plaats van het bidden; 7) eenige bijzonderheden, tot het onderwerp betrekkelijk; en 8) over eenige gebreken, en middelen ter verbetering. — Hij, die belang in het onderwerp stelt, of leeren wil daarin belang te stellen, en bij wien ons gevoelen iets afdoet, neme dit boekje in handen.

Het Leven van Jezus, voor Kinderen; door W. BEEKHUIS, *in leven Predikant te Garijp, in Friesland. Met eene Voorrede van* J. HERINGA, ELIZA'SZ., *Hoogleeraar te Utrecht. Met eene Kaart. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1817. *In kl. 8vo.* 324 *Bl. f* 1-10-:

De verdienstelijke opsteller van dit *Leven van Jezus* had hetzelve in handschrift nagelaten, en door de zorg van anderen is

is het in druk gekomen. Daar echter dit belangrijk onderwerp zoo veelvuldig behandeld is, zou het zeker voor een werkje van dien aard moeijelijk zijn om aftrek te verwerven, ware het niet, dat de Hoogleeraar HERINGA het waardig geacht had, het door eene voorrede van zijne hand aan te prijzen. Hierdoor wordt het godsdienstig publiek oplettend gemaakt op deszelfs voortreffelijkheid, die vervolgens geene aanprijzing van buiten zal bevonden worden te behoeven. De manier van voorstellen is zoo duidelijk, de toon zoo vaderlijk onderwijzend, en het verhaal met korte vermaningen zoo wel doormengd, terwijl de vragen der kinderen gelegenheid geven om de noodige ophelderingen op eene natuurlijke wijze er in te vlechten, dat wij niet twijfelen aan den ruimen aftrek, dien wij, om het zedelijk belang van Nederlands jeugd, aan hetzelve ook hartelijk toewenschen.

De Geschiedenis van William Black, de Schoorsteenveger. Door den Weleerw. Dr. CALAMY. *Uit het Engelsch. Te Rotterdam, bij* N. Cornel. 1817. *In kl. 8vo. 26 Bl. f* :-2-:

De Geschiedenis van Jonathan, de Baggerman. Door en bij denzelfden. 40 *Bl. f* :-2-:

Deze boekjes hebben de opwekking en bevordering van het godsdienstig gevoel bij de behoeftige volksklasse ten doel, en verdienen de opmerking der zoodanigen, die ook hier te lande door de uitdeeling van deze soort van geschriften nut wenschen te doen. En *Black*, en *Jonathan*, zijn beide menschen, welker opvoeding verwaarloosd was, maar die, hoe onbeschaafd en onkundig ook, voorbeelden geworden zijn van opregte godsvrucht, en wel, zoo als wij dit hier lezen, op eene zeer eenvoudige wijze, zonder zoogenoemde wonderen of dweepzucht. Mogten zij velen huns gelijken ook in ons vaderland vinden, en velen daartoe opwekken!

Verhalen voor de Nederlandsche Jeugd, ter schuwing van gevaar en ongeluk bij Kinderspelen. Een Leesboek voor Stads- en Dorpscholen. Te Zutphen, bij W. C. Wansleven. *In kl. 8vo. 75 Bl. f* :-4-:

Dit boekje behelst allerlei waarschuwende voorbeelden, om de jeugd voorzigtigheid bij hare spelen te leeren, zonder dat echter de Schrijver het nut der kinderlijke ligchaamsoefeningen ontkent. Wij vinden zijn plan zeer goed. Het boekje voldoet ook in den stijl, en in de voordragt zeer wel. De oud-Nederlandsche letter is gekozen, omdat er geene goede kinderboekjes, met die letter gedrukt, aanwezig zijn, en dus de kinderen daarin onkundig blijven. Bij de lezing van het *vijfde verhaal*, „ van het spelen met vuur," hadden wij geenen zin aan dat filozoféren met *Kaatje* over al het ongeluk, dat zij door die kwade gewoonte stichten konde. In dit en soortgelijke gevaarlijke dingen eenmaal verbieden, de tweede maal eenigzins *gevoelig* herinneren, doet meer af.

Onverwelkelijk Bloemkransje voor de lieve Jeugd, of de voortreffelijkheid van kennis en weldoen; door PETRONELLA MOENS. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1817. *In 12mo. 190 Bl. f* :-18-:

Een wel wat zonderling *allerlei*, over de *Joden*, en JOZEF, en Doctor JENNER, en de *Koepok*, en de *Aardrijkskunde*, en de *Weldadigheid* enz.; tusschenbeiden ook *versjes*, en dan *gekleurde plaatjes*. Voor kinderen onder de twaalf jaren is echter dit boekje een lief geschenk; en Mejufvr. MOENS zal door hetzelve op nieuw van de lieve jeugd lof en dank oogsten.

Wil-

Wilhelmus-lied, voor Scholen en Huisgezinnen, ter herinnering van (aan) de grondvesting van onze oude en nieuwe vrijheid. *Door* H. WESTER. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1817. *In kl. 8vo.* 8 *Bl. f* :-1-:

De Heer WESTER heeft, door het vervaardigen van dit lied, gelegenheid willen geven tot eene gemakkelijke en dankbare herinnering aan de verdienste van ons Koninklijk huis. Moge het dan daartoe dienen! — Het verzenwerk is voor zulk een stukje voldoende, en het historiéle door korte aanteekeningen achter hetzelve toegelicht.

NABERIGT.

De zegepralende toon van *Alethophilus*, in zijne zeer belangrijke Antikritiek in den *Recensent* No. III, rakende den verkeerden uitgang van twee namen, bij de vertaling van een brokje uit het *Banquet de Léontis* van Mevr. WYTTENBACH, is Recensent inderdaad bespottelijk toegeschenen. — Ziehier de eenvoudige reden van het gering vergrijp. Hij had het boekje slechts ter leen; en, de Recensie afgeschreven hebbende, komt hij op den inval, ten einde zoo wel het eene als de andere beter te doen kennen, er een klein staaltje bij te voegen. Dit nu werd vertaald door den Vriend, die het werkje bezat, en die, daarna zelf ten deele zijnen waarschijnlijken misslag zich herinnerende, denzelven achter No. IV onzer *Letteroeff.* reeds heeft aangewezen. — En nu, Heer *Alethophilus!* moogt gij Recensent bedanken, dat deze zich wel wilde verledigen, uw geschrijf nog met zoo vele woorden te vereeren: terwijl hij den Redacteur van den *Recensent ook der Recensenten* welmeenend raadt, zijne bladvulling, *Antikritiek* genoemd, voortaan dan toch een weinig beter en nuttiger te besteden.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, *door* JOANNES CLARISSE, *Doctor en Hoogleeraar der Godgeleerdheid en Akademie-prediker te Leyden. IIlde Bundel. Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey. 1817. *In gr.* 8*vo*. *VIII*, 363 *Bl. f* 3-12-:

I. Regte Godskennis echte wijsheid, naar Spreuk. IX: 10. *II. De aard en uitgestrektheid van Gods goedertierenheid uit het menschelijk gevoel betoogd*, Jona IV: 10, 11. *III. Afmaning tegen het inleggen tegen eenigen bekenden pligt*, Phil. II: 14. *IV. Herodes Antipas van zijne goede zijde*, (een zielkundig raadsel) Marc. VI: 20b. *V. Gods almagt, wijsheid en goedheid in het geschapene*, Ps. CIV: 24. *VI. Het hart de geluksbron*, Spreuk. IV: 23. (Eerste Leerrede.) *VII. Over den pligt om het hart te behoeden*, Spreuk. IV: 23. (Tweede Leerrede.) *VIII. De zondaar een slaaf*, Jo. VIII: 34b. *IX. De ware vrijheid alleen door Christus*, Jo. VIII: 36. *X. De dood van Stephanus, of de zegepraal van Geloof, Hoop en Liefde*, Hand. VII: 54—60. — Ziet daar den inhoud van dezen bundel.

In deze Leerredenen heerschen streng logische en alles uitputtende dispositie, kortheid van stijl met aandrang en duidelijkheid, versmading van weidsche hoogdravendheid en gezochte kunst, desniettemin eene volheid des gevoels, die zich nu en dan met de allernatuurlijkste welsprekendheid ontlast. Verstand en hart vinden dus bij deze schoone Redevoeringen des Hoogleeraars uitnemend voedsel. Ten bewijze willen wij eene Leerrede ontleden, en een paar proeven van den stijl geven. Wij kiezen II. *De aard en uitgestrektheid van Gods goedertierenheid uit het menschelijk gevoel betoogd*, naar Jona IV: 10, 11. De tekst wordt opgehelderd, het Goddelijk onderwijs, in denzelven vervat, uitgezet, en eindelijk hetzelve door wettige gevolgtrek-

kingen ter stichting aangewend. De tekstverklaring heeft betrekking op Jona's persoon, geschiedenis, laat, karakter, vroeger en tegenwoordig gedrag, Ninive's behandeling door God, en de zachtmoedige, vaderlijke houding van God, ten aanzien van den murmurerenden Profeet. Van de schoone uitbreiding van Gods aanspraak aan hem is dit het slot: „ Wilt gij dan, o Jona! uwe „ oogen verlustigen aan het akelig schouwspel van den „ gruwel der verwoesting? Zal ik naar uwen wensch „ handelen, wanneer gij alomme de vlammen zult zien „ uitbreken, het gekraak hooren der instortende torens „ en paleizen; wanneer gij dood en vertwijfeling, schrik „ en vernieling langs de straten zult zien waren, en „ uwe ooren gestreeld worden door het angstig geloei „ van het vee, vermengd met de(n) raauwe(n) kreet der „ verpletterden, en het noodgeschrei der stervende zui„ gelingen aan de borst der radelooze, der wreedelijk „ vermoorde, of akelig omgekomene moeders? En, als „ dan, na de omkeering dier groote stad, uw oog weidt „ over de eenzame puinhoopen, over de verminkte lij„ ken, over het omgekomen vee; — als gij dan geen „ leven, geene beweging meer ontwaart, maar alles „ stil is en gevoelloos, als het graf; — zal het u dan „ wél zijn, o Jona! omdat uwe eer als Profeet gehand„ haafd is, — zal het u dan wél zijn onder lijken en „ gruis, omdat gij dan niet ziet, dat ik *een genadig en* „ *barmhartig God ben, langmoedig en groot van goe*„ *dertierenheid, en berouw hebbende over het kwaad?* ...."
Zulke uitbreidingen gelukken zelden, omdat zij veelal genomen worden als gelegenheden tot declamatie en beschildering. Zij doen dus meestal den geest van het Bijbelwoord vervliegen, en verlammen deszelfs eenvoudige kracht. Maar in *deze* uitbreiding, hoezeer wat lang, proefden wij den *gewijden* Redenaar.

Het onderwijs komt neêr op volgende twee punten: 1) Gelijk wij, in het gemeen, over de Goddelijke gezindheden het best leeren denken, wanneer wij bedachtzaam letten op het onbedorven menschelijk gevoel, zoo

zoo leeren wij, in het bijzonder, langs dezen weg, de Goddelijke goedertierenheid en ontferming best kennen. 2) Deze, echter, mogen wij niet berekenen naar den maatstaf, noch onzer bekrompene vermogens, noch onzer zwakheden en gebreken, maar veeleer naar de oneindige verhevenheid der allerhoogste volmaaktheid. Menschelijk medelijden hecht zich, namelijk, wel eens aan min-waardige voorwerpen — bij menschelijk medelijden sluipt ligtelijk fijne eigenliefde in — en het maakt al ligtelijk plaats voor eenen valschen ijver, of voor de inspraak van verkeerde eerzucht: dit zijn onze zwakheden. — Naar ons gevoel ontbreekt in dit deel een wezenlijk punt; te weten, dat wij Gods goedertierenheid ook niet moeten beoordeelen naar de beperktheid onzer *inzigten*. Immers, hoe komen wij anders te regt met het geloof aan Gods goedertierenheid, die, ja, in het geval van Ninive onschuldige kinderen en vee spaart, maar ze toch in duizende andere verwoestingen *niet* gespaard heeft? De hoorder had hieromtrent wel eenen wenk mogen erlangen. — Het derde deel dezer Leerrede vermaant, de blijken van Gods goedertierenheid, bij onze algemeene en bijzondere voorregten, dankbaar op te merken — dezelve naar ons vermogen na te volgen — en ze betamelijk te gebruiken.

Wij schatten deze Leerredenen hoog, zeer hoog. Derzelver uitstekende eigenschappen hebben wij reeds opgenoemd. En wij schatten ze ook hoog, in vergelijking met andere, schoon insgelijks uitmuntende. De toon, die er in heerscht, is de leertoon, dat is waar; en daarom zullen hoorders, die ter kerke gaan om zich te *diverteren*, ze wel wat droog vinden. Nu, bij den leertoon is die eigenschap ook niet geheel te vermijden, schoon hij in deze Leerredenen de warme welsprekendheid geenszins buitensluit. Het zij dan zoo, dat zij niet *aanstonds* medeslepen: zij treffen, en houden de aandacht gaande, en wekken belangstelling in 't geen de Redenaar zegt. Hooggeprezene Redenaars zijn soms te hoogdravend, te kunstig, te aardigheidzoekend —

 iets,

iets, hetwelk wij voor ons verklaren, dat preken, zij mogen als ſtukken van welſprekendheid waarde hebben zoo veel zij willen, *als preken*, alle waarde en waardigheid ontneemt. Van dit alles is in de Leerredenen van CLARISSE niets. Men ziet het dezelve aan, dat de Hoogleeraar, ja, zijne hoorders wil overreden, en het harte treffen; maar tevens, dat hij het verſtand duidelijke begrippen wil geven van datgeen, waarvoor hij het hart zoekt te winnen. Hooggeprezene Redenaars kunnen ſoms van zich verkrijgen, almede door het ten toon ſpreiden van eenen zekeren ſektengeest, de hoorders voor zich te willen innemen: CLARISSE predikt in de Hervormde kerk als Christenleeraar, zonder Hervormden op zijne kerkelijke orthodoxie oplettend te maken, of zich bij Christenen buiten zijn kerkgenootſchap te willen aanbevelen, door aankondiging van afwijking ten aanzien van deszelfs leerſtelſel. Deze preken zijn ook van dien aard, dat hetzelve er weinig bij te paſſe komt. De vermaningen zijn zuiver evangelisch; en het kerkelijk leerſtelſel, op het zachtst geſproken, te pas te *brengen*, is beneden eenen CLARISSE.

Bij het doorlezen van dezen bundel hadden wij reeds beſpeurd, dat de Hoogleeraar allen valſchen glans verſmaadt, toen wij dit bevestigd vonden door zijne eigene woorden in de laatſte Leerrede: „ Ziet daar, G. T.! u den „ (de) zegepraal van het voortreffelijk drietal, Geloof, „ Hoop en Liefde, in de (den) dood van den eerſten Bloed„ getuige, vertoond. Waartoe, denkt gij, deed ik dat? „ Wat beoogde ik, naar uwe gedachten, met zulk een „ voorſtel? Was het ook, om, gedurende eenige oogen„ blikken, uwe ooren met een fraai en bevallig opſtel „ te ſtreelen? Was het, om, door eene welſprekende „ en aan het dichterlijke grenzende voordragt, den lof „ van een' begaafd' en ſierlijk' Redenaar te verwerven? „ Was het...... Maar ik vraag niet meer. Elk uwer, „ die Christelijk denkt, die van het gevoel der waarde „ van den Leeraar des besten Godsdienst, en van het „ beſef der groote aangelegenheid en ware bedoeling

„ der

„ der Evangelieprediking doordrongen is, ergert zich „ reeds aan de opgeworpen vragen. Wee! ja driewerf „ wee den Christenleeraar, die zijne edele roeping, „ verheven ſtand, en dure pligten miskent, het Heilig- „ dom van God in een' Tempel van verfijnd zinver- „ maak verandert, de verkondiging van het Woord der „ Verzoening verkeert in ijdel geſnap, en zich zelven, „ den Dienaar van God en Christus, verlaagt tot een' „ ellendigen — altijd gebrekkigen, maar om lof en toe- „ juiching bedelenden — Tooneelſpeler! Wee der Chris- „ tengemeente, welke zulk eene vernedering — zulk „ eene heiligſchennis — zulk een omſcheppen van het „ hoogſte en heiligſte in het gemeenſte en laagſte, van „ hare Herders en Leeraars zou kunnen vergen, of al- „ toos(althans)verwachten, en door lofſpraak en drukken „ toeloop aanmoedigen!" — Mogen ouden en jongen, die niet Christus, maar zich zelven prediken, moge een groot gedeelte van het publiek, hetwelk waarlijk in de kerk niet meer zoekt dan... in den ſchouwburg, deze uitboezeming, welke (gelijk het vervolg en deze preken in 't algemeen leeren) geenszins ſtrekt om eene ver- aangenamende voordragt laag te ſtellen, noch ook voort- ſproot uit onkunde aangaande hetgeen tot de gegispte manier van voordragen behoort, *ad notam* nemen, en bedenken, dat de Christen behoort gedoopt te worden met den H. Geest en met vuur, en — dat koud vuur doodelijk is!

Bijbel voor de Jeugd, *door* J. H. VAN DER PALM. *VIIde Stuk. Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1817. *In kl.* 8vo. 174 *Bl. Met eene Kaart van Palestina.* *f* 1-4-:

Het boek, hetwelk, naar den hoofdperſoon, in het- zelve voorkomende, JOZUA genoemd, en in het op- gegeven ſtukje door den Heer VAN DER PALM behan-

deld wordt, is, voorzeker, van groot belang in de geschiedenis der Israëlieten, dewijl het hunne bezitneming van het beloofde land beschrijft.

In het behandelen van dit boek ten dienste der jeugd begint dus onze Schrijver, zeer gepast, als in eene soort van inleiding, met de beschouwing van het land zelve en van deszelfs verovering door de Israëlieten. — De beschrijving van het land Kanaän is wel zeer oppervlakkig en kort, maar voor het hoofdoogmerk van dit Bijbelwerk voldoende, en wordt, daarenboven, opgehelderd door eene kaart, naar de nieuwste waarnemingen vervaardigd. Het grootste gedeelte van dit eerste hoofdstuk wordt besteed ter beantwoording der gewigtige vraag over het regt der Israëlieten op dat land. — Het lust ons, over deze zaak, uit hoofde van derzelver groot gewigt, eenigzins uit te weiden.

In de beantwoording, dan, dezer vraag hebben wij het vernuft des beroemden Schrijvers bewonderd, waardoor hij verschillende en uiteenloopende gevoelens weet te vereenigen, en deze vereeniging smakelijk te maken: eene kunst, waarin hij zich, in zijne behandeling der Spreuken van Salomo, zeer bedreven getoond heeft. — Sommigen, namelijk, willen het regt der noodzakelijkheid voor de Israëlieten doen gelden, dewijl dezen, in Egypte niet kunnende blijven, een land noodig hadden om er zich te vestigen, en Kanaän het naaste voor hen lag: en dit neemt de Heer VAN DER PALM ook aan. Anderen schrijven hun, overeenkomstig het voorheen vrij algemeen gevoelen, een volkomen regt op dat land toe, uit hoofde van Gods belofte en eene Goddelijke gift: en de kracht van deze belofte en gift laat onze Schrijver mede zeer sterk gelden. Anderen, eindelijk, zijn van gedachte, dat de Israëlieten een oud regt op Kanaän hadden, omdat hunne voorouders er in hadden gewoond: en dit wil de Hoogleeraar desgelijks krachtig handhaven. Deze drie hoofdgevoelens, derhalve, worden alhier zoo verbonden, dat, onder het lezen, dezelve als zeer bestaanbaar met elkander, ja als elkander on-

ondersteunende en het een het ander kracht bijzettende, voorkomen. — Het is bekend, dat, volgens de H. S., overeenkomstig voorgaande beloften, het land Kanaän aan de Israëlieten door God gegeven werd, daar deszelfs inwoners om hunne verregaande goddeloosheid en ongeregtigheid verdienden uitgeroeid te worden. Dit erkent ook de Heer VAN DER PALM ten volle, en grondt hierop het regt der Israëlieten, om, naar Gods bevel, de Kanaänieten te vuur en te zwaard te verwoesten, en hun land te bemagtigen. Hoe voldoende nu die reden is voor hen, die het Goddelijk gezag der H. S. erkennen, heeft onlangs de Hoogleeraar PAREAU overtuigend getoond, in zijn Latijnsch werk over de Hebreeuwsche oudheden; gelijk die genen, welke geen Latijn verstaan; eenigermate kunnen opmaken uit de recensie van dit werk in de *Letteroef.* van 1817. bl. 537, 538. — Wat nu, verder, het eerstgemelde gevoelen betreft: gaarne erkennen wij, dat men, in de oudste tijden vooral, het regt der, wezenlijke of voorgewende, noodzakelijkheid, althans van den sterksten, deed gelden; dan, of de Israëlieten wel ooit zich door den nood gewettigd gerekend hebben om het land Kanaän aan te vallen; twijfelen wij zeer, en vinden er nergens het minste blijk van. Ook zouden wij niet durven onderschrijven, hetgeen de Heer VAN DER PALM, ter staving van dat gevoelen, verzekert, dat de Kanaänieten eertijds hetzelfde gedaan hadden, dat nu de Israëlieten deden. Alwat wij uit de H. S. kunnen opmaken, is, dat de Kanaänieten het eerst dat land, naar hen benoemd, hebben bevolkt, Gen. X: 19, en dat er, reeds van ouds, eenige andere stammen in dat land gewoond hebben, vooral de Refaïten en de Enakieten, Gen. XV: 20, Num. XIII: 29. Ja, volgens den Heer VAN DER PALM zelven, bl. 125, 126, hadden de Enakieten de streek van Hebron eerst na den tijd van Abraham in bezit genomen. Voorts waren er aan de overzijde der Jordaan en op de grenzen van Kanaän oudere volken door nieuwere verdreven, Deut. II: 10, 12, 20,

 23;

23; dan, dat zoodanige volken het eigenlijk Kanaän eerst geheel bezeten zouden hebben, en naderhand door de Kanaänieten daaruit gedeeltelijk verdreven, gedeeltelijk verdrongen zouden zijn, dit schijnt het gevoelen van onzen Schrijver te zijn, maar komt ons voor, niet wel met de H. S overeen te stemmen. — Maar, zal men toch vragen, hadden de Israëlieten geen regt op Kanaän, als op hun oud vaderland? Deze vraag beantwoordt de Heer VAN DER PALM volmondig met ja. Velen zullen hem, in den eersten opslag, volkomen gelijk geven. Dan, wij vragen op onze beurt: Hebben de voorouders der Israëlieten in Kanaän gewoond, even als de Kanaänieten zelve? Beschouwden zij zich daarin niet steeds als vreemdelingen, Gen. XVII: 8. XXVIII: 4. XXXVI: 7. XLVII: 9? „De Aartsvaders behoor„den tot die soort van herders, die men zwervende „(*Nomaden*) noemt. Zij hielden zich niet op in de „vruchtbare vlakten, die voor den akkerbouw geschikt „waren, maar in de schrale en bergachtige streken, „door niemand in bezit genomen, waar zij derhalve „vrijelijk konden weiden." Dit zijn de woorden van onzen Schrijver zelven, in het IIIde St. bl. 7. Wel nu, als de Aartsvaders die streken, welke niemands bijzonder eigendom waren, verlieten, hadden dan niet andere Nomaden het regt, om er met hun vee te zwerven? Het vrije gebruik van die aan niemand toebehoorende weideplaatsen, hetwelk de Aartsvaders weleer gehad hadden, gaf dat aan de Israëlieten, uit Egypte getogen, eenig regt hoegenaamd, zelfs in dien tijd, om het geheele land te bemagtigen? Dat Jakob en Jozef aldaar begeerden begraven te worden, was natuurlijk. Hunne voorouders, Abraham en Sara, waren er begraven. Zij hadden er graven in eigendom, en voor geld gekocht. Deze graven en eenige kleine stukken gronds waren hun ongestoord eigendom gebleven. Maar waren zij hierdoor eenigzins gewettigd, om het geheele land, even als ware het hun eigendom, aan de Kanaänieten te ontweldigen? Dat zij, tegen hun wil en dank, reeds ten tijde

van

van Jozef, in Egypte zouden gehouden zijn, komt den Heere VAN DER PALM waarſchijnlijk voor. Maar, wordt deze gedachte niet ten ſterkſte gewraakt door de Israëlieten zelve, ten tijde van Mozes, toen zij, uit de hardſte ſlavernij verloſt, gedurig hunne zucht naar Egypte te kennen gaven, en liever daar weder naar toe wilden gaan, dan met de wapenen het hun beloofde land vermeesteren? Men zie ſlechts Num. XIV: 3, 4. — Wij vertrouwen, dat de Heer VAN DER PALM zelf de gegrondheid van onze aanmerkingen gevoelen zal. In de vlugheid zijner verbeelding ziet hij wel eens zwarigheden voor zich verdwijnen, die inderdaad zijn blijven ſtaan.

Zeer heeft ons bevallen de beſchrijving, of liever de ſchildering, van den overtogt der Israëlieten over de Jordaan, in het derde hoofdſtuk. Bijzonder vernuftig is de gedachte, dat boven de plaats van den overtogt een overhangende ſteenklomp eensklaps is afgebroken, met geweld in de rivier geſtort en daar verbrijzeld, zoodat voor een' tijd de geheele bedding daarvan was opgeſtopt, en het afkomend water als door een' dam geſtuit werd; (vergel. Joſ. III: 16.) Dit denkbeeld wordt hierdoor nog waarſchijnlijker gemaakt, dat er, zelfs ter plaatſe van den overtogt, op den bodem der Jordaan zeer groote ſteenbrokken gevonden werden, hoofdſt. IV: 3. Door deze zeer aannemelijke gedachte wordt, echter, het wonder niet weggenomen, even min als bij den overtogt over de Roode Zee, wanneer, volgens het gewijde geſchiedverhaal zelve, God een ſterke wind tot zijn oogmerk liet waaijen. Vergel. hetgeen over de overeenkomst van het natuurlijke met het wonderbare, bij de recenſie der twee vorige ſtukken, is opgemerkt, in de *Letteroeff.* des vorigen jaars, bl. 492.

Op bl. 54 van het ſtuk, dat wij thans in handen hebben, vinden wij, dat, om het Paſcha voor het eerst in Kanaän te kunnen vieren, eene algemeene beſnijdenis plaats hebben moest. Zij wordt hoofdſt. V: 2 eene *tweede* beſnijdenis genoemd: „misſchien wel," zegt de

 Heer

Heer VAN DER PALM, „ omdat er eene eerste derge„ lijke algemeene besnijdenis had plaats gehad, kort na „ den uittogt uit Egypte, terwijl Israël aan den voet „ van Sinaï gelegerd was." Zeker niet om deze reden, zeggen wij, op grond van het gewijde geschiedverhaal zelve, hoofdst. V: 5, alwaar wij lezen, dat alle die genen, die uit Egypte uitgegaan waren, besneden waren geweest, maar niemand der genen, die in de woestijn onder weg geboren waren, na den uittogt uit Egypte. De eersten, immers, zijn niet op nieuw aan den voet van Sinaï besneden, zoo als de Rabbijnen gelooven. *Voor de tweede maal besnijden*, kan hier niet wel anders beteekenen, dan, de besnijdenis, die gedurende 40 jaren in de woestijn verwaarloosd was geworden en in onbruik geraakt, op nieuw weder invoeren in het land zelve, alwaar vóór de eerste maal het bevel der besnijdenis aan Abraham door God was gegeven.

Zeer treffend wordt, bl. 61 en volgg., de inneming van Jericho afgemaald. Bij het instorten des muurs van die stad wordt eene bijzondere Goddelijke tusschenkomst gepastelijk erkend, en tevens vrij aannemelijk gemaakt het welligt ongerijmd schijnend gevoelen, volgens hetwelk in het sterke krijgsgeschal en in den luiden kreet van eenige honderdduizend mannen het middel gezocht wordt, door hetwelk God den muur deed instorten. Onze Schrijver, namelijk, onderstelt, dat de muur door een gebrek in de gesteldheid des gronds, waarop deszelfs grondslagen rusteden, door eene verkeerde handelwijze bij deszelfs opbouwing, door ouderdom of andere natuurlijke oorzaken, die zoo dikwijls torens en muren hebben doen instorten, op eene of meer plaatsen in zoodanig een' staat was gebragt, dat het dreunen van den grond, door de krijgsmuzijk en het geschreeuw der rondgaande Israëlieten eensklaps veroorzaakt, eene instorting verhaast hebbe, die anders nog langen tijd zou zijn uitgebleven.

Omtrent het stilstaan der zon en maan volgt de Heer VAN DER PALM het thans meer en meer aangenomen

gevoelen, dat dit niet naar de letter moet opgenomen worden. „ Het is," zegt hij met alle reden, „ zoo „ blijkbaar dichterlijk, dat men naauwelijks zich ver- „ beelden kan, hoe het eigenlijk heeft kunnen opgevat „ worden." Hij verbeeldt zich de toedragt der zake aldus: „Jozua, merkende, dat de slag reeds bij den eer- „ sten aanval beslist was, ziende, welke gewigtige „ voordeelen daaruit te behalen waren, zoo slechts de „ ijver om te vervolgen niet vertraagde, en bevreesd, „ als 't ware, dat de dag te kort zou wezen om de ze- „ gepraal te voltooijen, roept uit, door hooge verruk- „ king bezield, in het midden des legers: *Zon, sta stil* „ *te Gibeon*, (waar thans de strijd beslist werd) *en Maan* „ *in Ajalons vallei!* (waar de slagting der vlugtenden aan „ den avond voornamelijk plaats moest hebben; wer- „ waarts men hen drijven moest, om hen geheel te „ omsingelen.) Het worde geen nacht voor ons! De „ zon en de maan beiden moeten getuigen zijn van on- „ ze overwinning! Op, Israëlieten! De zon en de „ maan zullen den hemel niet verlaten, *eer we ons vol-* „ *komen aan onze vijanden gewroken hebben!* En dit „ was het, naar het eerste deel van vs. 13. (hoofdst. „ X.), waarop het hier alleen aankwam; daartoe moest „ alles gebragt, en de aard van het wonder verklaard „ worden uit het oogmerk, waartoe het dienen moest; „ zonder ons aan Gods wijsheid en goedheid te ver- „ grijpen, door een wonder zonder reden, en in zijne „ gevolgen allerverwoestendst, aan te nemen buiten „ noodzaak; door de letter des woords te verkiezen „ boven den zin des Geestes." — Wij hangen het zegel van onze volkomene goedkeuring aan deze voorstelling der zake, en mogen niet twijfelen, of alle onbevooroordeelde hoogachters des Bijbels zullen het hierin met ons eens zijn, vooral wanneer zij, alwat VAN DER PALM er over heeft, zorgvuldig zullen bepeinsd hebben.

Met zeer veel genoegen hebben wij ook de laatste hoofdstukken in dit deeltje gelezen. In dezelve wordt

gehandeld over de verdeeling van het land Kanaän, over de bezwering des verbonds en het affcheid der over-Jordaanfche ftammen, en over Jozua's laatfte redevoeringen. Dit alles is, naar deszelfs verfchillenden aard, op eene belangwekkende wijze, niet alleen voor de jeugd, maar ook voor eenen meer gevorderden ouderdom, behandeld: dan, daar onze recenfie reeds zoo uitvoerig geworden is, kunnen wij over dit gedeelte in geene bijzonderheden treden.

Wij verlangen zeer naar het volgend deeltje over het Boek der Rigteren, waarin de geachte Schrijver, voorzeker, veel gelegenheid vinden zal, om zijn groot vernuft aan den dag te leggen. Wij verwachten, echter, niet, dat aan dit ons verlangen zeer fpoedig voldaan zal worden. De Heer VAN DER PALM zal zijne handen nu wel rijkelijk vol hebben, om zijne groote onderneming van eene verbeterde Bijbelvertaling ten uitvoer te brengen: en het is verre van ons, te vermoeden, dat hij aan zijne bijzondere vlugheid en gemakkelijkheid in het werken zoodanig zou toegeven, dat men zijne tafereelen uit het zeer moeijelijk Boek der Rigteren als een werk van overhaasting zou kunnen befchouwen.

Het Kerkbeftuur, door den Eerwaardigen Heer J. J. SCHOLTEN, *Prefident van het Provinciaal Kerkbeftuur van Noord-Braband en Predikant te Breda, voorgefteld in zijn werkje tegen de Voortreffelijkheid van de Leer der R. C. Kerk, gefchetst door* J. G. LE SAGE TEN BROEK, *beoordeeld en wederlegd, en daartegen het Kerkbeftuur der Roomsch-catholijke Kerk opgegeven en geftaafd, door* JOANNES BRAMER, *Roomsch-catholijk Pastor te Borne. Te Deventer, bij* J. W. Robijns. 1817. *In gr. 8vo. f* 1-4-:

Eindelijk ontvangen wij dan toch eens een verdedigings-

gingsschrift voor den Heer TEN BROEK, hetwelk der lezinge niet onwaardig is, en waaruit men dan toch zien kan, wat een man van belezenheid en kunde ten voordeele van het Roomsch geloof kan aanvoeren, voor zoo ver het voorname punt, onfeilbaarheid aan den Roomschen stoel verbonden, betreft; en ware dit vertoog geschreven met eene wat minder scherpe pen, wij zouden den schrijver dank zeggen, daar wij alsdan zouden meenen, dat men al het vroegere ter zijde schuiven kon, en eene bezadigde opgave der tegenredenen des Protestants, door den Heer SCHOLTEN of een' ander', misschien wel ons een' grooten stap verder zou helpen tot wederzijdsche toenadering, en niet alleen het dragen van elkander in liefde, maar zelfs van wederzijdsche achting. Dan, na al het geschrijf *van* en *voor* en *tegen* TEN BROEK, was het openen van eenen weg tot geheel koelbloedig onderzoek, *sine ira et studio*, niet te wachten, en kunnen wij eenen Roomschen geestelijken hier en daar een bitter woord wel ten goede houden; hoezeer wij het echter bejammeren, dat, hier in Holland voor het minst, door des Notaris bemoeijingen, de geest van wederzijdsche toenadering, en het uitzigt op nog eindelijk mogelijke verbroedering, ruim eene halve eeuw is teruggezet.

Het is er echter ver van daan, dat wij in ons Protestantsch geloof door den Heer Pastor BRAMER ook maar eenigzins aan het wankelen zouden gebragt zijn. Alleen, meenen wij, hij blijkt een man te zijn, met wien te spreken en te redeneren is, en hij wil voet bij stuk houden. Zijne verhandeling is ordelijk. Eerst toetst hij het beweerde van SCHOLTEN omtrent de Priesters en Profeten van het O. V. 2) Tracht hij het kerkbestuur, dat deze voor het goede en bijbelsche houdt, te wederleggen, als onschriftuurlijk en onvoldoende. 3) Dan zoekt hij dat der R. K. kerk te staven, als noodzakelijk en bijbelsch. 4) Verder handelt hij van het Opperhoofd, dat hij bij dat bestuur erkent. 5) Zoekt de altoosdurende opvolging dezer Opperhoofden te be-

wij-

wijzen. 6) En besluit alles met een betoog van de onfeilbaarheid der R. K. kerk. — Wij kennen gaarne der R. K. afdeelinge der Christenheid het regt toe, om derzelver bijzondere meening over den Paus en het eenhoofdig kerkbestuur voor te dragen; en, alhoewel vast overtuigd, dat Jezus en de Apostelen te dezen aanzien de vrijheid der Christenen aan geene banden gelegd hebben, en alleen bevelen, dat alles eerlijk en met orde geschieden zal, zoo willen wij het voor en tegen gaarne toetsen, en het: *Iliacos intra muros peccatur et extra*, is ons wel voor den geest; ook voelen wij, dat men de gepretendeerde onfeilbaarheid der kerk ook nog wel eenigzins anders zou kunnen voordragen en wijzigen, dan deze R. K. Priester hier doet, en wel alzoo, dat deze leer voor den Protestant nog minder stootend, en voor de geloofs- en zedeleer minder gevaarlijk was; alles tot Goddelijk gezag der H. schrift terugleidende, en Paus en Conciliën geheel aan J. C. en zijn heilig woord bindende. Dan, zelfs bij de lezing van dit boekje, bleek het ons, helaas! dat die tijden nog niet zeer nabij zijn, waarin en het eenhoofdig en ieder ander bestuur in de Christelijke kerk, niet in schijn, maar wezenlijk en in alles, zich eeniglijk rigten moeten naar den alleen onfeilbaren regel, en ieder, in gemoede en naar zijn geweten, zich houden wil aan het heilig woord van den Heer. Zoo de Heer SCHULTEN of eenig ander Protestant de pen mogt opvatten tegen dit werkje van BRAMER, hopen wij, dat alles kort, en met aanwijzing der echte bronnen voor iedere aangevoerde daadzaak, geschieden zal. Het voor en tegen sta nevens elkander, en het Christelijk gevoel voor waarheid en zedelijkheid beslisse!

Wij houden onze talrijke tegenbedenkingen hier gaarne terug, en zien verlangend te gemoet, dat de Heer Pastor BRAMER ons zijne jongens uit de kinderleer op den hals zendt, die ons (*Letteroefenaars*), gelijk hij belooft, overtuigen zullen, dat wij, in onze beoordeelingen van het geschrift des *Naaldwijkschen* Notaris,

go-

gelasterd hebben, hetgeen wij niet kennen; maar wij hopen, dat de Heer Pastor in perfoon die jonge lieden zal opleiden, en bij de hand zijn, om hen voor hunne broek te komen, wanneer zij te veel met de koten, de knikkers en de ballen mogten gefpeeld hebben; en daardoor, als het op ftuk van zaken aankwam, met hunnen mond vol tanden ftonden; met de bedreiging van welke vermakelijke correctie wij eenen R. K. geestelijken het vernuft zijner kweekelingen in de kinderleer eens hooren opfcherpen. — De Heer Pastor BRAMER houdt zeker dit ons waarachtig gezegde voor laf en onedelmoedig. Maar waarom moest hij ons ook, als een jongen, met jongens dreigen? En daarenboven, als wij gelijk met gelijk vergelden wilden, zouden wij voor hem eens het een en ander uit de *Sermoenen van broêr Cornelis* affchrijven, waartoe wij ons wel geregtigd rekenen jegens hem, die ons een' brok uit eene *Eeuwrede*, vóór zeventien jaren in de Domkerk te *Utrecht* gehouden, naar het hoofd fmijt.

Proeve eener geneeskundige Plaatsbefchrijving (Topographie) der Stad Amfterdam, door C. J. NIEUWENHUYS, *Med. & Chir. Doctor, enz. IIde Deel. Te Amfterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo. X, 284 en 56 Bl. Met drie uitflaande Tafels. f* 4-18-:

Dit tweede deel van een zeer belangrijk werk bevat de zesde en zevende afdeeling van hetzelve. In de eerfte dier afdeelingen fpreekt NIEUWENHUYS over de ziekten der *Amfterdammeren*, en over de middelen om dezelve voor ziekten te bewaren; in de tweede handelt hij over de behandeling der fterven den, en over het begraven.

De zesde afdeeling is verdeeld in drie hoofdftukken. In het eerfte wordt over de *ziekten* in 't algemeen gefproken. Daarin wordt aangetoond, dat *Amfterdam* niet meer, noch hardnekkiger ziekten heeft, dan andere groo-

groote plaatsen; dat de herfst de meeste zieken oplevert, de winter, naar evenredigheid, de meeste dooden. De verschillende gesteldheid der jaargetijden had hier echter invloed op. Regenachtige en natte jaargetijden vond NIEUWENHUYS minder nadeelig, dan groote hette; schrijvende dit toe aan de meerdere vochtigheid, welke door de warmte uit de veengronden optrekt. Rec. meent echter te hebben waargenomen, dat op een' droogen zandgrond hetzelfde plaats heeft. Daar kan evenwel die oorzaak niet gelden. Zoude ook de meerdere overeenkomst van vochtig en veranderlijk weêr met ons luchtgestel, en daardoor ook met het gestel der inwoneren, hier in aanmerking moeten genomen worden?

Alvorens tot de beschouwing der in *Amsterdam* voorkomende ziekten over te gaan, leert ons de Schrijver de bronnen kennen, waaruit hij geput heeft. Deze zijn voornamelijk de op het Raadhuis gehoudene aanteekeningen, welker onvolledigheid en onnaauwkeurigheid hem echter dikwijls in verlegenheid liet, en al de oordeelkunde vorderde, waarmede de schrandere Schrijver er gebruik van gemaakt heeft.

Wat nu de manier betreft, waarop NIEUWENHUYS dit gedeelte zijner taak behandelt, hij geeft van elke der heerschende ziekten, naar eene door hem gevormde en uit veertigjarige aanteekeningen opgemaakte lijst, de jaarlijksche sterfte op; vergelijkende dezelve met die op andere groote plaatsen, vooral *Weenen*. Hierbij vermeldt hij tevens, welk saizoen voor zoodanige ziekte het ongunstigste is; of de sterfte sedert eenige jaren is vermeerderd of verminderd, en waaraan dan die vermeerdering of vermindering is toe te schrijven. Eindelijk voegt hij hier nog een kort beoordeelend verslag van de meest gewone behandeling der *Amsterdamsche* Geneesheeren bij. Wij willen uit dit lezenswaardig berigt eenige trekken, welke bijzonder onze aandacht vestigden, mededeelen.

1°. De koortsen zijn in de laatste tien jaren te *Amster-*

ſterdam verminderd; ware zenuwkoortſen zijn er zeldzaam. Daarentegen ſterven er meer aan die ziekten te *Amſterdam*, dan te *Weenen*. Schoone, warme voor- en najaren brengen tusſchenpoozende koortſen voort, welke ſchielijk door de kina moeten bedwongen worden, en wel door kina in poeder. De Schrijver zegt hier niet, of hij ook gebruik maakt van de kina kort vóór den aanval gegeven, of van dezelve met braakwijnſteen of met magneſia. — 2°. Beroerte is te *Amſterdam* zeldzamer, dan te *Weenen*. Wij zouden wel willen vragen, of zulks ook aan het ſterk eten der *Weeners* is toe te ſchrijven? Wij zijn overtuigd, dat ſterke opvulling der maag en ingewanden, bij menſchen van een' gevorderden leeftijd, al ligt dit toeval veroorzaakt. — 3°. Tering, en wel bepaald longtering, is te *Amſterdam* veelvuldiger, dan men, uit hoofde der luchtsgeſteldheid, denken zou. NIEUWENHUYS ſchrijft zulks aan toevallige oorzaken toe, b. v. het uitſchreeuwen der koopwaren langs de ſtraten. — 4°. Daarentegen zijn longontſtekingen en zijdewee zeer zeldzaam. — 5°. Buikloop neemt ſedert eenige jaren zeer toe, hetwelk NIEUWENHUYS aan het ſlechte voedſel en de algemeene ellende toeſchrijft, waardoor *Amſterdam* eenige jaren geteisterd is. In hardnekkigen buikloop gebruikte NIEUWENHUYS, met vrucht, phosphorzuur met opium. Wij hebben in een' verouderden buikloop veel nut gezien van *acetum aromaticum* met opium. — 6°. Zeer belangrijk is het uitvoerig artikel over den blaasſteen, waarin wij een omſtandig verhaal vinden van de keuren, enz. de operatie van den ſteen betreffende, welke te *Amſterdam* aan een bijzonder toezigt is onderworpen. Wij kunnen niet ontveinzen, dat wij dit eenigzins vreemd vinden, vooral het verzoeken om de vrijheid tot de kunstbewerking bij *request*. Voorts vermindert de ſteen; maar het graveel vermeerdert: een bewijs, dat de oorzaken van dit ongemak blijven voortduren, en niet, zoo als velen beweren, minder werken, ſedert het minder bier drinken. Alleenlijk ſchijnt de meer pisdrijvende

thee de aangroeijing van graveel tot steen te verhinderen, zoo als de Schrijver te regt aanmerkt. — 7°. Breedvoerig en bijzonder belangrijk is de Schrijver in het aantoonen van het nut der koepokinenting, en van derzelver voorspoedigen voortgang. Hij bewijst haren gunstigen invloed op de sterfte, alsmede, dat mazelen en roodvonk, sedert dezelve, niet zijn toegenomen. Hij raadt echter ook de grootste voorzigtigheid en naauwkeurigheid bij de inenting aan, opdat er geen valsche pokken komen.

In het derde hoofdstuk dezer afdeeling spreekt de Schrijver over de regelen ter bewaring der gezondheid. Zijn raad wijkt weinig af van den door HUFELAND gegevenen; welken voortreffelijken Schrijver hij hier dan ook veel schijnt gebruikt te hebben. — Van het nut der baden sprekende, zegt de Schrijver een woord van de ongegrondheid eener aanmerkinge in de beoordeeling des eersten deels, waarbij wij de mindere noodzakelijkheid der baden, als een *volksgebruik*, in ons land, beweerden. Wij zijn van dit gevoelen nog niet terug gekomen. In een wisselvallig klimaat kan zulk eene opwekking der huid niet weldadig zijn. De bevorderde uitwasseming wordt er te ligt gestremd. Geen volk, in zoodanig klimaat levende, gevoelt de behoefte, zich te baden; het is dan ook nergens, in zulke streken, een volksgebruik.

In de zevende afdeeling, waarmede dit deel besloten wordt, spreekt NIEUWENHUYS over de behandeling der stervenden, en over het begraven. Ten aanzien van de eersten, wraakt hij de ondoelmatige geestelijke bediening derzelven zoo zeer, als hij de verstandig aangewende prijst en hoogschat. — Wat het begraven betreft, toont hij voornamelijk het nadeelige van het te vroeg begraven en van het begraven in de kerken aan.

Wanneer wij, bl. 48, lezen van *waterstoflucht* in den dampkring van *Amsterdam*, zal dit waarschijnlijk van zwavel-waterstoflucht moeten verstaan worden; de zuivere weten wij niet, dat in den dampkring aanwezig is.

Wij

Wij zien het derde deel van dit belangrijk werk met verlangen te gemoet.

Verhandelingen, uitgegeven door TEYLER'S *Tweede Genootschap. XIXde Stuk; bevattende twee Antwoorden op de Vraag, betreffende de Levenswijze en Gewoonten onzer Voorvaderen, hier te lande, van de vroegste tijden af, tot aan het einde der XVIde Eeuw. Te Haarlem, bij* J. J. Beets. *In gr. 4to.* 240 *Bl. f* 3-:-:

Met genoegen, alhoewel spade, kondigen wij dezen belangrijken vaderlandschen letterarbeid aan in ons Maandwerk. Geheel onbedoeld namelijk, door onledig te zijn met den verbazenden toevloed van stukken, betrekkelijk de groote gebeurtenissen des tijds, waarin Nederland zijne rol had en eene gezegende verlossing ondervond, zijn wij ten achteren geraakt met onze vermelding der uitgegeven stukken van TEYLER'S *Tweede Genootschap.* Zoo toefde voorwaar te lang dit XIXde Deel op onze steeds overladen tafel; en zien wij ons zelfs verpligt, een vorig Stuk, van hooge waarde voor den Natuuronderzoeker, onaangeroerd te laten. Ondanks onszelven, vermogen wij, na het verzuim eener tijdige en welverdiende hulde aan den *Jenaschen* Hoogleeraar D. G. KIESER, wegens deszelfs met goud en eere bekroonden arbeid *over het werktuigelijk zamenstel der Planten*, geene plaatse in te ruimen voor een behoorlijk verslag. Trouwens van rondomme, in ons vaderland en van elders, klonk ons alreede derwijze de luide goedkeuring toe dezer keurige Verhandeling, in het Fransch geschreven en onvertaald, doch met uitnemende Platen tot eer der Nederlandsche drukpers uitgegeven, dat wij het thans best keuren, met eenen onwillekeurigen blos, aan dezelve haren rang en stand te geven in ons boekvertrek. Zulks evenwel kunnen wij niet van

ons verkrijgen te doen met dit latere of XIXde Stuk des Genootschaps, geschreven door vaderlandsche Mannen, en welks inhoud, de levenswijze, gewoonten en zeden behelzende onzer Voorouderen, tot het einde der 16de eeuw, de volledigste aanspraak heeft op onze, hoezeer late, vermelding.

Wij treffen over dat onderwerp een *tweetal* Verhandelingen hier aan. De eerste, die van den Eerw. J. A. STRESO, Leeraar der Hervormden te *Kampen*, droeg des Genootschaps aanzienlijken Eerepenning weg. De andere, die van den Heer JAC. VAN MANEN, Vrederegter te *Rhenen* enz., werd als een *Accessit* gedrukt. Wij billijken gaarne die toewijzing en rangschikking van Beoordeelaren; alhoewel ons bevreemdt, van eenen *zilveren* penning geene melding te vinden, welken wij nogtans, ware de beslissing aan ons verbleven, aan den verdienstelijken arbeid diens Vrederegters niet zouden ontzegd hebben uit de schatkist van TEYLER. Veilig mogen wij zeggen, dat, onder alle de stoffen, door gezegd Genootschap vroeger of later ter beantwoording uitgeschreven, geene andere zoo belangrijk was voor den weetgierigen en het land zijner geboorte hoogschattenden *Nederlander*, als deze, die, „uit de geschiedenis en andere overblijfselen, eene beknopte opgave „verlangde van de levenswijze en de gewoonten onzer „Voorvaderen, hier te lande, van de vroegste tijden „af, tot aan het einde der 16de eeuw; en wel bijzonderlijk van de trapswijze verbeteringen hunner woningen, kleeding, voedsel, en van hetgene verder „ter vermeerdering van de gerijfelijkheden en der genoegens van het leven verstrekken kan." Met alle reden, intusschen, roept de Eerw. STRESO, den rijkdom en wijden omvang des onderwerps nadenkende, uit: „Welk een onafzienbaar veld opent zich voor mijne verbeelding!" Niemand verge ons derhalve, dat wij hem, of zijnen mededinger, stipt vergezellen, en op het spoor ondernemen te volgen. Zulk eene menigte oudheidkundige, wijsgeerige en opmerkenswaardige kundig-

digheden is hier in den arbeid dier Mannen verspreid, vergaderd uit dat ruime tijdvak van eeuwen, en in vergelijking gebragt, dat wij, ons toeleggende om hunne *beknopte* opgaven te bekorten, niet missen zouden duister te worden voor onze Lezers, of hun werk te misvormen en te verminken. Liever, derhalve, dan dit bijkans onafzienbare veld met snellen gang te willen doorloopen, en op dien overvloed van voorwerpen ter vlugt een' lossen blik te slaan, noodigen wij onze Landgenooten uit, om zich te vergasten bij den voorraad, door de Heeren STRESO en VAN MANEN verzameld, en in eene welgeregelde orde ter beschouwing gerangschikt. Onze beoordeeling bepale zich des tot eene vergelijking en algemeenen toets der waarde van hunne voor ons liggende Verhandelingen.

Daar van hen inzonderheid geëischt werd, gedurende het tijdvak veler eeuwen den trapswijzen voortgang der beschaving hier te lande in meer dan éénen zin aan te toonen, was het van groot belang, eene gepaste verdeeling dezer wijduitgebreide en rijke stof te ontwerpen of uit te vinden, ter bevordering van eenen geregelden afloop en beschouwing des geheels. Daarin nu is STRESO, onzes inziens, gelukkig, en beter geslaagd dan zijn Mededinger. Hij stelt zich voor, de levenswijze onzer Voorvaderen na te sporen, I. gedurende der *Romeinen* verblijf hier te lande, en dus tot in het voorst der 5de eeuw; II. sedert het verlaten dezer streken door de *Romeinen*, tot aan den tijd der Kruistogten in het laatst der 11de eeuw; III. van dien tijd af, tot aan de uitbreiding der wetenschappen door de uitgevondene Drukkunst in het voorst der 15de eeuw; IV. vandaar tot aan het einde der 16de eeuw. Eveneens als de Eerw. STRESO, dan toch in niet meer dan *drie* tijdperken, heeft de Heer VAN MANEN zijne Verhandeling gesplitst, en beiden eindigen zij het *tweede* tijdperk tegen den tijd der Kruistogten. Maar, zoo wij het eene zaak van minder aanbelang keuren, dat deze, bij het weinige licht, dat wegens de zeden der Middeleeu-

wen te ontdekken valt, zijn *eerste* tijdperk over der ouden leefwijze hier te lande tot KAREL DEN GROOTEN uitbreidde, geenszins gevalt het ons, dat hij zijn *derde* tijdvak niet verdeeld hebbe gelijk STRESO. Niet, dat wij loochenen, dat de uitvinding der Drukkunst een gevolg was van de zucht tot navorsching en voortgaande beschaving, uit de Kruistogten ontstaan. Die ontdekking, evenwel, was van zoo onmiddellijken invloed op wetenschappen en zeden, dat dezelve allezins verdient afzonderlijk gedacht en nagespoord te worden. Ook rust de Lezer niet ongaarne aldaar, tegen de nadering der latere gebeurtenissen, de Hervorming, en Nederlands verlossing van den *Spaanschen* dwang, op den anders vermoeijenden weg van omtrent vijfhonderd jaren, welken de Heer VAN MANEN, zonder te verpoozen, wil hebben afgelegd. Aan den anderen kant, en terwijl beide deze Schrijvers eigenaardig veel gemeens hebben, daar zij uit dezelfde of eenerlei bronnen, wegens Geschiedenis en vaderlandsche Oudheidkunde, moesten putten, valt echter in het oog, dat VAN MANEN ruim zoo uitvoerig is als STRESO, en inzonderheid nopens *Gelderland* en naastgelegen Provinciën de meeste en naauwkeurige narigten mededeelt; hoezeer anders STRESO doorgaans rijker is en meer stipt in aanhalingen van oudere en latere boeken. — Ziet daar het voorname verschil van bewerking in deze twee belangrijke Verhandelingen, genoeg uiteenloopende om der Lezeren aandacht te boeijen. Want, schoon ook wij, met TEYLER's Beoordeelaren, aan de eerste, om aangevoerde redenen, den prijs zouden toewijzen, blijft toch de laatste, die hare eigene verdiensten heeft, in onze oogen meer waarde behouden, dan die des druks alleen; en behelst zij, aan het einde, een zakelijk en beknopt overzigt van den staat der levenswijze, beschaving en zeden onzer Voorvaderen, in de verschillende tijdperken. — Onder het doorlezen nogtans van dezelve stieten wij, herhaalde reizen, op de misplaatsing

fing van den tweeklank *ei*, waar de verdubbelde *ij* vereischt werd.

Ten flotte prijzen wij onzen Lezeren den arbeid der beide bekwame vaderlandfche Schrijvers met hartelijke goedkeuring aan.

Mnemofyne. Mengelingen voor Wetenfchappen en Fraaije Letteren, verzameld door Mr. H. W. TYDEMAN *en* N. G. VAN KAMPEN. *IIde en IIIde Stuk. Te Dordrecht, bij* A. Bluffé en Zoon. 1816 *en* 1817. *In gr. 8vo. VIII en* 192, *XII en* 336 *Bl. Te zamen f* 5-6-:

Van het 1fte Stuk gaven wij loffelijk verflag in onze *Letteroefeningen* voor Febr. 1816, en betuigden toen het vervolg te verlangen. Thans bezitten wij het reeds drievoudig, en nog hebben wij het niet aangekondigd. Deze vertraging is buiten onze fchuld veroorzaakt. Wij zullen trachten ze te vergoeden, en willen daarom nu den 2den en 3den bundel te gelijk opnemen.

In den 2den verfchijnt, even als in den 1ften, eene *Verhandeling* van wijlen Mr. J. P. KLEYN, *over het Epigramma*, (*Punt- of Sneldicht*) op den voorgrond. Volgens dit opfchrift dachten wij, dat zij alleen over het *Punt- of Sneldicht* zou loopen; maar dit doet zij niet. Zij handelt eerst over het woord *Epigramma* in het gemeen, en over de *namen*, welke Nederlanders en Duitfchers gebezigd hebben, om het te vervangen, allen door den Heer KLEYN afgekeurd, als niet algemeen, en beduidend genoeg, om alle de daaronder begrepen foorten van verzen te bevatten. Dan fpreekt zij over de *omfchrijving* van hetgeen men onder *Epigramma* te verftaan heeft; vervolgens over den *omvang der ftoffe*, welke het verwerkt, en eindelijk over deszelfs *aard* en *wezen*, de *wijzigingen*, waarvoor het vatbaar is, en over hetgeen men, bij deszelfs zamenftelling, in 't oog te houden en te fchuwen heeft; alles met vele

voorbeelden, welke de lezing zeer veraangenamen, opgehelderd. — Sommige gedeelten van dit opstel zijn zeer fraai; maar op het geheel hebben wij veel aan te merken. Het schijnt ons, hier en daar, niet wel geordend; bij voorbeeld, als het reeds de Duitsche namen beoordeelt en afkeurt, eer nog, wat men onder *Epigramma* verstaan moet, onderzocht is. Verder beantwoordt het niet aan de omschrijving van LESSING, aan welke de Heer KLEYN de voorkeur geeft, en volgens welke een *Epigramma* een *gedicht* is, hetwelk *den vorm van een Opschrift* hebben moet: want dit sluit al, wat dien vorm niet heeft, uit, omvat schier alleen het dichterlijk *Op-* en *Bijschrift*, waarover toch vervolgens niet bijzonder gesproken wordt, en strijdt lijnregt met die *algemeenheid*, welke de Heer KLEYN vereischte, en waarom hij het woord *Epigramma* behouden wilde hebben. Eindelijk het geheel gaat noch over *Epigrammatische* gedichten in het gemeen, noch over het *Punt-* of *Sneldicht* in het bijzonder, en is een *mixtum quid*, dat zich moeljelijk laat beschrijven. — Wij blijven, met de Schrijvers der *Taal- en Dichtkundige Bijdragen*, *Bijschrift* en *Puntdicht* voor te wezenlijk onderscheiden houden, om onder éénen naam begrepen te worden.

No. 2, in dezen bundel, is *Fragment eener Voorlezing over de Godenleer van* HOMERUS, door den Hoogleeraar E. A. BORGER. — De Goden van HOMERUS kenmerken zich door het misselijkst mengsel van *grootheid* en *kleinheid*, *deugd* en *ondeugd*, *goddelijkheid* en *menschelijkheid*. Vanwaar dit onbestaanbare? Volgens den Hoogleeraar vandaar, dat HOMERUS, van den eenen kant, zijne Goden zoo voorstelde, als zij, naar de begrippen zijner tijdgenooten, en, van den anderen kant, zoo, als zij, naar zijne eigene verlichtere wijsgeerte, zijn moesten. Maar waarom toont hij zoo veel eerbied voor den ellendigen Volksgodsdienst, en stelt hij zijne eigene begrippen daaraan achter? *Antwoord.* Zijn heldendicht eischte wonderlijke gebeurtenissen en uitkomsten, waarin de werking en invloed van hoogere

we-

wezens niet gemist kon worden. Daarom had hij zijne eigene Goden noodig: want die des volks waren daartoe veel te zwak, zelfs beneden zijne helden; en zijne eigene Goden kon hij niet overal doen optreden. Ware zijn JUPITER altijd de almagtige, de alwijze, de onveranderlijke en onbedriegelijke geweest, de Trojaansche oorlog kon dan geene tien jaren geduurd hebben; maar nu die JUPITER dan eens de magtige, dan weder de onnoozele is, die zich laat bedriegen, was dit mogelijk. Dit laatste is, in ons oog, de vreemdste *paradox*, waaraan wij zoo min ons zegel kunnen hangen, als daaraan, dat hij, die altijd van het Opperwezen op eene waardige wijze sprak, nimmer een heldendicht zou kunnen vervaardigen, hetwelk met de *Iliade* zou kunnen vergeleken worden.

No. 3. *Verhandeling over den waren geest en de voordeelen van het Wereldburgerschap*, door N. G. VAN KAMPEN, gehouden in Februarij 1811, kort nadat omtrent een vierde van ons Vaderland aan Frankrijk was ingelijfd. — Welke verdiensten dit stuk ook hebben moge, wij hadden het, in deze *Mengelingen voor Wetenschappen en Fraaije Letteren*, niet verwacht. Indien men er dergelijke Verhandelingen in wil opnemen, kunnen zij verbazend uitdijen. — Den *wereldburgerlijken* geest, als het beste hulpmiddel tegen moedeloosheid in volksrampen, te doen kennen, is het doel, en hiertoe wordt 1. die geest, naar aanleiding van het woord *wereldburger*, afgeschetst; 2. getoond, dat dezelve troost, bemoediging en afleiding in volksrampen geeft, onze beschouwing van alle voorwerpen verhoogt en verfijnt, onze ziel veredelt, in één woord, voor ons verstand en hart allernuttigst is; 3. bewezen, dat het, in *onzen* tijd, veel ligter valt, dan in de *oudheid*, *wereldburger* te zijn; en 4. te regt beweerd, dat *wereldburgerschap* op Godsdienst moet rusten. De Redenaar werkt zijne taak zeer geregeld af; gaf, onder zijn 1ste deel, bij de schets van den wereldburger in hoog bestuur, aanleiding, om er den toenmaligen Dwingeland bij te vergelijken; deed, in het 2de, zien, dat hij niet vreemd was van het denkbeeld, dat *Europa*, na het einde van langdurige worsteling en verscheuring, nader, dan ooit, tot verbindtenis en vereeniging zou komen; en toonde, in het 4de, uitmuntend, dat de tegenwoordige mildere geest de vrucht is van het *Christendom*, hetwelk de menschen niet alleen leert, zich als *we-*

wereldburgers, maar zelfs als *burgers van het geheelal* te beschouwen, als vermaagschapt met alle redelijke wezens alomme, en bestemd om ééns mét allen in gemeenschap te treden. — Dit laatste idé wordt, ten slotte, in een schoon vers, uitgebreid.

Hiermede komen wij tot de *Gedichten*, welke het overige van dezen bundel uitmaken:

No. 1, getiteld *De Zon*, van wijlen Mr. F. L. VAN DE KASTEELE, is een zacht rollend, stil vloeijend vers, dat ons noch gebrom laat hooren, noch hoog opwaarts voert, maar des te meer godsdienstige gevoelens wekt.

2. *Aan mijnen* KLEYN, door BELLAMI; over den onverbreekbaren liefdeband, die alle redelijke schepselen in 't heelal verbindt, en ook deze vrienden aan elkander hechtte. Dierbaar, om de hand, waarvan het komt.

3. *Hopelooze Liefde*, door* * *. Vol van kunst, kracht, en gemakkelijke uitdrukking; maar wat is *een beeld*, welks vuur bij geen lichtgloed halen kan, en *een rozeknop*, wiens purper kleurgemengel niet langer branden kan, besloten in zijn stengel, maar, gloeijende van wang, door 't groen der bladeren breekt?

4. *De Hoop*, door Mr. W. BILDERDIJK. — De Gade des Dichters bezong dit onderwerp in den vorigen bundel. Hier doet *hij* het, met mannelijke kracht en stoutheid. — In dit vers zijn schoonheden, waarvoor wij geene woorden hebben, en waarbij het PINDARUM *quisquis* zich onweerstaanlijk aan ons opdrong; schoon het, in den voorzang, weder slechts *een tokkelen* heet *van de uitgediende luit, met reeds ontwende knokkelen!* — De uitgebreide lofzang aan God voor het geschenk der hope, welke achter het hoofdgedicht volgt, is mede heerlijk. Met vele moeite weerstaan wij den aandrang, om het een of ander mede te deelen; doch ons bestek dwingt, de keus belemmert, en van het gadeloos kunstvermogen des Dichters behoeft niemand, door nieuwe staaltjes, overtuigd te worden.

Mevrouw BILDERDIJK praalt hier weder aan de zijde van haren Man, in No. 5, *Ralows Burg*, *van verre gevolgd naar* KOSEGARTEN. — Dit *Ralowsburg*, in de Middeleeuwen een Rooverslot, op het eiland *Rugen*, aan den oever van het *Baltisch Meer*, werd door drie fielten, zonen van de afschuwelijke JUDITH, en met haar door eene beminnelijke doch-

dochter, IRMENGARDE, bewoond. Op een hunner togten maken deze schelmen den Vorstelijken RITOGAR gevangen, die IRMENGARDE's hart verovert. Zij weet heimelijk zijne boeijen te slaken, en hem zijne vrijheid weder te geven; en hij verlooft zich aan haar, en zegt haar verlossing toe. Hij komt aan 't hof van JAROMAR, den Vorst van *Rugen*, die hem zijne hulp belooft, om het roofnest te vermeesteren, maar vooraf wil, dat hij hem *zijne* bruid, HEREGONDE, van *Rostock* zal afhalen, en in zijne armen geleiden. Hij is hiertoe vaardig, zeilt naar *Rostock*, en begeeft zich met HEREGONDE op den terugtogt. De roovers randen zijn schip aan, hij zelf en een van hen sneuvelen in 't gevecht, het schip wordt veroverd en naar den wal gesleept. Bij deszelfs aankomst bevindt zich IRMENGARDE aan den oever, ziet het hoofd des geliefden op den mast van 't kaperschip, krijgt een toeval, en stort bewusteloos in zee. Men redt haar, doch alleen, om, in den volgenden nacht, door eigen handen om te komen. JAROMAR, de gevangenis zijner bruid vernemende, rust zich, woedende van wraakzucht, toe, om haar te verlossen, heeft een verschrikkelijken kamp met de overgeblevene roovers, welke beiden omkomen, en dringt nu weldra het onverdedigd slot binnen; doch vindt er HEREGONDE, door de helsche JUDITH, die daarna ook zichzelve het leven had benomen, vermoord. — Ziet daar het afgrijselijk verhaal, ons hier, door Vrouwe BILDERDIJK, zoo als men het van haar wachten kon, dat is zeer fraai, beschreven.

Wij verblijden ons, onder No. 6 en 7, weder twee dichtstukjes aan te treffen van den jongen Bouwman, JACOB VAN DAM, den Lezer uit het Voorberigt van het 1ste Stuk dezer *Mengelingen*, en uit zijnen daarin geplaatsten *Wiegezang*, bekend. No. 6 heet *Ontboezeming op den Vreugdedag*, 8 *December* 1813. No. 7 is gerigt *Aan den Lentemorgen*. Beiden leest men met genoegen, en getuigen van een dichterlijken aanleg, die zich, met den tijd, voortreffelijk ontwikkelen kan.

Nu volgen nog *Klagte van Ceres*, naar SCHILLER, door Mr. G. DE WAL, — *De Herfstdag*, door Vrouwe A. K. geb. D. — *Aan den Heer* W. MUSKETIER VERGENST, *bij zijne bevordering tot Mr. in de Regten*, door B. F. T. — en *Antwoord op de vraag: waarom maakt gij geen vers op den* (overleden) *Professor* RAU? door denzelfden. — Doch wij kunnen

ben daarover niets bijzonders zeggen, en spoeden ons tot den derden bundel.

Deze wordt geopend met eene *Beschouwing van den vorm en inhoud van* CICERO's LÆLIUS, *over de Vriendschap*, door ABR. BLUSSÉ DE JONGE, in den vorm eener Voorlezing, welke allezins van de bekwaamheid des Opstellers, als Spreker, en tevens van zijne letterkennis en bevoegdheid, om de meesterstukken van den Romeinschen Redenaar in onze taal over te brengen, getuigt. Gelijk de Heer BLUSSÉ dit stuk zeker alleen voor zulken vervaardigde, die het oorspronkelijke niet lezen kunnen, zoo zeggen wij er ook eeniglijk, ten dienste van zoodanigen, van, dat het onderwerp daarin wijsgeerig, bij wijze van zamenspraak, op de zoogenoemde *Socratische* manier, is behandeld, en dat het besluit van alles, met CICERO's eigen woorden, is: „ De deugd alleen kweekt en voedt ware vriendschap. Eert de deugd boven alles, en acht de vriendschap, na haar, van alle goed het grootste."

Hierop volgt THEAGENES, of *Zamenspraak over het Gebed*, door Mejufvrouw GALIEN, (thans Mevrouw WYTTENBACH) uit het *Fransch* vertaald, door N. G. VAN KAMPEN, mede in den echt *Socratischen* geest, en, als in den bloeijendsten tijd der Grieksche wijsgeerte, geschreven; waarom men er ook geene andere denkbeelden, dan van dien tijd, in verwachten moet. Eene uitmuntende lofspraak van dit opstel is, dat de geleerde Vervaardigster van hetzelve zoo oorspronkelijk Grieksch heeft weten te denken en te schrijven, dat zeker Recensent, daardoor misleid, haar werk eerst voor eene *vertaling van een oud Grieksch geschrift*, daarna voor een *zamenvoegsel van verschillende plaatsen van oude Schrijvers*, heeft gehouden.

Het 3de stuk is eene *Verhandeling over den godsdienstigen, zedelijken en maatschappelijken invloed der Dichtkunst*, door H. A. HAMAKER, Hoogleeraar te *Franeker*, (thans te *Leiden*.) Naar Recensents oordeel is dit, zoo wel wat den vorm en inhoud, als wat den stijl betreft, een allervoortreffelijkst stuk. In lange heeft hij niets gelezen, dat hem, in zijne soort, beter behaagde: maar vooral het vloeijende, het zuivere, het ongekunstelde en eenvoudig schoone van den stijl, zonder eenige opsmukking, zonder eenige valsche sieraden, zonder zoogenoemde bloempjes, zonder die ellendige en schier nooit

wel

wèl volgehoudene *Metaphoren* enz., heeft hem bekoord. Indien immer het gevoelen, dat een dichter geen goed prozaschrijver zijn kan, gelogenstraft is, het is hier. De Hoogleeraar HAMAKER is toch ook dichter, en heeft hier niet alleen der kunst, welke hij zelf beoefent, deze fraaije lofrede gehouden, maar ons ook eene loffelijke proef van zijn kunstvermogen gegeven, in eene navolging der vijf eerste couplettten van den Lierzang des Engelschen Dichters THOMAS GRAY, *The progress of Poëtry*, welke deze lofrede besluiten.

No. 4 is *Verslag wegens het Spaansch Treurspel van Don* GULIELMO DE CASTRO: *de Heldendaden van den Cid*, door Mr. W. BILDERDIJK. Bekend is het voortreffelijk Treurspel *De Cid* van CORNEILLE. Dit is eene navolging van het oorspronkelijk Spaansche, hier boven genoemd, maar meesterlijk door den Franschen Dichter voor het tooneel zijns vaderlands geschikt gemaakt. Velerlei beoordeeling heeft deze navolging ondergaan; maar met het oorspronkelijke is zij niet vergeleken, hetwelk echter en nuttig en aangenaam zijn kan. Daar nu het oorspronkelijke even weinig algemeen bekend is, als de Spaansche taal, waarin het is geschreven, heeft de Heer BILDERDIJK zich verledigd, om van hetzelve eene breede schets te ontwerpen, welke ons hier wordt medegedeeld. Dat dit aan hem wonder wel was toevertrouwd, wie zou daaraan kunnen twijfelen?

No. 5. *Redevoering over de hooge waarde eener goede Opvoeding tot de vorming van een waarlijk grooten Schilder*, door Mr. W. TERPSTRA, Rector der Latijnsche Scholen te *Groningen*. — Het doel onzer bestemming is volmaking: daartoe moet de Schilderkunst medewerken: dit kan zij niet, ten zij ze der ziele zachte, edele en groote denkbeelden, of groote, verhevene en navolgenswaardige voorbeelden, voorstelt. De Schilder, die dat niet doet, is niet groot, en, om het te kunnen doen, moet hij eene goede opvoeding genoten hebben. Zietdaar hetgeen de Redenaar los en levendig ontwikkelt, en met eenige fraaije voorbeelden opheldert.

No. 6. *Het Beeld van* ARIADNE, *in de Beeldengalerij te Parijs*, door Mr. C. J. VAN ASSEN. Eene dichterlijk schilderachtige beschrijving van dit uitmuntend liggend Vrouwebeeld, in slapende houding, met alle de trekken eener deernistwaardige, die door mishandeling lijdt. De Heer VAN AS-

SEN schetst hierbij zijne eigene aandoeningen, toen hij dit beeld beschouwde, en deelt, in het kort, de geschiedenis van ARIADNE mede.

In No. 7 geeft hij eene *Opgaaf der Verzameling van Standbeelden en andere voorwerpen van oude Beeldhouwkunst, in het Paleis van de Louvre te Parijs, in November* 1815. Deze dagteekening doet van zelf merken, dat dit de opgaaf is van het overgeblevene, nadat het alom aan de volken ontroofde was terug gegeven. De Schrijver, die, in de dagen, toen dat geroofde deze zalen nog mede versierde, dezelve gezien heeft, doorwandelt nu de vertrekken, merkt op, wat verdwenen, wat gebleven is, en staat bij de waarde van het een en ander, als kunstregter, stil. Men zou zich zeer bedriegen, zoo men waande, dat dit slechts een dorre, zoogenoemd beredeneerde, *Catalogus* was. Neen: alles heeft hier ziel en leven, en verschaft eene aangename lecture. Eene dorre lijst van alles, voor den liefhebber van belang, en welgeordend, is, in weinige bladzijden, achteraan gevoegd.

Hiermede komen wij tot de *Gedichten*.

Het 1ste is eene *Vertaling van het* 14*de Boek der Iliade van* HOMERUS, door Mr. J. VAN 'S GRAVENWEERT; en eene vertaling, schoon zoo getrouw, als in gebonden stijl mogelijk is, tevens over het geheel zoo vloeijend, dat men schier zeggen zou één oorspronkelijk Hollandsch gedicht te lezen. *Zoo* moet men HOMERUS aan zulken leveren, die hem in zijne eigene taal niet lezen kunnen, indien zij immer smaak in hem zullen krijgen. Of zij echter wel ooit in hem al dat gadeloos schoon zullen vinden, hetwelk zoo vele geletterden, zoo vele eeuwen lang, in hem bewonderd hebben, daaraan blijven wij twijfelen. Hiertoe schijnt hoog gevoel en een kunstzin, dien men zonder de beoefening der oude letterkunde niet verkrijgen kan, onontbeerlijk. Mogten wij ondertusschen den geheelen Dichter eens zoo bezitten, als ons hier eene proef van hem gegeven is!

2. *Vrije Navolging der eerste Elegie van* TIBULLUS, door J. S. LUTGERT. Niet slechts navolging, maar ook losse en bevallige uitbreiding. Het oorspronkelijke heeft slechts *tweeennegentig*, deze navolging *driehonderd-en-vijftien*, hoewel wat kortere, regels. Doch het is niets te lang, en zal aan elk, die gevoel en smaak heeft, gewis behagen.

3. *Fragment uit het* 1*ste Boek van* MILTON'S *Verloren Pa-*

ra-

radijs, door J. V. D. D. (*Proeve van zoo letterlijk mogelijke overzetting.*) Wij kunnen de getrouwheid dezer overzetting, door vergelijking met het oorspronkelijke, thans niet beoordeelen; doch zij draagt hier en daar blijk genoeg, dat zij niet zoo vrij uit de pen wilde, als eigen opstel gedaan zou hebben. Trouwens, dit was ook, bij *zoo letterlijk mogelijke* overbrenging, *in dichtmaat*, niet anders mogelijk, en wij zijn er zeer ver af van daarom aan deze overzetting verdiensten te ontzeggen. Maar, het geheele origineel moge dan zoo veel verhevens en stout gedachts behelzen als het wil, *ons* gevalt het niet.

4 en 5. MARIA's *Medelijden*, door P. VAN BRAAM, en MARIA *bij het kruis*, door Mr. W. BILDERDIJK; het eerste *vertaling*, het ander *vrije navolging* van het bekende *Stabat Mater*. Beiden vloeijend; maar het eerste niet overal *vertaling* en den zin van het oorspronkelijke uitdrukkende, en het laatste, voor het minst voor de helft, geene *navolging*, dan in een bijster ruimen zin.

6. *De Verschijning*, door B. F. T. De Dichter verbeeldt zich, bij het graf van wijlen den Professor RAU, den ontslapenen uit hetzelve te zien ten voorschijn komen; doch 't is slechts voor een oogenblik, daar hij terstond in 't zelve weer nederzinkt. — Het verhaal hiervan is 't al. Of dit en *Gedicht op den dood van Prof.* RAU mag heeten, zoo als het op het blad van den *Inhoud* getiteld wordt, vooral daar de Dichter, in het 1ste Stuk, verklaard had, geen vers op den overledenen te kunnen maken, laten wij onbeslist.

7. *De zesde December*, (verjaardag van den Prins van Oranje) door J. DA COSTA. — Doch wij kunnen niet meer, dan opgeven, wat hier verder voorkomt. *Opwekking in 't voorjaar van* 1815, en *Aan mijn Vriend, bij de geboorte van zijn derde Zoontje*, beiden door JACOB VAN DAM; *Nederlands eer hersteld, na den slag bij Algiers*, en *Antwoord aan Themire*, (over het huisselijk genoegen en het dwaas streven naar luidruchtige vermaken) beiden door Mevrouw BILDERDIJK; *Vertaling van een Fragment van* MENANDER, (bittere uitdrukking van leedgevoel over het voortrekken van onwaardigen aan verdienstelijken) door haren Echtgenoot; *Lentewandeling*, *Op den dood van een Meisje*, en *Ter gelijktijdige verjaring van eene Moeder en hare Dochter*, allen door B. F. T.; *Aan mijn Kind, bij zijne geboorte*, door Prof. G. DE

WAL,

WAL, en *Op het afsterven van Prof.* RAU, door A. V. — De Heeren B. F. T. en A. V. schijnen ons wat al te zeer te hellen naar het overdrevene.

Herman van Löbeneck, of Levensbekentenissen van eenen Man. III Deelen.

(*Vervolg.*)

HERMAN besluit nu, naar *Italië* te reizen; doch eerst wil hij beproeven, CLEMENTINE tot echtscheiding te bewegen. Het onderhoud bij deze gelegenheid doet de verbittering tusschen beiden het hoogste toppunt bereiken; daar zelfs eene, JOHANNA door bedreiging afgeperste, verklaring, van met eenen anderen getrouwd te zijn, niet alleen haar doel niet bereikt, maar hem, zich ook door haar bedrogen wanende, met de diepste verachting, en het opgeven van alle aanspraak op geluk, vervult. De echtscheiding komt niet tot stand. CLEMENTINE dreigt, hem te zullen vervolgen.

Te *Weenen* vindt HERMAN JOHANNA, als kindermeisje bij eene Gravin; doch zij, door eenen eed gebonden, ontvlugt hem. Nu ontdekt hij het aan hem gepleegde bedrog, en reist, eer hij de wijde wereld ingaat, nog eens naar *Zwitserland*, ter nasporinge. Maar alle mogelijkheid daartoe was afgesneden. Op zijne reis naar *Rome* heeft CLEMENTINE eenen spion onder zijne bedienden; maar ook ANTONIA heeft zich, verkleed, in zijnen dienst gedrongen, te zijner bescherming. Te gelijk met HERMAN is ook CLEMENTINE te *Rome*, op wie Lord SIDDLETON, zonder haar te kennen, smoorlijk verliefd geraakt; terwijl zij hem voldoening belooft, mits hij HERMAN vermoorde. Deze en SIDDLETON ontmoeten elkander, en zoo wordt dit voornemen verijdeld. Ook ORATIO vinden zij te *Rome* weder, en vertrekken met elkander van daar, zonder dat het CLEMENTINE gelukt was, HERMAN te doen vermoorden. Op een landgoed onderweg vindt ORATIO zijne vrouw en kinderen, en SIDDLETON zijne, in zekeren zin door zijne schuld, gevallene en door hem verlatene zuster weder. Doch, eer zij daar komen, wordt ANTONIA door CLEMENTINE's werktuig, maar die HERMAN had meenen te treffen, gewond, en sterft op dat landgoed. Allen met elkander gaan

naar

naar *Engeland* op reis. Terwijl zij daar zijn, is CLEMENTINE gestorven, die aan HERMAN deszelfs kinderen, die zij zoo lang heeft bij zich gehad, met eenen, bij 't gevoel van haar naderend einde geschrevenen, merkwaardigen brief, dien wij gaarne mededeelden, indien de ruimte het gedoogde, teruggzendt.

SIDDLETON en BELLA, zijne zuster, benevens HERMAN en zijne kinderen, reizen naar *Duitschland*. Door een valsch berigt aangaande JOHANNA's dood misleid, wordt het huwelijk tusschen BELLA en HERMAN vastgesteld. Doch op de terugreis naar *Engeland* wordt JOHANNA zeer toevallig in *Hamburg* gevonden — terwijl men bezig is, haar, in schijn gestorven, te begraven. De raadsels lossen zich op, en HERMAN smaakt met gade en kroost, met vader WEBER en andere verwanten, die in JOHANNA's geschiedenis zijn betrokken geweest, op zijn ouderlijk slot het geluk des levens, na langen strijd.

Dit is het algemeen, het zeer algemeen beloop der belangrijke geschiedenis, van welke wij gaarne eenig karakteristiek staal wilden leveren, en b. v. CLEMENTINE of JOHANNA's oudoom, SIDDLETON of ORATIO, altemaal diepe karakters, laten spreken; maar de ruimte verbiedt het ons, en wij weten niet, wat te kiezen.

Het belangrijke van dezen Roman neemt niet weg, dat dezelve, als kunststuk beschouwd, zijden heeft, waarop aanmerking valt. Deze gebreken zullen het aangenaam onderhoud, dat de lezing verschaft, geenszins storen: maar, aan den anderen kant, juist omdat wij hier geen alledaagsch werk voor ons hebben, zijn wij zoo veel te meer verpligt, dezelve aan te wijzen.

Wilde men in 't algemeen zeggen: de karakters zijn overdreven; daartoe zoude men, misschien, weinig regt hebben: want welke wet bepaalt den Romandichter, om nooit buiten de grenzen der gewone menschheid te gaan? Integendeel zijn wij van oordeel, dat het weinig overeenkomstig wezen zoude met het beroep des Dichters, om, met verzaking van zijne poëtische vrijheid, nimmer iets te leveren, dat buiten de dagelijksche ervaring ging. Daarenboven: wat is overdrijving in de karakters? waar is de grenslijn getrokken, boven of beneden welke geen karakter zich verheffen kunne, of ooit verheven hebbe? Zoo mag dan de hevige en zich

louterende liefde van ANTONIA, die haar bewoog, als bediende verkleed, HERMAN te zijner bescherming naar *Italië* te volgen, allezins in het dagelijksche leven niet vertoond worden; gelijk de Dichter het karakter van deze ANTONIA, sinds na HERMAN's harde behandeling, eenen meer laat vernuft, men, die door het later verhaal harer geschiedenis licht en houding verkrijgt, is dit haar gedrag, op het tooneel van dezen Roman ten minste, zeer *consequent.* Is ook al de uitvoering, wat de mogelijkheid aangaat, onwaarschijnlijk; wij lezen eenen Roman, en zijn in eene dichterlijke wereld. Daarentegen willen wij wel bekennen, dat een karrikatuur-karakter gelijk MUSTELLI, voor de waardigheid van dezen Roman, te lang is volgehouden; schoon de grondtrekken van den geleerden pedant wel juist geteekend zijn.

Onze meeste bedenkingen hebben wij tegen het karakter van den hoofdpersoon HERMAN, die ons (misschien mogen wij dit als een bewijs voor de regtmatigheid onzer oordeelvelling opgeven) bij de lezing minder medelijden, dan verachting en haat inboezemde. Een goed, gevoelig, landelijk-eenvoudig jongeling, vervuld met eene idée van menschelijke deugd, die hij uit eigene krachten maar zoo gemakkelijk meent te bereiken, verandert straks in eenen zwakken wreedaard, die zich door ieder gesprek laat leiden en op tegenovergestelde gedachten brengen, maar blind, koppig, doof alleen dáár is, waar de deugd hare eigen zaak voor hem bepleit, en hem van hare onderdrukking poogt terug te houden. Eene rampzalige vastheid in het booze, die het hem mogelijk maakt eenen engel te willen ten val brengen, en hem in staat stelt, de treffende tooneelen, die zijne huwelijksvereeniging met haar als tweede vrouw voorafgaan en verzellen, uit te houden, is eenigzins onnatuurlijk in hem, die nog geen booswicht, en het, *in den strengsten zin*, ook nooit geworden is. Terwijl hij met JOHANNA in *Zwitserland* in den schoot der ruste en des genoegens leeft, (uitgezonderd zijne luimen, die uit zijn kwaad geweten opwelden) kunnen vreemdelingen hem met verdenking tegen JOHANNA's deugd vervullen; en alléén de stem dezer edele, eenigste vlekkelooze, en door hem ongelukkige, hare betuigingen, hare bewijzen, hare smeekingen, hare brieven, deze alléén vermogen niets op hem. Ware ANTONIA, toen zij hem naderhand op *Löbeneck* bezocht, niet wijzer geweest dan hij, hij zoude waarlijk weder

met

met haar getrokken, en, dit ligt in zijne natuur, zijne oude gemeenschap met haar hebben voortgezet. Een weekhartig jongeling, gelijk HERMAN toch inderdaad was, moest in de onzekerheid, waar JOHANNA en zijne kinderen waren, geen oogenblik rust hebben kunnen vinden. (De verstrooijing in 't gezelschap zijner jagt- en drinkebroers laten wij, als bedwelming, daar.) Maar hij kan vrij vergenoegd zijn togtje naar *Rome*, en naderhand met SIDDLETON enz. naar *Engeland*, doen, wel gevoel voor JOHANNA soms laten blijken, maar toch op het graf, 't geen hij meende het hare te zijn, zijnen kinderen eene nieuwe moeder — in BELLA namelijk — beloven. En toen hij naderhand JOHANNA als uit het graf terug ontvangt — ja, zoowaar! het is goed, maar men zoude haast zeggen meer niet, — CLEMENTINE is gevallen, dat is waar; maar zij is de vrouw niet, die zulk eene hardnekkige verwerping van eenen HERMAN verdiende, en zij overwint zichzelve te veel, ook in vernedering voor hem, dan dat hij, die zelf zoo veel op zijn geweten had, regt konde hebben, zoo trotschelijk tegen haar vol te houden. De Schrijver heeft wel overal voor zamenhang en voegzame overgangen gezorgd; desniettemin blijft het waar, dat hij ons een karakter heeft geschetst, hetgeen, bij deszelfs gevoeligheid, wispelturigheid en zwakheid, alleen in de verkeerdheden vastheid bewijst. Beklagen wij HERMAN ook al, wanneer wij hem zien lijden, straks geeft hij weder aanleiding tot onwillekeurigen wederzin, ja verachting; en wij gunnen hem naauwelijks in het einde zijn waarlijk onverdiend geluk.

ORATIO komt eigenlijk te zeer voor als egoïst. Toen *hij* zich bedrogen waande, was er in de geheele wereld niets, dat goed of groot was. Zoodra *hij* zijne vrouw weder heeft, laat hij ook dat denkbeeld varen.

CLEMENTINE handelt eenigzins onbestaanbaar daarin, dat zij HERMAN door eene, JOHANNA afgeperste, verklaring zoekt te bedriegen. Hare latere wraakzucht kunnen wij overeenkomstig vinden met haar karakter; maar die lage streek is beneden hetzelve.

De episode in het eerste deel, betrekkelijk de Club der *Genies*, is desgelijks, wel bezien, beneden de waardigheid van dezen Roman.

Wanneer ook al de verleiding der zinnelijkheid wat te bekoorlijk en te levendig zij afgebeeld, zulks wordt opgewo-

 gen

gen door de voorstelling der gevolgen. Men kan in 't algemeen in dezen Roman zien, hoe weinig menschelijke deugd, zonder stellige reinheid des gemoeds, en zonder Godsdienst, beteekene.

Aan de vertaling is, naar ons inzien, de uiterste vlijt besteed, en zij is wél gelukt. Het moeijelijke der overbrenging van zulk een werk gevoelen wij, en verblijden ons te meer, dat noch het karakteristieke en krachtige, noch de geest van onze taal daarbij geleden hebben. — Jammer, dat hier en daar storende drukfouten zijn ingeslopen. — Een schoon *vignet* is voor het eerste deel geplaatst.

Voorts zal men hier oneindig meer belangrijke tooneelen en gezegden vinden, dan wij ook slechts aanstippen konden. Den Lezer verzekeren wij van veel genot, en hem vooral, die in de karakters dringt, waartoe de weg hier doorgaans gebaand is. Wil hij zich aan dezelve spiegelen, — de Lezeresse inzonderheid de edele JOHANNA ten voorbeelde nemen — en voorts het waarschuwende en leerrijke in dezen Roman niet over 't hoofd zien, dan kan ook het zedelijk nut van deszelfs lezing zeer groot zijn.

Nagelaten Gedichten van Mr. TONCO MODDERMAN; *uitgegeven door Mr.* H. A. SPANDAW. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1817. *In gr. 8vo.* 84 *Bl. f* 1-5-:

Het is moeijelijk, altijd reden te geven, waarom eenig stuk langer dan andere onbeoordeeld blijft liggen. De Recensent weet het, dikwijls, zelf niet. Althans de naam van MODDERMAN is in de letterkundige wereld bekend, en vooral die van SPANDAW beroemd genoeg, om een bundeltje verzen, met dezelven, als dichter en uitgever, pronkende, geenszins ongelezen te laten. Even zoo min wane iemand, dat ze zoo weinig proef hielden, dat derzelver uitgaaf der vriendschap en kinderliefde vergeven, maar vooral niet tot roem of eere gerekend, — dus best van de gansche zaak gezwegen moest worden. Neen; wij danken den Heer SPANDAW voor de moeite, aan dit bundeltje besteed, voor zijn uitnemend wél gesteld voorberigt, welks gegrondheid, wat den aard en de waarde der verzen betreft, ons voor het overige des te vol-

komener borg blijft, als ook voor zijne fchoone, dichterlijke opdragt. Het eene en andere, hier geleverd, verdient door des waardigen MODDERMAN's nakomelingen, zijne vrienden, bekenden, ja allen in waarde gehouden te worden, die het fchoone in de poëzij niet van eene zekere manier, niet van eenen hoogen zangtoon of dergelijke afhankelijk maken, en die, inzonderheid, met waar genoegen ftilftaan bij de befchouwing van enkele heldere, fchoon lang onopgemerkte, lichten aan eenen doorgaans donkeren hemel. Er is zeer veel oorfpronkelijks, zeer veel treffends in deze verzameling, die echter niet als de bloem, maar als het voorname overfchot van vele, meestal flechts in het geheugen bewaarde, ftukjes moet aangemerkt worden. En gaarne geven wij den voorredenaar toe, dat, ware 's mans loopbaan begonnen waar zij geëindigd is, hij gewisfelijk eene eerevolle plaats onder de voortreffelijke dichters van onzen tijd had bekleed. Tot ftaving van dit oordeel, zullen wij geen' der lierzangen aanhalen, fchoon vooral de eerfte derzelven alle opmerkzaamheid verdient; ook geen der gelegenheidsgedichten, waarin het meerendeel beftaat; maar eenige coupletten uit het Pootiaanfche minnedicht: *De wedergevonden Bevalligheid*, als zijnde in zijne jeugd gedicht, en dus de beste maatftaf voor den aanleg, en tevens zonder die vrijheden, welke men in louter huisfelijke rijmpjes gewoon is te bezigen.

'''t Werd avond. Phebus zonk
In zee. Het westen blonk
Door goud en purp'ren ftralen;
De zilverblanke maan
Kwam aan des hemels zalen
Haars broeders post beflaan.

Bekoord door al het fchoon,
Zoo luisterrijk ten toon
Gefpreid, in deez' landouwen,
Lag Titir, bij een' bron,
De majesteit te aanfchouwen
Der ondergaande zon.

Zijn oog, tot nu gevest
Op 't fchitterende west,

 Dwaal-

Dwaalde af naar de oosterkimmen,
Waar hij een Godlijk licht,
Een' nieuwe zon zag klimmen,
Verblindend zijn gezigt.

't Was Venus groote zoon;
Hij vloog, op last der Goôn,
Door 's hemels blaauwe transen:
Waar zijne fakkel barnt,
Verbleeken zelfs de glansen
Van Phebe's hel gestarnt'.

In 't einde daalde hij
Neêr, aan des herders zij'.
Straks werd natuur bewogen,
En al wat adem had
Gevoelde zijn vermogen,
Zelfs 't vischje in 't kille nat.

't Gebloemt' kreeg schooner kleur,
En spreidde een' frisscher geur;
't Gevogelt' kwinkeleerde
Op liefelijker toon;
De zilv'ren bron vereerde
De komst van Venus zoon.

Hij sprak den jong'ling aan;
De beek scheen stil te staan;
De blad'ren kregen ooren;
Stil was de nachtegaal,
En 't windje scheen te hooren
Naar zijne toovertaal.

Keur van belangrijke en onderhoudende Verhalen. Door A. BRUGGEMANS. *IIde Deel. Te Dordrecht*, *bij* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 306 *Bl. f* 2-18-:

Niet zoo zeer *vertaald* als wel *vrij gevolgd* en *vervormd*, zegt het voorberigt; en het komt ons voor, dat deze arbeid lof verdient. De verhalen in dit deel zijn vier in getal.

1. *Het*

1. *Het vaderlandlievend Meisje*, dat maar geenen Franschman dulden kan. Hare beste vriendin huwde echter zoodanig eenen tot hare grievende smart; en ook zij scheen daartoe door het noodlot bestemd, want een Franschman redt haar het leven, en op aandrang harer bloedverwanten en vrienden geeft zij eindelijk haar woord. Gelukkig echter loopt het zoo, dat zij op dezelfde wijze aan hem de schuld der dankbaarheid kan voldoen, toen de verachtelijke spion op den dood gevangen zat; en eindelijk komt het uit, dat niet hij, maar de vriend, dien haar hart gekozen had, haar redder was, met wien zij dan ook, tot onze hartelijke vreugd, gelukkig wordt. De ingenomenheid van het toch een weinig partijdige meisje beviel ons; en, met een weinig minder overdrevenheid, wenschen wij onze vaderlandsche meisjes haren anti-Franschgezinden, edelen geest.

2. *Louise van Wellenthal* is een uitmuntend verhaal. De waardige Gravin, de speelbal van haar ongelukkig noodlot in de liefde, verheft zich edel en groot in haren rampspoed, maakt anderen, en wordt eindelijk nog zelve in het huwelijk, gelukkig. Wij ontmoeten hier geene andere belangrijke, dan zeer waardige menschen. De lezing stemt het hart tot het goede en tot weldoen. Dan,

3. *Adolf, of de verstooten Zoon*, komt ons voor een doelloos verhaal te zijn. De brave en allezins voortreffelijke jongeling is de speelbal van onverdiend ongeluk, en zijn dood op het bed van eer was zijne éénige vergelding. De onwaarschijnlijkheden zetten wij allen ter zijde; maar wat vermaak of leering het geeft, zijne geschiedenis te lezen, vatten wij niet, ten zij alleen het volstrekt zeldzame van zoodanig geval behagen mogt.

4. Beter is de *Dankbaarheid*, die wij toch ook wel elders, met meer eigenlijk gezegde zelfverloochening verbonden, en alzoo nog edeler, geteekend vonden. Dan, de onderscheidene dankbaren hier zijn toch goede voorbeelden en goede menschen; wij verblijden ons in hun eindelijk lot.

Dit tweede deel is buiten twijfel de bezitters van het eerste welkom.

Rekenboek voor Jongens, ontleend uit de Wetenschappen, Geschiedenissen en den Koophandel. Door H. L. WESSELS, *Schoolonderwijzer te Uithuizen. Iste Deel. Tweede Druk.* 1817. *In kl.* 8*vo.* 112 *Bl. IIde Deel.* 1816. 176 *Bl. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *Te zamen f*:-15-:

Kort Onderrigt in het nieuwe Maten- en Gewigten-stelsel, enz. Door J. P. BOURJÉ. *Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1817. *In kl.* 8*vo.* 93 *Bl. f* :-10-:

Iets, over het Onderwijs in de nieuwe Munten, Maten en Gewigten. Door J. VAN WIJK, ROELANDSZOON. *Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. 1816. *In kl.* 8*vo.* 19 *Bl. f* :-4-:

Korte Handleiding voor mingeoefenden in de Rekenkunst, enz. Door LOUIS DE KOFF, *Lands Wijnroeijer. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen. 1817. *In kl.* 8*vo.* 8 *Bl. f* :-3-:

Wij nemen deze stukjes te zamen, omdat dezelven, min of meer, hetzelfde onderwerp behandelen, namelijk onderwijs in het nieuwe munten-, maten- en gewigten-stelsel. Het was natuurlijk te verwachten, toen door eene wet bepaald werd, dat voortaan op alle scholen onderwijs in het tientallige stelsel zoude gegeven worden, dat ook in elk gewest, of bijkans in elke aanzienlijke stad, een kundig onderwijzer zoude optreden, om eene handleiding tot dit nieuwe stelsel te vervaardigen. Alle deze handleidingen, waarvan wij hier slechts een paar aankondigen, met elkander te vergelijken, grondig te beoordeelen, en het beste daaruit aan te wijzen, zal men, met billijkheid, van ons niet kunnen vergen. Elk schrijver regelt zijn werkje naar de behoefte of vatbaarheid van den kring, welken hij wil onderrigten; daar zal dan hetzelve misschien ook nut stichten, en buiten denzelven misschien nutteloos of onvoldoende bevonden worden. Voor den beschaafden en onderwezen man is dit nieuwe stelsel toch eenvoudig en ligt te begrijpen; voor den mingeoefenden en geringen burger, die aan den ouden slender gewoon is, zal hetzelve nog lang eenige moeijelijkheden bevatten; weshalve wij elke verstandige poging, om die moeijelijkheden te vereffenen, met

met dank aannemen en toegevend willen beoordeelen. Van de voor ons liggende werkjes is No. 1 een uitvoerig rekenboek in twee deelen, behelzende vele aangename en nuttige opstellen, meest allen dienende ter inleiding of verklaring van het tientallige stelsel. No. 2 is minder uitvoerig, maar beknopt en oordeelkundig zamengesteld; bevat alleenlijk een onderrigt in het nieuwe stelsel, waarvan het tevens, bij wijze van inleiding, den geschiedkundigen oorsprong, in eene korte schets, mededeelt. No. 3 is meer eene duidelijke aanwijzing over het onderwijs in de nieuwe munten, maten en gewigten, en houdt zich voornamelijk met de twee vragen bezig: wanneer moet men met dit onderwijs beginnen? en hoe moet men hetzelve inrigten? No. 4, daarentegen, is ingerigt, om gemakkelijk de waarde der koopmanschappen te vinden, welke naar de nog gebruikt wordende oude maten en gewigten zijn ingekocht, maar bij de verwacht wordende invoering der nieuwe maten en gewigten zullen moeten verkocht worden. — Wij wenschen, dat alle deze stukjes het bedoelde nut mogen stichten, en bevelen dezelven aan de oplettendheid onzer lezeren.

De Recensent van Mr. W. Bilderdijk's Nieuwe Uitspruitsels in de Vaderlandsche Letteroefeningen aan den Redacteur van dat Maandwerk.

Mijn Heer de Redacteur!

Groot nieuws uit *Rotterdam*, waarvan ik mij haast u kennis te geven! Het is aldaar, na ongeloofelijken arbeid en met vreesselijke kosten, gelukt, een allergewigtigst Etablissement tot stand te brengen, waarvan de aanstaande voordeelen voor de Republiek der Letteren onberekenbaar zijn. Men heeft er, namelijk, eene algemeene *Waag* opgerigt, waarin voortaan alle uitkomend Letterwerk ten naauwkeurigste gewogen zal worden. De Weger is, zoo als ik hoor, een allerhupschste karel, die alle mogelijke vereischten voor zijn metier bezit, en sterk is als een dommekracht, zoo beschaafd als eenig Waagdrager, en zoo bescheiden als de beste Kruijer; en, Manlief! daarbij (dat al heel wat raars is onder zijn volkje) zoo geleerd, dat hij over VIRGILIUS, OVIDIUS, CATULLUS

(en wie weet, over welke Ouden al meer!) mee kan keuvelen, dat het een pleizier is om te hooren. *Zijne* waag en schaal zijn daarenboven de hechtste en massiefste, die men kan bedenken. Geen last zoo zwaar, of hij kan ze er mee wegen. Denk eens! daar heeft hij, *op eenmaal!* de gansche vracht van mijne *Recensiën van Mr.* W. BILDERDIJK's *Nieuwe Uitspruitsels* gewogen, en de schaal is niet bezweken! Hoor! Dien man moeten wij ten vriend houden: want hij kan ons onbegrijpelijk veel voordeel doen. En is het niet een bewijs van groote genegenheid, dat hij juist aan *ons* werk zijn pikkel gewaagd heeft? — Ondertusschen heeft de man al aanstonds vijanden. Men heeft mij hier willen vertellen, dat hij met heel andere inzigten, dan ik denk, ons goed voor zoo wigtig verklaard heeft: omdat hij, namelijk, zeer nauwe relatiën zou hebben tot den Heer BILDERDIJK, of zijnen Boekverkooper. Doch daar geloof ik niets van, en ik laat mij van mijne genegenheid tot hem, om den onverpligten dienst, dien hij ons bewezen heeft, zoo ligt niet aftrekken. Neen, waar ik kan, wil ik hem bevoordeelen. Doch ik zal daar waarschijnlijk niet vele gelegenheid toe hebben: want elk zal wis van zelf naar hem toeloopen, om zijne waar te laten wegen, nu hij aan ons goed getoond heeft, hoe best hij de *waagkunst* verstaat. Nu, dat mag ik van harte gaarne lijden: want dan gaat het den man wél, en ik behoef geen moeite te doen. En, wat hen betreft, die hem kwaad voorspellen, — die verzekeren, dat het hem onmogelijk lang wél kan gaan, omdat, schoon hij wel handen en voeten aan zijn lijf heeft en ijverig genoeg is, hij ongelukkig zoodanig aan kwade oogen laboreren zou, dat hij, vooral in zijn' donkeren winkel, onmogelijk wél zien kan, of zijn evenaar gelijk hangt, en welk en hoeveel wigt er op zijne schaal staat; zoodat hij ook daardoor met zijn gewigt, hetwelk hij voor goed gekocht heeft, en hetwelk zeer slecht zijn zou, jammerlijk zou zijn bedrogen, en het dus maar louter toeval zou zijn, dat het met het wigt van ons goed zoo wél is uitgekomen: dat houde ik altemaal voor gekheid, voor wisjewasjes, ja voor leugens, voor achterklap en laster, enkel uitgedacht om den man te benadeelen. Zoodat ik maar vragen wilde, of de beleefdheid niet eischt, dat wij hem een briefje van dankzegging en van aanbeveling voor de toekomst schrijven. Ja, ik zou u haast voorstellen, (als het

zoo

zóó druk niet bij u aan 't kantoor was) om hem mijne dienſt aan te bieden; tegen dat hij al dat werk krijgt, dat ik voorzie, en om, van tijd tot tijd, tot hem over te komen, om hem een handje te helpen. Maar ik weet wel, dat dat niet gaan kan.

Ik blijf hiermede

Uw dienſtw. Dienaar

L. 26 April 1818.

X. X.

De Recenſent van Mr. W. Bilderdijk's Nieuwe Uitſpruitſels in de Vaderlandſche Letteroefeningen aan de zeer geleerde Heeren B. en H. over hunne zedige Antikritieken en den Recenſent ook der Recenſenten.

Het doet mij leed, Mijne Heeren! dat gij u, om mijnentwil, zoo zeer geëchauffeerd, en te vergeefs zoo vele moeite gedaan, zoo vele geleerdheid uitgeſtald hebt. Waarlijk, gij doet zulk een' ſlechten botterik, als ik naar uwe uitſpraak ben, al te veel eer aan, en ſpilt nutteloos uwen arbeid aan eenen onverbeterlijken en onwaardigen. En geeft dat wel groot getuigenis van uwe eigene ſnedigheid? Zal het den een of ander niet wat in twijfel brengen, of gij mij wel waarlijk voor zulk een ſlechthoofd houdt, als gij wilt ſchijnen; dewijl men van zulke ſchrandere bollen, als waarvoor gij wilt worden aangezien, dan niet kon wachten, dat zij zich zoo veel aan mij zouden laten gelegen liggen? Ik vrees daar zeer voor. Ja, ik vrees, dat het grootſte deel uwer Lezers (en dat zoude mij toch haatlijk ſpijten) uzelven lijnregt voor een paar groote botterikken zal houden, omdat gij het hen zoo wel, als mij, eerst gedaan hebt; dewijl gij onderſteld hebt, dat geen van hen allen in ſtaat zou zijn, om zelf mijne recenſie van Mr. W. BILDERDIJK's *Nieuwe Uitſpruitſels* te beoordeelen, en dat zij dus op uw woord maar gelooven zouden, dat mijne aanmerkingen ſlechts ſtaaltjes van mijne grove onkunde en geene wederlegging waardig zijn. En waarlijk, Mijne Heeren! gij zijt al te openhartig met mij te werk gegaan, dan dat ik mij niet verpligt zou rekenen, het wederkeerig met u te doen.

Gij, Mijn Heer B.! dan *vooreerst*, met uwe ſpreuk van

LON-

LONGINUS! Die fpreuk moet u zelf over uwe kale zoogenoemde *Antikritiek* over mijne recenfie befchamen. Of meent gij, dat, zoo gij al bewezen hadt, dat het *Epithalamium* van uwen CATULLUS mij onbekend geweest was, elk daaruit met u befluiten zou, dat niets, van hetgeen ik op de *Uitfpruitfels* van uwen Vriend heb aangemerkt, eenigen grond had? Dan moest het geheel lezend publiek, naar dezelfde fraaije logica, met u zot willen zijn, of zich vrijwillig door u zand in de oogen willen laten werpen. Doch wil ik u eens wat zeggen? Toen misfchien nog nooit iemand aan uwe of des Heeren V.'s existentie, als mogelijk, gedacht, en toen uw BILDERDIJK de kinderfchoenen nog aan had, had ik van uwen CATULLUS reeds alles gelezen, wat hij, die geen vuilik is, lezen wil; maar, daar die CATULLUS mij, buiten zijne vuiligheden, om de hardheid van vele zijner verzen, waarom hij zoo wel aan fommigen der Ouden, als aan menigen lateren geleerden, misbaagde, niet geviel, — daar ik bij hem, met JUL. CÆS. SCALIGER, behalve *veel onreins, waarover men zich fchamen*, ook *veel mats* vond, *waarover men zich erbarmen*, en *veel gedwongens, waarover men de fchouders ophalen* moest, en daar ik, met de Heeren, geen Verzenmaker van ambacht ben, noch noodig heb mij met zulke Dichters gedurig op te houden; zoo heb ik hem dan, in volgenden tijd, fchaars ingezien: en ziet daar, waarom mij het geheel van zijn *Epithalamium*, na een verloop van ruim vijftig jaren, niet zoo wél in het geheugen lag als de Heeren, met wier *zuiver Christendom en zedelijke onverdorvenheid* het niet fchijnt te ftrijden, hem dagelijks te lezen, te admireren en na te volgen. Welnu! geluk met uwlieder gemeenzaamheid met dit *inpolitum et rusticum ingenium, ftationariorum militum, quam pudicarum matronarum, collocutionibus congruentius*, gelijk ik hem, met MARTIALIS, eens door zekeren geleerden uitgever van oude *Epigrammata* genoemd vond. Ik verwonder mij intusfchen, dat gij van hem deze regels niet onthouden hebt:

— Idem omnes fallimur; neque est quisquam,
Quem non in aliqua re videre Suffenum
Posfis. Suus quoique attributus est error:
Sed non videmus, manticæ quod in tergo est.

Doch

Doch, gij Heeren onthoudt niet, of ontveinst gaarne, wat in uwe kraam niet te pas komt. Of bepaalt zich uwe kennis aan den geliefden CATULLUS enkel tot zijn *Epithalamium?* Men moet zelfs daaraan, of aan uwe goede trouw, twijfelen; dewijl u anders de overtuiging, dat waarlijk het geheugen des goeden BILDERDIJKS gefeild had, toen hij THETIS tot *dochter*, in plaats van *kleindochter*, van Vader OCEAAN maakte, zou hebben doen zwijgen. Uw lieve CATULLUS zelf toch, in dat zelfde *Epithalamium*, welk BILDERDIJK heette *na te volgen*, had hem anders onderrigt. Dewijl ik, in weerwil van alle uwe geleerdheid en al uw voorgeven van bekendheid met dien Dichter, twijfel, of gij hem wel zeer gereed bij de hand hebt, zoo zie hier de beruchte plaats:

Teque adeo eximie tædis felicibus aucte,
Thessaliæ columen, Peleu! quoi Juppiter ipse,
Ipse suos Divûm Genitor concessit amores:
Tene Thetis tenuit pulcherrima Neptunine?
Tene suam Tethys concessit ducere NEPTEM
Oceanusque, mari totum qui amplectitur orbem?

Ik zie, gij ergert u ook, met mijnen Vriend den *Waagdrager*, aan de *meer dan Ovidiaansche weelderigheid*, welke ik in des Heeren BILDERDIJK's navolging heb opgemerkt. Gij hebt waarschijnlijk mede nooit van die *weelderigheid* hooren spreken, en zult verre af zijn van ze, op mijn krediet, aan te nemen. Welnu! leer ze dan, uit de Ouden, onder anderen van QUINTILIANUS, als hij zegt: *lascivus quidem in heroicis quoque* OVIDIUS, *et nimium amator ingenii sui*, en uit de lateren van VOSSIUS, wiens woorden zijn: *si quo peccat, eo peccat, quod, magnorum fluminum instar, interdum redundat*, en van den geleerden Engelschman BARROW, die het hem mede, als een gebrek, toerekent, *quod intemperantis ingenii sui nimius amator exstiterit.* Dit zelfde gebrek nu zal elk onpartijdige met mij in uwen Vriend BILDERDIJK erkennen, ten ware hij zoo moedwillig blind voor zijne onvolmaaktheden zijn mogt, als gij en eenige anderen.

Wat nu de *twee onnoozele woordjes* aangaat, welke ik uit HORATIUS achterhield, en waarom gij zekerlijk, hetgeen ik bijbragt, niet verstondt; gij kunt ze, in zijne *Ars Poëtica*, versu 352, vinden. Doch wilt gij er liefst uw hoofd niet mee breken, en u liever met uwen SIEGFRIED en den *Ludi-*

mi-

magister SCHWALBE vermaken, *per me Heer*. Voor de rest: zie hier, voor het mij gegeven motto, een ander voor u; opdat mijne beleefdheid voor de uwe niet schijne onder te doen:

Tecum habita, et noris, quam sit tibi curta supellex!

En nu een bijzonder woordje tot u, zeer geleerde V. I — Gij zult wel zoo goed willen zijn, van hetgeen, in het voorgaande, ook tot u behoort, na u te nemen. Maar, zoo ik u, zonder iets meer, depêcheerde, zoudt gij, met reden, mogen klagen, te kort te komen; en ik wil niet onregtvaardig zijn. — Gij geliefst mij *bitterheid* tegen den Heer BILDERDIJK toe te schrijven; doch daarin abuseert gij u een weinig. Ik heb den man nooit gezien, nooit zijn geluid gehoord, nooit met hem, schoon mij onbekend, eenige schermutseling gehad, zoo als nu met u, en ik heb hem, daar ik geen Dichter van professie ben, nooit om zijne kunst benijd. Integendeel, Baas! ik acht hem, als CORYPHÆUS onzer Dichteren, zoo hoog, als gij durft denken; maar ik ben toch zoo afgodisch met hem niet ingenomen, dat ik, even als gij, alles in hem volmaakt vinde. Wat weet gij dan te snakken van mijne *bitterheid* tegen hem? Zegt gij, dat gij die uit mijne recensiën hebt opgemaakt? Ik hoop neen: want gij hebt den man, hoe groot vriend hij u zijn mag, misschien nooit zoo veel, en zeker nooit opregter geprezen, dan ik, in die zelfde recensiën, en gij zoudt dan, door dit te zeggen, allen, die ze, zoo wel als gij, gelezen hebben, op nieuw in twijfel brengen, of het u niet in den bol schortte. Maar, eilieve! laat mij toch eens weten, vanwaar gij aan de kundschap mijner, mijzelven volstrekt onbekende, *bitterheid* tegen uwen Vriend komt, en doe er dan, als 't u believe, eenige aanwijzing van de *bronnen* bij, waaruit gij zegt, dat zij *voor een ieder zigtbaar* voortvloeit: want (zoo dom ben ik) ook deze weet ik zelf niet te ontdekken.

Ik vind het regt lief, dat gij zoo begaan zijt met eene andere soort van *bitterheid*, (dat woordje schijnt gij zeer te beminnen) waarvan gij ook zegt, dat u *klare bewijzen* in mij zijn voorgekomen, namelijk *tegen het echte Christendom*, zoo wel als met mijne *zedelijke verdorvenheid*, u al even duidelijk gebleken, schoon ik en zelf almede geene kennis van heb; en ik bedank u regt hartelijk, dat gij, gelijk gij zegt,

zegt, met *de Vrienden van den Heer* BILDERDIJK *voor mijne verbetering vurige gebeden ten Hemel* wilt *opzenden*. Ik merk het nu wel: gij hebt het zeer goed met mij voor, en wilt mij aan mijzelven ontdekken. Maar, daar ik nu zoo steekeblind ben, dat ik mijne verkeerdheid nog niet zie; (hetgeen ik wel gehoord heb, dat de allerergste staat is van een natuurlijk mensch) en daar ik toch niet veel geloof in aan miraculeuze bekeeringen, maar denk, dat die vooral ook door middelen bewerkt moeten worden, zoo roep ik nu hier uwe nadere hulp in. En deze, dunkt mij, kunt gij mij niet wel weigeren: want dan zou men u verdenken, (en dat zoude mij aan het hart gaan) dat gij niet waarlijk liefderijk, maar zeer liefdeloos waart, en mij, om wiens bekeering gij zoo vurig bidt, onbarmhartig zoudt willen laten verloren gaan; en daar zou uwe reputatie veel bij lijden. Nu dan; daar de kennis mijner verkeerdheid wel het eerste middel ter bekeering zal wezen, zoo, bid ik u, meld mij ook eens regt duidelijk, wat gij door *echt Christendom* verstaat, en waaruit mijne *zedelijke verdorvenheid* u gebleken is. Dan zal ik mijzelven daarbij, met alle mij mogelijke onzijdigheid, onderzoeken. Doch, zoo het dan mogt gebeuren, dat ik misschien de zaken wat anders inzag dan gij, zoo moet gij niet boos worden, als ik wat aan de gezondheid van uw begrip wegens het *echte Christendom* twijfel, en dan, op mijne beurt, eens onderzoek, in hoe ver uw oordeel over mij van uwe *zedelijke regtheid* getuigt. Maar zou u dat wel raadzaam zijn? Ik geloof neen: en daarom, zoo *echt Christendom* bij u (gelijk ik vermoed) dat is, hetwelk, *dogmatisch*, smaakt naar dat van uwen Vriend BILDERDIJK, zoo spaar gij de moeite maar, en weet, dat ik geenszins *bitterheid* tegen dat Christendom voede, maar alleen het niet voor het *echte* houde, en dat ik dan ook voor u, en voor allen, die het met u behoeven, vurig bidden wil, dat gij verlicht moogt worden.

Wat nu uwe aanwijzing mijner misslagen betreft: schrap gij, zoo het u gelieft, de *t* achter mijn *plagt* voor *plag* vrijelijk uit, dewijl zij er niet behoort; maar zie niet voorbij, dat men, gelijk ik eigenlijk maar wilde doen opmerken, niet met uwen BILDERDIJK *plach* voor *plag* moet schrijven: en NEPTUNUS! o, die Sinjeur heeft mij dan waarlijk een leelijken trek gespeeld, toen hij daar zoo; te gelijk met Vader OCEANUS, stilletjes bij mij is ingeslopen; terwijl ik werd afgetrokken door de *pulcherrima Neptunine* van uwen

CATULLUS, die, te zelfden tijde, fchalks bij mij door het reetje van de deur kwam kijken. Nu, ik ben regt blij, dat gij hem bij de kladden gepakt en uitgeworpen, en mij dus de moeite van het zelf te doen, waartoe ik al gereed was, uitgehaald hebt. Maar zeg eens: waarom of CATULLUS *Thetis* toch wel *pulcherrima Neptunine* gedoopt heeft? Zou *hij* daarbij *ook* een bokje gefchoten hebben? Daar moest gij eens eene geleerde Disfertatie over fchrijven. — Over het *Epithalamium* behoeven wij nu verder geene woorden den hals te breken. Maar het flot van uw briefje eischt nog eenig antwoord. Ik acht mij verre boven verdienften vereerd, door uwe regt hupfche uitnoodiging, om met u in correspondentie te treden over de *geflachtsbepaling* onzer naamwoorden, hetwelk gij denkt, dat *tot nut en opbouw onzer fchoone moedertaal* zou kunnen ftrekken. Wel, had ik nu ooit kunnen denken, dat mij, verwaanden domkop, dien gij de algemeene verachting waardig verklaard hebt, *van u* zulk een aanzoek komen zou? — In welke verzoeking brengt gij mij! Ware ik niet zoo nederig, als gij nu uit dezen wel zult hebben opgemaakt, gij zoudt mij inderdaad verleid hebben. Maar neen, *meo me modulo metiri didici:* en door mijn *plagt* voor *plag* hebt gij mij zoo zonneklaar bewezen, dat ik van onze fchoone moedertaal niets weet, dat ik mij wel wachten zal, door het op nieuw verraden van mijne onkunde daarvan, nieuwe fchande over mij te brengen. Bezit gij derhalve, Mijn Heer! met uwen Vriend BILDERDIJK, uwe geflachtsbepaling der naamwoorden in vrede, en met volle zekerheid, dat zij uwen letterroem vermeerderen zal. — En nu eindelijk mijn naam? — Wel, dien zoude ik u (dat fpreekt van zelf) gaarne melden, vooral zoo ons twistgeding voortgang had, en gij dan ook den uwen noemdet; want *pulchrum tum mihi esfet monftrarier digito, et dicier* HIC, HIC *est*, die met den hooggeleerden V. over onze moedertaal gedisputeerd, en de *Uitfpruitfels* van onzen BILDERDIJK zoo meesterlijk gerecenfeerd heeft! Nu is het niet noodig, en mijne nederigheid verbiedt het mij wederom even zeer, als mijne zorg voor uwe achting, welke gewis bij fommigen zeer veel lijden zou, zoo gij u met zulk een verachtelijk nietwezen, als ik ben, inliet. Ik zie zelfs zoo hoog tegen u op, dat ik mij niet durf vermeten, u eenige betuiging mijner achting te doen; en daarom teeken ik mij maar fimpel

8 Mei 1818. Uw zeer nederige Dienaar

X. X.

BOEKBESCHOUWING.

Gedenkschrift van de groote Kerkhervorming in de zestiende Eeuw. *Door* W. A. OCKERSE, *Christenleeraar te Limmen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1817. *In gr. 8vo.* 186 *Bl.* *f* 1-16-:

Dit opstel, uit een zoo schrander hoofd en bekwame pen, als die van den Eerw. OCKERSE, verdient, na alles, wat ons ter zelfde gelegenheid ter hand kwam, vooral nog bijzondere opmerking. De Schrijver gaat zijnen eigenen weg. Hij vooronderstelt de geschiedenis als bekend; te dezen naar de *Beknopte Geschiedenis enz.* van den Heer A. YPEY, en anderen, verwijzende. De vele, en daaronder zeer voortreffelijke, Leerredenen bedoelen *verheerlijking*, maar dit Gedenkschrift *vereeuwiging* der groote gebeurtenis; hetzelve werkt op betrachting ná het Feest. Vooral wenscht de Schrijver ook onze Roomschgezinde Medechristenen met de Kerkzuivering der XVIde Eeuw te verzoenen, hen tot gezondere begrippen daaromtrent te geleiden, en belang voor dezelve in te boezemen. De noodzakelijkheid en het gewigt der gebeurtenis moet daartoe worden aangewezen, en alle mogelijke (behoudens waarheid en regt, mogelijke) toegevendheid bij deze aanwijzing in acht genomen. De tegenwoordige tijd is niet ongunstig: de dagen der onbroederlijke twisten tusschen de Protestanten onderling zijn voorbij, en in de Roomsche Kerk zelve zien een aantal waardige mannen de Hervorming niet meer aan voor het werk van enkele stijfzinnige ketterhoofden en van staatzucht. De prijsvraag van het *Nationaal Instituut* van *Frankrijk*, in 1802, is een in het oog loopend bewijs. De Zendeling- en Bijbel-genootschappen, de zeldzame overeenstemming bij de laatsten vooral, en het H. Verbond der Vor-

ften, geven de vrolijkfte vooruitzigten. Bij Roomsch en Onroomsch heerschte finds lang eene fchromelijke onkunde, bij den leek, aangaande de Kerkhervorming, de gebeurtenis zelve, de aanleidende oorzaken, en de gevolgen. Het helder doen uitkomen van al het *Goddelijke*, en de rondborftige erkentenis van al het *menfchelijke*, in en bij de Hervorming, was het denkbeeld, dat den Schrijver fteeds voor den geest was; en alzoo maakt hij zijn gefchrift der aanhoudende ftrevinge ter voltooijing van het in de zestiende Eeuw begonnene dienstbaar, en legt zich toe op de meestmogelijke volkomenheid. De taak van den eigenlijken Gefchiedfchrijver is, platweg te verhalen, wat gebeurd is, en (fchrijft hij eenigzins *pragmatisch*) vrijmoedig te beoordeelen, wat hij verhaalde. Geeft hij zich over tot verfchooning of verzachting der donkere partijen in zijn tafereel, zoo verzwakt hij de kracht en waardigheid van zijn verhaal. Den wijsgeerig-christelijken befpiegelaar ftaat dit, onder zekere bepaling, vrij. Hij wordt minder geroepen, om te zeggen, *wat* er gebeurd zij, dan *waarom*, *waartoe*, *met wat gevolg* het gebeurd zij. Hij kan, mag, en, vorderen de belangen van waarheid en Godsdienst dit gebiedend, moet zelfs, zoo veel mogelijk, zich onthouden van te noemen, wat hij als bekend vooronderftellen, dus verzwijgen kan; hij kan alzoo (*cum grano falis*) geven en nemen, ter vereeniging van verfchillend denkenden. „ Ons hart gevoelt het," zegt de Heer OCKERSE, „ wij behartigen hier de belangen van het „ Goddelijk Koningrijk; wij arbeiden hier voor de zaak „ van Hem, die Heer over alle harten is, die eens „ Heer en Hoofd over alle Christen- en niet-Christenvolken worden moet, en die, even zoo wel als Hij „ eenmaal het vermogen heerlijk ontwikkeld heeft, om „ uit *Jood*, en *Griek*, en *Scythiër* ééne Gemeente te „ ftichten, gelijk die der eerfte Christenen was, op „ zijnen tijd ook wel in ftaat zal zijn, om *Pausgezinden*, *Patriarchvereerders*, *Lutherminnaars*, *Menno's-vrienden* en *Kalvinisten*, zelfs de nog verbijsterde

„ voor-

„ voorvechters van MOZES of van MOHAMMED, ja
„ de dierlijk krijschende aanbidders der Afgoden zelven,
„ eenmaal zamen te brengen tot de *Evangelische* broe-
„ derschap aller ware geloovigen, en dan zijn woord
„ ten volle te bewaarheden: *ééne kudde, één Herder.*"
De *aanleidende en beslissende oorzaken der Hervorming* worden naauwkeurig opgespoord en uitvoerig behandeld. Zij toch was geen toevallig verschijnsel van het oogenblik, maar sinds eeuwen voorbereid. De wetenschappelijke en staatkundige gesteldheid der volken, de van tijd tot tijd verzwakte glans van het Hemelsch gezag, den Pausfen toegekend, de uitgeputte schatkist, moesten bij den eersten elektrieken schok het vuur doen uitbarsten. Hervorming der Kerk in de Kerk was het doel; de Kerkhervorming, in den eigen' schoot der Roomsche Kerke sinds lang voorbereid, kon door menschelijke kracht noch wijsheid voorgekomen of langer vertraagd worden; alleen het geestelijk Opperhoofd zelf had langzamerhand en zachtkens de loutering, welke al wat verlicht en braaf in Europa was verlangde, kunnen en moeten daarstellen. Maar nu moest al wat gebeurd is gebeuren, en wel *toen* gebeuren; en men kan de daarbij bedrijvigen met geen regt doen voorkomen als de eigendunkelijke bewerkers. En, ware de Hervorming niet tusschenbeiden getreden, „ niets zou in
„ staat geweest zijn, om Europa van eene naderende
„ dienstbaarheid, van het juk eener algemeene *monar-*
„ *chij* te bevrijden. Het Volk was niet geschikt, en
„ de Geestelijkheid en de Adel hadden althans geen be-
„ lang, om zich daartegen te kanten: juist het omge-
„ keerde was hunne zaak. De algemeene domheid en
„ het bijgeloof waarborgden de onderwerping der groo-
„ te menigte; en gedeeltelijke opstanden moesten meer
„ na- dan voordeelig gevolg hebben. De mededinging
„ om het oppergezag tusschen Paus en Keizer moest
„ dus voortgezet worden. De alles overschijnende magt
„ van éénen Vorst, zoo heerschzuchtig en dweepziek
„ als KAREL DE V, zou waarschijnlijk gezegepraald,

„ Europa cijnsbaar gemaakt, doch tevens de Pausfen „ ontzien, en hun het geestelijk aandeel in de wereld- „ heerfchappij toegewezen hebben; en zoo hadden dan „ de volken zich te gelijk aan eene burgerlijke en gods- „ dienftige overheerfching, misfchien voor eeuwen, „ onderworpen gezien, waarvan nu het dubbel juk „ door de Hervorming is verbrijzeld geworden."

Eene tweede Afdeeling geeft het *karakter*, de *grondbeginfelen* en de *oogmerken der Hervormers.* Onpartijdigheid in het beoordeelen had zich de Heer OCKERSE pligtmatig bij geheel dit Gedenkftuk ten regel gefteld. *Wij zijn ons*, zegt hij, *geenerlei ontrouw*, *wat het gefchiedkundige*, *geenerlei overdrijving of verdraaijing*, *wat het oordeelkundige aangaat*, *voorbewust.* Zoo wij al, ten aanzien van LEO DEN X, nu of dan twijfelden, of hier wel volkomen regt gefchiedt aan zijn perfoonlijk karakter en hoedanigheden, en of er, hoezeer de Schrijver hem ook nu en dan voordeelig doet uitkomen en roemt, niet nog wel wat af te dingen valt op de verdenking van dierlijken wellust en allerlei gruwelbedrijf, waarmede men dien Paus zelven grovelijk befmet zou mogen achten; en hoewel wij geenszins *zijn Hof*, met den Heer OCKERSE, eene kweekfchool zouden durven noemen van regt *Cynifche* zeden, en wij almede de befchuldiging van *Nepotismus* niet voldingend bewezen houden, (door ROSCOË's *Leven van* LEO DEN X tot gunftiger fchatting van 's mans verdienften en karakter gebragt, en misfchien dan ook wel door dezen Protestantfchen Schrijver een weinig te gunftig voor hem ingenomen) zoo weten wij waarlijk niet, wat men, ten aanzien van LUTHER en de overige Hervormers, meer onpartijdig van eenen oordeelkundigen Protestant verwachten kan; daar het allezins blijkt, dat onze Schrijver, bij al zijne hoogachting, niet blind is voor hunne gebreken, en die op geenerlei wijze verdonkert. „ Wie in den grooten LUTHER," zegt hij, „ bij manvastheid geene ftijfzinnigheid, bij edelen moed „ geene doldriftigheid, bij blakende liefde voor waar-

„ heid

„ heid en godsvrucht geene onbefcheidene, harde lief-
„ deloosheid jegens de beste en braaffte menfchen, bij
„ een rondborftig, eerlijk karakter geene gemelijke lui-
„ men, vooral in het klimmen zijner jaren, bij opge-
„ klaard verftand geene onoverwinnelijke vooroordee-
„ len, en bij de fchoonfte ondernemingen ter handha-
„ ving van de ware Christelijke vrijheid geene kenne-
„ lijke fporen van meesterachtigheid en roekeloosheid
„ nu en dan ziet doorftralen, — die is, naar ons oor-
„ deel, niet bevoegd, om eenig karakter billijk te waar-
„ deren." Hoe echter deze gebreken, in de vierfchaar der rede en die der Christelijke liefde, voor zeer veel verfchooning vatbaar zijn, wordt niet over het hoofd gezien; en de verdediging van den grooten man, tegen wien men het, als ware hij alleen de GOLIATH van der Filistijnfche ketteren leger, bij de Roomschgezinden in vroegeren en lateren tijd vooral gemunt heeft, is in ons oog voldingende. En, daar aan de waarde en kunde van fommige beftrijders der Hervorming regt geschiedt, „ zal," zeggen wij met OCKERSE, „ een
„ billijk ijveraar voor het Paufelijk gezag, op zijne
„ beurt, moeten toeftemmen, dat de zaak der Pausge-
„ zinden in dien tijd, over het geheel, flecht bediend
„ is geweest; dat onder de driftige voorvechters van
„ het *Katholicismus* zich eenige karakters op den voor-
„ grond hebben weten te plaatfen, die beneden alle
„ keuring van het gezond verftand waren; en dat, bij
„ eene vergelijking van de voornaamfte wederzijdfche
„ bedrijvers in geheel dezen kampftrijd, zoo wel in
„ kunde als in braafheid, de fchaal merkelijk naar de
„ zijde der Hervormers overhelde." En had (dit voegen wij er bij) een man als LUTHER destijds de plaats van LEO DEN X vervangen, geen tweede LUTHER had de groote omwenteling daargefteld.

De *grondbeginfelen*, genoegzaam eenparig door de eerfte Hervormers aangenomen, van welke het hoogfte gezag en de algemeene bruikbaarmaking der H. Schriften de hoekfteen zijn, geven nieuwe klem aan het be-

nog van de waarde der Hervorming; en deze zijn het, welke de hereeniging tot nog beletteden, en, ten zij eene van beide partijen geheel van grondbeginselen verandere, blijvend moeten verhinderen; en het is, helaas! het niet allezins en onderling getrouw zijn aan die grondbeginselen, waardoor de uitbreiding en voortgang van het Protestantisme grootelijks belemmerd is.

Eindelijk worden de *oogmerken* der Hervormers opgehaald en getoetst. Die bedoeling was zuiver: de zuivering der Kerk van hare verregaande verbastering. Zij moesten van plan veranderen, toen alle hoop op hervorming *in* de Kerk afgesneden werd; maar *nog* werd het oprigten van een afzonderlijk Kerkgenootschap niet meer dan *voorloopig* en *voorwaardelijk* doel; en lang bleek nog de wensch, en zag men onvermoeide pogingen, om den zoen met den Paus en de Moederkerk te treffen. Hetgeen de Hervormers verder beoogden, was ondergeschikt aan, en leidende tot, de groote bedoeling: zuivering der Kerk.

„ Legt men nu de kerkelijke omwenteling der XVIde
„ Eeuw zoo in de weegschaal eener gezonde rede, dan
„ mag men zich eene zeer vereerende uitspraak nopens
„ hare innerlijke waarde beloven van iederen man, die,
„ verheven boven alle kleingeestig vooroordeel, moeds
„ en krachts genoeg bezit, om de waarheid, alle waar-
„ heid, niet dan waarheid, en waarheid bij wie hij die
„ ook vinde, met eenen vrijen blik te aanschouwen en
„ edelmoedig hulde te doen, — met één woord, om
„ een Christen-wijsgeer te zijn."

Een Vervolg, van enger bestek dan het tegenwoordige, zal de *gevolgen der Hervorming*, benevens de gewigtige *slotsommen* uit al het beredeneerde, opgeven; en hiermede zal dit *Gedenkschrift*, welks vervaardiging den Heere OCKERSE zoo wél was toevertrouwd, en waarvoor wij hem welmeenend dank betuigen, voltooid zijn.

Leer-

Leerrede ter viering van het derde Eeuwfeest der Hervorming. Door ASSUERUS DOIJER, *A. L. M., Phil. Doctor, en Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Zwolle. Te Zwolle, bij* Hendrik Ass. zoon Doijer. 1817. *In gr. 8vo.* 36 *Bl. f* :-6-:

De Eerw. DOIJER verkoos bij dit opſtel niets te lezen van hetgeen door kundige mannen te dezer gelegenheid, als hulpbronnen, was uitgegeven, om te vrijer zijne eigene denkbeelden te leiden; en vermeenende meer te kunnen zeggen, uit hoofde der vrijheid bij zijn Kerkgenootſchap, dan wel anderen, en vreezende dat anderen aan MENNO de eer zouden weigeren, die hem als Hervormer mede zoo regtmatig toekomt, beſloot hij tot de uitgave dezer Leerrede, voor welke hij HAND. V: 38, 39 ten tekst koos. Ons aan MUHAMMED herinnerende, vreezen wij, dat het kort betoog naar den tekst: *de Hervorming is een werk, niet van menſchen, maar van God*, zoo als het hier gegeven is, niet geheel overtuigend zijn zal; en over het geheel ſmart het ons, te moeten zeggen, dat dit opſtel meer oppervlakkig dan wel bondig is. In het eerſte deel worden de *aanleidende oorzaken* tot de Kerkzuivering opgegeven: de overgang van KONSTANTIJN tot het Christendom, en de verbastering in den Christelijken Godsdienst; — de *voorbereidende:* de uitvinding der Boekdrukkunst, en de geleerdheid van ERASMUS. Het tweede neemt de Hervormers in oogenſchouw: LUTHER, ZWINGLIUS, MENNO SIMONS, MELANCHTON, CALVINUS en BEZA; van den eerſten wordt een weinig, van de drie laatstgenoemden niets, maar van den waardigen MENNO meer gezegd. Kort wijst het derde deel het ſtellen der H. Schrift ten éénigen regel van geloof en zeden, als het grondbeginſel der Hervorming, aan. Aanwijzing van en opwekking tot dankbare erkentenis bevat het vierde deel, of de

toepasfing. Twee coupletten, vóór en ná gezongen, zijn door eenen ongenoemden broeder der Gemeente te *Zwolle* vervaardigd, in eenen goeden geest.

Leerrede ter viering van het derde Eeuwfeest der Hervorming. Door J. C. A. SANDER, *Predikant bij de Evangelisch-Lutherfche Gemeente te Zaandam. Te Zaandam, bij* J. J. de Roode, 1817. *In gr.* 8*vo.* 55 *Bl. f* ;-8-;

Deze Redevoering werd door gepaste Gezangen, door den Heer B. KLIJN, BZ. vervaardigd, telkens afgewisfeld, en heeft JO. III: 3b. ten tekst. Zij behoeft inderdaad eenigermate de gevraagde verontfchuldiging voor het min vloeijende van den ftijl. *Het Feest is rijk in aanleiding, om ons voor te houden, dat, zonder reinheid van hart en vurige liefde tot het eeuwige, ook van de Hervorming geen nut te wachten is*, is de doorgaande geest dezes opftels. Het eerfte deel, hetwelk de natuur en het oogmerk van LUTHER's hervorming aanwijst, is verreweg het uitvoerigfte. Het tweede bewijst, door voorftelling van de verbastering harer beginfelen, dat de Hervorming geen nut ftichten kon, waar het hart niet rein was, en de liefde tot de waarheid niet boven alles ging. Hier worden treurige, maar helaas! ware woorden gefproken over verbastering en afwijking onderling van het Protestantsch beginfel. Eindelijk volgt een kort betoog, dat de reine beginfels der Hervorming, zoo ras zij weder in werking komen, juist berekend zijn, om waarachtige godsdienftige verlichting en reine deugd te bevorderen. De hierop volgende toepasfing voert onder anderen LUTHER's eigene woorden aan tegen het vermeend gezag van 's mans eigene gefchriften en iedere menfchelijke geloofsleus. Men ziet alzoo, dat deze Leerrede over het algemeen onze bijzondere opmerking en behartiging waardig is.

Twee

Twee Leerredenen, bij gelegenheid van het Eeuwfeest der Hervorming, gehouden te Amersfoort. Door P. J. LAAN, *Predikant te Amersfoort.* *Te Rotterdam*, *bij* N. Cornel. 1817. *In gr. 8vo. 52 Bl. f* :-10-:

Het woord des Heeren blijft in eeuwigheid, (1 Petr. I: 25ª.) ten aanzien van deszelfs *aanwezen* op aarde, — deszelfs *kracht en invloed* op den mensch, — en van de *vervulling* van deszelfs uitspraken: door de korte ontwikkeling hiervan werd de Gemeente te *Amersfoord* door den Eerw. LAAN niet alleen voorbereid tot de plegtige viering van het Hervormingsfeest, maar ook den Leden van het Bijbelgenootschap aldaar de verpligting tot eigen gebruik en verspreiding des Bijbels op het hart gebonden, en deze verpligting bij hen aangedrongen, als Christelijke Belijders — Hervormden — en Leden van het Bijbelgenootschap. De Directeuren waren door het Genootschap te *Bazel* te dezer gelegenheid bijzonder aangezocht tot eene vernieuwde plegtige verbindtenis voor het belang der Bijbelgenootschappen, en de Eerw. LAAN heeft aan dit aanzoek eenvoudig maar loffelijk voldaan. Even zoo volvoerde hij, als Leeraar zijner Gemeente, den volgenden zondag zijne taak. Ten opzigte der tekstverklaring moge deze of gene van hem verschillen, (OPENB. XVII: 14 nam hij tot tekst;) maar wil men, gelijk hij toch ook vergunt, denzelven beschouwen als *motto*, zoo vinde het niemand ongepast, dat hij, ten slotte van het Feest, gesproken heeft van *krijg tegen het Lam*, — *overwinning door het Lam en die met Hem zijn*, en daarin *het Lam als den Heer der Heeren, den Koning der Koningen doet eerbiedigen.* — De opzettelijk voor deze gelegenheid vervaardigde Gezangen zijn zeer doelmatig.

Leerredenen, gehouden te Leeuwarden, op het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1818. *In gr.* 8*vo.* 170 *Bl. f* 1-8-:

Men verlangde ook bijzonder voor *Vriesland* een blijvend aandenken der viering van den Gedenkdag; en deze bundel Leerredenen is daartoe uitnemend geschikt, en tevens een treffend blijk der broederlijke zamenstemming van Leeraren en Gemeenten der onderscheidene Protestantsche Genootschappen. De Lutherſche Predikant FREIJER begon den 31 Oct. de viering van het Feest, en sprak over de tijden van duisternis vóór, en de herstelling des lichts door LUTHER en anderen, waarbij hij doelmatige lessen voegde: Rom. XIII: 12 was de tekst. De Doopsgezinde Leeraar BROUWER volgde hem des zondags treffelijk op, I KOR. II: 11 behandelende: de keuze dezer woorden geeft reeds geheel den geest op van het doelmatig geschiedkundig verslag (*). De Leeraar DELPRAT sprak, in de Fransche taal, allezins gepast, en wijst op de vervulling der belofte Matt. XXVIII: 20b. Op den, hem eigenen, krachtvollen, hartindringenden tóon, duidelijk, overtuigend, en vol van den echten, edelen geest, predikte LOBRIJ, naar aanleiding van Eph. V: 8. Hij teekent de duisternis, en daarop het licht, (het godsdienstig onderwijs als doorgaans nu *menigvuldig* en *goed*) — wijst aan, hoe de Heer der Gemeente deze verandering bewerkte, en sluit met ernst en liefde. De Hoogleeraar VAN HENGEL trad des avonds op, en eindigde de plegtigheid; zijne korte, welsprekende toespraak, bij welke hem OPENB. I: 6 ten leiddraad was, werd afgewisseld door uitvoerig, doelmatig beurtgezang, zoo door bijzondere Koren, als door de Gemeente; welk zangstuk door Mr. G. DE WAL vervaardigd is. Wij geven den laatsten fraaijen beurtzang ter proeve:

Weg-

(*) Bl. 61. reg. 6. stieten wij op eene drukfout, alwaar tusschen: *Hoe mogen dan*, het woordje *wij* is uitgelaten.

Weggevlogen
Voor onze oogen
Is de feestelijke dag,
Die den luister
Uit het duister
Heerlijk eens verrijzen zag.

Vreugdegalmen,
Dankbre pfalmen
Klonken tot des Eeuw'gen eer.
Aller tongen
Prezen, zongen
Jezus liefde, magt en leer.

Weggevlogen
Voor onze oogen
Is de dag van 't Christenfeest.
Vreugde fchenken
Zal 't herdenken
Aan den Godgewijden geest.

Daagt hij weder,
Straalt hij neder
Op het nakroost, dat hem beidt,
Dan vergader'
Voor den Vader
Zich de gansche Christenheid!

Één gevoelen,
Één bedoelen
Wone dan in aller geest!
Vrij van twisten,
Viere elk Christen,
God ter eer, het vierde feest!

Een hartelijke Klaagzang van Ds. BROUWER ter nagedachtenisfe van den braven LOBRIJ (nog vóór de uitgave van deze Leerredenen der *Leeuwarder* Gemeente en der vaderlandfche Kerke door den dood ontrukt) gaat dezen bundel voor. Het geeft ons genoegen, te kunnen melden, dat het godsdienftig-publiek binnen kort eene verzameling van eenige Leerredenen, uit de nalatenfchap van dien getrouwen en waardigen Evangelie-

liedienaar, te wachten heeft, waarvan, zoo wij wél onderrigt zijn, de Eerw.! KROM, te *Gouda*, de uitgave bezorgen zal.

Tempelgezigt van Jezaia, in vier Leerredenen over Jezaia VI: 1—13, door J. RIJSDIJK TAKENS, *in leven Predikant in Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1817. *In gr. 8vo. 125 Bl. f* 1-5-:

Het eene geslachte gaat, het andere komt. Zoo is 't gelegen met de menschheid in het algemeen, maar ook met de beoefenaars van kunsten en wetenschappen; en zoo gaat het dan ook nu met de beoefenaars der heerlijke kunst: gewijde welsprekendheid. In dezelve is thans een nieuw geslacht opgetreden; en de staat van godsdienstige behoefte maakte dit ook noodzakelijk. Maar zulke *epoques* zijn ook die, waarin veel onbescheidenheid en onregtvaardigheid plaats vindt. Van de nieuweren, die het rijk in bezit hebben, ziet menigeen met verachting terug op den aanhanger van ouderen trant; en ook van het publiek heeft deze vaak onregtvaardige grieve te ondergaan. Men weet genoeg, hoe de toonaangevers zijn. Wat hunnen modernen smaak niet streelt, moet achter de bank; en wij zouden schier durven verzekeren, dat menig hunner, den titel van dit boeksken ziende, het reeds met verachting aan eene zijde werpt. Dan, terwijl het waar is, en zoo wezen moet, dat *het eene geslachte gaat, het andere komt;* zoo verblijden wij ons toch hartelijk, wanneer dat *heengaande* nog hier en daar, gelijk eene ondergaande zon, zachte, weldadige stralen werpt op het aardrijk, waarvan 't nu afscheid neemt, en het opkomende herinnert, dat deszelfs tijd ook eens naderen zal.

Deze vier Leerredenen, door den nu zaligen TAKENS reeds in 1800 uitgesproken, en nu door zijne Weduwe aan de Gemeenten, die hij bediend heeft, ter ge-

gedachtenisfe aangeboden, befchouwen wij als zulk een weldadig affcheid van een Kanfelredenaarsgeflacht, hetwelk heengaat. Over zoodanige ftoffe te prediken, reeds dit, immers, is voor het thans ftemhebbend publiek naauwelijks meer geoorloofd. Wij bekennen ook, TAKENS heeft zich geene moeite gegeven, zijne preken over dit onderwerp te moderniferen. Zij dragen den ouden ftempel. Zoo veel te meer, echter, hebben wij ons over dezelve verblijd. Al gaat de Redenaar bij zijne tekstverklaring meer in bijzonderheden, dan men thans gewoon is: genoeg, de godsdienftige leest ook deze leerredenen met een hartelijk genoegen en met ftichting; want overal ziet men den netten bewerker, den man van zuiveren, vloeijenden, eenvoudigen ftijl, den tekstverklaarder, die tot op den grond van woorden (echter ver van alle noodelooze uitpluizing of tentoonfpreiding van geleerdheid) en van zaken gaat, den hartelijken Godsdienstleeraar, en den zelfdenkenden en eerlijk predikenden Schriftuitlegger. Hij dwingt uit geene plaatfen des O. V. de leer der Drieëenheid; maar erkent openhartig, bij de verklaring van dezulke, waar dit te pas komt, dat, wanneer hij elders die leer niet vond, hij haar uit die plaats niet zoude leeren kennen. Bij de verklaring van vs. 9, 10 wordt ten allerbevattelijkfte aangewezen, dat 's menfchen zedelijke vrijheid bij zulke uitfpraken niet lijdt. En wat aangaat de aanhaling dezer plaats door Paulus, Rom. XI: 8; zoo merkt TAKENS onbewimpeld aan, „ dat meermalen zaken van vroegeren tijd door de Schrijvers van het N. T. op hunnen tijd toegepast worden, zonder dat die echter daarvan regtftreekfche voorfpellingen in zich behelzen, of zonder dat de Schrijvers des N. T. er zulke voorfpellingen van maken." Hoe kan men het liberaler begeeren? En deze liberaliteit heerscht in allen opzigte doorgaans in deze preken, zoo wel in verklaring als in toepasfing.

In de eerfte, over de 4 eerfte vss. des hoofdftuks, wil de Leeraar een waar en levendig denkbeeld van het-

geen

geen Jezaia zag en hoorde trachten voor te ſtellen, over den aard en de bedoeling van hetzelve het een en ander aanmerken, en met eenige toepasſelijke leeringen beſluiten. In twee, der eigenlijke Leerrede voorafgaande, aanmerkingen, wordt de lezer verplaatst in den geest des tijds, des lands en des volks, waarin en waaronder Jezaia dit gezigt ontving. Ingevolge hiervan wordt ook alles zeer liberaal verklaard, en als doel van dit gezigt wordt opgegeven: „de oproeping van Jezaia om tot het volk van *zijnen* tijd te ſpreken, aan hetzelve *zijne* (deszelfs) verharde verblinding open te leggen, en hetzelve met regtvaardige oordeelen deswege te bedreigen.” Voorts ſtelt de Eerw. TAKENS, dat Jezaia hier den *Zoon Gods* gezien hebbe, hetwelk den Christen in den eerbied voor Hem, als den waren, oneindigen God, moet verſterken. De te geestelijke uitleggingen noemt hij, met beſcheidenheid: „te willekeurig, en ſtrijdig tegen het eenvoudig oogmerk.” De toepasſing wijst aan: Gods nederbuigende goedheid, en de verpligting voor zondaren, Hem met eerbied te aanſchouwen, en op de vervulling der aarde met Gods heerlijkheid, als den ſterkſten ſpoorſlag tot het verhefſen van de Goddelijke heiligheid en dienenswaardigheid, gedurig acht te geven.

De tweede Leerrede loopt over vs. 5, 6 en 7. De ontroering van Jezaia, en wat aan hem in deze omſtandigheden van Godswege gebeurde, wordt beſchouwd, en vervolgens toegepast. Alle grond tot verkeerde bedenking wordt weder uit den weg geruimd, en geraden, niet te vergeten, dat Jezaia in eene geestverrukking zich bevond. Het doel van het hier gemelde is de inwijding van Jezaia tot zijne hooge bediening. De toepasſing bevat vele leeringen, die wel met den tekst, maar juist niet onderling in eenheid ſtaan. Eene derzelven ſpreekt tegen *de ſlaafſche vrees voor Gods heerlijkheid.* Eene andere raadt tot *eene opregte belijdenis van onreinheid voor den Heer*, die zich met erkentenis van dezelve moet paren, en begint dus: „Zoo deed Je-

Jezaia; hij zocht geene verschooning voor dezelve; hij verschool zich niet onder den dekmantel van eigen onvermogen of iets dergelijks."

De derde Leerrede, over vs. 8, 9 en 10, behelst verklaring van de dadelijke oproeping van den Profeet, terstond door hem geëerbiedigd, en van den last en de ontdekking, hem toegevoegd. De verklaring wordt wederom door toepassing gevolgd. Ook hier worden alle te stoffelijke denkbeelden te keer gegaan, en vinden wij eene waarschuwende schets van eene, zedelijk zich verhardende, natie, terwijl tevens het Godsbestuur geregtvaardigd wordt.

De laatste Leerrede, over vs. 11, 12 en 13, verklaart eerst den tekst, tracht vervolgens de bedoeling der Goddelijke voorzeggingen vast te stellen en uit de uitkomst derzelven vervulling aan te toonen, toont voorts het verband van het hier aangekondigde Godsplan met het te voren aan Jezaia ontdekte en in last gegevene aan, en wordt besloten met toepasselijke bedenkingen.

Schoon dus deze Leerredenen van ouderen datum en stempel zijn, willen wij ze evenwel onder de degelijke en uitmuntende gerekend hebben, en twijfelen geenszins aan den bijval van een *echt godsdienstig* en *bijbellievend* publiek. De Weduwe van den zaligen Kerkleeraar en de Uitgever hebben dank voor de uitgave!

Godsdienstig Geschenk voor Kinderen mijner Gemeente. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1817. *In kl. 8vo.* 32 *Bl. f* :-2-8

Een opstel van den Heer WESTENDORP, Predikant te *Losdorp*; — neen, geen opstel, maar eenvoudig de *Tien Geboden*, het *Onze Vader*, en de *XII Artikelen des Geloofs*, gevolgd door eenige *Gebeden* uit de Liturgie bij de Hervormden en het bekende *Vraagboekje* van BORSTIUS, (hier en daar een weinig veranderd;) voorts

voorts het *Registèr der Bijbelboeken*; en eindelijk eenige *Spreuken* en *Spreekwoorden*. Geen voorwerp alzoo van onze beoordeeling, daar het algemeen gevoelen over de waarde reeds van oude dagen overvloedig beslist heeft. Hoe vreemd nu deze vernieuwde uitgave en bijeenvoeging ook moge voorkomen, geven wij echter den Eerw. verzamelaar geen ongelijk, dat hij deze verzameling tot een *vademecum* voor geringe en verwaarloosde kinderen aldus heeft ingerigt; en denken wij aan zoo vele wilden in onze beschaafde Christelijke Maatschappij, dan roemen wij, even als hij, die geringe ouders, welke hunne kinderen, volgens de aloude wijze, de *Tien Geboden*, het *Geloof* en het *Onze Vader* inprenten, en zeggen, met hem: „*Zoo doende, leeren zij toch de noodzakelijkste zedekunde en pligten, ten minste één gebed, en de belangrijkste waarheden van het Christendom*;" en *cum grano salis* is ook BORSTIUS niet verwerpelijk. De Schrijver wil echter geenszins deze verzameling stellen ten leiddraad van algemeen godsdienstig onderwijs; hoewel hij, met ons, van gevoelen is, dat de kennis van den inhoud dezer stukken voor ieder lidmaat onontbeerlijk is. „*Ons volk hecht* (dit is waarheid) *aan het oude iets heiligs, en het vindt meer ingang en geloof. Men durft zijne leeringen en vermaningen er stouter op bouwen.*" Het is dan heilzaam, dat het volk wete, dat ook de latere Leeraars van den Godsdienst het goede oude grootelijks in eere houden.

Bijbelsche Geschiedenissen voor eerstbeginnende Leerlingen. Een Leer- en Leesboek; afgedeeld in kleine Leeslesjes, welke uit korte volzinnen zijn zamengesteld. Door Hs. KREMER, *Schoolonderwijzer te Zuidhorn. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1817. *In kl.* 8vo. 108 *Bl. f* :-5-:

Een zeer bruikbaar boekje tot het oogmerk, waartoe

toe het vervaardigd is, en te meer nog aan te prijzen, door de onderscheidene soort van drukletter; terwijl Leerling en Onderwijzer eene geschikte handleiding vinden tot onderzoek, omtrent het al of niet met vrucht lezen, in een aantal vragen, opzettelijk voor meer en min gevorderden gesteld. Wij voor ons, echter, zien intusschen in zoodanige schoolboekjes liefst, dat men zich aan het verhaal des Bijbels houdt; en al ware het ook, dat wij met den Schrijver overeenstemden, hindert het ons b. v. hier te lezen: Het *scheen*, alsof de slang Eva zeggen wilde, enz. — Adam en Eva werden er ziekelijk van. — *Alle* nakomelingen van Seth waren *brave* menschen. — *Alle* nakomelingen van Kain waren *ondeugende* menschen. — Enoch was een zeer godvruchtig mensch; daarom *kwam* hij ook bij God in den Hemel. — De gelofte van Jephta *kostte* zijne éénige dochter *het leven*, enz. Bij het eerste onderrigt houden wij ons liefst aan de letter van het Bijbelsch verhaal. De kinderen moeten eerst en vooral weten, wat er geschreven staat. Vindt men daar noodzake toe, dat men eerst naderhand dan daaraan verklare en kunstele! — Het is altijd, dunkt ons, nadeelig, als zij het in hunnen Bijbel anders, dan in hun schoolboekje, zoo jong al, lezen; en wie kan hun den Bijbel uit de hand houden? Echter weten wij wel, dat deze aanmerking in het oog van den eenen Bijbelvriend meer gewigts heeft, dan in dat van eenen anderen.

Brief van Alethinus Mastix aan den Schrijver der Recensie van de Primæ lineæ Pathologiæ generalis *van Prof.* A. YPEY *in de Vaderl. Letteroefeningen voor* 1816. *No. V. Te Leyden, bij* J. W. van Leeuwen. 1816. *In gr. 8vo.* 13 *Bl. f* :-4-:

Handboek der algemeene Ziektekunde, door G. W. CONSBRUCH, *Koninklijk Pruissisch Hofraad, practiserend Geneesheer te Bielefeld, enz. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1817. *In gr. 8vo. XX en* 346 *Bl. f* 2-16-:

Het is niet dan schoorvoetend, dat wij, na een stilzwijgen van bijna twee jaren, weder eens tot de beoordeeling van een ziektekundig Handboek overgaan. De Brief, in het hoofd dezes vermeld, heeft ons bijna voor altijd daarvan afgeschrikt: want door denzelven werden wij volkomen overtuigd, dat wij tot zulk eene taak geheel ongeschikt zijn. Ons begrip is te kortzigtig, om eene *scheikundige zwakte* te bevatten. Althans, Heer *Alethinus Mastix!* (voorn. Brief, bl. 11.) bevatten wij niet, dat de kracht der beenderen in de juiste hoeveelheid van phosphorzuren kalk gelegen, en dat het dus *scheikundige zwakte* zij, wanneer die deelen door overmaat van phosphorzuur verweekt worden. Beproef zelf eens, die buigzaamheid der beenderen uit de wetten der scheikundige verwantschap te verklaren, en deel ons dan die verklaring mede. Wij zijn er te dom toe. Zoo zijn wij ook te dom, om regt te begrijpen, wat gij door *kracht* verstaat. De aanhaling toch der plaatsen van CONSBRUCH en BRANDIS (Brief, bl. 9, 10.) zou ons doen denken, dat gij er de *levenskracht* door verstaat; maar dan weten wij niet, hoe wij dit op de bepaling van uw' patroon zullen toepassen. Immers zoo zou dan de geleerde man eene *scheikundige* LEVENS-

kracht

kracht beweren. Welk eene affchuwelijke ketterij zoudt gij hem, dus doende, aanwrijven!

Onze *onkunde is* zeker *groot* (bl. 4); maar wij hebben evenwel nog zoo veel van onze *physiologie* onthouden, dat wij de overmatige affcheidingen van vet of van beenftof voor geene *errores loci* houden: wij weten er wat meer van, dan dat wij alle ftofverplaatfingen aan eene zamenftemming der zenuwen zouden toefchrijven.

Onze onkunde is zeker groot; maar wij hebben toch zoo veel van de *pathologie* onthouden, dat wij, bij eene *verklaring* der ziektefcheidingen, niet zouden ftilftaan bij enkel praktifche waarnemingen; maar zien, of de leer der affcheidingen en de bekende zamenftemmingen der deelen ons hier eenig licht gaven. Zoo zouden wij, b. v., de fcheiding der leverontfteking, door uitwerping van fluimen, in de naauwe zamenftemming der lever en der longen zoeken, en hier die verklaring ook wel wat nader uiteenzetten, indien wij er niet te onkundig en te dom toe waren.

Is onze onkunde groot, niet minder groot is onze *onbefchaamdheid*, (bl. 4, 8 enz.) Wij bewezen, dat YPEY *tegen het hoofddenkbeeld der opwekkingsleer meer dan ééne tegenwerping maakt*, en echter hij maakt er geene; hij kon er geene maken, daar hij zichzelven, zoo doende, zoude tegenfpreken, dewijl hij die leer over het geheel als zeer gegrond befchouwt. — Wij kunnen niet ontveinzen, dat wij hier eenigzins onduidelijk en onnaauwkeurig geweest zijn. Wij hadden moeten zeggen, dat het geheele boek van den Hoogleeraar eene doorgaande tegenwerping is tegen dat hoofddenkbeeld. Immers de opwekkingsleer wil, dat alles, in het levend menfchelijk ligchaam, afhangt van de levenskracht, en eeniglijk uit derzelver werking kan verklaard worden, en wil van geen vorm en menging, als de natuur der ziekten bepalende, hooren; er komen dus in dezelve geene gebreken van den zamenhang noch van de menging der fappen in aanmerking, welke bij YPEY toch waarlijk niet op den achtergrond ftaan.

 Ver-

Verwondert er zich nu nog iemand over, dat wij schrikken, een ziektekundig Handboek te beoordeelen? Wij zijn toch, bij eigen bekentenis, overtuigd van domheid, onkunde en verwaandheid. Wij hebben *een aardig hoofd, maar zonder hersens.* Evenwel hebben wij nog oogen om te lezen en vingers om te schrijven; met behulp van dezen hebben wij eenige ons onverstaanbare plaatsen uit CONSBRUCH's *Handboek* opgeteekend, opdat er een of ander, die het voorregt heeft van hersenen te hebben, zin en slot in zoeke. Tevens teekenden wij, ten nutte onzer Lezeren, eenige *schrijf-* of *drukfouten* in de vertaling op; terwijl wij ons wel zullen wachten, over dit werk ons hersenloos oordeel uit te spreken.

In het eerste hoofdstuk, handelende over het wezen der ziekte, begrijpen wij het volgende niet: hoe men, § 1, van *gevoeligheid*, *prikkelbaarheid* en *wedervoortbrenging* kan spreken als *hoofdverrigtingen;* hoe men, § 2., zeggen kan, dat het zenuwgestel het werktuig is der gevoeligheid als *ontvangvatbaarheid;* even min het verheven leerstuk, in § 5 vervat, *dat de drie grondverrigtingen elkander ontmoeten, elkander zeer naauw aantasten, tot werkzaamheid stemmen, en daarin beperken, zoodanig, dat het klimmen van de eene het dalen van de andere voortbrengt.* Vooral vatten wij niet, hoe *de reproductie* bedongen *wordt door de gevoeligheid en prikkelbaarheid*, en hoe *de wedervoortbrenging door het uit haar te voorschijn tredend voortbrengsel wederom de werkzaamheid der prikkelbaarheid en der gevoeligheid stemt.* Wij weten ook niet, wat een *bewerktuigd process* (*) is. Wat een bewerktuigd ligchaam is, kunnen wij

(*) Dit woord wordt zeker, door het geheele werk, met twee *ss* geschreven, om dus aan te duiden, dat het wat vreemds is. En dat is het ook. Wij Hollanders hechten gaarne aan elk woord een' gezonden zin; en wie er hier eenigen zin aan hechten kan, gezond of ongezond, *erit mihi magnus Apollo!*

wij ons voorstellen; wat men in Duitschland door *levensprocess* verstaat, kunnen wij ons nog even herinneren. Maar een *bewerktuigd process!* Eilieve, uit welke werktuigen bestaat dat? Heeft deze uitdrukking zin, dan zal er ook wel zin zijn aan een bewerktuigd laggchen, aan een onbewerktuigd sneeuwen of hagelen.

Het tweede hoofdstuk, over de toevallen handelende, heeft ons geene zwarigheden opgeleverd. Het derde handelt over de oorzaken der ziekte. En hier moeten wij al aanstonds vragen: wat beteekent, § 30: *het onderwerp der ziekteoorzaak kan alleen iets uitwendigs zijn?* En hoe hangt dat zamen met hetgene § 31 over *de* inwendige, *voorbereidende oorzaak* gezegd wordt? Wat is, in het vierde hoofdstuk, handelende over de verscheidenheid der ziekten, § 72, *de stoffelijke ziektestof?* Zijn er dan ook *onstoffelijke stoffen*? In het vijfde hoofdstuk, over de enkelvoudige ziekten der vaste deelen, wordt, § 115, geleerd, dat *de oorzaak der zwakte in den zamenhang* niet *ligt in gebrek aan aardachtige deelen;* en § 120, dat *de oorzaak van het tegenovergesteld gebrek juist van de* ophooping *dier aardachtige deelen afhangt.* In het zesde hoofdstuk, over de gebrekkige gesteldheid der dierlijke krachten, zouden wij wel willen weten, hoe men, § 122, *in de levens*KRACHT *overeenkomst kan vinden met de galvanische* VLOEISTOF. Voorts vatten wij niet, § 123: *de wedervoortbrengende kracht, welke eigenlijk het middel voor het process der vegetatie van de stof oplevert;* § 134, dat *de sthenie* sneller *bloedomloop*, snellere *ademhaling*, snellere *afscheidingen te weeg brengt;* § 135, dat *de sthenie in het gevoelige stelsel verhoogde gevoeligheid en* (onder anderen) *smart en pijn veroorzaakt; terwijl de asthenie eene zwakte van alle gewaarwordingen te weeg brengt;* waaruit men zoude opmaken, dat in ziekten uit zwakte geen pijn konde plaats hebben. In het negende hoofdstuk, over de gebrekkige beweging der vochten, stuiten wij tegen *de voortstuwende kracht der bloedbolletjes*, § 214, en tegen *de verzwakte levenskracht van het bloed, als oorzaak*

 van

van deszelfs tragere beweging. Of zoude, bij de ongemeen verſnelde beweging, welke er in vele astheniſche koortſen plaats heeft, de ganſche levenskracht in het bloed getrokken zijn? In het dertiende hoofdſtuk, over de nadeelige invloeden op het bewerktuigd geſtel, vinden wij ons al aanſtonds zeer belemmerd door *den nadeeligen invloed der hoofdſtoffen*, waarvan wij ſchier geen woord verſtaan. *De koolſtof*, § 306, *werkt de gevoeligheid tegen, verſtompt, bedwelmt, doodt eindelijk.* Zoo behooren dan de ſuiker, de gom, de ſtijfſel, de houtvezel onder de allerdoodelijkſte voortbrengſelen van het plantenrijk. *De waterſtof*, § 307, *ſchijnt meer te werken, door dat zij zich met andere ſtoffen vereenigt.* Met welke ſtoffen vereenigt zij zich dan? *Zij ſchijnt de gevoeligheid te verhoogen.* Zeker omdat zij zoo vlug is. Maar anders zouden wij zeggen, dat alles, wat rijk aan waterſtof is, nôg al ligt bedwelmt, zoo als de waterſtofluchten, de æther enz. § 308. *De zuurſtof werkt, als een ſtellige prikkel, het bepaaldst op de prikkelbaarheid en vooral op het ſtelſel des bloedomloops.* Hier *roept zij de zamentrekking te voorſchijn* (*). *Bij de reproductie bevordert zij de verandering der ſpijzen in de maag en de ſtolling der vezelſtof.* Hoe gaarne hadden wij gezien, dat de Schrijver eene dezer ſtellingen bewezen had! Dit ſchijnt hij zijnen Lezeren over te laten. Ongelukkig dus, wie, even als wij, te dom en te onkundig is, om die verhevene waarheden aanſtonds te vatten! § 309. Eindelijk zien wij *de ſtikſtof* nog als *een beſtanddeel van vele mineralen en van de loogzoutige aarden en zouten* prijken. Wie dit in 1817 kan ſchrijven, moet wel.... Doch wij vergeten, dat wij te dom zijn, om te beoordeelen.

Verder durven wij nu niet gaan: wij hebben zeker onze onkunde reeds te zeer aan den dag gelegd, en wij ſchamen ons bijna meer te vragen; anders zoude ons de overige helft van dit boek daartoe nog ruime ſtof le-

(*) Even als eene tooveres de ſchimmen.

leveren. Nog een paar vragen vergunne men ons echter. Wat is (in de bepaling der gezondheid, § 8.) *het ſtreven tot hunne middelpunten van alle de in een mensch aanwezige bewerktuigde procesſen?* — Wat moet men, § 131, verſtaan door *prikkelbare*, wat door *trage* STERKTE? — Waarop is de *mannelijkheid* en *vrouwelijkheid* der *electriciteit* gegrond? (bl. 190.) — Is er geene warme lucht, dan die warmer is dan de uitwendige deelen van ons ligchaam (§ 341), dan is het, bij ons, in de heetſte zomerdagen, koud.

Misſchien vergen wij te veel van den Schrijver, wanneer wij eene nadere verklaring van de aangehaalde ſtellingen verlangen. Op meer dan ééne plaats konde hij wel eens antwoorden, dat óf de Vertaler hem óf de letterzetter den Vertaler niet begrepen heeft. Althans wij vonden vele druk- en ſchrijffouten, welke ons den zin verduisterden, en waarvan wij er eenigen, in 't voorbijgaan opgeteekend, nu zullen laten volgen.

Bl. 1. *Ziekte is die toeſtand van het leven, of die inwendige aandrift van ons ligchaam, welke zelfbehoud en voortplanting ten doel heeft* (*). Bl. 3, *beſtredene vraag*. Bl. 9, 21, 50, 60, 75, 86, 132 en op meer andere plaatſen wordt *echter* in den zin van *daarentegen* of *maar* gevonden. Bl. 9, 10. *Ditzelfde* (namelijk de eenzijdigheid der ziektekundige ſtelſels) *geldt ook van de verandering der vaste en vloeibare deelen, waarin ieder voor zich bij uitſluiting dikwerf als de zitplaats van alle ziekten mag geſteld, en daardoor tot grove en* gewelddadige *dwalingen gelegenheid wordt gegeven*. Bl. 12. *Verſchijnſel* of *toeval*, in de plaats van *verſchijnſel* en *toeval*. Er is meer gelijk dan eigen. Bl. 16. *Oorzaak is datgene, dat den* grondſlag *eener zaak bevat*, voor *grond* of *reden eener zaak*. Bl. 18. *therapeutiſche of gene-*

(*) Indien dit geene letterzetters bepaling van ziekte zij, houden CONSBRUCH en zijn Vertaler den Lezer voor het lapje.

nezende oorzaak (*). Bl. 26 en elders, *meerdere*, voor *veel*, *verscheiden*. Bl. 29. *rangschikking in de aanvallen*. Wel lazen wij van rangschikking van dieren, planten, mineralen enz., maar nooit van koortsaanvallen, welke eene aardige vertooning moeten maken, als zij in een Museum netjes staan gerangschikt. Bl. 47. wordt *epidemische ziekten* vertaald *besmettingen*, *landbesmettingen*, in plaats van *heerschende* ziekten (†). Bl. 48. *ondergerangschikte*. Bl. 74. *het menschelijke bloed bestaat uit* bloedwater, *eiwitstof*, *vezelstof en cruor* (§). Bl. 82. *luchtvormige* of andere *onweegbare stoffen*. Bl. 84. *zich wederzijdsch bedingen*, voor *van elkander afhangen*. Bl. 85. *mechanismus der afscheidingen*. Bl. 113. *spanningskracht*, voor *veerkracht*. Bl. 129. *stolbare wei*, voor *vezelstof*. Bl. 134. *tegenscheuren zijn voor den Geneesheer zeer belangrijk*, *om denzelven door de schijnbare ongeschondenheid der oorspronkelijk door het geweld getroffene plaats*, *niet te misleiden en tot zorgeloosheid te laten verleiden*. Bl. 215. *gezuiverde kookkunst*, voor *verfijnde*, enz. (**).

(*) Bl. 108 *oorzaak ter genezing* genoemd; eene uitdrukking, waarmede de zetter zeker bedoeld heeft eene oorzaak, welke eenige aanwijzing geeft tot het ontwerpen van een geneesplan.

(†) Ook eene drukfout: want wat Doctor kent niet het verschil tusschen *morbus contagiosus* en *epidemicus?*

(§) Omtrent alsof ik zeide: zeewater bestaat uit *water*, *waterstof zout*, *zoutzure soda*, enz.

(**) *Ex ungue leonem!* — Wij oordeelen niet.

Het

Het Leven van JOHN KNOX, *Hervormer van Schotland, behelzende een Geschiedkundig Overzigt van de Hervorming van dat Land. Naar den derden Druk, uit het Engelsch van* THOMAS M'CRIE. *T. D. Predikant te Edinburgh, vrij vertaald en gevolgd door* G. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant te Middelbert. Met een Voorberigt door* H. MUNTINGHE, *Ridder van de Order der Nederlandsche Leeuw, en Hoogleeraar in de Faculteit der Godgeleerdheid te Groningen. Iste Deel. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1818. *In gr. 8vo. XVI en 296 Bl. f.* 2-6-:

Te regt noemt de Hoogleeraar MUNTINGHE dit werk *eene schoone bijdrage tot de zeer belangrijke* (geschiedenis der) *Schotsche Kerkhervorming*. Het behelst toch niet alleen een levensberigt van den man, die ze voornamelijk bevorderde, en niet alleen een *geschiedkundig overzigt*, maar een vrij omstandig verhaal der hervorming zelve. Het oorspronkelijke is, (zegt de Hoogleeraar) in sommige verhalen, *van eene vervelende wijdloopigheid en langdradigheid*, en werd daarom, door den Heer CRAMER VON BAUMGARTEN, veel verkort. Naar ons oordeel had het, zonder in het wezenlijke te lijden en voor den Nederlandschen lezer onbelangrijker te worden, nog vrij wat meer bekorting kunnen ondergaan: want, waarlijk, het behelst nog een aantal bijzonderheden, die, welk gewigt er het Schotsch publiek ook in zou mogen stellen, voor het Nederlandsch althans van genoegzaam geen zijn: en het ware te meer te wenschen geweest, dat zij mede waren overgeslagen, omdat het geheel dan vermoedelijk in één deeltje vervat zou hebben kunnen worden, en, om zijne mindere kostbaarheid, meerdere lezers gevonden zou hebben, dan men nu verwachten durft. Wij zijn ondertusschen den Heere CRAMER VON BAUMGARTEN voor het werk, zoo als hij het thans begonnen is te leveren, dank schuldig, en hopen maar, dat deszelfs uitgebreidheid (gelijk met soortgelijke boeken al veel het geval is) het vertier niet in zoo ver zal belemmeren, dat de voortzetting niet kan volgen.

Na de *Voorrede* van den Heer MUNTINGHE volgt eene opgave van den inhoud, waaruit men, met een' oogopslag, het beloop des werks en den rijkdom der stoffe zien kan.

Wij kunnen die opgaaf van acht bladzijden lengte niet overnemen, noch van den inhoud eenig doorloopend verslag geven. Wij zeggen alleen, dat, na eene *Inleiding*, behelzende een kort overzigt van den letterkundigen en godsdienstigen staat van Schotland, in het begin der zestiende eeuw, welke niet aanmerkelijk verschilde van dien staat in andere landen, het werk verdeeld is in *zes tijdvakken*, welke door merkwaardige bijzonderheden in het leven van den Hervormer, of belangrijke punten in de geschiedenis der hervorming zelve, gekenmerkt, en voor den lezer als zoo vele rustpunten zijn. Voor het overige: men leert hier den Hervormer waarlijk kennen als een, in weerwil van zijne zwakheden en gebreken, over het geheel groot en verdienstelijk man, die met LUTHER het onvermoeid, maar ook nu en dan te hevig, ijveren voor de goede zaak, welke hij voorstond, gemeen had, maar ook, even als deze, door zijn vuur, zijne stoutheid en zijnen moed, alleen in staat was, om ze, in de omstandigheden, waarin hij zich bevond, en onder de menschen, met welken hij te doen had, tot stand te brengen. Zijn geweldig schrijven over het *gedrogtelijk Vrouwen-bestuur*, tegen de Engelsche Koningin MARIA en de Koningin Weduwe, Regentes van *Schotland*, moge ons dan mishagen; hij moge in onze achting dalen, als wij lezen, welke geveinsde rol hij wilde, dat Engeland, ten aanzien van Frankrijk, zou spelen, en wij mogen zijn gedrag, in andere opzigten, niet kunnen goedkeuren, — hij blijft niettemin regt behouden op de erkentenis der nakomelingschap, en zijn Levensbeschrijver verdient den lof van onpartijdigheid, omdat hij zoo wel het laakbare als prijsselijke van hem gemeld heeft. Het beloop, ondertusschen, der hervorming van Schotland was zoo als dat van die in andere landen. Zij kwam niet tot stand, dan onder beroerte en krijg, en ging verzeld van ongeregeldheden, veroorzaakt door het laag gepeupel, hetwelk er uiterlijk deel in nam, zonder er door loffelijke beweegredenen toe genoopt te worden, en hetwelk, in alle omstandigheden, gereed was tot geweld, waar de voorstanders van gematigdheid en orde hetzelve volstrekt afkeurden. Doch het is voorlang opgemerkt, dat, zonder dat, eene goede zaak bezwaarlijk bevorderd wordt tegen de genen, die eene kwade met geweld willen handhaven. Men vindt hier wijders ook bijzonderheden, welke met de hervorming in Schotland in

geen

geen onmiddellijk verband ſtaan; zoo als wegens de Engelſche hervormden, die, om de vervolging in hun vaderland, onder MARIA, te ontgaan, zich inzonderheid te *Frankfort aan den Mein* hadden verzameld, en onder anderen KNOX, ſtaande zijne uitlandigheid, tot hunnen dienst genoodigd hadden, aan wier verſtandelooze geſchillen men zich ergerc, enz. — In eene aanteekening, het zij van den Schrijver, of van den Vertaler, op bl. 9 en 10, vindt men berigt wegens eene zoogenoemde *lijkgift*, in het Engelsch *corpſe-preſent* genoemd, en welke beſtond in eene gedwongene gift van het beste ſtuk vee van den ſtal eenes overledenen, in de landgemeenten van Engeland en Schotland, of van het bovendek van zijn bed, of van zijn beste kleed. Deze gift, zegt men, werd, in de gemelde landen, tot aan den tijd der hervorming, door de ſchraapzuchtige geestelijkheid afgevorderd, en ſchijnt alleen aan die landen eigen geweest te zijn. Dit heeft men mis. Deze gift was niet anders, dan die van het zoogenoemd *melius cathallum*, en een gevolg der affchaffing van het lijfeigenſchap of de ſlavernij. Zij, die vrijgeſteld werden, en hunne nakomelingen, werden onder de verpligting tot het betalen dezer gift gebragt; en, daar de geestelijkheid alomme vele landerijen bezat, wier bebouwers waren vrijgeſteld, moesten dezen ook aan haar de gezegde gift opbrengen. Dit had zoo wel in Nederland en elders, als in Engeland en Schotland plaats.

Hoezeer de vertaling van den Heer CRAMER VON BAUMGARTEN zich, over het geheel, vrij vloeijend lezen laat, is toch op taal en ſtijl, hier en daar, nog wel wat aan te merken. Op den titel maakt de order van de vrouwelijke leeuw geene beste figuur. In het werk zelf ſtoot men op *zich los zeggen* voor zich van gezag of onderwerping ontſlaan (op bl. 21), *iemand lief winnen* voor welgevallen in hem vinden (bl. 22), *vermogt hebben* voor overgehaald, bewogen hebben (bl. 27), *verdacht* voor verdenking (bl. 29), *zich te vreden geven* voor genoegen nemen (bl. 40), *zich aanſchikken* voor zich gereed maken, *ingegaan* voor aangevangen, *nazoeken* voor zoeken te bekomen (bl. 211), *verlezen* voor voorgelezen (bl. 219) enz.

Nu uit dit werk eene *anecdote*, welke, in den tegenwoordigen tijd, hier niet zonder vrucht zal mogen gelezen worden, en ten bewijze ſtrekt, dat men ook in Schotland, zoo als

als overal elders, het bijgeloof, door bedrog, poogde te dienen. — Bij *Musfelburgh* was eene kapel, aan *onze Lieve Vrouw van Loretto* gewijd. Sinds onheugelijke tijden waren de Schotten gewoon geweest, naar deze heilige plaats ter bedevaart te reizen. De monniken maakten, in 1559, openlijk bekend, dat zij de waarheid van hunnen godsdienst bewijzen wilden, door, in de kapel van *Loretto*, een wonder te verrigten aan een blindgeboren jongeling. Eene menigte volks verzamelde zich op den bestemden dag. De jongeling, door een' plegtigen optogt van monniken vergezeld, werd op eene stellaadje geplaatst, en aan het volk vertoond. Velen herkenden hem als den blinden, dien zij vaak eene aalmoes gegeven hadden, en hielden hem voor stekeblind. De monniken verrigtten hunne gebeden met den vurigsten ijver, riepen de heilige Maagd en andere heiligen om hulp en bijstand aan, en, na eenigen tijd, *opende* de blinde, tot aller verbazing, *de oogen*. — Onder de menigte bevond zich een Heer uit *Fife*, ROBERT CALVILLE van *Cleish*. Hij was getuige van het wonder, maar wantrouwde het; hij haalde den jongman over, om met hem naar zijn huis te *Edinburgh* te gaan, en, hier gekomen, ontrukte hij hem, na veel marrens, het geheim. Als knaap (die zeer goed het gebruik van zijn gezigt had) had men den gewaanden blinden gebruikt, om het vee van het Nonnenklooster van *Sciennes*, bij *Edinburgh*, te weiden; en hier had hij de opmerkzaamheid der vrome zusters tot zich getrokken, door zijn vermogen, om den oogappel zóó te draaijen, dat men niets dan het wit zag, en hij volslagen blind scheen (*). Dit was ter kennisse van sommige monniken in de stad gekomen, die terstond het voornemen opvatteden, om hem tot hun oogmerk te gebruiken. Zij verzochten den armen jongen van de zusters, en plaatsten hem in eene hunner cellen. Door dagelijksche oefening was hij weldra volleerd in de kunst der geveinsde blindheid, en, na zoo lang in het klooster vertoefd te hebben, dat zijne bekenden hem niet gemakkelijk herkennen konden, zond men hem uit, om, als een blinde, te bedelen, nadat hij zich door eene gelofte verbonden had, het geheim niet te openbaren. Dit verhaalde hij aan CALVILLE; en, om zijn verhaal te bevestigen, toonde hij hem zijne kunst, en was, schijnbaar, weder

(*) De vertaling is hier hoogst gebrekkig.

der even zoo blind, als bij de kapel te *Loretto*. CALVILLE ftelde hem het fchandelijke van zijn gedrag voor oogen, en zeide hem, dat hij, den volgenden dag, de gansche historie openlijk, op het kruis te *Edinburgh*, verhalen moest, terwijl hij hem tegen de wraak der monniken zou beveiligen. Dit geschiedde: CALVILLE ftond, gedurende het verhaal, met uitgetogen zwaard, aan zijne zijde, en, na hetzelve, nam hij hem met zich naar *Fife*. De ontdekking van het bedrog was nu fpoedig door het geheele land bekend, enz.

Nieuwe Bijdrage tot de Geschiedenis der Kruisvaarten, in hare betrekking tot ons Vaderland. Door Mr. P. D. W. V. Z. 's Gravenhage, ter Nederlandsche Drukkerij. 1818. In gr. 8vo. VIII, 296 Bl. f 2 -12-:

Bekend is de belangrijke vraag, vóór eenige jaren door het Parijsche Inftituut gedaan, naar den invloed der kruistogten op den toeftand en het lot van Europa. De beroemde HEEREN, een Duitscher, droeg het uitgeloofde eeregoud weg; terwijl de fchoone verhandeling van onzen geleerden landgenoot, REGENBOGEN, door een ongelukkig toeval, buiten de gelegenheid bleef, om mede naar den prijs te dingen — niet, om gedrukt, gelezen en bewonderd te worden. Sedert fcheen het bij alle deskundigen uitgemaakt, dat die wonderlijke togten om een ledig graf te veroveren, hoe rampfpoedig in derzelver eerfte, onmiddellijke uitwerkfelen, nogtans vele, meer verwijderde, gevolgen hadden gehad, van den heilzaamften aard. Meerdere vrijheid, grootere nijverheid, toenemende befchaving, uitgebreider handel en gemeenschap der volken onderling, werden zoo vele vruchten geacht, op de eene of andere wijze, uit dezen omgewoelden en rijk bezaaiden grond ontfproten.

De fchrijver, evenwel, van het ftuk voorhanden, denkt niet zoo gunftig over de zaak. Zonder juist op te treden als beftrijder van genoemde of andere bepleiters der zake van Voorzienigheid en Christendom in dezen, wil hij niet flechts in het algemeen ook het zijne van het geval zeggen, maar die bedoelde befchouwing, inzonderheid, meerder en nader toepasfen op ons eigen vaderland. Hiertoe onthoudt hij zich van het

het redeneren op onderstellingen, wier waarde hij veeleer bestrijdt; schoon deze strijd, natuurlijk, dergelijke wapenen vereischt, als partij bezigde, en dus wederom op redenering en omhelzing van zekere grondstellingen uitloopt. De geschiedenis, die vooral van donkere en halfwoeste tijdperken, geleidt ons slechts een kort eind wegs; willen wij dieper doordringen, van het *hoe* en den zamenhang der dingen iets weten, dan moeten wij tot vergelijking, gissing, bespiegeling de toevlugt nemen. Het is, intusschen, blijkbaar, dat de bepaling tot één bijzonder land gemakkelijker laat nagaan, wat de bloote ondervinding ten opzigte van gezegden invloed leert. De opzameling van daadzaken, den toestand van dit land, vóór, bij en na de kruistogten, met meer- of mindere duidelijkheid en zekerheid schetsende, is de gebaande weg, die, al geleidt hij dan ook tot geenerlei algemeene besluiten, de zaak voor deze gewesten genoegzaam voldingt.

Ja, wij willen niet ontkennen, dat de aanleg der verhandelinge ons, in zoo verre, behaagde. Gegronde tegenspraak van denkbeelden, die door het gezag en de welsprekendheid hunner voorstanderen misschien, meer dan door eigen waarde en waarheid, algemeenen ingang hebben gevonden; toetsing van stoute bespiegeling, op gronden *a priori* ruim zoo zeer, als op algemeene aanzigten van gebeurde zaken, derzelver verband en uitkomsten, gevestigd, — ziedaar ondernemingen, welke de zuivere waarheidsliefde altijd toejuicht. Doch, het spijt ons, dat de schrijver, in één opzigt, al te zeer overeenkomstig den regten toestand der zake gesproken, en tevens uit denzelven een al te juist gevolg getrokken heeft. Hij zegt in zijn voorberigt, dat het onderwerp hem niet behaagt, en voegt er de gegronde vrees bij, dat dit gevoel zich ook aan zijnen lezer zal mededeelen. Wij willen van deze betuiging niets meer zeggen. Maar het is waarheid: 's mans behandeling der zaken, de vorm, de stijl, de woorden zelfs hebben iets onaangenaams. Hij hebbe het al of niet *con amore* geschreven, ons viel het moeijelijk, het geschrevene met lust uit te lezen.

Wat den algemeenen vorm, de verdeeling betreft, deze is, veelal, zoo vreemd, in een aantal kleine en zeer ongelijkmatige hoofdstukken en hoofdstukjes, versnipperd, dat het bijna schemert voor de oogen. Betreffende den stijl, die is noch regelmatig noch klaar; de taal, in spelling en keus der

woor-

woorden, mede niet zuiver. Het laatfte moge nu al eens van minder belang, en, volgens verzoek, wel te vergeven zijn, met het andere is het alzoo geenszins gelegen. Wij betuigen, zijne redenering, misfchien enkel daardoor, dikwijls duister zoo wel als onbevallig gevonden te hebben. Daardoor werd dan ook de lust tot infpanning niet opgewakkerd; en alzoo kan het wel zijn, dat de fchrijver voor zichzelv' een helderder en gegronder inzigt in de zaken heeft, dan ons heeft kunnen blijken.

De hoofdafdeelingen zijn deze: Inleiding — voorloopige aanmerkingen over de kruisvaarten in het algemeen — kruisvaarten — aanmerkingen omtrent de kruisvaarten — gevolgen, voor Europa in het algemeen — voor Holland in het bijzonder — invloed op 's lands regering — flot — noten.

Ons algemeen befluit, ten opzigte der waarde van dit werk voor de gefchiedenis, komt hierop neêr. In zoo verre het den algeheelen invloed der kruistogten op Europa betreft, zou het gegronde of ongegronde van 's mans beweringen veel duidelijker gebleken hebben, indien hij zijn gefchrijf meer in den vorm van een tegenfchrift had gegoten. Nu dient men de andere werken over het onderwerp wel opzettelijk te vergelijken; en dan nog zullen zij elkander, naar het ons voorkomt, op vele punten geheel niet ontmoeten. Indien 's mans algemeene aanmerkingen, deels voorop gezonden, deels tusfchenbeiden herhaald, geheel doorgingen; indien datgene, wat niet onmiddellijk blijkt met eene vroegere gebeurtenis in verband te ftaan, en daarop al fpoedig volgt, in het geheel als geene vrucht van zulk een zaad kon befchouwd worden, dan ware gezegde vergelijking zekerlijk niet noodig. Maar alzoo komt het ons geenszins voor. Integendeel, de zaak van voren befchouwd zijnde, moet men van eene gebeurtenis, als de kruistogten, toenemende ontwikkeling en befchaving, maar niet dan na tijdsverloop, na verwinning der eerfte, onmiddellijke nadeelen, verwachten, even als den oogst uit het rottend graan in de omgeploegde aarde. Ondertusfchen verdienen de geopperde bedenkingen, ten deele, overwogen te worden. Het is waar, dat woeste onbefchaafdheid, van reizen, oorlogvoeren, ja evenveel hoedanig verkeeren in een vreemd land, fchaars die voordeelen oogst, welke men daarvan zou verwachten. En de daadzaken, welke hier, vooral ten opzigte van het vaderland, worden bijgebragt,

bragt, zijn ongunstig genoeg. Gesteld evenwel ook, dat deze gewesten, op zichzelve beschouwd, enkel schade bij de zaak geleden hadden, zoo hebben zij. echter, daarna in de algemeene beschaving van Europa gedeeld, en onze bijzondere geschiedenis bewijst dus niet genoeg.

Om kort te gaan: wij bedanken den schrijver voor zijne bijdrage; maar wenschen nog al wat meer, om geheel in zijn gevoelen te komen.

Gedenkschriften van Mevrouw MANSON, *ter opheldering van haar gehouden gedrag in het Proces, betrekkelijk den moord van den Heer* FUALDES; *door haar zelve beschreven, en gerigt aan hare Moeder, Mevrouw* ENJALRAN. *Met haar Portret, en het Fac-simile van hare hand. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In gr. 8vo. XXIV en* 184 *Bl. f* 1-16-:

Te *Rodez*, hoofdstad van *Rovergue*, in het Fransch Gouvernement van *Guyenne*, werd, in den avond van den 19den Maart 1817, de bovengemelde Heer FUALDES, in een bordeel, door zekeren BANCAL bewoond, geweldddadig omgebragt. CLARISSE ENJALRAN, gehuwd met MANSON, een Fransch Officier, met wien zij echter niet zamenwoonde, eene vrouw, zoo als zij hier voorkomt, van zeer verdachte reputatie, verhaalt in deze *Gedenkschriften*, in substantie, het volgende: — Zeker Officier, die haar een *nachtbezoek* bragt, zeide haar, dat er een gerucht liep, dat zij aan het huis van BANCAL was geweest, op den tijd, toen er FUALDES vermoord werd; en zij had daar, *schertsend*, op geantwoord: „ wel ja, voorzeker! ik ben er geweest." De Officier had hiervan kennis gegeven, en zij werd, voor het Tribunal, geregtelijk deswege ondervraagd. Zij ontkende nu ter gezegde plaatse geweest te zijn, en bleef daarbij, in een eerst verhoor bij den Prefect; doch verzocht zelve weldra een tweede, bekent daarin, dat zij er geweest is, maar trekt het vervolgens weer in, en bekent het eindelijk op nieuw, vooral op aandrang van haren vader. Men brengt haar in het huis, en in het vertrek zelf, waarin de moord gepleegd was, alwaar zij, op het gezigt van de tafel, waar-

op de vermoorde werd omgebragt, een toeval krijgt en in zwijm valt. Weder bijgekomen, wordt zij ondervraagd, en antwoordt op alles *ja*. Op den volgenden dag bekent zij, onder anderen, in mansgewaad ter bewuste plaatse geweest te zijn, bloed aan haren pantalon gekregen, en dien daarom verbrand te hebben, enz. Zij ontkent daarna op nieuw alles weder, om het straks nogmaals te bekennen, eene wijle daarna al weder te ontkennen, enz. Zij verschijnt vervolgens voor het Geregtshof van *Montpellier*; doch, wat zij voor hetzelve al of niet verklaarde, wordt niet gemeld; maar wel, dat zij eindelijk, ruim zes weken na haar eerst verhoor, in verzekering werd genomen, en in staat van beschuldiging gesteld. In hare gevangenis heet zij deze Gedenkschriften, ten dienste harer moeder, geschreven, dezelven aan een' Heer, die haar bezocht, toevertrouwd, en hem daarna derzelver uitgaaf opgedragen te hebben. Het kan zijn, dat zij voor het Fransch publiek, waaronder het geval gerucht gemaakt heeft, van belang geacht worden; maar voor het Nederlandsch hebben zij, naar ons oordeel, niets, hetgeen er de vertaling van kon aanprijzen. Van den moord zelf; hoe en waarom die werd gepleegd; hoe men hem ontdekte, daar de vermoorde, op grooten afstand, in het water werd gevonden; hoe men er achter kwam, wie de schuldigen waren; van hun proces, enz. wordt niets berigt: alles betreft eeniglijk de zoogenoemde Mevrouw MANSON, en dat alles is met zoo veel duisters en onverstaanbaars doorweven, dat geen ŒDIPUS het ontraadselen kan; en noch het *berigt aan den Uitgever* voor — noch de *aanteekeningen* achter het werkje geven daaromtrent eenig licht. Men is in aanhoudende verzoeking, om het geheel, in weerwil van den schijn van echtheid, dien men er, door het *Portret* en het *Fac-simile*, aan heeft gegeven, voor de vrucht van eene andere pen, dan van die, waaraan het wordt toegeschreven, te houden, of te gelooven, dat de Schrijfster, bij vlagen, niet bij hare zinnen is.

Geschied en Letterkundig Mengelwerk, door Mr. JACOBUS SCHELTEMA. *Iste en IIde Stuk. Te Amsterdam, bij* H. Gartman. 1817. *In gr. 8vo. Te zamen 464 Bl. f* 3-16-:

De Heer SCHELTEMA geeft ons hier den aanvang eener

verzameling zijner kleine fchriften, waarvan fommigen reeds in het openbaar uitgefproken, anderen afzonderlijk uitgegeven, maar ook fommigen geheel nieuw zijn. Eene aangename verfcheidenheid maakt dit Mengelwerk tot eene zeer gefchikte lectuur voor alle befchaafde Lezers; terwijl SCHELTEMA's bekende zucht voor den vaderlandfchen letterroem, door de vermelding veler bijzonderheden, welke dien moeten opluisteren, ons ook van de nuttigheid dezer mengelftukken verzekert. Het eerfte is eene *Feestrede*, voorleden jaar uitgefproken in de Maatfchappij *Felix Meritis*, en waarbij deze Maatfchappij als een fprekend voorbeeld wordt opgegeven der fpreuk van CICERO: *Omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum.* Zeer fraai wordt dit, in een kort overzigt der Departementen van *Koophandel*, *Muzijk*, *Natuur-*, *Letter-* en *Teekenkunde*, aangewezen, waarbij men dan zekerlijk, zoo als oudtijds de Predikanten met de tien Geboden, om er de geheele Zedekunde in te brengen, met de woorden *Natuur-* en *Letterkunde* zich niet aan de letter moet houden, en er *Wiskunde* en *Wijsgeerte* onder betrekken; anders komt men er niet, en het *gemeen verband* heeft twee geduchte gapingen. Uitmuntend wordt de reden, waarom *Felix Meritis* [in weerwil dier minder naauwkeurige verdeeling van deszelfs werkzaamheden] reeds zoo veel nuts gefticht heeft, gezocht in de *vrijheid* der inrigting; in de onderlinge mededeeling, door geene geleerde betweterij of *pedanterie* ontluisterd, maar waar alle betrekkingen gelijk zijn. Nog fchooner komt ons de *inleiding* voor, waarin zeer gepastelijk uit de oude Fabelleer de *Maatfchappij* van APOLLO en de *Muzen* op den *Helikon*, als magtig tot de zoo *algemeene* befchaving der *Grieken* bijdragende, in keurige taal aan ons wordt voorgefteld, en, hoe dikwijls ook vermeld, nieuw wordt door de bewerking. Minder juist, hoe vernuftig ook, komt ons de vergelijking van den onderfcheiden' fchrijfftijl met de *manier* der Schilders voor: maar zeer eigenaardig nogtans en waar is het denkbeeld, dat ieder Schrijver en Dichter zich de gelijkenis of figuur, die hij bezigt, *gefchilderd* moest voorftellen.

Het tweede ftuk is een *Fragment* uit eene aangevangene Levensbefchrijving van ERASMUS, meestal op het voetfpoor van HESS, doch vrij gevolgd; behelzende 's mans eerfte jeugd, tot zijne verlosfing uit het klooster. De Heer SCHEL-

SCHELTEMA wil uit de beoordeeling dezer proeve opmaken, of hij dezen, voor eene poos gestaakten, arbeid weder zal opvatten, of niet. Indien onze stem hierin iets geldt, zoo durven wij hem geruststellijk tot verdere bewerking aansporen, opdat ook *Nederland* in zijne taal eene grondige, met bevalligheid en levendigheid geschrevene, Geschiedenis van den in zijnen schoot geborenen Hervormer der Wetenschappen bezitte. Dit zoo wel als het volgende stuk — de Geschiedenis van het Standbeeld des grooten *Rotterdammers* — is in verscheidene geletterde Genootschappen voorgelezen. Wij zien onder anderen uit het laatste, aan welk een gevaar dat beeld zoo wel als zijn steenen voorganger meermalen door kerkelijke onverdraagzaamheid van Roomsch en Onroomsch is blootgesteld geweest: monniken deden het in 't water smijten; predikanten vloekten het, en hadden het bijna naar *Bazel* doen verkoopen. Zulk eenen haat droegen witte en zwarte *Farizeën* den man toe, die slechts waren Godsdienst wilde! Aardig is het versje, waarmede het beeld op 16 November 1813 pronkte:

Durft niemand nog Oranje dragen,
Ik durf mijn' ouden kop wel wagen.

JOHAN HARTIGVELDT, een waarachtig menschenvriend, en pilaar van de broederschap der *Collegianten* in de zeventiende Eeuw, wordt kortelijk geschetst; maar de vergelijking met den grooten HOWARD, die door geheel *Europa* de akeligste gevangenissen doorkroop, is, dunkt ons, wat te sterk.

De *Leonidas* van VAN HAREN is zekerlijk voor den tijd (de twijfeling over de onzijdigheid of deelneming in den *Franschen* Oorlog van 1741) bij uitstek belangrijk en gepast; maar als dichtgewrocht behelst het eene menigte volkomen *prozaïsche* regels, b. v. schier de geheele aanspraak van LEOTYCHIDES; zelfs nadert het somtijds het platte en gemeene, b. v.

De trouw, die langer duurt dan 't nutte, is geenszins heilig;
En ze is veel eer een' koppigheid;
Bij wie 't gemeen belang noch duurzaam is, noch veilig,
Als zonder orde en onderscheid.

Het daarop volgende is de taal des gemeenen levens, meer niets:

Men zie dan zich den Vorst der *Perzen* te verbinden,
Zoo hij maar rust en vrede schenkt,
't Zal met de Goden zich zeer wel en spoedig vinden;
Zij zijn zoo gram niet als men denkt. enz.

Heeft de geest der achttiende Eeuw hier den Dichter van *Friso* aangewaaid? Of wilde hij *met opzet* den stijl van LEOTYCHIDES doen afsteken bij dien van LEONIDAS, welke gewis ongelijk verhevener is? Het uitmuntende slot zou dit bijna doen vermoeden. Maar de *lierzangen*, zoo vele vrije *navolgingen* van HORATIUS, zijn *geheel* meesterstukken, en sieraden onzer poëzij. B. v. het begin des derden zangs:

Een man van eer, die, op het pad der braven,
De kwade zaak verfoeit, de goede zaak bepleit,
De vrijheid met zijn bloed wil staven
Terwijl ze half vertreden leit.

Die schrik niet voor verwaande dwingelanden,
Noch voor hun dreigend oog en zwaar gefronst gelaat;
Gevangenis, noch ijz'ren banden
Beroeren zijn' gerusten staat.

———

Wat baat het goud in de uiterste oogenblikken
Wanneer de bleeke dood een' ijz'ren schepter zwaait?
Verjaagt het dan de nare schrikken,
Waarmeê het doodbedde is bezaaid?

Men ziet, dat de Dichter het: *nec civium ardor prava jubentium*, heeft weggelaten; zekerlijk kon men zich in de *Oligarchie* vóór 1747 geen denkbeeld maken van eene Volksregering.

Belangrijk is de korte Levensschets van SIMON STIJL.

De Telegraaf, door NICOLAAS CALF ten behoeve zijner molens uitgevonden, was een niet ongelukkige voorlooper der thans zoo algemeene kunst van CHAPPE. (Een ontwerp, in het beleg van *Steenwijk*, 1581, van een dergelijk werktuig gemaakt, kwam niet tot stand.)

Een

Een fchoon bewijs van Christelijke verdraagzaamheid, bij het gemeenfchappelijk gebruik eener kerk door Hervormden en Doopsgezinden in 1776 gegeven, was *toen* iets groots; thans zou dit minder opzien baren.

Aangenaam was ons, op het flot van dit deel, het oude lied: *Het daget uit den Oosten;* een ftukje, zoo vol waarachtig, ongeveinsd gevoel, dat wij gaarne voor nog eenigen van dien ftempel een' ganfchen ftapel Gedichten van vroegere Kunstgenootfchappen zouden willen geven.

De *Vergelijking der affchudding van het Spaanfche juk met die van het Franfche*, hoezeer reeds in 1813 gedrukt, komt hier weder ten voorfchijn, benevens de *gefchiedenis* van dezelve, door den Schrijver met niet weinig zelfbehagen verhaald. Ééne aanmerking vergunne ons de Heer SCHELTEMA, hoewel misfchien ontijdig komende. De Regering van LODEWIJK NAPOLEON was geene *onbepaalde Monarchij*, (IIde St. bl. 45.) zoo min als de tegenwoordige. Beperkt door het Wetgevend Ligchaam, kon de Koning toen ook op eigen gezag geene wetten maken. Inbreuken hierop, door NAPOLEON's dwangbevelen, kunnen niet als regel van Regten gelden.

Hierop volgt een der meest doorwrochte en belangrijkfte ftukken in dezen bundel, het Leven van LAURENS REAEL, dien grooten *Amfterdammer*, tijdgenoot en vriend van HOOFT, *die van de pen en van de kling zich dienen kon.* Zijne genoegzaam onbekende verdienften omtrent het beroepen, althans beloonen, van GALILEI, die toen de lengte op zee meende gevonden te hebben, naar *Amfterdam*, worden in het licht gefteld. Beider dood verhinderde dit fchoone ontwerp, waarbij *Nederland* onfterfelijke eer zou hebben ingelegd.

Niet minder belangrijk is de Levensfchets van HUBERT DUIFHUIS, wien de Heer SCHELTEMA met alle regt onder de Hervormers rekent, en met MELANCHTHON vergelijkt. De geest van dezen, of liever die van ERASMUS, fcheen op dezen zachtaardigen en gematigden man te zijn nedergedaald, die zijne Eeuw zeer verre vooruit was, en verdiend had, in de onze te leven. Een *Fragment* zijner Leerrede op den Pinkfterdag is hoogst merkwaardig, als gedenkftuk der Christelijke liefde, minder wat den ftijl betreft.

De grootfte plaats in dit Deel beflaat een zeer uitvoerig verflag van het werk des Heeren KONING, *over de uitvin-*

 ding

ding der Boekdrukkunst. Daar wij dit werk zelve reeds aan onze Lezers hebben doen kennen, zou het overbodig zijn, bij dit uittreksel stil te staan, welks mededeeling in dezen bundel dezelve noodeloos doet uitdijgen: doch men vindt achter hetzelve een *toevoegsel*, dat dit eenigermate vergoedt, en waarin sommige punten nog wat nader worden opgehelderd, zoo als de verwerping der aanspraak van KOSTER door MEERMAN, — de getuigenissen van H. LZ. SPIEGEL en EMANUEL VAN METEREN, beschouwd en toegelicht. Het gezegde van SPIEGEL is, gelijk de geheele stijl van dien krachtigen Dichter, wat duister; en, in weerwil van de vernuftige uitlegging des Heeren SCHELTEMA, is toch het *bijeentassen* (al is het ook niet *tasten*) van *snoerkens* eene zoo vreemde uitdrukking, dat wij daaruit niets stelligs kunnen opmaken. Ook wordt dáár in allen gevalle slechts van *houtstaafkens* gesproken, en KOSTER moet toch reeds *koperen* letteren gebruikt hebben. Wij zeggen dit geenszins, om eenigen twijfel omtrent het zoo geheel voldongene geschil op te werpen; maar enkel om te toonen, dat ook de beste Schrijvers wel eens meer de getuigenissen *tellen* dan *wegen*. Eene plaats uit VLAMING, door den Heer SCHELTEMA bijgebragt, in verband met eenige stukken, in de Koninklijke Bibliotheek berustende, doet meer af.

Het laatste stukje: *Spore tot Vergenoegdheid*, door HENDRIK CORNELISZ HOOFT, Broeder des grooten Dichters, beantwoordt weinig aan zijn opschrift. Naar ons inzien kan het niet zeer tot vergenoegdheid aansporen, dat droefheid, verdriet, haat, laster, en wat dies meer zij, ook in de nederige hut, ook bij de meest geroemde godvruchtigen wonen, en dat men dikwijls met dezen bedrogen wordt. Doch het stukje is oud, van den Broeder des Drossaards, en in zoo verre nog al aardig.

Wij verlangen naar de voortzetting dezer over 't geheel belangrijke verzameling.

CONSTANTINI HUGENII de Vita propria sermonum inter liberos libri duo. Primum edidit et annotatione illustravit P. HOFMAN PEERLKAMP, Gymnasii Harlemensis Rector. Belgicis versibus adumbravit A. LOOSJES, P. P. Harlemi, apud *A. Loosjes*, *P. F.* 1817. 8vo. form. maj. *f* 2-16-:

(*Het*

(*Het Leven van* CONSTANTIJN HUIGENS, *in gemeenzamen dichttrant voor zijne Kinderen door hem zelven beschreven. In twee Boeken. Uitgegeven, en met Aanteekeningen opgehelderd, door* P. HOFMAN PEERLKAMP, *Rector der Latijnsche Scholen te Haarlem. In Nederduitsche verzen, door* A. LOOSJES, PZ.)

Wanneer een Grijsaard, onder zijne kinderen en kindskinderen, rondom hem aan den vrolijken haard geschaard, de lotgevallen van een ten nutte voor zichzelv' en anderen doorgebragt leven verhaalt, dan zal hij wel eens hier en daar blijven stilstaan bij min algemeen belangrijke voorvallen, wel eens wat breed en omslagtig zijn, zelfs in kleinigheden; maar dit alles zal toch met woeker aan zijne hoorders vergoed worden door eenen schat van levenswijsheid, dien hem de ondervinding in zijne lange loopbaan deed opdoen; de jeugd zal in zijn voorbeeld het middel vinden, om ook, door afwisseling van werkzaamheid en levensgenot, altijd met pligtsbetrachting gepaard, een' even zoo vrolijken, zoo groenen ouderdom te bereiken. Zie daar dan nu het geval, waarin dit boeksken van een' onzer edelste mannen van vroegere dagen, *Neêrlands* NESTOR HUYGENS, omtrent zijne lezers verkeert. Wij allen toch, van welken stand of ouderdom, vereeren den Dichter der *Korenbloemen* als een' man, die, benevens HOOFT, VONDEL en CATS, het meest tot den bloei der *Nederlandsche* Dichtkunst in onze gouden Eeuw heeft bijgedragen; die geleerdheid met zinrijkheid, kracht met wijsgeerige denkbeelden paarde; die.... doch waartoe hem te prijzen? hij heeft zichzelven hier een eenvoudig, maar duurzaam gedenkteeken gesticht, waaruit men hem beter, dan uit eene weidsche lofrede, zal leeren kennen.

Men zou zich echter vergisfen, met hier hooge dichterlijke vlugt te zoeken. Het zijn gemeenzame redenen (*sermones*), tot zijne *Kinderen* gerigt: en wie zal dáár de deftigheid uithangen, die den Schrijver voor het *Publiek* voegt? wie zal in den schoot van zijn huisgezin een staatsiekleed aantrekken? Uit *dit* oogpunt moet men het werk volstrekt beoordeelen, zoo men het niet, hier en daar, verre beneden den roem van HUYGENS wil vinden. HORATIUS, de groote HORATIUS zelf heeft, in zijne *Sermones*, dikwerf eenen maar al te gemeenzamen

 toon

toon aangeheven, (van *dien* aard trouwens, zoo als men hem bij HUYGENS niet vindt.) Met dit alles heerscht toch ook die gemakkelijkheid, dat vloeijende (*abandon*, zouden de *Franschen* zeggen) geenszins in deze gedichten, welke de gemeenzame dichttrant schijnt te beloven. HUYGENS *kon* zich van de, wel is waar zinrijke, maar toch meermalen gewrongene, manier niet ontdoen, die de meening voor den lezer in het duister laat; en, schoon hij in de *theorie* zeer wel het gebrekkige inzag van hem, die

dekt zijn' kernen met een schel,
Die den hardsten tand ontstell',

wist hij nogtans zeer wel, dat ook hij aan dat euvel mank ging.

Neemt mijn' feilen vóór een wrak,
Dat een ander mijd' op 't vlak (*).

Dus beminde hij te veel woordspelingen, gezochte spreekwijzen, en dubbelzinnigheden. Daarenboven dichtte HUYGENS zeer snel, midden tusschen zijne bezigheden, en beschaafde zijne gedichten minder; ook volgde hij, in 't *Latijn*, niet de *beste* Schrijvers na, maar *allen* zonder onderscheid, gelijk de geleerde Uitgever in de Voorrede aanmerkt. Vandaar een aantal woorden, die men te vergeefs bij de Schrijvers der gouden Eeuw zou zoeken, en die HUYGENS misschien juist om de mindere bekendheid gekozen heeft.

Hetgeen in het eerste Boek voornamelijk de aandacht treft, is de bij uitstek beschaafde opvoeding, die jonge *Hollanders* van aanzien in die dagen ontvingen. HUYGENS leerde achtervolgens of gelijktijdig zingen, guitar- en citer-spelen, *Fransch*, *Latijn*, reeds met zijn *zevende* jaar; hij zwoegde onder de oude, ellendige leerwijze, zoodat hij in zijnen hoogen ouderdom bijna de taal verwenschte, die hem in de kindschheid zoo vele moeite gekost had.

Die dwaasheid niettemin kreeg de overhand alom,
En onder dezen last gaat menig jongling krom.
Ja soms kan naauw het wicht verstaanbre woorden snappen,
Of 't leert reeds in 't Latijn een aantal woordjes klappen.

Om-

(*) *Korenbloemen*, Dagwerk, No. 137, 145.

Omtrent het laatste punt zijn de tijden dan wel aanmerkelijk veranderd! Vervolgens kwam de Welsprekendheid, de Redeneerkunde (*Logica*), de Natuurkunde, het *Grieksch*, de wapenhandel, het paardrijden, danfen en andere ligchaamsoefeningen, (het zwemmen, echter, kon hij nooit leeren;) voorts fchilderen, miniatuurfchilderen, Wiskunde (deze buiten weten van zijn' Vader), Rekenkunde, boekhouden; daarna nog, eer hij op de Hoogefchool kwam, de beginfelen der Regtsgeleerdheid. Zóó toegerust, ging hij naar *Leyden*, waar hij echter ook flechts één jaar vertoefde. Het overige van het eerfte, en het tweede Boek vervat zijne verdere lotgevallen en reize naar *Londen* (meermalen, zoodat hij er bijna te huis was), naar *Venetië* met den Gezant AERSSENS, waarop hij het geliefd *Italië* flechts gedeeltelijk kon bezoeken, den *Doge* in 't *Italiaansch* aanfprak, en zeer minzaam ontvangen werd, — zijne verheffing tot Geheimfchrijver en Geheimraad van Prins FREDERIK HENDRIK, (welk ambt hij naderhand ook met lof onder WILLEM II, gedurende de minderjarigheid van WILLEM III en onder deszelfs Regering, bekleedde) — zijne ambtsverrigtingen als zoodanig in het Prinsdom *Oranje*, met de reis daarheen en naar het naburig *Vauclufe*, — de befchrijving van het verblijf te *Oranje*, de *Franfche* pligtplegingen, de fnapachtigheid der vrouwen bij de inhaling, de heldere zon, met een' kring omgeven, terwijl de eed gedaan werd, voorts de vreugdebetooningen bij die gelegenheid; dit alles verhaalt de oude man zoo *naïf*, en met een zoo onfchuldig zelfbehagen, dat men zien kan, hoe ongemeen hij de eere, daaraan verknocht, waardeerde. Op deze reis befchouwde hij ook de overblijffelen van ERASMUS te *Bazel*, en vergeet niet te melden, dat de Keurvorst van den *Palts* zijne foldaten voor hem de *revue* had laten *pasferen*. 's Mans gelukkig huwelijk, kinderen (vooral de geliefde CHRISTIAAN, zijn roem en die van *Nederland*) en kleinkinderen beflaan ook een aanzienlijk gedeelte des werks. Hier ontdekt men overal den liefderijken Echtgenoot en Vader. Zijne STELLA (SUSANNA VAN BAARLE) beweent hij kort in deze verzen, die zekerlijk meer gevoel ademen, dan de reeks van woordfpelingen op *Sterre* aan het einde van zijn *Dagwerk*, welke, in de gegevene omftandigheden, wel niet ongepaster zijn konden.

Hei! mihi! quam subito sublata puerpera casu.
Illa quidem vitae lumen caeleste beata
Aeternamque diem, quam suspirarat, adiuit:
Sed meliore mei mutilum me parte reliquit
Intempestiue quina cum prole parentem,
Prole patris nondum cura sed matris egena.
O anima, o animae virtus, cui saecula retro
Non videre parem; si forte futura videbunt,
Pauca reor visura parem.

. . . .

Extremum hoc (*) dilecta mihi sacravit amoris
Mnemosunon pignusque sui: quo cum grege paruo
Et lachrimis commigravi, desertus ab illa
Aeternum mihi deploranda compare turtur.

Zoo blijde een kraamvrouw, na een' ligten barensnood,
Zag ik, o ijslijk lot! door d'onverwachtsten dood
Mij uit mijn' arm gerukt. Schoon 't rijk der zaligheden,
Waarnaar zij altijd had gereikhalsd, ingetreden;
Schoon door den dag bestraald, die geenen avond kent,
Mij liet zij achter, diep in wanhoop en ellend.
Vijf kindren waren 't, die mijn hart zoo diep bedroefden,
Die minder vaders zorg dan moeders hulp behoefden.
o Wellust mijner ziel! neen! nimmer heeft deze aard
In aller eeuwen loop uw wederga gebaard;
En zeldzaam zullen zij, die volgen, eene aanschouwen
U allezins gelijk, o pronkjuweel der vrouwen!

. . . .

. . . . nooit kan ik dit werk, haar waardig, gadeslaan,
Of 'k schouw 't met eerbied, als haar laatst gedenkstuk, aan.
'k Nam met het vijftal kroost, daar ik haar diep betreurde,
Gelijk een tortel, wie een gier zijn gade ontscheurde,
Mijn toevlugt in dat huis, als waar 't een praalgesticht,
Dat ze, onzer huwlijksmin ter eer, had opgerigt.

Het werk eindigt met eene opsomming der voorregten, die hij nog in zijnen hoogen (bijna 83 jarigen) ouderdom mogt genieten, door ongekrenkte ligchaams- en zielsvermogens. Hier

(*) Een huis, door haar, even vóór haren dood, geheel nieuw opgetrokken, terwijl haar man in 't leger was.

Hier vooral is de goede oude man op zijn' praatstoel: hij verhaalt ons al gaandeweg zijne geheele levenswijze, maar beroemt zich een weinig te veel op zijne deugden.... Doch neen! wij vergeten, dat hij niet voor het Publiek sprak, en misschien aan zijne Kinderen zijn voorbeeld wel ter navolging mogt voorstellen. Nu roemt hij ook op zijne Vrienden; zoo geletterden als anderen, spreekt van zijne boekverzameling, klaagt over zijne doofheid en slaperigheid, die hem alleen bij ligte aanvallen van het voeteuvel begeeft, en eindigt met eene dankzegging aan God, en aanspraak aan zijne Kinderen.

Men ziet uit deze korte opgave, dat dit geschrift voor zulken, die geen belang in HUYGENS stellen, geene waarde kan hebben. Maar voor zijne hoogachters (waaronder wij ons ook gaarne rangschikken) is het een zeer welkom geschenk, waarvoor wij den Heere PEERLKAMP hartelijk dank zeggen, en hem uitnoodigen, om weldra de (hier en daar noodzakelijke) ophelderingen te verschaffen, waartoe wij hopen, dat de beloofde papieren van den Heer SCHONK (die ook dit werk aan de vergetelheid ontrukt heeft) veel lichts zullen geven.

Nu nog iets van de Vertaling, — de laatste lettervrucht van den braven, kundigen, ijverig werkzamen en vaderlandlievenden LOOSJES, bij wiens overlijden de Letteren, vooral de vaderlandsche Letterkunde, geen gering verlies ondergaan. Het is bekend, dat bij ons de grondregel der *Duitschers*: *Vertaal uw oorspronkelijk, zoo veel immer mogelijk, in denzelfden vorm, en volg het op den voet!* geen veld wint; dat wij liever iets van de getrouwheid dan van de duidelijkheid missen, en daaromtrent in het midden staan tusschen onze oostelijke en zuidelijke naburen, welke laatsten alles *verfraaijen* willen, en zich om de trouw geheel niet bekommeren. 't Is waar, men ziet niet gaarne bij eene vertaling, om haar te kunnen verstaan, het origineel in; en in zoo verre het zake is, om den *geest*, niet de doode *letter*, aan zijne lezers te doen kennen, verdient onze manier de voorkeur. Trouwens, daar bij ons nu eenmaal alle verzen, hetzij *Hexameters* of *Stanzen*, of wat het ook zijn mag, in rijmende *Alexandrijnen* moeten worden versmolten, zoo is hier de getrouwheid der *Duitschers* te eenemale onmogelijk. Ook hebben wij bewonderd, hoezeer de Heer LOOSJES (met behulp eener vertaling in on-

onrijm door den Uitgever) zijn vrij moeijelijk origineel bijna overal heeft weten te treffen, fchoon hij zich fomtijds tot omfchrijvingen heeft genoodzaakt gezien. Nu en dan, echter, is hij minder gelukkig geflaagd, en heeft althans niet al de kracht van het oorfpronkelijke uitgedrukt. Om een voorbeeld te geven uit het medegedeelde ftuk: welk een ander denkbeeld drukt het: *meliore mei parte mutilum* uit, dan het meer algemeene: *diep in wanhoop en ellend!* Even zoo treft het ons geheel anders, wanneer wij den Dichter *weenend met de fchaar zijner kleinen* in het nieuwe huis, door zijne Vrouw opgehaald, zien overgaan, dan *met het vijftal kroost, daar ik haar diep betreurde.* Hier is — om zoo te fpreken — de kleur der droefheid in algemeene termen opgelost. Ook weet HUYGENS niets van den *gier*, die hem zijne Gade zou *ontfcheurd* hebben; hij zegt alleen, dat hij een *verlaten tortel* is. — In de befchrijving van 's mans doofheid zegt hij: „dat „ het eene oor door eene zinking in zijne jeugd niet gehoor„ loos, maar hardhoorend (*non exftincta*, *fed corrupta*) ge„ worden is." De Vertaler brengt dit over, als ware

Het oor aan de eene zij zoo derelijk getroffen,
Dat door dien weg *geen* klank dringt tot het trommelvlies.

Door *non pro principe verfus* (719) zouden wij liever verftaan: *betere verzen*, *dan de Vorften ze gewoonlijk maken*, dan dat HUYGENS, zoo als de Vertaler fchijnt te denken, zou getwijfeld hebben, of *die* Vorst (LEOPOLD van *Oostenrijk*, waar HUYGENS toen als Gezant van den Prins was) ze zoo goed wel had kunnen maken.

. . . . . *Si cui Vitaulia Tempe*
Pernouisfe lubet, *me confulat.*

Dit zal niet zijn:

Wie meer van Hofwijks *Tempe* en huisfelijk genoegen
Misfchien te weten wenscht, *die plege mij daar raad.*

Maar: *die leze mij*, namelijk zijn Gedicht *Hofwijk*, zoo als uit het volgende:

nec dicere dicta
Aut vacat aut volupe est,

duidelijk blijkt.

Eindelijk merken wij nog aan, dat *Sequana tellus*, waarvan de Dichter (vs. 928) ſpreekt, niet *het land der Seine* is, die dáár niet vloeit; maar *Franche-Comté*, het land der oude *Sequaners*, ten tijde van CESAR, (*de Bello Gall.* I. 6.) vaak het oorlogstooneel tusſchen *Spanje* en *Frankrijk* in de zeventiende Eeuw.

Wij wenſchen hartelijk, dat de zucht voor vaderlandſche letterkundige Geſchiedenis en *Latijnſche* Dichtkunde nog levendig genoeg moge zijn in ons land, om dit werk vele lezers te doen vinden.

Kort Begrip der Algemeene Geſchiedenis. Voor Scholen. Naar het Hoogduitsch van GALLETTI. *Te Delft, bij* P. de Groot. 1817. *In kl. 8vo. IV.* 81 *Bl. f* :-5-:

Dit boekie is niet ſlechts vertaald uit het Hoogduitsch, maar eenigzins anders bewerkt, dan het origineel van den, in het vak van Geſchiedkunde, beroemden GALLETTI. De Vertaler heeft aangevuld, wat hem te beknopt toeſcheen, en zorgvuldig vermijd alles, wat het Duitſche Neologismus, in het verklaren der eerſte tijdvakken, zoo vaardig is uit te leggen op eene wijze, ſtrijdig met de Bijbelſchriften. Hij heeft zich dus verdienſtelijk gemaakt met te beantwoorden aan de behoefte van ons Vaderland, waarin eerbied voor den Bijbel heerſchend is. Ook liep het werkje van GALLETTI ſlechts tot 1812. Hier hebben wij nog de vernieling van *Algiers* in 1816. De Vertaler is van gedachten, en wij zijn het met hem, dat de beoefening der vaderlandſche Geſchiedenis door die der algemeene dient te worden voorafgegaan. Dit boekje is zeer geſchikt, om de jeugd daarin te helpen; en er beſtaat geen ſoortgelijk, dat tot onzen tijd loopt. Het bevat geene dorre opgaaf der gebeurteniſſen, maar eene ſchoone aanwijzing van het verband derzelven onderling, van oorzaken, gevolgen en invloeden. Voortgangen in kunſten en wetenſchappen worden aangewezen, en de voornaamſte geleerden in elk vak, in de onderſcheidene tijdsgewrichten, genoemd. Zoodat de

de leerling, die dit boekje doorgestudeerd heeft, een zeer goed denkbeeld der algemeene Geschiedenis in de grondtrekken hebben zal, en weten, waar hij de daadzaken der bijzondere moet plaatsen. Ondertusschen denkt Rec., dat het niet om 't even is, hoe het gebruikt worde. Het is, schoon onderhoudend, minder leesboekje, dan grondslag bij onderwijs; en den leerling kleine gedeelten er van te laten lezen, en vervolgens door opgegevene vragen hem den inhoud schriftelijk te doen wedergeven, zal met dit boekje wel de beste methode zijn. Wij wenschen het goed debiet, en beloven van het vlijtig gebruik gewenscht gevolg. De Vertaler is dus voor zijne taak volkomen berekend geweest.

De opening van Middelburgs nieuwe Haven, den 9 van Oogstmaand 1817. *Met eene Afbeelding van den Gedenkpenning. Door* J. P. BOURJÉ. *Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1817. *In gr. 8vo.* 60 *Bl. f* :-16 :

De gedenkpenning, te dezer gelegenheid naar de teekening van den Heer BOURJÉ vervaardigd, maar niet volkomen naar zijn genoegen uitgevallen, schijnt de voorname reden tot de uitgave van dit verhaal, dat overigens zekerlijk belangrijk genoeg is voor Zeelands en Middelburgs ingezetenen vooral, als aan welke het verkrijgen van den zoo lang gekoesterden wensch en uitgestelde hoop, en het te dezer gelegenheid genoten vermaak, wel onvergetelijk moet zijn; terwijl ook voor den naneef dat alles wel ter dankbare herinnering mogt worden opgeteekend, en ook de meer verwijderde landgenoot zich met deelneming zal voorstellen, hoe feestelijk en genoegelijk die blijde gebeurtenis door den Zeeuw werd gevierd, en hartelijk met ons wenschen, dat het doel der kostbare, maar noodige haven spoedig en volkomen mag worden bereikt, door den bloei van Middelburg en het herstel van den handel. Meer zeggen wij van dit werkje niet, hetwelk grootendeels van plaatselijk belang is.

Vreugdezang bij de opening der nieuwe Middelburgsche Haven. Door C. SCHUTTERS. *Te Middelburg, bij* J. J. van de Sande. 1817. *In gr. 8vo.* 20 *Bl. f* :-4-:

Dertig coupletten, die juist geene aanspraak maken op hooge

ge dichterlijke vlugt of bijzondere vinding, maar zoo veel te meer op welmeenende hartelijkheid. Wij vereenigen ons gaarne met den wensch aan het slot:

De vreugde kenne nu geen palen!
  Vergeten we onzen God toch niet!
Van Hem moet alle zegen dalen:
  Hij is 't, die 't gansch heelal gebiedt.
Zag men het oud kanaal verzanden,
Daarin den Leviathan (*) stranden
  En sloopen: 't zij dan ons gebed:
Dat Hij, wiens wenk bestuurt de stroomen,
Den welvaartsvloed doe binnenkomen,
  Maar weelde en ondeugd palen zett'!

(*) Een schip, in den jare 1793 voor de O. I. C. uitvarende, doch helaas vast blijvende zitten, moest op die plaats worden gesleten.

De belagchelijke Wedding, of de Profetesse van Delphos. Blijspel, met Zang. Door D. W. STOOPENDAAL. *Te Rotterdam, bij* J. Hendrikfen. 1817. *In kl. 8vo.* 107 *Bl. f* :-12-:

Wij weten waarlijk niets te zeggen, dat dit Blijspel aanprijst. Op eene boerenkermis zou echter de vertooning, misschien, nog eenig vermaak geven. Van het oogenblik af aan, dat de oude Dame *Zeegewas* ten tooneele komt, (en zij komt terstond) tot dat zij als lieve Tante aftreedt, is zij walgelijk. Wij kunnen evenwel niet zeggen, dat zij in geheel ongelijksoortig gezelschap is: want de invalide, haar bediende, is ook, uit- en inwendig, vrij afzigtelijk. De minnaar, die de weddenschap wint, vermomt zich, almede uit- en inwendig, gedurig zóó, dat wij volstrekt niet weten, of er iets aan hem achting- en beminnenswaardig is. Het meisje kan goed zijn, en zal — ja, als eene jonge, bevallige Actrice voor haar optreedt — eenig belang inboezemen, maar vertoont zich hier weinig meer dan als een verliefd zottinnetje. Kortom: „*niets van belang!*" is de aanhef van het stuk, en aan het slot was dit ook ons éénig gevoel; en niets gaf ons aanleiding tot eenigen lach, dan alleen de mislukking van het gelachwekkend doel, dat de titel scheen aan te duiden.

Nieuw Geschenk voor Kinderen, bevattende eene menigte van de leerzaamste en vermakelijkste Verhalen en Geschiedenissen, in een' voor kinderen bevattelijken stijl, en naar de Siegenbeeksche spelling. Een geschikt Leesboekje voor Scholen, enz. Te Groningen, bij J. Römelingh. 1817. *In kl. 8vo. 78 Bl. f* :-4-:

Dit is een zeer goed boekje, welks matige prijs, daarenboven, het algemeen verkrijgbaar stelt. Het is met verschillende soorten van letter gedrukt, en bevat zestien goed gestelde, onderhoudende en nuttige verhalen, waarvan onderscheidene van historiélen inhoud, ontleend zoo wel uit de oude als uit de nieuwere geschiedenis. De kinderen worden dus in dit boekje veelzijdig en goed onderhouden en onderwezen tevens. Wij wenschen, dat dit boekje veel gezocht worde, en twijfelen er ook niet aan, of dit zal het geval zijn.

Iets voor jonge Kinderen, of het eerste Onderrigt verbonden met het Lezen leeren. II Stukjes. Te Groningen, bij J. Römelingh. 1817. *In kl. 8vo. Te zamen 66 Bl. f* :-4-:

Gedeeltelijk eene navolging van den *Fibel* van FUNKE, zegt het voorberigt. Waren alle ouders overtuigd, het *denkvermogen* moet eerst geoefend zijn, eer men het kind lezen en schrijven leert, zoo ware dit boekje teruggehouden: dan, dit is het geval niet; en alzoo is dan hetzelve ingerigt, om lezen en schrijven vroeger, als *voertuig* en *hulpmiddel* bij het onderwijs, te doen bezigen: naar aanleiding van hetzelve, wordt ieder der zielsvermogens trapswijze en gelijkmatig ontwikkeld. Het geheel zal, dunkt ons, de goedkeuring van iederen onderwijzer wegdragen. De onderscheidene letter maakt het boekje nog nuttiger. Het is één geheel, in tweeën gesplitst, tot gemak; en zoo heeft het kind dan tweemaal een nieuw schoolboek, zondere meerdere kosten. Iets ter proeve geven wij niet. De onderwijzer zie het slechts even in; en ook de minstgeöefende vindt al de hem noodige aanwijzing, in het *Bijvoegsel, behoorende bij het Boekje: Iets voor jonge Kinderen, of het eerste Onderrigt verbonden met het Lezen leeren*, voor éénen enkelen stuiver te bekomen bij den Drukker van het *Iets*.

BOEKBESCHOUWING.

's Menschen bestemming en pligt, in Christenleer en Christentroost ontwikkeld, en op belangrijke onderwerpen toegepast, in kerkelijke Redevoeringen, door F. VAN TEUTEM, *Christenleeraar te Utrecht. Te Utrecht, bij* O. J. van Paddenburg *en* O. J. van Dijk. 1817. *In gr. 8vo. VIII en 264 Bl. f* 2 - 10 - :

Van den Eerw. VAN TEUTEM is het letterminnend Publiek geenen anderen dan keurigen arbeid gewoon, en verwacht derhalve ook geenen anderen van hem. Wij behoeven dus naauwelijks te zeggen, dat ook deze bundel Leerredenen aan die verwachting voldoet. Derzelver echt Christelijke geest vervult met hoogachting voor den Redenaar, de gekuischte stijl boeit, en de vloeijende voordragt voert u mede op den stroom der gewijde bespiegeling. Het zijn geene tafereelen, die wij hier ontmoeten; wier schildering min moeijelijk valt, dan de, met zalving volgehoudene, redenering: maar het is juist deze redenering, die ons hier treft, omdat zij die eigenschap bezit, welke wij zoo even noemden; terwijl zij zelve, niettemin, hier en daar doorweven wordt met de bekorende voorstelling zulker toestanden, als de Eerw. VAN TEUTEM, ter bereiking zijner bedoeling, onder het oog zijner hoorderen en lezeren brengen moest.

De inhoud der Leerredenen is als volgt: I. *'s Menschen oorsprong en bestemming*, naar aanleiding van Gen. I: 27. II. *'s Heilands afkomst en grootheid*, Heb. I: 13a. III. *Geloof, Hoop en Liefde*, 1 Cor. XIII: 13. IV. *'s Menschen bestemming in den dood, en het zedelijk en godsdienstig belang, daaraan verbonden*, Pred. XII: 5b. V. *'s Heilands herleving ook een zigtbaar bewijs voor de onze; ter viering van het Paaschfeest;* Joan. XX: 1—18. VI. *De leer der opstanding, volgens het Christelijk leer-*

begrip, ontvouwd, en op onze bepaalde verwachtingen voor het eeuwige leven toegepast, 1 Cor. XV: 42—44. VII. *Mag een Christen ooit en op eenige wijze naar den dood verlangen; zoo ja, op wat gronden voedt, behoudt en onderwerpt hij dit verlangen aan de bestemmingen en pligten zijns levens?* Philipp. I: 21—24. VIII. *De moeijelijkheid van een doorgaand bestaan, aan deugd en pligt gewijd, tegen de ligte afdwalingen der zinnelijkheid*, Matth. VII: 13. IX. *De waarde der deugd en der Christelijke zelfvolmaking tegen de verleidingen des levens en de verstrooijingen der ondeugd gehandhaafd en gestaafd*, Matth. VII: 14. X. *De Kerkhervorming in haren aard en hare opkomst, hare strekking en hare uitkomsten aangewezen en gehuldigd; eene Feestrede op derzelver derde Eeuwgetijde;* Rom. XIII: 12.

De eerste Leerrede heeft ons het minste bevallen. Het Goddelijk evenbeeld in den mensch, zoo stukswijze voorgesteld, maakt nimmer dien indruk, en geeft niet die kracht ter toepassing, die ruimte vinden zal, wanneer men het in eene groote idée opgeeft, en die kan niet anders wezen dan: aanleg tot onafhankelijkheid van de aarde. In deze idée ligt dan ook alles opgesloten, wat men voorts als *gevolg* (want meer is al het andere toch ook niet) van het bezit des Goddelijken evenbeelds zoude mogen opgeven. Deze voorstelling van hetzelve bewaart ons tevens, dat wij nooit iets Goddelijk evenbeeld zullen noemen, waarvan des noods bij de redelooze dieren ook eene schaduw te vinden is.

Wij herinneren ons, dat wij eens in eene preek van eenen Hervormden Leeraar, zijne gemeente van onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden afmanende, gevonden hebben, dat hij ter vergoelijking van deze, waarschijnlijk tot dus ver geblekene, onverdraagzaamheid zegt, dat dezelve bij sommigen uit een loffelijk beginsel ontstond, doordien zij niet dulden konden, dat anderen Jezus *door hunne vernederende gevoelens* onteeren. Toen wij dit lazen, dachten wij bij ons zel-

ve:

ve: Ei! dat is toch wat veel gezegd. Zou die Leeraar dat ook kunnen waar maken? En wie mag hij toch bedoelen? Wij dachten daar toen niet verder op door. Dan, terwijl wij het opſchrift der tweede preek van den Eerw. VAN TEUTEM lazen, kwam ons dat weder te binnen; wij zeiden bij ons zelve: Hoe zal die preek zijn? Zoo ergens vernederende gevoelens aangaande den Zaligmaker *kunnen* gevonden worden, dan moeten zij, die zich aan geene formulieren binden, het meest daarvoor blootſtaan! — Wij zetten het evenwel dien Hervormden Leeraar, om eerbiediger van Jezus te ſpreken, dan VAN TEUTEM doet, en meer geloofs te bewijzen aan het onbegrijpelijke van des Zaligmakers Goddelijke natuur. Hij moge wat meer *uitdrukkingen* zoeken, die toch geen helderder begrip geven, en die wat regtzinniger klinken; maar wij, die ook den Zaligmaker hoogelijk als den eengeborenen Zoon van God vereeren, vereenigen ons volkomen met de voorſtelling van VAN TEUTEM. Alleen hadden wij wel gewenscht, dat de woorden: *wie mij ziet, ziet den Vader*, niet op Jezus leer alleen, maar op zijnen geheelen wandel, waarin Gods volmaaktheden, gelijk zondaars die te kennen noodig hebben, doorſtralen, waren betrekkelijk gemaakt.

De derde Preek is eene natuurlijke en krachtige aanwijzing van de gepastheid des Christendoms voor onze zedelijke behoeften, reeds in dit leven.

De vierde Preek is de dichterlijkſte. Wij geven er een ſtaal uit:

„ Ziet daar den afzigtigen bedelaar in zijne misvormde, walgelijke gedaante! Uwe gezellige natuur zoekt wel overal voldoening, en uwe vriendelijke aandoening houdt ook de beesten des velds en de vogelen der lucht niet buiten haren kring geſloten. Het lieve huisdier, dat om u henen ſpringt en dartelt, wordt onder uw opzigt en door uwe handen dagelijks gevoed en geſtreeld. Maar ziet dit mensch! Kunt gij hem uwen broeder noemen? Verborgen trots doet

„ u het gelaat onwillig afkeeren. Valsche schaamte (?)
„ houdt de hand terug, waarvan hij gehoopt had den
„ nooddruftigen penning te ontvangen. Of, zoo gij
„ hem geeft, wat gij zonder verlies kunt wegwerpen,
„ geschiedt het niet meest, om van zijn terugstootend
„ voorkomen, zijnen vernederenden blik (?) en zijnen
„ lastigen drang ontslagen te worden? — Hij, intus-
„ schen, valt misschien op éénen dag met de bloeijen-
„ de schoonheid, die gij aanbadt, in het stof, waartoe
„ beide wederkeeren. De Engel Gods, die onophou-
„ delijk voor het kerkhof maait, (?) werpt de verschop-
„ pelingen der fortuin en de kinderen des overvloeds,
„ magtigen en geringen, met éénen slag ter neder.
„ Het gebrek verteert en bluscht de flaauwe levens-
„ lamp van menig vergeten kind des ongeluks; maar
„ ook *de rijke sterft* en *wordt begraven*. Laat vrij het
„ graf zijn zielloos overschot nog in purper en fijn
„ lijnwaad ontvangen, al de ijdele pracht dier uitvaart
„ zal hem voor het verderf niet hoeden," enz.

De vijfde Preek wijst de bevestiging, die het redegeloof aan de onsterfelijkheid door Jezus verrijzenis ontvangt, echt bijbellievend en Christelijk aan. Alleen hadden wij de gissing, dat Jezus door de woorden: *raak mij niet aan*, MARIA, enz. misschien zijne aan het kruis zoo pijnlijk gerekte en doorboorde leden eenigzins wilde ontzien hebben, liever gemist. Hij, die, niettegenstaande de geledene folteringen, na weinige uren uit het graf konde verrijzen, had ook wel de magt gehad, zijn ligchaam volkomen te sterken.

Vermaning om niet wijs te willen zijn *boven hetgeen men vermag*, en troostende aanwijzing, wat wij, op bijbelsche gronden, aangaande de toekomstige gesteldheid van ons ligchaam geloovig kunnen verwachten, worden zeer schoon vereenigd in de zesde Leerrede.

De zevende behandelt eene zeer gewigtige vraag, en beantwoordt dezelve voldoende, op grond van Paulus voorbeeld.

De achtste en negende Leerredenen kondigen zich

zel-

zelve aan, als van hoofdzakelijk praktikalen inhoud. Zij zijn, gelijk de vorigen, vol blijken van wereld- en menfchenkennis.

De Hervormingsfeestrede fluit dezen bundel. Mannelijk, onpartijdig, verfchoonend en bemoedigend is de taal, waarin de Redenaar de gefchiedenis der Kerk in 't algemeen in de hoofdpunten vermeldt, die *zijner* kerke in 't voorbijgaan aanftipt, zijne eigene verheugende ondervindingen mededeelt, en tot een regt gebruik der Hervorming vermaant. — Het nagebed, waarin ook aan het Hoofd der R. C. kerke gedacht wordt, is, op verzoek, achter deze Feestrede gevoegd, en de Feestzangen befluiten het geheel.

Moge deze bundel niet alleen wegens deszelfs aangenaam voorkomen gelezen, maar ook herlezen, en de Christelijke waarheid, daarin voorgedragen, worden opgemerkt en behartigd! Dan zal dezelve niet alleen aan een' gezuiverden fmaak behagen, maar ook, waartoe dezelve volkomen berekend is, voor ernftige deugd en waar Christengeloof nut ftichten.

Proeve ter opheldering en verdediging van het oogpunt eener Zinsverrukking, als het aannemelijkfte ter verklaring der Evangelifche verhalen, aangaande 's Heilands Verzoekingen in de Woestijn, voorgedragen door T. RADSMA, *Predikant te Hempens en Teerns, beroepen te Aalten. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1817. *In gr. 8vo. IV en 122 Bl. f* :1-:-:

Schoon er reeds zeer veel gefchreven is over 's Heilands verzoekingen in de woestijn, zijn wij, echter, zeer verre van de onderhavige proeve over deze moeijelijke gefchiedenis als overbodig of onnoodig te befchouwen. Veel meer verblijden wij ons, dat dit ftuk, in onze dagen, opzettelijk is behandeld geworden, en de voornaamfte, zoo oude als nieuwe, gevoelens daaromtrent ten toets zijn gebragt.

Die gevoelens worden door den schrijver dezer proeve in drie hoofdklassen gerangschikt. Onder de eerste worden geplaatst de letterlijke opvattingen, volgens welke een, zich ligchamelijk tot Jezus in de woestijn vervoegende, persoon, mensch of duivel, Hem ter verzoekinge werkelijk hebbe aangesproken, en Hem ligchamelijk naar Jeruzalem, naar den tempel, en naar eenen berg geleid hebbe. Tot de tweede klasse wordt gebragt het gevoelen, volgens hetwelk het verhaal aangaande de verzoeking zelve niet letterlijk, maar zinnebeeldig beschouwd moet worden; zoo dat die verzoeking zou bestaan hebben in de verschillende gedachten, welke den Zaligmaker of van zelve invielen, of door den Duivel ingeboezemd werden, en in den vorm eener zamenspraak ingekleed zijn. Als eene derde klasse worden aangemerkt die verklaringen, waarin zekere verrukking van zinnen wordt ten grondslag gelegd; welke dan of tot de verzoeking alleen bepaald, of mede tot het verkeer in de woestijn, als insgelijks ingebeeld, uitgestrekt worden.

De verhandeling zelve wordt in drie hoofdstukken verdeeld. In het eerste worden de gevoelens der eerste en tweede klasse getoetst en afgekeurd. Dat de Duivel zich ligchamelijk zou vertoond hebben, wordt als niet aannemelijk voorgesteld, *en* om andere redenen, *en* omdat er geen ander voorbeeld is van zoodanige verschijning des Duivels. Dat het een menschelijke verzoeker zou geweest zijn, wordt ook om verscheidene redenen verworpen: en, inderdaad, dit gevoelen is zeer gedrongen, en aan onoplosbare zwarigheden onderhevig. Met niet minder grond van reden wordt afgekeurd de opvatting van een zinnebeeldig voorstel, volgens 't welk men te denken hebbe aan invallende of ingeboezemde gedachten, in den vorm van eene zamenspraak ingekleed. Hoogstwaarschijnlijk zal, althans, Mattheus het verhaal of van Jezus of van eenen medeapostel ontvangen hebben; en er is geen grond om te vermoeden, dat het zoodanige inkleeding door over en we-

weder verhalen, eer het den Evangelisten bekend werd, zou verkregen hebben. Die vooronderstelde inkleeding kan aan de Evangelisten, behoudens hunne geschiedkundige trouw, niet toegekend worden, en nog minder aan Jezus, dien men in geenen deele verdenken kan van de waarheid voor zijne discipelen te hebben willen verbergen of verbloemen. Met de heiligheid van Jezus karakter, noch met zijnen toenmaligen toestand, kan men ook zoodanige verleidende gedachten, als van zelve oprijzende, overeenbrengen. Dat deze gedachten door den Duivel zouden zijn ingeboezemd, met tegenbedenkingen bestreden, en in den vorm van eene redewisseling voorgedragen, is zonder voorbeeld in de schriften, althans des N. V. Het gesprek tusschen Eva en de slang, Genes. III, wordt wel niet zonder reden op eene dergelijke wijze door sommigen begrepen; maar de stijl van zulke overoude oorkonden uit de vroegste wereld kan niet wel op schriften van zoo veel later tijd worden overgebragt. Ook wordt in dit verhaal van het *komen* des verzoekers tot Jezus, en van diens *wijken* van Hem, gewaagd.

Na de zwarigheden der gemelde gevoelens te hebben opgegeven en aangedrongen, gaat de schrijver, in het tweede hoofdstuk, over tot de opgave en nadere bepaling van het oogpunt eener zinsverrukking. Volgens hem, is Jezus wel degelijk in de woestijn 40 dagen geweest. De wijze van verhalen der Evangelisten schijnt dit gevoelen te vorderen. De zinsverrukking heeft, derhalve, alleen plaats gehad met betrekking tot de verzoeking zelve in de woestijn. — De bedenkingen tegen dit oogpunt zijn zeer wel op te losfen. Geene andere onverklaarbaarheden vloeijen er uit voort, dan de zoodanige, welke alle werking in zinsverrukkingen in het gemeen drukken, wegens onze onbekendheid met derzelver eigenlijke gesteldheid. Zegt men, dat bij eene zinsverrukking de wezenlijkheid der verzoeking te veel verloren gaat; de schrijver merkt daaromtrent aan, dat de wezenlijkheid der verzoeking geenszins afhangt

van de wijze, waarop derzelver oorzaak besta, maar alleen van derzelver indruk. Men kan, voorts, vragen, of dus niet aan den Satan eene groote magt op de verrukking en verbeeldingskracht van Jezus worde toegeschreven. Dan, het is wel voor ons onverklaarbaar, hoe de Satan zoo op de verbeelding van Jezus hebbe kunnen werken; maar dit geeft geen genoegzamen grond om het te ontkennen, vooral daar wij omtrent de werking der geesten in het gemeen zoo onkundig zijn.

Wat nu het bewijs voor des schrijvers gevoelen betreft: dit is alleen in de natuur der zaak, volgens den inhoud der evangelische verhalen, gelegen. Eene vergelijking van de uitdrukkingen, hierin gebruikt, met die, welke aangaande gezigten werkelijk gebruikt worden, geeft regt, om ook hier aan eene zinsverrukking te denken. Men vergelijke vooral Ezech. XL: 2. Openb. XXI: 10 en XXII: 1. Deze voorbeelden zijn wel ontleend uit schriften van eenen dichterlijken en profetischen stijl, en in dezelve wordt uitdrukkelijk te kennen gegeven, dat daar van gezigten wordt gehandeld; dan, Hand. VII: 55, 56. wordt van geen gezigt gesproken, en hetgeen, volgens dat verhaal, aan Stephanus gebeurde, wordt echter algemeen voor een gezigt gehouden, omdat de aard der zaak dit van zelfs aan de hand geeft. — Volgens den schrijver, is de nederdaling van den H. Geest op Jezus, toen Hij gedoopt werd, ook slechts in een gezigt aan Joannes vertoond. — Verder merkt hij op, dat er in het begin van het verhaal bij Lukas gezegd wordt, dat Jezus vol was van den H. Geest, en dat Lukas met dezelfde aanmerking, Hand. VII: 55, zijne melding van het gezigt van Stephanus begint. — Uit dit oogpunt nu, van eene zinsverrukking, blijft er in het voorval iets donkers, iets eenigs in zijne soort en vreemd voor ons; maar iets donkers omgeeft toch ook het tooneel, 't welk ons in *Gethsemane* wordt vertoond, en ook dit heeft in de overige geschiedenis van 's Heilands leven, vooral uit aanmer-

king

king van de bij Lukas XXII:44 aangeteekende bijzonderheid, geen gelijkmatig voorbeeld. Met dat al kan men uit dit oogpunt aan het voorval meerdere opheldering, dan volgens andere voorſtellingen, geven; en hiertoe is beſtemd het derde of laatſte hoofdſtuk. Ziet hier den hoofdzakelijken inhoud van dit gedeelte:

Jezus werd geleid naar de woestijn *Quarantania*, op een' afſtand van meer dan 3 of 4 uren van Jeruzalem, naar den kant van Jericho, gelegen. Hier werd Hij heengeleid door den H. Geest, niet uit eigene beweging, maar ingevolge zekeren, door hoogêren invloed bewerkten aandrang. Gods oogmerk en naaste doel was, dat Hij verzocht wierd van den Duivel. Met dit oogmerk ſtond in verband het vasten, 't welk Jezus dus niet op eigene verkiezing deed. Dit vasten moet in den ſtrengſten zin genomen worden; en dus moet men een wonderdadig onderhoud van 's Heilands leven, of ten minſte van zijne gezondheid, onderſtellen. Door dit vasten werd Jezus zoo na aan den ſtand der geesten gebragt, als noodig was om den boozen geest in zijnen natuurlijken ſtaat op Hem vrij te doen werken. Aangaande de natuur der zinsverrukking weten wij te weinig, om er ons een klaar denkbeeld van te vormen. Als men, echter, de voorbeelden, in de H. ſchrift vermeld, gadeſlaat, ſchijnt dezelve hoofdzakelijk te beſtaan in zekere onttrekking aan het gewoon verband, waarin de ziel door middel der uitwendige zintuigen met de ſtoffelijke wereld ſtaat, en aan eene van die zintuigen afhankelijke werkzaamheid van den geest. Eenigzins komt dezelve overeen met den ſtaat der *helderzienden* in den *magnetiſchen* ſlaap. Schoon men, nu, bij die zinsverrukking van Jezus, de Goddelijke werking niet uit het oog moet verliezen, heeft men, echter, geene reden, om hier alle natuuroorzaken uit te ſluiten: en als zoodanig een medewerkend middel ſchijnt het vasten des Zaligmakers werkelijk te beſchouwen te zijn. Het vasten, gevoegd bij ſterke inſpanning van het denkvermogen, werkt, volgens Hierony-

mus en anderen, grootelijks op de verbeeldingskracht. Die staat van zinsverrukking moet men, evenwel, niet aanmerken als eene zoodanige afscheiding van ziel en ligchaam, waardoor eene bewusteloosheid aangaande den tegenwoordigen ligchamelijken toestand zoude te vooronderstellen zijn. Indien dus, door het strenge vasten, de toestand van Jezus verergerd werd, opende Hem deze verzwaring zijner omstandigheden in de woestijn eene zoo veel rijkere bron van verzachtenden troost en van edel vergenoegen, en was tot zijne voorbereiding voor den ophanden zijnde strijd bij uitnemendheid geschikt. Hierdoor werd Hij opgeleid tot dat vertrouwen op den Vader, 't welk zijne eenige toevlugt in dezen wezen konde: en welk een verhoogd genoegen moest Hem de dadelijke ondervinding van de Goddelijke trouw niet geven! Zoodanige oefening en sterking in het vertrouwen kwam onzen Heere bijzonder te stade bij de verzoeking. Van deze zijde werd Hij werkelijk door den verzoeker, in een gezigt, aangetast, en zijn vertrouwen wapende Hem tegen den strijd.

De eerste verzoeking, dan, was uit Jezus langdurig vasten en eindelijken honger genomen, en ingerigt om zijdelings wantrouwen op God in te boezemen. Doch 's Heilands vertrouwen zegevierde volkomen. In de tweede verzoeking werkte de booze geest op de verbeeldingskracht van Jezus, en stelde Hem de tinne des tempels te Jeruzalem zóó voor de aandacht, alsof Hij er zich werkelijk bevond: dit wordt eenigermate opgehelderd door de natuurlijke werking van het dierlijk *magnetismus*, waardoor iemand zich wezenlijk verbeeldt op eene plaats tegenwoordig te zijn, alwaar hij zich ligchamelijk niet bevindt; en hieruit wordt opgemaakt, dat de Satan geene wonderkracht behoefde, om Jezus in verbeelding elders te verplaatsen. Het oogmerk der verzoeking was, om Jezus, nogmaals en op eene andere wijze, tot eene wantrouwende proefneming aangaande de Goddelijke zorg voor Hem te bewegen. Dit ook mislukt zijnde, sloeg de Satan eenen geheel ande-

ren

ren weg in. Hij verwekte in 's Heilands geest eene, tot werkelijke verbeelding toe verhelderde, denkbeeldige tegenwoordigheid op een' hoogen berg, waarop, bij het uitzien in de ruimte en het hulpmiddel eener gezigtvertooning, zich eene uitgeſtrektheid van landen op het levendigst vertoonde, Hem eene koninklijke heerſchappij over dezelve belovende, indien Hij hem, als zijnen hoogſten bevorderaar, eerbied en hulde bewijzen wilde. Deze verzoeking werd, met eene gevoelige ergernis, afgewezen, en de Satan, beſchaamd, zag van verdere verzoeking af.

Nu veranderde het tooneel geheelenal. De Engelen kwamen, en dienden Jezus, namelijk door ſpijsverzorging. Dit was een werkelijk voedſel, 't geen Jezus, in geestverrukking blijvende, nuttigde; even gelijk de *magnetisch*-ſlapenden in hunnen afgetrokken toeſtand eten en drinken kunnen. Gelijk, nu, het vasten eene voorbereiding en leiding was geweest tot bevordering der onttrekking aan den gewonen ſtaat, zoo kan ook het genot van het aangebragte voedſel een natuurlijk medewerkend middel in de hand van God geweest zijn, om de terugkeering tot dien ſtaat te bevorderen.

Ten ſlotte van dit ſtuk wordt over het eindoogmerk van het geheele voorval gehandeld; zijnde, eensdeels, om het lot van Jezus, als mensch, met het lot der menſchen, zoo ver zulks zonder zonde mogelijk was, overeenkomſtig te doen zijn, en, anderdeels, om de voortreffelijkheid van Hem als mensch, boven het overige menschdom, in het helderſte licht te plaatſen: dus om Hem, als volmaakt geſchikt voor het groote werk der verzoening en verlosſing, openbaar te maken.

Ziet daar, hoofdzakelijk, het geheele beloop dezer zaakrijke en zeer uitgewerkte verhandeling, meestal met de woorden des ſchrijvers zelven, voorgedragen! Schoon het gevoelen niet nieuw is, hebben wij, echter, daar het, in meer dan één opzigt, anders gewijzigd, zeer ontwikkeld, en in een nieuw daglicht geplaatst is, gemeend, dat het groote belang der zaak

eene

eene meerdere uitvoerigheid vorderde. Wij, vóor ons, gelooven, dat de schrijver inderdaad heeft aangetoond, dat dit gevoelen verre de voorkeur verdient boven alle andere opvattingen. In eenige bijzonderheden zouden wij het met hem niet eens zijn: doch, om niet verder uit te weiden, houden wij alle aanmerkingen terug, die ook, trouwens, zijne wijze van opvatting in 't algemeen niet betreffen. Zwarigheden zal men altijd tegen dezelve kunnen maken; deze blijven uit den aard der zake steeds bestaan: dan, *dit* heeft, onzes inziens, de schrijver volledig aangetoond, dat die zwarigheden veel minder zijn, dan bij elk ander gevoelen, en dat dezelve geen onpartijdig vriend der waarheid en der H. schrift van het onderzoek behoeven af te schrikken.

De voortreffelijkheid van Jezus Leer boven die der Heidenen en Joden, en de noodzakelijkheid, om dezelve algemeen bekend te maken, geschetst op den 8 *October* 1816, *bij de eerste algemeene Vergadering van het Bijbelgenootschap te Vere, in de Luthersche Kerk, door* P. HONDIUS, *Predikant te Arnemuiden, en Secretaris van het Bijbelgenootschap te Vere. Te Middelburg, bij* J. J. van de Sande. 1817. *In gr.* 8vo. 19 *Bl. f* :-4-8

Leerrede, bij gelegenheid van de bekendmaking en gedeeltelijke invoering der veranderingen in de uiterlijke plegtigheden omtrent den heiligen Doop en het Avondmaal, door denzelfden, en bij denzelfden. 1818. *In gr.* 8vo. 20 *Bl. f* :-6-:

Daar is, nu zoo wel, als in den tijd der Apostelen, verscheidenheid van gaven in de Christelijke kerk, en in het bijzonder zijn de predikgaven der Christenleeraars, zoo wel wat het opstellen, als wat het opzeggen betreft, zeer verschillend. Men heeft er, die, in beide de opzigten, alles in zich vereenigen, wat den kan-

kanselredenaar volmaakt; doch zij zijn zeer weinigen. Verre de meesten hebben slechts het een en ander, dat hen onderscheidt en welgevallig maakt; en sommigen zijn, in alle opzigten, schaars bedeeld. Gelukkig, dat zelfs de man van geringe talenten zeer nuttig kan zijn, als hij ze wél aanlegt, en, bij eene getrouwe en ernstige dienstvervulling, een' gezelligen omgang en voorbeeldigen wandel voegt. Wij kennen zoodanigen, die aanhoudend met genoegen gehoord worden, waarachtig stichten, en hoogst geacht en zeer bemind zijn. Doch dit gaat alleen goed, wanneer zij zich beperken tot den dienst hunner gemeente, en zich daar niet verder buiten begeven, dan de noodzakelijkheid gebiedt. Maar, als zij, door het uitgeven hunner leerredenen, voor het geheele Christelijke publiek, dat hen niet, dan bij naam, leert kennen, hen niet hoort, niet weet, welke hunne uitwendige gaven zijn, en alleen hunne opstellen, zoo als zij zijn, beoordeelen kan, optreden; loopen zij meer gevaar, dan menig welligt denkt, doch, helaas! dikwijls, tot zijne schade, ondervindt. Men eischt thans van den Christenredenaar zoo veel meer, dan in vroeger tijd, en men heeft, sedert de laatste jaren, zoo vele uitmuntende leerredenen gemeen gemaakt, dat al, wat middelmatig is, een schouderoptrekken veroorzaakt, en dikwijls eene openbare ongunstige beoordeeling ondergaat. En deze is dan voor hen, welken ze treft, niet zelden van nadeeligen invloed, zoo wel op de achting, welke zij genieten, en op het nut, dat zij stichten, als op hunne toekomstige bevordering. Dit (dunkt ons) behoorde zulken zeer huiverig te maken. Zij moesten bedenken, dat het, om een opstel, bij enkel lezen, te doen behagen, eeniglijk op deszelfs *inwendige* waarde, dat is daarop aankomt, of het onderwerp belangrijk en weldoordacht, of de stof goed bewerkt en welgeordend, of het geheele stuk naar eisch gevormd, en tevens, of de wijze van voordragt behagelijk, de stijl beschaafd, de taal zuiver is, enz.; en zij moesten zichzelven, vooral als

zij *openbare en algemeene gelegenheidsleerredenen* in het licht willen geven, vooraf vragen: Draag ik daarin iets anders en gewigtigs voor; ſtel ik de zaken daarin in eenig ander en aangelegener licht, dan vermoedelijk, in ſchier alle gemeenten, mijne medebroeders gedaan hebben? Zal mijne rede dus, door de wijze van bijzonder inzigt van zaken, zonderling welgevallig kunnen zijn? Zal ik er eenig wezenlijk algemeen nut mede doen? Of zal ik, door de wijze van voordragt, bijzonderen lof inleggen, en mij van eenen voordeeligen kant bekend maken, enz.? En, indien zij zich dan daarop, in gemoede, geen ja kunnen antwoorden, dan moesten zij (dunkt ons) hunne ſtukken terughouden. Deden zij dit algemeen, eerlijke Recenſenten, die hen ongaarne benadeelen, en ongaarne iets zeggen willen, hetgeen hen, in hunnen kring, minder nuttig zou maken, zouden zich niet zoo dikwijls, ten aanzien van de beoordeeling hunner opſtellen, in onaangename verlegenheid vinden. — Wij ſchreven dit hier, om de boven bedoelden daarop algemeen opmerkzaam te maken, en het der overweginge van den Eerw. HONDIUS in het bijzonder ernſtig aan te bevelen. In hoe verre wij daartoe grond hadden, mogen onze lezers beoordeelen.

In de *eerſte* leerrede wil zijn Eerw. I. de voortreffelijkheid van JEZUS leer boven die der Heidenen en Joden *bewijzen*, en II. onze verpligting *betoogen*, om ze algemeener bekend te maken. Ziet hier, zoo veel mogelijk met des ſchrijvers eigene woorden, welk *vooreerst* zijn *bewijs* zij. — Grieken en Romeinen hebben zeer veel ſchoons over de *zedeleer* geſchreven; derzelver groote voorſchriften zijn ook aller menſchen harten ingedrukt: maar Grieken en Romeinen hebben zoo min, als Joden, die voorſchriften betracht: derhalve is de leer van JEZUS voortreffelijker. Och of dat gevolg wettiglijk had kunnen getrokken worden! Maar wie hoorde ooit, dat de *inwendige* voortreffelijkheid van eenig voorſchrift van deszelfs betrachting afhangt? En waar was dan de voortreffelijkheid van

JE-

JEZUS leer, in de duistere en zedelooze eeuwen des Christendoms? Geen woord wordt hier gerept van de verhevener drangredenen, waarmede JEZUS zijne *zedeleer* (welke geene andere was, dan de geheel reine leer der natuur) ter betrachting aandrong, en waarin hare voorname voortreffelijkheid bestaat. Niets wordt hier uit elkander gezet; niets eigenlijk bewezen. En van al het *leerstellige* van het Evangelie leest men hier eeniglijk en letterlijk: „Door de kennis van ons gedrag „en der Goddelijke regtvaardigheid was ons vooruit„zigt in de naderende eeuwigheid donker, somber, „hoe onzeker onze bestemming na dit leven, maar „dank, eeuwig dank zij de (n) Allerbarmhartigste (n) „voor die groote gedenkteekens zijner vergevingsge„zindheid Jezus en zijne leer, dat is voor ons alles, „wat wij voor ons leven en onze gelukzaligheid „noodig hebben." En nu volgt: „Wie kan den „roem van Gods grooten Zoon, onzen Zaligmaker, „regt verheffen, de taal is hier te arm, ik gevoel „mijn onvermogen om het voortreffelijke van de Eu„angelie leer onder woorden te brengen, hier vindt „elke geestelijke behoeftige zielenvoedzel, hier is „troost in leven en sterven." — Dit heet bij den Eerw. HONDIUS *bewijzen!*

Wat zijn *betoog* betreft: het loopt (wederom genoegzaam met zijne eigene woorden) aldus: Alle boeken kunnen wij des noods missen, maar de openbaring (dat zal de Bijbel zijn) niet. Wie is niet bereid, om dat Goddelijk licht door de geheele wereld te helpen verspreiden? Wij willen onder de baatzuchtigen, die misschien den hemel aan anderen misgunnen, niet gerangschikt worden, maar medewerken, door of werkelijke leden van het Bijbelgenootschap te worden, dan (of) wel door vrijwillige bijdragen onze goedkeuring te bewijzen. Laat ons volhouden, al is (N B) de bijval weinig. Sommigen verschoonen zich om geldgebrek; maar het bestaat niet. Onkundigen denken, er schuilt een bij in de roos: de regtzinnigheid loopt gevaar: zij

zul-

zullen nog andere bijbels laten drukken, enz. De groote hoop is onverschillig. Tegen dit alles nu wordt aangevoerd: „ Onverstand, gehuld in het tooisel van wel„ meenendheid, werkt tegen de bevolking van den he„ mel;" en: „ Van zulken, die den openbaren Gods„ dienst gering schatten, (en) den Bijbel wel tot „ pronk, maar niet tot gebruik in hunne woningen „ hebben, zal wel niemand onzer vooralsnog mede„ werking wachten. Indien nu hier iemand is," besluit de Redenaar, „ die in zijne toetreding tot het Bijbel„ genootschap verhinderd wordt door eene dier opge„ gevene of andere redenen, ô! dat ik hem dan mogte „ overtuigd hebben!" — Wij hebben daar weinig moed op: want tot zijne overtuiging is jota noch tittel aangevoerd, buiten hetgeen wij letterlijk hebben opgegeven. — Hetgeen in het slot nog volgt, is evenredig aan al het vorige.

De *tweede* leerrede heeft tot tekst I THESS. V: 21. *Beproeft alle dingen, en behoudt het goede.* De redenaar wil daarin bewijzen: 1. „ wij moeten, als rede„ lijke wezens, van ons verstand gebruik maken, om „ te weten, wat er aan te nemen, wat er te verwer„ pen is van hetgeen ons geleerd wordt; 2. wij willen „ er ons te meer van overtuigen, dat wij een billijke „ keus moeten doen, en *het goede behouden.*" In geen opzigt prijst zich de waarde van dit stuk boven het eerste aan. Integendeel het staat er, naar ons oordeel, nog beneden; en het zal dus wel onnoodig geacht worden, dat wij er meer van zeggen.

Aanwijzing van uitlegkundige Schriften, zoo over den geheelen Bijbel, als over bijzondere gedeelten van denzelven. IIde Deel, en IIIden Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij W. Brave. 1817. *In gr. 8vo. IV*, 448 *en* 328 *Bl. Te zamen f* 6-6-:

Wij hebben, in den vorigen jaargang van dit letter-

ter-

terkundig Tijdschrift, kortelijk verslag gedaan van het eerste deel dezes Bijbelwerks, en hetzelve, naar verdienste, aangeprezen. Hier hebben wij voor ons liggen het overige gedeelte des O. V., en het eerste stuk van het derde deel over het N. V., behelzende de drie eerste Evangelisten. Voor het tweede deel is gevoegd een kort en zakelijk voorberigt, waarin *en* over de behoefte *en* over den aard van dit werk gehandeld wordt. Ook worden er van tijd tot tijd nog eenige bijvoegsels beloofd. In ons verslag van het eerste deel hebben wij onzen wensch geuit, dat, tot gemakkelijker gebruik van het werk, boven aan iedere bladzijde de Bijbelboeken en hoofdstukken geplaatst waren. Dit is ook in de onderhavige stukken geschied. Voorts is de inrigting dezelfde, en dus, naar ons inzien, volkomen goed te keuren. Wij hebben, derhalve, op nieuw de vlijt en de naauwkeurigheid des Schrijvers met veel genoegen bewonderd. Dat er, echter, met alle aangewende moeite, somtijds iets vergeten of overgeslagen is, bevreemdt ons in geenen deele. Zoo hebben wij, b. v., over het boek der Psalmen in 't algemeen, bladz. 44—46, onder de oudere Uitleggers, vooral gemist *Paraphrasis in Psalmos, auctore M. Amycaldo, Salmurii*, 1662. en naderhand *Traj.* 1769. 4to., en onder de nieuwere *Psalmorum liber in versiculos metrice divisus, Fr. Hare. Lond.* 1736. gr. 8vo., en *Die Psalmen übersetzt von Mozes Mendelssohn, Berlin*, 1783. kl. 8vo., welke wel verdienden bijzonder aangeduid te worden. Ook zouden wij gaarne melding hebben zien gemaakt van *Joan. Aug. Starckii prologus criticus in Psalmos, Regiom. et Lipf.* 1776, 1777. 2 partt. kl. 8vo.; eindelijk van *Tituli Psalmorum, auctore M. Christoph. Sonntagio, Siluf.* 1687. 4to. en *Guil. Irhovii conjectanea in Psalmorum titulos, L. B.* 1728. 4to. Bij Psalm CXX—CXXXIV, bladz. 150, had ook melding gemaakt kunnen worden van *Eberh. Tilingii disquisitio de ratione inscriptionis XV Psalmorum, cet. Brem.* 1765. gr. 8vo. — Wij twijfelen niet, of de Schrijver zal wel, op

verscheidene plaatsen, nog meerdere algemeene en bijzondere nalezingen vinden, belangrijk genoeg, om naderhand, bij zijne beloofde bijvoegselen, uitgegeven te worden.

Dissertatio medica inauguralis *de multiplici Emeticorum in Medicina agendi ratione atque usu*, quam &c. publico et solemni examini submittit BONIFACIUS MOGGE POUS, *Filius*. Lugd. Bat. apud *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 1817. 4°. pp. 131. D. i. *Verhandeling over het veelvuldig gebruik en de verschillende werking der Braakmiddelen in de Geneeskunde.*

Dit wijdloopig geschrift draagt veel blijken van de aangewende vlijt en verkregene kunde des jongen Schrijvers; maar het draagt tevens veel blijken, dat het hem nog aan de gave mangelt, om zijne wetenschap regt te pas te brengen. Wanneer men over de *ipecacuanha*, den *tartarus emeticus* enz. als *braakmiddelen* schrijft, kunnen alle de andere eigenschappen dier geneesmiddelen, welke zij hebben, in eene kleinere gift of op eene andere wijze gegeven, niet in aanmerking komen. Als men de wijze van werking dier geneesmiddelen verklaren wil, is eene ontleedkundige beschouwing van alle vliesjes, kliertjes en vaatjes, welke in of om de ingewanden zijn, voor 't minst overbodig. Wij zijn overtuigd, dat de ijverige Schrijver dezer Verhandeling, wanneer eens zijn oordeel tot meerdere vastheid gekomen en zijne opgedane wetenschap wat beter *verteerd* is, zulks zelf zal erkennen; en dan verwachten wij van zijnen geest rijper en smakelijker vruchten.

Handleiding tot de Behandeling, Gezondheidsbewaring, en de Geneeswijze van de Ziekten der Paarden; door C. A. GEISWEIT VAN DER NETTEN, *Majoor der Kavallerij, en Instructeur bij de Koninklijke Militaire Rijschool. Te Amsterdam en 's Gravenhage,* bij de Gebroeders van Cleef. 1817. *In gr. 8vo.* *f* 4-:-:

Met dit deel en onder dit opschrift besluit de Heer VAN DER NETTEN zijn belangrijk *Handboek der Paardenkennis, ten dienste van den Burger- en Krijgsstand*, hetwelk reeds in het jaar 1811 werd uitgegeven, en waarop het bovengenoemde ten vervolge moet dienen. De latere afwerking van dit stuk, hetwelk met het vorafgegane een zoo veel mogelijk volledig geheel poogt daar te stellen, is zeker niet aan gebrek van aanmoediging, maar aan de wisselvalligheid der tijdsomstandigheden, in welke de Schrijver niet weinig gedeeld heeft, toe te schrijven. Wij gelooven echter, dat het publiek door deze vertraging niet verloren, maar veeleer gewonnen heeft; daar de Heer VAN DER NETTEN, door zijne verschillende betrekkingen, sedert den tijd, dat hij het eerste werk uitgaf, veel gelegenheids zal gevonden hebben, om zijne toen reeds gevestigde kundigheden door ondervinding verder uit te breiden, en zijne op dezelve rustende waarnemingen te vermenigvuldigen. Het bestek eener beoordeeling, die uit haren aard reeds uitvoeriger dan gewoonlijk zal worden, gedoogt niet, meer hiervan te zeggen; terwijl wij nogtans onzen wensch niet kunnen verbergen, dat de Schrijver van dit werk het publiek desgelijks een geschenk wilde doen met het verhaal zijner ontmoetingen in den noodlottigen *Russischen* oorlog, en vooral zijner daarop gevolgde gevangenschap op de uiterste grenzen van het *Russische* rijk, alwaar zich aan hem zeker veelvuldige gelegenheid heeft aangeboden, om ook andere be-

belangrijke waarnemingen te doen, behalve die in het vak, waarvoor hij, en met regt, zoo zeer is ingenomen.

Ons nu voorts bepalende tot de beoordeeling van dit dus te noemen tweede deel, willen wij bij hetzelve, om het belang der zaak, eenigzins vertoeven. Vooraf, echter, meenen wij eene vraag te moeten beantwoorden, welke wij door velen als gedaan onderstellen, en welker beantwoording van invloed op de beoordeeling moet zijn. Hoe! hooren wij vragen, een Krijgsman onderneemt, als schrijver van een geneeskundig werk op te treden? Alleen aan het uitwendige blijvende hangen, zien wij deze vragers alreeds, meesmuilende, met het: *ne sutor supra crepidam* gereed; en het is zeker, dat, zonder nadere inzage van het werk, en terwijl men den Schrijver oppervlakkig met den gewonen krijgsman vergelijkt, het moeite zal kosten, om, onbevooroordeeld, het ware en juiste oordeel te vellen. Dit, echter, zal niemand onberaden doen, die zich herinnert, dat, hoezeer onder dezen stand zulke kundigheden zeer zeldzaam voorkomen, het nogtans niet aan voorbeelden ontbreekt van menschen, die met het regte gebruik van den degen ook dat der pen weten te vereenigen; en hebben wij in *Duitschland* eenen PILGER en TENNEKER, hoezeer krijgslieden van beroep, met roem in het vak der Veeärtsenijkunde zien optreden, waarom zouden wij aarzelen, bij eenen Landgenoot datgene als mogelijk te onderstellen, waarvan wij ons bij onze *Duitsche* naburen nog dagelijks uit derzelver schriften kunnen overtuigen?

Gebrek aan bekwame mannen in het vak der Dierartsenijkunde; volstrekt gemis van eenige inrigting, hoegenaamd, in ons land, ter opleidinge tot dit zoo nuttige vak; behoefte aan eenig, naar den geest des tijds berekend, oorspronkelijk werk in onze taal over deze wetenschap, — zie daar, blijkens de Inleiding, zoo vele drijfveren voor den Schrijver tot het ondernemen, bewerken en uitvoeren eener

taak,

taak, waarvan hij het moeijelijke genoegzaam ſchijnt gevoeld te hebben. Van nabij bekend met het nadeelige, voortvloeijende uit het gemis van het ſtraks genoemde, moest de Schrijver, bij zijnen ijver en liefde voor dit vak, zich als gedrongen en geroepen voelen, om, zoo als men zegt, het ijs te breken; en al ware dit maar de eenigſte verdienſte van het werk, zoo verdiende zulk eene onderneming reeds lof. Intusſchen erkent hij te gelijk het moeijelijke, voor hem in de volvoering derzelve gelegen, en tevens openhartig, dat, zonder de hulp van verſcheidene verdienſtelijke, ook in het vak der Veeärtſenijkunde ervarene, Geneesheeren, zijn werk veel van deszelfs tegenwoordige waardije zoude gemist hebben.

De meer door ondervinding dan wel door beſpiegeling verkregene kundigheden van den Schrijver in dit vak, en het hoofdoogmerk, waartoe dit boek geſchreven is, namelijk voor dezulken, die meer werkdadige hulp dan beſpiegelenden raad behoeven, hebben in dit werk derhalve ook zoo veel mogelijk doen vermijden, alwat niet regtſtreeks van eenig werkelijk nut kon zijn; terwijl nogtans, met voorbijgang van gewaagde ſtellingen, de Schrijver gemeend heeft, hier en daar iets van het beſchouwend gedeelte der Geneeskunde te moeten bijvoegen, ten einde daardoor derzelver uitoefening meer toe te lichten en gemakkelijk te maken. Men leze in de Inleiding verder, hetgeen de Schrijver, zoo wel over dit, als eenige andere daadzaken, bijbrengt; en wij wenſchen met hem, dat een verlicht Beſtuur bij voortduring met nadruk zal blijven voortgaan, met de algemeen hier nog heerſchende gebreken weg te nemen, en, door het in werking brengen van nuttige inrigtingen, het aanleeren der voor deze gewesten zoo belangrijke als noodzakelijke Veeärtſenijkunde te bevorderen, ten einde wij ook in dit opzigt niet langer bij onze naburen achterblijven, en de leergierige op den vaderlandſchen grond vinde, wat hij tot heden op vreemden bodem moest zoeken.

Genoeg van hetgeen ter inleidinge gezegd wordt; geven wij nu eenig overzigt van het geheel.

Doelmatig wordt het werk begonnen met een overzigt der meest bekende en te gelijk nuttigste werken, welke over de Paardenkennis en derzelver geneeskunde handelen. Wij kunnen deze wijze van behandeling, welke thans meer in zwang geraakt, niet genoeg ter navolginge aanprijzen; en de Schrijver heeft door deze vrij volledige lijst een zeer goed overzigt gegeven van hetgeen, in onderscheidene landen en verschillende talen, bijzonder tot de Paardenkennis en derzelver ontleed- en artsenijkunde betrekking heeft. Deze opgave wordt nu door den inhoud gevolgd, welken wij, met vermelding der voornaamste verdeelingen, zullen opgeven; hier en daar stilstaande bij het een en ander, hetwelk wij meenen bijzondere aandacht te verdienen, of ook om eenige kleine aanmerkingen met bescheidenheid voor te stellen, waar wij van den Schrijver mogten verschillen.

(*Het vervolg hierna.*)

De Aarde en hare Bewoners, volgens de nieuwste Ontdekkingen, naar het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMAN. *IIde Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn, 1817. *In gr.* 8*vo. VIII en* 342 *Bl. f* 2 - 18 - :

Het tweede deel van dit zeer belangrijke werk behelst niet minder gewigtige en onderhoudende stof dan het eerste. Zagen wij dáár het geboorteland der *Neger*-slaven, hunne gevangenneming of opkooping, en wegvoering te land en ter zee; wij ontmoeten hen hier in het land hunner vreemdelingschap, hetwelk zij voor onze kunstbehoeften met hun zweet, en maar al te dikwijls met hun bloed, besproeijen, namelijk in *West-indië*, of de groote eilandsgroep tusschen *Noord*- en *Zuid*-

Zuid-Amerika. De befchrijving hiervan is eerst *natuurkundig*, namelijk een kort doch zeer onderhoudend verflag van de natuurverfchijnfelen in die gewesten; daarna een vlugtig overzigt van elk dier eilanden in het bijzonder; vervolgens de mensch, of berigten nopens den natuurlijken en zedelijken toeftand der bewoners van *Westindië*, zoo wel *Caraïben*, *Europeanen*, *Creolen*, *Negers*, als *Mulatten* en andere gemengde rasfen. Vervolgens komen de *ftapelwaren* van *Westindië* in aanmerking, namelijk fuiker, katoen, indigo, koffij, cacao, piment, gember, *Roucou* of *Orleans* en aloë, en ten flotte eenige merkwaardigheden uit de Natuurlijke Historie van *Westindië*. Overal ziet men de beste bronnen gebezigd, en uit den overvloed van reizen naar die gewesten het voornaamfte en belangrijkfte gekozen.

Zie daar eene opgave van den hoofdinhoud dezes tweeden deels. Doch zouden wij het bij dit dorre geraamte — 't welk niet eens een geraamte mag heeten — laten berusten? Dit zou der waarde des werks te kort gedaan zijn. Ons geweten als *Recenfenten* verpligt ons, den Lezer nog, als ftaaltjes van het fchoone en belangrijke, dat hij in dit boek fchier op elke bladzijde zal ontmoeten, eenige bijzonderheden van onderfcheiden' aard mede te deelen.

Tusfchen *Europa* en *Westindië* zijn geheele vlakten des Oceaans met zeegewasfen befchaduwd, en als met een tapijt bedekt, dat de fchepen naauwelijks in ftaat zijn te klieven, (de *Kroosze.*) Hier vindt men tallooze infekten, zeewormen, kuit van visfchen en fchelpdieren, en de *embryo's* der Ammonshorens, (bl. 8.) Tusfchen de eilanden vindt men *onderzeefche tuinen*, (niet *onderaardfche*, gelijk er verkeerdelijk ftaat.) Het water is zestig voet diep volkomen helder; en door dien natuurlijken fpiegel ziet men zeeflakken, visfchen, en zeegewasfen van de heerlijkfte kleuren beneden zich, terwijl het vaartuig als in de lucht zweeft, (bl. 7. 8.) De orkanen in deze fchijnbaar zoo

ſtille wateren zijn echter ſomtijds allergeduchtst. „ Een „ ooggetuige verhaalt, dat hij, bij den orkaan op *Jamaïca* (in 1692), meer dan driehonderd openingen of „ ſpleten in den grond gezien heeft, waarin verſcheidene menſchen wegzonken. Eenigen ſtaken, met de „ helft van hun ligchaam, boven den grond uit, en „ werden door de ſpleten van den aardbodem deerlijk „ gekwetst; anderen, daarentegen, ganſchelijk verzwolgen, maar kwamen, door de verſchrikkelijke „ ſtortregens, weder te voorſchijn. Tienduizend morgen, geheel bebouwd en beplant, zonken plotſeling „ weg; een oorlogſchip werd tot boven de gevels „ der huizen omhoog geſcheurd; hetzelve viel echter „ niet om, en de menſchen, die er in waren, bleven „ op de zonderlingſte wijze bewaard. Deze orkaan gaf „ aan het eiland als 't ware eene geheel andere gedaante," (bl. 24). Te geloofwaardiger wordt dit berigt door het verhaal van de rampen, die nog onlangs aan zoo vele menſchen in de kleine *Antilles*, vooral te *St. Lucia*, het leven gekost hebben. — Ook aan vergiften is het ſchoone klimaat dezer eilanden maar al te rijk. Op *Porto-Rico* deed de welige grond den *Mancanille*-boom tieren, wiens ſap zoo vergiftig is, dat één droppel van hetzelve terſtond blaren trekt. Wanneer men den boom omhakt, moet men neus en mond met een' doek omwinden, en de oogen afwenden of ſluiten; want één droppel maakt voor uren lang blind, (bl. 47.) — Men vindt op *Jamaïca* wilde paarden; *misſchien in geen land ter wereld even als hier*, zegt de Schrijver (bl. 50), zekerlijk bij vergisſing; want in *Zuid-Amerika*, omſtreeks *Buenos Ayres*, zwerven wilde (wildgewordene) paarden in ontelbare kudden. Op *Jamaïca* voert de leidhengst, even als een herdersvorst, zijn huisgezin naar de gegravene waterputten, laat geen vreemd paard bij den put, en vergunt ook aan geen der zijnen, op zijde af te wijken. Heeft hij zijn' dorst geleſcht, zoo tracht hij de zijnen weder in veiligheid voor zich heen te drijven. — Op *Trinidad* is een

een *Asphalt-* (of aardpek-) meer van drie *Engelsche* mijlen of een uur omvang, en vijftig voeten boven de oppervlakte der zee, in eene landstreek van *vulkaansche* asch en slekken. — Het voornaamste menschenras op de *Antilles*, ten minste 3 millioenen sterk, is door de *Spanjaarden* op de wreedaardigste wijze omgebragt. Eene hunner gewoonten verdient opmerking, daar wij dezelve bij de onlangs door de Kapiteins LEWIS en CLARKE ontdekte Volken van *Noord-Amerika* aan de Zuidzee, bij den mond der Rivier *Columbia*, ook vinden: het zamendrukken van het voorhoofd der kinderen, (bl. 77.) Tevens zijn de genoemde Zuidzeebewoners, hoe verre ook van *Westindië* verwijderd, nogtans, even als de vernielde stammen, zacht, vreedzaam van aard, en vriendelijk omtrent vreemdelingen. Zou men hier aan geene overeenkomst van geslacht mogen denken? — Worden de *Negers* op deze wijze niet uitgeroeid — gelijk het belang hunner Heeren trouwens hiermede strijdt — zoo verloor *Afrika* toch, toen de ontmenschte slavenhandel in vollen bloei stond, *jaarlijks* over de 100,000 van dit zwarte menschenras op eene geweldige wijze, die hetzij op de slavenschepen, hetzij in *Westindië* door mishandelingen of overmatigen arbeid wegstierven, (bl. 132.) Op *St. Vincent* hebben de *Negers* zich onafhankelijk gemaakt, en hun omgang met de *Caraïbische* schoonen heeft de *zwarte Caraïben* voortgebragt, die zich hebben weten onafhankelijk te maken, (bl. 115.) Maar in de Koloniën worden, bij alle de menschelijke wetten, voor hen gemaakt, nogtans zoo wel de Veld- als Huis *Negers* somtijds onmenschelijk behandeld, de laatsten vooral door de *Creoolsche* vrouwen. Zekere Mevrouw te *Suriname* — o, waarom moest deze tijgerin den *Hollandschen* naam dragen! — rukte eens een kind, dat in hare tegenwoordigheid huilen durfde, uit de armen der moeder, en hield het in 't water, tot het verdronk; de moeder wilde het naspringen, en Mevrouw — liet haar daarvoor slagen geven. Wij hadden met den Schrijver wel gewenscht, dat dit gedrogt door STEDMAN genoemd, en nog liever, dat het ook in 't water geworpen ware, (bl. 160.) Hoe kan de Heer ZIMMERMAN zelf, na zulke daadzaken, nog aarzelen omtrent de noodzakelijkheid der afschaffing van eenen handel, die duizenden onzer zwarte broederen in de magt van zulke gele duivelinnen plaatst? Het als een *naschrift* dienende berigt, wegens den toestand van

Haïti of *St. Domingo*, (bl. 334—342) kon federt het afdrukken des *Hoogduitschen* werks met verscheidene bijzonderheden verrijkt zijn geworden, waartoe de bekwame Vertaler wel in staat ware geweest, zoo als: de verheffing van CHRISTOPHE tot Koning, deszelfs pogingen tot verbetering en beschaving zijner Onderdanen enz., waarvan de voortreffelijke *inaugurële Dissertatie* van den Heer NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL, over het afschaffen van den slavenhandel en de slavernij (*), aan het slot zoo vele wetenswaardige bijzonderheden oplevert. Reeds vóór de *Negers* op *St. Domingo*, had een gedeelte der slaven op *Jamaïca* zich vrij gemaakt, en, onder den naam van *Maron-Negers*, een Gemeenebest opgerigt, even als in *Suriname;* doch werden beide te onder gebragt en tot verhuizing gedwongen, (bl. 168—195.)

Wij zullen den Schrijver in de bijzonderheden aangaande den suiker-, katoen- en koffijbouw niet volgen, daar die meest ook van elders bekend zijn. Doch kunnen wij zijne voortreffelijke *Methode* niet met stilzwijgen voorbijgaan, om, als ter inleidinge bij eenig punt der Natuurlijke Geschiedenis, door hem behandeld, andere daarmede in verband staande belangrijke zaken op te halen, die ter vermeerdering van onzen eerbied voor den grooten Schepper, en van onze inzage in de groote werken der Natuur, moeten dienen. Zoo spreekt hij, bij de opnoeming der voordeelen van de suiker, eerst over die van den smaak, wreekt dit zintuig, door velen met woorden versmaad, met de daad gevierd, van deze minachting, door de aanstipping der onmetelijke werkzaamheid, welke het aan de Maatschappij bijzet; toont echter tevens de wijze inrigting aan, dat de eenvoudigste spijzen, en die den smaak het minste prikkelen, voor de gezondheid en het voedsel het dienstigste zijn, (b. v. alle de meelspijzen) en tevens, door hare algemeene verspreiding, tot voortplanting van het menschelijk geslacht over den ganschen Aardbodem het krach-

(*) *Dissert. Histor. Politica inauguralis, de servorum Afrorum commercio, eoque recte sublato, necnon de Afrorum servitute penitus tollenda. Lugd. Bat.* 1816. Dit stuk, het gewrocht der vlijtigste nasporingen, onderscheidt zich ongemeen voordeelig boven honderd andere terstond vergetene geschriften van dien aard.

krachtigste middel aanbieden. Prikkelende specerijen, daarentegen, zijn slechts op enkele plaatsen noodig en aanwezig. De suikerstof echter, de nuttigste kruiderij, is over de geheele Aarde in eene menigte planten verspreid. De bijen lezen die (den honig) uit de bloemen, en brengen tevens het mannelijk zaad ter bevruchting bij de vrouwelijke deelen over, gelijk hier uitvoerig en treffend (bl. 221 en verv.) wordt aangetoond. — Dus wordt ook, bij gelegenheid van de trekkende krabben, of *turlurux*, in 't algemeen over de trekkende dieren, zoo als de *Siberische* ratten, de *Lemings*, de trekvogels, de zalmen en andere zeevisschen gehandeld. (Men h. d er ook de *Noord Amerikaansche* buffels en eenige soorten van eekhorentjes kunnen bijvoegen. Behalve met deze reizende krabben, maakt ons de Schrijver nog bekend met een' anderen landkreeft, de *Soldaat* genoemd wegens zijnen krijgshaftigen aard, en de *Diogenes* uit hoofde van zijne woning met het achterlijf in eene schaal of slakkenhuisje, — met twee vogelsoorten, den witkoppigen adelaar, die zelf niet visschen kan, maar de visschen uit den bek des vischdiefs in 't vallen weet op te vangen, en eene zeezwaluw, *Diablotin* geheeten, — eindelijk met twee kruipende dieren, de *Leguan*, eene hagedis van zes voet, en de zeeschildpad, een dier soms van 800 ponden, dat 100 menschen kan voeden, en door de *Remora*, een vischje, dat zich aan hem vastzuigt, gevangen wordt.

Het bovenstaande zal genoeg zijn, om een denkbeeld van dit werk te geven. Hier en daar in ons verslag hebben wij eene enkele misstelling, zoo 't ons voorkwam, trachten te verbeteren. Wij hopen eerlang in staat te zullen zijn, een derde deel aan te kondigen van deze pit en merg uit de beste nieuwe Reisbeschrijvingen.

Recherches historiques et littéraires sur la langue Celtique, Gauloise et Tudesque; par M. J. DE BAST, *Chanoine de la Cathedrale et Curé de St. Nicolas de Gand, Membre de l'Institut de Hollande, de l'Académie de Leyde, de Zélande etc.* Pour servir de supplement au *Recueil d'Antiquités.* II Volumes. à Gand, chez *J. N. Houdin.* 4to. 1815, 1816. pages XXIV, 295.

Onder de geleerde beoefenaars der vaderlandsche taal, oudhe-

heden en gefchiedenisfen in de zuidelijke provincien van het Koningrijk verdient, buiten twijfel, de Heer J. DE BAST, Kanonik der Cathedrale en Pastoor van St. Nikolaas te *Gent*, eene der aanzienlijkfte plaatfen. Zijn voortreffelijke arbeid intusfchen, daartoe betrekkelijk, is in de noordelijke provincien van het rijk tot dus verre niet naar verdienften bekend, daar de Redacteurs der onderfcheidene letterkundige Tijdfchriften, aldaar in het licht verfchijnende, zich tot hiertoe weinig bekommeren, om de belangrijke voortbrengfelen van geleerden, in de zuidelijke provincien woonachtig, ter kennisfe van hunne lezeren te brengen. Om dit verzuim, naar zijn oordeel weinig gefchikt, om den band van broederlijke vereeniging tusfchen de bewoners der verfchillende gedeelten van ons Koningrijk naauwer toe te halen, zoo veel in hem is, althans eenigermate te herftellen, is de fchrijver van deze aankondiging te rade geworden, door middel van dit Maandwerk, het boven vermelde gefchrift van den Heer DE BAST aan zijne medeingezetenen der Noord-Nederlandfche gewesten, in deszelfs waarde, bekend te maken, en daarbij een verflag te voegen van eene verzameling van *Meditatien op den lijdenden en fiervenden Jefus*, eenige jaren vroeger door denzelfden Schrijver in het licht gegeven, welke, zoo wegens haren inhoud, als inzonderheid om hare belangrijkheid voor de kennis der tegenwoordige Vlaamfche taal, hoogst merkwaardig zijn.

Wat dan in de eerfte plaats het boven aangekondigde werk betreft, hetzelve moet, blijkens den titel, ten vervolge ftrekken op een vroeger werk van denzelfden Schrijver, getiteld: *Recueil d'Antiquités Gauloifes et Romaines dans la Flandre proprement dite*; van welk werk in den jare 1808 eene tweede, merkelijk vermeerderde uitgave in het licht verfcheen. — Na eene Opdragt aan zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, in welke eene zeer hoog geftemde lofſpraak van PHILIPS VAN BOURGONDIE, onder den bijnaam van *den Goeden* bekend, opmerkelijk is, volgt eene Inleiding, waarin de Schrijver het doel van zijn werk ontvouwt. Hij begint met de opmerking, dat, bij gebrek aan eenigzins voldoende befcheiden, van den oorfprong der Celten, Germanen en Galliers niets zekers te zeggen valt. Het is echter waarfchijnlijk, dat de genoemde volkeren een' gemeenen oorfprong hebben en hunne taal in den grond dezelfde is. Dit

laat-

laatfte, en te gelijk de gemeenfchap der Vlaamfche of Nederlandfche taal met die der Celten, Germanen en Galliers, historisch te betoogen, is het voorname doel, 't welk de Schrijver zegt zich in dit werk voor te ftellen. Van de talen dezer drie volkeren is waarfchijnlijk die der Celten voor de oudfte te houden, fchoon de zaak niet ftellig beflist kan worden. Uit de Celtifche taal zijn hoogst waarfchijnlijk verfcheidene woorden in de Griekfche, gelijk mede in de Latijnfche taal overgegaan. Na verder gezegd te hebben, dat hij niet ten oogmerk heeft, de Celtifche taal in alle veranderingen, welke zij ondergaan heeft, te volgen, 't welk niet zonder het fchrijven van eene volkomene gefchiedenis der Celten mogelijk wezen en ook dan nog meermalen flechts tot gewaagde gisfingen zou leiden, fchetst de Schrijver in bijzonderheden de hoofdzaken, welke hij voorheeft in dit werk te ontvouwen, ten einde de gegrondheid der voorgedragene ftelling in een helder licht te plaatfen. Het zou ons te lang ophouden en komt ons ook minder noodzakelijk voor, alle deze bijzonderheden te vermelden. Genoeg zij het derhalve in 't algemeen te zeggen, dat ook dit gedeelte der Inleiding, even als het voorgaande, bewijzen draagt van de uitgebreide belezenheid en oordeelkundige naauwkeurigheid des geleerden Schrijvers.

Het werk zelve, waartoe wij thans overgaan, is in onderfcheidene hoofdftukken verdeeld, waarvan elk een bijzonder opfchrift heeft. Het eerfte, ten titel voerende: *De Celten, de Germanen, de Galliers*, bevat onderfcheidene getuigenisfen der ouden ten bewijze, dat zij den naam van Celten aan de Galliers en die van Celtica aan Gallie gegeven hebben, en dat velen dezen naam ook tot de Germanen en een groot deel van Europa hebben uitgeftrekt. — In het tweede wordt mede door getuigenisfen der ouden bewezen, dat de Britten, althans die, welke de kusten, tegenover Gallie gelegen, bewoonden, dezelfde taal met de Galliers fpraken en in alles groote overeenkomst met hen hadden. Zelfs ontmoet men in Britannie de namen van Belgen, Atrebaten en Parijzenaars. — Het derde bevat het bewijs, dat, fchoon de Galliers ook in verfcheiden ftaten verdeeld waren, zij echter, ten tijde van JULIUS CAESAR, eene gemeene taal hadden; welk bewijs uit de algemeene zamenkomften, onder hen in gebruik, uit de gewoonte der Druiden, die te gelijk priesters en regters

ters waren, om eens in 't jaar zich op eene bepaalde plaats te vereenigen, ten einde over bijzondere perfonen, die hen van alle oorden kwamen raadplegen, regt te fpreken, uit den gelijken uitgang eindelijk van vele eigennamen van verfchillende Koningen en Heeren van het land wordt afgeleid. — Hierop volgt, ten vierde, eene aanwijzing, dat de overblijffelen dier algemeene taal bewaard fchijnen te zijn in Armorica of Neder-Bretàgne en in de Graaffchappen Wallis en Cornwallis in Engeland. — In de vijfde plaats wederlegt de Schrijver het gevoelen derzulken, die, op grond van eene plaats van CAESAR, waar hij meldt, dat in de legerplaats der Helvetiers tafelen, met *Griekfche letteren* befchreven, gevonden worden de Griekfche taal voor de algemeene taal der Galliers houden; doch dit bewijst, volgens de juiste aanmerking van den Heer DE BAST, alleen, dat het Griekfche letterfchrift bij hen in gebruik was. — Hierop wordt, ten zesde, op onderfcheidene en allezins voldoende gronden aangetoond, dat de oud-Gallifche taal in den grond dezelfde was met de Duitfche. — Een Glosfarium van de Bretonfche taal van Engeland en die van Frankrijk moet, in de zevende plaats, ter bevestiging van het laatst beweerde ftrekken. Hetzelve is getrokken uit de groote woordenboeken der Celtifche en Bretonfche taal van ROSTRENEN en LE PELLETIER, en bevat een vrij aanzienlijk aantal woorden, welke de genoemde talen met het Hoogduitsch en het Vlaamsch of Hollandsch gemeen hebben. Bij het Bretonfche *mam* had ook het Nederlandfche *mem* kunnen opgeteekend worden, 't welk in Vriesland vooral zeer dikwijls gehoord wordt. — Vervolgens worden de oorzaken zeer goed ontwikkeld, waaruit zoo vele verfchillende tongvallen in de Celtifche, Germaanfche en Gallifche taal ontftaan zijn, en natuurlijk ontftaan moesten; waarop de gemeenfchap der Celtifche, of Gallifche, en Duitfche taal betoogd wordt, door de aanvoering van een aantal oude Gallifche woorden, die, het zij bij eenig oud Latijnsch fchrijver, het zij bij lateren, met een' Latijnfchen uitgang voorkomen, als zijnde de eenige overblijffelen der Celtifche taal, welke tot onze tijden zijn bewaard gebleven. Van dien aard zijn de woorden *adelinga*, *ambacti*, *bannus*, *bannum* en vele andere, welke door den Schrijver, met aanvoering der plaatfen, waar zij gevonden worden, en bijvoeging der noodige verklaringen, worden bijge-

gebragt. Opmerkelijk bovenal is het woord *Isarnodurum*, 't welk bij een ongenoemd schrijver van het leven van den H. EUGENDUS uit de zesde eeuw voorkomt, waar hij van dezen verhaalt, dat hij geboren werd niet verre van een dorp, waaraan het oude Heidendom, om de vermaardheid en sterke sluiting van eenen tempel, door het bijgeloof ten hoogste vereerd, den naam van *Isarnodurum*, d. i. *ijzeren deur*, gegeven heeft. Tot de opgegevene woorden behoort verder ook het woord *bulga* in den zin van *zak*, 't welk in de Gallische taal *bulge* of *bolge* luidde. Hierbij had nog kunnen opgeteekend worden, dat bij de Mesogothen *balgs* mede voor *zak* gebruikt wordt. — De taal der laatstgenoemden, ons in de Mesogothische overzetting der Evangelien door ULPHILAS, een' schrijver der vierde eeuw, bewaard, wordt vervolgens door den Heer DE BAST, insgelijks met bijbrenging van eene vrij aanzienlijke lijst van woorden, bewezen mede Duitsch te zijn; een bewijs, dat voor ons van minder belang te achten is, daar zulks bij ieder eenigzins geletterden onder de Noord-Nederlanders, na den geleerden arbeid van TEN KATE, eene uitgemaakte en algemeen bekende zaak is. — Van meer belang is het daarop volgende betoog, dat ook de taal der Longobarden de Duitsche was, 't welk door verscheidene getuigenissen uit de schriften van PAULUS WARNEFRIDUS, ook onder den naam van PAULUS *den Diaken* bekend, een' schrijver der achtste eeuw, die een Lombardier van geboorte was, bewezen wordt. — Na voorts nog met een enkel woord van de taal der Angel-Saxen, als mede tot de Duitsche taal behoorende, gesproken te hebben, staat de Schrijver meer uitvoerig stil bij het betoog, dat de Suio-Gothische taal insgelijks een tongval is der Celtische taal; ten welken einde hij eene breede lijst van woorden laat volgen, getrokken uit het bekende *Glossarium Sui-Gothicum* van den geleerden Zweed IHRE, welke met Vlaamsche of Nederlandsche woorden eene blijkbare overeenkomst hebben. — Hetzelfde wordt vervolgens op gelijke wijze mede van de IJslandsche taal aangetoond, waarvan de proeven uit de Grammatica dier taal, door RUNOLFUS JONAS opgesteld en door HICKESIUS vermeerderd, genomen zijn. — Ook de wonderbare overeenkomst tusschen de oude Perzische en Duitsche taal wordt door den Schrijver niet onopgemerkt voorbijgegaan, maar integendeel door een aantal wel-

ge-

gekozene voorbeelden opgehelderd, en daarbij nog gevoegd, dat die overeenkomst zich niet slechts tot het bezit van een aantal gemeenschappelijke woorden bepaalt, maar ook in de gelijkheid van vele grammaticale vormen zigtbaar is. Bij deze gelegenheid wordt ook eene dergelijke overeenkomst niet verzwegen, welke de geleerde M. F. SCHLEGEL tusschen de Perzische en Hoogduitsche en de Sancritische taal heeft aangewezen. Eindelijk wordt, ten besluite van het eerste Deel, nog door de opgave van een aantal woorden getoond, dat de taal van het Taurische Chersonesus (het tegenwoordige Schiereiland van klein Tartarije) insgelijks weinig van de Vlaamsche of Nederlandsche taal verschilt.

Het tweede Deel wordt geopend met eene historisch-wijsgeerige schets van de invoering der Latijnsche taal in Gallie, vooral sedert den tijd van JULIUS CAESAR. De landtaal werd echter door dezelve niet geheel verdrongen, maar bleef, inzonderheid op het platte land, nog vrij algemeen in gebruik; gelijk eene plaats uit het Romeinsche wetboek, onder den naam van *Digesta* bekend, ten aanzien der derde eeuw althans, duidelijk leert. — Het langst hield zij, zoo als in de tweede plaats opzettelijk wordt aangewezen, onder de Belgen stand, wegens derzelver afgelegenheid en mindere gemeenschap met de Romeinen. Vooral heeft in het noordelijk gedeelte van Belgie, aan Germanie grenzende, de Latijnsche taal mindere voortgangen gemaakt. Behalve de nabuurschap der Germanen en andere redenen, heeft tot instandhouding der Nederlandsche taal in deze gewesten ook grootelijks medegewerkt de overbrenging naar dezelve van een groot deel der Saxers, in het begin der negende eeuw, op bevel van KAREL DEN GROOTEN, geschied. — Hierop houdt de Schrijver zich bezig met het betoog, dat, terwijl onder de Franken, met de Galliers vermengd, de gemeene Romansche taal, uit eene verbastering van het Latijn gesproten, meer en meer veld won, de Duitsche taal de hoftaal bleef bij de Koningen van Frankrijk uit het eerste stamhuis, en in 't bijzonder met de ontvouwing der loffelijke bemoeijingen van KAREL DEN GROOTEN, zoo ter verspreiding der letteren en wetenschappen in 't algemeen, als inzonderheid ter beschaving en verbetering der Duitsche taal. — Op deze ontvouwing laat de Schrijver een aantal belangrijke aanmerkingen, rakende den oorsprong en de verspreiding der

Romansche taal of het zoogenaamd boersch Latijn, volgen. De Romeinen namelijk, meesters van Gallie geworden, stelden de inwoners onder de verpligting, om hunne taal te leeren. Dan deze verloor onder de Galliers weldra hare zuiverheid, zoo door de inmenging van vele uitheemsche woorden, als door de verwaarloozing van hare grammaticale vormen. Hieruit ontstond eene nieuwe taal, de Romansche of ook wel de boersch-Latijnsche geheeten, welke onder de oude bewoners van Gallie meer en meer verspreid raakte, en ook door de Franken, na hunne overmeestering van dat land, ten gevolge van hunne menigvuldige verbindtenissen met deszelfs vroegere ingezetenen, die hen zoo in aantal als in mate van beschaving merkelijk overtroffen, van lieverlede zoo algemeen werd aangenomen, dat zij ten laatste de Duitsche taal in Frankrijk geheel verdrong. Van daar, dat met het begin van het derde koninklijke stamhuis, of met het laatst der tiende eeuw, van deze laatste geen gewag meer gemaakt wordt. De Romansche taal daarentegen, waaruit later de tegenwoordige Fransche taal gevormd werd, was niet slechts de taal van het hof, gelijk van het volk, maar werd ook gesproken in alle oorden van Europa, waar de Franschen met hunne wapenen doordrongen. WILLEM DE VEROVERAAR voerde het gebruik daarvan in de elfde eeuw in Engeland in, waar zij de taal van het hof en der regtbanken was. Het Koningrijk van Napels ontving dezelve van ROBERT GUISCARD en andere Normandische Heeren, die, na de verdrijving der Sarracenen, zich aldaar vestigden. Het genoemde wordt, nevens vele andere bijzonderheden, welker opgave ons te lang zou bezig houden, door den Schrijver met zijne gewone naauwkeurigheid in het bijbrengen der geschiedkundige getuigenissen, ter bevestiging van zijn gezegde dienende, oordeelkundig voorgesteld en ontwikkeld. — Hierop deelt de Schrijver zijnen lezeren de vermaarde eeden mede, met welke KAREL DE KALE, Koning van Frankrijk, en zijn broeder LODEWIJK, Koning van Germanie, zich in den jare 842, te Straatsburg, in tegenwoordigheid hunner wederzijdsche legeren, plegtig aan elkanderen verbonden, en welker inhoud ons beide in de Romansche en oud-Duitsche taal door de geschiedschrijvers bewaard is. Deze mededeeling gaat niet slechts van eene Latijnsche en Fransche vertaling der beide stukken, maar ook van gepaste ophelderingen der enkele woorden en

uitdrukkingen vergezeld. Hetzelfde geldt omtrent den eed der Fransche en Germaansche Heeren, onderdanen van KAREL en LODEWIJK, waarvan de inhoud insgelijks in beide talen wordt opgegeven. — Daarna maakt de Schrijver van het werk van KERO, een monnik van de Abdij van St. Gal, die in de achtste eeuw gebloeid heeft, gewag, en brengt het begin van een zijner schriften, zijnde eene vertaling van den regel des H. BENEDICTUS, tot proeve bij. — De merkwaardige omschrijving der vier Evangelien in oud-Duitsche dichtmaat, door OTFRIDUS, een' monnik van het klooster Weissenburg in den Elzas, in de negende eeuw vervaardigd, waarvan de geleerde oudheidkenner Mr. H. VAN WIJN, in zijne *Historische Avondstonden*, 1 B. bl. 208–216, ons eene proeve heeft medegedeeld, de overzetting der Psalmen door NOTKERUS, de omschrijving van het Hooglied door WILLERAMUS en meer andere stukken, in de bekende verzameling van Duitsche oudheden (*Thesaurus antiquitatum Teutonicarum*) door SCHILTER voorkomende, worden vervolgens met een enkel woord vermeld. — Hierop deelt de Schrijver uit de groote verzameling van Noordsche oudheden, door HICKESIUS in het licht gegeven, het begin eener oud-Duitsche Harmonie der Evangelien met eene Vlaamsche en Fransche vertaling mede, en laat daarop het hoogst merkwaardig *Zegelied* van een ongenoemd Duitsch dichter volgen ter eere van de overwinning, door Koning LODEWIJK, in den jare 883, op de Normannen bevochten; welk lied den Noord-Nederlanderen mede reeds uit het bovengenoemde werk van den Heer VAN WIJN (1 B. bl. 227–232) bekend is. — Eindelijk vinden wij in dit tweede Deel nog de beschrijving van een oud schilderstuk, in de kerk van St. Baaf te Gent bewaard, en verbeeldende de plegtige begrafenis van dien Heiligen, met een daarop toepasselijk opschrift in de oud-Vlaamsche taal, 't welk de Heer DE BAST met het schilderstuk tot de dertiende eeuw terugbrengt. In hoe verre dit gevoelen door het schilderstuk bevestigd worde, kunnen wij niet beoordeelen; doch de taal en spelling van het opschrift leggen, naar ons oordeel, geenen zoo hoogen ouderdom aan den dag. Voorts zullen wij den Schrijver niet volgen in de bijzonderheden, rakende het leven, sterven en de uitvaart van den genoemden Heiligen, ter verklaring van het schilderstuk en deszelfs opschrift door hem bijgebragt; maar,

ten besluite van dit verslag, alleen berigten, dat het gebruik der beide Deelen van dit belangrijk werk door een' uitvoerigen bladwijzer der daarin voorkomende zaken, achter elk derzelve gevoegd, voor den lezer niet weinig verligt en veraangenaamd wordt.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Mnemosyne. IVde Stuk. Te Dordrecht, bij A. Blussé en Zoon, 1818. *In gr. 8vo. f* 3-10-:

De bekende letterkundige onderneming van de Heeren TIJDEMAN en VAN KAMPEN verdient bij voortduring onzen dank en onze toejuiching. Schoon deze Heeren voor een groot gedeelte slechts de verzamelaars zijn, en niet de scheppers van de bouwstof voor de *Mnemosyne*, moet men echter niet denken, dat dit werk aan iedereen even goed zou zijn toevertrouwd geweest. Zulke verzamelaars moeten, dunkt ons, noodzakelijk drie vereischten bezitten, om zich tot zulk een werk te kwalificéren. Vooreerst moeten het mannen zijn met oogen in het hoofd, die zich geene knollen voor citroenen laten verkoopen. Nu, voor zulk eene miskijking zijn, gelijk men weet, onze uitgevers nog al tamelijk beveiligd. Ten tweede behooren het mannen van *activiteit* te zijn: dat is te zeggen, zij moeten niet, gelijk eene spin in haar web, of gelijk de inwoners van Luilekkerland, maar stilletjes blijven zitten, tot dat hunne prooi hun in den mond vliegt; maar zij moeten er zelve voor dag en dauw op uit snuiven, vermanende een iegelijken mensche, en niet rustende voor dat zij hunnen buit bejaagd hebben. Ook dit vereischte bezitten de Heeren TIJDEMAN en VAN KAMPEN in eene hooge mate. Nooit wordt de *Mnemosyne* bij hen ἀμνημοσύνη! Waar zij weten, dat eene goede verhandeling schuilt, daar gaan zij op los; en het moet al iemand van *sta vast* zijn, wien zij niet weten zijn opstel uit de handen te tooveren. Tertio behoort er tot dergelijke ondernemingen *courage*, om aan iemand, die zijn naam ook eens gedrukt wil zien, en een onbruikbaar stuk aanbiedt, wel beleefdelijk, maar toch in substantie te zeggen, dat zijn verzoek wordt gedeclineerd

 en

en gewezen van de hand. Dat het ook aan dit vereischte bij deze Heeren niet mangelt,

Zoo iemand daar van weet, ik weet er van te spreken.

Een dichtstukje, dat wij nog al mooi vonden (want wij hadden het zelf gemaakt), wilden wij ten offer brengen op den altaar van *Mnemosyne*. Maar mis was het. Nu bromden wij wel een beetje; maar moesten toch ons zelven bekennen, dat de Godin *Mnemosyne* zulke, en geene andere, priesters moest hebben; en, de zaak van achteren beschouwd zijnde, betuigen wij aan de Heeren onzen dank voor hunne weigering.

Het is dan aan den gelukkigen zamenloop dezer noodige hoedanigheden toe te schrijven, dat de *Mnemosyne* ook in dit deel haren roem zoo voortreffelijk handhaaft. Het eerste stuk, in dezen bundel voorkomende, is eene Verhandeling van wijlen Mr. J. P. KLEYN, *over het Herdersdicht.* Wij zullen er den korten inhoud van opgeven. De Heer KLEYN, in den aanvang sprekende over het onderscheid tusschen Proza en Poëzij, bepaalt het wezen der laatste *negatif*; of liever, hij beweert, dat alles, wat *rijmt* en *voetmaat* heeft, nog terstond niet op den naam van poëzij aanspraak kan maken. Wij zeggen hier volmondig *amen* op. Veel kan rijmen, wat geene poëzij is (zie de *Evangelische Gezangen*, *passim*): veel kan niet rijmen, wat wel ter dege poëzij is (zie HOMERUS, VIRGILIUS, RAU, BELLAMY). Maar nu doet de Heer KLEYN in ons oog een gevaarlijken sprong. Omdat er rijm en voetmaat bestaan kan *zonder poëzij*, zoo volgt, dat er ook poëzij bestaan kan *zonder rijm en voetmaat*. Neen! dat volgt nog niet. Rijm, dit stemmen wij toe, is geen noodzakelijk vereischte der dichtkunst; maar deze onze toestemming berust op andere gronden, dan op de premissen van den Heer KLEYN. Maar wat de voetmaat betreft, wij komen er voor uit, dat wij ons, *zonder deze*, geen dichtstuk verbeelden kunnen. De Heer KLEYN, van een tegenovergesteld gevoelen zijnde, tracht hetzelve te staven door het voorbeeld van den dichter HIRSCHFELD, die in ongebonden stijl, en echter regt dichterlijk, ons de wederkomst der lente schildert. En toch moeten wij met alle zedigheid van den waardigen man verschillen. Het blijkt uit deze

schil-

schildering, dit erkennen wij, dat HIRSCHFELD waarachtig dichter was; maar daaruit volgt nog niet, dat deze schildering een dichtstuk moet genoemd worden. Als eene geschiedenis, naar het voorschrift van CICERO, *De Orat.* II. cap. 12—15, 206 geschreven wordt, dat daaruit blijke, dat de schrijver tevens Redenaar zij, dan wordt zijn geschrift daarom nog geene Redevoering. Alle de bestanddeelen van HIRSCHFELD's schilderij, dat is te zeggen, alle denkbeelden, die hij heeft uitgedrukt, zijn inderdaad dichterlijk; maar, om het geheel tot een dichtstuk te maken, ontbreekt er voetmaat aan. Een aggregaat van ruikers maakt nog geen bloemtuin uit. Een dichter is zanger, en een dichtstuk moet gezongen kunnen worden. Maar laten nu eens eenige zangers zich vereenigen, om dit zoogenaamde *poëme* van HIRSCHFELD te zingen, wij zullen beschaamd staan, zoo zij niet harmoniëren zullen als gescheurde klokken, en zoo niet het geheele concert het voorkomen zal hebben van eene Jodenkerk of een' Poolschen Rijksdag. En waarom? Omdat de maat ontbreekt. Hierin moeten wij dus van den voortreffelijken KLEYN verschillen. Dat hermaphroditisch ding, dat men gewoon is *poëtisch-prozá* te noemen, is geen poëzij: en gedankt zij Apollo, dat hij het niet langer hooren wil! — De Heer KLEYN, zijne taak vervolgende, merkt te regt aan, dat het Herdersdicht, uit deszelfs aard, tot de oudste soort der poëzij behoort. Vergelijk ook KANTELAAR, *Verhand. over het Herdersd.* bl. 1 - 30. 218 v. v. en WOOD, *Original-genie vom Homer*, Duitsche overzett. 203 v. v. Vervolgens over het wezen van den herderszang iets gezegd hebbende, heldert hij het een en ander met uitmuntende voorbeelden op. Hij toont aan, dat het niet altijd de zachte gewaarwordingen van een gelukkig leven zijn, die de Idylle bezingt — dat ook het lachverwekkende, mits het niet laag *burlesq* zij, in den herderszang plaats vinde — dat niet altijd de *schoone*, *bekoorlijke* natuur het tooneel der Idylle behoore te zijn — dat de herderszang niets anders zij, dan, zoo als MENDELSSOHN denzelven beschrijft, *de meest zinnelijke uitdrukking der hoogstmogelijk veredelde hartstogten en gewaarwordingen van zulke menschen, die bij horden, of in kleinere maatschappijen, leven.* En deze beschrijving is nu de tekst, waarover de Heer KLEYN verder commentariëert. Ons bestek verbiedt ons hem te volgen. Wij danken de uitgevers de *Mnemosyné*, dat zij

ons in het bezit gesteld hebben van deze voortreffelijke bijdrage ter regte kennis en beoordeeling eener soort van poëzij, waarover (om de phrasiologie van een zeker predikant te gebruiken, als hij over eenen moeijelijken tekst moet prediken) zoo veel gegist, getwist en gemist is. De Verhandeling van den Heer KLEYN mag met regt geplaatst worden naast die van den Heer KANTELAAR, wiens geschrift over het Herdersdicht eene hooge plaats beslaat onder de voortbrengsels der Hollandsche letterkunde.

Op deze Verhandeling volgen, zeer gepast, twee Verhandelingen over SALOMON GESSNER, door wijlen Mr. R. CARP. Zeer gepast, zeggen wij, dewijl de verdiensten van GESSNER omtrent de gemelde soort van poëzij algemeen erkend zijn. Gelijk bij den naam van KLEYN, zoo ook bij dien van CARP schrijven wij ongaarne en met smart het woord *wijlen*. Moeten wij spreken zoo als wij, wij menschen, die van gisteren zijn, oordeelen, dan is de Heer CARP, niet minder dan de Heer KLEYN, te vroeg aan de letteren zoo wel, als aan zijne betrekkingen, ontrukt. Wij hebben den Heer CARP niet gekend; maar beide deze Verhandelingen hebben ons eene hooge achting zoo wel voor zijn hart als voor zijn hoofd ingeboezemd. GESSNER, den dichter der natuur, tot het onderwerp eener dubbele voorlezing te kiezen, dit toont reeds den man, die den oorlog verklaard heeft aan zoo vele bokspringers en partijgangers in de poëzij, op wier verzen men de woorden van VONDEL in den *Lucifer* kan toepassen:

't Is blikfem wat men ziet, al wat men hoort is donder.

Lieve, jeugdige dichters! gij moest dat toch laten. Wat hebt gij er aan? Zoo vele menschen zijn zoo bang voor het onweêr, en krijgen het danig op de zenuwen: terwijl anderen bij uwe *donderslagen* en *blikfemflitsen* hetzelfde gevoelen, dat wij eens gevoelden in een spel op de Leidsche kermis, waar de stad Koppenhage met voetzoekers gebombardeerd werd. Maar laat ons tot den Heer CARP terugkeeren.

In de eerste Verhandeling wordt GESSNER beschouwd als *Dichter*. Hij werd in den jare 1730 te Zurich in Zwitserland geboren, waar zijn vader boekhandelaar en raadsheer was.

Zij-

Zijne kindsche jaren duidden niets aan van die voortreffelijke geestvermogens, die men naderhand in hem ontdekte; waarbij nog het ongeluk kwam, dat hij verviel in de handen van een' ongeschikten leermeester. Ook de beroemde BODMER, aan wiens onderwijs hij naderhand werd toevertrouwd, zond zijnen leerling aan deszelfs ouders terug, met de verzekering, dat hij zich nooit boven het peil der alledaagschheid zou verheffen. Maar niet lang na deze ongunstige verklaring vertoonde zich de hooge aanleg des jongelings. Een Geestelijke, in de nabuurschap van Zurich, en aan het geslacht van GESSNER vermaagschapt, nam hem onder zijn opzigt. Hier werd zijne ziel geopend voor de indrukselen der schoone Natuur in Zwitserland. Hier leerde hij HOMERUS, THEOCRITUS, VIRGILIUS kennen en verstaan. Hier werd hij dichter. Verbazend was de ophef, waarmede de vruchten van zijnen geest, niet alleen door zijne landgenooten, maar ook door vreemden, ontvangen werden; gelijk de menigvuldige vertalingen zijner werken, tot in het Hebreeuwsch toe, kunnen getuigen. — In de nadere beschouwing van GESSNER's Idyllen kunnen wij, uit plaatsgebrek, den Heer CARP niet volgen: ook zijn zij genoeg bekend. Wij vergenoegen ons dus met in het algemeen te zeggen, dat, volgens den Heer CARP, de schriften van GESSNER zich voornamelijk onderscheiden door *klaarheid*, *natuurlijkheid*, en *bevalligheid*. En deze drie deugden van GESSNER's gezangen worden door den waardigen Verhandelaar met warmte, door gepaste voorbeelden, en in eenen *klaren*, *natuurlijken* en *bevalligen* stijl, ontwikkeld, opgehelderd en bewezen.

In de tweede Verhandeling beschouwt de Heer CARP GESSNER als *Teekenaar en Schilder*, in welke hoedanigheid GESSNER minder bekend is. Dertig jaren was hij reeds oud, eer er zich eenige zweem opdeed, dat hij ook in de teekenkunst eenmaal zou uitmunten. Maar op dezen leeftijd maakte hij kennis met een liefhebber der kunst, verkreeg vrijen toegang tot deszelfs kabinet, en het besluit, om zich geheel aan de beoefening der Schilderkunst toe te wijden, was genomen. WATERLOO, BERGHEM, WOUWERMAN en anderen werden zijne modellen. Groot waren de zwarigheden, waarmede hij in den beginne had te kampen; maar zijne nog grootere vlijt en inspanning deed hem deze moeijelijkheden overwinnen, en hij was niet alleen de dichter,

maar werd ook de schilder der natuur. — Ten slotte wordt GESSNER als *Mensch* geschetst. Zacht van inborst; gulhartig, open, bescheiden, gedienstig; schoon uit den aard zwaargeestig, echter in den omgang aangenaam, vriendelijk en genoegelijk; een verstand, meer doordringend dan vlug; geen eigenlijk geleerde, maar toch bekend met alle beschaafde wetenschappen; nederig en kleingevoelig van zich zelven; een gelukkig echtgenoot en gelukkig vader; het middelpunt, waarop alles, wat kunde en smaak bezat, zich vereenigde; vereerd door grooten en kleinen, door vreemden en landgenooten, tot dat de dood hem de oogen sloot, in den jare 1781, nog geen 58 jaren bereikt hebbende; — ziet daar de voorname trekken uit het karakter en het huisselijk leven van GESSNER.

Ongaarne zagen wij ons genoodzaakt, in de ontleding dezer uitmuntende Verhandelingen, de menigvuldige trekken van fijn oordeel, menschenkennis en braafheid des harten met stilzwijgen voorbij te gaan, waarmede de Heer CARP zijne opstellen doorvlochten en versierd heeft. Niet alleen voor GESSNER, maar ook voor zich zelven, heeft hij een monument opgerigt; en het jammert ons, dat wij den man missen. De Parnassus krijgt hoe langs hoe meer het voorkomen van een vuurspuwenden berg. Wat zijn thans de zachte tooneelen der natuur, bij het geloei der onderaardsche kolken? Wat is de Hippocréne, bij een lavastroom? Nu, het is bitter, dat is het! Onze hope blijft gevestigd op mannen, aan CARP gelijk, die den hedendaagschen zwijmelgeest van bombast en bombario het hoofd durven bieden. CARP ruste in vrede, en hoore op zijne legerstede dat dichteren-gegons niet! Wij voor ons vereeren zijne nagedachtenis, en onderschrijven met al ons hart de hulde, hem door een onzer voortreffelijkste dichters toegebragt (*).

(*Het vervolg bij eene andere gelegenheid.*)

Ge-

(*) Deze dichter is ADAM SIMONS, in zijne *Waarde van den Mensch*, bl. 39. Niemand belge zich, dat wij hem een onzer voortreffelijkste dichters noemen, schoon wij onlangs (wij weten niet, in welke Recensie) zijnen naam onder de dichters van den *tweeden rang* gespeld zagen. Nu, dan staat hij toch vrij hoog; maar vergeleken bij die genen, die door

Gerard van Velzen, Treurspel; door Mr. A. VAN HALMAEL, JR. *Te Amsterdam, bij* S. Delachaux. 1817. *In kl. 8vo.* ƒ :-12-:

Wij hebben dit Treurspel met genoegen gelezen, en de Heer VAN HALMAEL verdient, naar ons inzien, alle aanmoediging, om dit kunstvak verder te beoefenen. Hij verdient dit te meer, wanneer men in aanmerking neemt, dat het, inderdaad, geene geringe zaak is, een *goed* Treurspel te vervaardigen, en dat dit stuk een eersteling is.

Wanneer wij zeggen het stuk met genoegen gelezen te hebben, moeten wij tevens erkennen, dat dit genoegen stil en bedaard was, en dat wij niet zijn geroerd en geschokt geworden. Wij gelooven daarom niet, dat dit Treurspel, ten tooneele gevoerd, de algemeene goedkeuring zal wegdragen. De oorzaken hiervan meenen wij, voornamelijk, te moeten zoeken in het onderwerp zelve en in deszelfs behandeling. Het is waar, het onderwerp is genomen uit de vaderlandsche geschiedenis, en de vaderlandsche dichter kan uit geene edeler bron scheppen: maar het tijdvak is te ver verwijderd, en de geschiedenis onzer Grafelijke Regering ligt te zeer in het duistere, om van het publiek eenige belangstelling te verwachten. Neemt nu de Tooneeldichter zijne stoffe uit zoodanig tijdvak (hetwelk wij geenszins afkeuren), dan moet zijn dichterlijk genie door fictie, episoden, levendige voorstelling, schikking en bewerking der stoffe het min treffende, het min belangrijke van het onderwerp vergoeden. En welk een ruim veld

door den Recensent in den *eersten rang* geplaatst werden, stond hij niet hoog genoeg. De verzen van SIMONS zijn te zoetvloeijend, en hij wil, zoo het schijnt, volstrekt niet mee donderen; daarom heeft de Recensent hem misschien maar den tweeden rang gedonderd. Het zij zoo! wij verschillen zeer van den Recensent, wien wij voor het overige achten. De *Waarde van den Mensch* en de *Alexander* zijn, in ons oog, klassieke dichtstukken, waarop onze natie roem mag dragen. De nakomelingschap zal oordeelen tusschen SIMONS en — anderen.

veld lag hier niet open voor den Heer VAN HALMAËL! Immers had hij niet te vreezen voor beschuldigingen van te veel dichterlijke vrijheid gebruikt, of de waarheid der geschiedenis verwrongen te hebben, daar de geschiedenis zelve zoo onzeker is.

Wat nu de behandeling aangaat, de gang van het stuk is, naar ons oordeel, te regelmatig. Het eerste bedrijf loopt zeer goed af: maar reeds in het tweede wordt het slot *Kronenburg* overgegeven. Er moeten, evenwel, nog drie bedrijven gevuld worden. Doch van nu af verzwakt, allengskens, de belangstelling, in stede dat dezelve moest aangroeijen en levendiger worden. Van nu af is de held van het stuk in eenen toestand gebragt, dat hij niets meer kan uitvoeren, geen ontzag meer, maar alleen nog medelijden inboezemt. Van nu af doet hij niets meer dan *spreken* — er wordt nog wel *gehandeld*, doch slechts van éëne zijde. Ook de ontknooping is ons niet bevallen. De voorslag van GERARD VAN VELZEN, om zich zelven op te offeren, ten einde zijne vrienden te behouden, is, inderdaad, edel, en doet eene treffende werking. Maar moesten zijne vrienden de uitvoering van dit ontwerp gedoogd hebben? en is het niet aanstootelijk, kwetst het niet het gevoel van den aanschouwer, wanneer hij ziet, dat twee Edelen zich, geheel ongewapend, ter prooije geven aan eene bende bloeddorstige vijanden, om door dezelve vermoord te worden? Indien b. v. het slot niet zoo lafhartig ware overgegeven; indien vooraf nog een aanval ware afgeslagen; indien het vervolgens met storm ware ingenomen; indien Graaf DIRK GERARD VAN VELZEN en de zijnen had gevangen genomen, en hun lijfsbehoud toegezegd; indien deze belofte door LOEF VAN CLEEF ware geschonden geworden; indien, eindelijk, VAN VELZEN, met eenige dapperen, eene poging had gedaan, om zich gewapenderhand door zijne vijanden heen te slaan, en in die poging ware bezweken, — dan zoude, naar onze meening, het geheel eene betere houding hebben gehad; terwijl ook de Dichter door eene of andere treffende episode (b. v. eene liefdesintrigue tusschen eene vrouw op het slot en eenen Ridder onder de belegeraars) de aandacht niet weinig zoude hebben kunnen verlevendigen.

Zie daar ons gevoelen! De verdienstelijke Dichter, die door dezen eersteling getoond heeft eenen goeden aanleg te hebben,

ben, houde ons deze vrijmoedige, doch bescheidene, aanmerkingen ten goede. Hij late zich vooral niet, noch door de niet-vertooning van zijn stuk op den Amsterdamschen Schouwburg, noch door onze kritiek, afschrikken van verderen arbeid in dit schoone, doch moeijelijke kunstvak. Hij levere ons eerlang een ander voortbrengsel, en wij durven hem, op den duur, zelfvoldoening en eere beloven.

De Albigenzen, of de Kluizenaar in het Bosch van Caillavel. Een Geschiedkundige Roman, getrokken uit de Aanteekeningen van de XIIIde Eeuw. Gevolgd naar eene Fransche Vertaling van het Engelsche Handschrift van ANNA RADCLIFFE. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 518 *Bl. f* 4-8-:

Zie hier een Roman, voorafgegaan door een geschiedkundig verhaal van den burgeroorlog tegen de Albigenzen, in het begin der dertiende eeuw in het zuiden van Frankrijk plaats gehad hebbende, maar echter volstrekt een Roman, vol riddertrouw en ridderliefde, vol oorlog en maagdenroof, vol spoken en wonderen, de laatste echter eindelijk natuurlijk opgelost. Het zou jammer zijn, indien het noodzaak ware, op die wijze de wereldgeschiedenis, ten minste eenigermate, bekend te doen blijven bij het thans levend en veel lezend publiek; zoo echter een of ander lezeresje enkel Romanlectuur verlangt, worde zij maar niet afgeschrikt door het voorafgaand geschiedkundig verhaal; niet alleen is het slechts kort, maar zij kan het schadeloos overslaan; en, alhoewel het de gebeurtenissen van het tijdvak aanstipt, waarin het verdichtsel gesteld wordt, zouden wij echter niet gaarne zien, dat men uit hetzelve alleen de Albigenzen beoordeelde, hier als altijd toch gevaarlijke ketters beschouwd, hoewel tevens erkend wordt, dat de oorlog minder gevoerd werd om die ketters te verdelgen, dan wel uit staatkunde en naijver. In het werk zelve bindt zich de Dichteres niet naauwgezet aan de geschiedenis, maar laat haar vindingrijk vernuft en levendige verbeelding werken. Dus levert zij een verdichtsel, met goeden smaak en sierlijk gekleurd, hetwelk den lust van iederen Romanlezer kan voldoen, geheel in den geest van dien

vroe-

vroegeren tijd, en te dien aanzien dan ook leerzaam; terwijl er niets bijkomt, dat de goede zeden kwetsen kan.

Wij ontmoeten hier aanstonds *Arembert*, den Baron van *St. Felix*, in zijn slot door hevige wroegingen gemarteld, en door spoken vervaard gemaakt. Geen wonder! hij had zich niet alleen met gewone gruwelen bezoedeld, maar was moordenaar van zijnen vader, schoonzuster en broeder enz., gelijk zich dat in het vervolg ontwikkelt. De vermoorde broeder leefde nog, woonde als een geheimzinnige kluizenaar in den omtrek; en deze was het, die, alleen met de geheime onderaardsche gangen des kasteels bekend, hem als spook kwam ontrusten. *Arembert* had, hoewel onwetend, eenen zoon van den zoo hij meende dooden broeder opgevoed. Deze, van edele inborst, en min of meer door den kluizenaar geleid, komt in de aanzienlijkste en edelste betrekkingen, verlieft op de jonge en schoone dochter van den Graaf van Toulouse, en in den loop der gebeurtenissen geraakt hij in verband met Edelen, mede op zeer schoone en kuische halve Vorstinnen verliefd; ook vindt hij zijnen broeder. Voeg bij dit alles het gewoel van den oorlog, den Roomschen dwang en vervolging, het aanhoudend gespook, eindelijk de schaking van alle deze schoonen, en de ontknooping bij het eindelijk optreden van den vermeenden doode, en gij voelt, Lezer! er is stof genoeg voor verwarring en ontwikkeling, spanning en ontspanning enz. enz., tot dat alles uitloopt op gelukkige huwelijken.

Ten slotte hebben wij de geschiedenis van den kluizenaar, of vermoorden broeder van *Arembert*; waardoor zich iedere nog overgeblevene donkerheid, en geheel het gespook, zeer natuurlijk ontwikkelt.

N A B E R I G T.

Na de ellendige uitvlugt, op welke onze *Anticriticus* in den *Recensent ook der Recensenten* zijn wederantwoord bouwt, dat de steller der Recensie van BILDERDIJK's *Nieuwe Uitspruitsels* en de verdediger derzelve twee verschillende personen zouden zijn, waarvan deze genen zeer verre overtreft, zullen wij geen enkel woord meer aan zulk eenen mensch verspillen; en verblijden wij ons tevens, om den wille onzer Lezeren, deze en de overige Antikritiek van zoodanigen aard te hebben gevonden, dat wij daarop gerustelijk mogen stilzwijgen, en, na het bevorens gezegde, het oordeel den deskundigen en onpartijdigen overlaten.

BOEKBESCHOUWING.

De laatste Tooneelen vóór de Wederkomst van Jezus, volgens de Openbaring van Johannes. Een Boek voor denkende, maar ongeleerde Bijbelchristenen. Door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch, door* W. GOEDE. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1817. *In gr. 8vo. 322 Bl. f* 3-:-:

Wij durven deze uitlegging van het moeijelijk boek gerust ieder huisgezin aanprijzen, en verzekeren den zoodanigen, wien het gevoel en de toon van EWALD's vele godsdienstige, en altijd verstandig gemoedelijke, schriften steeds bijzonder behaagden, dat zij ook dit zijn werk niet onvoldaan uit de handen leggen. Al ware ook de Openbaring van Joannes slechts een dichtstuk, dan nog verdiende dezelve, om den opwekkenden en vertroostenden inhoud en het menigvuldig roerend schoon, opmerking en behartiging. Maar de Openbaring is meer. Zij hangt duidelijk met van elders bekende waarheden zamen, en de treffende brieven aan de 7 Gemeenten staan met de hier vervolgens geopende uitzigten in verband. Het doet ook veel altijd af, dat *hij* zalig genoemd wordt, die deze voorzeggingen hoort, leest, den zin verstaat en behartigt. Bij al de verschillende uitlegging stemt ook ieder daarin overeen, dat aan het eind de laatste en eindelijke toekomst des Heeren kennelijk bedoeld wordt; en dit altijd belangrijk geschrift wordt dan natuurlijk, hoe meer die toekomst nadert, ook nog meer belangrijk. Op deze wijze sprak EWALD, toen hij in 1794 dit boek in het licht gaf. Nu eerst levert de Eerw. GOEDE ons deze vertaling. Hij vond deze verklaring der Openbaring van Joannes niet alleen de meest voldoende van alle, die hij kent; maar ook geheel de behandeling voor verstand en hart regt nuttig gewijzigd. Hij raadpleegde bij

deze uitgave den Schrijver zelven, die in zijn werk niets te veranderen vond; hetgeen voor hetzelve zeker eene aanbeveling is, en alleen daardoor mogelijk werd, dat de bekwame man zich van de toepassing in bijzonderheden *op*, en het aanwijzen *van* tijden en plaatsen, en over het geheel van het botvieren van zijne verbeelding en gewaagde gissingen, vrij naauwgezet had onthouden, en alzoo eigenlijk niets heeft bestemd, dan hetgeen eerst bij de komst van den Heer zelven kan blijken al dan niet juist door hem in het Openbaringsboek te zijn gelezen; terwijl hij zich vooral bepaalde, om voor iederen, maar bijzonder voor zijnen, leeftijd regt nuttig en beoefenend te schrijven.

Bij een duister boek moet men de verklaring beginnen *met*, en gronden *op*, hetgeen duidelijk is; en het slot van het boek is hier het duidelijke: het voorgaande, hiermede in verband gebragt, kan wel niet anders voorstellen, dan de laatste vreesselijke tooneelen, welke de toekomst des Heeren zullen voorafgaan. Het is dan verkeerd, dat men in dit boek eene volledige geschiedenis der Kerk zoeken wil. De voorzeggingen kunnen ook geenszins op de verwoesting van Jeruzalem worden te huis gebragt, om verscheidene redenen, waaronder vooral ook de veel duidelijker voorspelling Matt. XXIV en Luk. XXI. Geheel het boek is in dichterlijke beelden geschreven; maar men moet onderscheiden de beelden, die den Dichter *getoond* werden, en die hij zelf *gaf*, of met welke hij den indruk beschrijft, welken de gezigten bij hem verwekten. Het *haastelijk*, hetwelk omtrent deze voorspellingen bij herhaling verzekerd wordt, zou tegen de hier gegevene uitlegging wel de voornaamste zwarigheid zijn, zoo men dit niet evenzeer, ja wel zoo goed, door *snel* vertolken kon; ook waren in Jeruzalems verwoesting, en in de gaven van den H. Geest, al dadelijk de onderpanden van de hier gegevene bedreigingen en beloften; en had de Heer goede redenen, om, gelijk overal, zoo ook hier, zijne toekomst meer nabij te doen hopen; dit was bij de vroe-

ge-

gere voorſpellingen van dezelve ook het geval, hoezeer er tevens genoegzame wenken voorhanden waren, dat dezelve langer, dan men dacht, zou achterblijven. „ Zoo veel ſchijnt zeker," zegt EWALD, „ dat vrees en hoop der toekomst van Jezus ſterk op de gemoederen werken; dat men derhalve *altijd* en *ten allen tijde* onzeker zijn moet, wanneer Hij zal komen. Zeker weet ſlechts de Christen, *dat* Christus komt, *hoe* Hij komt, en *tot welk oogmerk* Hij komt. Even zoo zeker zijn de *teekenen*, die de nabijheid zijner toekomst zullen aanduiden. Teeken en onderpand der vervulde *bedreigingen* was *Jeruzalems verwoesting*; teeken en onderpand der vervulde *belofte* de *uitſtorting van den H. Geest*. — Zoo lang er nog geen uitzigt op eene *algemeene bekeering* der *Joden*, niet tot het *Theismus*, maar tot het *Christendom* is, (Rom. XI.) Zoo lang *Jeruzalem* nog in de magt van andere volken is, (Luk. XXI: 24.) Zoo lang er nog geen mensch der zonde is ten voorſchijn getreden, die zich in Gods tempel plaatst, als een God, en zich zelven uitgeeft voor eenen God, (2 Theſſ. II: 3 en 4.) Zoo lang is de wederkomst van Jezus niet geheel nabij. Zekerlijk echter kan en zal dit alles onverwacht, ſnel komen, gelijk Jezus en de Apostelen zulks dikwijls gezegd hebben. — De meeste *tegenwerpingen*, die men *tegen het boek zelf* maakt, zijn ook tegenwerpingen tegen den Bijbel," enz. De in het boek opgegevene getallen en tijden neemt EWALD voor gewone getallen en tijden; en alzoo is de vervulling dier voorzeggingen nog toekomende. De verklaring van EWALD wordt alzoo voor het minst door geene moeijelijke toepasſing op reeds voorbij zijnde gebeurtenisſen gedrukt.

Het werk wordt nog voorgegaan door eene aanwijzing van het kanonieke gezag des boeks, eene korte verklaring der voornaamſte beelden uit de Profeten, en de opgave van den hoofdinhoud. Deze opgave komt hierop neder: „ Een monarch zal naar eene algemeene alleenheerſching ſtreven, en dezelve zeer nabij komen

zonder eenigen oorlog. Dit maakt de laatste tijden kenbaar. Daarop volgt oorlog, duurte, honger en doodelijke plagen. — Martelaars, die naar verlossing haken, worden nog voor eenen korten tijd ter ruste verwezen; — dan volgt aardbeving en een tijd van verschrikking, die voor allen *de laatste schijnt.* Velen uit Joden en Heidenen worden uitgezonderd, en nu komen er over land, zee en rivieren groote plagen, hagel, vuur, vergiftiging der waters, verduistering der hemelligchamen. Verharde menschen worden door insekten en op andere wijzen gepijnigd en gedood. Drie en een half jaar werken twee profeten, gelijk MOZES en ELIAS; zoo lang wordt ook nog Jeruzalem door Heidenen vertreden. Doch deze beide profeten worden door zekeren monarch gedood, doch weder opgewekt en in den hemel opgenomen. De inwoners van Jeruzalem worden door aardbevingen tot zich zelven gebragt. Gedurende de drie en een half jaar worden de geloovigen der Israëlieten in eene woestenij beschermd. De magtige goddelooze monarch vervolgt drie en een half jaar de heiligen Gods, en wordt door zijnen voornaamsten toovenaar ondersteund. Zonder diens monarchsteeken te dragen, heeft niemand burgerlijke vrijheid; — velen sterven intusschen — aarde, zee, rivieren en zon plagen de afgodische vereerders van dezen monarch. Eene groote en bijzondere plaag komt over zijnen troon; de Eufraat droogt uit, ten einde Oostersche vorsten den weg te banen; menigerhande booze inboezemingen werken mede, om alles toe te bereiden tot den grooten dag Gods. — Vreesselijke aardbeving, verschrikkelijke hagel gaat den ondergang der stad op zeven heuvelen vooraf. Tien koningen vereenigen zich met dien monarch, om de verleidelijke stad, welke zich zoo zeer verrijkt heeft, te onder te brengen. Honger, dood en vuur vernielen dezelve. *Nu komt de Heer*, en maakt een einde aan den booswicht. De monarch en zijn voornaamste toovenaar ontvangen hunne straf. De overigen sterven. Satans magt wordt gestremd; alle heiligen

Gods worden als op nieuw bezield, en tot medere- geerders van den Messias verheven. — Er volgt eene opwekking der dooden, een oordeel — een nieuwe hemel, eene nieuwe aarde, eene nieuwe verblijfplaats van Jehovah onder de zijnen — eene gouden eeuw, welker beeld in de verbeeldingskracht van alle dichters en in het hart van alle menschen, van de vroegste tijden af, gehuisvest heeft."

De inhoud is: (1) Inleiding en hoofdinhoud. Hoofdst. I. (2—8) De bekende zeven brieven, (uitmuntend en roerend bewerkt.) II en III. (9) Ontdekking der eerste voorbereidselen tot den laatsten oordeelsdag. Hoofdst. IV—VII. (10) Zesvoudig oordeel over de ongeloovigen, tot eene proefneming van hunne verbetering. VIII en IX. (11) Voorbereiding en zinnebeeld in het klein, en laatste tooneelen vóór de toekomst van Jezus. X en XI: 1—14. (12) Tafereel der lotgevallen van het goede en den waren Godsdienst. XI: 15.—XIV: 5. (13) De laatste waarschuwende strafoordeelen vóór den grooten oordeelsdag. XIV: 6-XVI. (14) Babels val. XVII—XIX: 4. (15) De laatste zegepraal van het goede over het booze. XIX: 5 tot XX: 1—3 en 7—10. (16) Regering van Christus en der Christenen. XX: 4—6 (17) Waartoe wekt ons de blik op de schoone, nieuwe, door Christus beheerschte, aarde op? XXI en XXII.

Moeten wij nu ook *ons* gevoelen zeggen over de uitlegging van EWALD, zoo erkennen wij gaarne, dat de Schrijver ons wegsleept, en het eenvoudige, ongekunstelde ons bekoort. Doorgaans zijn de ophelderingen, welke hij geeft, duidelijk en treffende, en wij voelen ons zeer genegen, om, met den Schrijver, de ontwikkeling der voorspellende beelden eerst aan den afloop der eeuwen te wachten. De opheldering van het getal 666 komt ons zeer eenvoudig voor, en beveiligt, meer dan eenige andere, tegen moeijelijke en gevaarlijke berekening, waardoor reeds zoo menigeen werd te leur gesteld:

„En dit teeken des diers, waarover zoo veel gespro-

 ken,

ken, geſchreven, geſtreden is, dat op duizenderlei wijzen is verklaard en opgevat, wat was het dan? Wij willen de woorden nemen gelijk zij hier ſtaan: „*Wie verſtand heeft, merke op het getal des diers. Het is een menſchelijk getal; het is zeshonderd en zes en zestig.*" Hoe veel er ook over getwist is, mij dunkt de zin is klaar, voor zoo ver dezelve thans klaar zijn kan. In de Griekſche taal, in welke Johannes ſchreef, even gelijk in andere talen, had men voor getallen geene bijzondere teekens, maar letters. Het getal zeshonderd zes en zestig bevat *drie letters*, welker beide uiterſte, de eerſte en laatſte, wezenlijke letters uit den naam van Christus zijn, en welker middelſte het beeld der ſlang, van den draak is χξς. Dus uitwendig *Christus*, inwendig *ſlang*, zoo als het dier zelf, dat horens had gelijk het lam en ſprak als de draak. Ook als getal genomen, komt deze zin ons ſtraks van zelve voór den geest. Het ſchijnt zich zeer goed te laten oplosſen, en laat zich evenwel niet oplosſen; het ſchijnt eenen regten wortel te hebben, en heeft toch geenen regten wortel. Het is een ſchijngetal, dat belooft en niet volbrengt; zoo geheel anders, dan die zeven, twaalf, honderd, vier en veertig duizend, die meer volbrengen dan zij beloven; gelijk juist de Antichrist beſchreven wordt, die was en is, komt en is niet meer, in tegenoverſtelling van Christus, die was en is en zijn zal. Even zoo drukken, in het Hebreeuwsch, de letters, die 666 uitmaken, datgene uit, hetwelk, twee hoofdſtukken verder, op het voorhoofd der vrouw ſtaat: *geheim!* En gelijk Paulus den Antichrist noemt: *afval.* Ik zou denken, dat alles duidelijk genoeg verklaard is voor hen, die een vatbaar verſtand bezitten. Maar het zal zeker nog oneindig duidelijker zijn, wanneer al het andere vervuld is. Ook kan dit getal eenen naam bevatten. Rabban simeon, die gedurende de verwoesting van Jeruzalem zoo velen misleidde, bevat het werkelijk, en *was* ook een zinnebeeld van den verleider en Antichrist. Als nu eenmaal een verleider onbegrijpelij-

lijke daden doet; als hij door schijn van vroomheid zoekt te misleiden tot goddeloosheid; als hij op het einde alles aan zich onderwerpt, en iedereen zijnen naam tot teeken moet dragen, zoodra hij in de maatschappij geduld wil worden: hoe veel opmerking zal het baren, als hij eenen naam voert, die juist dit getal weder in zich bevat; die hem, zonder dat hij het weet, kenschetst als dat, wat hij is! Hoe zal dit het laatste zegel der zekerheid drukken op deze voorspelling, die den vereerder van Jezus dan van zulk eene onschatbare waarde moet zijn; gelijk het het laatste zegel der zekerheid op de voorspelling drukte, toen men, na den dood van Gods Zoon, las: *Hij is gestorven als een misdadiger en begraven als een rijke*, en dit zoo letterlijk vervuld werd."

Dan, of wij, bij eene gezette toetsing, met volle overtuiging in alles met EWALD zouden instemmen; of de tijden, waarin dan nog zoo onbegrijpelijk veel gebeuren moet, zoo bestemd en kort zijn; of Babel inderdaad Rome is, en eene magt, die openlijk tegen Christus strijdt, *die* valsche Kerk verwoesten zal; of alles niet nog wel anders kan blijken te zijn bij de uitkomst, — kunnen wij niet verzekeren; en tot zulk eene gezette en moeijelijke nasporing van dit moeijelijk Bijbelboek vinden wij ons juist als Boekbeoordeelaars niet geroepen. Maar, hoezeer wij twijfelen, of de verhevene beeldspraak bij deze gezigten niet wat al te letterlijk en bepaald door onzen Schrijver worde opgenomen, durven wij echter dit zijn werk niet alleen als leerzaam, maar ook vooral tot opwekking en versterking van echt Christelijke verwachting en troost, en van den echt Christelijken zin voor het goede, een' ieder aanprijzen; hetwelk wij met vele proeven zouden kunnen staven, zoo de Schrijver niet genoeg reeds van deze zijde bekend was, en ons daarenboven ook ruimte ontbrak.

JOANNIS VAN VOORST, Oratio de commodis atque emolumentis, quæ e singulari Principum Europæorum, in religione Christianâ his temporibus profitenda, consensu sperare et augurari liceat. Publice habita, die VIII Februarii MDCCCXVII, quum tertia vice Magistrata Academico abiret. Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans*. 4to.

Eene Redevoering over *de weldadige en heilrijke gevolgen, welke men uit de zonderlinge en merkwaardige overeenstemming, die de Europesche Vorsten van dezen tijd, in hunne openbare hulde aan het Christendom, betoond hebben, hopen en voorspellen mag;* zulk eene Redevoering verdient groote opmerkzaamheid, te meer, daar derzelver opsteller een man is, die zich, door veelvuldige geleerdheid en hartelijke belangstelling in het Christendom, uitstekenden roem verwierf. Na eene korte herinnering aan de onderscheidene plegtige Redevoeringen, door den Hooggel. Schrijver gehouden, wordt het bovengenoemde belangrijke onderwerp dezer Akademische Rede opgegeven, en, met een enkel woord, naauwkeurig bepaald, ter nadere aanwijzing, welke de *overeenstemming*, de *godsdienstige eensgezindheid* of de *Christelijke vereeniging* zij, die door den Redenaar wordt bedoeld,

Het *wezenlijk bestaan* van zulk eene overeenstemming wordt betoogd uit het *voeren van den edelen krijg*, ter verlossing van Europa's voornaamste Rijken, (wier jammervolle gesteldheid in eenige krachtige trekken wordt gemaald) door de verbonden Vorsten aangevangen en voleindigd met onbezweken moed, nimmer wankelende eensgezindheid, en rustig vertrouwen op den Heer der heerscharen, wien Vorst en volk, in éénen geest, de eere gaf van de behaalde zege. Maar niet minder wordt die overeenstemming bewezen uit de altijd gedenkwaardige *verbindtenis*, door de doorluchtige hoofden des krijgs, in eigen persoon, te Parijs, den

26 September 1815, gesloten; dat roemvol, edel en Christelijk verdrag, onder den naam van het *heilig Verbond* daarna bekend, welks onschendbare bewaring, volvoering en handhaving gewaarborgd worden door de godvruchtige gezindheid, van deszelfs verhevene Stichters, ALEXANDER, FREDERIK en FRANS, en door den goeden Christelijken geest, welke de andere Vorsten, straks tot hetzelve toegetreden of daartoe uitgenoodigd, bezielt.

Van deze verbindtenis, als zijnde de schoonste proeve van der Vorsten zeldzame overeenstemming in hunne openlijke hulde aan het Christendom, voorspelt zich de Redenaar de *heilrijkste gevolgen*, voor de menschheid, den Godsdienst en elken ingezeten hoogst belangrijk. Zij zijn: *bestendige voortduring van vrede, rust en eensgezindheid*, die niet ligtelijk zal verbroken worden door Vorsten, die zichzelven als broeders, en alle staten en natiën als één groot huisgezin beschouwen, welks leiding en besturing naar Christelijke beginselen hunne plegtige verbindtenis en heilige verpligting is; — *het geluk en het heil der volkeren*, door vrije vaart, onderlinge betrekking tot elkander, en onbeperkte mededeeling der vruchten van vlijt, kennis, geleerdheid en deugd, verzekerd; door geene twisten meer geschokt; zelfs niet door weelde en wellust, menigwerf het treurig uitwerksel des voorspoeds, verstoord, als daartegen beveiligd door den Godsdienst, wiens geest en beginselen allen bezielen; — *godsdienstige verdraagzaamheid*, noodwendig voortvloeijende uit een verbond, het eerst ontworpen door drie Vorsten van verschillende geloofsbelijdenis, de Grieksche, Protestantsche en Roomsche; en aangenomen door andere Vorsten, die mede niet hetzelfde leerstelsel belijden, maar echter door éénen geest gedreven zijn; — *volkomene vernietiging des afschuwelijken slavenhandels*, over welker aanvankelijk genot, door de roemrijkste zegepraal, bij Afrika's kusten, mede door onze zeemagt, verkregen, de menschheid alreede juicht; — en eindelijk

lijk *de bloei en uitbreiding van den Godsdienst, met meerdere verlichting en verdraagzaamheid in Europa's zuidelijke gewesten*, waartoe Bijbelgenootschappen en andere heilzame inrigtingen de schoonste verwachtingen openen en reeds dadelijk vervullen. Alle welke zegeningen, in schoone taal, ontvouwd en voorgesteld worden; terwijl het overig gedeelte dezer belangrijke Redevoering meer bijzonder aan het doel en oogmerk van dezen feestelijken dag wordt toegewijd.

Deze opgave, hoe onvolledig, kan echter van deze Redevoering eenig overzigt geven. Dat dezelve menigvuldige proeven van reinen smaak en zuivere welsprekendheid aanbiedt, mag men gereedelijk van eenen VAN VOORST verwachten. Gelukkig de Menschheid, indien des Redenaars voorspellende geest, naar waarheid, in de toekomst hebbe gelezen, en vervuld worde, wat hij sprak! Dan voorzeker zal, als eene der hoogste zegeningen, die tevens een der heiligste regten is, vrijheid van geweten onder alle volkeren bloeijen, en geen Vorst immer meer eene verbindtenis sluiten, welke slechts éénen Godsdienst duldt, en de andere wraakt. Onderneemt hij dit echter, weldra zullen dan de Stichters en Beschermers van het heilige Verbond dien onchristelijken dwang wederstaan, en niet gedoogen, dat, in het groote Huisgezin der Natiën, leden en broeders zijn, die van het genot der Christelijke beginselen en regten verstoken worden.

Het derde Eeuw-jubel-feest der Reformatie, godsdienstplegtig gevierd, op Vrijdag den 31 *October* 1817, *des voormiddags, in de Groote Kerk te Emden, met eene Redevoering, behelzende een pragmatisch Geschiedverhaal van deze merkwaardige Gebeurtenis: door* HELIAS MEDER, *Predikant bij de Nederduitsche Gereformeerde Gemeente aldaar. Te Emden, bij* H. Woortman, Jr. 1818. *In gr.* 8vo. *XII en* 74 *Bl.*

His-

Historisch-Praktische Katechizatie over de Hervorming, gehouden met de School-jeugd, in de Gereformeerde Groote en Nieuwe Kerk te Emden, op Zaturdag den 1 *November* 1817. *Met een Voorberigt. Te Emden, bij* H. Woortman, Jr. 1818. *In kl.* 8*vo. XVI en* 84 *Bl.*

Indien ergens, te *Emden* werd het Hervormingsfeest met groote plegtigheid gevierd. En geen wonder: want, daar zeker geen land weleer de Hervorming zelve zoo algemeen en zoo fpoedig omhelsde en geheel tot ftand bragt, als Oostvriesland, en geen ze federt getrouwer aankleefde, fcheen men ook te mogen verwachten, dat *dit* in de algemeene vreugde over derzelver driehonderdfte verjaring zonderling deel zou nemen. Het werk der plegtigheid werd, in de hoofdftad van het gewest, *Emden*, onder de vijf dienstdoende Leeraars zóó verdeeld, dat, op Donderdag avond, den 30 October, door den Heer PANTEKOEK, eene *Voorbereidingsleerrede* werd gehouden, — op Vrijdag voormiddag de Heer MEDER de *gefchiedenis*, en des namiddags de Heer HESSE de *heilrijke gevolgen* der Hervorming aan de Gemeente voordroegen, — des Zaturdags de Heeren MACKAY en SLOT met de talrijke fchooljeugd, door de vlijt der onderfcheidene fchoolonderwijzers opgeleid, daarover eene *Katechizatie* hielden, en des Zondags, bij de viering des heiligen Avondmaals en daarop gevolgde dankzegging, aan de hervorming dezer plegtigheid in het bijzonder gedacht werd. Statig klokgelui had, daags te voren, het feest aangekondigd, en liet zich ook op den feestdag zelv' bij herhaling hooren; terwijl tevens aan de Gemeente gelegenheid werd gegeven tot betoon harer godsdienftige blijdfchap, door buitengewoon kerkgezang. — Van het bovenftaande wordt, in het voorwerk der aangekondigde werkjes, breed berigt gegeven. Wat nu die werkjes zelven aangaat: beiden zien niet, dan op het ernftig aanftaan des

Eerw.

Eerw. Kerkeraads, het licht, en getuigen van de vlijt en naauwkeurigheid der Opstellers. — De Heer MEDER schetst *vooreerst* en (gelijk *zijne* taak medebragt) voornamelijk de Duitsche en Zwitsersche Hervorming, door LUTHER en ZWINGLI, *in hare voorname redenen, beweeggronden, oorzaken, aanleidingen, omstandigheden, bedoelingen, hulpmiddelen, voortgangen en uitwerkingen*, en poogt daarna, *met weinige woorden, de herdenking* dezer groote gebeurtenis *nuttig te maken* voor zijne hoorders. Wij kunnen ons in geene bijzondere opgaaf van den inhoud zijns verhaals inlaten; ook is dit niet noodig, daar elk zich ligt kan voorstellen, wat hij hier te wachten heeft: wij willen alleen melden, (hoewel het almede natuurlijk te wachten was) dat hier het een en ander bijzonders, wegens de *Emdensche*, of *Oostvriesche*, Reformatie en derzelver bevorderaars, vooral GEORGIUS APORTANUS, voorkomt, en dat men er eenig berigt vindt wegens het Oostvriesch hervormd kerkelijk leerstelsel, als zijnde het *zuiver Zwingliaansche*, geenszins het *meer schoolsche en kunstmatige van* CALVINUS, of het *meer uitgepluisd en te puntig bepaald Dordsche*. Voor het overige is de Heer MEDER hier altijd MEDER, dat is de gematigde en verstandige Godgeleerde, dien wij hier, onder anderen, hooren zeggen: „ Meer dan iemand" (wij zouden liever lezen, *zoo veel als iemand*) „ in de gansche wereld ben ik, met het warmste gevoel, voor de onbepaaldste wederzijdsche hoogachting, verdraagzaamheid, eensgezindheid en broederliefde, hier *op aarde*, en met betrekking *tot den hemel:* welken laatsten ik, zoo zeer ik hem voor alle slechte Christenen, geveinsde schijnheiligen en zedelooze deugnieten onder de regtzinnigste Gereformeerden, onverbiddelijk gesloten achte, en ten eenenmale ontoegankelijk houde, even zoo zeer echter, zoo veel aan mij is, in navolging van onzen menschlievenden en zachtaardigen ZWINGLIUS, heel gaarne voor alle waarlijk goede, deugdzame en vrome menschen, welken Protestantschen of niet Protestantschen,

ja

ja welken Christelijken of niet Christelijken naam zij hier op aarde mogen gedragen hebben, open laat ſtaan; omdat ik geloof, dat daarin niet alleen *vele*, maar ook *velerlei onderſcheidene woningen* zijn, *en* voor Joden, *en* voor Grieken, *en* voor de Gemeente Gods; en wel voor elk naar gelang van zijne vatbaarheid, *enz.* — Maar voor elke *onrijpe en ontijdige vormelijke Kerk-amalgame*, waar dezelve om dringende plaatſelijke redenen niet volſtrekt noodzakelijk is, mag en durve ik niet ſterk ijveren, omdat het mij nog altijd hoogstwaarſchijnlijk voorkomt, dat zulks, immers zoo lang — niet alle willen, en misſchien — ook niet eens kunnen mededoen, nergens toe baten kunne, en integendeel daaruit meer onrust, dan vrede, meer verwarring, dan orde, meer partijſchap, dan eensgezindheid, zulle geboren worden, *enz.* Intusſchen wat ulieden betreft, mijne *geliefde* Mede-Christenen en Mede-Protestanten, die nog van ons verſchilt in Christelijken naam en Christelijke belijdenis, maar met ons één en vereenigd zijt in den geest, — al is het ook, dat wij — vooreerst nog, wat het vormelijke der Kerk-inrigtingen betreft, blijven, die wij zijn, in onze onderſcheidene gemeenten: zoo laat ons daarom toch elkander van weerszijde regt vuriglijk, hartelijk en opregtelijk hoogſchatten en liefhebben, en hand aan hand in broederlijke verdraagzaamheid, vredelievendheid en eensgezindheid, wandelen op den weg van kennis, geloof, liefde, heiligmaking en hope, die ten hemel leidt, en wiens einde het eeuwig leven is, door JEZUS CHRISTUS, onzer aller eenigen Heer en Zaligmaker." — Wij zeggen op dit alles hartelijk *Amen.*

Wat de *Katechizatie* aangaat: ook de inhoud van deze laat zich, zoo wel ten aanzien der Hervorming in het gemeen, als die van *Emden* in het bijzonder, ligtelijk vermoeden. Zij is genoegzaam geheel geſchiedkundig, leert vooral de voorname Hervormers, ZWINGLI, LUTHER, MELANCHTON, KALVIJN, APORTANUS, A LASCO, HARDENBERG en MENNO SI-

SIMONS kennen, en heeft, op het slot, een kort berigt wegens de Hervorming in de *Nederlanden*, *Hongarije*, *Zevenbergen*, *Polen*, *Zweden*, *Denemarken* en *Noorwegen*, *Frankrijk*, *Engeland*, *Italië*, *Spanje*, *Portugal*, — eene aanwijzing van het belang, den invloed, de voordeelen enz. der Hervorming, en wat uit het een en ander te leeren is. Naar ons oordeel was het een zeer gelukkige inval der *Emder* Leeraren, om, ter gelegenheid dezer feestviering, de hervormde jeugd, op deze wijs, met het voor dezelve belangrijkst deel der Kerkgeschiedenis bekend te maken; en wij zouden wenschen, dat zulk een boekje, tot een zelfde einde, van algemeen gebruik wierd onder de Protestanten. Doch dan zouden wij het zeer veel verkort verlangen; en daartoe, dunkt ons, zouden vele bijzonderheden, die hier, tot op bl. 67 toe, voorkomen, kunnen achterblijven: daartegen diende het berigt, van daar tot op bl. 70, wat meer uitgebreid, en de inhoud, van bl. 77 tot op het einde, wat minder algemeen en niet zoo allerkinderlijkst eenvoudig te wezen.

Handleiding tot de Behandeling, Gezondheidsbewaring, en de Geneeswijze van de Ziekten der Paarden; door C. A. GEISWEIT VAN DER NETTEN.

(*Vervolg en slot van bl.* 390.)

De eerste Afdeeling, bl. 1—49, handelt over de *kenmerken van den staat van gezondheid en ziekte*, in twee Hoofdstukken. Het is de gewone verdeeling der verrigtingen, volgens de door den Hoogleeraar BLUMENBACH ingestelde orde, waarop de Schrijver zijne beschrijving grondt; en, wat er ook omtrent het aannemen van eene andere orde bijgebragt is of nog zoude kunnen gezegd worden, is zeker de opvolging dezer orde voor het geneeskundig publiek, voor hetwelk de Majoor VAN DER NETTEN schrijft, de doelmatigste;

ste; en zij diende, om van het vroegere werk niet al te zeer af te wijken, ook hier gevolgd te worden.

De tweede Afdeeling, aan de *beschrijving der ziekten* toegewijd, loopt van bl. 51—190. Dezelve behandelt, onder vijf Hoofdstukken, alle de bij de paarden voorkomende inwendige ziekten, en wel in de volgende orde: *I H. de ziekten, welke bijzonder het gestel der opslorpende vaten aandoen; II. de rheumatieke en krampachtige toevallen; III. de ziekten der levenswerktuigen; IV. de toevallen, door uitwendige oorzaken voortgebragt, of die zich uitwendig aan het ligchaam vertoonen; V. de koortsen.* Vooraf vinden wij eene beknopte, echter hier ter plaatse zeer voldoende, beschrijving van de oorzaken der ziekten, derzelver onderscheiding en verdeeling. Kort is hier in 15 bladzijden voorgesteld, maar desniettemin duidelijk en volledig, hetgeen in vele ziektekundige werken niet zonder omslag voorkomt; en de bewerking dezer stoffe is, naar ons oordeel, zoo goed behandeld, dat wij dezelve niet alleen den veeärtsenijkundigen, maar zelfs iederen eerstbeginnenden, die zich op de ziektekunde gaat toeleggen, ter lezing en bestudering zouden durven aanprijzen, om daardoor een algemeen overzigt der ziektekunde te verkrijgen, hetwelk hij vaak te vergeefs in andere werken zal zoeken. — Na deze beschrijving te hebben voorafgezonden, gaat de Schrijver nu tot de bijzondere ziekten in de boven opgegevene orde over; behandelende in het I H., van bl. 66—93, *den droes* en deszelfs verschillende trappen. Belangrijk is hier de opgave der door sommigen in het werk gestelde geneeswijzen, en daarbij de onder de geneesmiddelen tegen deze ziekte opgegevene na te zien, welke echter alle nog verre af zijn van volkomen aan het oogmerk te beantwoorden, hoe zeer zij ook door derzelver uitvinders met grooten lof aangeprezen, of als bijna onfeilbaar voorgesteld zijn. — Onder de *rheumatieke en krampachtige toevallen* worden, van bl. 93—109, de *klem* en *kramp der beenen* beschreven. Daar de Schrijver bij

de

de klem zeer veel van afleidende middelen verwacht, hadden wij wel gewenscht, de aanwending van het gloeijende ijzer, als opwekkend middel, opgenoemd te vinden. Hoewel zulk eene hevige ziekte sterke middelen vordert, zouden wij het op bl. 106 opgegeven lavement liever meer bepaald en in geringere hoeveelheid, wat de *theriac* (aldaar 6 oncen op twee kannen sterk afkooksel van baldriaanwortel) betreft, voorgeschreven zien, welke tevens een zeer onzeker middel is; ook zal, in plaats van afkooksel, zeker aftreksel moeten gelezen worden, daar de baldriaan altijd getrokken, nimmer gekookt moet worden, zal dezelve werkzaam zijn. — De ziekten der *hersenen*, de *keelontsteking*, de ziekten van de *werktuigen der ademhaling*, de ziekten der *ingewanden*, en die van de *werktuigen der pisontlasting*, zijn de voornaamste, welke in H. III, van bl. 109—150, voorkomen. Moeijelijk te kennen en te genezen blijft de ontsteking der hersenen. Belangrijk is de beschrijving van den kolder, en welke paarden aan denzelven bij voorkeur onderhevig schijnen. Doelmatig zijn de in de keelontsteking en bij de *acute* borstziekten aangeprezene aderlatingen. Hetgeen de Schrijver op bl. 119 en volg. zegt, verdient herlezen, behartigd, en in de praktijk nimmer uit het oog verloren te worden; en wij houden het met den Schrijver daarvoor, dat slechts weinige longontstekingen in den aanvang van geenen ontstekingachtigen aard zijn, en prijzen den regel, om in het begin der longontsteking nimmer prikkelende of verhittende middelen te geven. Van gewigt is hetgeen bl. 135 van de aderlating als voorbehoedmiddel gezegd en proefondervindelijk gestaafd wordt. Het door BOERHAAVE, bij het versterf der longen, als laatste redmiddel voor den mensch, voorgestelde wordt hier, op eene andere wijze, ook bij het paard ter aanwending bijgebragt, en verdient opmerkzaamheid, bl. 144. Bij de opgave der hoofdmiddelen, wanneer in den buikloop bij gedaalde levenskracht groote pijn, persingen enz. aanwezig zijn, hadden

wij

wij gaarne olieachtige middelen opgenoemd en gewaardeerd gezien; ook geven wij in bedenking, uit den aard der zake, of, bij de behandeling van de koude pis, de onbepaalde aanwending der verkoelende dranken en aderlatingen wel raadzaam is. — H. IV behelst, in twee artikelen en verdere verdeelingen, de *vergiftigingen* en de *huidziekten*. Doorgaans te kort, en in vergelijking van het overige werk minder volledig, is het eerste artikel. Het tweede voldoet ons beter; en zoude het middel van Prof. DUPUITREN tegen de schurft met regt aanprijzing verdienen. Hetgeen over het verharen gezegd wordt, kenschetst den eenvoudigen, onbevooroordeelden waarnemer der natuur, en behoort door de liefhebbers van kunstjes, te hunner teregtwijzing, nagelezen te worden. — In H. V vinden de *koortsen* eene plaats. De inleiding tot dezelve, bl. 166, had verstaanbaarder kunnen voorgesteld worden; en is de verdeeling, zoo als zij hier omschreven wordt, te veel volgens een stelsel voorgedragen, hetwelk niet altijd regtstreeks met de natuur overeenkomt. Gewis is de hier heerschende toon voor velen onverstaanbaar; en zoude eene verdeeling in active en passive koortsen, in den geest van den grooten GAUBIUS voorgesteld, belangrijker geweest zijn. De geheele misvorming, waarschijnlijk door den letterzetter, van het woord *sthenie* is over het hoofd gezien. Het onaangename dezer stelselmatig eenzijdige verdeeling wordt echter merkelijk verminderd door eene, over het algemeen, vrij goed voorgestelde behandeling der koortsen, welke, door de ondervinding bevestigd, veilig kan en mag opgevolgd worden. Gebrek aan plaats belet ons, over dit belangrijk stuk tot bijzonderheden te komen.

Volgen wij den Schrijver thans tot de derde Afdeeling, welke *uitwendige toevallen* tot opschrift heeft, en, onder vier Hoofddeelen, *wonden*, *kneuzingen*, *verrekkingen* en *gezwellen* beschrijft; terwijl dezelve met de behandeling der *ooggebreken* besloten wordt. Over het algemeen is ook deze Afdeeling zeer doelmatig behandeld: het ten opzigte der wonden gezegde getuigt

 van

van gelouterde begrippen; is geheel op de betere ondervinding gegrond, en mag, wenfchen wij, ter onderrigting, overtuiging en verbetering dienen van hen, die nog met de zucht, om alle wonden zonder onderfcheid te zalven, behebt zijn. Hetzelfde kunnen wij van de behandeling der kneuzingen zeggen; offchoon wij de genezing derzelve door verdeeling in het begin niet met prikkelende middelen wenschten begonnen te zien, waar wij gelooven, dat verkoelende beter zullen te pas komen, die, wanneer de ontfteking weggenomen is, ter verfterking door gene kunnen gevolgd worden. Wat wij van de wonden gezegd hebben, is ook toepasfelijk op de gezwellen, wier behandeling desgelijks voldoende voorgefteld is. Kort, echter genoegzaam om zich in voorkomende gevallen met vrucht naar deze voorfchriften te kunnen regelen, is de behandeling der oogontfteking, met derzelver gevolgen; waarmede het genees- en heelkundig gedeelte van dit boek befloten wordt.

De Schrijver vervolgt en befluit nu, van bl. 270—334, de op zich genomene taak, door, in eene vierde Afdeeling, te fpreken over de *behandeling der paarden in den ftaat van ziekte*, en zoekt hier aanleiding te geven, om, langs eenen veiligen weg, datgene ten uitvoer te brengen, waarvan de regels in de voorgaande Afdeelingen zijn opgegeven. Uit dit oogpunt befchouwd, wordt deze Afdeeling eene der belangrijkfte; en de behandeling derzelve door den Schrijver beantwoordt volkomen aan hetgeen wij daarvan zeiden. Na met een woord de noodzakelijkheid dezer kundigheid betoogd te hebben, worden in H. I de regels ter behandeling der paarden in den ftaat van ziekte voorgedragen; en wordt, naar mate men verkiest, of het dier aan de behandeling van deskundigen over te geven, of het liever zelf te behandelen, aangewezen, wat men aan anderen verfchuldigd is, of bij zichzelven dient te overwegen, eer men handen aan het werk flaat; terwijl van bl. 278—288 zulke voorfchriften gegeven worden, die door een ieder te behartigen zijn, om, zoo lang men geenen veearts ge-

geroepen heeft, geene misslagen te begaan, die voor het dier nadeelig en op de verdere behandeling eenen schadelijken invloed zouden kunnen hebben. Deze voorschriften moeten in het werk zelf nagelezen worden: het ware te wenschen, dat van het hier gezegde een uittreksel gemaakt, en tot geringen prijs ter verkrijging van een ieder gesteld wierd. — In H. II worden de *genees-* en *heelkundige verrigtingen* en *werktuigen* nader toegelicht, en bijzonder over de aderlatingen, de dragten, de insnijdingen, het branden, de vereeniging der wonden, en de verbanden gehandeld, zoo wel ter verrigting dezer kunstbewerkingen, als van hetgeen men verder bij het ingeven moet in acht nemen, en, zijn er middelen ter beveiliging noodig, welke die zijn, om zich van het paard te verzekeren. — Eene IIIde onder-Afdeeling blijft toegewijd aan het toedienen en aan den vorm der genees- en heelmiddelen, zoo wel in- als uitwendige; waarbij tevens de beschrijving der ook hiertoe behoorende werktuigen eene plaats vindt. — Vier weluitgevoerde platen, met bijgevoegde uitlegging, dienen ter opheldering van het gezegde; om sommige kunstverrigtingen duidelijker te maken, als ook, om de meest gebruikelijke instrumenten, zoo als dezelve behooren te zijn, voor te stellen.

Na met dit werk zoo verre gevorderd te zijn, heeft de Heer VAN DER NETTEN gemeend, het hierbij nog niet te moeten laten berusten, maar, om hetzelve zoo volledig mogelijk te maken, er een aantal voorschriften bijgevoegd, die eene ruimte van bijna 72 bladzijden innemen. Hier nog in bijzonderheden te treden, veroorlooft deze reeds te uitgebreide beoordeeling niet meer; dus nog maar enkel eene korte opgaaf van het oogmerk des Schrijvers, die deze verzameling niet doorloopende met het overige werk heeft doen afdrukken, om dezelve ook afzonderlijk te kunnen uitgeven. De opstelling dezer voorschriften heeft desgelijks een tweeledig oogmerk, en om den paardenarts, hoezeer niet ter blinde navolging, echter ter herinnering of ter

leiding te dienen, *en* voor den mingeoefenden in zekere gevallen bepaalde en doelmatige voorschriften te leveren, om daardoor de vaak zoo ondoelmatige als nadeelige overleveringen van geneesmiddelen te verbannen. Eenvoudigheid in de zamenstelling der voorschriften, door keus van slechts weinige en welgekozene middelen, is het voornaamste doel des Schrijvers; en het is aan deze eenvoudigheid, die doorgaans wél is in acht genomen, te wijten, dat het getal der voorschriften grooter is, dan men wel zoude verwacht hebben; wordende echter hierdoor derzelver waarde niet verminderd, dewijl, met uitzondering van eenige weinige, geene andere zijn opgegeven, dan dezulke, die zich door eene beproefde ondervinding als werkzaam hebben doen kennen. Door eene zeer nuttige onderscheiding, heeft de Schrijver voorts gemeend nog die middelen te moeten aantoonen, welke door mindere kostbaarheid en meerdere verkrijgbaarheid bij omtrent gelijke werkzaamheid de voorkeur verdienen. Zeer doelmatig en der behartiginge overwaardig is de korte, gedrongene en krachtige voorstelling der voornaamste regels, welke bij het toedienen van geneesmiddelen dienen opgevolgd te worden. Wij hadden wel gewenscht, dat, door een' meer ineengedrongen druk dezer voorschriften, de prijs lager, en dezelve dus nog meer verkrijgbaar waren voor het publiek. — Eenige uitslaande tafels, behelzende eene opgaaf der voornaamste middelen, met derzelver namen in eenige der meest gebruikelijke talen, als ook eene lijst der voornaamste ziekten, toevallen en gebreken, waaraan het paard onderhevig is, in de Nederduitsche, Fransche en Hoogduitsche taal, getuigen van den ijver en vlijt des Schrijvers, om zijn werk tot een der volledigste te maken.

Dank hebbe de Heer VAN DER NETTEN voor het opstellen dezer *Handleiding*, waardoor hij zich bij alle de genen, die op de beschaving, verbetering en uitbreiding van het veeärtsenijkundige vak prijs stellen, verdienstelijk maakt! Wij zien met verlangen een bij-

voeg-

voegsel te gemoet, hetwelk dit Handboek staat te volgen, en datgene zal verbeteren, wat op enkele plaatsen in het werk eenige wijziging zoude behoeven, en voorts het geheele werk met verdere nuttige waarnemingen vermeerderen, opdat dit nu reeds zoo belangrijke stuk nog in waarde rijze. De Heer VAN DER NETTEN vinde voorts, voor zijnen onvermoeiden arbeid, eene ruime belooning in den steeds toenemenden bloei der wetenschap, wier ijverige voorstander hij is, en tot welker uitbreiding hij mag gezegd worden in ruime mate het zijne toe te brengen! Moge zijn voorbeeld navolging vinden!

FRANCISCI VAN DER BREGGEN *Corn. Fil.* Oratio *de una atque sola via, pro hodiernis artis Medicae incrementis, tum ad artificis solertiam, tum ad artem ipsam amplificandam, rite ineunda:* habita publice &c. Amstelaedami ex typographia civitatis publica. 1818. pp. 48. 4°. D. i. *Redevoering over den eenigen weg, welken men bij den tegenwoordigen bloei der Geneeskunst moet inslaan, zoo wel om de kunst gelukkig te beoefenen, als om dezelve verder te verbeteren.*

Aangenaam is het, bij de heerschende neiging tot bovenaardsche bespiegelingen, en daaruit voortvloeijende verheven wartaal, nog eens woorden van gezond verstand te hooren; aangenaam vooral, wanneer men die verneemt uit den mond van iemand, die geen vreemdeling is in die diepzinnige schriften, en zich alzoo, te midden der besmetting, zuiver en onbesmet bewaard heeft. Wij zijn overtuigd, dat elk, die, bekend met den letterarbeid van den Heere VAN DER BREGGEN, deze Redevoering leest, met ons in die gewaarwording deelen zal. De geleerde Redenaar betoogt in dezelve, dat eene gelukkige beoefening

der Geneeskunst geheel gegrond is op een verstandig en oordeelkundig gebruik van eigene waarnemingen en die van anderen, op de *ervaring*, voorgelicht door een veelzijdig onderzoek der natuur; dat men dus weinig of niets te wachten heeft van den arbeid dier hoogverheven geesten, die de geneeskundige kennis tot één beginsel pogen terug te brengen; maar dat men vooral die groote mannen moet volgen, die, toegerust met genoegzame kennis van den mensch en van de op denzelven werkende dingen, de natuur aan het ziekbed hebben waargenomen, en hunne ontdekkingen, in de taal der waarheid, hebben bekend gemaakt. Met regt merkt echter de Schrijver tevens aan, dat men, bij het hooge standpunt, waarop de kunst nu gestegen is, het weldadig licht der natuurkundige wetenschappen niet moet verwaarloozen, en dat wijsgeerige bespiegelingen haar nut kunnen hebben, hetzij om het verstand op te scherpen, hetzij om hetzelve op zijne verschillende dwaalwegen beter te kunnen nagaan.

Dit is de hoofdinhoud dezer Redevoering, welke wij, ook wat den stijl betreft, niet zonder genoegen gelezen hebben. Alleenlijk is het ons voorgekomen, dat de groote gemeenzaamheid des Schrijvers met de voortbrengselen der Duitsche drukpers een' nadeeligen invloed op denzelven gehad heeft, en daardoor ginds en elders die duidelijkheid en die juistheid in de voordragt is verloren gegaan, welke ook het beste voortbrengsel van den geest eene nieuwe waarde bijzet.

Wij wenschen voorts het Amsterdamsch Athenaeum geluk met dezen waardigen kweekeling der echt Hippocratische school, door den onsterfelijken BOERHAAVE in ons vaderland gevestigd, en sedert nog niet gesloten; een' kweekeling, door zijne veelzijdige kennis zoo zeer als iemand geschikt, om den nieuw gestichten leerstoel waardiglijk te vervullen.

Mij-

Mijne Lotgevallen in mijne Gevangenschap bij de Japanners, gedurende de jaren 1812 *en* 1813. *Benevens eenige Aanmerkingen over het Japansche Keizerrijk en het Japansche Volk, en eenige Bijdragen van den Kapitein* RIKORD. *Door* W. GOLOWNIN, *Kapitein der Russisch-Keizerlijke Marine. Uit het Russisch, volgens de Hoogduitsche Vertaling, door* STEENBERGEN VAN GOOR. *Iste Deel. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 308 *Bl. f* 2-18-:

Omstreeks den jare 1803 had de Russische Zeeluitenant CHWOSTOW eigendunkelijk de, op de Kurilische eilanden zich bevindende, Japansche dorpen geplunderd, en de Schrijver van het voor ons liggend werk, door den Keizer van Rusland in 1811 gezonden om de zuidelijke Kurilische en Schantarische eilanden te onderzoeken, moest voor dit gedrag van bovengemelden CHWOSTOW onschuldig boeten; want de bekende achterdocht der Japanners was door het gedrag van den laatsten natuurlijk zeer vermeerderd.

Het eerste Hoofdstuk beschrijft de gevangenneming van den Schrijver op het Japansch-Kurilische eiland *Kunaschir*, en alle wijdloopigheden en onderhandelingen met de vreesachtige Japanners tot op dat oogenblik. In 't algemeen merken wij omtrent dit werk aan, dat het de schoonste en natuurlijkste bijdragen tot de karakterkunde der Japanners, uit alle beschrijvingen als achterdochtig en geslepen bekend, oplevert, doordien dit karakter in de behandeling en gesprekken van en met den Schrijver en de zijnen zich wel moest vertoonen. Dit is ook het voornaamste en meest onderhoudende in dit boek; want veel gelegenheids, om ontdekkingen van anderen aard te doen, had de Schrijver in zijnen gevangen staat niet. In dit eerste Hoofdstuk, echter, vinden wij een, door eenen Russisch-Kurilischen tolk medegedeeld, berigt, aangaande den staat

des koophandels tusfchen de Rusfifche Kurilen en de Japanners, tot op het tijdftip van CHWOSTOW's wangedrag. De daad der gevangenneming zelve is, alle toebereidfels daartoe medegerekend, een modél van listigheid en valschheid van de zijde der Japanners.

De ftad, waarheen onze reizigers gebragt werden, om er als gevangenen te verblijven, was *Chakodade*, en de togt derwaarts is het onderwerp van het tweede Hoofdftuk. De gevangenen werden gebonden volgens eene zeer kunftige theorie, waarin de voorzigtigheid of overbodige vreesachtigheid der Japanners ten fterkfte doorftraalde, en die voor de gevangenen ten uiterfte pijnlijk was. Merkwaardig zijn de zorg, welke de Japanners droegen, om hen voor zelfmoord te bewaren, en de tusfchenbeiden plaats vindende zachtere en beleefdere behandeling, waaromtrent men onzeker is, of zij aan eenig medelijden, dan aan vreesachtige voorzigtigheid, moet toegefchreven worden. Dit, echter, is zeker, dat ook hier bij dezen en genen der geleidende Japanners een blijk van menfchelijkheid onmiskenbaar en verblijdend zich vertoont, hoe onmenfchelijk de behandeling anders in 't algemeen ook zijn moge. Schoon de lotgevallen van GOLOWNIN en zijne gezellen den hoofdinhoud van dit Hoofdftuk en van dit werk uitmaken, zoo vinden wij echter tusfchenbeiden, aangaande de zeden enz. der Japanners, belangrijke aanwijzingen, gelijk de gelegenheid die aanbood, ingevlochten. En wat aangaat het karakter van dit volk, tot kennis van hetwelk wij dit werk boven reeds eene belangrijke bijdrage noemden: hetzelve vertoont zich op onderfcheidene manieren, b. v. in hun onophoudelijk uitvragen; zeer beleefd bedanken voor de aangebodene fuiker, maar heimelijk opfmullen van dezelve, terwijl de gevangenen fliepen; naauwkeurig opnemen en aanftonds willen namaken der Europefche kleeding enz. Ook worden de gevangenen, zoodra zij verraden iets te verftaan, door de Japanners boven mate lastig gevallen om dat voor hen te verrigten.

Het derde Hoofdſtuk begint met de beſchrijving van de gevangenis te *Chakodade*, waarin de Officieren, van elkander afgezonderd — evenwel, des begeerende, elk met eenen, door henzelven daartoe verkozenen, matroos — opgeſloten werden. Verblijf en kost zijn zeer ſlecht. Naauwkeurige beſchrijving van het eerſte verhoor bij den bevelhebber der ſtad. Nieuwsgierigheid der Japanners, zelfs naar de wijze, waarop in Rusland hoenderſoep gekookt werd, waarvan het verkregen reſultaat naauwkeurig ten papiere gebragt wordt, terwijl men zich hield alsof men de gevangenen deze ſpijs wilde toedienen, doch 't geen niet gebeurde. — Tweede verhoor bij den bevelhebber, waarin de listigheid der Japanners doorſtraalt, om te ervaren, of het gedrag van CHWOSTOW op order of onder goedkeuring der Rusſiſche regering hadde plaats gehad, dan niet? Iedere vraag werd twee- of driemaal herhaald, en de tolk moest ze, met de antwoorden, telkens naauwkeurig opſchrijven; ja dikwerf hield eene enkele vraag — die zij, als tot afwisſeling, met onbeduidende vragen doormengden — de Japanners langer dan een uur bezig. — Derde verhoor. (Deze verhooren zijn enkel daarom belangrijk, dewijl het fijne, doorſlepene en achterdochtige karakter der Japanners er zich zoo kennelijk in openbaart.) Zij ſchijnen minzamer jegens de gevangenen te worden. Eene noodlottige omſtandigheid bevestigt het vermoeden, dat CHWOSTOW op last des Rusſiſchen Keizers had gehandeld. Naar de wederlegging der zake luisteren de Japanners met de grootſte aandacht, zeiden op alles: ja! en: juist! maar glimlachten ſteeds, en geloofden er, naar het ſcheen, niets van. — Vierde verhoor voor den bevelhebber. Alles loopt zamen ten nadeele der gevangenen, die op het denkbeeld van ontvlugten komen, maar er geene kans toe zien. — Vijfde verhoor. Een trek van ſtrenge eerbiediging van vreemd eigendom bij de Japanners, en vermelding van hunne beſcheidenheid en minzaamheid bij hunne ondervragingen. Den gevangenen wordt aangekondigd, dat zij zich tot het vertrek naar *Matsmaï* moesten gereed houden; welke reis ook aanvaard wordt, en op welke de gedachte aan de vlugt, als het eenigſte redmiddel, herleeft. Aankomst te *Matsmaï*, en nieuwe inkerkering, nog akeliger dan die te *Chakodade*.

Het vierde Hoofdſtuk begint met de beſchrijving van de gevangenis te *Matsmaï*, en bevat voorts het verhaal van wijdlo-

loopige verhooren, en eene proeve van de manier van ondervragen bij deze verhooren. Niettemin ontwaart men in dezelve vestiging der Japanners op één doel; namelijk, te ervaren, of CHWOSTOW eigendunkelijk had gehandeld, en of de reis van GOLOWNIN met den togt van den eersten in verband stond? De gevangenen worden gelast, hunne lotgevallen te beschrijven; hetgeen zeer vele moeijelijkheden in had. Op het einde van dit Hoofdstuk schijnen de vooruitzigten gunstig te staan.

Vijfde Hoofdstuk. De gevangenen worden, ten minste aanvankelijk, beter behandeld; maar deze verbeterde toestand is niet van duur. Zij worden zeer lastig gevallen met allerhande eischen. Eene toevallige omstandigheid werkt weder in hun nadeel; en zoo blijven zij tusschen vrees en hoop. Er wordt op nieuw een plan ter vlugt gevormd, maar aan de getrouwheid van een' der medegevangenen getwijfeld. De vrijheid, om somtijds buiten de stad te wandelen, geeft aan dit ontwerp nieuw leven. Met de vermelding, dat de gevangenen naar een beter huis zouden worden overgebragt, eindigt dit Hoofdstuk en dit Deel.

De Schrijver is zeer tegen de Hollanders ingenomen; doch zijne berigten vloeijen uit Engelsche kanalen. Wanneer, echter, de Schrijver in de Voorrede uit KRUSENSTERN's Reis aanhaalt, dat deze te *Nangasaky* eenen Hollandschen Kapitein verzocht had, de kaart te mogen zien, naar welke de zeelieden zijner natie zich op hunne togten van *Batavia* naar *Japan* rigtten, maar deze geantwoord had: „ wij hebben wel goede kaarten, maar laten ze niet gaarne zien," en de Hollandsche Vertaler oordeelt, dat deze beschuldiging *geene wederlegging behoeft*, moeten wij bekennen, dat ons dit zoo duidelijk niet is.

De stijl des werks is onderhoudend, en de vertaling zeer vloeijende en zuiver. Dit Deel is versierd met het schoon gestoken portret van eenen *Takatai-Kachi*.

Geschiedenis van de Fransche Heerschappij in Europa. Door N. G. VAN KAMPEN. *IIIde Deel. In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Allart. 1817. *In gr. 8vo.* 498 *Bl. f* 4-:-:

„ Het vaderland der vrijheid in *Europa*. *Zwitserland* moet eene

eene omwenteling ondergaan, opdat men den geroofden *Berner*-schat tot de oorlogskosten zou kunnen bezigen. De Paus wordt overheerd, gevangen, en als een misdadige naar *Frankrijk* gesleept. In het laatst des jaars zouden de Koningen van *Napels* en *Sardinië* dat zelfde lot ondergaan hebben, zonder eene snelle vlugt. De landen der beide eerstgenoemde Vorsten werden in schijngemeenebesten hersmeed; dat des laatstgenoemden een wingewest van *Frankrijk*. In *Nederland* wordt, door *Franschen* invloed en medewerking, de partij der gematigden omvergeworpen, de nog overgeblevene wettigheid van bestuur vernietigd, en de weg gebaand tot de regering van het graauw, onder den *Franschen* gezant. De afgezant van *Portugal* te *Parijs*, een der voortreffelijkste staatslieden, wordt, volgens *Turksch* gebruik, in den kerker geworpen; aan de afgevaardigden zelfs van *Amerika*, *Frankrijks* bijna eenigen bondgenoot, weigert men gehoor, *zoo zij niet veel gelds geven*. Alle *Engelsche* goederen verklaart men in *Frankrijk* verbeurd; alle onzijdige schepen, met *Engelsch* goed beladen, voor vijand. De orde van *Maltha*, het bolwerk der Christenheid tegen *Turksche* en *Moorsche* zeeroovers, verliest haar weldadig toevlugtsoord door *Fransche* hebzucht, en de *Barbarijers* stroopen vrijelijk in de onbeschermde *Middellandsche zee*. De reusachtige ontwerpen der *Fransche* regering, of van haren voornaamsten Veldheer, drijven dezen naar het aloud *Egypte*; de *Overwinnaar bij de Piramiden* veinst zich een' *Muzelman*, dringt in *Syrië*, bevecht eene heillooze zege tusschen de woonplaats en het graf des Verlossers der Wereld, en reeds begint de *Turk* voor *Konstantinopel*, over *Azië* heen, te vreezen."

Zie hier tevens den belangrijken inhoud, den geest van het verhandelde tijdperk, en een staal van den schoonen stijl des Schrijvers, in dit eene gedeelte der inleiding. Alvorens, echter, de ontwikkeling dezer groote gebeurtenissen te aanvaarden, wordt de vraag beantwoord: „ Hoe het mogelijk was, dat de Mogendheden van ons werelddeel deze alvernielende handelwijze der *Fransche* Republiek een vol jaar aanzagen, zonder dezelve te stuiten, en zich ook toen nog niet broederlijk *alle* vereenigden?"

Dit antwoord is menschkundig ten opzigte van *Rusland* en CATHARINA's opvolger ten troon; eenvoudig ten aanzien van *Denemarken* en *Zweden*; maar inzonderheid opmerkelijk ten

ten aanzien van *Pruisfen*, onder den zwakken, verkwistenden en bijgeloovigen FREDERIK WILLEM II zoo wel, als den braven, eenvoudigen FREDERIK WILLEM III. De wijsgeerige geest, door KANT ingevoerd, wordt vooronderfteld hier beslisfend te zijn geweest. Gaarne fchreven wij deze geheele uitweiding over. Doch, wij moeten ons tot het volgende bepalen:

„ KANT had der menfchelijke rede palen trachten te ftellen; en dit *beperken* was een der hoofdpunten, waarop zijn ftelfel zich draaide. Ook onbepaalde, hartelijke *liefde* tot al wat goed en groot en edel was, wilde hij tot *achting* bekoeld hebben. Zijne leer was ftreng zedelijk, doch meer ontkennende dan ftellig. Wanneer men niet flechts zijnen besten vriend, maar zelfs geheele rijken en ftaten niet mogt redden ten koste ééner onwaarheid, zoo was het gewis even min, of nog minder geoorloofd, door de opoffering van één menfchenleven voor de welvaart van toekomftige geflachten te zorgen."

Het geheele ftuk toont 's mans bekendheid, durven wij zeggen, met den geest en gang der wijsgeerte in *Duitschland*; en wij gelooven met hem, dat dezen onder een volk als de *Duitfchers* even zeer moeten in aanmerking komen, als ftaatkundige drijfveren of belemmeringen, als het ongeloof en de vrijheidsleer van fchoone geesten onder de *Franfchen*. In hoe verre zij, echter, hoofdzaak geweest zijn, blijft, in ons oog, onbeflist. Eene zekere *vis inertiae*, een oorkusfen en flaapmiddel leverde zekerlijk dat *negative* gemakkelijk op. Doch ook meer?..... In *Frankrijk*, wordt algemeen erkend, zou de filozofie, bij betere financiën en een ferm beftuur, weinig openbaar kwaad hebben aangerigt.

Voorts is, in het eerfte hoofddeel, allertreffendst, allerbelangrijkst de overweldiging van *Zwitferland*. Een waar tafereel der worfteling van volflagen onregt, dat niets ter wereld ontziet om ten doel te raken, met waarheid, wijsheid en vaderlandfche deugd, die zelfs vrouwen en kinderen bezielt om den dood boven de fchande te kiezen. Ach! het kwade heeft maar al te fchoon fpel, bij *misleiding* en *verdeeling*. Het heeft, tot deze einden, zijne vrienden en helpers in elke menfchelijke maatfchappij, in ieder menfchelijk hart. En, even als eertijds *Carthago*, grijpt men naar de wapenen, als

zij

zij er niet meer zijn; waagt men den laatsten strijd, als het *te laat* is.

Doch, waarom treedt ook gij, Geschiedenis! eerst dán op, om ons de ware gedaante van geveinsde en bedekte algeweldenaars te schetsen, wanneer wij ons voor hunne streken niet meer kunnen wachten? Immers, toen deze zaken gebeurden, in den jare 1798, waren de jammerlijke omwentelingen zelve, in ons vaderland telkens bewerkt, nog niet genoegzaam, om het algemeen ten aanzien der *Franschen* te verlichten.

Deze *omwentelingen* vullen, benevens de onderhandelingen te *Rastadt* en te *Seltz*, het volgende tweede hoofdstuk. Wie herinnert zich, trouwens, den 22 Januarij en 12 Junij niet? Derzelver oorsprong en toedragt worden hier, geleidelijk en duidelijk, uit elkander gezet. De Schrijver is, daarbij, zekerlijk geheel op de hand der gematigden. Doch, wie is dit thans niet, voor zoo verre eigene eer in de zaak niet betrokken is? De uitdrukking alleen van *regering van het graauw* is welligt wat al te poëtisch. Het was een wonderlijke tijd van wilde geestdrift voor vrijheid aan de eene, en pijnlijk gevoel van dwang aan de andere zijde; een tijd, die anders goede hoofden, in dezen draaistroom geraakt, deed duizelen en dweepen, anders regtschapene en zachte harten tot onregtvaardige en wreede middelen overslaan. *Frankrijk* bedwelmde en tiranniseerde, op hetzelfde oogenblik, Vorsten en volken. En zij alleen, die, als TALLEYRAND en BUONAPARTE, goede koppen zonder harten hadden, wisten, bij slot, voordeel uit alle de woelingen te trekken. De geschiedpen kan hier niet te omzigtig, te gematigd, en bijna te toegevend zijn jegens al wat *slagtoffer* der schrikkelijke vrijheidskoorts is geworden.

De veldtogt naar *Egypte*, de opstanden in *Ierland* en *België* beslaan, nevens *Frankrijks* eigen' inwendigen toestand, het derde hoofddeel; van welke stukken het eerste, met het allerlaatste in naauw verband, natuurlijk hoogstbelangrijk is; schoon velen, met ons, ook in het *Iersche* werk, tevens met het genoemde zamenhangende, ligtelijk veel nieuws, althans vergetens, zullen vinden. In plaats van eigene beoordeeling, sta hier het volgende van den *Egyptischen* veldtogt: „ De *Engelschen* hebben dezen togt, door de *Fransche* regering beraamd en uitgevoerd, in een hatelijk en belagchelijk licht zoeken voor te stellen. Het komt ons, echter,

voor,

voor, (de wijze van uitvoering daargelaten) dat het Uitvoerend Bewind, in deszelfs vierjarig bestaan, niet één ontwerp gemaakt heeft, hetwelk zoo zeer kon verontschuldigd, zoo al niet geregtvaardigd worden. Volgens de regelen der eeuwige Regtvaardigheid, en zelfs volgens die van het *Europesche* Staatsregt vóór 1772, was hetzelve zekerlijk niet te verdedigen; maar dit was ook reeds zoo dikwerf geschonden, dat men, in *Frankrijk*, het beroep daarop bijna belagchelijk keurde. Wanneer, daarentegen, *geluk der onderdanen* de maatstaf van het meer of min billijke eener bezitneming is, zoo had die van *Egypte* gewis veel vooruit. Ongelukkiger, dan zij *thans* waren, konden de *Egyptenaren* niet worden; vertiet onder het juk van vierentwintig kleine dwingelanden, de *Bey's*, in naam aan de *Porte* ondergeschikt, doch inderdaad oppermagtig, en altijd onderling verdeeld, behalve wanneer het op verdrukking des zwaar geplaagden inboorlings aankwam. Daartoe hielden zij 8000 vreemdelingen (*Mameloeken*), uit wier midden zij zelf afkomstig zijn *moesten*; eene rooverbende, die, bijna zoo erg als de *Lacedemoniërs* hunne *Heloten*, den *Egyptenaar* als lastvee, zich als de begunstigden des Hemels aanzagen, welke zich zonder arbeid mogten mesten van het zweet des landmans en stedelings. Zulk een gedrogtelijk bestuur over een der schoonste landen des aardrijks, hetwelk ook vaak den *Europeschen* handelaar kwelde, riep inderdaad luid om verbetering; en wanneer men daarop, na twaalf eeuwen, *Europesche* kundigheden, *Europesche* beschaving in de oude wieg der verlichting kon terugbrengen; wanneer men een middelpunt van gemeenschap kon vestigen tusschen *Europa* en *Indië*, nader en verkieslijker dan de afgelegene *Kaap de goede Hoop*; wanneer men de veroveringszucht der *Britten* in *Indië* zelve door vrees kon bedwingen; zoo verdiende eene gemakkelijke bezitneming, die eigenlijk de *Ottomannische Porte* weinig of niet benadeelde, (haar gezag in *Egypte* bestond toch meer in naam dan in de daad) gewis den naam van eene der meest in 't groot overlegde, en voor de menschheid minst nadeelige plans."

Het volgende hoofdstuk verplaatst ons weêr in *Europa*, en met name in *Italië* en *Zwitserland*; welker eerste, na de mislukking van de verbindtenis der Mogendheden tegen *Frankrijk*, geheel in gemeenebesten hersmeed wordt, tot dat daarna *Oostenrijk* en *Rusland* de Republikeinen daar en aan den

Rijn de geduchtste slagen toebrengen. Dit alles wordt uit de omstandigheden verklaard en ontwikkeld, met behoud slechts van de donkere punten; terwijl in den loop des verhaals zoodanige belangrijke en fraaije schetsen — van de *Lazzaroni's*, de *Kozakken*, SUWAROW in vergelijking met NAPOLEON — voorkomen, welke ons telkens in verzoeking brengen, op nieuw aan het overschrijven te tijgen.

Hoofdst. V. Nieuwe worstelingen. Landing in *Noordholland:* zeer belangrijk, ook door grondige aanmerkingen over den geest des volks hier, en dien des bewinds in *Engeland*. Overal, echter, keert de kans weêr voor de *Franschen*. Zie hier een trek of twee van de vruchten dezes strijds: „ De toestand van *Zwitserland* werd door alle deze veldslagen boven alle beschrijving ellendig. Een groot gedeelte der bevolking was omgekomen, velen der overigen gevlugt. Men vond verdwaalde kinderen bij duizenden, en kudden zonder meester. De legers moesten er alles brengen, even als in woestijnen. In het *Mutterthal* kostte een brood twee dukaten." Voorts wordt ons de inwendige toestand van *Frankrijk* geopend, en, als 't ware, de ladder getoond, die BUONAPARTE straks in de hoogte voerde; zoo schilderachtig als waar, ten minste waarschijnlijk. Wij voelen ons meer en meer geneigd, om dit werk des Heeren VAN KAMPEN onder de stukken te rangschikken, waarop onze natie mag roem dragen. Jammer, dat hier en daar een drukfoutje is ingeslopen.

In hoofdst. VI worden wij weêr in *het* andere, of eigenlijk slechts *andere* werelddeelen overgevoerd. De veroveringen der *Britten* in *Indië* leveren hier, bij de heerschappij der *Franschen* in *Europa*, mede een belangrijk tafereel. Van hen zegt de Schrijver: „ Regtvaardiger dan de *Fransche* Republikeinen, of hun Keizerlijke opvolger, waren zij niet, maar zij wisten hun geweld meer door zachtere vormen, door ontzag voor zeden, taal en volksbegrippen te omsluijeren, en bijna — zóó onregt immer gewettigd kon worden — te wettigen door geluk en veiligheid hunner onderhoorigen." Voorts zijn de vermelde gissingen omtrent BUONAPARTE's veiligen terugtogt, zoo als dit geheele hoofdstuk, belangrijk.

Hoofdst. VII. Geleidelijk en klaar is, thans, het verhaal der groote gebeurtenissen, die *Frankrijks* in- en uitwendigen

toe-

toestand geheel veranderden, bij de bevordering van BUONAPARTE tot Eersten Consul.

Hoofdst. VIII. Vervolg. Vrede van *Luneville*. Binnenlandsche zaken van *Frankrijk*. Oorlog ter zee. — geeft, onder anderen, nieuwe bewijzen van des Schrijvers, wel eens betwijfelde, onpartijdigheid omtrent de *Engelschen*, daar hij zoo wel derzelver onedel gedrag omtrent *Gibraltar*, en omtrent de ongelukkigen, door den vijandelijken bevelhebber op *Maltha* heengezonden, in het regte licht stelt, als hij, vroeger, de bedriegelijke staatkunde der *Franschen*, door alle tijden heen, doet zien. Ter gelegenheid van het laatste, zou het ons bijna toeschijnen, dat VAN KAMPEN oordeelt LODEWIJK DEN XIV te moeten beschouwen, als de hand gehad hebbende in den moord der gebroeders DE WIT!

Hoofdst. IX. Het Noordsche verbond ter handhaving van *Europa's* zeeregten. PAUL's dood. Bijlegging der geschillen. Preliminairen van *Londen*. Alles, natuurlijk, hoogstbelangrijk. Wij kunnen, echter, den man, bij zijne grondige beschouwingen, niet volgen. Doch treffend is, onder anderen, het *contrast* der luide vreugde te *Londen*, bij de onverschilligheid hier en in *Frankrijk*, op het gerucht des vredes. Bij ons kwam, te dezer gelegenheid, het denkbeeld op, hoe deze en andere verschijnselen te rijmen zijn met het denkbeeld, door zoo velen voorgestaan, dat *Engeland* niet kan bestaan zonder oorlog. Betreft dit dan, ten minste, het eigenlijke volk, de groote massa, wel? Wie moet hieraan niet twijfelen, en dezen twijfel zalig noemen, daar hij alzoo den vrijsten en bloeijendsten der *Europesche* staten, gelijk men veelal spreekt, met geenen *Barbarijschen* roofstaat behoeft te vergelijken?

Hoofdst. X. Gebeurtenissen in *Egypte*, tot de ontruiming van hetzelve door de *Franschen*. Vrede van *Amiens*. Het eerste gedeelte dezer opgaaf is te belangrijker, omdat het ons den man des gewelds, die thans in *Europa* zulk eene schitterende en misleidende rol speelde, alreede juister doet kennen. Het laatste deel vertoont ons, bij den vrede, eenen helderen hemel, na zoo lange, onophoudelijke en woedende stormen. Doch de weêrkenner schudde daarbij het hoofd, als vreesde hij, dat de gistende stof nog niet had uitgewerkt, en den onverdachten vervolgens met grooter gevaar dreigde. Helaas! zijne gissing was al te juist. De bekwaamheden van

den

den *Hollandſchen* vredehandelaar mogten, voor het oogenblik, zegepralen — hij mogt daarvoor, thans, luiden dank inoogſten — wij bezuurden deze groote vreugde, daarna, des te meer.

En zoo hebben wij dan dit boekdeel, door opgave, aanhaling en tusſchengezaaide aanmerkingen, eenigzins doen kennen; misſchien, echter, even gebrekkig in den afgebroken vorm, als in het grondige der denkbeelden. Voor hen, die het, alzoo, der moeite niet waardig mogten rekenen, dit mengelmoes van onze en des Schrijvers gedachten na te gaan, zij hier nog, ten ſlotte, gezegd, dat wij het werk van onzen landgenoot met klimmend genoegen lazen, en vooral in dit deel uitſtekende voldoening hebben gevonden. Er heerscht, meenen wij, eene grondigheid en tevens losheid en naïviteit in hetzelve, die ons beurtelings aan ROBERTSON en HUME deden denken. De aardige tafereelen, hier en daar zoo wél aangebragt, en waarvan wij het een en ander noemden, helderen het geheel bevallig op. En, ſchoon de ſtijl zichzelven gelijk blijft, eenigzins onachtzaam, maar tevens buigzaam en zuiver genoeg om alles uit te drukken, wat 's mans goede ſmaak en warm gevoel telkens aan de hand geven; zoo achten wij, dat dit werk ſpoedig onder de klasſieke van onzen bodem zal gerangſchikt worden — ja voor alle volkén eene der zuiverſte en aangenaamſte bronnen zal opleveren, om de hoogstbelangrijke historie van onzen tijd, in hare volle uitgeſtrektheid, te leeren kennen. Moge, toch, den onvermoeiden Schrijver haast eene plaats in de maatſchappij te beurt vallen, die hem verheft boven allen gevaar, om, door te veel, min volkomen voor de pers te werken! Mogen zijne veelvuldige kundigheden, door vlijt, oordeel en ſmaak geleid, alle de vruchten dragen, welke een verſtandig beſtuur daarvan kan vergaren! WAGENAAR bleef niet onbeloond. STUART ontving uit 's Konings hand den vereerenden last om diens taak te vervolgen. Meest alle onze uitſtekende mannen, de pen ter bate van het publiek voerende, kunnen te vreden zijn met hunnen, achtbaren of onbekrompen, ſtand. En een VAN KAMPEN ging nog onlangs rond om les te geven, of werkte, onbekend, mede aan eene ſtadscourant, tot hij eindelijk.... Lector in de *Hoogduitſche* taal aan *Leidens* hoogeſchool is geworden!

Wij vragen geen verſchooning voor deze aanmerkingen. Het dient wel eenigzins te blijken, dat er een vrije drukpers in *Holland* beſtaat.

Recherches historiques et littéraires sur la langue Celtique, Gauloise et Tudesque; par M. J. DE BAST.

(*Vervolg en slot van bl.* 403.)

Niet minder belangrijk in zijne soort is een Vlaamsch werk van denzelfden Schrijver, waarvan wij, bij deze gelegenheid, mede eenig verslag willen geven. Hetzelve bestaat uit II Deelen in groot 8vo, en voert tot titel: *Meditatien op den lydenden en stervenden Jesus, uitgesproken in de Kerk van St. Nicolaes tot Gend, ten tyde van den Vasten in 't jaer* 1804, *door M.* J. DE BAST, *Canonik der Cathedrale, Pastor van St. Nicolaes. Tot Gend, by* A. B. STEVEN, *Boek-drukker en Verkooper.* Ieder dezer beide Deelen bevat XVIII *meditatien* over deze of gene bijzonderheid van het lijden des Verlossers, allen zoodanig ingerigt, dat, na eene korte ontvouwing der bijzonderheid, in den tekst vermeld, daaruit eene zedeles afgeleid en in het vervolg der meditatie toepasselijk ontwikkeld wordt. Zoo heeft (om het gezegde door een enkel voorbeeld op te helderen) de achtste *meditatie* tot tekst Marc. XIV:44. *Den verraeder had hun een teeken gegeéven, zeggende: Denwelken ik kussen zal, dien is 't. Neemt hem vast en leyd hem voorzigtiglyk weg.* De hieruit afgeleide zedeles is deze: *Eenen boozen drift, die het hert overheerscht, geleyd den mensch tot alle slag van buytensporigheyd.* Hier loopt het verband tusschen het verhandelde gedeelte der lijdensgeschiedenis en de zedelijke leering, tot welker voordragt de redenaar daaruit aanleiding neemt, terstond duidelijk in het oog. Niet altijd intusschen doet zich dit verband even gereedelijk voor; zoo als b. v. in de twaalfde *meditatie*, tot tekst hebbende: *Sy leydden hem eerst tot Annas*, en waarvan de zedeles op *de ydelheyd en vergankelykheyd der wereld* betrekking heeft. De redenaar weet echter ook in die gevallen de zedelijke leering reeds bij den aanvang met den tekst eenigermate te verbinden, zoo als blijkt uit de volgende korte inleiding tot de laatstgenoemde *meditatie:* „ Die wilt zien de „ blydschap veranderd in droefheyd, de eer in schande, den „ lof in smaed, de grootheden in kleynagting, den zege-prael „ gekeerd in nederlaeg, dat hy syne oogen slae op den ge„ vangen Jesus." — Voorts kunnen wij de altijd gelijkmatige in-

inrigting dezer *meditatien* niet beter doen kennen, dan door de volgende plaats uit het voorberigt voor onze lezers af te schrijven: „ Naer een kort begin (*exordium*) gebruyken wy „ in elke *meditatie* eene kleyne aenspraek tot Jesus, hem „ syne genade affmeekende, om het deel van syn lyden, het- „ welk wy zullen aenraeken, met vrugt te overdenken, en „ daeruyt te trekken de zedeles, dewelke wy hebben vast- „ gestelt te zullen voorhouden. Dus weétende wat stof er „ zal verhandelt worden, zyn de Aenhoorders of Leézers be- „ ter bereyd, om alles gemakkelyker en dieper in hun geheu- „ gen in te drukken. Wy hebben deéze *meditatien* ingerigt „ by wyze van saemenspraek tusschen den Heyland Jesus en „ de Ziel, om door het beantwoórden der vraegen, opwerp- „ selen en verschooningen, de waerheyd in eenen helderen „ dag te stellen, en den zondaer duydelyker van syne doo- „ lingen en misdaeden te overtuygen. Daerom gebruyken „ wy altoos, de ziel aenspreékende, den tweeden *perjoon in* „ *singulari.* Hiertoe zyn wy ook aengepord geweest doór „ een loffelyk gebruyk, hetwelk eertyds wierd gepleégen in „ eenige steden van Vrankryk, en nu nog heerscht in ver- „ scheyde oorden in Duytsland, alwaer in zommige kerken „ twee predikanten geplaetst zyn regt-over elkanderen, den „ eenen vraegende en opwerpende, den anderen beantwoór- „ dende; waer doór men kragtiglyker de aendagt der aen- „ hoorders opwekt." Dit weinige zij omtrent den vorm en aanleg dezer *meditatien* genoeg, daar het ons oogmerk minder is, dezelve als een werk van godsdienstige leering en stichting, of als proeven van geestelijke welsprekendheid, aan te kondigen en te beoordeelen, dan wel om die als voorbeelden van een' zuiveren en beschaafden Vlaamschen prosaïstijl aan onze lezeren bekend te maken. Wij onthouden ons derhalve van alle aanmerkingen zoo omtrent den vorm als inhoud, ten aanzien van den laatsten ons vergenoegende met de verklaring, dat overal eene zuivere zedekunde en beginselen van echte godsdienstigheid gepredikt worden, zoodat niet ligt iemand, die in het lezen van goede leerredenen smaak vindt, deze stukken zonder genoegen en stichting zal doorbladeren.

Wat dan meer bijzonder het voorname oogpunt aangaat, waaruit wij deze *meditatien* aan onze lezers wilden voorstellen, dezelve zijn uit dat oogpunt hoogst merkwaardig, voor

zoo verre daaruit, volgens getuigenis van deskundigen, de tegenwoordige Vlaamsche taal en de daarin aangenomene beschaafde prosastijl in derzelver volle zuiverheid kunnen gekend worden. Ook verklaart de Schrijver zelf in zijn voorberigt, zich *van eene regelmaetige Vlaemsche tael bedient te hebben, om dit edel zielvoedsel, wel bereyd, in eenen zuyveren toestel op te disschen.* Wij hechten aan die getuigenis en verklaring te meer geloof, omdat de Heer DE BAST, blijkens zijn te voren aangekondigd werk, buiten twijfel tot de geleerdste taalkenners in de zuidelijke provincien behoort, en wij nog geen opstel in de Vlaamsche taal onder het oog kregen, waarin wij zoo groote overeenkomst met de echt Nederlandsche aantroffen. De Vlaamsche tongval doet zich daarin voor, als, wel is waar, in sommige opzigten minder beschaafd, dan de aangenomene schrijftaal in de noordelijke provincien des rijks, en zoo in spelling als andere grammaticale bijzonderheden en regelen, met name ook in de woordschikking, van dezelve afwijkende; maar wij zien nogtans duidelijk, dat de Vlamingers hunne taal in geenen deele verwaarloosden, en voor de instandhouding van haren rijkdom en hare wezenlijkste eigenschappen zorg droegen. Het getal der basterdwoorden is niet noemenswaardig; de geslachten der zelfstandige naamwoorden vinden wij doorgaans zorgvuldig bewaard; de spelling, hoezeer ook in vele opzigten van de onze verschillende en, naar wij meenen, minder beschaafd, echter niet geheel weifelende, maar aan zekere regelen verbonden; den eigenen aard onzer woordvorming doorgaans in acht genomen; met één woord, wij erkennen daarin gereedelijk, wat het wezenlijkste aangaat, dezelfde taal, als waarvan wij ons bedienen. De meeste afwijking, niet slechts van ons gebruik, maar ook, zoo wij ons niet geheel bedriegen, van het eigenaardige der Nederlandsche taal, vertoont zich in de woordschikking, welke te veel naar die der Fransche is ingerigt. Het zal, vertrouwen wij, onzen lezeren niet onaangenaam zijn, dat wij de voorgestelde bijzonderheden door eenige voorbeelden nader voor hen in het licht stellen.

Wat dan vooreerst de spelling aangaat, wij vinden het uitheemsche letterteeken *y* doorgaans gebruikt, niet enkel om, gelijk vooral in de vijftiende en zestiende eeuw in zwang raakte, de plaats der enkele *i*, of in den tweeklank *ei*, of in lettergrepen niet op eenen medeklinker sluitende, waar de

oude en oorſpronkelijke uitſpraak de lange *i* deed hooren, maar ook om die der dubbele *i* in lettergrepen te vervangen, welke, uit hoofde van hare ſluiting op eenen medeklinker, volgens diezelfde uitſpraak, de verdubbeling dier vokaal vereischten, en waarin men zich reeds vroeg en ſtandvastig van het onder ons algemeen aangenomene letterteeken *ij* bediende. Ook de verlenging van *a* en *u* door achtervoeging der *e* ſchijnt, naar uitwijzing van dit werk, tot de eigenſchappen der Vlaamſche ſpelling te behooren. Desgelijks ontmoeten wij daarin eene meer algemeene verdubbeling der vokaal tot aanwijzing van den langen klank, dan ſedert eenige jaren bij ons in gebruik is; waardoor dan ook de onderſcheiding der hard- en zacht-lange *e* en *o* minder duidelijk in het oog loopt, dan bij de ſpelling, welke onder ons is aangenomen. Dat echter die onderſcheiding, op een wezenlijk en in Vlaanderen evenzeer als ergens elders hoorbaar verſchil van klank berustende, aldaar in de ſpelling niet geheel verwaarloosd wordt, blijkt uit de plaatſing van een ſtreepje boven de tweede *é* of *ó* in verſcheidene woorden, en wel ('t geen velen met ons vreemd zal voorkomen) in zulke, die den zacht-langen klank der genoemde vokalen doen hooren. Dus b. v. vinden wij *leéven*, *voór*, met een ſtreepje boven de tweede *e* en *o*, maar integendeel *leeren*, *oogwit*, zonder een dergelijk teeken geſchreven. — De *z* komt, als de zachte letter, meermalen voor in woorden, waar wij dezelve mede gebruiken, als *zoet*, *zorg*, *zijn*, werkwoord; maar in *zij*, *zijne* enz., die volgens onze uitſpraak, welke wij meenen dat de *gemeenlandſche* heeten mag, insgelijks zacht klinken, wordt beſtendig de *s* gebruikt. — Van de *ch* vindt men, waar de ſcherpere klank gehoord wordt, zelden gebruik gemaakt, maar daarvoor meestal *g* geſpeld, als *agter*, *dogter*, *dugten*, *zugten*; alleen wordt het telwoord *acht* met *ch* geſchreven, gelijk dezelve mede in vereeniging met de *s*, beide als begin- en ſluitletter, en in *zich* en *lichaem* voorkomt. — Als eene afwijking van de gewone en van ouds gebruikelijke ſpelling verdient ook nog met een woord te worden opgemerkt het ſchrijven van *vreede*, *vraeck*, *gevrongen*, *vroeging* voor *wreède*, *wraak*, *gewrongen*, *wroeging*.

Ook in andere gramaticale bijzonderheden doet zich eene grootere of kleinere afwijking van onder ons aangenomene regelen en vormen, of ook eenige onregelmatigheid voor. Zoo

 vin-

vinden wij nog dikwerf verouderde vormen in gebruik, b. v. het ongelijkvloeijend deelwoord *geplegen* voor *gepleegd*. Elders ontmoeten wij *wykte* voor *week* van *wijken*, *beweegd* voor *bewogen*, welk laatste, blijkens de voorbeelden, daarvan door HUYDECOPER in zijne *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, Iste D. bl. 273—278, bijgebragt, te voren niet ongemeen was. — Ook in verscheidene, met voorzetsels zamengestelde werkwoorden worden die voorzetsels onafscheidbaar gebruikt, waar zij, bij ons, altijd scheidbaar voorkomen. Zoo vinden wij b. v. *aenbeden* voor *aangebeden*, *aensogt* voor *aangezocht*, *aenhoord* voor *aangehoord*, *aenzien dit* voor *zie dit aan*. Het laatstgenoemde voorbeeld vertoont ons nog eene andere afwijking in de achtervoeging der *n*, welke wij mede in den eersten persoon der aantoonende of bijvoegende wijze in het enkelvoud aantreffen, als *ik zien*, *ik staen*, *ik misdoen*. — Het gebruik verder van *dan* achter den vergrootenden trap is, blijkens dit werk, den Vlamingers niet vreemd, maar echter niet zoo standvastig bij hen aangenomen, of wij vinden daarvoor ook meermalen *als* geschreven. — Dan onder alle grammaticale afwijkingen is er geene, welke den Noord-Nederlander sterker moet in het oog loopen, dan het voegen der *n* achter de lidwoorden, bijvoegelijke naamwoorden en betrekkelijke voornaamwoorden, bij derzelver vereeniging met of betrekking tot een zelfstandig naamwoord van het mannelijke geslacht, hetzij dit in den eersten of in den vierden naamval voorkome. Wij zullen een paar voorbeelden tot opheldering bijbrengen. Op bl. IX van het voorberigt noemt de Heer DE BAST eenige schrijvers, uit welke hij iets ontleend heeft, en onder deze ook ANTONISTEN, en laat daarop volgen: „*welken laetsten* onder de goede Vlaemsche „predikanten, die in onze tael zeer zeldzaem zijn, volgens „mijn oordeel, verre *den uytmuntendsten* is." En terstond in den aanvang van het werk zelve, bl. 13 en 14, lezen wij: „Terwijl *den* Vader uyt het hoogste der hemelen het teeken „geeft tot den strijd, maekt *den* Zaligmaeker zich bereyd „tot syne zwaere ondernemingen." — De standvastigheid, waarmede wij de bedoelde achtervoeging het geheele werk door ontmoeten, bewijst duidelijk, dat het in de Vlaamsche taal als regel is aangenomen, dat de *n* niet het kenmerk is van zekeren naamval, maar van het mannelijk geslacht der zelfstandige naamwoorden in het enkelvoud. De Vlamingers kun-

kunnen zeker tot verdediging van dezen regel vele voorbeelden uit de oudheid, vooral uit de zestiende en zeventiende eeuw, bijbrengen; maar wij houden het nogtans daarvoor, dat die regel met het Nederlandsche taaleigen strijdig is, en aan een ingeslopen misbruik zijnen oorsprong te danken heeft. Doch het zou ons te verre leiden, indien wij dit breeder uiteenzetten en door voldoende bewijzen staven wilden. Liever gaan wij over, om onze lezers nog opmerkzaam te maken op de afwijkingen van het eigenaardige der Nederlandsche woordvoeging, welke, door eene te groote schikking naar het Fransche taaleigen, blijkens dit werk, in de Vlaamsche taal zijn doorgedrongen. Ziet hier eenige voorbeelden uit vele ter bevestiging van het gezegde.

Op bl. 125 van het Iste Deel zegt de Schrijver, naar zijne gewoonte de *mediteêrende Ziel* aanspreken, tot dezelve, onder anderen, het volgende: „ Onder zoo menige vremde „ zonden, met dewelke gy u hebt besmet, *uwen lasterenden* „ *mond heeft* gescheurt de faem van uwen evenmensch" — voor: *heeft uw lasterende mond* enz., en een weinig verder op dezelfde bladzijde lezen wij: „ Uwe dertelheden, dewel- „ ke zoo in uwe kleeding, als in uw gedrag uytscheenen, „ *hebben ontsteêken* het vuer van onzuyvere lusten in de teere „ herten der eenvoudige" enz. voor: *hebben het vuur van onzuivere lusten ontsteken* enz. — Een ander voorbeeld doet zich voor in de volgende woorden op bl. 298: „ Den oogen- „ blik, *die ziet vloeyen haere eerste traenen*, ziet deêze ook „ afgedroogt worden door de beloofte van den Verlosser" — voor: *die hare eerste tranen ziet vloeijen.* — Geheel Fransch is mede de volgende woordschikking en wijze van uitdrukking op bl. 375 en 376: „ Met blindheyd geslaegen, alle sy- „ ne gepeyzen en ontwerpen waeren doolingen; slaef der zin- „ nen, syn verstand was uytgedoofd, en hy had zich gelyk „ gemaekt aen de redelooze dieren." — Hetzelfde geldt omtrent hetgeen wij lezen op bl. 30 van het IIde Deel: „ *dat* „ *het is eene waerheyd*, dat God magtig is uyt steenen Abra- „ hams kinderen te verwekken, word heden bevestigt" enz. voor: *dat het eene waarheid is.* Wat eindelijk het gebruik zelve der woorden en hunne beteekenis aangaat, men vindt ook in dezen genoegzame overeenkomst, om de Vlaamsche taal voor dezelfde met de Hollandsche te erkennen, maar te gelijk zoo veel verschil, dat men den invloed der langdurige

affcheiding der zuidelijke en noordelijke gewesten van Nederland daarin mede duidelijk ontwaar wordt. Van daar dat de Vlaamsche taal in dit opzigt zich veel nader gehouden heeft aan die, welke in het begin der zeventiende eeuw in zwang was, dan de Hollandsche of Noord-Nederlandsche. Blijken hiervan draagt onder anderen het gebruik van het woord *geweerdigen* voor het bij ons gebruikelijke *verwaardigen*; van *bewaarheden* in den zin van *bevestigen*, *verzekeren*, welk woord bij HOOFT en andere schrijvers der zeventiende eeuw meermalen voorkomt; van de uitdrukkingen *liever hebben* voor *liever willen*, *zich iets laten voorstaan* voor *iets meenen* en verscheidene andere, insgelijks bij schrijvers der zeventiende eeuw niet ongemeen. Ook treft men in dit werk een aantal woorden aan, welke, hoezeer ook voor de Noord-Nederlanders niet onverstaanbaar, echter in hunne ooren vreemd moeten klinken, als *eigendom* voor *eigenschap*, *slagtofferen*, als bedrijvend werkwoord gebruikt, *koorden* voor *met koorden binden*, *opwerpen* voor *tegenwerpen*, *onderblijven* voor *achterblijven*, het adjectivum *zondarig*, *vervolgens* voor *gevolgelijk* en vele andere.

Ten besluite van dit verslag zal het, vertrouw ik, den lezeren niet onaangenaam zijn, dat ik hier nog eene meer uitvoerige proeve van den stijl en schrijftrant, in dit werk heerschende, laat volgen. Ik kieze daartoe een gedeelte van de zesde *meditatie* uit het Iste Deel, over Matth. XXVI:45: *Ziet de uer is gekomen, dat den Zoon des menschen in de handen der zondaeren zal gelevert worden*, waarvan de zedeles *op de dood* betrekking heeft. Ziet hier de bedoelde plaats, en daarin een bewijs, dat de redenaar zich, waar dit pas geeft, tot den toon der welsprekendheid weet te verheffen.

„ Myne ziel, hoe zyt gy verblind? Ziet gy niet de afbeelding van de dood in alles, hetwelk u omringt? In de aerde, dewelke, als gy haer betreéd, haeren schoot schynt te openen, om u in dezelve te begraeven? In de grafplaetsen, dewelke u vermaenen, dat gy stof der aerde zyt, dat alles eenen rook en ydelheyd is, dat gy van alle uwe grootheden alleenelyk zult agterlaeten eenen naem, die niet zal geschreeven zyn als op d' assche van uw graf, dat er op de wereld niets gestaedig is, als eene gestaedige wisselvalligheyd van alle schepselen? Ziet gy niet de afbeélding van de dood in uw eygen lichaem zelf, hetwelk gy onder-

„ vind

„ vind dagelyks te verzwakken, wiens geesten gy gevoelt te
„ bezwyken, onderworpen aen geduerige veranderingen en
„ kwellingen, voorteekenen van de dood? Leert u niet de
„ ondervinding, dat 'er niemand vry is den laetſten tol der
„ natuer te moeten betaelen? De gedenk-ſchriften, dewelke
„ verhaelen de daeden van zoo veéle duyzende, die in de
„ voorgaende eeuwen geleéft hebben, eyndigen ſy niet met
„ te zeggen, dat zy altemael geſtorven zyn? Wat zyn ge-
„ worden zoo veéle magtige ryken, welkers gedagtenis door
„ de geſchied-boeken onder de menſchen word bewaert?
„ Wat zyn geworden de volkeren, dewelke dezelve bewoon-
„ den, en de keyzers en koningen, dewelke daer het opper-
„ gezag voerden? Wat zyn geworden die berugte ryken van
„ Asſyriën, van Babyloniën, van de Meden en Perzen, van
„ Macedoniën? Wat zyn geworden zoo veele al-oude volks-
„ regeéringen, dewelke doór haer wys beleyd ſcheenen eeu-
„ wig te zullen ſtaen? Wat zijn geworden d' eerzugtige Ro-
„ meynen, die doór hun gezag en doór het geweld der wae-
„ penen de geheele aerde deéden zidderen en onder hunne
„ dwingelandy verzugten? Deéze ryken zyn verdweénen, de
„ volkeren zyn geſtorven met de keyzers, koningen en op-
„ per-beſtierders die over hun heerschten? Wat zyn gewor-
„ den zoo veéle menſchen, die gy hebt gekent, en die zoo
„ veéle ampten op het tooneel der wereld hebben bekleed?
„ Sy zyn geſtorven, gy hebt den eenen voór, en den ande-
„ ren naer zien ſcheyden uyt deéze wereld, en gy zult wel
„ haest hetzelve lot ondergaen. *Ecce quam nihil est homo*,
„ *ziet den niet van den mensch*. Het is dan te vergeéfs,
„ dat men zoud willen opwerpen het oneyndig onderſcheyd,
„ hetwelk de misleydende wereld zoud willen ſtellen tusſchen
„ de ryke en tusſchen de andere ſtervelingen. De onverbid-
„ delyke dood ſpaert niemand, ſy werpt alles ter neder, ſy
„ verwoest alles, ſy maekt alles gelyk. De blinkende ryks-
„ ſtaffen der magtigſte keyzers en koningen zyn by haer niets
„ meer als de knellende ketenen der verworpenſte ſlaeven.
„ Ja, ſy ontſiet nog de verheventheyd der groote, nog de
„ welſpreékendheyd der redenaers. De rykdommen konnen
„ haer niet omkoopen, nog de wellusten haer verlokken; nog
„ klagten, nog ſmeekingen, nog traenen konnen haer tot deer-
„ nis verwekken."

De Veldslag bij Waterloo en Dichtproeven, door VINCENT LOOSJES. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1817. *In gr. 8vo. VI en* 135 *Bl. f* 2-8-:

De veldslag bij *Waterloo*, de grootste gebeurtenis der nieuwere tijden, het keerpunt van volks- en despotendwingelandij, het begin (zoo wij hopen) eener nieuwe, betere orde van zaken, waarin staatkunde niet meer tegen geregtigheid, vrijheid niet meer tegen orde, noch ondergeschiktheid tegen de regten des burgers zal kampen, de zegevierende worsteling van het rijk des lichts tegen dat der duisternis, die in éénen dag voor *Europa* de schande van twintig jaren heeft uitgewischt, het schoone tegenbeeld van *Cheronea*, *Pharsalië*, *Philippi*, *Fleurus* en *Austerlitz*, — dezen wilde de Heer VINCENT LOOSJES bezingen. Een heerlijk onderwerp gewis voor den Dichter, waarin hij, zoo ooit, zich op de vleugelen van gevoel en verbeelding tot de benijdenswaardigste hoogte kan verheffen, en niet slechts de dierbaarste belangen der menschheid omvatten, maar ook, zoo ver het den sterveling gegeven is, een klein gedeelte van den sluijer kan opligten, die de wegen Gods voor de menschen verbergt. *Deze* strijd toch was meer, dan eene gewone menschenslagting voor Vorsten door Vorsten. En nogtans het was eene slagting, wier wederga de lange lijst van moordtooneelen naauwelijks immer vertoond heeft, aangevuurd door alle hartstogten, die de menschelijke borst doen gloeijen, belangrijk door kanswisselingen, door onverwachte uitkomsten, schilderachtig zelfs in het eenvoudig verslag des *Pruissischen* Veldheers, bijna dichterlijk in het verhaal onzes Geschiedschrijvers. Nog eens: welk een onderwerp voor den Dichter!

Uit zoo vele oogpunten, die allen ineensmelten in het groote denkbeeld: *Dit heeft God gedaan, en het is een wonder in onze oogen*, — *kan* men dezen veldslag beschouwen. De Heer LOOSJES heeft verkozen, zich tot het bloot geschiedkundige te bepalen, en den Historieschrijver op den voet te volgen. Hij gevoelt zelf, (zie zijne voorrede) dit wat te veel gedaan te hebben. Inderdaad, het smart ons, dat wij deze eerste proeve van den zoon eens mans,

mans, die ware verdienſten omtrent onzen Zangberg heeft, niet gunſtig kunnen beoordeelen. Niet ſlechts is er genoegzaam geheel geene *vinding* in het ſtuk, maar, het éénige, 't welk dat gebrek — hoezeer nog flaauwelijk — zou kunnen vergoeden, de dichterlijke uitdrukking, het *os magna soniturum*, 't geen hier, zoo immer, te pas kwam, ook deze misſen wij hier bijkans geheel. Op vele, zeer vele plaatſen is het proza, zwakker dan SCHELTEMA's tafereel, 't welk ſlechts *Geſchiedenis* is. Men vergelijke!

LOOSJES, bl. 23.

Het Leger mist zijn hoofd, en, met verhaaste ſchreden,
Rept, wie nog vlieden kan, in allerijl de leden;
  Angst dringt hen op elkaar, men kent noch band noch tucht,
  En zoekt *het* lijfsbehoud in een verwarde vlugt.
Dra wordt de ſtraatweg te eng voor dezen vloed van menſchen,
Die, wijl zij hunnen Vorst, hun lot, zich zelv' verwenſchen,
  Wijl kille doodſchrik 't fel beklemd gemoed beſtormt,
  Met paarden, krijgstuig en geſchut een' bajert vormt.
Te laat! het ſtrafzwaard blinkt in 's overwinnaars handen,
De wraak is in zijn oog vol hevigheid aan 't branden:
  Zij volgt hen op den voet, zij achterhaalt hen reeds,
  En koelt een' lust, getergd door twintig jaren leeds.
't Vereende Heer rukt voort; het kent geen hinderpalen;
't Herkrijgt verloren kracht bij 't roemrijkst zegepralen;
  Het nadert vol gejuich, dat rijst uit 's harten grond,
  De Landhoef, prijkend met den naam van 't *Schoon Verbond*.

SCHELTEMA, bl. 177.

„ Nu zakte der *Franſchen* hevigheid zoo log, als zij eerst
„ luchtig ſcheen; de aftogt veranderde in eene vlugt; het
„ leger ontbond zich, en alles geleek aan eenen doorbreken-
„ den vloed. De kanonniers verlaten de ſtukken; de paarden
„ worden afgeſneden van de karren, en elk redt zich op het
„ beste, zonder om te zien, wat of wien men vertreedt.
„ Het ijlen dikt den drang: elk dringt naar den ſtraatweg,
„ en hier wordt alles opgeſtapeld; wagens, geſchut, paarden
„ en menſchen. — Deze hoop wordt gevolgd van woedende
„ overwinnaars; geen kogel mist; geen ſlag wordt afgewend;
„ wat valt, is dood; de ſtapels lijken op *Hougoumont* worden

„ met

„ met nieuwe vermeerderd, en daar de krachten des over-
„ winnaars op het punt zijn van te bezwijken, gevoelt elk
„ zich als met een nieuw leven gesterkt. Nu is er ook
„ slechts één gevoel: voorheen was het zucht voor zelfbe-
„ houd; nu is het straf en wraak op de *Franschen*."

Wie is hier Dichter? wie Prozaschrijver? Bij den een' is het *individuële* schildering, bij den ander' algemeene beschrijving. En waarlijk, bij het onmiddellijk volgende, vooral bij SCHELTEMA's tafereel van het slagveld, (bl. 183) zou de Heer LOOSJES niet winnen.

De Lézer geloove niet, dat wij met opzet eene der zwakste plaatsen des gedichts hebben uitgekozen. Het *geheele* stuk is op dien toon, *naauwelijks* hoog genoeg voor het leerdicht. Daarenboven bezit het niet eens de verdienste van eenen FEITAMA *cum suis*, — de verdienste der vloeibaarheid. Vele verzen zijn hard; en wij moeten een gebrek doen opmerken, hetwelk echter de Heer LOOSJES ook met andere, in ons oog grootere, Dichters gemeen heeft, de tegen elkande[illegible]ring der *t* en *d*, zoo als bl. 1. reg. 1.

Der Vaadren heldendeugd, die nijd noch wrok durft doemen.

Reg. 4.

Zij de aangenaamste pligt voor 't dankbaar *Nageslacht*.

Waarlijk! wij voor ons zouden liever de *ei* op de *ij* gerijmd zien, dan deze botsing van harde medeklinkers.

Hoe duister is, bl. 9. reg. 5. van onderen:

Dat monster rukt op eens de mom, die niets mogt baten,
Van zijn' bebloeden muil; en Neêrlands vrije Staten,
Dien aangeslibden grond van 't Fransche rijksgebied,
Wenscht zijne klaauw terug, of dat die keer in 't niet.

Een leeuw- of tijgerklaauw vlamt wel op wild, maar niet op aardkluiten!

Beide eigenschappen, hardheid en duisterheid, vereenigt bl. 2. vs. 13.

De Viersprong, hoe betwist, *wijl immer 't noodtij klom.*

De

De Dichter wilde aan onze *Nederlandsche*, zoo miskende, helden regt doen. Dit is goed en loffelijk: maar waarom moest dit geschieden door een' ongepasten steek onder water op de *Pruisen?* (Bl. 10. reg. 9, 10.) Zij weken, ja; maar duizenden en tienduizenden dooden getuigden, hoe zij vochten. *Ons* kwamen de *Engelschen* ook te hulp.

Zelfs eene grove taalfout heeft ons getroffen: (Bl. 11. reg. 6 van ond.) „door wie, waar *word' bezweken.*" *Bezwijken* is een onzijdig, en heeft dus geen lijdelijk werkwoord. Anders is deze schildering der uitwerking van BRUNSWIJK's dood op zijne helden nog eene der beste plaatsen van het gedicht. Slechts merken wij aan, dat een held, die voor overmagt *wijkt*, al wijkt hij als XENOPHON, MOREAU of BRUNSWIJK-OELS (namelijk in 1809), toch niet gezegd kan worden *te staan gelijk een ceder.*

Dan, genoeg; wij willen liefst geene aanmerkingen meer maken, noch bij BLUCHER's *proza-aanspraak* tot WELLINGTON vertoeven, wien, te midden van het vuur des gevechts, terwijl zijn hart hoog klopte door de zege, de Dichter in den mond legt: *ontsteek vrij legervuren.* Wij gaan tot een ander onderwerp over.

De goede *Genius* van den Heer LOOSJES gaf hem in, om achter dezen *Veldslag van Waterloo* ook andere *Dichtproeven* te leveren. En waarlijk, hierin is hij ten deele gelukkiger geslaagd. Het losse, kunstelooze, grappige kleedt hem beter. En, schoon hij nog wel geen ANACREON is, durven wij hem toch gerust aanraden, met dezen *voortaan de helden vaarwel te zeggen*, want HERCULES en de *Atriden* willen van hem niet bezongen zijn. In de *allegorische* vertelling en zedeprint munt hij daarentegen meest uit. Dus zijn b. v. *De groote Mast* en *De slechte Vond*, twee verhalen, regt aanvallig en gepast, en *De Dronkaard*, zedeprint in den trant van HUIGENS, eene allergelukkigste navolging van dien inderdaad oorspronkelijken trant. Wij doen onzen Lezeren met de mededeeling gewis vermaak. (Men bedenke, dat het opgegevene eindrijmen zijn.)

Hij is een almansdweil; een zoeker van den dood;
Een volle maan bij dag; bij kan en glazen groot;
Een straat-komeet; een held, die nooit den moed laat zakken;
Een levend wijnvat; zwaar beladen, zonder pakken;

Een

Een handlaar op Schiedam; een wandlaar zonder doel;
Steeds dorstig als een eend, voor al wat droog is koel;
Een snoek bij tijd en wijl, die in den wijn wil leven;
Bejaard een schuddebol, wiens stramme leden beven;
Zijn hemel is de kroeg, een leêge flesch zijn hel;
In alles even traag, schijnt hij in alles snel;
Een priktol voor de jeugd; karbonkels zijn zijne oogen;
En schoon hij kletst in 't sop, nog vreest hij voor 't verdroogen;
Een steen des aanstoots voor arbeidzaamheid en vlijt;
Een koning, die zijn kracht aan loutre besfen wijdt;
Een ridder met kortjan, beroemd in 't bekken snijden,
Die meest zich zelven straft, door andren te kastijden;
Een zeug in menschenschijn, maar na zijn' dood min goed;
Een wentelaar in slijk, besproeid met Bacchus bloed;
Een kreuple danser bij het klinken van de snaren,
Die in de kroeg logeert, om eigen haard te sparen;
Een waggelende paal in kaats- en kollefbaan;
Een steeds laverend schip, nooit vreezend voor vergaan;
Een dier, dat zich in 't vuur, wat tijd of smart moog' leeren,
Een' salamander waant, maar eindlijk zal verteren.

Daarentegen is het vertelsel: *Ieder Vogel zingt, zoo als hij gebekt is*, flaauw, zal door vele Lezers niet begrepen worden, en is, als ze 't uitvinden, der moeite niet waard. — *De twee Bloemen* bevat niets dan algemeene waarheden, onder een beeld, dat wat al te veel reeds gebruikt is. — *Het Leven is een droom*, draagt een afgezaagd, doch valsch denkbeeld voor. — De vertaling van KOTZEBUE's *Gezelschapslied* is wat stijf; doch de *Parodie* vergoedt dit, en doet des Dichters verstand en hart eere aan. — Het *Drinklied* doet ons haast berouw hebben over onze boven geplaatste vergelijking met ANACREON.

Zie daar dus zoo wel goed als slecht bij elkander, zoo als doorgaans op de wereld! Naar welke zijde de evenaar overhelle, zal de Lezer nu wel zelf opmaken. Indien wij den Heere LOOSJES een' goeden raad mogten geven, zou het deze zijn: het talent voor de losse stukjes in de Poëzij, vooral voor het satirieke, hetgeen hij waarlijk bezit, bij uitsluiting van andere, hoogere *genres*, te beschaven en te volmaken; hij zou ons dan waarschijnlijk eenmaal op een' (in alle opzigten) min *gemengden* bundel kunnen onthalen.

Loni-

Louize aan Elize, of zusterlijke Raad aan Meisjes en Vrouwen. Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij J. Römelingh. 1817. *In kl. 8vo.* 115 *Bl. f* :-15-:

Een zeer goed boekje, hetwelk een goed meisje gaarne en met wezenlijk nut lezen zal.. Het bevat brieven van eene oude moederlijke vriendin aan een veertienjarig meisje, tot haar huwelijk, ja tot dat zij reeds moeder was. Het vele goede wordt op een' goeden toon gezegd; en gelukkig het meisje, wie zulk eene moederlijke vriendin dat alles zegt met deelneming en hartelijkheid, en dat het met deelneming en hartelijkheid hooren wil! De Schrijffter, die dit werkje aan hare achttienjarige vriendinnen opdraagt, fchreef alleen voor achtingwaardige; de ijdele ligtzinnige, de reeds nagenoeg verdorvene, neme de moeite niet, het boekje in te zien; aan de zoodanige zal het zoo min vermaak geven, als verbetering werken. Maar het goede meisje is het welkom, en geeft het ftof tot nadenken. Het is niet geheel eigene vinding; veel, zegt het voorberigt, is ontleend uit menig goed boek; en dit is ook goed, want hier vooral zou het nieuwe het oude niet verbeteren. Het fpreekt van zelve, daar het boekje zoo heel veel bevat, dat al het ware en goede hier niet uitvoerig beredeneerd, noch door voorbeelden kan opgehelderd zijn. Dan, onze meisjes en jonge vrouwen behoeven ook zoo heel veel niet te lezen; en een goed meisje heeft in haar hart een' zoo goeden fchat, dat haar enkele wenken genoeg zijn. Wij kunnen dit werkje alzoo van goede harte aanprijzen.

Nieuwe Verhalen voor de Jeugd, ter vorming van het zedelijk gevoel, naar het Engelsch van MARIA EDGEWORTH *en het Hoogduitsch van* ERNST HOLD. *Met Platen. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikfen. (*Zonder jaargetal.*) *In kl. 8vo.* 166 *Bl. f* :- 18 -:

De *ftraf*, die op *de luiheid en het ledigloopen* zeer natuurlijk volgt, benevens de rijke zegen, die de arbeidzaamheid beloont, worden in het eerfte verhaal met fprekende kleuren gefchetst. Het tweede, getiteld: *het verjaardagsgefchenk*, heeft

heeft een volstrekt bedorven humeurtje, van een jong, aanzienlijk meisje, ter hoofdpersoon. Het derde: *de armbanden*, schetst de bekeering van een onbezonnen, driftig en eerzuchtig meisje, in een vrouwelijk opvoedingsinstituut; en het vierde: *de appelboom*, is de historie van eene verleiding tot appeldieverij in eene jongensschool.

Wij moeten de onnatuurlijkheid en gemeenheid laken, die, de eerste over 't algemeen, de laatste hier en daar, in deze verhalen heerscht. De houding der onderscheidene kinderen is excentriek, en de verhalen hebben niets vloeijends. Het eerste is het beste; maar de koele, verachtende toon, waarop in den aanvang van het tweede eene moeder met haar dochtertje over verjaardagen, gelijk de vader over een verjaargeschenk aan nichtje, spreekt, is noch de bij kinderen te pas komende, noch menschelijke. De bizarre wijze, waarop *Mathilde* haar humeurtje openbaart, zal wel in de kinderwereld nooit vertoond zijn, zoo min als het dienstboden-verhoor in de zaal, waar een aanzienlijk gezelschap vergaderd is, in een fatsoenlijk huis. — In het derde verhaal zien wij wel opborrelingen van een beter gevoel bij haar, die, als bekeerde, eene der hoofdpersonen is; maar geene ware verandering van hart, waartoe het middel door de *Institutrice* ook slecht gekozen is. — In het laatste verhaal *duwt* een ondermeester eenen leerling maar zonder omslag *in 't zwarte gat*; beveelt den anderen morgen, nadat de kinderen knielend gebeden hadden en weder opgerezen waren, *met op de tafel te slaan*, stilte; valt *woedend* op een' der jongens aan, dien hij *onbarmhartig slaan* wil, en staat op het plaatje, naast den *met de roede* gereedstaanden Instituteur *Oswald*, met welgevallen zijn snuifje te nemen.

Wij kunnen van dit boekje, waarin de verkeerde karakters de grootste rollen spelen, geene vorming van het zedelijk gevoel der kinderen verwachten; te meer, daar de uitvoering overal stootend is. — De uitgever heeft van den staat van het onderwijs in ons land weinig kennis gehad; of er zich niet aan gestoord; anders had hij zeker geene aanspeling op de *infame* straf met de roede opgedischt, en geenen zoodanigen ondermeester, als wij aanwezen, laten optreden. Deze omstandigheid maakte, dat het ons nog al speet, dat er geen jaargetal op den titel stond: want wij zouden toch om de aardigheid gaarne eens gezien hebben, *hoe* nieuw deze verhalen waren.

De plaatjes zijn beneden alle kritiek.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen over verschillende Onderwerpen. Door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. IIIde Deel. Te Dordrecht*, *bij* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. XXVIII*, 357 *Bl. f* 2-4-:

In 1802 en 1803 had de Heer KIST, in twee deelen, eenige *Leerredenen* uitgegeven *over verschillende onderwerpen*, en met dankbare erkentenis vóor den bijval, welken zij gevonden hebben, besloot zijn Weleerw. er nog twee deelen bij te voegen, van welke dit het eerste is.

Het bevat een twaalftal Leerredenen, die zich door verscheidenheid van onderwerp, door klaarheid, orde, warm gevoel, door ware populariteit, en door vloeibaarheid van stijl, eenen iegelijk ter lezing aanbevelen. In eenen tijd, waarin in ons vaderland zoo veel gedacht en gearbeid wordt ter bevordering der ware kunst van prediken, is elke bijdrage tot de theorie van dezelve, door eenen daartoe bevoegden man geleverd, welkom; en wij vonden daarom niet ongaarne in de voorrede voor dezen bundel iets, hetwelk, bij wijze van aanwijzing, waarom de Redenaar bij deze en gene teksten zoo en niet anders gehandeld heeft, zulk eene bijdrage oplevert. Het behelst zoo wel algemeene theoretische beginselen, als waarschuwingen voor misbruiken, welke inzonderheid den jongeren Prediker, die nog veel geslingerd wordt, zeer nuttig kunnen worden; weshalve wij *inzonderheid* dezen de lezing der voorrede aanbevelen.

De eerste Leerrede, uitgesproken toen de verdrukking onder BUONAPARTE tot het hoogste toppunt gestegen was, handelt over *het verblijdende en troostrijke voor den mensch, dat er een God is.* Tekst: Ps. XIV: 1. *De dwaas zegt in zijn harte: daar is geen God.* Na

eene zeer juiste opgaaf, wie die *dwaas*, en wat dat fpreken *in zijn harte* is, gaat de Leeraar over, om *het bij uitnemendheid verblijdende* enz. aan te toonen, eenige tegenbedenkingen op te losfen, en het gebruik aan te wijzen, hetwelk van deze leer moet gemaakt worden. Die waarheid: *daar is een God*, is gewigtig voor het verftand, bevredigend voor het hart, en geruststellend onder alles, wat ons bejegenen kan. De inhoud van het tweede deel kwam, naar ons gevoel, minder te pas. De mensch, toch, die overweldigd is door de blijde overtuiging: *daar is een God*, komt aan zulke bedenkingen, als hier geopperd worden, niet toe. Zij vooronderftellen eene koele redenering, die zich met dat gevoel niet verdraagt. Wij verzoeken den Heere KIST, zelf eens in overweging te nemen, of dit tweede deel er niet wat koud in komt, en of 't niet beter zoude geweest zijn, b. v. eerst het ftandpunt aan te wijzen, waarop de mensch, die zich in Gods aanwezen zal kunnen verheugen, ftaan moet, en den hoorder of lezer op hetzelve te brengen. De aangevoerde bedenkingen, toch, komen uit gedeeltelijke onreinheid van hart voort, en hadden bij deze gelegenheid zeer wel kunnen ontzenuwd worden. De befturingen zijn drie: wij moeten, *dat er een God is*, als eene groote ftof van blijdfchap achten — dit toonen, door dadelijk met verheuging ons van zijn aanzijn tot ons heil te bedienen — en het denkbeeld: *daar is een God*, te baat nemen, om ons daarmede onder alles te troosten en op te beuren.

De tweede Leerrede toont aan *de natuur en de uitnemende grootheid van het voorregt, een kind van God te zijn.* Eigenlijk wilde de Redenaar aanwijzen, wat, daar God in het Evangelie wordt voorgefteld als Vader van *alle* menfchen, het kindfchap der geloovigen dan bijzonders in hebbe? — En hiermede verdedigt hij in de voorrede de onevenredige lengte van het eerfte deel, hetwelk de natuur aanwijst van het voorregt, *kinderen van God genaamd te worden*; terwijl het tweede de uitnemende grootheid van hetzelve,

en

en dus de groote liefde des Vaders in het geven daarvan, betoogt, en het derde den invloed leert kennen, welken het een en ander op hart en gedrag moet hebben. — Het kindschap der geloovigen ten aanzien van God verschilt van dat der menschen in 't algemeen, en in *natuur* en in *gevolgen.* Alle menschen zijn kinderen van God, omdat Hij hun oorsprong is; maar de geloovigen zijn daarenboven *naar den geest uit God geboren*, der Goddelijke nature deelachtig. Het kindschap Gods in 't algemeen kan de menschen niet behouden; dat der geloovigen dezen wel. Dit kindschap is een groot voorregt, omdat het zoo vereerend, zoo veilig en zoo zalig is, een kind van God te zijn. Het moet in hen, die nog geene kinderen van God zijn, de werkzame begeerte verwekken, om het ook te worden; en het moet de kinderen van God aanvuren, om aan de groote liefde van hunnen Vader, en aan hunne naauwe betrekking tot Hem, te beantwoorden. Deze uitnemend schoone Leerrede, die wij niet alleen met genoegen lazen, maar die ons door en door trof, heeft ten tekst 1 Joh. III: 1a. *Ziet, hoe groote liefde, enz.*

De derde en vierde Leerredenen zijn over *onze pligten omtrent dwalenden in den Godsdienst.* In de voorrede betuigt de Eerw. KIST zijnen afkeer tegen allerlei liefdeloosheid in dezen; en dat hij door dezen afkeer was gedrongen, ook deze twee Leerredenen in den bundel te plaatsen. De eerste heeft ten tekst de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, Luc. X: 30—37., en behandelt den pligt, om dwalenden als onze naasten te beschouwen, en hun onze liefde te betoonen. Het eerste deel verklaart de gelijkenis in verband; en bij die gelegenheid merkt de Prediker aan, dat de Zaligmaker den wetgeleerden, op deszelfs vraag: *Meester! wat doende, zal ik het eeuwig leven beërven?* op betrachting der liefde tot God en den naasten gewezen hebbe; niet, dat Hij daarmede het Pharizésche stelsel van dien tijd, waardoor men zijne regtvaardiging voor God in de betrachting der wet zocht, eenigzins

wilde begunstigen. „ Ten bewijze," dus vaart de Redenaar voort, „ van het tegendeel verstrekke nu alleen maar zijne, tegen dit stelsel juist ingerigte, gelijkenis van den Phariseër en den tollenaar. Dan, daar Hij, voordat Hij geleden had, de leer van onze regtvaardiging voor God uit genade, om zijn lijden en sterven, zóó niet kon voordragen, als Hij naderhand, gekruist en verhoogd zijnde, door zijne Apostelen liet doen, zoo vergenoegde Hij zich, toen ter tijd, de menschen hunne verbazende te kortkomingen in de betrachting van die wet, en even daardoor hunne behoefte aan genade en aan eenen Verlosser, te doen gevoelen, en langs dien weg hunnen hoogmoed te genezen." — Wij moeten den schranderen KIST vragen: zochten de Pharizeërs waarlijk hunne regtvaardiging bij God in de betrachting van *die* wet, waarvan hier gesproken wordt: de wet der liefde tot God en tot den naasten; of in uiterlijke kerkwetten en plegtigheden? en staat dus die wetsbetrachting, welke de Pharizeër in de gelijkenis tot zijne regtvaardiging bijbrengt, gelijk met de betrachting van de pas genoemde wet, welke *en* de Zaligmaker uitdrukkelijk ter voorwaarde des eeuwigen levens stelt, *en* van welke de wetgeleerde zeer wel wist, dat zij volbragt moest worden, maar door hem niet volbragt werd; terwijl toch de Pharizeër in de gelijkenis *meer* deed, dan hij naar de wet verpligt was? Wij ontkennen hiermede onze regtvaardiging uit genade, om de verdienste van Jezus zoendood, in geenen deele; maar kunnen het niet bijbelsch vinden, dat deze zoo van onze heiliging afgescheiden worde voorgesteld, daar het toch onloochenbaar is, dat hij, die niet tot de liefde jegens God en den naasten komt, de geen is, bij wien het oogmerk van Jezus dood niet bereikt wordt. — De gewigtige hoofdleer, die de Zaligmaker in de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan heeft willen geven, boven reeds genoemd, wordt in het tweede deel dezer Leerrede toepasselijk overdacht. De Heer KIST maakt te regt onderscheid tusschen liefde omtrent andersden-

kenden in den Godsdienst, en tusfchen onverfchilligheid omtrent de waarheid en den Godsdienst in 't gemeen; en het woord, daarover gezegd, is in onzen tijd wel een woord op zijn pas. Ook mag men, behoudens de liefde tot de dwalenden, eene naauwere betrekking op geloofsgenooten gevoelen. Deze periode eindigt aldus: „ Maar hoe velen treft men onder ons Hervormden aan, die altijd meer tot andere Genootfchappen overhellen, en derzelver denkwijzen begunftigen! Welaan, indien zij zich met derzelver gevoelens meer vereenigen kunnen, dat zij dan openlijk toetreden tot hunne gemeenfchap; maar dat men niet nalate, voor die genen, *met welke men belijdt één geloof en éëne hope te hebben*, met trouw en ijver bezield te zijn." Hoe! — moesten wij natuurlijk denken — hebben dan de Hervormden met andere Christenen niet één geloof (want het kan hier toch flechts op het ter zaligheid noodzakelijke aankomen) en éëne hope? — Ook deed het ons leed, dat wij in de volgende periode de Christelijke belijders buiten de Hervormde kerk zagen voorkomen als *dwalende* fekten onder het Christendom; eene uitdrukking, die toch — hoe veel er ook gezegd moge worden ter vergoelijking van dezelve — in onze tijden, in welke men overeenftemt, dat afwijking in bijzondere meeningen — gefteld ook, dat iemand konde en mogt zeggen, dat hij alleen de ware bezat — den naam van dwaling niet verdient, zeer vreemd voorkomt.

De vierde Leerrede, naar Luc. IX: 51—56, fchetst den pligt, die te betrachten is, wanneer belijders van andere Godsdienften eerst hunne pligten omtrent ons vertreden, en van hunne zijde eenen bitteren, vervolgzieken geest aan den dag leggen. In de inleiding heet het onder anderen: „ Dat andersgevoelenden vrij ten allen tijde onze kerken intreden, en hooren, hoe hier geen godsdiensttwist geftookt, geen godsdiensthaat en vervolging ingeboezemd, maar liefde, befcheidenheid, zachtmoedigheid en ontferming gepredikt worden." Wij

wenfchen van harte, dat dit in *alle* kerken van het Hervormd Genootfchap door *alle* Leeraren gefchiede, en ook elke zijdelingfche poging en bedoeling verre zij van eenen iegelijk hunner! — Het eerfte deel der Leerrede licht den tekst toe; het tweede ontwikkelt den pligt, die omtrent hatelijke en vervolgzieke andersdenkenden betracht moet worden. — In den aanvang van dit tweede deel wordt aangemerkt, dat zoodanige hatelijke gezindheid tusfchen andersdenkenden onderling niet vreemd is op deze wereld. De Joden ondervonden haar van de Samaritanen, de Christenen van Joden en Heidenen beide, de Hervormers en Hervormden van hen, die den met bijvoegfelen en dwalingen bezetten Godsdienst bleven toegedaan. — „En nog, M. T.!" dus vaart de Redenaar voort, „kan het onze opmerking ontflippen, dat er, tot fchande van de tegenwoordige eeuw, bij fommige Roomschgezinden, en ook zelfs bij fommige van de, van ons verfchillende, Protestanten, nog eene zekere partijdigheid heerscht tegen ons Hervormden? Moet daarvan niet het ftug en ingetrokken gedrag van fommigen omtrent ons, moet daarvan niet de wijze, waarop men zich wel eens in 't openbaar uitlaat over ons en onze leer, moeten daarvan niet de verdraaijingen onzer leerftellingen getuigen? Zijn daarvan niet de menigvuldige woelingen tegen den Hervormden Godsdienst gedurende de laatfte jaren fprekende bewijzen geweest? — Ik zou hiervan niet gewagen, M. H.! wijl de liefde liever alle dingen bedekt, indien dit niet noodig ware, om de zaak in billijkheid te beoordeelen, en indien ik niet voorhad, om zoo ftraks van het gebrek, dat met opzigt tot dit ftuk ook bij ons Hervormden plaats heeft, even duidelijk en onbewimpeld te fpreken." Wij geven den Heere KIST en den befcheidenen lezer in overweging, of het aanroeren van deze teêre punten meer nut dan nadeel in hebbe. Van fpreken komt toch altijd wederfpreken; en waar zoude het eindigen, wanneer eens volgende vragen openlijk moesten afgedaan worden: waarin beftaan de *ver-*

draai-

draaijingen, die de overige Protestantſche partijen de leerſtellingen der Hervormden aandoen? — welke zijn de menigvuldige woelingen tegen den Hervormden Godsdienst gedurende de laatſte jaren? — en, zoo ze beſtaan hebben, welke aanleidingen hebben de Hervormden zelve daartoe gegeven, en geven ze nog? — Vervolgens, echter, wordt dan ook geſproken van het liefdeloos gedrag, waaraan Hervormden zich ten aanzien van andersdenkenden wel hebben ſchuldig gemaakt en nog ſchuldig maken. „ Bij ſommigen;" heet het onder anderen, „ ontſtaat dit ook, gelijk bij Jacobus en Johannes, uit een prijsſelijk beginſel van liefde tot Jezus; zij beminnen hunnen Heer te zeer, zij hebben een te diep beſef van zijne heerlijkheid, dan dat zij dwalenden (!) verdragen kunnen, die Hem door hunne vernederende gevoelens onteeren (!!!) enz." En zoo iets in gedrukte preken, die toch ook uit andere Kerkgenootſchappen lezers verwachten!

De vijfde Leerrede heeft ten opſchrift: *De Goddelijke Voorzienigheid beſchaamt dikwijls op eene treffende wijze onze vooruitloopende zorgen.* Tekst: Marc. XVI: 3, 4. De ſteen voor het graf van Jezus, die reeds afgewenteld was, terwijl de vrouwen, die naar het graf gingen, nog bezorgd waren, wie hem voor haar afwentelen zoude, is het beeld der zorgen, die de Voorzienigheid reeds voorgekomen is, terwijl ze ons nog drukken. Aangaande deze manier van tekst kiezen en behandelen laat de Eerw. KIST zich in de voorrede zeer ſchrander en voldoenend uit, als zijnde dezelve *tusſchenbeiden eens* zeer nuttig.

De zesde Leerrede is: *David een uitmuntend voorbeeld van ware boetvaardigheid*, naar Pſ. LI. De tekst wordt niet eerst vers voor vers verklaard, maar de hoofdzaak, die er in ligt, er uit getrokken; voorts de geheele Pſalm aan het betoog daarvan dienstbaar gemaakt, en, zoo veel daartoe noodig is, verklaard. Het eerſte deel behelst drie voorafgezondene aanmerkingen. De eerſte verklaart het opſchrift uit de geſchiedenis; de

tweede heeft ten onderwerp de twee flotverzen des Pfalms; de derde raakt den ftijl. — Het tweede deel ftelt Davids opregte boetvaardigheid, zoo als die in dezen Pfalm zigtbaar is, voor. De boetvaardigheid zelve wordt aangewezen, vooreerst in hare bronnen, namelijk kennis van zijne zonde, en geloof; ten tweede in hare bijzonderheden zelve: berouw, zondenbelijdenis, gebed om vergeving, om verbetering, om herftelling van rust en vreugde; ten derde in de kenteekenen harer opregtheid, daarin vooreerst beftaande, dat hij niet fpreken kon tot roem van God en tot nut van anderen, voordat God hem zelf de lippen geopend had, en ten tweede in den ernftigen toon, die door den geheelen Pfalm heerscht. Het derde deel is het toepasfelijke. Na deze opgaaf van den inhoud dezer preek, en de daarin heerfchende orde, zal wel niemand twijfelen, of deze behandeling des Bijbels is den Heere KIST zeer wel toebetrouwd.

Zevende Leerrede: *Het groot gedrag van Barnabas en Paulus, onder de vergoding zoo wel, als onder fmaad en vervolging.* Hand. XIV: 11—20. Deel I wordt de gevaarlijke verzoeking, waarin zij door de handelwijze der Lystriërs gebragt werden, voorgefteld; II. de aandacht gevestigd op het groot gedrag der Apostelen in die verzoeking, en III. de uitwerkingen aangewezen, die deze grootheid der Apostelen op ons moet hebben. Hoe krachtig de Eerw. KIST ook de verzoeking, zich als Goden te laten aanbidden, die voor de Apostelen in het gedrag der Lystriërs lag, fchetfe, wij kunnen *deze* verzoeking zoo groot niet vinden. De leer, die zij voordroegen, geprezen, zichzelven om dier leer en om des verrigten wonders wille *als menfchen* geëerd te zien met eene hooge mate van eerbiedenis, dit had de Apostelen, menfchelijk befchouwd, kunnen doen vergeten, dat zij Christus en niet zichzelven prediken, en dat zij de eer voor hunne talenten aan God geven, en niet voor zichzelven behouden moesten (iets, hetwelk Christenleeraars zoo dikwerf vergeten). Maar wij kunnen niet

niet wel gelooven, dat de verzoeking, zich als eenen God te laten aanbidden, ooit voor eenig Christenmensch zeer groot zoude kunnen worden, omdat deze zaak te zeer buiten de grenzen van het kennelijk begeerlijke ligt en te in 't oog loopend ongerijmd is; en, moeten wij iemand, die genoeg van verſtand en gevoel vervreemd ware, om zich daarin te vermaken, al zeer, zeer laag ſtellen, hoe kunnen wij Apostelen van Jezus Christus ons, als een oogenblik door de begeerte naar aanbidding bekoord, voorſtellen? Uit de latere mishandeling had grooter verzoeking voor hen kunnen ontſtaan, wanneer zij niet reeds door de kracht van het Evangelie, in weerwil der menſchelijke gevoeligheid voor ſmarten, boven de verzoeking verheven waren geweest. Ons komt voor, dat men het lijden der Apostelen nimmer als gemeene verzoekingen behoorde voor te ſtellen, maar altijd derzelver gedrag onder het lijden als ſprekend bewijs, hoe voor den mensch, die door den geest van Jezus de wereld overwint, de verzoeking ophoudt verzoeking te zijn, integendeel zaligheid voor hem wordt.

De achtſte Leerrede beſchouwt *den mensch als voortreffelijk ſchepſel van God*, naar Pſ. VIII: 6. I. Een kort overzigt van dezen Pſalm, te gelijk ter opheldering der tekstwoorden. II. Behandeling van het onderwerp zelve. De mensch is, *vooreerst*, in zijn ligchaam boven de dieren verheven; *ten tweede*, in zijne zielsvermogens een weinig minder dan de Engelen; *in de derde plaats*, geſchapen tot het gewigtigst einde; *ten vierde*, heer der aarde; *ten vijfde*, kind der Voorzienigheid; en *eindelijk*, verlost door Gods Zoon. — Deze preek voldeed ons uit den geheelen bundel het minſte. Wij hadden, naar den eisch des verhevenen onderwerps, wel wat meer verheffing van ſtijl willen zien. Ook zijn de twee eerſte punten van II meer ſpelend dan logisch gezet. Immers de mensch munt, naar zijne ziel, boven de dieren uit, gelijk hij, naar zijn grof zinnelijk ligchaam, beneden de Engelen ſtaat. Het ware wel te pas gekomen, te gewagen van 's menſchen aan-

 leg,

leg, om God te erkennen, die bij geen dier, hoe verſtandig anderzins, gevonden wordt, en de Rede is; zoodat ook zij, die het meest er toe overhellen mogten, door deze lijn van afſcheiding teruggehouden, niet in ſtaat zijn, den mensch met de dieren onder ééne klasſe te brengen. Doorgaans — merkten wij reeds meermalen bij onszelven op, en ook hier — wordt de leer van 's menſchen voortreffelijkheid zwakker bewerkt, dan die van zijn verderf. Weinig vindt men vermeld aangaande de zedelijke kracht, die na zijne herſtelling door Jezus in hem woont, om zich boven het zinnelijke te verheffen, lijden en genot te verſmaden, enz. Waarom dezen vleugel van het gebouw der leere van den mensch niet even goed uitgebouwd, als den eerſten? — III. Het toepasſelijk deel.

Negende Leerrede. *Eene luisterrijke handhaving van de eer van Gods deugden tegen het gemor der Israëlieten en het ongeloof van Mozes en Aaron.* Num. XX: 2—12. Dezelve loopt even geleidelijk als de anderen, en bevat eene juiste aanmerking aangaande het water, dat der rots ontvloeide, en die de ſpotters met de wonderen kan teregtwijzen.

Tiende Leerrede. *De magteloosheid van alle menſchen tegen God, als den onafhankelijken Opperheer der wereld.* Dan. IV: 35. Schoone aanwijzing van het doeltreffende der Goddelijke leidingen bij het Joodſche volk, juist in de Babyloniſche ballingſchap. — Het thema wordt zeer ſchoon en geleidelijk geſtaafd, ook door aanhaling der jongſte algemeene rampen, en krachtig toegepast.

De elfde Leerrede is geheel zedekundig, *over de kwaadſprekendheid.* Tekst: Jac. IV: 11. De natuur der kwaadſprekendheid wordt zeer juist, door alzijdige beſchouwing van die ondeugd, ook naar hare onderſcheidene trappen, opgegeven, hare onzedelijkheid en ſchadelijkheid, ook voor den kwaadſpreker zelven, ontvouwd.

De twaalfde Leerrede loopt over *'s Heilands geſprek*

met

met de Sadduceërs over de opstanding der dooden, Luc. XX: 27—38. Het voldingende van 's Heilands antwoord aan de Sadduceërs wordt aangetoond, en vervolgens bijeengezameld, wat de Heiland te dezer gelegenheid aangaande het toekomend leven leerde. Het spreekt van zelve, dat een Prediker als de Heer KIST van dit gesprek alle mogelijke partij getrokken heeft; weshalve wij, zonder verdere opgaaf der bewerking noodig te achten, deze preek, benevens de overigen in dezen bundel, het godsdienstig publiek zelve ter lezing aanbevelen, en hetzelve alle stichting en besturing daarvan als vrucht beloven. — Wie niet tot het Genootschap van den Eerw. KIST behoort, zie slechts de plaatsen, waar, gelijk wij deden opmerken, een zekere geest doorstraalt, met Christelijke liefde voorbij, en verwerpe het overige goede niet om eenige weinige vlekken!

Sermons par feu Mr. J. G. CH. DE LA SAUSSAYE, *Chevalier de l'Ordre du Lion Belgique, Chapelain du Roi, et Pasteur de l'Eglise Wallonne de la Haye.* A la Haye et à Amsterdam, chez *les Freres van Cleef.* 1817. gr. 8vo. XXIV, 446 pag. *f* 4-:-:

Onder de voortreffelijkste predikanten der Walsche kerk in ons land behoorde voorzeker de Heer DE LA SAUSSAYE, die een' bundel leerredenen heeft uitgegeven, in 1810, bij *Changuion en den Hengst*, en van wien, na deszelfs dood, door zijn' zoon, deze nieuwe bundel in het licht is gebragt en aan onzen Koning opgedragen. Zijn schoon karakter en zijne groote verdiensten, als Christenleeraar en herder zijner gemeente, zijn naar waarheid geschetst geworden in eene leerrede van deszelfs ambtgenoot DELPRAT, uitgesproken den 6den April 1817. Dank hebbe de uitgever, dat hij dit stuk vooraan geplaatst heeft! En, schoon wij in het zekere onderrigt zijn, dat er eenige onnaauwkeurigheden

den in de interpunctie, ja zelfs eenige uitlatingen in hetzelve plaats hebben, doordien de druk en de correctie door den Auteur zelv' niet bezorgd zijn, zouden wij het echter, zoo als het is, niet gaarne gemist hebben; ja wij bekennen, door het kiesche en eenvoudig-roerende van den stijl zoo wel, als door het edele en treffende van het opgehangene tafereel, zoo zeer te zijn getroffen geweest, dat wij, bij de eerste lectuur, die onnaauwkeurigheden en uitlatingen naauwelijks hebben opgemerkt.

Deze leerredenen, dan, behooren, zoo als in het gemelde stuk met grond wordt opgegeven, niet tot dezulke, welke men *populair* gewoon is te noemen. De beroemde DE LA SAUSSAYE was een man, volmaakt geschikt voor eene gemeente, zoo als, in 't algemeen, die van den Haag was, toen hij er beroepen werd, en zoo als die eenigermate nog is, bestaande, voor het grootste gedeelte, uit de hoogste en opgeklaardste klassen der maatschappij. Hij bezat zijne taal in eene uitstekende volmaaktheid, en zijne leerredenen verdienen, in dit opzigt, als modellen te worden aangeprezen. Dan, niet alleen de zuivere, keurige en eenvoudige, maar tevens krachtige en schoone stijl, maar ook de zeer verstandige en oordeelkundige behandeling der stoffen, kenmerken eenen meester in zijn vak. Dit zouden wij kunnen aantoonen, indien wij alle de leerredenen wilden doorloopen. Dan, daar dit ons te uitvoerig zou doen worden, en ook bij schriften van een' man, wiens roem reeds lang gevestigd is, overbodig zou zijn, zullen wij ons vergenoegen, met den inhoud der leerredenen, in dezen bundel vervat, op te geven, en daarna eene derzelven eenigzins van naderbij te beschouwen.

Veertien in getal zijn deze leerredenen. Voor de eerste derzelven is gedrukt het gewoon voorgebed des Leeraars, en voor de twaalfde zijn voorgebed voor de lijdenspredikatiën; beide overwaardig, om bij deze gelegenheid in druk te verschijnen. Ziet hier, voorts, titels

tels en inhoud der leerredenen zelve. I. Dat de Godsdienst het eenige noodzakelijke is, Luk. X: 42ᵃ. II. Over de voortreffelijkheid van den Godsdienst, Jerem. IX: 24. III. De voordeelen der godzaligheid, Spreuk. III: 13—18. IV. Het karakter van een braaf man, of omschrijving van Psalm XV. V. Over de noodzakelijkheid van den ijver, Openb. III: 19ᵇ. VI. De ware ijver, onderscheiden van den ijver zonder kennis, Rom. X: 2. VII en VIII. Over het wezenlijk onderscheid van goed en kwaad, Jes. V: 20. IX. De vaderlandsliefde, Psalm CXXII: 6ᵇ. X. De rampen en de kortheid des levens, Psalm XC: 10. XI. Het lijden van Jezus een bewijs van de Goddelijkheid van zijne zending, enz. Luk. XXIV: 26ᵃ. XII. Jezus zich ten doode overgevende, Matth. XXVI: 47—54. XIII. Jezus naar Pilatus geleid, Joan. XVIII: 28—38. XIV. Het karakter van den bekeerden en met Jezus gekruisten boosdoener, Luk. XXIII: 39—43.

Om uit deze verschillende leerredenen er ééne te kiezen, bepalen wij ons bij de elfde, tot grondslag hebbende deze woorden: *Moest de Christus niet deze dingen lijden?* — De inleiding is treffende en uitstekend gepast. Zij schetst een volmaakt goed man, naar het denkbeeld van Plato; als een man, die, beroofd van alle de wereldsche voorregten, zelfs den naam van een braaf man niet hebbe, maar gerekend worde de slechtste der menschen te zijn, zonder ooit de minste onregtvaardigheid te hebben bedreven; als een man, wiens deugd op de moeijelijkste proeven gesteld worde, zonder te bezwijken, en die, gegeeseld, gemarteld, in boeijen geslagen, en eindelijk gekruisigd, met een' vasten tred, tot den dood toe, de paden der geregtigheid bewandelt. — Dit schoone tafereel schijnt door een' profeet, als 't ware, opgehangen, en is althans in Jezus verwezenlijkt. Uit hetzelve wordt gelegenheid genomen, om het lijden van Jezus uit een allerbelangrijkst oogpunt voor te stellen, als hebbende, behalve deszelfs hoofdoogmerk, de verlossing van zondaren gediend om de

God-

Goddelijkheid van zijne zending te bewijzen, en om de grootste kracht aan zijne leer te geven. Deze beide stukken worden ieder afzonderlijk, op de oordeelkundigste en overtuigendste wijze, ontvouwd. Ziet hier, kortelijk, het beloop van het eerste stuk. Jezus was niet alleen een wijze, die bedoelde zijne eeuw te verlichten; Hij was een gezant des Hemels, wiens gezegden als Godspraken moesten gelden. Om dit te bewijzen, was het niet genoeg, dat Hij onbesproken van wandel en zuiver van leer ware. Hij moest *en* zichzelven als Godsgezant voordragen, *en* met wonderwerken toonen, dat die hooge waardigheid Hem toekwam. Dit beide heeft Jezus gedaan, en zijn lijden heeft zoo wel de geloofwaardigheid van zijne getuigenis, als de wezenlijkheid zijner wonderen aan den dag gelegd. De grooten der wereld zouden gaarne gezien hebben, dat Jezus in al den glans van aardsche glorie ware verschenen. Dan, hierdoor zou men, met reden, hebben kunnen twijfelen aan de Goddelijkheid zijner zending, en Hem bij die oude wetgevers en stichters der staten hebben kunnen vergelijken, welke, om zich des te beter te doen eerbiedigen en gehoorzamen, nu eens zeiden uit Godenbloed gesproten te zijn, dan weder voorgaven, geheime zamenkomsten en gesprekken met de Godheid te hebben. — Bij den lijdenden Jezus vervallen alle soortgelijke vermoedens. De opregtheid van zijne getuigenis kan niet in twijfel worden getrokken, dewijl Hij, door hetgeen Hij van zichzelven getuigd had, het voorwerp werd van haat en nijd, met smaad overladen en ten dood gebragt. Wil men, voor een oogenblik, vooronderstellen, dat het voorgeven van Jezus ongegrond ware, men zal ten minste toestemmen, dat Hij innig bij zichzelven overtuigd heeft moeten zijn, dat hetzelve gegrond was. Wil men, dat Hij, door eene bezwaarlijk te begrijpene geestdrijverij vervoerd, zich ingebeeld hebbe een Godsgezant en met den Goddelijken geest vervuld te zijn, hoe zal men, echter, kunnen zeggen, dat Hij, toch, zich even zeer bedriegen kon omtrent die Goddelijke

kracht,

kracht, welke Hij zich toeëigende, en door welke Hij de verbazendste wonderen verrigtede? — Ja, zijne diepe nederigheid en zijn lijden zetten aan deze wonderen eene bijzondere echtheid bij. Hadde Jezus met koninklijke pracht zijne wonderen verrigt, hoe veel zouden zij, voor de nakomelingschap, van hunne bewijskracht verloren hebben! Nu zijn zij door Jezus in zijne nederigheid en onder het oog zijner vijanden gedaan, en hebben de proef doorgestaan van het strengste onderzoek. Wat meer is, Jezus wordt gevat en geregtelijk veroordeeld; maar het nageslacht herziet het proces, en regtvaardigt den veroordeelden. Zoo worden dan de wonderen van Jezus de zekerste daadzaken, die de geschiedenis kan opleveren! — Wat het tweede stuk betreft, hier wordt aangetoond, dat de staat van vernedering en van lijden bij Jezus gediend heeft, om aan het voorbeeld, dat Hij gegeven heeft, al deszelfs volmaaktheid bij te zetten. Ware Jezus in een' blinkenden staat geweest, zijn voorbeeld zou zoo algemeen nuttig niet hebben kunnen zijn. Zou men zijne gematigdheid, zijne belangeloosheid, zijne losheid van de wereld, zijne nederigheid hebben kunnen prijzen, indien Hij op een' troon geplaatst ware geweest? Welke bewijzen zou Hij hebben kunnen geven van zijne gelatenheid en lijdzaamheid, indien Hij aan geene wederwaardigheid ware onderworpen geweest? Hoe zou men van zijne zachtheid, van zijne toegevendheid, van zijne verdraagzaamheid hebben kunnen gewagen, indien zijn wil geene tegenkantingen ontmoet hadde? Welke beleedigingen, eindelijk, zou Hij hebben kunnen vergeven, bijaldien Hij geene vijanden gehad hadde? — Wij vinden, daarenboven, in Jezus lijden eene krachtige aansporing tot de deugd. Indien Jezus geen deelgenoot geweest ware der menschelijke rampen, dan zouden zijne bevelen minder kracht op ons hebben. Zijn voorbeeld heeft meerder kracht, dan zijne magt om te bevelen alleen immer konde hebben. Het brengt zijne zedeleer in werking, en doet ons in Jezus zien, hoe

edel,

edel, hoe schoon, hoe aanbevelenswaardig dezelve is. — Voorts wordt dit uitgewerkte stuk met korten en gepasten aandrang besloten, tot bevestiging in het geloof en tot heiligmaking.

Wat dunkt u, Lezer? Is dit niet verstandig prediken, en de eer van onzen Godsdienst, voor het oog van de grooten der wereld zelve, mannelijk handhaven? — Waardige Leeraar! Gij, die zoo veel nuts stichtede bij de eerste klassen der maatschappij gedurende uw leven, mogen uwe uitgegevene leerredenen nog veel nuts stichten na uwen dood!

Voorbereidend Onderrigt voor het Onderwijs in de Bijbelsche Geschiedenissen. Door JAN VAN EYK, *Predikant te Loosduinen. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1817. *In kl. 8vo. 36 Bl. f* :-4-:

Eenvoudigheid en volledigheid prijzen deze handleiding aan. Wij vinden hier 12 zeer korte leer- of leeslesjes. De 3 eerste lesjes geven een kort overzigt over geheel de Bijbelgeschiedenis, eene verdeeling derzelve in 5 tijdvakken, met aanwijzing der hoofdgebeurtenissen in ieder tijdvak, en moeten van buiten geleerd worden, hetwelk omtrent de overigen zoo zeer niet vereischt wordt. Het kort overzigt wordt nu, in 5 lesjes, omtrent ieder bijzonder tijdvak eenigzins uitgebreid. Het opmerkelijke in den loop dezer gebeurtenissen, en de redenen, waarom God dezelve aldus heeft bestuurd, en hoe dat alles beschreven is in den Bijbel, *opdat* wij God onzen Schepper en Jezus onzen Zaligmaker regt zouden kennen, en opdat wij in den Heer Jezus zouden gelooven en zalig worden, wordt in de overigen behandeld. Nu volgt eene aanwijzing, met kapittel en vers, waar de voornaamste geschiedenissen in den Bijbel te vinden zijn, zijnde dezelve in de opgegevene tijdvakken geordend; en is deze aanwijzing voor meer en min gevorderden onderscheiden, en bevat dezelve einde-

delijk een wenk aangaande het noodige onderrigt van hetgeen omtrent de geschiedenis, zoo der Joodsche als Christelijke kerk, eenigermate althans, behoort te worden aangestipt. De Eerw. VAN EYK heeft, meenen wij, zich door dit eenvoudig boekje zeer verdienstelijk gemaakt bij menigen onderwijzer.

Belangrijke Waarnemingen omtrent het Slaapwandelen, of het Droomleven, zonder den invloed van het Magnetismus. Uitgegeven door C. W. HUFELAND, *Koninklijk-Pruissische Staatsraad, Lijfarts enz. Uit het Hoogduitsch. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr.* 8vo. *IV en* 189 *Bl. f* 1-16-:

Deze waarnemingen, vertaald uit het *Journal der praktischen Heilkunde von* HUFELAND *und* HARLES, 1817, zijn zeker belangrijk, en eene gewigtige bijdrage tot de kennis van het Magnetismus, en als natuurverschijnsel, en als geneesmiddel. Men zoude het werkje in twee afdeelingen kunnen splitsen. In de eerste worden ons eenige waarnemingen van den *Lyonschen* Geneesheer PÉTÉTIN en van den Geneesheer RENARD te *Mentz* medegedeeld, betreffende de verplaatsing der zinnen, vooral naar de hartkolk, maar ook van het gehoor en gezigt naar andere deelen des ligchaams, in *hysterische catalepsis*, gepaard gaande met eenige verschijnselen van *helderzien*, of, zoo als HUFELAND met regt het verschijnsel noemt, *droomzien*. Dit merkwaardig verschijnsel, door PÉTÉTIN het eerst waargenomen, werd door hem toegeschreven aan eene soort van *dierlijke electriciteit*, dewijl hetzelve met de electrieke verschijnselen in sommige bijzonderheden eenige overeenkomst heeft. De Heer RENARD heeft te *Mentz*, herhaalde malen, hetzelfde toeval, in dezelfde ziekte, waargenomen, en deelt ons tevens eenige waarnemingen mede van de beroemde DUMAS, PINEL en anderen,

ren, tot hetzelfde onderwerp betrekking hebbende. Aan de echtheid en naauwkeurigheid van het verhaal behoeven wij niet te twijfelen; en het zal daarom der moeite wel waardig zijn, zoo onze vaderlandsche artsen hunne aandacht, in deze zeldzame ziekte, op dit vreemde toeval vestigen. Hoe men toch ten aanzien van het dierlijk Magnetismus moge denken, dit is zeker, dat men uit die gevallen, waar het slaapwandelen en dergelijke verschijnselen zonder invloed der kunst ontstaan zijn, het meeste licht, ter opheldering van dit duister stuk, kan trekken, vooral zoo deze zuivere natuurtooneelen door onbevooroordeelde oogen beschouwd worden.

In de tweede plaats levert ons dit boekje de historie van een' aanmerkelijk hoogen graad van helderzien en zinverrukking, insgelijks zonder kunst ontstaan; een verhaal, waarop men, met allen grond, het gezegde van BOILEAU zou kunnen toepassen, dat het ware niet altijd waarschijnlijk is. De namen van KLEIN en van HUFELAND waarborgen ook hier de echtheid der geschetste tafereelen, en in het verhaal zelve schijnen duidelijke trekken van waarheid door, al ligt er op enkele deelen merkbaar de vurige gloed der verbeelding en verrukking. Het geheele verhaal is een duidelijk bewijs, hoe sterk de voorstellingen der magnetisch slapenden, hoe sterk hunne verbeelding werkt, en hoe gevaarlijk dit voor hen worden kan. Een meisje, door opstopping der maandstonden, aan verschrikkelijke krampen lijdende, droomt, in haren magnetischen slaap, dat de 11de Augustus haar noodlottig zijn zal, en dat KLEIN en een zeker derde, vereenigd op haar werkende, alleen haar kunnen redden, mits evenwel beiden het ondernemen, zonder er door haar toe verzocht te zijn, en met alle inspanning hunner krachten. Dit was genoegzaam om haar de hevigste angsten en toevallen te bezorgen, tot dat zij beide Heeren bij haar zag; die toevallen telkens te doen vernieuwen, als zij een van beiden in zijnen ijver zag verflaauwen, en om haar

op

op den 11den Augustus op den oever des doods te brengen, ja zelfs nog eens naderhand, uit wrevel, omdat KLEIN geen vertrouwen genoeg had gesteld in hare waarheidsliefde. Toen deed echter eene geduchte dosis *opium* haar het in den magnetischen slaap voorspelde gevaarlijk oogenblik gerust doorslapen. Een geruststellend bewijs, dat vermogende geneesmiddelen op die *excentrische* wezens, even als op elk ander mensch, werken.

Eenige korte waarnemingen van dien zelfden Geneesheer, het Magnetismus en deszelfs verkeerde aanwending betreffende, vullen de laatste bladzijden van dit werkje nuttig aan.

Verslag over het Amsterdamsch geöctroijeerd Kunst-cement, aan zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, door de eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. Ingeleverd den 4den Julij 1816. *Te Amsterdam, bij* Pieper en Ipenbuur. *In gr. 4to. 55 Bl. f* 1-10-:

Dit Verslag, met de Bijlagen, daartoe behoorende, wordt voorafgegaan door het Koninklijk Besluit van 14 Dec. 1816, bij hetwelk het Amsterdamsch geöctroijeerd Kunst-cement den volledigsten triomf behaalt op het mededingend Dordsch Tras, reeds aan ieder bekend uit meer dan één nieuwspapier, en wordt gevolgd door het uittreksel uit het Verslag, op hoogen last almede in Staats- en Nederlandsche Courant, en ook in den Algemeenen Konst- en Letterbode, afgedrukt, en alzoo sinds een' geruimen tijd reeds in iedere handen. Deze uitgave geschiedt nu ook op bevel van Z. M. Wij moeten de lezing van het uitvoerig Verslag in deszelfs geheel een' iederen belanghebbenden aanprijzen, en weten waarlijk niet, wat men, zoo ten aanzien van

den aard der proefnemingen, omzigtige naauwkeurigheid en volstrekte onpartijdigheid, als van den voor het geöctroijeerd Cement zoo gunstigen uitslag, meer zou kunnen eischen. Ten aanzien van eene proefneming in het groot, laten Bijlage A (zijnde Procesverbaal wegens opzettelijke inspectien en opneming der met dit Cement vervaardigde metselwerken van de vijf groote defensive Inundatiesluizen tusschen de *Lek* en den *Biesbos*) en B (zijnde soortgelijk van bijzondere waarnemingen bij het aanleggen en opmetselen der fonderingsvloeren van den diepen pompput tot de stoommachine voor het te stichten drooge dok aan het *Nieuwe Diep*) almede niets meer te wenschen overig. De aard van deze stukken gedoogt voor onze Letteroefeningen geen uitvoeriger berigt; men leze en oordeele!

Drie Verhandelingen over den Zelfmoord, uitgesproken in de Maatschappij van Verdiensten, ter spreukevoerende: Felix Meritis, te Amsterdam; door J. W. STATIUS MULLER, *Leeraar bij de Evang. Luth. Gemeente te Amsterdam, en Lid van de Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo. VIII en* 163 *Bl. f* 2-4-:

Drie Verhandelingen over een zeer aangelegen onderwerp, vooral in de nieuwere tijden. De Zelfmoord toch is thans in de Hoofdsteden (vooral vóór eenige jaren) tot eene ongemeene en waarlijk verontrustende hoogte geklommen. Een ontzettend voorbeeld van dien aard gaf den geleerden Schrijver aanleiding tot het opzettelijk bearbeiden dier stoffe in *drie* spreekbeurten bij *Felix Meritis*, in 1814, 1815 en 1816; wier eerste, en verreweg uitgebreidste, (door vele voorbeelden bij den druk vermeerderd) over *de geschiedenis en de oorzaken*, de tweede over *het zedelijke van den Zelfmoord*,

moord, en de derde over *de middelen daartegen* handelt. Eene zeer natuurlijke verdeeling. Ook kunnen wij met ruimte zeggen, dat wij in geene taal over dit onderwerp iets beters en volledigers kennen, (zelfs niet DUMAS, *sur le Suicide*) daar het niet alleen, ter veraangenaming, althans verlevendiging, van het zielkundig betoog over de oorzaken des Zelfmoords, met eene menigte treffende Anecdoten voorzien is, maar ook in dat betoog zelve, door fchrandere nafporingen, door menfchenkennis en een ruim overzigt des onderwerps, uitmunt. In de tweede Verhandeling zijn de tegenbedenkingen, vooral van ROUSSEAU, die ter ftaving van het geoorloofde der eigene vernieling van ons ligchaam dienen moeten, geenszins verzwegen noch krachteloos voorgefteld, maar ook volkomen beantwoord en wederlegd. En de middelen, in de derde Verhandeling aangewezen, komen ons te doelmatiger voor, daar de Heer STATIUS MULLER moeds genoeg gehad heeft, het wijsgeerig vooroordeel trots te bieden, 't welk, onder het mom van menfchenliefde, gelijk het alle ondeugden vergoelijkt en een' glimp geeft, dus ook den Zelfmoordenaar op dezelfde wijze als hem, die aan de wetten van Natuur en Maatfchappij voldoet, laat begraven, en (och arm!) te teêr van ziel is, om, tot welzijn der maatfchappij, de nagedachtenis, of, misfchien, om de overgeblevenen, van den Zelfmoordenaar aan te tasten. Volkomen overtuigend weêrlegt de Schrijver dit dwaze medelijden, en dringt op *infamie* voor de lijken der *deferteurs* uit den levensftrijd. — Doch, om ons gunftig gevoelen over dit werkje te ftaven, zal het noodig zijn, het een weinig van nabij te bezien.

In de befchouwing der *gefchiedenis* van den Zelfmoord komt eene uitgebreide belezenheid voor. Met reden merkt de geleerde Schrijver (bl. 10) op, dat dezelve oudtijds bij geen Volk minder, dan bij de *Joden*, gepleegd is; gelijk ook in latere, ook in onze tijden dit Volk van allen het meest daarvan afkeerig is. Slechts

omtrent den tijd des laatsten Oorlogs met de *Romeinen* schijnt de wanhoop de *Joden* tot razenden Zelfmoord, zelfs in *massa*, te hebben vervoerd. Voorts geleidt ons de Schrijver door *Griekenland*, *Rome*, het oude *Duitschland*, de Oost, *Aziatische* landen, en hier en daar in *Amerika*, waar de Zelfmoord in eere, en als 't ware eene aanstekende ziekte was, even als nog in *Engeland*. Verschillend is de gemoedsgesteldheid bij de Zelfmoordenaars; nog meer uiteenloopend zijn de beweeggronden, die hen aanzetten tot het zwarte bedrijf. Het ligchaamsgestel is daarvan veeltijds de oorzaak; en dit kan men als uitzinnigheid of ziekte beschouwen, wier slagtoffers minder schuldig zijn. Nog rijker is de bron van Zelfmoord, die uit de hartstogten ontspringt, vooral uit liefde, eer- en wraakzucht. Verzadiging des levens, bij ongelukkige rijken, ontbloot van werkzaamheid (dit laatste doet de Schrijver niet genoeg uitkomen), verdriet, zware verliezen, vrees voor de toekomst (als de menschen, zoo als het te regt heet, *uitzinnig genoeg zijn, om zich van het leven te berooven, uit vrees van te sterven*), voor schande, jammer over de rampen des Vaderlands, berouw, inspanning van den geest, bijgeloof en dweepzucht, speelzucht, *onanie*, dronkenschap (in den hoogsten graad), en zelfs (hetgeen men gerust tot de dweepzucht had kunnen betrekken) hoop op een beter leven, geven aanleiding tot de zucht, om zich met éénen slag van alle de ellenden te verlossen. Het verwondert ons eenigzins, hier geen enkel woord te zien nopens de bekende wijsgeerige alleenspraak van HAMLET, die de oorzaken opgeeft, waarom de menschen, uit godsdienstige gronden, of liever uit vrees voor de hel, hun leven ontzien. Op bl. 62 staat, *dat de Zelfmoord veelal het gevolg is van eene verkeerde opvoeding, en van een onderwijs in den Godsdienst, hetwelk, in stede van het verstand te hulp te komen, hetzelve nog meer verwart, en, in plaats van eene zuivere Zedeleer, als den grondslag van den Godsdienst, voor te dragen, verborgenheden wil door-*

gron-

gronden, *en dingen verklaren*, *die de Rede niet begrijpen kan.* De Zedeleer is niet de *grondslag* van den Godsdienst, maar wel de Godsdienst van de Zedeleer. Eene *moraal* zonder God is een onding. Men zegge niet, dat dit, met eerbied gesproken, de gronden der zedelijkheid aan de willekeur van een Opperwezen blootgeeft: want een Hoogste Wezen zonder zedelijkheid, een Duivel aan het roer der wereld, is de dolste onzin, die naauwelijks bij de ruwste Wilden is uitgebroeid. Een *God*, in den hoogsten zin des woords, en een *goede God* zijn *synonyma.* Zelfs de Heidenen moesten, wanneer zij zich hunnen JUPITER, of VISCHNOE, of hoe hunne Oppergoden ook heeten mogen, *als zoodanig* dachten, alle de snoode bedrijven, die zij hun anders toekenden, wel van hun denkbeeld aftrekken; en de verleider van DANAË werd, in het gebed, *Deus optimus maximus.* Er bestaat dus, eigenlijk, geen Godsdienst zonder zedelijkheid: maar, helaas! men wil wel zedelijkheid zonder Godsdienst stellen. Doch waar dwalen wij heen, bij eene gewis slechts onoverdachte uitdrukking! Keeren wij weder tot de Verhandelingen van den Heer STATIUS MULLER.

De tweede derzelven loopt over het gewigtige vraagstuk: *Kan de Zelfmoord verdedigd worden?* De gronden, door de *Stoïcijnen*, door MONTESQUIEU (in de *Lettres Persannes*), door FREDERIK DEN GROOTEN, vooral door ROUSSEAU, daarvoor ingebragt, worden beknoptelijk aangevoerd en overwogen, doch — te ligt bevonden op de weegschaal der onbedorvene Rede. De Zelfmoord is eene tegennatuurlijke daad. Het staat den mensch *niet* vrij, zijn' post te verlaten, omdat hij niet kan weten, tot welke einden hem de Veldheer daarop geplaatst heeft, en hoeveel nut hij daarop nog doen kan. De Zelfmoord is, zelfs bij de onderstelling, dat men regt op zijn leven heeft, eene dwaasheid. De vrijbrief, dien men daardoor elken booswicht in handen geeft, om zich aan de straf zijner euveldaden te onttrekken, is voor de Maatschappij ten hoogste ge-

vaarlijk, dus gewis niet door den hoogsten Regter onderteekend. Het leven is zoo kwaad niet; als de *mensch* slechts goed is; en, in allen gevalle, duurt het leven niet eeuwig; men wordt eenmaal afgeroepen, en kan dan met vreugd en vertrouwen den Heer van ons noodlot genaken. Men kan nooit zeggen, dat men door den Zelfmoord niemand (al ware 't alleen door zijn voorbeeld) benadeelt. En, eindelijk, is dezelve geene *heldhaftige* daad, maar altijd een bewijs van zwakheid, althans van ongeduld en onstandvastigheid.

De laatste Verhandeling loopt over *de middelen tegen den Zelfmoord.* Deze zijn tweevoudig. *De Staat* en *ieder enkel lid der Maatschappij* kan die aanwenden. De Staat — en hier tast MULLER het euvel in den wortel aan — de Staat moet dien althans *negatief* tegenwerken, door met geene drukkende belastingen den middelstand en gemeenen man te verpletten. „ Terugkoming van het stelsel, om de noodwendigste behoeften des levens, als de rijkste bron van inkomsten, naar evenredigheid het meest te belasten," wordt volstrekt gevorderd, zoo men eene rijke bron van ellende, en daardoor van Zelfmoord, wil stoppen. Inderdaad is het onbegrijpelijk, hoe, onder een vaderlijk bestuur, zulk een jammerlijk beginsel — niet uit de vorige dwingelandij overgehouden, maar — *op nieuw ingevoerd is,* (of het landelijk of stedelijk is, maakt hierin geen onderscheid;) een beginsel, waardoor, onder schijn van gelijkheid, de schreeuwendste ongelijkheid regeert, waardoor, vooral in buitendien reeds dure tijden, de eerlijke en nijvere vader des huisgezins, die den Staat een aantal kinderen schenkt, tot wanhoop gebragt wordt, daar hij *zes- of zevenmaal meer moet opbrengen,* dan de schatrijke ongehuwde vrek of wellusteling, wien deze belasting niets deert. Neen! zoo lang deze heillooze belasting (wier afschaffing onder het *Fransche* bestuur eene ware weldaad voor de gemeene klasse was, die veel kwaads vergoedde, en *waarvan het zuidelijk Nederland vrij is*) niet is ingetrokken, verwachte men gee-

geene welvaart voor den burgerstand, dan in buitengemeen goedkoope tijden. Waarom niet liever de weelde drievoudig belast? — Ook anderen goeden raad, der behartiginge waardig, geeft onze Schrijver, ter wering van den druk, die op de werkzame klasse rust, (bl. 138.) Meer regtstreeks tegen den Zelfmoord, echter, dient de *publiciteit* (de bekendmaking door de Overheid, met bijvoeging der omstandigheden, en, zoo veel mogelijk, der oorzaken en bewerkers) en de *infamie*, waarvan wij reeds boven spraken. MULLER beroept zich daarbij op het voorbeeld van *Athene*, van *Thebe*, op den raad van PLATO en ARISTOTELES (die toch ook Wijsgeeren mogten heeten!) ter staving van zijn gevoelen, om openbare schande aan den Zelfmoord te hechten. — Veelvuldig zijn de middelen, waardoor ieder lid der Maatschappij, in zijnen bijzonderen kring, den Zelfmoord kan weren, voornamelijk de opvoeding, het letten op ongelukkige lijders, die dezen weg heen willen, (zeer levendig voorgesteld, bl. 156, 157.) de voorzorg hen nimmer alleen te laten, geneeskundige hulp, en eindelijk, zoo dweeperij moeder der kwaal is, het onttrekken van alle voedsel aan dezelve en het geven van behoorlijke verstrooijing.

Men ziet uit dit alles, hoe belangrijk de behandeling dezer gewigtige stof is. Het weinige, 't geen wij aan te merken hadden, is al gaande weg in dit verslag ingevlochten. Wij voegen er dus enkel bij, dat geene drukfouten — althans niet van belang — dit werk ontsieren, 't welk in een' duidelijken, nu en dan sierlijken, stijl is geschreven.

Galerie historique des Contemporains, ou nouvelle Biographie, dans laquelle se trouvent réunis les hommes morts ou vivans de toutes les nations, qui se sont fait remarquer à la fin du 18e. siècle, et au commencement de celui-ci, par leurs écrits, leurs actions, leurs talens, leurs vertus ou leurs crimes. 8 gros Vol. in 18°. divisés en 16 parties. T. I. A — BEL. 448 pages. T. II. BEL — BRU. 470 pages. T. III. part. 1. BRU — CAU. 232 pages.

Ziehier een nieuw, belangrijk werk, over de Geschiedenis van onzen tijd, binnen ons Rijk verschenen, doch hoogst-

waarschijnlijk niet enkel door *Nederlanders* bearbeid. Voornamelijk toch zijn het *Franschen*, die hier ten tooneele verschijnen, (het is waar, dat *Frankrijk* in *Europa* de laatste jaren de grootste, hoewel niet altijd de schoonste, rol heeft gespeeld) en wel op eene wijze geschilderd, die ons doet vermoeden, dat zulks ook door *Franschen*, en wel van zekere klasse, geschied zij. Ook komen de Schrijvers in hun voorberigt er voor uit, dat zij zekere Biographie van de Heeren MICHAUD, waarschijnlijk in den geest der *Ultra-Royalisten* gesteld, afkeuren en verbeteren willen; terwijl zij echter hunne letterkundige Artikelen goed en nuttig vinden, en weinig daarbij te voegen hebben. — Zij voegen er bij, dat eene levensbeschrijving „slechts een getrouw „verslag van daadzaken moet behelzen, en vooral niet op „den bodem van het hart neêrdalen, om daar misdadigers te „zoeken; dat hare oordeelvellingen slechts mbeten afkeuren, „wat strijdig is tegen de algemeene zedewet, en die der „Maatschappijen; dat zij van allen personelen haat en par„tijgeest moet vrij zijn: want het tegendeel kon ten gevol„ge hebben, den staat in partijen te verdeelen, wantrouwen „en den geest van tegenstand te vereeuwigen, en, wat „*Frankrijk* betreft, de groote meerderheid der Natie, wier „gevoelens en belangen met diegenen overeenkomen, welke „men zoekt te verbannen, slechts heil te doen zien in eene „verandering van den staat der Maatschappij." — Wie hoort hier niet duidelijk den balling van 1815?

In dezen geest zijn dan ook de meeste staatkundige en *militaire* Artikelen, tot nu toe, gesteld. Wel is waar, het is moeijelijk, over een' nog slechts tot een vierde gevorderden arbeid, waarin de meeste en gewigtigste personen van onzen tijd nog ontbreken, (BUONAPARTE wordt verwezen naar den naam NAPOLEON) reeds een stellig oordeel te vellen: doch dit blijkt ten minste zeker, dat de geest, waarin dit werk geschreven is, de nieuwere *Fransche* is; dat is: verkleefdheid aan de omwenteling, (met uitzondering van haren ergsten gruweltijd in 1793 en 1794) aan het *Fransche* veroveringsstelsel, aan de legers en hunne overwinningen, en eindelijk aan hetgeen de partij, die NAPOLEON in 1815 terugriep, waarschijnlijk bedoelde, een zeker mengsel van het oude Republicanisme en de Vorstelijke waardigheid, met uitsluiting van den Huize BOURBON, en voldoening der mis-

misnoegde legers. Het is ons ondoenlijk, alle, of ook slechts de voornaamste plaatsen op te sommen, waar dit vrij duidelijk gespeld staat (want men bedenke, dat het werk, op twee kolommen met eene kleine letter gedrukt, zeer veel bevat): maar ééne plaats kunnen wij niet voorbijgaan, waar de verrader NEY, met wiens naam elk eerlijk hart het denkbeeld van ondankbaarheid en trouwbreuk verbindt, genoemd wordt „ l'illustre et malheureux Maréchal, dont les services, „ le nom et le déplorable fin, se sont identifiés dans le sou- „ venir et la reconnaissance des Français"!!! Arme *Fransche* Natie, indien het zoo met u staat! Maar ook ongelukkig *Europa* in dat geval, zoo gij van uwe beschermers aan de grenzen beroofd wordt! — Alle Artikelen, waarin de snaar van den opstand tegen den Koning in Maart 1815 geroerd wordt, zijn ten stelligste in den geest van dien opstand, hoewel niet volkomen in dien van BUONAPARTE, (zie b. v. de Artikelen ANGOULÊME, ARTOIS, BERRI, enz.) Het zoogenoemde Meiveld is eene *assemblée éminemment nationale*; het overschot van *Waterloo*, *la glorieuse armée de la Loire*, enz. Wij zeggen dit niet, alsof wij de *Fransche* Regering, vooral de *Fransche* Prinsen, hunne vertrouwelingen en driftige aanhangers, in allen deele in 't gelijk wilden stellen; het om wraak roepend bloed der Protestanten, slagtoffers van Koningsgezinde dweepers, zou ons dit reeds verbieden: maar het duidt toch eene onverschoonlijke eenzijdigheid aan, alle de rampen van *Frankrijk* in 1815 aan het Koninklijk Bestuur, hetwelk zich thans zoo uitnemend door daden regtvaardigt, te wijten, en de huichelaars, die in de eene week den Koning trouwe zwoeren, om hem in de andere week te verlaten en te verraden, als de ware helden en welmeenende vrienden des Vaderlands voor te stellen. Voor het overige zal men, schoon hier vele onbekende, en buiten *Frankrijk* weinig belangwekkende, namen en personen voorkomen, nogtans eene menigte zeer gewigtige, en voor den Geschiedschrijver onmisbare, bijzonderheden en trekken vinden, vooral wat den tijd der *Fransche* Omwenteling betreft; en wij moeten de Schrijvers het regt doen van te erkennen, dat zij op meer dan ééne plaats het willekeurig Bestuur met verdiende verontwaardiging ten toon stellen, en de mannen des bloeds van 1793, b. v. BILLAUD VARENNES, vooral niet verschoonen.

Daar

Daar de latere *Fransche* Geschiedenis vrij wat minder rijk is in Geletterden dan in Staatkundigen, zoo is de beoordeeling van dezen ook schraal uitgevallen. Trouwens, dit was misschien de schuld van het toeval, hetwelk dezer dagen weinig doorluchtige Schrijvers in A en B heeft geplaatst. De partijgeest benadeelt hier weder de kritiek. De voortreffelijke Geschiedenis van den Veldtogt des jaars 1814, door A. DE BEAUCHAMP, wordt gelaakt, omdat „ de Schrijver „ den roem zijner landgenooten bekladt, en hem aan dien „ des vreemdelings opoffert." (T. I. p. 380.) In het geschil over de vraag, of het Tooneelspel (*Drame*) in de Letterkunde kan geduld worden? volgt men de oude regtzinnige leer, en noemt het, Art. BEAUMARCHAIS, T. I. p. 398, (wel niet geheel ten onregte) „ un genre dont les affligeans „ succès ont puissamment contribué à faire perdre en France „ le goût de la bonne comédie." De zedelooze stukken van BEAUMARCHAIS vooral, waarop deze aanmerking in eene dubbele mate past, worden met eene loffelijke gestrengheid uitgelucht, in weerwil van den hier en daar wegslependen stijl. Maar wat zullen wij zeggen van de volgende wonderspreuk, bij gelegenheid der beoordeeling van LUCIEN BUONAPARTE's Gedicht *Charlemagne*, in *ottava rima* of *Italiaansche stanza's* geschreven? „ En effet, LUCIEN BUONAPARTE „ ne paraît pas avoir senti combien il est difficile de faire des „ innovations heureuses dans la poësie d'une langue dans la„ quelle ont écrit RACINE, BOILEAU et VOLTAIRE. Le „ génie de ces grands hommes, justes appréciateurs des beau„ tés admirables du DANTE, du TASSE et de L'ARIOS„ TE, n'eût pas manqué d'introduire dans le noble langage „ Français le rhythme Italien, auquel les personnes familiari„ sées avec d'autres littératures ont tant de peine à s'accou„ tumer, et dont L'EXCESSIVE MONOTONIE, produite par le „ retour continuel des mêmes chutes, ne saurait s'accorder, „ en aucune manière, avec la dignité du poëme épique, „ telle qu' HOMÈRE, VIRGILE, MILTON et VOLTAIRE „ l'ont conçue, et telle que l'Europe toute entière, L'ITALIE „ exceptée, la conçoit encore." — Hoe! de *Franschman*, met zijne eentoonige Alexandrijnen, durft aan de telkens afwisselende coupletten der *Italianen monotonie* verwijten? Dat gaat verre! En hebben HOMERUS, VIRGILIUS, MIL-

TON

TON en VOLTAIRE dan in ééne voetmaat gedicht? Of verschillen zij niet onderling even zeer, als met de *Italianen*?

Doch welk eene aangename gewaarwording gaf het ons, te midden dezer *of*. schrale, *of* niet boven veel berisping verhevene letterkundige Artikelen, eenigen te vinden betrekkelijk ons Vaderland, zoo schoon, met zoo veel oordeel, waarheidsliefde, kennis van zaken en naauwkeurigheid gesteld, dat wij de Verzamelaars van dit Woordenboek geluk wenschen, eenen man gevonden te hebben, die iets voor de *Franschen* geleverd heeft, en nog, zoo wij hopen, verder zal leveren, 't geen zij nog niet bezitten: echte kennis van onze Letterkunde. Deze man is de Heer G. VAN LENNEP, thans Mede-Redacteur der *Algemeene Nederlandsche Courant* te *Brussel*, die zijne veelvuldige kundigheden en goeden *Franschen* stijl dus ten nutte van zijn Vaderland, en deszelfs roem bij buitenlanders, besteedt. Reeds in het eerste Deel verdienen de Artikelen BEKKER (ELIZABETH) en BELLAMY, door naauwkeurige waardering dier bijna gelijktijdige ijsbrekers in den Roman en de Poëzij, opmerking. (Door een' misslag is de *Willem Levend* in tijdsorde vóór *Sara Burgerhart* gezet.) Doch vooral in het tweede zijn de Artikelen BILDERDIJK, BLANKEN, en in het derde BRUGMANS, meesterstukken door uitvoerige naauwkeurigheid, vooral dat van den eersten, *Hollands* Puikdichter, wien het van belang is, aan buitenlanders te doen kennen. Wij hebben in de 8 bladzijden, (16 klein gedrukte kolommen) welke hetzelve bevatten, niets dan waarheid, namelijk beredeneerden lòf van den Dichter, optelling zijner menigvuldige werken, maar berisping zijner ongepaste uitvallen tegen de door hem vertaalde of nagevolgde, alsmede tegen andere groote Schrijvers, gevonden. Een paar misvattingen, echter, vergunne ons de steller te verbeteren. BILDERDIJK is niet in 1799, maar in 1806 uit zijne ballingschap teruggekomen; en de *Vaderlandsche Oranjezucht* is niet van 1815, wanneer dezelve kleine verdienste zou hebben gehad, maar van 1805 (zekerlijk eene drukfout). Onder het Artikel BLANKEN lezen wij een uitgewerkt verslag van het leven en de werkzaamheden eens mans, dien de Schrijver te regt „ een' der nuttigste burgers van een land „ als *Holland* noemt, waarvan VOLTAIRE met reden (naar „ HUAT) gezegd heeft: *God schiep de wereld, maar de men„ schen Holland.*" In onze taal bestaat er zulk een verslag nog

nog niet; en, leed het ons bestek, wij zouden gaarne daar- van een uittreksel mededeelen. Zelfs B. BOSCH, de Representant-Dichter, is niet vergeten; doch grootere lof en meerdere uitgebreidheid is natuurlijk aan den voortreffelijken JERONIMO DE BOSCH toegewijd: 's mans kenschetsende trekken, hartstogtelijke zucht voor de letteren, en zachtheid van inborst, die niets ademde dan vrede en liefde, worden vooral niet vergeten. De Heeren VAN BRIENEN VAN RAMERUS (bij misstelling KAMERUS gespeld) en JAN TEN BRINK, mannen van zeer uiteenloopende verdiensten, zijn almede kortelijk gekenschetst. Of dit laatste Artikel van den Heer VAN LENNEP zij, is ons niet volkomen gebleken: hij is anders zoo afkeerig van staatkundige *polemiek*, dat de tegenbedenkingen tegen TEN BRINK's betoog van het regt om NAPOLEON te verdrijven, en deszelfs *Fransche Tirannij*, minder van onzen Landgenoot, dan van een' der overige Redacteurs schijnen te zijn, wier geest wij reeds kennen. (Door eene kluchtige drukfout staat er bij de aanhaling der *Fransche Tirannij: te gebruin der schokelen.*) Wij zullen nog slechts met een woord melden, dat het werk al gaande weg vooral niet verflaauwt in het opnemen van verdienstelijke *Hollanders*. Dus heeft men in het IIIden Deels 1ste Stuk de Artikels BRUGMANS (vooral uitstekend), BRUNINGS, (CHRISTIAAN en KOENRAAD LODEWIJK) DE BIJE, BUYS, BUYSKES, CANNEMAN, en VAN DE CAPELLEN. Wij bevelen dus dit werk zeer aan onze Landgenooten, die daarin veel gewigtigs over een aantal *Nederlanders* zullen vinden, wier leven en lof nergens elders vermeld zijn, en die wij hopen, dat, naar de gewoonte onzes lands, ook nog in lange het doodenoffer eener lofrede niet zullen ontvangen.

Zie hier een klein gedeelte uit het Artikel BILDERDIJK, na de opsomming van 's mans menigvuldige werken, (tot in 1808.) „ Welke verwonderlijke vruchtbaarheid! welke on„ uitputtelijke dichtader! en wanneer men bedenkt, dat de„ze talrijke voortbrengselen, verre van het gewrocht der „ heillooze gemakkelijkheid van een' of anderen SCUDERY „ te zijn, meestal even zeer door gedachten als uitdrukkin„gen uitmunten, zoo moet men erkennen, dat dit verschijn„sel geene wedergade ontmoet dan bij den verbazenden man, „ waarop *Frankrijk*, wat de algemeenheid zijner kundigheden

„ en

„ en de buigzame verscheidenheid van zijn talent betreft, „ met billijke fierheid mag bogen (VOLTAIRE). Het is noodig, hier eene algemeene aanmerking te maken op BILDERDIJK's veelvuldige vertalingen. Het werk des oorspronkelijken Dichters, dien hij op zich neemt over te brengen, „ dient hem doorgaans slechts tot *thema:* hij volgt het, zoo „ lang deszelfs gang hem behaagt; hij verlaat het, zoo „ dra deze hem niet meer bevalt; hij neemt er van weg, „ voegt er bij, stelt iets anders in de plaats, en zijne vertaling, of liever navolging, is over 't algemeen iets, dat geheel verschilt van den tekst; en toch heeft deze overzetting naar zijne wijze dit buitengewone, dat zij niet alleen „ haar voorbeeld evenaart, maar het somtijds zelfs overtreft. „ Alle zijne vertalingen hebben eene natuurlijkheid, eene bevalligheid en kracht, die men zelden aantreft in werken „ van dezen aard, waarin doorgaans eene stijfheid en gedwongenheid heerscht, die de vrucht is van den onderscheiden' geest der talen, en de zwarigheden om even krachtige „ woorden te vinden. Kan deze manier al niet voor model „ dienen, men kan haar toch de groote verdienste niet ontzeggen, dat zij den lezer behaagt, roert en wegsleept door „ het vermogen en — zoo die uitdrukking geoorloofd zij — „ door het *despotismus* van zijn talent. En dit is het hoofddoel der ware poëzij: zonder hetzelve bestaat er geene."

Wij verlangen zeer, voor de eer onzer vaderlandsche Letterkunde bij onze zuidelijke landgenooten en den buitenlander, dat dit werk spoedig voortgezet worde, waarvan wij hier een verslag gaven, wel breed genoeg voor ons bestek, doch vooral niet te ruim voor den rijkdom en de verscheidenheid van den inhoud.

Redevoering van CORNELIS FRANSEN VAN ECK, *over het aanbevelenswaardige van de beoefening der Nederlandsche Letterkunde. Gehouden den* 16 *van Louwmaand* 1817. *ter aanvaarding van het Hoogleeraarambt in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde, aan de doorluchtige Schole der Stad Deventer. Te Deventer, bij* J. H. de Lange. 1817. *In gr. 8vo.* 59 *Bl.*

Indien wij eene inwijdingsredevoering, inzonderheid bij eenen nieuw-

nieuw-opgerigten leerstoel, als eene openbare inleiding tot de lessen mogen beschouwen, dan beveelt zich het onderwerp van VAN ECK terstond door zijne eenvoudigheid aan. Ditzelfde passen wij, na de lectuur, zonder aarzelen, toe op de behandeling. De man, trouwens, is sedert lang bekend, als een waardig hoog- en volksleeraar, als een helderdenkend en welsprekend man, over wiens beroeping ook tot dezen nieuwen post niet ligt iemand ontevreden zal kunnen zijn. Het voorgestelde betoog wordt gebouwd op *de innerlijke voortreffelijkheid der Nederlandsche Letterkunde*, zoo van wege de *taal* zelve, als de *voortbrengselen*, daarin vervaardigd; op *het gezag van aanzienlijke en beroemde mannen*; op *het groote nut, hetwelk zij aan alle geleerde standen in ons vaderland, ja aan alle Nederlanders aanbrengt.* En vindt de redenaar hier stof, om zijne kennis, oordeel en smaak rijkelijk aan den dag te leggen. Bijna alwat bij ons heeft uitgemunt, wordt aangehaald, gemonsterd, en in vergelijking gebragt met voortreffelijke vreemden zoo wel, als in verband beschouwd met tijden en omstandigheden. In één woord, wij durven dit stuk aan elken liefhebber onzer fraaije taal- en letterkunde, ter lezing, aanbevelen. En, gelijk wij dit gaarne doen, zoo kunnen wij niet nalaten, onze spijt te kennen te geven, dat wij niet reeds vooraf gelegenheid hebben gehad, aan den schoonen stijl en bevalligen smaak des Utrechtschen hoogleeraars in hetzelfde vak onze hulde toe te brengen.

Redevoering bij de viering van het vijfentwintigjarig bestaan van het Departement Leeuwarden, der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, op den 30 *Julij* 1817. *uitgesproken door* W. H. SURINGAR. *Te Leeuwarden*, bij J. W. Brouwer. 1817. *In gr. 8vo.* 68 *Bl. f* :-16-:

En doel en gezegend gevolg der Maatschappij zijn reeds zoo algemeen bekend en erkend, dat geene lofrede meer noodig is; en echter is het opwekken van de geestdrift bij derzelver leden en begunstigers, en het inboezemen van belangstelling bij het algemeen, gedurig al weder nieuwe behoefte. De gedenkdag voor het Leeuwarder Departement was aldaar eene tot dat einde zeer geschikte gelegenheid, en het werk

viel

viel in zeer goede handen. Zoo wel de Gezangen, voor een zangkoor en voor kinderen, door den Heer G. VAN DE WAL vervaardigd, als de Redevoering zelve van den Heer SURINGAR, dragen onze volle goedkeuring weg; en bepaalt zich deze nagenoeg bij uitsluiting tot het eigen Departement. De kleine beginselen — eene enkele gedachte van een enkel eenvoudig Leeraar gaf aan geheel de Maatschappij den oorsprong; en in Vriesland was ook het begin maar gering. Dan, overvloedig is thans de uitwerking: de vergaderingen, zoo in zichzelve als om derzelver vruchten, allervoortreffelijkst, — een verbeterd onderwijs, — opleiding van en tot schoolmeesters, — eene uitgebreide Leesbibliotheek — en belooning van menschlievende daden. De Redenaar houdt het juiste midden tusschen stuitenden lof van eigene verdiensten en het overdreven nederig zwijgen, waar het spreken nut kan doen; doet tevens dankbaar hulde aan nog levenden en reeds overledenen, aan wie het gevoel van groote verpligting te dezer gelegenheid van zelve verlevendigd werd; stemt vooral ook tot dankbaarheid aan het Albestuur, de bron van alles goeds, en zal natuurlijk te Leeuwarden krachtig opgewekt hebben tot volharding en vernieuwden lust, en elders tot eenen edelen naijver, ook nu bij de lezing, aansporen. Het opstel is zonder praal en in eenen goeden geest, beschaafd, ordelijk en bevattelijk. Der schoone sekse, die zoo veel tot den bloei des Departements, door deelneming en belangstelling, bijdraagt, geschiedt pligtmatige hulde.

Over de Magt der Vorsten op de Kerk in hunne Staten, door M. N. RIOUST. *Uit het Fransch vertaald. Te 's Gravenhage, bij* de Erven J. Allart. 1817. *XII en* 100 *Bl. f*:-18-:

De Schrijver van dit stuk was weleer Aalmoezenier bij den ongelukkigen Koning van Frankrijk, LODEWIJK XVI. De aanleiding tot zijn schrijven meldt hij, in zijn Voorberigt, aldus: „De meesten der Katholijeke Kerken zijn zonder opppersten Herder, (Bisschop.) — De Vorsten van Europa bleven (lang) besluiteloos ten aanzien der middelen, om dezen staat van weduwschap te doen ophouden. — Afgemat, door het bijna onbepaald uitstellen van het verdrag des Duitschen

Rijks met den Paus, hebben verscheiden Protestantsche Vorsten in Duitschland de verstandige partij gekozen, om de in hunne Staten opengevallene kerkelijke waardigheden te vervullen, en reeds hebben de Keizer van Oostenrijk en de Koning van Napels aan de Bisschoppen hunner Kerken verboden, zich (wat het onderzoek en de inwijding betreft) tot den Paus te vervoegen, *die slechts één hunner is*. De regten der Vorsten hernemen dus hun gezag: de overdrevene aanmatigingen van de hersenschimmige magt, die sedert eeuwen het geloof aan het rijk der vooroordeelen, en de rede zelve aan de dwingelandij der vrees dienstbaar maakten, zullen dus weder op hare regte waarde worden gesteld. Het zou niet genoegzaam zijn, zich hierin te verheugen; men moet bewijzen, dat, ten aanzien van dit punt van leer, de wensch der welgezinden een algemeen aangenomen wensch is; en dit is het oogmerk van dit geschrift."

Ziet hier deszelfs inhoud. Inleiding. Over het gedrogtelijke stelsel van eene wereldlijke en geestelijke oppermagt, van elkander onderscheiden. Afdeeling. 1. Oorsprong van de magt der Vorsten op de Kerk in hunne Staten. 2. Geweldenarijen der Pausen en hunne willekeur. 3. Gelijkheid van regten en magt der Bisschoppen onderling, zonder onderscheiding of voorrang. 4. Tijdperk van het stelsel van den Pauselijken voorrang, middelen, met standvastigheid gebezigd, om het te vestigen. — Besluit.

De Koninklijke magt is (volgens den Schrijver) van onmiddellijk Goddelijke instelling, en de Hoogepriesterlijke waardigheid was daarmede verbonden. MOZES ontving en oefende beiden; en AARON stond onder zijne bevelen. Dezelfde magt berustte bij SAUL, DAVID, SALOMO, UZZIA, CYRUS en alle de Koningen der oudheid; ook bij die van *Rome*, en, in later tijd, bij deszelfs Keizers. JEZUS leerde, aan hen te geven, wat hun toekwam; zijne Apostelen insgelijks. KONSTANTIJN DE GROOTE en zijne opvolgers handhaafden hun regt: de Pausen waren hun onderworpen. Zoo ook aan KAREL DEN GROOTEN. Doch, onder zijn' zwakken zoon, LODEWIJK, verhief zich de Pauselijke heerschzucht, die zich, in de opgevolgde duistere eeuwen, in het meesterschap over hunne meesters vestigde. HILDEBRAND maakte het Hoofd der R. Kerk onafhankelijk van de burgerlijke magt; trok de aanstelling van alle Bisschop-

ſchoppen alomme aan zich, en onderwierp zich de ganſche Geestelijkheid. Sedert kende het willekeurig kerkelijk gezag geene palen. Keizers en Koningen werden, zoo ras zij het den Opperpriester maar niet naar genoegen maakten, met den ban geſlagen en diep vernederd. Alwat men ſlechts bedenken kon, om dit rijk van overheerſching duurzaam te maken, werd bij der hand genomen en vastgeſteld. Daartoe dienden *Bedelmonniken*, *Inquiſitie*, *Kruistogten*, *Tienden*, *ſchatpenning van Sint Pieter*, *Hoofdgelden*, *Vrijſtellingen*, *Aflaten*, *verborgen werkzaamheden*, *verbod van Echtſcheiding*, *ongehuwde ſtaat der Priesteren*, enz. De Godsdienst werd verzinnelijkt; domheid en dweepzucht werden gekweekt; aan alle vrij onderzoek werd de bodem ingeſlagen. Plegtigheden vervingen gebeden, Heiligen en beelden God zelf. Overal werd blinde onderwerping aan den eenigen algemeenen *Priesterkoning* geleerd, van wien de Koningen ſlechts Vasſalen waren, die hij, als het hem behaagde, van hunne troonen kon ſchoppen, om er anderen op te zetten: en, waren er, die zich durfden handhaven, tegen de zoodanigen kwam de leer te ſtade, dat men eenen ketter, evenveel op welke wijze, dooden mag, en daardoor altijd der Kerke eenen dienst bewijst. *Wij houden ze niet voor doodſlagers*; (zeide URBANUS II) *die met den ban geſlagenen om het leven brengen.* Die leer werd vooral door de Jezuiten verſpreid, en wapende den arm van eenen CLEMENT, BARRIERE, CHATEL, RAVAILLAC, DAMIEN, JAURIGNI, BALTHAZAR GERARDS enz. In Frankrijk vooral heeft die vreesſelijke magt der Pausſen ſteeds vele beroerten en menig bloedtooneel verwekt. Zij randde een PHILIPS DEN SCHOONEN en HENDRIK IV aan; Koningen, die de bewondering en liefde der Volken zijn geweest. De geſchillen over de *Pragmatique Sanctie* veroorzaakten er, eene eeuw lang, eenen worſtelſtrijd tusſchen de Pausſen en Koningen, die, onder FRANS I, met het *Concordaat* eindigde. Al deze magt der Pausſen was geuſurpeerd. De Apostelen van JEZUS CHRISTUS en de hun opgevolgde Bisſchoppen waren allen elkander gelijk, zonder eenige meerderheid des eenen boven den anderen. Dit was overeenkomſtig met hunnes Meesters voorſchrift en verordeningen. Het gezag, dat zich de Roomſche Bisſchop daarna heeft aangematigd, is door de Kerkvergaderingen en Oudvaders wederſproken. Het komt hem volſtrektelijk niet toe. En hoe toch heeft hij het

zich dan verkregen? Dit kan men hier uit de Geschiedenis aangewezen zien. Ons bestek gedoogt niet, ook hierin, gelijk tot dus ver, den gang des Schrijvers te doen opmerken. Genoeg: Romes Bisschop werd, langs allerhande snoode en listige wegen, tegen het Evangelie zoo wel, als tegen het regt, eerste of opper-Bisschop, omdat Rome de eerste stad der wereld was. Maar Rome is Rome niet meer, en het gezag van Romes Bisschop behoort binnen zijne grenzen terug gebragt te worden. Dat voortaan de Vorst benoeme, de Aartsbisschop inwijde, en de Vorst den gewijden in zijn Bisdom stelle. Kant men zich daartegen, en onderwerpt men zich daarna, men vertrouwe die onderwerping niet. Rome onderwierp zich nooit, dan om te verkloeken. Het sliep nimmer. Reikt gij den Paus eene hand, hij slaat ze in boeijen; ontvangt gij hem wél, hij maakt zich meester in uw huis; en zelfs de godvruchtige gift eischt hij vervolgens, als schatting. Bisschoppen zijn geestelijke Stedehouders der Vorsten tot de kerkelijke zaken, zoo als ondergeschikte wereldlijke Overheden het zijn tot de burgerlijke. Aan de Vorsten komt het toe, de kerkelijke wetten te herstellen, de Kerk te beschermen, voor het behoud des geloofs te waken, het kerkbestuur te regelen, enz. — Deze leer van hun onverjaarbaar regt werd door Keizer JOZEF II hernieuwd. De hervorming, welke hij, in overeenkomst daarmede, in zijne Staten invoerde, beangste de Kerkvoogden. PIUS VI ondersteunde hunne hebzuchtige vorderingen, en verlangde een mondgesprek met den Monarch. Hij kwam te Weenen; maar vertrok weder vandaar, zonder dat in de Keizerlijke verordeningen iets veranderd werd. Hij schreef daarna aan JOZEF; maar deze bleef onverzettelijk. — Ondertusschen hebben de Vorsten toch niets te bevelen over het geloof zelf en de meening, maar alleen over de kerken en het kerkbestuur. Zoo behoort het ook in Frankrijk te zijn. De burgerlijke en kerkelijke wetboeken behooren overal in overeenstemming gebragt te worden. De tegenwoordige tijd is geschikt, om aan de geschillen tusschen Paus en Vorsten voor altijd een einde te maken, enz.

Ziet daar den voornamen inhoud en het beloop van dit belangrijk geschrift, dat, in den schoonen vorm der Fransche welsprekendheid gegoten, en met al het vuur en de vrijmoedigheid, welke men van eene Protestantsche pen zou heb-

ben mogen verwachten, geschreven, over het geheel, door bondigheid van redenen en bewijzen, wegsleept. Alleen tegen het betoog in de eerste afdeeling zou vrij wat zijn in te brengen.' — Ettelijke aanteekeningen, achteraan gevoegd, dienen tot nadere staving, opheldering enz. — De Vertaler, die ons dit stukje, als eersteling, ter proeve van zijnen letterarbeid in dit vak aanbiedt, mag met de in hetzelve grijs gewordenen wedijveren, en heeft zich meesterlijk gekweten.

Kort Overzigt van den voormaligen Handel der Nederlanders van Azië in Azië; zijnde een Vervolg van Java. *Door* H. D. CAMPAGNE. *In 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. *In gr. 8vo.* 258 *Bl. f* 2-4-:

Een werkje van eenen blijkbaar niet onkundigen, met wezenlijke zucht voor het Vaderland bezielden man, die bovenal voor den vrijen handel ijvert. Hij legt, gelijk zoo vele verlichte en onbekrompen denkende Staatshuishoudkundigen en Staatslieden, het stelsel van ADAM SMITH, ter vergunning der meestmogelijke vrijheid van koophandel, ten grondslage, wraakt dus alle *monopolie* hoegenaamd, prijst overal de milde beginselen der *Engelschen* aan omtrent hunnen *eigenen* handel, (die echter verbazend afsteken bij de vijandelijke houding, waarin zij zich door verbodswetten, de akte van zeevaart, drukkende belastingen op uit- en invoer, en het bezetten van vaste plaatsen op de gewigtigste handelspunten, ten aanzien van *andere* Natien stellen) en schrijft aan die beginselen grootendeels den tegenwoordigen bloei des *Engelschen* handels in de Oost, gelijk aan het *monopolie* der O. I. C. het verloop en verval van den onzen toe. Vrijmoedig is zijne taal; en men kan uit het gezegde wel zien, dat hij het oud-*Hollandsche* gevoelen wegens geringe belastingen op, en genoegzaam geen verbod van in- en uitvoer is toegedaan, hetwelk in 1816 bezweken is; iets, waarover de *Duitschers* zich even zeer beklagen, als wij over het verbodsstelsel der *Engelschen*. (Zie onder anderen bl. 21 en verv.) Het mercantiele zoo wel als koloniale stelsel wordt nu kortelijk ontwikkeld, en ten aanzien van het eerste aangetoond, dat de handel met *eigene* voortbrengselen altijd de hechtste grond is

 van

van nationalen rijkdom; daarop volgt die met de Kolonien, doch alleen met het *meerdere* (*furplus*) derzelven: geene gedwongene leveringen, geen alleenhandel; deze knakt flechts het welvaren der Volkplanting nutteloos: men heeft dan het door en door valfche beginfel van *weinig* en *duur*, liever dan *goedkoop* en *veel* te verkoopen, hetwelk natuurlijk eenige weinigen verrijken en velen verarmen moet, terwijl het laatfte ftelfel (dat van den vrijen handel) onder velen welvaart en overvloed verfpreidt. Ten gevolge dezer grondftellingen, kan de Schrijver ook niet gunftig denken over het *monopolie* in fpecerijen, door onze Voorvaderen, en door zoo velen in *Europa*, als eene der grondzuilen van onzen rijkdom befchouwd. Echter drukt hij zich hierover meer of min twijfelachtig uit, (bl. 118.) Maar met nadruk fchildert hij het deerlijk verval van onzen handel op *Perzië*, — zoo voordeelig, omdat men er vele kostbaarheden tegen uit *Japan* gehaalde goederen inruilde; — de nadeelen van het verlies van *Cochin* op de *Malabaarfche* kust, en daarmede van den gewigtigen handel in de beste peper, (daar wij thans op die kust niet één kantoor meer hebben.) *Suratte* is op de geheele westkust van *Hindostan* nog de éénige haven, die voor ons openftaat. (Doch wij meenen, dat, gelijk *Ceilon* voor *Java*, dus ook *Bombay* voor *Suratte* een doorn in 't vleesch is, vooral wanneer nu, volgens de laatfte berigten, *Poenah* en het geheele land van den *Peischwa* zich in *Engelfche* handen bevindt.) Op *Kormandel* bezitten wij, volgens den Schrijver, nog *Paliacatte*, *Palicot* en *Jagernaikpoeram*; deze kust is om de O. I. katoenen lijnwaden van belang. In *Bengalen* hadden wij voorheen de gewigtige ftad *Patna*, met den groei van de beste opium; eene plaats, die, als van geen belang zijnde, in 1790 tegen 500 kisten *opium* of *amfioen* 's jaars aan de *Engelfchen* werd afgeftaan, die in dezen handel, te voren een monopolie, door hen vrijgegeven, federt eene goudmijn gevonden hebben. Ook hebben zij onzen handel op *Malacca* geknakt en fchier vernietigd door den aankoop van *Poulo-Pinang*, of *Prins Wales-eiland*, liggende in de ftraat tusfchen *Sumatra* en *Malacca*, vanwaar een zeer groote handel, vooral op *China*, gedreven wordt. *Malacca* is aan ons dus teruggegeven, maar als een uitgedroogd en bijna verftorven ligchaam. Het zal de grootfte moeite vereifchen, den handel daarheen weder eenigermate op te wakkeren. Een woord,

woord, der behartiginge waardig, wordt hier gezegd van den naijver tusschen *Batavia* en *Malacca*, door de *Engelschen* niet nagevolgd, daar bij hen *Bombay*, *Madras* en *Calcutta* zonder jaloerschheid te gelijker tijd het hoofd opgestoken hebben.

Zie daar de *westersche* handel, of die op landen ten westen van *Java* gelegen. Ongetwijfeld behooren daartoe ook *Pedir*, *Queda*, *Sumatra* en *Banca*, welke wij niet begrijpen kunnen, dat de Schrijver onder den *oostersche* handel begrepen heeft. Daarentegen maakt hij zich met een enkel woord af van den gewigtigen specerijhandel op *Amboina*, *Banda*, en van de overige *Molukſche* eilanden; en, 't geen nog vreemder is, van den handel op *Japan*, dit weleer zoo gewigtig gedeelte van dien van *Indië*, zwijgt hij geheelemal. Is dezelve dan misschien geheel te niet? Hebben ons de *Engelschen* dáár ook, gelijk in de markt op *China*, verdrongen? Wij herinneren ons echter niet, van eenigen wettigen afstand diens handels, of van een' stap der *Japansche* Regering te dien aanzien, iets te hebben vernomen. Van veel belang is het tegen *Cochin* ingeruilde *Banca*; een eiland, rijk aan tin, hetwelk in den handel op *China* dient, en zelve (zie bl. 155) de sleutel is van den *Chineschen* handel. Het is te hopen, dat wij daarvan behoorlijk partij zullen trekken. De Schrijver, hoezeer een vijand van alle monopolie, verdedigt, uit hoofde der bijzondere omstandigheden, het voorregt der vereenigde *Nederlandsch-Chinesche* Maatschappij. Een zeer merkwaardig gezegde van een der voornaamste *Chinesche* kooplieden moeten wij hier aanvoeren: „Nu *Holland* weder *Holland* en vrij is, heb ik geene vreeze: zij zijn te wél bekend, als de eerste aller Natien, en niet in staat, om hunne verbindtenissen te schenden." Roemrijke getuigenis! doch in de gevolgen tot hiertoe van weinig vrucht. Men zie het jaar op jaar vervallend en ten ondergang snellend *Leiden*, welks fabrijken door den *Chineschen* handel, zoo die slechts iets van den ouden luister had, zouden kunnen opgeholpen worden.

Hoewel de Schrijver reeds een werkje over *Java* geschreven had, vertoeft hij echter ook hier, langer dan bij eene der reeds genoemde plaatsen, bij die hoofdbezitting der *Nederlanders* in *Indië*, welke hij beschouwt: 1.) ten aanzien van *Godsdienst* en *beschaving*, 2.) van *financien*, *handel*, *Marine* en *scheepsbouw*; en eindelijk werpt hij een' vlugtigen

 blik

blik op onze verlorene bezittingen in de *Oost:* de *Kaap*, *Ceilon*, *Cochin* en *Bernagoor* in *Bengalen*, wier ongemeen gewigt met een woord aangetoond wordt. Ten slotte komen als bijlagen een Extract uit de Capitulatie met *Schah* ABAS van *Perzië* (1675), berekeningen wegens den handel op *Suratte*, en vrijbrieven van *Indische* Vorsten uit de zeventiende eeuw.

Nog eens: dit werkje verdient de aandacht, niet alleen des gewonen Lezers, die toch een kort, *populair* en niet omslagtig voorgedragen denkbeeld dient te hebben van den tegenwoordigen staat onzer Oostersche bezittingen, maar ook die van den handelaar, die niet denken moet, dat hij zijne *speculatien* nog naar de oude sleur kunne inrigten. Maar de Schrijver had zich toch hier en daar wel wat kunnen bekorten, wat minder in *declamatien* uitweiden, herhalingen mijden (b. v. bl. 118 en 210, waar het gestelde wegens den specerijhandel tweemaal, bijna met dezelfde woorden, wordt voorgedragen); vooral denke hij aan het spreekwoord: *schoenmaker, houd u bij uwe leest!* want het zou hem moeijelijk te bewijzen vallen, dat de Christenwereld zich bepaaldelijk en uitsluitend aan de bergleerrede van JEZUS en de eenvoudige voorschriften zijner Apostelen, *vooral* van JOHANNES en JACOBUS, (dus *niet* of toch *minder* van PETRUS en PAULUS?) moet houden; zie bl. 173. Ook hebben waarlijk niet *alle* Godsdiensten, zoo als hij volgens PAYNE beweert, ten oogmerk, om de menschen beter te doen worden dan zij natuurlijk zijn. Kent de Schrijver dan geene eerdiensten, die menschenoffers, wellust, zelfs onnatuurlijke misdaden, prediken?

De stijl des werks is zeer wel, en verheft zich hier en daar zelfs hooger, dan in de meeste boeken van dien aard het geval is.

Aventuurlijke en wonderbare Veldtogt van eenen jongen Kozakken-officier. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij C. L. Schleijer. 1817. *In gr. 8vo. 140 Bl. f* 1-16-:

Men heeft uit de onderscheidene oorlogen onderscheidene romaneske verhalen, die dan daardoor, dat zij ten minste met eene

eene grootere were gebeurtenis, die des oorlogs, in verband ſtaan, eenige aanſpraak op geloof, als waarachtig voorval, maken. Wij kunnen niet zeggen, dat zoodanige vinding, om aan het verhaalde waarſchijnlijkheid te geven, onaardig is; en wien het nu, wanneer hij zich in eenen goeden roman vermaakt, hinderen mogt, dat hij telkens denken moet: dit ſchoon tafereel van getrouwheid, edelmoedigheid enz. is toch niet uit de werkelijke wereld, waarin misſchien dergelijke niet te vinden zijn, dien blijft, bij het lezen van zoodanig iets, dat met eene wereldbekende gebeurtenis in verband ſtaat, altijd nog de hoop overig, dat het in waarheid beſtaan hebbe. En waarom zoude men niet verwachten kunnen, dat te midden der gruwelen van den oorlog ook edele daden gebeurden? In de wereld is immers alles gemengd; en op het tooneel des krijgs, waar de mensch zonder lang bedenken zijne inborst laat werken, is ook de meeste gelegenheid tot zulke bedrijven.

Het voor ons liggend werkje is, wat de ſtof aangaat, ontleend uit den veldtogt der *Rusſen* tegen NAPOLEON, en het verhaal zoude zeer wel meer dan roman kunnen zijn.

Aan den *Don* woonde de jonge MICHAËL SORONSKY, bij wiens ouders eene nicht, CATHINKA, in huis was, dochter van eenen Heer VAN WATELEF uit *Moskou*, die haar, na den dood zijner vrouwe, geheel aan de zuster van deze, moeder van MICHAËL, had overgelaten. De jonge lieden verbonden zich aan elkander door de heiligſte wederzijdſche beloften. Dan, een jonge Graaf VAN GOMEROWNO, wiens ouders in *Moskou* leefden, vernachtte toevallig bij de ouders van MICHAËL, en werd op CATHINKA verliefd. Hij was rijk, en de Heer VAN WATELEF ſlechts een gewoon edelman; op deze omſtandigheid bouwde hij zijne hoop.

De Heer VAN WATELEF en de familie SORONSKY ſchreven elkander weinig. De laatſte twijfelde niet in 't minſte aan de toeſtemming van den eerſten in het huwelijk van CATHINKA met MICHAËL, en verzuimde, de verloving aan hem te melden. Deze omſtandigheid veroorzaakte, dat, GOMEROWNO ondertusſchen bij VAN WATELEF om CATHINKA aangehouden hebbende, deze zijne toeſtemming gaf, mits CATHINKA nog vrij ware. Hij reist dus naar SORONSKY, hoort, wat er gebeurd is, en uit de omſtandig-

 heid,

heid, dat men hem in CATHINKA's verloving met MI-CHAËL in 't geheel niet gekend heeft, ontstaat een hevig ongenoegen, 't geen ten gevolge heeft, dat VAN WATELEF zijne dochter mede naar *Moskou* terug neemt.

Hier kan CATHINKA de nadere verkeering met de familie GOMEROWNO niet ontgaan, en wordt door dezelve uitmuntend behandeld. Hare drie broeders deelen in hare smart. Geen rijkdom van het huis GOMEROWNO, geene overreding, geene vriendelijke behandeling kunnen CATHINKA voor den jongen Graaf gewinnen of aan MICHAËL ontrouw maken.

De *Franschen* waren reeds tot op het *Russische* grondgebied voortgerukt. MICHAËL's ouders leggen een bezoek in de nabuurschap af, en middelerwijl reist MICHAËL naar *Moskou*, om CATHINKA te redden. Eene ondernomene ontvoering uit haar vaders huis mislukt, en maakt de zaak slechts erger. SORONSKY was zijnen zoon naar *Moskou* achterna gereisd, en, hem onderweg ontmoetende, rust hij hem ten oorlog uit, aan welken de jongeling thans met hevigheid deelneming begeert. GOMEROWNO was reeds lang naar het leger.

Toen *Moskou* reeds brandde, maakte MICHAËL, verkleed, er binnen; maar CATHINKA was met de Gravin GOMEROWNO gevlugt. Ook VAN WATELEF was weg. Van de huishoudster, die hij in den kelder van het ledigstaande huis vond, verneemt hij, dat VAN WATELEF gezegd had, dat zijne dochter met GOMEROWNO getrouwd was. Nu wil hij, alles verloren hebbende, ook zijn leven op het spel zetten, en komt zoo, met veel moeite, bij zijne *divisie* aan.

WINZINGERODE was de eerste, die *Moskou* weder binnentrok, en MICHAËL in diens gevolg. Met moeite redt hij er zich echter wederom uit, en vindt IWAN, vertrouwdsten broeder van CATHINKA, die het niet gelooven wil, dat zijne zuster getrouwd is, maar het GOMEROWNO zelv', dien hij binnen kort hoopt te ontmoeten, vragen, en MICHAËL berigt zenden wil. Uit eenen brief van zijnen vader maakt hij intusschen deze noodlottige uitkomst ook op. IWAN hoort de bevestiging uit den mond van GOMEROWNO zelv', en maakt juist geene haast, dit aan MICHAËL te melden. Maar hij heeft toevallig gelegenheid, hem uit de handen der *Franschen* te redden; en nu berigt hij hem het noodlottig nieuws.

Kort

Kort daarop hoort MICHAËL van den Vorst KUTUSOW, dat de Graaf, gevaarlijk gewond, huiswaarts is gevoerd.

NICOLAAS, de jongste broeder van IWAN, ontmoet MICHAËL, en meldt hem, dat IWAN gesneuveld is. MICHAËL verzoekt hem, naar den toestand van GOMEROWNO te vernemen. Middelerwijl redt MICHAËL eene *Fransche* tooneelspeelster, die hij voor CATHINKA hield, uit de handen van *Kozakken*, en houdt haar, niettegenstaande deze dwaling, onder zijne bescherming, tot dat zij in een hospitaal te *Moskou* sterft.

MICHAËL verneemt, dat CATHINKA op GOMEROWNO's landgoed is, en dat de jonge Graaf begint te beteren. Na een gevecht met de *Franschen*, heeft het 't aanzien, dat MICHAËL gesneuveld is.

Ondertusschen kwijnde CATHINKA ook, en werd door de moeder van den jongen Graaf uitmuntend behandeld, die haar, hoe kiesch ook, evenwel tot het huwelijk met haren PAUL zocht te bewegen. Te vergeefs. Eindelijk zal deze, na zijn herstel, weder naar het leger vertrekken; en bij het aandoenlijk afscheidstooneel wil de jonge Graaf van CATHINKA verder niets, dan dat zij hem zeggen zal, of zij hem zoude kunnen beminnen, zoo MICHAËL er niet ware? Zij zegt: ja! maar heeft hiervan spoedig berouw. WATELEF vernieuwt het gerucht, dat CATHINKA met PAUL getrouwd is.

Een bediende van den jongen Graaf brengt in het huis van deszelfs ouders tijding, dat hij, doodelijk gewond, te *Moskou* ten huize van den Heer VAN WATELEF lag. Zij reizen met CATHINKA terstond naar deze stad. Een snaphaankogel had PAUL het linker oog en een gedeelte van het neusbeen weggenomen. Men trekt alle mogelijke partij van zijnen medelijdenswaardigen toestand, om CATHINKA te vermurwen. Zij neemt standvastigheid voor. Thans wordt van de geschiedenis met de tooneelspeelster, waar de Doctor van wist, gebruik gemaakt, om CATHINKA van MICHAËL af te trekken. Dan, zij gevoelt, dat dit laster is. Ondertusschen krijgt zij heimelijk eenen brief van haren voedstervader, aan wien WATELEF het gewaande huwelijk van zijne dochter had geschreven, waarin hij haar verwijtingen doet. Hierdoor krijgt een vroeger plan vastheid; en zij gelast den bediende, die den brief bragt, haar te wachten, dewijl

wijl zij, zoodra de maan opkwam, met hem naar den *Don* wilde vlugten.

Zij laat een briefje achter, en ontvlugt; maar, om vervolging te ontwijken, niet naar den *Don*. Zij besluit naar het leger te gaan, en MICHAËL op te zoeken. Inkeerende bij eene weduwe, die haren man in den slag aan de *Moskowa* had verloren, ontdekt zij zich, koopt van haar alle kleederen en wapenen van den overledenen, die zij ter uitrusting noodig had, en vertrekt met tien man uit het dorp naar den *Dnieper*. Onderweg ontmoet zij twee *Kozakken*, die in den slag bij MICHAËL geweest zijn, en meenen, dat zij hem dood van zijn paard hebben zien vallen. CATHINKA verneemt dus MICHAËL's gewaanden dood, stijgt van het paard, en blijft, terwijl de anderen voortrijden, bij de beide *Kozakken*. CATHINKA dringt hen, met haar terug te keeren, om te onderzoeken, of MICHAËL waarlijk dood is. Zij openbaart zich aan hen, en zij zijn gewonnen. De een wordt naar het huis van SORONSKY gezonden; de ander blijft bij haar.

De stervende jonge Graaf, die de edelste gevoelens openbaart, begeert, dat, zoo ooit CATHINKA wedergevonden en met MICHAËL in het huwelijk verbonden worde, zijne ouders haar als hun kind zullen aannemen. WATELEF laat zich, onder deze omstandigheden, overhalen, om het huwelijk dan toe te staan.

De Graaf en Gravin GOMEROWNO gaan ten bezoek naar de familie SORONSKY, alwaar middelerwijl de *Kozak* aankomt, meldende dat MICHAËL misschien niet gesneuveld, en CATHINKA naar hem aan 't zoeken is.

De *Franschen* hadden, op hunne vlugt, hunne krijgsgevangenen in een *Russisch* dorp in de kerk opgesloten. Bij hunne verdere vlugt lieten zij éénen terug; dit was MICHAËL, maar die zijne eene hand verloren had. CATHINKA komt met haren *Kozak* in hetzelfde dorp, en vindt alzoo haren MICHAËL weder.

Wij hebben dit verhaal met zeer veel genoegen gelezen. De, meest edele, wél volgehoudene karakters en de getrouwe liefde, die er in geschetst worden, maken het aantrekkelijk. Wee den genen, die het dáárom voor eenen roman verklaart, omdat er *zulk* eene liefde in wordt voorgesteld!

De

De Gevallen van RUDOLPH REYBRIDGE, *of Schetsen van hedendaagsche Karakters, Zeden en wijze van Opvoeding. Uit het Engelsch van* W. LINLEY. *Met Platen. IIIde en laatste Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 220 *Bl. f* 2-18-:

Zijn de vorige deelen van dit werk met belangstelling en welgevallen gelezen, ook de eindelijke ontwikkeling moet algemeenen bijval vinden; wij voor het minst geven alsnu den Schrijver gaarne den lof, dat hij zijn plan meesterlijk heeft uitgewerkt; en de naam van den Schrijver van *Rudolph Reybridge* zal bij ieder werk, dat ons verder van hem mogt ter hand komen, vooraf reeds de verzekering zijn, dat wij iets zeer aangenaams en nuttigs zullen lezen. De held des verhaals, altijd even opregt, edelmoedig, braaf en mannelijk gevoelig, heeft in dit deel nog wel eene en andere moeijelijke beproeving, en de Lezer wordt nog wel meermalen over hem ongerust; maar eindelijk wordt de knoop ontbonden, en komt hij, door de besturende leiding eener altijd waakzame Voorzienigheid, tot dien hoogen stand en eer, en dien hoogen trap van aardsch geluk, als de Lezer, die onmisbaar al vroeg zijn vriend werd, hem maar kan toewenschen; terwijl zijn menigvuldig vroeger ongeluk in ieder opzigt tot die zaligheid voorbereiding was. Dit wordt ons nu wel niet alzoo voorgecijferd; maar, zich de gebeurtenissen herinnerende, wordt het den nadenkenden duidelijk, gelijk ook, dat hem zijne vroegere edelmoedigheid en menschlievende hulp mede in ieder opzigt kennelijk vergolden wordt.

„ Door eene verwonderlijke tusschenkomst, strekte Hij (de „ Algoede) zijne beschermende hand uit; voor eene korte „ poos liet Hij wel de deugd verdrukken en de ondeugd ze„ gevieren; doch wat zullen de stoutste twijfelaars van de„ ze uitkomst zeggen? Dat hier de kleingeestige *Epicurist*, „ aan zinnelijkheid verslaafd, de Voorzienigheid, zoo hij „ durft, belagche! Laat hier de *verlichte*, *vrijdenkende* wijs„ geer, die met een trotsch voorhoofd beweert, dat de Al„ magt wel voor de *geslachten*, maar niet voor de *enkelen* „ zorgt, het zigtbare wereldbestuur ontkennen. Laten zij, „ wanneer zij moed hebben, hunnen Afgod, het *Geval*, hier

„ op

„ op den troon zetten; en kinderen zullen hen uitlagchen,
„ wanneer zij hooren, dat *Coral* het gebed des beweldadigden verhoorde, en den weldoener uit de handen van bedriegers en booswichten redde, door iemand, die hen niet kende, die naauwelijks immer iets ven hen gehoord had, maar die tot dat einde uit de golven gespaard werd. Neen! neen! dat gevoel van onuitsprekelijke dankbaarheid, hetwelk uit eene zoo uitstekende weldaad van het Opperwezen voortvloeit, dat gevoel, hetwelk op uwer aller gelaatstrekken schittert, getuigt, dat Hij bestaat, en een belooner is dergenen, die Hem zoeken. — Ja! riep de Graaf, terwijl hooge, godsdienstige geestdrift in zijne oogen schitterde, — ja! Hij heeft ons welgedaan, boven onze vurigste, hoogste verwachting. Maar waar is zijn beste zegen? waar is mijn dierbare zoon? o! Hij kome aan mijn hart! Dat hart, door godsdienstig gevoel gesterkt, zal *nu* op zijn gezigt niet meer breken. Waar is hij, FITZALLEN, het ware kind mijner zoo duur beminde? —— Aan uwe borst! gilde RUDOLPH, en lag sprakeloos in de armen zijns vaders. Ook ARDENDALE was het onmogelijk, iets verder te uiten: in een gevoel, hetwelk geene pen kan beschrijven, geene tong kan uitdrukken, omhelsden en weenden zij met elkander, en snikten; terwijl DENHAM, in aanbidding verloren, op zijne knien zonk, en aan de bronader des levens het reinste dankoffer toebragt, door geene woorden verzwakt. Neen! ook wij wagen het niet, deze schilderij uit te werken; het gordijn valle neder, en het hart onzer Lezeren voltooije de luchtige trekken!"

Deze groote waarheid wordt dan door dit verzierd verhaal wel niet *bewezen*, maar opgehelderd. Gelukkig de Lezer, die, met het verhaal niet te vreden, maar door hetzelve tot opmerkzaamheid en gevoel gescherpt, dit dierbare in de geschiedenis der wereld en van zijn leven tastbaar opmerkt, en dan ook zeker, immers genoegzaam voor zijn geloof en beoefening, bevestigd vindt!

De

De Zoon uit Jamaika, of de vaderlijke Beproeving, Tooneelspel, gevolgd naar den West-Indiër van A. VON KOTZEBUE, *door* M. G. ENGELMAN. *Te Amsterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. 1817. *In kl. 8vo.* 142 *Bl. f* :-16-:

Die Zoon uit Jamaika is een zonderling heer; hij is met de Europesche zeden onbekend, en door die onkunde nagenoeg den eersten dag van zijn arrivement de dupe van het ellendigst gespuis, en echter is de schatrijke jongen een troeteikind des geluks; want nog dien zelfden dag erlangt hij vader en schoonvader, schoonbroeder en schoonzuster, vrienden, en eene regt beminnelijke bruid, allen van den echt goeden stempel; en wij gunnen hem dit alles hartelijk, omdat hij het waarlijk verdient. Het stuk wordt verlevendigd en het genoegen verhoogd door de teleurstelling en eindelijke gevoelige straf van een oud, afgrijselijk, rimpelig, gierig en daarbij schijnheilig wijf. — Bij de lezing voldeed ons het verdichtsel, en het zal ook wel op het tooneel voldoen.

De Familie Bendheim; in leerrijke Gesprekken voor de Jeugd. Door K. HAHN, *Rektor der Koninklijke Garnizoensschool te Berlijn. Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, bij* H. Timmer. 1817. *In kl. 8vo. Te zamen* 363 *Bl. f* 2-10-:

Onder de onderhoudende en leerzame geschriften voor kinderen verdient dit werkje buiten twijfel eene eervolle plaats. De Schrijver weet regt goed in den kindertoon en onderhoudend te verhalen, en kiest zijne onderwerpen zoodanig, dat lees- en leerlust aanhoudend geprikkeld worden; en de heilzaamste lessen, om de doorgaande en niet ongewone gebreken der kinderen tegen te gaan, zijn overal in den loop der gesprekken natuurlijk en doelmatig ingevlochten. Eerst wordt men hier bekend gemaakt met de lieve Familie, op een plaatje tegenover den titel afgebeeld, waarin de waardige grootvader doorgaans de verhaler is, nu en dan door een of ander vriend afgewisseld. Dan volgt eene geschiedenis, bij geschikte aanleiding, uit des grootvaders leven, welke de kinderen voelen doet, hoe veel er in de wereld door eene kleinigheid kan worden veroorzaakt onder de Goddelijke leiding,

ding, en dat men alzoo niets befchouwen moet zonder Gods beftuur en invloed. Een reisje naar eene naburige kermis geeft velerlei, en veel leerzaams; het wordt in drie afdeelingen verhaald, en is met gefchiedenisjes en allerlei voorvallen doorweven. De voordeelen der leerzaamheid, een gefprek, dat daarop vòlgt, is door aanwijzing en voorbeelden, die wél gekozen zijn, bijzonder leerzaam. De gefchiedenis van de vlugt, het gevaar en de redding van den Engelfchen Pretendent, KAREL EDUARD, befluit het eerfte deeltje. Het tweede bepaalt zich meerendeels tot de natuurlijke gefchiedenis, gelijk de vermelding der opfchriften reeds voelen doet: *De Vischvangst*, — *De Wondermenfchen*, — *De Katten*, *De Broeder- en Zusterliefde*, (zeker ter afwisfeling hier ingevoegd) — *De Steur, en hoe die gevangen wordt*. Men ziet alzoo, dat dit werkje een *allerlei* is, en zal zich bij het naflaan, wat hier al voorkomt, in deze rubrieken niet aangewezen, daar nog meer van overtuigen. Maar het is een onderhoudend en leerzaam *allerlei*, dat door leergierige kinderen zeker meer dan eenmaal met vermaak gelezen wordt. — De vertaling heeft ook niets, dat ons bijzonder hinderde.

De nieuwe Kindervreugd, of Alphabetifche Verzameling van Ambachten, Beroepen, Bedrijven, Neringen, Handteringen, enz. voorgefteld door 24 *Plaatjes in fteendruk, enz. Te Amfterdam, bij* van Arum en Kraaijenbrink. *In* 12*mo*. 52 *Bl. f* :-14-:

Deze proeve van plaatjes in fteendruk is zeker voor verbetering vatbaar. Bij ieder plaatje hebben wij vierderlei foort van letter, en de bijfchriften en versjes zijn, zoo als zij zijn, voor kindertjes, die men dan een *a. b. c.* boek geeft, wel niet *onder*, maar toch ook niet *boven* de markt. Men kan alzoo het boekje, zoo als vele andere, gebruiken. Eene en andere fpel- of taalfout moge bij eenen herdruk verbeterd worden. Het kind, gewoon *ink-* voor *inkt*-verkooper te lezen, heeft naderhand moeite, zich dit te ontwennen; en wij leeren het ook maar liefst ten eerfte, dat *kuip* vrouwelijk is. Hetgeen dit boekje moet aanprijzen, is, dat de op de prentjes bedoelde voorwerpen, ook voor het kleinfte kind, dadelijk kenbaar zijn.

No. IX. bl. 385. reg. 23. ftaat: *Amycaldo*, lees: *Amyraldo*.

BOEKBESCHOUWING.

De Godsdienstleer van den Bijbel, uit het standpunt van onze geestelijke behoeften beschouwd; door J. L. EWALD. *Iste Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* G. C. SPAAN, *Predikant te Heerjansdam en Kijfhoek. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. XVI en 327 Bl. f* 2-16-:

Dit werk, waarvan het eerste deel in het licht is verschenen, beveelt zich aan, *en* door den roem des Schrijvers, *en* door het belang des onderwerps, *en* door den langdurigen arbeid, aan hetzelve besteed. Wie kent EWALD niet, uit wiens vruchtbare pen vele schriften in de Hoogduitsche taal zijn voortgevloeid en in onze moedertaal overgebragt, welke met groote graagte gelezen worden? Het onderwerp van het tegenwoordige is allerbelangrijkst; zijnde de Godsdienstleer des Bijbels, beschouwd met betrekking tot onze geestelijke behoeften. De tijd, aan de bewerking besteed, is bijzonder merkwaardig. De Schrijver betuigt zelf, in het begin zijner voorrede, dat dit geschrift de slotsom is van meer dan vijftien jaren nadenkens: en, schoon hij er bijvoegt, dat dit niemand voor hetzelve moet innemen, is het, echter, zeer geschikt ter aanbeveling, vooral daar de Schrijver een man is, dien men, niet zonder grond, wel eens van oppervlakkigheid beschuldigd heeft. — Er is, behalve het zoo even opgemerkte, nog iets, hetwelk dit werk van meest al de overige schriften van EWALD onderscheidt, namelijk eene afgetrokkene voordragt, een eenigzins wijsgeerige toon, en menigvuldige kunstwoorden, ontleend uit de scholen der vermaardste wijsgeeren van Duitschland, KANT, FICHTE en SCHELLING; en hieraan, zegt de Vertaler met reden, is ons lezend publiek niet algemeen gewoon. Met leedwezen mer-

merken wij dit zeer hinderend gebrek in het onderhavige werk op; schoon wij er tevens met den Vertaler bijvoegen, dat het voornamelijk in het begin plaats heeft, terwijl in het vervolg de stijl duidelijker wordt.

Om onzen Lezer over het oogmerk en den aard van dit werk te doen oordeelen, zullen wij, hoofdzakelijk, uit de voorrede des Schrijvers, de aanleiding tot hetzelve opgeven. Reeds op de Akademie had men hem ingeprent, dat hij het *hoe* van alles moest zoeken te begrijpen en te verklaren, het trachten begrijpelijk te maken, of, indien dit niet gelukte, het verwerpen. Hierdoor zocht hij, alwat in den Bijbel voor hem onbegrijpelijk was, weg te redeneren; en, weldra ondervindende, dat dit niet gemakkelijk ging, verwierp hij te eenemale den Bijbel, ten minste als Goddelijke openbaring. Hij zocht voorts zorgvuldig naar eene wijsgeerte, die hem voldeed. Dit ging eenigen tijd goed. Doch velerlei noodlottige omstandigheden deden hem eene behoefte gevoelen naar iets verheveners en heiligers. Zijne wijsgeerte werd hem een riet, dat spoedig brak. Door de schriften van HESS, LAVATER en anderen weder op den Bijbel opmerkzaam geworden, begon hij dezen op nieuw door te lezen, en denzelven bijzonder met zijne onvoldane geestelijke behoeften te vergelijken: en van dien tijd af vond hij den Bijbel geheel anders; hij gevoelde meer en meer, dat dezelve juist voor 's menschen geestelijke behoeften berekend was, en dit heeft hij in zijn doorwrocht werk zoodanig aangetoond, dat het, vooral in onzen tijd, der overpeinzinge van ieder' waarheidminnaar overwaardig is.

Overeenkomstig dit zeer gewigtig oogmerk, nu, gaan vooraf eenige wenken, betreffende de onafhankelijkheid der godsdienstige denkbeelden van alle wijsgeerige stelsels. Dan volgt eene inleiding, waarin *en* over onze geestelijke behoeften gehandeld wordt, (zijnde voornamelijk eene nadere kennis van God, als Schepper en Weldoener van het Heelal, verzekering van de vergeving onzer zonden, en troost in rampen) *en* over de

mo-

mogelijkheid; eener Goddelijke openbaring, *en* over de verschillende zoogenoemde openbaringen, welke allen getoetst worden, maar voor die der Christenen, als alleen voldoende, moeten wijken.

Van bl. 168 af begint het werk zelve, over de heilige schriften der Christenen, en bevat, tot het einde van dit deel, de vier volgende afdeelingen: 1°. De algemeene geschiedenis der menschen. 2°. De geschiedenis der Israëlietische stamvaders. 3°. De geschiedenis des Israelietischen volks tot op den dood van Mozes. 4°. De geschiedenis van dit volk onder deszelfs krijgsoversten, helden en koningen. In iedere derzelven wordt, volgens eene geleidelijke orde, onderzocht, wat men vinden kan in deze Bijbelboeken, betreffende de geestelijke behoeften der menschen; en achter iedere zoo wel, als achter de inleiding, zijn nadere aanmerkingen, ter opheldering of staving van het aangevoerde.

Over het algemeen beschouwen wij dit werk, als het verstand, het hart en der geleerdheid des Schrijvers zeer veel eer aandoende, en bijzonder geschikt ter bevestiging van de waarheid en van het uitstekend nut des Bijbels. Wij danken den Vertaler, dat hij begonnen heeft, hetzelve ons in het Nederduitsch, en zelfs beter te leveren, dan het in 't oorspronkelijke is uitgekomen, dewijl hij, blijkens zijn voorberigt, bl. 5, vele onnaauwkeurigheden in de aanhalingen heeft verholpen. Er zullen, denkelijk, nog twee deelen volgen, tot wier bewerking wij den eerwaardigen SPAAN de noodige kracht en aanmoediging toewenschen: en wij vertrouwen, dat in dezelven minder drukfeilen en verbeteringen noodig zullen zijn aan te duiden, dan er zich in dit deel bevinden.

Rigt zich ons leven naar onze vrijheid, of naar eene hoogere bestemming? — Drie Leerredenen, bij den aanvang des jaars 1816, *in Bremen gehouden, door* J. H. B. DRÄSEKE. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* C. VAN EPEN, *Leeraar der Hervormden te Veendam. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1818. *In gr.* 8*vo.* 92 *Bl. f* :-16-:

Grooten lof geeft de Eerw. Vertaler in zijn voorberigt aan dit geschrift van den Heer DRÄSEKE. Hij verwondert zich, dat men nog geen ander van dezen Schrijver in onze taal heeft overgebragt, en vertrouwt daarom, aan ons publiek geen' onaangenamen dienst te bewijzen, door de vertaling van het tegenwoordige. De Heer DRÄSEKE treedt dus thans, voor de eerste male, voor ons publiek op; en het is daarom van belang, dat wij van dit geschrift een eenigzins uitvoeriger verslag geven, vooral daar het onderwerp gewigtig, en de lof des Vertalers, die ons eerlang andere van des Autheurs schriften belooft, hoog gestemd is. Kwijten wij ons dan hier van onzen pligt zoo volledig, als de aard onzes Maandwerks slechts eenigzins toelaat!

Het doet ons leed, dat wij niet zoo gunstig over dit letterwerk kunnen oordeelen, als de Heer Vertaler gedaan heeft. Als godgeleerd-wijsgeerige Verhandeling voldoet het ons in geenerlei opzigt, daar het het allereerst en alleronontbeerlijkst vereischte van alle zulke Verhandeling mist, — juistheid en klaarheid van uitdrukking, en naauwkeurige onderscheiding van zaken, zonder welke men nooit verwarring van denkbeelden voorkomen, en tot een ondubbelzinnig resultaat zijner navorschingen geraken kan. Zelfs het eigenlijk onderwerp of hoofddoel der Verhandelinge wordt nergens bepaald opgegeven. De vraag op den titel: *Rigt zich ons leven naar onze vrijheid, of naar eene hoogere bestemming?* zal

zal ons dit melden; maar zij is duister. Wat verſtaat de Schrijver door *ons leven?* Men kan er ſlechts naar raden, en verwacht te vergeefs, dat men, in het hoofd der Verhandeling zelve, deswege opheldering erlangen zal. Men moet al een goed deel van het geſchrift gelezen hebben, eer men zich overreden kan, dat *ons leven* hier beiden te gelijk, *en* onzen *levensloop*, onze lotgevallen, onzen voor- en tegenſpoed enz., *en* ons *zedelijk leven*, ons doen en laten, beteekent, en dat de Schrijver in het algemeen onderzoeken wilde, zoo wel of ons zoogenoemd *lot in de wereld*, als of ons *zedelijk beſtuur* van onszelven afhange, dan of wij, ten aanzien van het een en het ander, onder den invloed of het bedwang eener hoogere magt ſtaan. Ondertusſchen ſchemert, onder het lezen, alles voor de oogen, omdat aanhoudend over twee zoo onderſcheidene en ongelijkſlachtige dingen te gelijk geſproken, en, hetgeen van ſlechts één van beiden waar is, telkens, als van beiden geldend, voorgedragen wordt, en daardoor gedurig valſche beſluiten worden opgemaakt, tot dat de Schrijver, op het ſlot, door al het tegenſtrijdige, dat in zijne voordragt heerscht, zelf verbijsterd, zich niet te redden weet, dan door de belijdenis, dat hij dat tegenſtrijdige niet weet overeen te brengen. — Doch ziet hier, Lezers! het beloop van het geheele geſchrift.

Een mensch kan geen ding aannemen, zoo het hem uit den Hemel niet gegeven zij. Deze woorden van JOANNES *den Dooper* (JOAN. III: 27.) dienen tot tekst der *eerſte* Leerrede. Zij worden aldus geparaphraſeerd: „Geen mensch kan verder gaan, dan hij moet; de eind„palen zijn geſtoken; de middelen zijn geſchonken; de „krachten zijn gewogen; de roeping laat zich hooren; „wij treden in het leven, en ons deel wordt ons van „den Heere gegeven." De verdere uitbreiding hiervan komt neêr op het volgende: „Den mensch komt *niets*, „*geheel niets* toe van hetgeen hij vermag, of bezit. „Het is alles gave van God. — In hem leven wij, be„wegen wij ons, en zijn wij. Zelfs datgeen, dat

„ zich het meest als *ons* werk vertoont, — waarin op „ het allervrijst, eigendommelijk en onmiskenbaar ons „ wezen werkzaam is, is eene gave van boven. Wij „ zijn uit onszelven niet bekwaam iets te denken. Alle „ onze bekwaamheid is uit God. Hij werkt in ons het „ willen en het werken naar zijn welbehagen." — Dit vindt, volgens den Eerw. Redenaar, zijnen drievoudigen grond in ons Christelijk *geloof*, in ons *nadenken*, en in onze *ervaring*, gelijk hij vervolgens poogt te staven; waarna hij besluit: „ Is dit zoo, en kan het niet „ anders zijn; hoe heilig wordt dan, daardoor, alles, „ wat betrekking op ons heeft! hoe dierbaar alles, „ wat ons aangenaam is! hoe ligt alles, wat ons wordt „ opgelegd! hoe klaar alles, wat ons ontmoet! hoe „ zacht alles, wat ons smart! hoe welkom alles, wat „ ons verwacht!" En in de uitbreiding dezer zes bijzonderheden bestaat de toepassing.

In de *tweede* Leerrede maakt zich de Schrijver de volgende bedenkingen: 1. Bestemt de Hemel mijn lot, dan is ook mijne vrijheid slechts een verleidend droombeeld. Ik ben slechts werktuig in eene vreemde hand. 2. Doet de Hemel alles, dan is mijne werkzaamheid ook overtollig: ik heb dan de handen slechts in den schoot te leggen. 3. Beschikt de Hemel alleen alles, dan is mijn toestand voor verbetering, van mijnen kant, geheel onvatbaar: ik kan dan, als ik ongelukkig ben, wel beklaagd, maar niet berispt worden. — Hij wil de twee laatste bedenkingen eerst beantwoorden, en spaart de eerste voor de *derde* Leerrede. — Schoon de mensch niets kan aannemen, dan hetgeen hem gegeven wordt, ontkent hij echter, dat de mensch zelf daarbij niets zou *behoeven* te doen, of niets zou *kunnen*; maar houdt het integendeel vastelijk daarvoor, dat er, aan de zijde des menschen, iets zeer wezenlijks gevorderd wordt, indien hem zal toegedeeld worden, wat de Hemel hem heeft toegedacht; en nu bepaalt hij, bij overbrenging van zijnen tekst, (JOAN. III: 35) zijn *thema* aldus: *De Vader heeft de kinderen lief, en geeft alles in hunne hand;*

hand; en bewerkt dit vervolgens aldus: God doet aan alle zijne *schepselen* wel; maar, treden wij in geene nadere betrekking, dan die van *schepselen*, tot Hem, — worden wij geene *kinderen des Vaders*, *medegenooten van zijnen geest en zin*, dan ontvangen wij niet *alles*, wat wij hebben *konden*. Slechts als wij *kinderen* worden, ontgaat ons van de goederen des Vaders niets. *Kinderen zijn erfgenamen*: alles, wat hun immer toebehooren en toekomen *kan*, komt in hunne *opene*, *reine*, *vlijtige*, *vormende* hand. De *opene* hand is de tot ontvangen gereede, en beduidt den openen zin, de tot ontvangen bereide ziel. Wat *reine* en *vlijtige* hand zij, verstaat zich van zelf. Door *vormende* hand meent de Schrijver die des genen, die ledige woestijnen tot bebouwden grond maakt, moerasfen en wouden in lustwaranden herschept, de diepten der wetenschappen peilt, enz. enz.; maar vooral, die allereerst, en laatst, en eeuwig bezig is met de hervorming van zichzelven, met vreezen en beven zijne zaligheid zoekt, enz. Dit alles wordt breed uiteengezet, en telkens toepasselijk besloten met de vragen, of de toehoorder nu ook de *opene*, *reine*, *vlijtige*, *vormende* hand hebbe. — Men mag hier vragen: indien de mensch zoo *geheel niets* van zichzelven, alles uit den Hemel hebbe, als de Schrijver beweerd heeft; indien hij in zichzelf zoo volstrekt onbekwaam zij om iets te denken of te doen, en indien zelfs de besluiten van zijnen wil (gelijk het op bl. 15 heet) gaven van boven zijn, — of dan ook het *kind van God* te worden, en de *opene*, *reine*, *vlijtige* en *vormende* hand te hebben, niet geheel van God zij, en den mensch zelven daar niets van toekome? En, zoo ja, of dan de Redenaar wel iets van zijne tweede en derde bedenking hebbe opgeheven? Zoo neen: of hij dan zijne leer, dat alles geheel alleen van God komt, en de mensch zelf geheel niets vermag, zoo als hij die heeft voorgedragen, niet even zeer overdreven hebbe, als die, dat God altijd alles, zonder eenige uitzondering, zijnen kinderen in de hand geeft?

Laat ons zien, hoe hij zijne eerste bedenking nu, in de *derde* Leerrede, oplosse. Hier dient hem tot tekst JOAN. III: 34, naar LUTHER's vertaling: *God geeft den geest niet met mate;* hetgeen bij hem zegt: God is, in de bedeeling des geestes, aan geene maat gebonden; Hij is volkomen vrij, den eenen op een' *nederen* (lageren), den anderen op een' hoogeren trap te stellen. Maar (vraagt de Schrijver) kan men, als het met de zaak zoo gelegen is, dan nog van een *wil des menschen* spreken? Is het menschelijk geslacht alzoo als besloten door eene hoogere magt, waar blijft dan de waarde van zelfstandige wezens? of, *hoe bestaat zulk eene gebondenheid nog met onze vermeende (?) vrijheid?* Ziet daar op nieuw de bedenking! „ Vóór alle dingen (zegt „ de Heer DRÄSEKE) moeten wij hier onderzoeken, „ *of beiden werkelijk bestaan*, zoo wel dat, wat wij „ *onze gebondenheid* (bepaaldheid) noemen, als dat, „ wat wij *onze vrijheid* heeten. Vooreerst, *hoe is het* „ *met onze gebondenheid* (of bepaaldheid door eene hoo- „ gere magt) *gelegen?* Is zij misleiding, of bestaat zij „ inderdaad? Tweederlei dingen kunnen wij onweder- „ sprekelijk niet loochenen. Wij zelve zijn daar op „ eene wijze en in eene gedaante, die wij niet bestemd „ hebben. De dingen om ons heen zijn daar in eene „ betrekking tot ons, en met eenen invloed op ons, „ die wij niet verordend hebben." Dit beiden wordt nu uitgebreid. Ons is niet gevraagd, of wij bestaan wilden: wij ontvingen onze geest- en ligchaamsvermogens, onzen aanleg, onze neigingen, onze krachten, ons temperament enz., zonder dat wij daaromtrent eenige keus hadden; en altijd moet ons dat woord voor den geest zijn: heeft niet de pottenbakker magt, om uit hetzelfde leem te maken het eene vat ter eere, het andere ter oneere? — Ten aanzien der *dingen om ons heen:* de wereld vertoont zich aan ons op zulke wijze, de natuur staat tot ons in zulke betrekking, de omstandigheden betreffen ons, werken op ons, spelen met ons en vormen ons zoo, als wij geen vermogen hebben,

ben, om te verhinderen. Wij ontvangen van dit alles de indrukfelen reeds *vroeger*, *dan wij weten*, in onze onnoozele kindschheid, ja zelfs reeds vóór onze intrede in de wereld, — *zachter*, *dan wij bemerken*, door invloed van hemelftreek, luchtsgefteldheid, volksaard, ftaatsinrigting, woonplaats, geest der taal, ftaat van befchaving onzer eeuw enz., — *meer*, *dan wij denken*: in de *diepte* van ons *wezen* dringt zich de buiten-wereld magtig in. Dikwijls is het flechts één aanblik, één voorval, ééne omftandigheid, één ftap, één zamenloop van zaken, die over den geheelen aanleg onzer belangen, over de gan*f*che ontwikkeling van ons lot, over de geheele ftemming van ons gemoed, ja over ons tijdelijk en eeuwig heil het lot werpt. — Eindelijk, de dingen buiten ons werken op ons ook *anders*, *dan wij willen*; en het menfchelijk leven verfchijnt ons dus als een weeffel, dat ons ftil, maar onweêrftaanlijk, omfpint, of gelijk een raderwerk, door eene verborgene veêr bewogen, of gelijk een bal, door eene onzigtbare hand geworpen. Het bevestigt zich alzoo, gelijk de Heer tot MOZES zeide: „welken ik genadig ben, dien „ben ik genadig, en wiens ik mij ontferme, diens ont„ferm ik mij." Maar is het dan alzoo met de zaak gelegen; (zegt de Heer DRÄSEKE) wat befchuldigt God ons dan? enz. Stil, o ftil! (gaat hij voort) laat ons niet overhaasten. Wij kunnen *onze gebondenheid* niet loochenen; maar wij moeten ook *onze* (zedelijke) *vrijheid* als even zoo zeker aannemen. Voor dezelve fpreekt *ons geloof*, *ons bewustzijn*, *onze ervaring*. — Het *Christendom* behandelt ons als *zedelijk vrijen* in zijne *leeringen*, *geboden* en *beloften*. — Wij hebben *bewustheid*, dat een ondubbelzinnige en onomkoopbare *zin voor regt en onregt* in onze ziel leeft; dat zich eene *kracht*, *die kiest en verwerpt*, in ons beweegt; en wij gevoelen verwijt over kwaad, genoegen over goed. Wij zijn dus vrij. Hetzelfde befluit wordt ook uit de ervaring afgeleid. Wij wikken, wegen, aarzelen, twijfelen enz., eer wij gewigtige befluiten nemen. Dit getuigt van vrijheid.

Vrijheid is ook onze onderſtelling in ons gansch verkeer met onze medemenſchen. Alle voorſtel tot verbetering, alle onderwijs, alle vermaning, belooning en ſtraf berusten daarop. Wij kennen zulken, die onze verhevenheid boven den natuurdwang *heerlijk bewezen* hebben, enz. — Zij beſtaan dan nevens elkander, onze *gebondenheid* en *vrijheid:* maar hoe beſtaan zij te zamen? — Hoort nu, Lezers! en verwondert u! De Schrijver antwoordt: *Ik weet het niet.* Maar, is dat een antwoord? vraagt hij; en hervat daarop: Het is een antwoord, en wel het éénige, dat van een' ſtofbewoner aan zijne natuurgenooten kan gegeven worden. Zoudt gij (vervolgt hij) desniettegenſtaande bereid zijn mij te vragen: hoe kan men dan, als men het niet begrijpt, het beſtaan van onze *vrijheid* met onze *gebondenheid* aannemen en vasthouden? dan antwoord ik: dat beſtaan is *daadzaak*, en, bij gevolg, laat het zich, redelijkerwijze, niet loochenen. Het is er mede, als met de verbindtenis van ligchaam en ziel, des diers en des engels, in ons wezen. Ook deze moeten wij erkennen, offchoon wij onvermogend zijn, die te verklaren: zij is eene verborgenheid, en zal eene verborgenheid blijven, zoo lang wij hier beneden rondzwerven. En is dat antwoord genoegzaam? (is de eindelijke vraag.) Ja, (zegt de Schrijver) voor den kinderzin is het dat: hebt ſlechts *kinderlijken ootmoed, kinderlijk vertrouwen, kinderlijke hoop!* En met de uitbreiding hiervan loopt het ſtuk af. Wie zich nu hierbij kan nederleggen, doe het! Wij kunnen het niet, en merken aan, dat, zoo de Schrijver, in zijn onderzoek, vaneengeſcheiden had, hetgeen hij heeft te zamengevoegd (gelijk wij reeds hebben aangemerkt), en zoo hij niet belemmerd geweest ware door den invloed van kerkleer en eenmaal aangenomene bepalingen van ſchriftuitlegging, het hemzelven waarſchijnlijk niet zoo moeijelijk zou zijn voorgekomen, te verklaren, hoe onze *gebondenheid* en *vrijheid* te zamen beſtaan, en hij geene *tegenſtrijdigheid*, welke altijd eene *geopenbaarde onwaarheid* is, eene *verborgenheid* genoemd,

noemd, of die met eene *onbegrijpelijkheid* gelijk gesteld, en, als zoodanig, als bestaanbaar en aannemelijk voorgedragen zou hebben. Wij zeggen dit te meer, omdat wij ginds en elders wederom den schranderen man, die de zaken diep en grondig inziet, en meesterlijk zijne gedachten weet te ontwikkelen en uit te drukken, opmerken.

Wat zijn stijl betreft: wij aarzelen niet, dien, in vele opzigten, schoon te heeten; doch, als voorbeeld van echte kanselwelsprekendheid, zouden wij dien, met den Vertaler, niet onbedingd durven voordragen. Hij is ons daartoe, hier en daar, te weelderig, te hoog, en, voor *het gros* der Christenschaar, voor welke toch vooral gepredikt behoort te worden, niet eenvoudig en duidelijk genoeg. Wat kan, bij voorbeeld, dit gros wel denken bij eene plaats, als deze? (op bl. 18.) „Wij „kunnen niets alleen; het moet van hooger hand ons „toekomen, wat wij noodig hebben. Wij zouden even „daarom onze verhouding tot den Schepper en zijne „schepping zeer verkeerdelijk bepalen, indien wij ons „wilden aanmatigen, ons een zonnerang toe te schrijven. Ieder wereldstelsel behoeft slechts ééne zon, en „heeft er ook slechts ééne. Zoo hebben ook de ontelbare heeren der geesten slechts één middelpunt, „van hetwelk een ieder zijn licht en zijne warmte ont„vangt. En daarmede is onze stand bepaald," enz.

Ten aanzien der gebeden van den Heer DRÄSEKE kunnen wij mede met den Vertaler niet instemmen. Zij zijn ons te gekunsteld. Dat zeggen tot God: „wij rusten aan uw vaderhart," met dat gedurig herhalen: „wat gevoelt ons hart niet aan uw hart," gevalt ons even min, als dat: „een volk kan niets aannemen, zoo het „uit den Hemel niet aan hetzelve gegeven worde, daar„om smeeken wij U voor ons volk, — eene stad kan „niets aannemen enz., daarom bidden wij U, dat Gij „onze stad wilt behoeden, — eene gemeente kan niets „aannemen enz., daarom bidden wij U, zegen de ker„ken in dit gebied," en 't geen er meer volgt. Wij zouden veeleer jonge predikers tegen de navolging hier-

van

van vermanen, dan er hen toe opwekken. Terwijl de toehoorders op de kunst van zulke gebeden letten, bidden zij niet in geest en waarheid mede, maar bewonderen slechts den redenaar, — *quod absit!*

Leerrede ter gedachtenis van de groote verdiensten der Nederlandsche Vaderen, betrekkelijk het werk der Kerkhervorming, uitgesproken den 9 van Slagtmaand 1817. *door* A. YPEY, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en Akademiepredikant te Groningen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1817. *In gr.* 8vo. 82 *Bl. f* :-16-:

Men stelle dit opstel in geenen gelijken rang met het (wij zouden bijna zeggen talloos) aantal van gehoudene leerredenen op het laatste Hervormingsfeest, wanneer het gevaar kon loopen van te worden over het hoofd gezien, daar, hoe veel goeds men ook in handen kreeg, men toch eindelijk van al dat goede zelfs verzadigd wordt; maar reeds de titel vordert voor deze leerrede uitzondering, hoezeer dezelve geen gewag maakt van de *Aanmerkingen*, die, alhoewel met eene kleinere letter gedrukt, veel meer ruimte beslaan dan de tekst, en, alle tot den lof onzer Nederlandsche Vaderen gerigt, met groote vlijt bewerkt en verzameld zijn, gelijk men dat van dezen Hoogleeraar verwachten kan, en zekerlijk goed doen aan een vaderlandsch hart; te meer, daar het deel van deze Nederlandsche Vaderen aan het belangrijk werk der Hervorming, ook bij vele Nederlanders, wat al te zeer in het vergeetboek was. Aan het aanwijzen van deze verdiensten en het handhaven van dezen onzen roem is geheel de leerrede, welke Deuter. X: 14 en 15 ten tekst heeft, toegewijd. *En* ten aanzien van de gelukkige verbetering der hooge en lagere scholen, *en* door de uitvinding der boekdrukkunst, *en* tot de herstelling der wetenschappen, *en* ten aanzien van een

een meer helder inzigt van de Evangelieleer en zucht eener kerkverbetering, betoogt de geleerde man, dat de Nederlanders LUTHER en zijne medehervormers lange vooruit waren: zijn betoog is, onzes inziens, voldingend; gelijk ook de meer bijzondere lof van Groningen, in dit opzigt, niet alleen in eenen Groninger Hoogleeraar zeer wel te dragen, maar ook inderdaad regtmatig is; en wij ook geenszins genegen zijn, den grooten Rotterdammer de hem hier toegekende verdiensten in het allerminst te betwisten. Wat dezen ERASMUS betreft, de Hoogleeraar betoont zich gevoelig over het verschillend oogpunt, waarin wij dien voortreffelijken man beschouwden, bij de beoordeeling van des Professors *Beknopte Geschiedenis van de Hervorming* enz. (in onze *Letteroeff.* van het vorig jaar, bl. 629 en volg.) daar wij zijne groote verdiensten meer als *ter voorbereiding* van het groote werk, waarover het Eeuwfeest was, wilden beschouwd hebben; en het smart ons, dat zijn Hooggel. zich over den *toon*, waarin die aanmerking gesteld is, beklaagt. Maar liever, dan dat wij die *recensie* (van eene andere hand) nu zouden ophalen, willen wij het *noli me tangere* van den Groninger Hoogleeraar ditmaal ontzien, en, ten blijke, hoe gaarne ook wij den verdienstelijken ERASMUS huldigen, zonder eenige aanmerking het volgende uit deze leerrede afschrijven:

„ Maar, hoe heeft ERASMUS dat licht verspreid? Heeft hij de oogen geopend van alle Christenen, die om hem heen waren? het hart gevormd van allen, die zich onder zijn bereik bevonden? Neen, dit was niet het oogmerk van God, die hem verwekt had. In ERASMUS vereenigden zich de echte eigenschappen van eenen Godsdiensthervormer, niet voor al het volk, maar alleen voor de leeraars des volks. Deze moesten door stille overtuiging voor de waarheid eerst gewonnen worden, zoude het licht der waarheid, als eene zon, de stralen op het volk doen vallen, en in gemeenten de erkentenis der waarheid eenen reinen ingang doen vinden. Vandaar, dat ERASMUS, in het prediken der waarheid,

nooit

nooit de hartstogten trachtte te roeren, maar, met eene zachte bedaardheid van geest, flechts tot de harten fprak van leeraars en geleerden. Bij dezelve wilde hij de vonken van godsdienstgevoel opwekken, bij hen de fluimerende vrijheid tot eigen onderzoek der godsdienstleer in werking brengen, en eene onweêrftaanbare zucht doen geboren worden, om gezamenlijk het volk te verlichten, te verbeteren, te heiligen. Leeraren en geleerden, door vooroordeel verblind, was hij een heelmeester. Hun, die door wanbegrippen verduisterd waren in het verftand, was hij een leidsman van de oorden des lichts. Hun hart, door het bijgeloof vol angst, brágt hij tot rust. Hun geweten, aan de leerbepalingen der kerk met banden geketend eener harde flavernij, wrong zich, door de kracht zijner overreding gefterkt, volkomen los, en in ééns zag het zich herfteld in de vrijheid van denken en fpreken.

„ Erasmus, derhalve, was de voorlichter, niet van het volk, maar van de leeraars des volks. Onmiddellijk had het volk niets, of althans zeer weinig, aan hem te danken. Ook zijne fchriften waren vervaardigd, niet in de taal des volks, maar in die der geleerden. Middellijk, daarentegen, was het volk, door de openbare leeraars van den godsdienst, en door andere geleerden, die in de landtaal fchreven, alles aan hem verfchuldigd. Hij opende den leeraren een helder inzien in het Evangelie, en de leeraars deelden den fchat der wijsheid, welken zij er uit ontleenden, mede aan hunne gemeenten.

„ Zoo, mijne broeders! heeft zich de zaak toegedragen. Zoude er immer eene algemeene hervorming der kerk tot ftand komen, dan moest zij dus begonnen worden. Eerst moest er één eenig man opftaan, met bekwaamheden begunftigd, die niemand bezat, om de leeraars te onderwijzen; één eenig man moest er opftaan, van wien zij allen gezamenlijk niet alleen de waarheid leerden, maar van wien zij allen met elkaêr ook de waarheid uit één en hetzelfde ftandpunt onder het

oog

oog kregen; een ſtandpunt, waarin dezelve zich het meest beminnelijk deed worden. Eén eenig man moest er opſtaan, die hun allen dezelfde lesſen gaf, en onder deze wel als eene hoofdles aanprees, dat zij toch vooral zelve de waarheid met het onpartijdigst onderzoek aan alle zijden mogten beſchouwen, beproeven, beoordeelen. Dit laatſte is het echt kenmerkende van het protestantisme, dat door ERASMUS het eerst door leer en voorbeeld werd aanbevolen. Zoo hadden dan de hervormers der zestiende eeuw éénen gemeenſchappelijken meester; en die was ERASMUS. Voor hem had de wijze Voorzienigheid de talenten beſpaard, welke er vereischt werden in éénen man, die de eerſte, die een algemeene hervormer der kerke voor derzelver leeraars zijn moest, opdat deze eenmaal bijzondere hervormers mogten zijn voor het volk.

„ Dat dan *Sakſen*, en met regt ook, roeme op zijnen LUTHER! *Nederland* mag op zijnen ERASMUS eenen roem dragen, die nog grooter, die ongelijk grooter is. ERASMUS ging voor; LUTHER volgde," enz.

Dit klein geſchrift wekt zoodanige herinneringen aan de uitnemende verdienſten van een aantal Nederlanders, *vóór* en *in* het bedoelde tijdvak, op, dat wij het voor den Nederlander onmisbaar rekenen; terwijl wij de *Geſchiedenis der Nederlandſche Hervormde Kerk*, door den Schrijver en den Heer DERMOUT, die zeker te dezen aanzien ook nog rijke bijdragen zal leveren, met verlangen te gemoet zien.

Een aantal leerredenen bij het Eeuwfeest hebben zich wederom bij ons opeengehoopt; met een kort verſlag van dezelve mogen onze lezers zich te vreden houden, daar ons ruimte ontbreekt, en zulks in het eerstvolgende No. verwachten.

Aanspraken, Rapport en Redevoering op de tweede algemeene Vergadering der Leden van het Rotterdamsche Bijbelgenootschap, den 18 *Nov.* 1816. *Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1817. *In gr. 8vo.* 90 *Bl. f* :-16-:

Aanspraken, enz. den 8 *Dec.* 1817. *Bij denzelfden.* 1818. 86 *Bl. f* :-15-:

De aanspraak geschiedde beide de jaren door den Heer S. VAN HOOGSTRATEN, en werd telkens door een kort en doelmatig gebed gevolgd; het rapport betreft deels de algemeene vergadering te Amsterdam, deels de afdeeling des Bijbelgenootschaps te Rotterdam gevestigd; terwijl de uitvoerige naamlijst der leden en bestuurders, zoo dezer afdeeling in het algemeen, als der bijzondere Bijbelvereenigingen in de verschillende wijken, mede voor ieder jaar gegeven wordt. Men ziet uit het een en ander den bloeijenden toestand en werkzamen ijver der Rotterdamsche Bijbelvrienden, en wenscht bij de lezing, dat zoodanig voorbeeld vele navolgers moge vinden.

De redevoering, in 1816 door den Eerw. MESSCHAERT gehouden, is allezins lezenswaardig. Dezelve doet het Bijbelgenootschap kennen: I. *Als geschikt tot stuiting of overwinning van het kwaad, hetwelk aan onzen leeftijd eigen is.* (Ongeloof, bijgeloof, en de ondeugden en zedeloosheid onzer eeuw. Vrijmoedig, ernstig, maar met wijze gematigdheid, worden hier ware woorden gezegd, zoo als zij geenen onpartijdigen kunnen hinderen.) II. *Als een krachtig middel tot voortzetting en uitbreiding van het goede, hetwelk wij in onze dagen zien, en waarop wij mogen hopen.* (De herstelde vrede en rust onder de volken; iedere inrigting tot volksverlichting; verlichte godsdienstigheid; vereeniging der gescheurde Christenheid, en uitbreiding van het Christendom.)

In

In 1817 sprak de Eerw. DE JONGH in denzelfden beschaafden, hartelijken toon, ter overtuiging en opwekking. Hij betoogt: I. *Dat de onderneming des Bijbelgenootschaps de goedkeuring wegdraagt van God en J. C.* (De werkzaamheid is de verspreiding van den Bijbel; maar het doel, den mensch te doen worden, wat hij, volgens de leer van den Bijbel, worden kan en moet. Dit wordt ontwikkeld, en aangetoond, dat het niet iets denkbeeldigs is, maar het plan en de belofte van God, en dat de mogelijkheid daarenboven blijkt uit den aard der Bijbelleer.) II. *Dat het gekozene middel doelmatig is, en het werk, dat onze hand vindt om te doen.* (Hier wordt het gewone gezegd, maar verstandig en goed, en kortelijk gewenkt op den aanvankelijken zegen, als bewijs der goedkeuring van God.) III. Eindelijk volgt eene hartelijke en bemoedigende *opwekking.*

Beide de redevoeringen zijn in ons oog doelmatig, welbewerkt, en de uitgave derzelven kan aan de onderneming niet dan voordeelig zijn.

Het voortdurend nut der enting met koepokstof, tegen de nog heerschende vooroordeelen, aan waarnemingen getoetst en gehandhaafd, door Dr. H. VAN DEN BOSCH, *te Rotterdam, in eenen Brief aan Dr.* J. B. CROL, *te Dordrecht. Te Rotterdam, bij* P. van der Meer. 1817. *In gr. 8vo. 15 Bl. f* :-4-:

Over het beveiligend vermogen der Koepokken tegen de Kinderpokken, door E. J. THOMASSEN A THUESSINK, *A. L. M., Med. et Phil. Doct., Hoogleeraar in de Geneeskundige Faculteit te Groningen, enz. enz. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1818. *In gr. 8vo. 22 Bl. f* :-5-:

Beide deze, wel kleine, doch niettemin zeer belang-

rij-

rijke, stukjes moeten strekken ter bestrijding dier zwarigheden, welke men nieuwelings tegen het beveiligend vermogen der koepokken heeft opgeworpen, en waartoe de laatste epidemiën te Rotterdam en Amsterdam aanleiding hebben gegeven. De Schrijver van No. 1, een man, die, als geneeskundig waarnemer, een onbepaald vertrouwen verdient, betuigt, dat hem, tot dusverre, slechts één voorwerp is voorgekomen, hetwelk, na een' regelmatigen afloop der koepokinenting, door ware kinderziekte is aangetast geworden. Alle overige, door hem waargenomen, hadden valsche. Met regt waarschuwt hij echter tegen de op eene slordige wijze verrigte koepokinenting, en toont tevens aan, welke fouten men hier vooral te vermijden hebbe. — Van belang is de nadeelige invloed van het schurftuitslag op de behoorlijke ontwikkeling en voortgang der koepokinenting. Bij de geringere klasse is dat uitslag vrij gemeen: wie weet, hoe dikwijls het valsche pokken heeft te weeg gebragt? Rec. moet hier bijvoegen, dat klierziekten niet minder nadeelig zijn. De stof, uit klierachtige voorwerpen genomen, geeft bijna nooit ware koepokken; en de beste stof verloopt, en geeft ligt valsche, als men er zulke gestellen mede inent.

No. 2 heeft een' man tot schrijver, wiens naam, ook buiten ons vaderland, een' welverdienden roem heeft. En wanneer dan zulk een man tot de uiterste omzigtigheid in het doen der inenting vermaant; wanneer hij, uit zijne rijke ervaring, beweert, dat de koepok, als eene plaatselijke aandoening in het geheele gestel, den aanleg tot de kinderpokken niet wegneemt, ten zij er teekenen van algemeene aandoening zijn aanwezig geweest; wanneer hij daarom aanraadt, vóór den afloop der inenting, door overenting aan andere deelen, zich van de algemeene werking te overtuigen: dan zoude men bijna twijfelen aan den op den duur goeden uitslag van dit behoedmiddel; dan wordt men overtuigd, dat het werk der inenting met geene te groote voorzigtigheid kan worden gedaan. Gelukkig, ondertusschen, dat,

dat, zoo als velen meenen ondervonden te hebben en THUESSINK ook niet onwaarschijnlijk vindt, minder goede koepokken nog altijd een beveiligend vermogen behouden.

Ook THUESSINK verzekert, geene ware kinderpokken bij gevaccineerden te hebben waargenomen, en bevestigt alzoo de voorbehoedende kracht van dit heilzaam middel door zijn regtmatig verkregen gezag.

Nieuwe Handleiding tot de Aardrijkskunde, gedeeltelijk gevolgd naar CANNABICH's Lehrbuch, *en verder uit de beste Berigten en bijzondere Mededeelingen, vooral betrekkelijk ons Vaderland, verzameld, en zamengesteld door* J. VAN WIJK, ROELANDSZ. *Met Kaarten. Iste Deel. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1818. *In gr. 8vo. XX en* 308 *Bl. f* 3-12-:

Met groot regt begon de vaderlandsche Schrijver van het nu aangekondigde boekdeel zijn Voorberigt met te zeggen: „ Dat een werk van dezen aard eene wezenlij„ke behoefte is, zal wel geen betoog noodig heb„ben." Hij immers, die de hedendaagsche staatkundige Aardrijksbeschrijving wilde beoefenen uit eenen HUBNER, BUSSCHING en anderen hunner tijdgenooten, zou zich deerlijk te loor gesteld vinden, en moeten toestemmen, dat hun arbeid te dezen niet meer te gebruiken is. Volmondig prijzen wij dus en erkennen dankbaar de verdiensten van onzen Landgenoot VAN WIJK, die ondernomen heeft, ons eene *Nieuwe Handleiding* tot eene zoo belangrijke wetenschap, als de kennis der Aarde is, te leveren. Als meer toch, dan Vertaler van CANNABICH's *Lehrbuch*, treedt hij op bij deszelfs Nederduitsche uitgave. In het oorspronkelijk werk ontbrak het aan eene opgave der *middelen van Volksbestaan*, aan eene juiste *verdeeling*, en

andere bijzonderheden, die tot eene Aardrijksbefchrijving vereischt worden; welk een en ander VAN WIJK aanvulde uit de *Geographifche Ephemeriden* van BERTUCH. Inzonderheid trok ons Vaderland 's mans aandacht, waaraan CANNABICH, gelijk anderen onzer Hoogduitfche naburen en Geographisten, geen regt gedaan had, het zij uit onkunde, het zij omdat men te ligt van uit de hoogte, hetgene laag is en van kleene uitgeftrektheid, overziet. Wij verblijden ons intusfchen, dat VAN WIJK inzonderheid te dezen zich de moeite der verbetering getroost, en, hoezeer met bekorting (gelijk zijn ontwerp vereischte) eenen waardiger Leidsman en Voorganger, onzen VAN KAMPEN, doorgaans gevolgd is, boven den *geheel onnaauwkeurigen* CANNABICH; terwijl wij ook niet miskennen, wat VAN WIJK, als eene vrucht van eigen nader onderzoek, omtrent de *Nederlanden* heeft bijgevoegd en veranderd. Kortom, wierd eerlang een tweede druk van het bij ons hooggefchatte werk van VAN KAMPEN ter perfe gelegd, dan vertrouwen wij, omtrent ons Vaderland eene geheele Aardrijkskundige Befchrijving te zullen bezitten, overwaardig om in andere Europefche talen overgebragt te worden, ter voorlichting van uitheemfchen, federt jaren gewoon, dit plekje gronds, door Frankrijk eenmaal ingezwolgen, te miskennen (*). Maar keeren wij

(*) Wij fpreken hier uitdrukkelijk over eene *Aardrijkskundige Befchrijving van ons Vaderland*, achtende dat de bedoelde plaats in het Voorberigt van VAN WIJK, bl. XI, daarop toepasfelijk zij, veelmeer dan op een boek over de *Aardrijkskunde*, welk, onzes oordeels, zich bepalen mag tot de opgave van algemeene zaken, en ook bijzonderheden, aan verandering minder onderhevig. Met één woord, de *Aardrijkskunde* zou zich, naar ons begrip, dienen te bepalen, om ons de Aarde, en landen, fteden enz. op haren omvang, te leeren kennen: maar de *Befchrijving* fpreekt uitvoeriger van den tegenwoordigen toeftand, en doorreist, als 't ware, met ons de wereld, of een bijzonder deel derzelve. — Dit on-

wij terug ter beoordeeling van het boekdeeltje, dat als een eersteling, welken *twee* anderen volgen zullen, voor ons verschijnt, en regt heeft op onze aanprijzing.

Om deszelfs inhoud te leeren kennen, achten wij deze korte opgave voldoende: Een algemeen overzigt van de *Aardrijkskunde*, die zich in *Wis-, Natuur-* en *Staatkundige* laat onderscheiden, en de noodige aanwijzing der hoofdpunten dezer zoo uitgebreide wetenschap, zijn genoegzaam uiteengezet en behandeld in de *Inleiding*. Eene beschrijving van *Europa*, als werelddeel, volgt daarop: en daalt vervolgens de Schrijver van dit algemeene af tot de bijzondere Rijken van Europa, van welke in dit eerste Deel de beschrijving voorkomt van *Portugal*, *Spanje*, *Frankrijk*, *Grootbrittanje* en *Ierland*, benevens de *Nederlanden*. Aan rijkdom van stoffe en verscheidenheid van zaken, dit gevoelt elk Lezer, die niet geheel een vreemdeling is op den bol, dien hij bewoont, ontbreekt het dus niet in dit boek, met eene kleene letter gedrukt; en achten wij hetzelve, zoo wegens de kortheid van stijl, als menigerlei soort van beschrijvingen, voor geen uittreksel berekend. Trouwens, wie ook verlangt dit van ons, die, niet geheel onbekend met eenen HUBNER, BUSSCHING en andere werken van dezen stempel, gemakkelijk inziet, wat ligter hier te zoeken en te vinden, dan wel voor ons aan te duiden valt. Want, ondanks alle wisseling op de Aarde, het *wis-* en *natuurkundige* van hare kennis onderging geene verandering. En wederom ondanks alles, wat de tijd, of menschelijke staatkunde, opgebouwd of ver-

onderscheid nu twijfelen wij, of VAN WIJK genoeg in het oog hield: daardoor zag hij, in 1817 schrijvende, zich reeds genoodzaakt, een *bijvoegsel* wegens latere veranderingen achter dit Deel te plaatsen, en *bijdragen* voor het vervolg te beloven, die echter nimmer in den tekst zijn in te lasschen, maar weldra tot boekdeelen staan uit te dijgen. Wij voor ons zouden de voorkeus geven aan een *Geographisch Jaarwerk*.

vernield, en ook vervormd heeft, *Europa* en hare *gebergten*, *zeeën*, *landen*, *rivieren*, *meren*, *eilanden*, *schiereilanden*, *engten*, *straten* enz., zelfs *duizenden van steden*, *plaatsen* en *dorpen*, bleven of geheel of nagenoeg dezelfde, die zij vóór vijftig of meer jaren geweest zijn; althans ten aanzien der betrekkelijke *ligging*, *middelen van bestaan*, *luchtgesteltenis*, *voortbrengselen van den grond*, en wat dies meer zij. Zelfs terwijl bij den jongsten Vrede, over het geheel, de Rijken en Staten van Europa binnen de vorige aloude grenzen omschreven zijn, vindt gij dezelfde nagenoeg op de wereldkaart weder; en is de landverdeeling, die onze Schrijver geeft van *Portugal*, *Spanje* en *Ierland*, niet verschillende van die wij in onzen HUBNER aantreffen. Ook valt de verandering ten aanzien van het Vaderland in XVII Provinciën, dan toch in het *Zuider*- en *Noorder*-deel onderscheiden, niet moeijelijk op te merken voor die ervaren is in de oude Aardrijkskunde van onzen grond, en de vergelijking met de nieuwere afdeeling bij VAN KAMPEN inziet. Alleen bevroeden wij niet, waarom VAN WIJK, met opzigt tot *Grootbrittanje*, dat, evenzeer als Portugal en Spanje, in zijnen ouden stand bleef, afgeweken zij van de vroegere verdeeling, die *Engeland* in VII voormalige *Rijken* onderscheidde, en onder elk van dezen de 40 *Graafschappen*, of *Shires*, plaatste, door VAN WIJK in *ééne reeks* vermeld. Het valt toch, onzes inziens, gemakkelijker voor den Aardrijkskundigen, zich een Land voor te stellen onder grootere afdeelingen, die hij zich herinnert, dan zoo hij de snippers van een aantal Graafschappen in zijne verbeelding moet zamenvoegen naar derzelver *betrekkelijke* ligging. Ja, het tusschendenkbeeld der *hoofdnamen* (schoon niet meer wezenlijk bestaande in de staatkundige inrigting) achten wij voor eenen leerling dienstig, om de kleenere onderdeelen te helpen rangschikken in zijn geheugen. Wij voor ons gelooven dus mede, dat VAN WIJK te onregte zijnen Hoogduitschen voorganger gevolgd is, met *Frankrijk* in deszelfs

zelfs 86 *Departementen* (*) te verdeelen, en de namen der *twaalf* voormalige Landvoogdijen, *Isle de France*, het *Orleannésche* enz., geheel te verzwijgen. Want, behalve de aangevoerde redenen, van orde en gemak ontleend, die toch geldig zijn in eene wetenschap, waarin geheugen en vertegenwoordiging van het land de voornaamste rol hebben, achten wij de kennis van *Frankrijks* aloude verdeeling *onmisbaar* voor den beoefenaar der Geschiedenis. Immers, wat zou dezen de naauwkeurigste kennis baten der tegenwoordige 86 Departementen, wanneer hij, in reisbeschrijvingen, verhalen enz. der laatstverloopene en vroegere eeuwen, van *Dauphiné* en *Provence*, van *Bretagne*, *Languedoc* en de overige nu vervallen *Landvoogdijen* leest, wier ligging hij op verre na niet ramen kan? Ja, indien nog de *Bourgogne* en *Champagne* (door onzen Schrijver gedacht op bl. 65) in waarde zijn, zoo hier als elders, bij de tafelvreugd der aanzienlijken; wie, vragen wij, zal, met behulp alleen van CANNABICH's *Lehrbuch*, zoo als het daar ligt, in staat zijn, het *Land dier Wijnen* (in Frankrijk) uit te vinden? Kortom, is het uitgemaakt, dat staatkunde, en wisselvalligheid der onder-

(*) Bij de eerste verdeeling, evenwel, van Frankrijk, volgens besluit der Conventie in 1790, onder den Koning, waarvolgens, *en* te Parijs, *en* door COVENS EN ZONEN te Amsterdam, de Landkaarten zijn uitgegeven, telde men niet meer dan 83 Departementen; alzoo het Departement van *Rhone en Loire* toenmaals *onverdeeld* was, *Vaucluse* onder het Departement der *Beneden-Alpen* betrokken werd, tot zoo lange men *Avignon*, het vroeger eigendom van den Paus, inlijfde. Bovendien schuilde ergens voorzeker een *derde* verschil, hetwelk wij ons op dit oogenblik niet herinneren. Voorts weten wij de eigenlijke reden niet, waarom VAN WIJK, of CANNABICH, eene andere rangschikking volge, dan die op boven gedachte Kaart van COVENS te vinden is; maar wel, dat dit onderscheid van nommers de vergelijking hoogst bezwaarlijk, en het gebruik dier Landkaart bijkans onmogelijk maakt bij de volgreeks van onzen Schrijver.

dermaanfche zaken, Rijken en Landen nu dus, dan wederom anders verdeelt en fplitst, of zamenvoegt tot een maatfchappelijk geheel, men heeft evenzeer in het Gemeenebest der Letteren daartegen te zorgen, „dat niet de Gefchiedenis duister worde door het ver„minken van een harer oogen, de *Aardrijkskunde*, „gefchikt om haar het tooneel der gebeurtenisfen te „doen kennen." Hoezeer wij dus verlangd hadden, dat VAN WIJK, omtrent *Engeland*, maar vooral ten aanzien van *Frankrijk*, de Graaffchappen, of *Shires*, en *Departementen*, onder het rubriek der oudere namen gerangfchikt had, vermeenen wij tevens, dat hij, eenigzins althans, dit verzuim in ftaat is te vergoeden, door bij de uitgave van een volgend Deel „eene tafel van vergelijking te voegen van de nieuwe „met de oudere landverdeeling," ter inlasfching namelijk in dit eerfte Deel.

Voorzeker, zoo wij ten doel hadden, met onzen Schrijver, het veld door te loopen, dat hij alreede heeft afgelegd, wij zouden hier en ginds van hem verfchillen, en overvloed van ftoffe vinden tot twijfelingen omtrent de zekerheid veler opgaven, die naauwelijks te beslisfen valt, en waaromtrent bij den eenen dit, bij eenen ander' dat gezag altoos het meeste geldt. Maar, behalve onzen afkeer van noodeloos redetwisten, en nog meer van vitterije, verbiedt ons beftek, uitvoeriger te zijn; en zullen wij liever hieronder (*) eenige wei-

(*) 1°. Op bl. 123 zouden wij, in de algemeene fchets van ons Vaderland, eene kleene verbetering voorflaan, door in ftede van: *Men vindt er ook moerasfige en rijke veengronden*, te lezen: *Men vindt er ook moerasfige en rijke* KLEI- *of* VEENgronden.

2°. Op bl. 186 wordt in eene noot aangeduid, als leidde de Heer VAN KAMPEN (op bl. 344 van zijn werk) de benaming van vele onzer kleine riviertjes *A* van *eau* (water) af. Dit, evenwel, bevonden wij, de plaats opflaande, niet ten volle naauwkeurig te zijn. Want ons fchijnt hij alleen te willen aanwijzen, dat die beekjes den naam van *Aa* (of, naar

weinige aanmerkingen mededeelen, van wier gegrondheid wij meenen overtuigd te zijn, en die, offchoon van kleen belang,

naar den hoogen tongval, *eau*) droegen, omdat men oudtijds *een* of *het water* aldaar dus noemde. Het is toch uitgemaakt, dat die eerste behoefte der menfchen door hen veeltijds met de meest eenvoudige, en hier of ginds door onderfcheiden Hoofdklanken werd betiteld. Zoo noemde men dan in Overijsfel en Groningen een ftroomend water *Aa*, in Vriesland *Ee* of *Ie*, in Holland *IJe*; en het *Eau* der Franfchen is het ὕδωρ der Grieken. Hun ὕω, en der Latijnen *pluo*, waarvan *pluvia*, of *la pluie*, voldingt almede onze ftelling. Ook leest men bij KILIAAN: „Nomina fluviorum Germanicorum pleraque in „*Aha* defininnt." Reden genoeg, waarom ook dit plaats had aan de oostelijke grenzen van ons Vaderland.

3°. Op bl. 187 geeft VAN WIJK den *St. Maarten-toren* te Groningen op, „als wordende voor de hoogfte gehouden „in de Noordelijke Provinciën;" en begroot hij dien op 333 voeten hoogte. Daarna, op bl. 227, fchat hij den *Dom-toren* te Utrecht op 380 voeten. Dus wederfpreekt hij zelf gedachten waan der menigte; en kent hij aan den *Dom* de eere toe van zich hooger in de lucht te verheffen, dan het anders fraaijer gefticht te Groningen.

4°. Op bl. 254 vermoeden wij eene drukfout; want het is welbekend, dat, federt de laatfte jaren, niet twee, maar ééne Doopsgezinde kerk te Amfterdam aanwezig is.

5°. Eindelijk, wat VAN WIJK, op bl. 193, wegens de voormalige Hoogefchool van Franeker, en tot derzelver vereering, gezegd heeft, geviel ons eenigzins minder, dan hetgene VAN KAMPEN heeft, op bl. 334. Althans de herinnering, dat zij in 1585 gefticht werd door WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU, Stamvader van Neêrlands Koning, kan, onzes inziens, kwalijk genoeg herhaald worden in dezen tijd, en na de vernietiging van de Schole te *Harderwijk*, eveneens als die te *Franeker*, eerst door de Franfchen gefloopt, daarna ook in 1815 in een *Athenæum* veranderd. Immers trekt niet de Vorst zich, met nadruk, en tot een volkomener herftel, het lot dier Vriefche Kweekfchole aan, dan, vreezen wij, zal ook deze vaderlandfche ftichting, de éénige, die de kunstliefde der doorluchtige Stamouders uit den Huize Nasfau bij uitnemendheid voldingt, weldra vervallen

 zijn.

lang, ter proeve dienen mogen van onze zucht, om den Schrijver opmerkzaam te maken op eenige onnaauwkeurigheden, in zijn werk overgebleven.

Overigens, hoezeer voor de lektuur eigenaardig een boek over de Aardrijkskunde eenigzins dor en droog zij, en meer geschikt is, om nagezien, dan wel gelezen te worden van het begin tot het einde, mangelt het hier evenwel aan nuttig onderhoud niet; en, terwijl bondigheid en klaarheid van stijl geene geringe verdienste zijn, waarop wij in dusdanigen arbeid meer belang stellen dan op keurige zuiverheid van taal, mogen wij ook dezen lof aan de *Handleiding* van VAN WIJK met volle regt toekennen.

Eindelijk, wij waren het bij onszelven niet geheel eens, hoe wij omtrent de *volledigheid* oordeelen moesten van dezen arbeid, waarbij de zedigheid van deszelfs titel ons in verwarring bragt. Immers, als *Handleiding tot de Aardrijkskunde* beschouwd, is ons een bestek van *drie Deelen*, en de bewerking van het *eerste*, ruim genoeg uitvoerig: maar, aan den

zijn. Want, hoe zeer de geestdrift der Vriezen de Schole op eigen' gewestelijken bodem begunstige, en blijkbaar de instandhouding derzelve wenschen moge, naar de tegenwoordige wetten, dit is bij ons uitgemaakt, kan *geen Athenæum* duurzaam bestaan in eene kleine stad; en het verval van dat te *Harderwijk* levert daarvan alreede een voorbeeld. Buiten de gelegenheid, derhalve, om te Franeker de letteroefeningen, als van ouds, te kunnen *voleindigen*, duchten wij, dat weldra het noodlottige woord van den beroemden SCHRADER kan vervuld worden, welk hij, ten aanhooren van Prinse WILLEM V, in zijne keurige Rede, op den 8 Maart 1765 gehouden, uitsprak:

„ Dicat et adspectans: GULIELMO præside rerum
„ Ista *Domus*, nulli cedere digna, *ruit*."

Trouwens, men leze 's mans uitmuntend Gedicht, hetwelk het pleit voor de Hoogeschool, wier sieraad hij was, onzes inziens, ook bij het herstelde Nederland, en bij onzen Koning, niet ongevoelig voor deze voorvaderlijke stichting, voldongen heeft.

den anderen kant, en hoe *volledig* ook de beschrijving der *Nederlanden* zij, nogtans ondervonden wij, dat daaraan zelfs de vermelding ontbreke van min vermaarde dorpen, wier namen in de uitgave van HUBNER door BACHIENE (1758) te vinden zijn. Doch, hoe het hiermede zij, hartelijk verlangen wij naar de voortzetting van dit onmisbaar werk, en vleijen ons, dat dezelve niet zal behoeven achter te blijven wegens eenig gebrek van aanmoediginge van den kant onzer Landgenooten.

Wat de Kaarten betreft, die de Schrijver ons op den titel toezegt, en waarvan die der *Nederlanden* als eene proeve bij dit Deel gevoegd werd, wij gelooven juist niet, dat daaraan *behoefte* was; en, wanneer wij de reeds genoemde Landkaart vergelijken met die achter het werk van VAN KAMPEN gevoegd is, dan vreezen wij, dat deze bij VAN WIJK voor de andere in netheid van bewerking moet onderdoen, en verlangen dus voor de overigen eenigzins een schooner druk.

PAUL's *Brieven, in* 1815, *van de Velden van Waterloo en Quatre-Bras tot Parijs, geschreven aan zijne Vrienden. Uit het Engelsch vertaald, door* N. MESSCHAERT. *Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. VIII en* 440 *Bl. f* 3-12-:

Een zeer onderhoudend, welgeschreven werk! wel niet vrij van zekere uitvoerigheid; wel geheel doortrokken met den *Britschen* (meer *Schotschen*, nogtans, dan *Engelschen*) geest; maar die geest is toch meestal zoo goedaardig, zoo luimig, dat wij in zijn gezelschap genoegelijke uren hebben gesleten. WALTER SCOTT is de Schrijver, bekend vooral door zijne gedichten in den oud-*Schotschen* geest, vooral *the Lady of the Lake*; een Dichter, dien sommigen, met Lord BYRON en CAMPBELL, thans voor een' der drie *Britsche* Puikdichters houden, hoewel anderen hem verre beneden de beide anderen stellen, en althans van zijn dichtstuk op den slag van *Waterloo* zeggen: *dat zijn roem op het slagveld van Waterloo is begraven.* Het is hem dan beter in *proza* gelukt, dien reuzenstrijd te beschrijven: want inderdaad, wij plaatsen zijn verslag van denzelven en de voorafgaande ge-

vecht-

vechten, in duidelijkheid en belangwekkende voordragt, naast dat van onzen Landgenoot SCHELTEMA; en dat is veel gezegd. Hier komt zekerlijk de *Schot* geducht boven; en men zou haast zeggen, alsof de *Hooglanders*, althans zeker de *Britten*, den slag alléén gewonnen hadden. Zelfs spreekt hij zeer onaardig van de *Nederlanders*, alsof die, zoo te *Quatre-Bras* als *Waterloo*, (dat hier onze Kroonprins, ja WELLINGTON zelf getuige!) den rug hadden laten zien; laat zelfs, bl. 123, den moed eens *Engelschen* Officiers in de schoenen zakken op het denkbeeld, *hoe gering het gedeelte der magt was, dat eigenlijk aan* Brittanje *behoorde*, (de *Britten* hebben dus waarlijk niet alles alléén gedaan!) en doet den *Spaanschen* Gezant (bl. 126) een zeer vuilaardig antwoord aan onzen dapperen Erfprins geven; een antwoord, zelfs een *Fransch Bulletin* niet onwaardig. Nu, de Vertaler heeft hier en bij andere gelegenheden getoond, dat hij een *Hollander* is, en den in dit stuk doodonkundigen (of onedelen?) vreemdeling goed te regt gewezen. Maar, deze ersmet der *Britten* daargelaten, zoo behelst dit boek zeer veel wetenswaardigs. Het is in den lossen, gemeenzamen briefstijl vervaardigd, ten einde aan vijf (ware of verdichte) personen, des Schrijvers Zuster, zijnen Neef den Majoor, zijnen Neef PIETER, den Schildknaap te.... (zekeren *Schotschen Laird*), en zekeren Predikant, huisselijke, krijgskundige, staatkundige, staatshuishoud-, alsmede landbouwkundige en godsdienstige berigten mede te deelen. Men ziet, hoe veel afwisseling van onderwerpen dit plan aanbiedt. Zeer kort en gebrekkig is echter in den eersten brief de schets van den huisselijken toestand en bouworde in *Zuid-Nederland*. Het is of de Schrijver in *Vlaanderen* niets dan ouderwetsche gebouwen gezien heeft. Een daarop volgende brief, aan den Majoor, deelt een kort verslag mede van het bekende ongeval der *Engelschen* te *Bergen-op-Zoom*, in Maart 1814, waarvan men onlangs, uit eene *Fransche* hand, juistere ophelderingen heeft bekomen. De lezing dezer twee brieven boezemde ons geen groot denkbeeld van het werk in; doch de derde en vierde, aan Neef PIETER, zijn van meer belang: zij geven een vrij goed denkbeeld van den staat der partijen in *Frankrijk*, en de oorzaken der terugkomst van *Elba's* balling. Thans zijn die oorzaken wel meest bekend; doch het was geene geringe verdienste, dezel-

zelve in Julij 1815, toen nog het vuur onder de bedriegelijke asch smeulde, zoo goed en onzijdig uiteen te zetten. Één karakteristieke trek van den *Franschen* geest diene ter proeve. „ BURKE zegt ergens, dat de Koning van *Frank-*
„ *rijk*, wanneer hij hersteld werd, zes uren van den dag te
„ paard behoorde door te brengen. Ik meen, voegt hij er
„ bij, dit letterlijk. De persoonlijke zwakheden van den
„ goeden ouden man, die geroepen was om deze doornen
„ kroon te dragen, stelden die vereischte werkzaamheid bui-
„ ten het mogelijke. Maar de gegrondheid der stelling is
„ niettemin duidelijk gebleken." Nu volgt eene reeks brieven (de belangrijksten des werks) aan den Majoor, over de krijgsverrigtingen van den veldtogt in 1815. Hij prijst, over 't algemeen, BUONAPARTE's schikkingen; zelfs het algemeen afgekeurde heen- en wedertrekken, zonder vrucht, van een gedeelte der benden van NEY, op den 16den Junij; met scherpe berisping van dezen, om zijne taal, tegen zijn' Veldheer gevoerd, (bl. 115.) Dit komt ons, met den Vertaler, ongepast voor; schoon wij er, met dezen, juist zoo veel volkshoogmoed niet in kunnen ontdekken. Voortreffelijk door ongemeene klaarheid is de beschrijving van het slagveld bij *Mont St. Jean*, (in het begin van den achtsten brief, bl. 116. Eigenlijk moest de veldslag naar laatstgemelde dorp heeten.) Onder de krijgsanekdoten, hier met milde hand gezaaid, zullen wij een paar van verschillenden aard overnemen. Terwijl de *Britsche* lijfgarde als achterhoede optrok van het dappere 95ste Regiment, dat juist een' verschrikkelijken aanval der *Franschen* manmoedig doorstond, riepen zij aan dezen toe: *Bravo, vijfennegentigers! zeept hen maar ter dege in: wij zullen hen wel scheren!* — Onder de *bon-mots* van WELLINGTON is het volgende geheel in den geest der Ouden, van eenen LEONIDAS of SCIPIO: *Sta vast, 95ste! wij moeten niet geslagen worden: wat zouden zij in* Engeland *zeggen?* — Een Aide-de-camp des Hertogs, die eene boodschap van gewigt elders had overgebragt, wordt in het terugkeeren door de longen geschoten, maar rijdt eerst nog op naar den Veldheer, overhandigt hem het antwoord, en sterft. — Over 't geheel zien wij WELLINGTON hier in een licht, dat hem als Mensch en als Veldheer bij uitstek beminnelijk toont, en den naam van *grootsten Veldheer onzer dagen* wel doet verdienen. Men zie b. v. bl.

bl. 149. Waarom is SCOTT ook omtrent andere Volken niet zoo regtvaardig? Dit zou zijn werk in waarde doen verdubbelen. — De meening, alsof BUONAPARTE de *Pruisen* voor het korps van GROUCHY had aangezien, wordt voor onwaar verklaard; doch beweerd; dat de Ex-keizer de *Pruisen* onmiddellijk door GROUCHY gevolgd waande. Een belagchelijk misverstand hebben wij op bl. 166 ontdekt. Men weet, dat de *Pruisen*, in navolging en op de wijze van het *Engelsche: God save the King!* hun lied hebben; *Heil dir im Siegeskranz!* Dit nu hoorende spelen, verbeeldden zich de *Engelschen* heilig, dat de *Pruisen* het volkslied te hunner eere opdreunden, en beantwoordden zulks met drie hoezees! Trouwens, de dwaling was verschoonlijk: het zou ons even zoo gaan, indien wij buitenslands *Wilhelmus* hoorden blazen. — Er wordt in dit geheele verslag geen of althans een schraal verslag gedaan van den Prins van *Oranje*: niets van zijne wonde. — De negende brief, aan zijne Zuster, is van een' min belangrijken aard; hij loopt over het slagveld zelve, en de overblijfselen, vooral van gesneuvelde *Franschen*. Dit loopt wat in 't uitvoerige: men deelt zelfs eenige versjes mede; gevonden in den zak dier krijgslieden, enz. — De tiende brief heeft den toestand des landbouws en der staatkundige denkwijze in *België*, of *Zuid-Nederland*, ten onderwerpe. Zeer goed en belangrijk zijn de denkbeelden (bl. 198—200) over inlijving, ronding of ineensmelting der Volken naar aardrijkskundige bepalingen. — In plaatse van den oproerigen *Gentschen* Kerkvoogd, (die ongelukkig eene Eeuw of zes te laat is gekomen) had SCOTT, in de eerste uitgave, *Bisschop van Luik* gezet. — Vanwaar mag toch Mr. SCOTT het hebben, dat de voornaamste zetel der Regering uit *den Hage* naar *Brussel* zou worden overgebragt? Dit zal wel meer een wenschen dan een dadelijk geloof van een' of anderen *Brabander* zijn geweest. (Bij deze gelegenheid zegt men dan toch een enkel woord tot lof van *Neêrlands* Veldheer en troepen.) De grove beeldendienst in *Braband*, voor een' verstandigen Roomschgezinde zelfs zoo hinderlijk, wordt naar verdiensten ten toon gesteld. — De elfde brief, mede aan den Schildknaap, begint nu den togt des Reizigers naar *Parijs*, vooral merkwaardig door de schildering der plaatsen op den weg der vereenigde legers, *onmiddellijk* na derzelver doortogt. Het gedrag der *Britten* en *Pruisen* wordt daarin,

zeer

zeer ten voordeele der eerstgemelden, (waartoe ook de *Nederlanders*, *Hanoveranen* en *Brunswijkers* behooren) vergeleken. Doch wij zagen met bevreemding den Schrijver van de *afgedankte* bezetting van *Condé* gewagen, die hij zelf wil ontmoet hebben. Immers wij meenen wel te weten, dat die vesting, voor welke een tijdlang (nog in Augustus en September) een gedeelte onzer uitgetrokkene jongelingſchap van de Hoogeſcholen in 't veld lag, wel de witte vlag uitgeſtoken, maar zich *niet* overgegeven heeft. Had men haar ſlechts tot die overgave, gelijk de *Pruiſen* zoo vele andere vestingen, gedwongen! Misſchien zou *Nederland* dan nog eenen voormuur te meer bezitten, en niet beven op het denkbeeld van de ontruiming des *Franſchen* gebieds door de vereenigde legers, terwijl de geest der *Franſchen* over 't algemeen nog zoo vijandig is; gelijk onlangs in zeker *Parijsch* tijdſchrift, ongemoeid, eene marketentſter werd ingevoerd, die beloofde de *Franſche* ſoldaten wel voor niet te willen bedienen, maar, wanneer eens de dag der overwinning aanbrak, de vijanden of vreemdelingen dubbel te zullen doen betalen! De wrok, nu diep in 't hart gefmoord, zal dan ligt te feller uitbarſten; en wie ſtaat eer aan dien ſchok bloot, dan *Nederland?* — Niet onaardig is, op bl. 223—229, de vergelijking tusſchen de *Franſche* en *Engelſche* landſchappen en manier van landbouw; en de beſchrijving van het kasteel van *Chantilly*, het erve der CONDÉ's, thans en vóór dertig jaren, vertoont een beeld van deerlijke verwoesting. — De twaalfde brief is weder aan PAUL's Zuster gerigt: natuurlijk; hij bevat eene levendige en onderhoudende ſchets van *Parijs*, gekruid met zeer gepaste aanmerkingen over vermaarde punten dier wereldſtad, haren ouden, nieuweren en nieuwſten ſtaat, onder de Koningen, de Republiek, den Keizer, en de — Barbaren, gelijk de *Franſchen* hen gelieven te noemen. In vijfentwintig jaren heeft dus *Frankrijk* dezelfde lotwisſelingen ondergaan als *Rome* in twaalf Eeuwen! — Vele bijzonderheden zijn zeer lezenswaardig, als bijdragen tot den *tegenwoordigen* toeſtand, de *tegenwoordige* denkwijze van den *Parijzenaar*, waaromtrent REICHARDT's en KOTZEBUE's brieven reeds Eeuwen oud ſchijnen te zijn. Vooral maken wij den Lezer oplettend op de ſchets van het *Muſeum*, door SCOTT omtrent zes weken vóór de wegneming der geroofde mees-

meesterstukken gezien. Slechts BLUCHER was aan 't opruimen geweest, en had de *thans* beleefde *Franschjes* bij hunne bedenkingen met een duchtig *Halts Maul!* den mond gesnoerd. Op de vraag, of *Pruissen* al deszelfs schilderijen heeft terug bekomen, kan men met een' ouden *Schotschen* bediende antwoorden, toen zijn Heer hem vroeg, of hij, bij het verlaten van het huis eens vriends, wel al zijne kleederen had ingepakt: „*Ten minste*, om UE. te dienen." — SCOTT betoogt zeer wel, dat die opeenstapeling van de heerlijkste gewrochten der kunst geenszins dat nut had, welk sommigen zich voorstellen, en dat dezelve veel meer gevaar leden, (bl. 291 en verv.) — De veertiende brief (weder aan den Majoor) schildert de laatste, stuiptrekkende oogenblikken van het voor drie maanden herstelde Keizerrijk. De twisten der *Wetgevers* over eene *Constitutie*, terwijl de Bondgenooten voor de poort stonden, en de stappen van dezen ter bemagtiginge van *Parijs*, worden met eene uitvoerigheid beschreven, die ter aanvulling kan dienen van 't geen daaromtrent SCHELTEMA korter heeft. CARNOT zou de versterking van geheel *Parijs* op den prijs van 200 millioenen en eenen arbeid van drie jaren geschat hebben; 't welk nogtans door 60,000 man goede troepen, en een' volgehouden aanval van 24 uren, kan worden nutteloos gemaakt, (bl. 309.) In Augustus 1815 waren er *achtmaal honderdduizend* man vreemde troepen in *Parijs*, (bl. 321.) De veelvuldige en prachtige wapenschouwingen der Bondgenooten lokten slechts een zeer klein getal *Fransche* aanschouwers, (bl. 340.) — Doch wij kunnen niet alles aanstippen. Het zij genoeg, met een enkel woord te wijzen op de schoone bedenkingen over den staat van den Godsdienst in *Frankrijk*, (bl. 345 en verv.) waar ongeloof en bijgeloof elkander, bij diepe onkunde van het zuivere Christendom, de zege betwisten. De hoop des Schrijvers, dat de Koning zelf de *Protestanten* in het Zuiden voor verdere beleedigingen zou beschermen, is gelukkig vervuld geworden. (Over 't algemeen heeft LODEWIJK XVIII alle de wenschen van WALTER SCOTT bevredigd; zie bl. 395 en verv.) Twee kleine onnaauwkeurigheden moeten wij in dit beredeneerd verslag doen opmerken: Niet het *Directoire*, maar ROBESPIERRE verklaarde, in eene plegtige afkondiging, dat *Frankrijk* het bestaan van een Opperwezen erkende, — en: de *organieke* wet van eerdienst, in 1802 door BUONAPARTE

voor

voor de *Protestanten* ingevoerd; was niet de *eerste* openbare daad van toegeeflijkheid, die zij sedert de herroeping van het Edict van *Nantes* hadden ontvangen: reeds de goede LODEWIJK XVI had hun een' zoogenoemden *Etat Civil* bezorgd. *Deze* brief (de vijftiende), aan eenen Predikant gerigt, heeft ons, inzonderheid door eene keurige menschkundige opmerking bij het slot, getroffen. In *Frankrijk* heerschen meer *ondeugden* en grooter *zedebederf*, in *Engeland* meer *misdaden* en *ongeregeldheden*. De reden is deze: de *Franschman* handelt meer naar gevoel, 't welk hem dikwijls van het spoor leidt, maar altijd eene zekere gepastheid en welvoegelijkheid herinnert; — de *Brit gêneert* zich niet door vormen, maar handelt naar beginselen, waarom hij ook in volksberoerten minder een tijger wordt dan de *Franschman*; maar hij verscheurt ook ligter dien breidel, en is dan tot alles in staat. Ook op bl. 398 vindt men eene schrandere vergelijking tusschen de manier, hoe men de *Engelschen* en *Franschen* moet leiden. De laatsten kan men het best begoochelen door nieuwigheden, waarvan zij niets gehoord hebben, zoo als het *Meiveld*, opgehaald uit de tijden van KAREL *den Grooten*. Had WILLEM III in 1688 een' ouden *Saksischen Wittenagemot* willen oproepen, de *Engelschen*, die van zaken en niet van woorden houden, zouden gevraagd hebben, „of de Prins van „*Oranje* zijn verstand verloren had, dan of hij *Nederduitsch* „sprak." — Als de groote school der ondeugd, als het broeinest van zedeloosheid, wanhoop, oproer, en alle de gruwelen der Omwenteling, wordt het door sommigen nog geroemde *Palais Royal* bestempeld, en aan de zorg der Regering ter uitroeijing aanbevolen, zoo zij wenscht het zedebederf palen te stellen, (bl. 362.) Tot de kenschetsing der partijen in *Frankrijk* behoort ook de minbekende trek, dat „zelfs de krijgslieden en Keizersgezinden niet zoo afkeerig „zijn van de *Engelschen*, als de adel en de zuivere Konings„gezinden." De gronden van PAUL voor dit verschijnsel voldoen ons niet, en zouden nog meer omtrent de andere partijen gelden. Wij gelooven dus, dat alleen domme middeleeuwsche Godsdiensthaat, of even domme haat tegen de *Engelsche* vrijheid, dezen zonderlingen afkeer kan voortbrengen — zoo niet, hetgeen nog waarschijnlijker is, de Schrijver hier van de dichterlijke figuur *pars pro toto* gebruik heeft gemaakt. — SCOTT beweert, ten aanzien der zoogenoemde

Liberalen, dat zij wel een' Koning uit het Huis der BOURBONS wilden nemen, maar daartoe den Hertog van *Orleans* wenschten. „ Zij zouden gaarne een ſtukje ſuiker gehad hebben bij het heilzame geneesmiddel, dat hun door de *Engelſche* en *Pruisſiſche* bajonetten werd opgedrongen; en zij verlangen nog naar iets, hetwelk hun een ſchijnbaar voorwendſel kan geven om te zeggen, dat hun eigen gedrag niet geheel onbeſtaanbaar, óf hunne muiterij geheel vruchteloos was geweest." — Dan genoeg! Voor de geſchiedenis des onvergetelijken jaars 1815 is dit boek van veel belang; het leest zeer aangenaam, en is door de bekwame hand des Vertalers van GIBBON overgebragt. Op enkele kleine feilen zullen wij niet ſtilſtaan. Het verhaal van hetgeen NAPOLEON BUONAPARTE gedaan en gezegd heeft op 18 Junij 1815, opgemaakt uit de verklaringen van J. B. DE COSTER, die hem op dien dag als gids heeft gediend, hier als aanhangſel geplaatst, is juist van geen groot belang. De verdediging van *Hougoumont*, daarentegen, dient ter aanvulling van het deswege in het werk geplaatſte verhaal van den ſlag bij *Waterloo*. Uit het derde aanhangſel ziet men, dat de Maarſchalk GROUCHY, niettegenſtaande den raad zijner Onderbevelhebberen, volhield met de *Pruisſiſche* achterhoede tot *Wavre* te vervolgen. Ware hij BUONAPARTE komen verſterken, (hij had 45,000 man) zoo had de kans geheel anders kunnen keeren, die nu, door 's Hemels goedheid en eene reeks van ſchijnbare toevalligheden, ten behoeve van orde, regt en menſchelijke welvaart is beſlist. — WALTER SCOTT toont zijne zucht voor de poëzij, door het invlechten eener menigte grootere en kleinere verzen in zijn geſchiedverhaal.

Gedichten van CORNELIS LOOTS, *Ridder der Orde van den Nederlandſchen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Inſtituut. IVde of laatſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr. 8vo.* 238 *Bl. f* 4-4 :

Het is ons zoo hier en daar voorgekomen, dat de beoordeeling van het derde deel, in onze *Letteroefeningen*, eenigzins ongunſtig geacht werd. Dit bedroeft ons: want, behalve dat het tegen onze meening inloopt, toont het, óf dat men

men uit den aard genegen is, meer op het kwade dan op het goede te hechten, (eene ongelukkige neiging!) óf dat men geen regt begrip van de geheele zaak heeft. Wij hebben ons gunstig gevoelen omtrent het dichtpenseel van den Heer LOOTS terstond duidelijk uitgesproken, en die uitspraak daarna niet ingetrokken, maar veeleer bij elke nieuwe gelegenheid bevestigd. Doch, nu weet onze Lezer, op welke hoogte de kunstenaar sta: het is onze taak, voortaan, niet, dit bij herhaling uit te bazuinen, en, bij elk welgeslaagd voortbrengsel van des Dichters geest, uit te roepen: *Hoe schoon! Hoe heerlijk! Hoe goddelijk!* Dat zou eene zeer onvruchtbare en vervelende manier van *recenséren* zijn. Ja, al geschiedde het ook op de geschiktste wijze, met ontleding en aantooning van al het waarlijk fraaije, zoo ontstond, echter, op deze wijze wel eene lofrede, maar geene beoordeeling, geene leerzame kritiek, gelijk ze inzonderheid de dichtkunst behoeft, en altijd behoeven zal, zoo lang de dichters.... dichters zijn, wier achtbaar hoofd zelf, op zijne hooge, verhevene vlugt, tusschenbeiden insluimert. — Dit hebben wij noodig geacht vooraf te zeggen, niet slechts ten dienste van deze gelegenheid, maar ook van vroegere en latere. Niemand, misschien, wordt meerdere malen verkeerd, partijdig en hatelijk beoordeeld, dan de beoordeelaar zelf, over wien men zoo gaarne klaagt.

De drie eerste, uitvoerige stukken, in dezen bundel voorkomende, zijn: een lofdicht op HUIG DE GROOT, en: *De Dood van* EGMOND *en* HOORNE, het eerste met goud, het laatste met zilver bekroond, door de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen; benevens het beroemde stuk: *De Hollandsche Taal.* Deze allen zijn, bij derzelver eerste verschijning, reeds behandeld; en het komt ons min noodzakelijk voor, nogmaals terug te komen op gedichten, omtrent wier hooge verdienste genoemde Maatschappij en het Publiek reeds lang uitspraak hebben gedaan. Het spreekt van zelve, dat zij dezen bundel niet dan tot sieraad kunnen strekken. Wie er meer van weten wil, die sla de vroegere beoordeelingen na.

Hierop volgen twee stukken, die wij in ons overzigt eenigermate wenschen zaam te vatten, als bij eene gelijke gelegenheid, tot een zelfde oogmerk vervaardigd — prijsuitdeeling namelijk, het eerste in dezer Stads Teekenakademie, hoe

ander in de Maatschappij *Felix Meritis*, dat in 1812, dit in 1806. Natuurlijk moeten beiden min of meer over dezelfde schijven loopen. Van een' dichter, die zijn gevoel, en den indruk der omstandigheden, meer dan een redenaar gehoor geeft, is dit inzonderheid te wachten. Onze Zanger, nogtans, heeft telkenmale een bijzonder en ander onderwerp gekozen, dat aan zijne gedachten ook een' eigen loop geeft. Dat des eersten stuks (waarbij vrouwen tegenwoordig waren) is: *Het Schoone*; dat des laatsten: *De voortreffelijkheid van den Mensch in de beoefening der schoone Kunsten*; dit in coupletten van tien korte regels, het ander in Alexandrijnen, maar door twee, drie lierzangen van onderscheidene maat afgewisseld.

Elk van beiden heeft zijne eigenaardige verdiensten. *Het Schoone* is een regt dichterlijk *thema*. Maar, elk gevoelt terstond, dat het niet gemakkelijk is, zulk een eenvoudig denkbeeld uit te breiden tot eene lengte en breedte, een geheel spreekuur vervullende. Er is, ja, wel een zamenraapsel te maken van alle de voorwerpen, waaromtrent de heerschappij van het schoone verkeert, en den velerlei lof, of berisping, die natuur en geschiedenis aan hetzelve toekennen. Maar, wie ziet niet, dat verveling, voor voldoening, het gevolg van zulk eene *rapsodie* zou zijn? Dan, over den aard en het wezen van het schoone te spreken — wie heeft dit zelfs in ongebonden stijl ooit beproefd, en is er schoon (niet fraai, maar slechts rein en onbeklad) afgekomen? Onze Dichter verkiest een' zekeren middelweg, dien de redenaar, althans de verhandelaar, niet zou kunnen kiezen. Hij zegt, dat het schoone niet te beschrijven is; en dit, als 't ware, willende doen zien, doet hij intusschen allerlei poging, om u dat schoone bevattelijk te maken. Bij de onmogelijkheid om de zaak onder woorden te brengen, kleedt hij ze in beelden, in versieringen, in ik weet niet wat. Waarbij dan hij zelf eenigermate te vergelijken is met een' roeijer of zwemmer, die tegen een' geweldigen stroom heeft op te worstelen, zoodat het water schuimt en bruist, ja der zonne in stuivend nat en bellen de aardigste spelingen vergunt. Komt men er al niet veel verder door, men vermaakt zich ten minste, en voelt zijne borst voor het genot van het schoone verruimd. Aldus gestadig voortwerkende, valt hij eerst in een lierzangetje tot lof der dichtkunst (aardig als eene zins-

ver-

verrukking ingekleed, die hem derzelver geboorte uit het ſchoone doet bijwonen); en, naauwelijks weer tot zichzelven gekomen, vaart hij reeds wederom op, en de beeldhouwkunst — doch neen, dit is ſlechts een aanloop — de ſchilderkunst lokt en boeit zijnen zang, die op de bekrooning harer lievelingen uitloopt. Het ſlot behelst eene fraai ingekleede dankzegging enz. aan de tegenwoordigen, gelijk de korte inleiding eene aardige toeſpraak was geweest aan hen, die gewoonlijk het gebezigde ſpreekgeſtoelte betreden.

De *Voortreffelijkheid van den Mensch* enz. heeft eene ruimere ſtof. Dit dichtſtuk loopt ook, inderdaad, geleidelijker en gemakkelijker af. Zeker zullen zeer vele lezers hetzelve de voorkeur geven; ja, wij moeten het bekennen, veelal behaagde onszelven het gezigt meer, waarbij de boot den voortſnellenden ſtroom, langs bevallige kronkelingen, met matig gewoel, gewillig volgt, dan waar het zoo zeer geweldig toegaat. Allergelukkigst komt ons, inzonderheid, het denkbeeld voor, om eerst 's menſchen grootheid als beheerſcher der natuur te ſchetſen, alsof daarin zijn eigenlijke adel gelegen ware, maar terſtond met ſchaamte van dat denkbeeld terug te komen, en te zeggen: neen! *kunst*, (beſchaafd en beſchavend gevoel en genie) de geheele rei der kunſten is onze ware roem en troost. Nu krijgen poëzij, muzijk, (die in het vorige ſtuk ongelukkig moest voorbijgegaan worden, omdat deze onzigtbare zuster.... zoo geheel anders ſchoon is) en vooral ſchilderkunst, elk weer hare beurt. De laatſte natuurlijk (want het is haar feest, dat de andere twee ſlechts helpen vieren) het leste en beste. Hier weidt de Dichter inzonderheid breed uit. Uitvoerig is, onder anderen, zijne beſchrijving der ſchilderij, (liever, zijne eigene teekening) den Zondvloed voorſtellende. Alleen het ſlot doet niet al de werking, welke het kon en moest doen. Ware de gebeurtenis, naar het algemeene oordeel, eene fabel, en NOACH werkelijk een wreedaard, die de menigte willens liet omkomen, meer zou 's Dichters taal afdoen: *Neen! mor niet! laat geen' klaagtoon hooren*, enz. Voor het overige begint vanhier een zeer ſchoone overgang tot het ſlot, eene korte herhaling en zamenvatting van den lof der ſchilderkunst. Het volgende couplet zal den kunstkeurigen welligt niet geheel behagen:

Verhef haar, die, op aardlaars vlerken,
H.ar vlugt met zonnestralen dekt;
Aanschouw en loof de wonderwerken,
Door de almagt van 't penseel verwekt;
Bewonder zijn vermetel pogen,
Om, met den schrik en wraak omtogen,
Te straffen met gekunsteld wee;
Om, door een mengeling van kleuren,
De zenuwen der ziel te scheuren,
Te stormen in der driften zee.

schoon anderen het misschien voor een der schoonsten houden. De Lezer moge het aan zijn eigen oordeel, of dit aan het vers, beproeven. Wij onderstrepen niets.

De Godsdienst. Het moge eene stoute onderneming zijn, denzelven te bezingen, onze Dichter is hierin wél geslaagd. Het is waar, niet iedereen heeft hetzelfde standpunt als hij. Die den Godsdienst als eene vrucht der Openbaring beschouwt, reeds in het Paradijs met de eerste kweeking aangevangen; hij vooral, bij wien eigenlijk geen Godsdienst dan Christendom bestaat, dat onder de Joden slechts anders en meer was ingekleed, terwijl de Heidensche Godendienst loutere dwaling, verbastering, ja Duivelendienst moet genoemd worden; hij, voorzeker, zal smaak noch zin in het gedicht vinden, tenzij hij, waarlijk verlicht en verdraagzaam, zich in het standpunt van een' ander weet te verplaatsen. LOOTS houdt den Godsdienst voor eene behoefte van verstand en hart, of liever van den gansche mensch; behoefte, die zich vertoont, zoodra de beschaving den eersten, ruwen bolster der dierlijkheid heeft verbroken. Over deze behoefte, over de waarde van den Godsdienst, over deszelfs eeuwigheid, en de wijze, waarop hij zich in het gebed uit, ja ook over het nuttige, dat de mensch niet méér van God wete, dan hij dadelijk weet of weten kan, wordt zeer veel voortreffelijks, in voortreffelijke verzen, gezegd. Niet onnatuurlijk is ook de overgang vanhier tot de gedachte: hoe verschillend ook, overal dient men God waarlijk; ja, het is Zijn wil, dat dit op velerlei wijze geschiede. Dan, hoe heerlijk het beeld zij van den veelkleurigen stralenbondel, dien de Godheid uitschoot, toen Zij *licht* over de aarde en over den menschelijken geest sprak — o hoe veel waars omtrent deze

stof

ſtof ook gezegd en betoogd wordt — de Dichter wordt hier (althans velen zullen het daarvoor houden) leeraar van het *indifferentismus;* een kwade naam, die de verdraagzaamheid zelve ſomtijds in een' doodelijken reuk heeft gebragt. Bovendien komen nu bijzondere, als perſoonlijke, gevoelens en gewaarwordingen voor den dag, die tot het onderwerp niet onafſcheidelijk behooren — waar de woorden het niet zeggen, ſchijnen de beelden het aan te duiden — en dit maakt, dat elk zoo veel te minder of meer met het ſtuk opheeft, als dit een en ander meer of min met zijne eigene denkbeelden overeenſtemt. Doch, indien *einde goed alles goed* waarheid bevat, dan zal ieder wel te vreden van de lectuur ſcheiden, daar eene heerlijke Ode aan God (ſchoon in den geest des geheels) alles beſluit. Dit is, kortelijk, het berigt, dat wij omtrent dit ſtuk te geven hebben, waarin een aantal heerlijke plaatſen de leemten, die er mogen zijn, gemakkelijk bedekken. Op bl. 150 komt het kwade, door den tempeldienst geſticht, er wat onverwacht en raauw in. Op bl. 154 loopen die leêge bommen enz., naar ons gevoel, wat te zeer in 't gemeenzame. Doch, gaan wij over tot de kleine ſtukjes!

Hoe te vreden ook over de ſtukken, tot hiertoe behandeld, de volgenden herinneren ons al wederom, dat de dichter toch eigenlijk aan geene mate des tijds behoort gebonden te worden, en dat een lied, eene uitſtorting des gevoels, al wat in geestdrift geſproken wordt, uit zijnen aard kort moet zijn. Één enkele diamant van matige grootte is meer waard, dan een geheele ring, met eene menigte van kleintjes bezet.

Het *Oogstlied aan St. Jacob* is zulk een juweel. De vruchtbare zomer van 1817, na den vroegeren ongelukkigen, gaf hetzelve zijn aanzijn; en ieder juichte het toe, die het leerde kennen. De Heer EPKEMA, Rector te Middelburg, heeft het fraaije ſtuk met eene ſchoone Latijnſche vertaling vereerd, die hier nevens hetzelve gedrukt, en iederen liefhebber, van oude zoo wel als nieuwe letterkunde, gewis welkom is, als eene aangename proef, wat onze landgenoot nog in beiden vermag. Gaarne ſchreven wij een deel over; maar de keuze is bijna onmogelijk, en ook het Hollandſche aan velen bekend, het Latijn voor velen onverſtaanbaar. Ten bewijze dan liever, dat op het volmaaktſte menſchenwerk nog altijd eene vlek te vinden is, zeggen wij, dat de *koorn-*

zee, *stroomen* moetende, telkens in die medeklinkers een' geer oneffen' bodem vindt.

De *Vreugdezang over den* zelfden *Oogst van* 1817 strekt ten betooge, dat de dichtader van LOOTS rijk genoeg *is*, om een zelfde onderwerp twee malen meesterlijk te behandelen, zonder dat iemand over eenzelvigheid klage. Dit stuk, op den Schouwburg voorgelezen, is niet zoo bekend geworden, maar bezit, inderdaad, ook groote verdiensten. Het begint met een donker tafereel des voorafgaanden noods, waarop de heldere schilderij des volgenden overvloeds dan zoo veel te vrolijker afsteekt; terwijl de lof des Konings, wiens wijs beleid en zorg reeds vroeger herwaarts komen deed, wat nog elders had gebloeid, tevens wordt vermeld, en alles eindigt met de schoonste uitzigten voor Amstels korenmarkt. Wij laten een paar coupletten volgen:

Welaan, klinkt hoog, o vreugdegalmen!
O blijdschap! stroom in zangen uit!
Vermeng u met de herdersfluit,
En met het zacht geruisch der halmen:
Geen schaarschheid volgt nu d'overvloed;
Geen rund, in vette wei gevoed,
Is 't mager hier tot spijs beschoren: (*)
O neen! in d' oogst, thans opgegaan,
Is al 't geleden leed verloren,
Als 't druppeltje in den oceaan.

De hongerschreeuw der muiterbende
Verdwijnt nu voor gespeel en dans,
En 't vlechten van den bloemenkrans
Om 't span, dat steêwaarts heen zich wendde,
Dat op de vracht van d' eerstling boogt,
Het moê gebukte hoofd verhoogt,
En draaft op maat van vreugdgeschallen,
En wordt verwelkomd met zijn vracht,
Als eens de vloot, in Leydens wallen,
Die voedsel en verlossing bragt.

En

(*) Eene toespeling op de geschiedenis van PHARAO, Gen. XLI, boven vermeld.

En nu, ontplooi 't gelaat van rimpels,
O Amstelstad! juich blij te moê,
U stroomt de volle rijkdom toe,
Hij dartelt in de ontrolde wimpels,
Die, zwierende over 't ruim der zee,
Zich needrig strijken op uw reê,
En offren u den oogst der landen,
Van Belt en Weixelstroom bespoeld,
En waar in 't Noord', om donkre stranden,
De witte zeegolf schuimt en woelt.

Jammer, dat met dit al het brood nog zoo duur is, en de Amstelstad voor zichzelve, bij aanhoudendheid, zoo arm blijft, dat hare goede ingezetenen, die toch meestal geene korenkoopers zijn, haar met allerlei zware opbrengst den mond moeten openhouden!

Jeugd. Ook een schoon vers. Regt jeugdig, vol vuur en kracht. Wij kunnen bij ieder stuk niet stilstaan; maar het verdient, naar ons inzien, den naam van lierzang, wanneer men, met dien naam te mild noch te karig, inzonderheid op den geest en de vlugt let, die zich in hetzelve doen kennen.

Volkslied. Eene voortreffelijke navolging van het bekende *Wilhelmuslied.* Indien er eene muzijk bij vervaardigd ware, even zoo gelijk en ongelijk aan de oude wijs als deze woorden, even zoo overeenkomstig met de vorderingen van onzen tijd, door beide kunsten gemaakt, zekerlijk zou het met uitstekend genoegen, ja vaderlandsche stichting en zalving, zijn gehoord en gezongen.

De Vaderlijke Dwang. In een aantal coupletten vaart de Dichter hevig uit tegen zoodanige vaders, die, zonder op de keuze en het hart hunner kinderen te letten, naar willekeur liefdebanden scheuren, en huwelijksbanden voor dezelven knoopen. De man heeft gelijk, als die oude pilaarbijters het zoo erg maken; maar het is tusschenbeiden nog al eene vieze kwestie, wie eigenlijk regt heeft, en wij voor ons moeijen ons liefst niet met eens anders huisselijke zaken.

Graflied. Eene bevallige navolging van een Hoogduitsch stukje.

Grafschrift voor mijne Echtgenoote, E. HELMERS:

Hier rust ELIZABETH! te weinig nog beweend,
Al schreide ik, tot ik wierd vereend (vergaard?) met haar gebeent':

 Als

Als ega, haar gelijk, toen liefde ons mogt omstrenglen,
Daalde ik in waarde, en zij steeg tot den rang der englen.

Afscheid. Eene moedelooze bui uit 1799. Die zonen van APOL doen toch alles mooi! Dat moet een regt aangenaam huisgezin zijn, waar zelfs het geschrei en gejank en gekibbel der kleinen een bevallig concert vormt. Ach, dat ik APOLLO ware! Die knapen daar in den tuin zouden mij zoo niet hinderen.

Bemoediging. Mannentaal! Zoo hooren wij het graag uit 1798.

Eenige heel kleine stukjes, van welken dat op VONDEL's afbeeldsel, als knaap, en dat op de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* ons zeer behagen.

Bij het openbaar Examen der Blinden. Zeer schoon en treffend. Het bestaat uit een voor-, twee tusschen- en een slotzang, den kinderen zelv' in den mond gelegd.

Bij de sluiting van het Tooneel, Utile et amusant. Geestig, oorspronkelijk en bevallig!

Drie aardige verjaarverzen, van welken het laatste al vrij koddig.

Nog een paar gelegenheidsstukken; en hier herhalen wij met nadruk: het laatste al vrij koddig! Zullen wij het hekeldicht noemen? Het heeft niet het knorrige, aan dit *genre* eigen. Niet Heracliet, maar Democriet schijnt de stift gevoerd te hebben. De man geeft slechts zoo wat steken onder water, of eigenlijk onder wijn. Ziehier hetzelve, voor zoo verre het, namelijk, eene algemeene strekking heeft:

't Is eene overoude wet,
Bacchus heeft haar ingezet,
En de bolle God van 't eten,
(Nooit heb ik zijn' naam geweten)
Heeft een' eed er op gedaan,
Dat zij eeuwig zou bestaan.

Van die wet is 't hoogst gebod,
Dat bij elken keer van 't lot,
Bij elk' omzwaai van de tijden,
't Zij ze ons grieven of verblijden,
Telkens met een zee van wijn
't Nieuwe zou' bevochtigd zijn.

Al

Alle onze oude bestevaârs
Maakten, want de druif was schaarsch,
Maakten, uit des brouwers bronnen,
Van hunn' buiken ronde tonnen;
Zwelgden bier, bij brood en kaas,
Dat de fteen groeide in de blaas.

Wij, hun kroost, van aard meer fijn,
Volgen hen, maar drinken wijn;
Wij, wat of er moog' gebeuren,
Vieren feesten uit den treuren;
En, voor fteen en voor graveel,
Is de podegra ons deel.

Staat het lieve vaderland,
Door den twist, in vollen brand,
Toch, bij al het warrend woelen,
Houdt men maaltijd in den Doelen,
En ontgloeit, met elken dronk,
Feller nog de tweedragtsvonk.

Keert een held, van kling beroofd,
T'huiswaarts, met de kous op 't hoofd;
Komt hij binnen zonder fchepen,
Die zijn vijand meê ging flepen,
Wat voegt hier, tot zijn onthaal,
Beter dan een vriendenmaal?

Is het vaderland verkocht
Aan een Korfikaansch gedrogt,
Bij de leevring moet men drinken;
Feesten vieren, 't glas doen klinken:
Als het hoofd door duisling draait,
Is 't geweten ligtst gepaaid.

Erft een wettig vorst de kroon,
Feesten dartlen om zijn' troon;
Haters, die in afgunst blaken,
Danfen, dat hun knieën kraken;
Spreken, drinkend', van zijn faam,
't Hart vol van zijns vijands naam.

Al-

Alles, wat er ook mag zijn,
Gaat bij eten en bij wijn;
Zelfs het trouwen en het sterven,
En het doopen, en het erven:
Geen geloofsbelijdenis,
Zonder feest, hoe arm het is.

En zou 't wislen van het jaar,
Dat wij allen, door elkaâr,
Veertig, vijftig maal beleven,
Dan geen stof tot feestzang geven?
Kan er nieuwe zonneschijn
Zonder wijnbesprenging zijn?

Dus volbrengen wij de wet,
Door God Bacchus ingezet;
En wij durven drinkend naadren
Tot de schimmen onzer vaadren;
Maar die slokkers dronken hop,
En hunn' kindren druivensop.

Verhuislied. Ook al in luimigen, welgeslaagden trant.

Onder de nog volgenden zullen de *Huwelijksbeletselen* misschien het meest doen lagchen; terwijl het *Grafschrift te Amstelveen* ligtelijk nog tranen lokt.

Over het geheel bewonderen wij niet minder luim, geest en vrolijkheid, dan vernuft, gevoel en kracht van taal in onzen Dichter, schoon hij regts en links wel eens uit den band springt, en zijne spreuk in allen opzigte schijnt te wezen: *een kniesoor, die daarop ziet!* Wij bedanken hem voor menig genoegelijk oogenblik, — voor menige verheffing ook van onzen geest en moed, — voor veel stichting, bij slechts weinig ergernis. Indien eene wilde roos zulke geuren spreidt, (dus dachten wij dikwijls) wat mogen, wat moeten wij dan niet van hen verwachten, die, met Grieksche en Roomsche kunst gekweekt, bij den tegenwoordigen staat onzer letterkunde, als in eenen wel bewaakten, wel onderhouden' tuin kunnen tieren en bloeijen? — Doch thans niet meer. Misschien komen onze *Letteroefeningen*, bij zekere gelegenheid, nog wel op het geheele werk terug.

's Dichters even welgelijkend als welbewerkt Portret versiert het werk.

Over-

Overdenkingen, bij gelegenheid van twee maandelijksche Bedestonden, gehouden in het Zendelinggenootschap te Amsterdam, door P. CHEVALLIER. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1818. *In gr. 8vo.* 31 *Bl. f* :-8-:

De Heer CHEVALLIER betuigt in zijn kort voorberigt, dat hij deze Overdenkingen alleen op dringend verzoek zijner vrienden in het licht geeft. En wij moeten deze betuiging allezins billijken, daar het even zeker is, dat dusdanige stukken eigenlijk voor het groote publiek, buiten eenige betrekking tot de gelegenheid, niet vervaardigd worden, als wij gemakkelijk begrijpen kunnen, dat deelnemende toehoorders wenschten dezelven nog eenmaal te mogen lezen. De eerste der twee beschouwingen inzonderheid, na de mededeeling van eenen brief en berigt uit *Batavia*, dat aldaar een Hulpgenootschap was opgerigt, enz. zal waarschijnlijk groote uitwerking hebben gedaan. De Spreker betoogt inzonderheid, dat miskenning van Jezus en den Bijbel achteruitgang in ware verlichting is; dat het Christendom geenszins als eene sekte of een zamenstel van zekere begrippen moet aangemerkt worden, en dat geen naam of zaak de menschenliefde meer aanprijst. Vooral het middelste is zijn voorname punt, en hij behandelt dit met eene naïveteit, maar ook met eene volheid van overtuiging, met eene geestdrift, die moet wegslepen. Het grootste deel zijner stellingen en bewijzen geven wij gaarne toe. Maar het is ons voorgekomen, dat andere, om openbaar in druk uitgegeven te worden, wel eenige nadere bepaling of helderder toelichting, in één woord, grondiger bewerking, hadden gevorderd. Over het geheel, nogtans, ligt een waas van zachtmoedigheid, verdraagzaamheid en liefde, dat allen weldenkenden behagen moet. — Het andere stuk heeft eigenlijk twee deelen, wier eerste is eene invoering, bekendmaking en aanprijzing der herziene en vermeerderde Gezangen voor het Genootschap, het laatste eene dankbare verheffing van de voortgangen der Evangelieprediking in Zuiden en Noorden. Beide zijn fraai in hunne soort, en doen zien, hoe veel de Spreker met de geheele zaak opheeft. Niet, dat eenig Christen met de uitbreiding van ware Godsdienst en Evangeliekennis minder zou ophebben. Maar

men

men weet, dat de een mistrouwender is dan de ander ten opzigte van het *ware*, inwendige, praktikale, inderdaad zaligmakende. Wij bidden van harte, dat alle duisternis in dezen meer en meer overga tot de gelukkigste overtuiging, en hierop volgende, krachtdadige zamenwerking van alle geloovigen; ten einde de aarde waarlijk vol worde van de kennis des Heeren. Misschien ware het, ter bevordering van dit algemeene, in éénen geest en zin, wenschelijk geweest, dat in de Liederen, die ons anders, voor zoo veel hier voorkomende, wel bevallen, zoodanige eenigzins *mysterieuse* leerpunten, als de Godheid van Christus, in dat zelfde half donker gelaten werden, waarin ze de Bijbel, over het geheel, plaatst; zoodat men, hieromtrent wat meer- of minder aannemende, het gezang even hartelijk kon medezingen. — De loffelijke Schrijver vergeeft ons zeker gaarne deze kleine wenken, het zij ze hem of het Genootschap betreffen.

Leerrede, gehouden tot aanprijzing der Koepokinenting, door G. BENTHEM REDDINGIUS, *Th. Dr. en Predikant te Assen. Te Assen, bij* C. van Gorcum. 1817. *In gr. 8vo. VI, 28 Bl. f* :-8-:

Behoort de Koepokinenting tot die heerlijke uitvindingen, die, bij velen, tegenstand vinden in bijgeloovige bedenkingen — schoon de Heer REDDINGIUS, in het voorberigt, *Drenthe* ten aanzien van het tegendeel prijst; is derhalve de invloed des Leeraars tusschenbeiden noodig, om het algemeen van die verkeerde denkwijs af te brengen; en is het niet zeer gemakkelijk, over zoodanig onderwerp alzijdig, overtuigend en onderhoudend te prediken: dan verdient, om deze oorzaken, de Leerrede, waarin dit gedaan wordt, openlijke vermelding. Bij die van den Eerw. REDDINGIUS is dit het geval. 2 Kon. V: 9—14 is de tekst, en de genezing van NAÄMAN wordt in alle opzigten op de Koepokinenting toegepast. Dit is ongezocht en nadrukkelijk geschied; wordende alle bedenkingen tegen deze kunstbewerking bondig wederlegd. Wij wenschen, dat deze Leerrede vallen moge in de handen van velen, die nog met *vooroordeelen tegen het behoud van hunne kinderen* — want zoo mag men immers de ingenomenheid tegen een bewezen behoedmiddel noemen — zijn bezet.

Het zwervende Meisje, door Miss FANNY BURNEY. *IIde en IIIde of laatste Deel. Naar den tweeden Engelschen Druk. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1817—18. *In gr. 8vo. Te zamen 766 Bl. f* 6-12-:

Wij hebben het eerste deel dezes werks in het vorig jaar niet ongunstig aangemeld; echter namen wij deze twee lijvige boekdeelen niet zonder schrik in handen, en bevonden dan ook, dat deze goede wijn, waaronder dit werk door vertaler en voorredenaar gerangschikt werd, bijzonder verwaterd is. Wij hebben ons echter tot de lezing gedwongen; alhoewel het ons niet mogelijk was, dit anders dan bij tusschenpoozen te doen, daar onze nieuwsgierigheid en belangstelling niet genoegzaam gespannen blijven kon, bij het bij uitstek lang gerekt verhaal van zoo veel armhartigheid. Gedurende geheel het zware tweede deel, en nog wel honderd bladzijden van het derde, erlangen wij omtrent de hoofdpersone hoegenaamd geene opheldering; zij blijft al zwervende, vernederd en mishandeld, ja aanhoudend getrapt, en dat op eene zoo kleingeestige wijze, dat wij de mogelijkheid van zoo iets en de verachtelijke laagheid ons onmogelijk alzoo, immers zoo algemeen, kunnen voorstellen, vooral in den beschaafderen kring en stand, waarin de schrijfster goedvindt haar te laten omzwerven; en hetgeen onze deelneming in die anders beminnelijke persone van tijd tot tijd aanmerkelijk bekoelde, is hare volstrekte hardnekkige weigering tot het stellen van eenig vertrouwen in de zoodanigen, van wier opregte gezindheid en vermogen om haar te beschermen zij zelve, zoo wel als ieder lezer, moet overtuigd zijn; de geheel onbegrijpelijke terugstooting van iedere, haar op de kieschste wijze aangebodene, ondersteuning, ook dán zelfs, wanneer men die, haars ondanks, haar in de handen bragt, en de voortduring van hare vrijwillige vernedering en armoede, welke hare edelmoedige vrienden en hoogachters bitter grieven moest; terwijl zij zich zeer veel meerdere onaangenaamheid op den hals haalt, dan zij immer te vreezen had, zelfs al ware die hulp toe te schrijven geweest aan minder edelmoedige beginselen. Indien de bedoeling is, haar te dezen aanzien voor te stellen als voorbeeld van grootheid van ziel en vrouwelijke kieschheid, wordt het overdrevene gevorderd, en kan geene harer zusteren haar in soortgelijke omstandigheden volgen; en de edelmoedigste man mag nooit eener hulpelooze en achtingwaar-

dige jeugdige schoonheid eenige hulp of bijstand verleenen; want dan zou hij hare kieschheid kwetsen en haar karakter bederven. Het is toch geheel anders in de wezenlijke wereld, dan in de wereld van dezen roman; gelijk het, Gode zij dank! ook nog al eenigzins anders is bij de behandeling van eene ongelukkige. Ook kunnen wij niet zien, bij de eindelijke ontwikkeling, dat hare redenen van geheimhouding zoo dringende waren, dat zij haar geheim volstrekt aan niemand vertrouwen kon; daar zekerlijk het geval wel moeijelijk was, maar deze moeijelijkheid eenen welgekozen vertrouwde, hoedanig meer dan een zich harer zou hebben aangetrokken, van zelve tot de stiptste geheimhouding, bij het beproeven van hulpmiddelen, zou hebben gedrongen. Hoe ongelukkig het belangrijke mishandelde meisje dan ook was, en hoe veel achting wij ook hebben voor hare zedigheid, talenten en beproefde zuiverheid, zoo beschouwden wij haar reeds vóór, en ook nu nog ná de ontknooping, als een klein zottinnetje, waaraan het ons spijt dat wij zoo veel tijds verkwist hebben, als waartoe het nagaan van hare, op deze wijze verhaalde, geschiedenis ons dwong. Toen wij dan eindelijk eenige opheldering erlangden, werden wij regt boos, dat wij al wederom opgehouden werden, en het zwervend meisje nog eenen geruimen tijd moesten volgen door bergen en dalen, in bosschen, bij wilddieven en smokkelaars, en eindelijk al wederom bij het schuim der fatsoenlijke Engelsche natie; en ook het genoegen, dat wij ons hadden voorgesteld, bij de eindelijke ontknooping, door de welverdiende tentoonstelling der vele dwazen en onedelmoedigen, die de lieve meid zoo lang hadden gepijnigd, werd ons onthouden, daar de schrijfster, bij al hare langdradigheid, goedvindt, daarvan weinig of niets te berigten. Trouwens, zij had ook het geduld harer lezeren reeds genoeg gevergd!

Wij willen in het vervolg een weinig voorzigtiger zijn, en bij verzierde verhalen, in soortgelijken toon gestemd, en die men zoo lang men goedvindt rekken kan, het slot afwachten. Hadden wij dit ook nu gedaan, dan konden wij in weinige regels opgeven, wat men nu, tot zijne redelijke kosten, in drie dikke boekdeelen lezen kan, immers in zoo verre dit den lezer belangrijk was. Wij zeggen nu niets van den afloop en geheel de fictie, opdat de lezers en lezeressen, die het vervolg nemen moesten, daardoor niet gestremd worden in het éénig genot nog, dat zij hebben kunnen voor hunne weggeworpene guldens; en wij hopen, dat hunne nieuwsgierigheid meer gespannen blijven zal, dan de onze was.

Het jammert ons, dat, daar de smaak in verdichte verhalen nog zoo algemeen schijnt, dat men zich van de uitgave van een werk, als dit, voordeel belooft, men dan niet verkiest te zorgen, dat men tevens iets leerzaams geeft, voor verstand en hart eenig voedsel, of voor 't minst zoodanig kunstwerk, dat men zonder verveling lezen kan.

BOEKBESCHOUWING.

Zevende zestal Leerredenen, door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 216 *Bl. f* 1-12-:

Dit zestal wordt geopend door eene Leerrede, uitgesproken op den laatsten Zondag des jaars 1816, over Pred. IX: 10. In de inleiding ontvangen wij heilzame en gegronde wenken, aangaande de wijze, waarop wij het boek des Predikers te beschouwen hebben. Vervolgens wordt de letterlijke zin van de vermaning, in den tekst vervat, ontleed; de gedachte des doods, naar aanleiding van die vermaning, beschouwd, als eene krachtige aansporing behelzende, om den tijd des levens, tot het beantwoorden aan onze aardsche verpligtingen, vlijtig te besteden; en eindelijk, die zelfde doodsbetrachting aangetoond te zijn het gezegend middel, om niet alleen met ijver, maar ook met volkomenheid, met opgewektheid des gemoeds, en met den zuiversten zin, onzen aardschen pligt te vervullen. — In deze Leerrede wordt een keurig overzigt gegeven van de onderscheidene werkzaamheden, die wij in dit leven allen, of die sommigen onzer te volbrengen hebben, en de gedachten, die bij eenen iegelijk, ten aanzien van deze werkzaamheden, moeten ontstaan, wanneer hij aan zijnen dood denkt, treffend geschetst; gelijk wij dan ook geheel ongezocht worden bekend gemaakt met de stemming des gemoeds, die, ons moetende helpen bij het welbesteden van onzen leeftijd, uit de gedachte aan den dood geboren wordt. — De uitdrukking, bl. 16, *akker Gods*, voor *kerkhof*, (Hoogd. *Gottesacker*) is ons niet, als in onze taal gebruikelijk, bekend.

De Hoogleeraar, erkend meester in het uitputten van

den zin eener bijbelſche uitdrukking, toont zich als zoodanigen, gelijk in de eerſte Leerrede van dezen bundel, zoo ook in de tweede, over Hebr. XII: 2b. Het verheven licht wordt aangetoond, waarin Jezus door de verklaring, van Hem in den tekst gegeven, *dat Hij de ſchande veracht heeft*, wordt geplaatst; uit de geſchiedenis van zijn lijden wordt de waarheid van deze verklaring afgeleid; en ten laatſte de gezindheden aangetoond, die bij ons moeten worden opgewekt, door de bewustheid, dat Jezus om onzentwille de ſchande heeft veracht. — Wat is ſchande verachten? Wanneer mag men het? wanneer niet? Zegt het bij Jezus alleen dit, dat Hij de ſchande van den kruisdood, wel overtuigd van zijne onſchuld, niets gerekend heeft? — Ten aanzien van alle deze vragen was bepaling noodig, en ten aanzien van Jezus misvatting mogelijk, die de kracht der uitdrukking zoude ontzenuwd hebben. Voor de eene is door den Hoogleeraar gezorgd, en tegen de laatſte voorzien. — De gezindheden, die bij ons uit de bewustheid, dat Jezus om onzentwille de ſchande heeft veracht, moeten voortvloeijen, geeft VAN DER PALM op, voornamelijk te zijn: geloof in Jezus, als den Verloſſer der wereld; erkentenis der noodzakelijkheid van Jezus, als den Verloſſer der wereld; en opwekking tot gehoorzaamheid aan Jezus, als den Verloſſer der wereld. Maar deze gezindheden mengen zich in elke geloovige beſchouwing van Jezus leven en lijden, en, naar ons gevoel, vloeiden zij geenszins *voornamelijk* uit de betuiging in den tekst voort, die van eene andere zijde, vruchtbaar in bijzondere heilige gezindheden, had kunnen voorgeſteld worden. Wij behoeven niet te zeggen, dat de Hoogleeraar verband tusſchen de door hem opgegevene gezindheden en den tekst heeft aangewezen, hetgeen er wezenlijk ook is; maar het kwam ons toch voor, alsof hij, om bij het leerſtellige te blijven, eenige moeite gedaan, en het natuurlijk beloop der toepasſing aan dit doel had opgeofferd.

Wij willen den Lezer eene der plaatſen uit deze preek,

preek, die ons bijzonder trof, niet onthouden. „Maar
„ nu komt Hij (Jezus) in de magt zijner vijanden;
„ wordt door hen gebonden en voor den regterstoel
„ gesleept; wordt heftig aangeklaagd; wordt beschimpt
„ en beleedigd, dat men den verachtelijksten booswicht
„ niet erger dan Hem behandelen kan. Was het nu niet
„ de tijd, om die wonderkracht te toonen; indien Hij
„ ze waarlijk bezat? Was het nu niet de tijd, om zich
„ te handhaven in dat gezag, van welks aanmatiging
„ men Hem beschuldigde? Hij deed het niet! De Ge-
„ zant van God, van wien men zeide, dat hij stormen
„ door zijn woord deed stillen en dooden opwekte, laat
„ zich vatten, en knevelen, en slaan, en sleuren, en
„ is weerloos — gelijk de misdaad, die hare rol heeft
„ uitgespeeld! In wat licht verscheen Hij daar? Ach!
„ ontveinzen wij het niet: de bedrieger, de volksver-
„ leider, die de menigte heeft weten te begoochelen,
„ maar, nu hij voor het oog van zijnen regter staat,
„ verlaten door zijne medestanders, geene van zijne
„ kunstenarijen meer in het werk kan stellen, — is het
„ niet aldus, dat Hij zich voordoet? En Gij, heerlijke,
„ hemelsche Jezus! *deze schande hebt Gij veracht!*"

De derde Leerrede stelt, naar Joh. XXI: 15—19, voor: de herstelling van Petrus in zijne Apostolische waardigheid. Bij gelegenheid der ontvouwing van den zin des gespreks, van de wijsheid en liefde, door Jezus in hetzelve aan den dag gelegd, worden belangrijke ophelderingen medegedeeld; b. v. aangaande de waarschijnlijke stemming van Petrus, waardoor hij misschien werd aangezet, zijn visschers handwerk weder te beginnen. Doelmatig — opdat het wondervermogen van Jezus voor bespotting bewaard blijve — vonden wij ook de aanmerking, dat Jezus de visschen en het brood, die de Apostelen aan strand vonden, als een gewoon visschers strandontbijt, door den eenen of anderen kustbewoner had laten gereed maken.

Vierde Leerrede: Gods liefde en trouw. Eenvoudige tekst: Ps. XXV: 10. Heerlijke Preek! zoo wel wat aan-

gaat de aanwijzing van de eigenaardigheid en kracht van Davids woorden, als de ontvouwing van de verhevene waarheid, die er in ligt opgesloten, en de noodzakelijkheid der bepaling, die de Dichter er bijvoegt.

Uit Ps. CXIX: 105 wordt de voortreffelijkheid van de openbaring des Ouden Verbonds betoogd, in de vijfde Leerrede. Welk eene afdaling in Davids hart, ten einde uit de omstandighe en, waarin hij zich bevond, tot de noodzakelijkheid van een *woord Gods* voor hem en voor allen te besluiten! Zoo is de overgang natuurlijk tot de beschouwing van de voortreffelijkheid der openbaring des O. V., welks schriften gedeeltelijk ten tijde van David bestonden en voor hem het *woord des Heeren* waren, en tot de opwekking aan hen, die onder het N. V. leven, om de openbaring van het Oude toch ook op hoogen prijs te stellen.

De laatste Leerrede dezes bundels behandelt de opwekking van Tabitha, Hand. IX: 36—42. Wij verbeelden ons, bij de voorstelling van den Hoogleeraar, overgevoerd te zijn in de opperzale, waar het lijk van Tabitha lag; wij vinden ons verplaatst onder de armen, die hare weldadigheid verhalen, beschrijven, en haren dood betreuren. Wij hebben volstrekt geene ruimte meer voor eenige zwarigheid, al ware die al eens in ons opgekomen, zoo ras wij de betamelijkheid en gepastheid van dit wonder door VAN DER PALM hebben hooren ontvouwen. Maar wanneer wij den Hoogleeraar de twijfeling, door het ongeloof geopperd, of Tabitha wel waarlijk gestorven, of zij niet eene schijndoode was, voor geens antwoords waardig hooren verklaren, op grond dat zij, die het eind der kranke zagen naderen, enz. de zaak toch wat meer van nabij zullen geweten hebben dan wij, op zoo vele eeuwen afstands, en, hielden deze haar voor gestorven, zij dan voor onnoozel en onkundig, tegen alle rede aan, moeten gehouden worden: dan vinden wij deze verdediging tegen het ongeloof noch juist, noch de regte. Immers, volgens al wat er van bekend is, bestaat er, buiten de ver-

verrotting, nog geen volſtrekt zeker kenteeken, waaraan een waarlijk geſtorvene van eenen ſchijndoode kan onderſcheiden worden; zoodat daarom de aanwezigen — te meer, daar men in die tijden misſchien aan de mogelijkheid van eenen ſchijndood niet eens dacht — zich zeer wel hadden kunnen vergisſen, en allezins onkundig zijn, zonder daarom onnoozel te moeten heeten. Daarentegen, al wierd nu eens het uiterſte toegeſtemd, dat hier een ſchijndood had plaats gehad, zoude daarom het wonder zoo veel minder zijn? — ten minſte is tot nog toe geen ſtellig middel uitgevonden, om eenen ſchijndoode in het leven te doen terugkeeren; veel minder, dat men dit zoude vermogen te bewerkſtelligen door een woord ſprekens, en zoo verzekerd zijn van de uitwerking, dat men, gelijk Petrus, wagen zoude het opſtaan te gebieden.

Mogen de ſcharen, die zich vergasten aan de Leerredenen van dezen beroemden gewijden Redenaar, het niet laten berusten bij het met ſmaak aanhooren of lezen van dezelve, maar ook doortrokken worden met den ernst en de waarheid, die in dezelve heerscht!

Disputatio inauguralis *de altera Pauli ad Corinthios epistola, et obſervanda in illa Apostoli indole et oratione*, quam — pro gradu doctoratus — publico examini ſubmittit HERMANNUS JOANNES ROYAARDS, *Rheno-Trajectinus*. Trajecti ad Rhenum, ex officina *J. Altheer*. 8vo. maj.

De jeugdige Schrijver dezer weluitgewerkte Verhandelinge is de Zoon van den beroemden Utrechtſchen Hoogleeraar ROYAARDS. Op raad, eerst van zijnen Vader, en naderhand van andere Leermeesters, nam hij voor, om het een of ander ſtuk als eene proeve zijner akademiſche vorderingen te bewerken. Hiertoe koos hij den tweeden Brief van Paulus aan de Korinthiërs. Hij

las en herlas denzelven meermalen, ten einde geheel in des Schrijvers leeftijd en wijze van denken, van gevoelen, van zeggen in te dringen. Hij teekende terstond alles op, wat hij het meest geschikt tot opheldering des Briefs oordeelde. Voorts raadpleegde hij geene andere Uitleggers, voordat hij zichzelven, door dus te werk te gaan, eenigermate althans, voldaan had. — Dit is, voorzeker, de kortste en de gemakkelijkste weg niet, om het een of ander stuk des Bijbels te bewerken; maar het is toch de éénige ware weg voor hem, die, met genoegzame kunde en verstand begaafd, uit zijne eigene oogen zien kan en wil, en iets voor den dag wil brengen, dat allezins der moeite waardig is om het licht te zien.

Het hoofdoogmerk dezer Verhandelinge is, om het karakter van Paulus en zijne wijze van zeggen te schetsen. Hiertoe scheen een Brief zeer geschikt, waarin men zijn hart het meest gewoon is te openen; bijzonder deze tweede Brief aan de Korinthiërs, dewijl de Apostel in geen' anderen zijne gevoelens en gemoedsaandoeningen meer heeft uitgestort. Echter heeft de Heer ROYAARDS de kritiek en oordeelkunde niet ter zijde gesteld, maar overal, waar het te pas kwam, aangewend.

Behalve de Inleiding, over Korinthe en de Korinthische Christengemeente in het algemeen, is de Verhandeling zelve in drie Hoofddeelen gedeeld. Het eerste handelt over den Brief zelven, over welks aard, vorm en inhoud de gevoelens, meer dan bij eenig ander geschrift van Paulus, uiteenloopen. In deze afdeeling wordt eerst bijzonder de innerlijke gesteldheid der Korinthische kerk, ten tijde van het schrijven dezes Briefs, opgegeven; en de slotsom van al het te dien einde bijgebragte is, dat de Korinthische Christenen, schoon gedeeltelijk door sektenzucht gedreven en bedorven van zeden, echter zeer veel hadden, dat lof verdiende. — De tijd, waarin deze Brief geschreven is, wordt als waarschijnlijk opgegeven het 56ste jaar,

naar

naar de Dionyſiaanſche tijdrekening. De plaats, alwaar Paulus denzelven ſchreef, was Philippi, in Macedonië. Het oogmerk dezes Zendbriefs aan de Korinthiſche Christenen was, hunne gevoelens en zeden te verbeteren. De aandoeningen des Schrijvers waren deels die van vreugde over het goede en lofwaardige, dat hij van die Gemeente wist, deels die van droefheid over hetgeen hij in dezelve te misprijzen vond. Wat den vorm betreft, de Heer ROYAARDS houdt zich, om gewigtige redenen, aan het oude gevoelen, dat het een doorloopende Brief is, op een' en denzelfden tijd, maar met verſchillende aandoeningen, geſchreven; en, overeenkomſtig dit eenvoudig, natuurlijk en alleraannemenswaardigst denkbeeld, wordt voorts de geheele inhoud geleidelijk opgegeven.

Het tweede Hoofddeel loopt over het karakter van Paulus, hetwelk in den Brief doorſtraalt; zijnde, vastheid van grondbeginſels en oogmerken; zedigheid, met een juist gevoel zijner waardigheid gepaard; driftigheid van aard, met zachtzinnigheid en liefde jegens anderen verbonden; groote ijver, door niet minder groot verſtand beſtuurd. Ten ſlotte worden eenige aanmerkingen bijgevoegd: over de ſchoone overeenkomst en harmonie der verſchillende hoedanigheden in Paulus, uit zijn karakter te begrijpen, en die den waarlijk grooten man kenmerkten; over Gods wijsheid in het uitkiezen van zulk een' man tot verkondiger van het Evangelie, vooral onder de Korinthiërs; over de kracht van den Christelijken Godsdienst in het ontwikkelen en beſturen van dat karakter; en eindelijk over het belang der beſchouwing van hetzelve in de verklaring des Briefs.

De derde en laatſte Afdeeling handelt over den ſtijl van Paulus in dezen Brief. Na de verſchillende gevoelens hieromtrent te hebben opgegeven, wordt die ſtijl geſchetst: als eenvoudig en kunſteloos-ſchoon; als innemend en aangenaam; als deftig, levendig en verheven, en dus als natuurlijk-welſprekend.

Zie daar, Lezer, een dor geraamte, uit hetwelk gij,

 ech-

echter, genoegzaam zult kunnen opmaken, dat het geheele ſtuk, in deszelfs inrigting en zamenſtelling, den voortreffelijkſten aanleg kenmerkt, en wat men van iemand te verwachten hebbe, die, reeds in zijne jeugd en bij het einde zijner akademiſche loopbaan, den Bijbel op de gelukkigſte wijze toont te kunnen behandelen.

Disputatio inauguralis *de commutatione, quam, Conſtantino M. auctore, ſocietas ſubiit Christiana*, quam — pro gradu doctoratus — publico examini ſubmittit NICOLAUS CHRISTIANUS KIST, *Boemelio-Gelrus*. Trajecti ad Rhenum, ex officina *J. Altheer*. 8vo. maj.

Als een *pendant* op de voorgaande Verhandeling, laten wij terſtond volgen die van den Heer KIST, (Neef van den Heer ROYAARDS) die zijn ſtuk den volgenden dag aan Utrechts Hoogeſchool in het openbaar verdedigd, en, even als hij, getoond heeft, de doctorale waardigheid in de Godgeleerdheid ten volle te verdienen.

Het onderwerp is zeer verſchillend van het voorgaande, en betreft een allergewigtigst tijdſtip in de Kerkelijke Geſchiedenis: de verandering, welke de Christelijke Godsdienst ondergaan heeft door KONSTANTIJN DEN GROOTEN. Dit onderwerp wordt geſchiedkundig behandeld, dewijl, zoo als de Schrijver, in zijne Voorrede, te regt opmerkt, er een naauw en onafſcheidelijk verband beſtaat tusſchen de Kerkelijke en Algemeene Geſchiedenis; een verband, hetwelk niet moet uit het oog verloren worden.

In eene gepaste Inleiding wordt alles kort, hoofdzakelijk en zeer oordeelkundig voorgedragen, wat *en* den toeſtand des Romeinſchen rijks, *en* die der Christenen betreft, vóór KONSTANTIJN. De Verhandeling zelve loopt in drie deelen zeer natuurlijk af.

In

In het eerste deel spreekt de Schrijver over de gewigtige verandering zelve, die de Christelijke Godsdienst onderging, daar dezelve, door KONSTANTIJN DEN GROOTEN, de publieke Godsdienst des rijks werd. Hij begint met KONSTANTIJN's afkomst, opvoeding, karakter en zeden. Zoon van Keizer CONSTANTIUS zijnde, ontving KONSTANTIJN grootendeels, gelijk deze, eene militaire opvoeding; maar, in zijnen lateren leeftijd, leide hij zich op de letteren toe. Hij was rijzig van gestalte, dapper, zeer verstandig, driftig, maar tevens zachtzinnig van aard; schoon, door zijne verregaande driften, meer dan eens tot wreedheden vervoerd; doorgaans zeer menschlievend, en uitstekend matig; eindelijk, tot bijgeloof toe, godsdienstig. Voorts, van de redenen sprekende, die hem noopten, den Christelijken Godsdienst als den openbaren aan te nemen, zoekt de Heer KIST dezelve zoo wel in den toenmaligen toestand van zaken, als in de inborst, de opvoeding en de zeden des Keizers. Trouwens, zoodanig was de toestand van den Christelijken Godsdienst, dat dezelve voor de gewigtigste veranderingen volkomen rijp was geworden. Er was een tweestrijd tusschen den ouden en den nieuwen Godsdienst te wachten. De Keizer moest dezen óf onderdrukken, óf openlijk handhaven. Van het eerste werd hij door zijne inborst en door voorzigtigheid teruggehouden. Dat hij, door een wondergezigt van een kruis in den hemel en eenen daarop volgenden Goddelijken droom getroffen, den Godsdienst van Jezus zou omhelsd hebben; dit vertelsel, het eerst, zoo men wil, door den Kerkvader EUSEBIUS uit den mond van KONSTANTIJN opgeteekend, wordt, met genoegzame gronden, verworpen. Echter wordt dit, als hoogstwaarschijnlijk, aangenomen, dat het een of ander natuurverschijnsel KONSTANTIJN's verbeelding heeft gaande gemaakt, daar hij reeds in zijn hart tot den Godsdienst des Gekruisten overhelde, en tot bijgeloof zeer geneigd was. Althans, dat hij slechts in schijn en uit

flimheid den Christelijken Godsdienst beleden en voorgestaan zou hebben, zoo als fommigen beweren, dit toont de Heer KIST, op de overtuigendste wijze, niet aannemelijk te zijn. KONSTANTIJN, toch, werd door zijnen Vader, die van den Christelijken Godsdienst niet afkeerig was, en vooral door zijne godvruchtige Moeder, al vroeg met deszelfs grondbeginfelen bekend gemaakt. Door zijnen stervenden Vader nog verder tot achting en liefde voor dien Godsdienst aangespoord, nam hij voorts overal Christenen bij zich, en werd door hen meer en meer voor het Christendom ingenomen. Hier kwam bij de op handen zijnde oorlog tegen MAXENTIUS: en het voorbeeld zijns Vaders, die den God der Christenen voor zichzelven had geëerd, en die hem hierdoor gelukkiger scheen geweest te zijn, dan de overige Keizers door den dienst van vele Goden, maakte hem op dien beteren Godsdienst nog meer opmerkzaam. Zijne neiging tot denzelven werd, dus, door het bovengemelde vooronderstelde natuurverschijnsel nog meer versterkt. Schoon niet geheel los van zijne oude godsdienstige banden, zocht hij, vervolgens, de Christelijke leer meer van nabij te kennen. Zijne wandaden, waaruit blijkt, dat die leer nog geene genoegzame kracht op zijn gemoed had, bragten zelfs het hare toe, om hem dien Godsdienst dierbaar te maken, in welken alleen hij die zielerust vinden kon, die voor hem elders niet te vinden was. Voorts, dat hij eerst bij het einde zijns levens begeerde gedoopt te worden, dit moet men aan de toenmalige denkbeelden over de kracht des doops, om alle de zonden uit te wisschen, toeschrijven.

Wij hebben ons, met opzet, bij dit gedeelte wat langer opgehouden, om uit dit staaltje te doen zien, met welk een welwikkend oordeel en hoe gelukkig onze jeugdige Schrijver zijn stuk, zelfs daar de meeste moeijelijkheden waren, bearbeid heeft. — Op dat gedeelte volgt een geschiedkundig overzigt van 't geen

KON-

KONSTANTIJN gedaan heeft, om den Christelijken Godsdienst openlijk in te voeren.

Het tweede deel handelt over den invloed, welken die verandering op de Christelijke Kerk gehad heeft. Zij heeft aan dezelve rust verzorgd, haar meer doen uitbreiden, en haar meer glans en uiterlijke waardigheid bijgezet. Zij heeft alle gedeelten derzelve meer te zaamgevoegd. Zij heeft, eindelijk, een' naauwer' band gelegd tusſchen Kerk en Staat.

Het derde of laatſte deel bevat de regte wijze, om deze verandering te beoordeelen. De Christelijke Godsdienst heeft daaruit groote voordeelen bekomen, dewijl deszelfs toeſtand veilig en zeker werd. Echter heeft deze uiterlijke vrede gelegenheid van binnen gegeven tot tweeſpalt en oneenigheden, en tot meerder zedebederf. Ten ſlotte toont de Schrijver aan, dat, bijaldien die verandering niet voorgevallen ware, er treurige tijden voor de Christenen te wachten zouden geweest zijn; dat hun Godsdienst bezwaarlijk door zoo velen der voornaamſte en verlichtſte Romeinen zou zijn aangenomen geworden; dat, eindelijk, die volken, die reeds ten tijde van KONSTANTIJN het Romeinſche rijk begonnen te bedreigen en naderhand overſtroomden, zich minder genegen zouden getoond hebben om dien Godsdienst te omhelzen.

Bij deze opgave hebben wij niets te voegen, dan dat wij ook deze Verhandeling met een uitſtekend genoegen gelezen hebben. Gelukkig onze Eeuw en ons Vaderland, waarin wij reeds door Jongelingen de Kerkelijke Geſchiedenis zoo wel, als den Bijbel, zoo zien behandelen, dat onze Godsdienst op hen roem mag dragen, en zich, even als het Vaderland, het grootſte nut van hen beloven kan!

De

De ondervinding van vroegeren en lateren tijd een vaste grond van hope op den zegen des Heeren over de pogingen van het Zendelinggenootschap ter uitbreiding van het Evangelie; eene Redevoering, gehouden in de Algemeene Vergadering des Genootschaps te Rotterdam, den 17 *van Hooimaand* 1817, *door deszelfs Medebestuurder* G. VAN KOOTEN, *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* P. van Braam. 1817. *In gr.* 8*vo.* 38 *Bl. f* :-8-:

Wij geven dezer doelmatige, welbewerkte Redevoeringe gaarne den lof van menschkundig gesteld te zijn, met warmte en hartelijkheid; en zij is tevens voldoend bewijs, dat de Dordrechtsche Gemeente inderdaad door de treurige verzwakking des gezigts van dezen eenvoudig-welsprekenden, waardigen man, bij den publieken dienst althans, geene schade lijdt. Naar aanleiding van MARC. XVI: 20 wordt hier eerst aangewezen, wat de Apostelen en wat de Heer dan deed, bij de prediking zijner eerste Gezanten. De volgende tijdvakken gaat de Leeraar voorbij; dit veld was te wijd. „ Ook vrees „ ik," zegt hij, „ dat, te gelijk met het goede, zoo „ veel kwaads, zoo veel menschelijke zwakheid en „ dwaasheid, zoo veel partijzucht en boosheid aan ons „ oog zich zoude vertoonen, dat het ons berouwen „ zoude, dit alles van nieuws te hebben aan den dag „ gebragt!" Hij bepaalt zich dan tot de tegenwoordige tijden: wat deden de menschen? en hoe wrocht de Heer mede? Bij dit laatste vraagt hij: „ Ook door tee- „ kenen en wonderen?" en antwoordt: „ Ja, ook door „ teekenen en wonderen, wel niet van dezelfde soort „ als bij de eerste stichting van het Christendom, maar „ toch teekenen en wonderen van gelijke waarde!" En als zoodanige noemt hij: Europa's jongste verlossing; de Bijbelgenootschappen; het H. Verbond. „ Nog zou „ ik kunnen gewagen," gaat hij voort, „ van de af-

„ schaf-

„ schaffing des verfoeijelijken slavenhandels, sedert eeu-
„ wen de schandvlek van het Christendom, de hin-
„ derpaal van het Evangelie! Nog zou ik kunnen ver-
„ melden de vaderlijke zorg van den besten der Keize-
„ ren voor de Israëlietische Christenen! Maar het ge-
„ voel van onze harten is alreede te hoog gespannen,"
enz. Op hetzelfde voetspoor met de eerste Gezanten van Jezus blijven voortwandelen, is de welbewerkte toepassing. Onder de vele Redevoeringen, bij zoodanige gelegenheid uitgegeven, is zeker deze eene der voortreffelijkste.

Aanspraak, Redevoering en Verslag van den staat en de werkzaamheden van het Nederlandsche Bijbelgenootschap in den jare 1816, *gedaan op de Algemeene Vergadering van hetzelve in het voormalig Staats-Vlaanderen, gehouden te IJzendijke, den* 13 *Aug.* 1817. *Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1817. *In gr.* 8*vo.* 76 *Bl. f* :-12-:

De Aanspraak van den Voorzitter HENNEQUIN (*Lid der Prov. Staten van Zeeland*, enz.) prijst eenvoudig het Boek bij uitnemendheid en alzoo het Bijbelgenootschap aan, en doet de waarde gevoelen der beginselen, van welke de staatkunde der aanzienlijkste en magtigste Vorsten in ons werelddeel thans uitgaat. — De Eerw. DRESSELHUIS (Pred. te *Hoofdplaat*) stelt in zijne Redevoering het ondersteunen der Bijbelgenootschappen als *een volstrekte eisch der menschenliefde* voor, en trekt menschkundig partij van de hulpvaardige menschenliefde, zoo uitmuntend bij ligchamelijk gebrek en nood door de inwoners der streek, waarin hij sprak, hunnen natuurgenooten bewezen; betoogende dan het uitreiken van het brood des levens als eene even zeer, ja nog meer menschlievende daad. In het tweede deel lost hij eenige geopperde *bedenkingen* op, als: *het on-*

gekende wordt het meest geëerbiedigd; ligt men den fluijer op, zoo vermindert de eerbied, ja verdwijnt eindelijk geheel. De Bijbel zou *een onverstaanbaar boek* zijn. Den Bijbel in aller handen te geven, kan *nadeelig zijn voor de inwendige rust, en het ongeloof in de hand werken.* De Geschiedenis leert, *tot hoeveel oneenigheid en bloedstorting de verspreiding van het Christendom aanleiding gaf.* — Na hem gaf de Eerw. VAN BASSELAAR, Pred. te *Biervliet*, het op den titel vermeld Verslag, hetwelk vrij uitvoerig, maar echter welgesteld en belangrijk is, en; hoezeer de werkzaamheden aldaar nog in de beginselen waren, de belangstelling ook in die afdeeling van het voormalig Staats-Vlaanderen opwekken moet. — Geheel dit stukje is lezenswaardig.

Redevoering ter aanbeveling van het Bijbelgenootschap, voorafgegaan van een kort Verslag aangaande hetzelve, door J. L. NIJHOFF, *Predikant en Secretaris van het Bijbelgenootschap te Gouda. Te Gouda, bij* Verblaauw en van Bentum. 1818. *In gr. 8vo.* 40 *Bl. f* :-6-:

Het Verslag is slechts korte herinnering, en vooronderstelt de hoorders reeds genoegzaam bekend met de inrigting en haar doel; het is als voorwerk der Redevoering ingevlochten, welke JO. XVII: 3. *Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den eenigen waarachtigen God, en Jezus Christus, dien Gij gezonden hebt*, ten tekst heeft. Maar de Rede zelve doet het vernuft en den smaak van den Eerw. NIJHOFF grootelijks eer aan, en draagt allezins blijken, dat zij geput werd uit het hart. Hij gaat van de vooronderstelling uit: „ men kenne in het geheel nog geenen Bijbel, hoorde er niets van," en wekt het gevoel van *behoefte* op, dat men dan als redelijk mensch gevoelen zou; toevallig vinde men dan het oude boek, dat alles *bevredigt*; maar hoe smarte-

telijk is dan het gevoel: het is eene kunftig verdichte fabel, helaas! hoe natuurlijk dan echter de wensch, dat men zoo mogt droomen, en dien droom houden voor wezenlijkheid; hoe natuurlijk de wensch van den menfchenvriend, dat allen zoo mogten droomen! Maar nu wordt ons gezegd, en wij worden overtuigd, het is alles *waar en wezenlijk;* welk eene vreugde en welk een drang! Nog meer: men wordt overtuigd, het is nog meer, het is *Goddelijke waarheid;* (men voele den klimax) welk eene heilige verpligting nu! Bij geheel de ontwikkeling fleept de Redenaar ons mede; en, daar hij voor Christenen fprak, die ingevolge hunne belijdenis niet anders kunnen gevoelen of denken, is zijn betoog boven iedere uitzondering. Maar de Spreker vooronderftelt echter nog bedenkingen, die hij aanftipt, zoó echter, dat hij tevens op de oplosfing wenkt. Dan, hij ftemt edelmoedig toe, men kon er nog andere hebben, misfchien wel dezulke, die hij noch iemand kon oplosfen; maar hoopt, door het van hem aangevoerde hangt reeds de fchaal in evenwigt, en dan geve het verzoek, het dringend verzoek, dat hij aanwijst, van de menschheid, van vele duizenden immers, het overwigt. Roerend is eindelijk het verzoek van hemzelven, dat hij aanbindt met het bekoorlijk denkbeeld: *'t Is daarin, dat zich de Christenheid vereenigt.*

Reize door een gedeelte van Duitschland, Zwitserland, Italië en het Zuiden van Frankrijk naar Parijs. Herinneringen uit de gedenkwaardige jaren 1813, 1814 *en* 1815. *Naar het Hoogduitsch van* J. G. C. KIESEWETTER, *Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Berlijn. Iste en IIde Deel. Te Leeuwarden bij* Steenbergen van Goor. 1817. *In gr. 8vo. Te zamen* 668 *Bl. f* 6-4-:

NAAR *het Hoogduitsch.* Dit zegt zekerlijk *niet letterlijk vertaald;* maar hoe ver de overzetter van het oor-

oorfpronkelijke zij afgeweken, wordt niet gemeld. Een kort *Voorberigt van den Nederduitfchen Uitgever*, dat is van den uitgever dezer Nederduitfche navolging, bevat enkel loffpraak over het werk, welke, van zulk eene hand, al ligt gewantrouwd zou kunnen worden, en het vertier meer zou kunnen fchaden, dan bevoordeelen. Dan, na beide deze deelen gelezen te hebben, kunnen wij zeggen, dat de Heer STEENBERGEN VAN GOOR niets te veel gezegd heeft, en nemen het geheele *voorberigt* van hem over. „ Zoo ooit (dus „ luidt het) een reisverhaal belangrijk en onderhoudend „ verdient genoemd te worden, het is onbetwistbaar, „ dat van den Berlijnfchen Hoogleeraar KIESEWETTER. Het tijdvak, waarin hij zijne reis deed, was „ rijk in merkwaardige gebeurtenisfen; de landen, wel„ ken hij bezocht, waren (immers grootendeels) het „ tooneel van die gebeurtenisfen, en de betrekkingen, „ in welke hij tot vele voorname perfonen ftond, die „ in de groote *kataftrophe* van *Europa* gewigtige rol„ len fpeelden, ftelden hem in ftaat, om veel te zien „ en veel te vernemen, wat anderen reizigers welligt „ verborgen zou zijn gebleven. Eene menigte tot dus „ verre onbekende daadzaken, uit de gedenkwaardige „ jaren 1813—1815, leveren hiervan bewijzen op. „ Voorts is des Schrijvers ftijl allezins boeijende, en „ zijne wijze van zien en opmerken de echt-wijsgeerige." Wij kunnen hier bijvoegen, dat de Vertaler, of Navolger, zich uitftekend van zijnen pligt gekweten heeft, en ook zijn ftijl en taal fchoon en zuiver zijn. Voorts zijn letter en papier van de befte foort, en op de *correctie* valt fchaars iets aan te merken.

De Heer KIESEWETTER reisde van *Berlijn* naar *Baden* bij *Raftadt*, om aldaar, in het gebruik van 't warme bad, herftel eener ondermijnde gezondheid te zoeken, en, het niet vindende, vandaar naar *Genua*, om er het zeebad te beproeven. Hij vertoefde op beide plaatfen een' genoegzamen tijd, en, dankbaar voor de weldaden, hem door de Godin THETIS bewezen, ver-

verliet hij de laatstgemelde stad, en toog naar *Parijs*. Zijn verhaal is, naar den tegenwoordigen smaak, in *brieven* bevat, waarvan het eerste deel er drieëntwintig, het tweede achttien behelst. Een derde en laatste deel zal de overigen leveren.

De reis gaat van *Berlijn*, over *Wittenberg*, op *Leipzig*, en vandaar, over het slagveld van *Lutzen*, op *Naumburg*, *Eckartsberge*, *Weimar*, *Erfurt*, *Gotha*, *Eisenach*, *Fulda*, *Gelnhausen*, *Hanau*, *Frankfort*, *Darmstadt*, *Heidelberg* en *Rastadt* op *Baden*. Schoon nu vroegere reizigers ons met dezen weg en de opgenoemde plaatsen al vrij bekend gemaakt hebben, laat zich echter dit verhaal met genoegen lezen. Elk reiziger toch heeft zijne wijze van zien en opmerken, en de een meldt weder geheel andere bijzonderheden, dan de ander. Ook weten weinigen zich zoo meesterlijk van de pen te bedienen, als de Heer KIESEWETTER, of alles met zulke belangrijke aanmerkingen over personen en zaken te doorweven, als hij. Daarenboven heeft hij dit vooruit, dat hij vele bijzonderheden verhaalt, wegens hetgeen in of nabij de plaatsen, welke hij doortrekt, in de laatste jaren is voorgevallen, of hij zich van vroegeren tijd herinnert, en die niet zoo algemeen bekend zijn. Dit is inzonderheid betrekkelijk tot de berigten, welke men hier leest, wegens het beleg van *Wittenberg* en het innemen van *Leipzig*, beiden in 1813, en door den Schrijver, in het gevolg van den Graaf VAN WITTGENSTEIN, niet zonder eigen gevaar, bijgewoond, en wegens de veldslagen bij *Lutzen*, *Jena* en *Averstädt*. Ook ontmoet men hier eene menigte kleinere narigten wegens de Keizers ALEXANDER en NAPOLEON, den Koning van *Pruissen* en zijne vereeuwigde Gemalin, den Hertog van *Brunswijk*, de Generaals VAN WITTGENSTEIN en MOLLENDORFF, het Hof van *Weimar*, den beruchten DAHLBERG, FREDERIK *den Grooten*, enz. LUTHER's voormalig *Pathmos*, of het kasteel *Wartburg*, bij *Eisenach*, wordt, in den vierden brief, omstandig be-

beschreven, en, in den achtsten en negenden, ontvangt men breed berigt wegens *Baden*, deszelfs warme bronnen, den Groothertog, deszelfs bestuur, enz. en, op het slot, iets wegens NAPOLEON's geheime minnarijen.

Met den tienden brief vangt het verhaal van des Schrijvers reize naar *Genua* aan. Zij loopt, door het *Kinzingerthal*, over *Offenburg*, *Hornberg*, *Villingen*, door het *Scharzwald*, over *Donaueschingen*, op *Schafhauzen*, waar de beroemde waterval bezocht en uitmuntend beschreven wordt. Van *Schafhauzen* reist de Professor, over *Eglisau*, *Bulach* en *Klothen*, naar *Zurich*, hetwelk zijne beschrijving erlangt, — voorts vandaar, over *Klooster - Wettingen* , *Baden*, *Lenzburg*, *Morgenthal*, *Kirschberg* en *Hindelbank*, naar *Bern*, hetwelk men genoegelijk met hem doorwandelt, en vanwaar men met hem, over het slagveld, waarop, in 1476, KAREL *de Stoute* sneuvelde, en over *Peterlingen*, *Milden*, enz. naar *Vevay*, aan het *Meer van Geneve*, reist. Nu verzelt men hem verder, door het *Wallisserland*, waar men de rampzalige *Cretins* ontmoet, naar *Brieg*, aan den voet van den *Simplon*, na, onder weg, den beroemden waterval, de *Pisscvache*, bezocht te hebben. Thans trekken wij den *Simplon* met hem over, en de togt is des te aangenamer, omdat hij ons onderhoudt over hetgeen hij, bij een' vroeger' overtogt, in 1804, toen de weg nog niet voltooid was, alhier zag en ondervond; en daar hij dit verhaal met dat eener aangename ontmoeting afwisselt, en ons oplettend maakt op alles, wat wij hier zien, en er zeer gegronde aanmerkingen over maakt, is de togt inderdaad zeer vermakelijk. Nu zijn wij met hem in *Piemont*, en wel te *Domo d'Ossola;* doch, na slechts één nachtverblijf, reizen wij met hem naar *Milaan*. Welke heerlijke wegen! Wij kunnen het *Lago Maggiore* niet voorbij, zonder gevoel van leedwezen, dat hij met ons de *Borroméſche Eilanden* niet bezoeken kan; doch hij troost ons daarover, door het verhaal van zijn

bezoek van de *Isola bella* en *Isola Madre*, elf jaren vroeger; en nu zetten wij de reis met hem voort, van *Arona*, over *Sesto*, *Cafina*, enz. naar de Hertoglijke hoofdstad; terwijl hij ons den weg kort met aangename vertellingen, en wij, op de reis, vreemde ontmoetingen hebben. Hij geleidt ons door *Milaan*: wij hooren er met hem de *galante mis*; wij bezoeken er de *Domkerk*, beschouwen er het praalgraf van den *H. Borroméo*, enz. Vervolgens bezigtigen wij met hem de kapel van *Maria del morti*, het paleis van den Onderkoning, zijn zomerverblijf, de *Villa Bonaparte*, de kerk van *St. Ambrosius*, de *Ambrosiaansche Bibliotheek*, (*) het voormalig *Dominikaner Klooster*, en daarin het beroemd *Avondmaal* van LEONARDO DA VINCI, — verder de werkplaats der Heeren RAPHAËL, die dit Avondmaal in *Mosaïk* bragten, de *Universiteit*, of het paleis der wetenschappen en kunsten, met deszelfs schilderijen, de *Aréna*, welke met die van *Verona*, en met het *Colosseum* te *Rome* vergeleken wordt, en eindelijk de Schouwburgen, de Barakken en het Hospitaal. Nu trekken wij naar *Genua* op, en bezigtigen, in het doortrekken, het merkwaardige te *Pavia*. Daar wij ons te *Genua* zeer lang ophouden, hebben wij er gelegenheid, om niet alleen de stad, in hare ligging, straten, pleinen, gebouwen enz., maar ook in alles, wat zij opmerkelijks bevat, en voorts niet slechts de *Genuezen*, derzelver kleeding, huizing, omgang, gebruiken, zeden, vermaken enz., maar ook de zich daar onthoudende vreemdelingen, te leeren kennen. Wij bezoeken er de Baden, (dit spreekt van zelf) de Kerken, de Schouwburgen, het *Lyceum*, de Akademie, het *Instituut voor Doofstommen*, enz. Wij wonen er openbare feesten, begrafenissen, en den plegtigen intogt van de Koningin (van *Sardinië*) bij, en hooren en zien

(*) Hoe deze hier gezegd worde in de *zevende*, in plaats van de *zeventiende* eeuw, gesticht te zijn, laat zich moeijelijk raden; zoo het geen schrijf- of drukfeil is.

zien er dagelijks veel, hetwelk er ons verblijf veraangenaamt. Terwijl wij ons tot de afreis gereed maken, geraakt onze geleider aan het vertellen, en verhaalt ons eerst het gevaar, waarin hij zich eens bevond, toen hij, te water, (op den *Donau*) van *Regensburg* naar *Weenen* voer, en hem, op dien togt, een vreesselijke storm beliep; daarna geeft hij ons berigt van zijne reis van *Martinach*, in het *Waadland*, naar het dal van *Chamouny*, en zijn bezoek van den *Montanvert* en de *IJszee*; en eindelijk deelt hij ons het verslag mede van zijn bezoek van den *Vesuvius*, gedurende deszelfs uitbersting in den jare 1804. Overal schetst hij ons hier ontzettende natuurtooneelen, welke wij met siddering aanstaren, terwijl wij de bekwaamheid des verhalers bewonderen. Doch nu vertrekken wij met hem, over *Campo Marone* en *Novi*, naar *Alessandria*, en vandaar, over *Arona* en *Asti*, naar *Turin*, waar wij weder al het bezienswaardige bezigtigen, en den Schouwburg bezoeken. Wij vervolgen voorts onze reis, over *Rivoli* enz., naar den *Mont-Cenis*, dien wij overtrekken; en nu rijden wij, over *Aiguebelle* en *Montmeillant*, naar *Chamberi*, waar wij ons echter niet ophouden, maar ons, over *Pont de Beauvoisin* en *Bourgoin*, naar *Lion* voortspoeden. In deze oude stad, de eerste, na *Parijs*, van geheel Frankrijk, houden wij ons natuurlijk een tijdlang op. Onze leidsman verhaalt ons, wat daarin, in de laatste vijfentwintig jaren, omging, en wat zij leed in den storm der omwentelinge, waardoor het getal harer inwoners van 150,000 op 100,000 verminderde. Het spreekt van zelf, dat wij ook hier alles in oogenschouw nemen, wat voor den vreemdeling belangrijk is; doch wij haken, nu wij in *Frankrijk* zijn, zoo zeer naar *Parijs*, dat wij van *Lion* maar niets verder zeggen zullen, en onze reis vervolgen. Zij gaat over *Macon*, *Chalons sur Saone*, *Autun*, *Avallon*, *Auxerre*, *Sens* en *Charenton*; en ziet daar ons in de groote stad zelf. En wat zullen wij nu van haar zeggen? Onze geleider is in haar te huis: want hij bezoekt haar nu voor de

der-

derde maal. Men zal dus wel gelooven, dat hij weet, wat er te zien is, en ons overal rondvoert: en, schoon wij al zoo menigmaal van *Parijs* hoorden vertellen, en ons dus zeer veel geenszins vreemd is, hooren wij het echter al weder gaarne uit den mond van den man, dien wij nu verzellen, omdat (want onze Lezer zal, door ons breed verslag, toch wel niet vergeten zijn, dat wij slechts op onze kamer, in een boek, de reis mede doen) hij zoo regt slag van verhalen heeft, en ons het meeste nog al onder een ander gezigtpunt, en in eene, sedert de laatste omwenteling, veranderde gedaante, voorstelt, en het ons ook aan geen nieuws laat ontbreken. En nu, Lezers! met deze verzekering kunnen wij u ernstig nopen, om u zelf het boek aan te schaffen, en met den Schrijver door en om *Parijs* te wandelen, en er het merkwaardige op te nemen. Hij zal u eerst met eenige *herinneringen uit den slag van Belle Alliance*, en daarna met eene keurige *vergelijking van Parijs en Londen*, naar derzelver uitwendig voorkomen, bezig houden. Gij zult vervolgens met hem *het Veld van Mars* bezigtigen, dan eene groote avondwandeling met hem doen, gedenkwaardige plaatsen, en vooral de *Boulevards*, bezoeken; terwijl hij u gedurig met belangrijke verhalen zal onderhouden, en wij u zoo wel ernstige als vrolijke aandoeningen beloven. Nu zult gij met hem de Bruggen, de plaats van de *Bastille* en den kolossalen Olifant, de *Tuileriën* en de *Louvre* bezien, waarbij hij u van de Koninklijke Kasteelen te *Londen* berigt zal geven. Dan begeeft gij u met hem naar het Paleis *Luxemburg* en het Paleis *Bourbon*, en beschouwt er de Kamers, waarin het *Wetgevend Ligchaam* vergadert, welke hij met die van het *Hooger-* en *Lagerhuis* te *Londen* in vergelijking brengt. Voorts bezoekt gij met hem het Volksfeest te *St. Cloud* en den Tuin *Tivoli*, die voor *Parijs* is, wat de *Vauxhall* is voor *Londen*, en hoort, ten slotte, eene vergelijking van deze beiden, en van de openbare vermakelijkheden, zoo van het *Fransche* als *Engelsche* volk, waarbij het laatste

verre achterstaat, en waarbij geweten dient, dat de Reiziger, 's jaars te voren, ook *Londen* bezocht heeft, en dus met kennis van zaken spreekt. — Een staal van de schrijfwijze gedoogt, tot ons leedwezen, ons bestek nu niet te geven. Men wachte het, zoo mogelijk, bij de aankondiging van het laatste deel.

Bijdragen tot de Huishouding van Staat in het Koningrijk der Nederlanden, verzameld ten dienste der Staten Generaal, door GIJSBERT KAREL, *Grave* VAN HOGENDORP. *II Deelen. In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Allart. 1818. *In gr.* 8vo. 324 *en* 316 *Bl. f* 6-:-:

Een werk, voor welks uitgave het Nederlandsch publiek den Hoog Ed. Schrijver duur verpligt is, en hetwelk allen behooren te lezen, die zich eene grondige kennis wenschen te verkrijgen van de gewigtigste belangen onzes vereenigden Koningrijks. In hetzelve wordt gehandeld van den staat van 's lands schuld en finantiën, van deszelfs inkomsten en uitgaven, van deszelfs handel, scheepvaart, visscherijen, fabrijken, land- en veebouw enz., van hetgeen deszelfs belangen bevordert en benadeelt, van de verhouding tusschen deszelfs Noordelijke en Zuidelijke gewesten, van derzelver zoogenoemd verschillend belang, en den vermeenden strijd tusschen handelaars en fabrikanten, enz. enz. Men kan hieruit den rijkdom van den inhoud opmaken, welken wij nu nader zullen doen kennen, ons daarbij van alle bijzondere beoordeeling onthoudende, doch alleen in 't algemeen zeggende, dat de Heer VAN HOGENDORP blijkt moeite noch kosten ontzien te hebben, om zich van alles wél te onderrigten, en dat hij de zaken uit vele onderscheidene oogpunten beschouwt, en het hoofdzakelijke van hetgeen hij beweert, naar onze inzage, zoo volstrekt voldongen heeft, dat alleen

hoof-

hoofdigheid, belang, of onkunde en vooroordeel, van hem schijnen te kunnen verschillen. — Doch ter zake!

In het *eerste deel* ontmoeten wij eerst *Uittreksels uit eene Memorie, geschreven in April* 1816, en wel derzelver *eerste*, *derde* en *vierde* hoofdstukken; zijnde het *tweede* en *vijfde* achterwege gelaten, omdat zij geene betrekking hadden tot de huishouding van den staat. De opschriften der hier geleverde hoofdstukken zijn: *Nationale Schuld*, *Finantiën*, en *Algemeene Welvaart*.

Eerste hoofdstuk: Nationale Schuld. Deze wordt in vergelijking gebragt met die van *Engeland* en van *Noord-Amerika*, als de twee voornaamste handelstaten; en blijkt, dat de Nederlandsche schuld ruim vijf en een half per Ct. van de Engelsche bedraagt, en met die van Noord-Amerika nagenoeg gelijk staat, waaruit besloten wordt, dat de last voor ons lang niet ondragelijk is. Vervolgens worden onze nationale bezittingen met onze schuld vergeleken; en het resultaat is, dat *debet* en *credit* ten minste met elkander balanceren, en dat het aandeel der *Zuidelijke* gewesten (*Noordelijke* staat er, door eene, niet aangewezene, schrijf- of drukfout) aan de gemeen gemaakte schuld eer overtroffen wordt door derzelver aandeel aan de gemeen gemaakte bezittingen.

Derde hoofdstuk: Finantiën. Hier wordt berigt gegeven van hetgeen, in 1814, zoo in de Z. als N. gewesten, gedaan werd tot regeling der finantiën, van derzelver reeds veel verbeterden staat, toen NAPOLEON landde, van de wijze, waarop de oorlogslasten werden gevonden, zonder de nationale schuld te vermeerderen, van het *Syndicaat*, de uitbreiding der *Amortisatiekas* enz., en voorts het vooruitzigt geopend der vermindering van lasten, in 1816 begroot op *tweeentachtig millioenen*, doch welke vervolgens schenen niet boven *zeventig millioenen* gesteld te kunnen worden. Dit wordt breed beredeneerd, niet zonder gewigtige aanmerkingen tusschenbeiden, en aanwijzing, hoe

 veel

veel zwaarder de Noordelijke gewesten, in menig opzigt, belast zijn boven de Zuidelijke, en hoe noodzakelijk het is, de weelde meer te bezwaren en den geringeren ſtand te verligten. Het beſluit is: het nationaal krediet is gevestigd, en de vereeniging van alle de deelen des rijks, door gemeene baten en lasten, voltooid.

Vierde hoofdſtuk: Algemeene Welvaart. Dit hoofdſtuk vangt aan van het berigt, wat gedaan is, en verder gedaan wordt, tot het vastſtellen en organiſeren der regering, het vormen van het leger en de landmi*litie*, en het herſtellen der Marine, door welk alles ons aanzien buitenslands gerezen is. Voorts wordt gewaagd van het verbeterd openbaar onderwijs, het herſtel der algemeene nijverheid, en de middelen, reeds gebezigd en verder te bezigen, om de algemeene welvaart te bevorderen. Door deze middelen (merkt de Heer VAN HOGENDORP op) zou de algemeene nijverheid zichzelve kunnen redden, zoo haar geene ſtruikelblokken werden in den weg gelegd. Deze zijn zware belastingen, welke, helaas! onvermijdelijk zijn. Nu volgen aanmerkingen over de *directe* en *indirecte* belastingen, en de wijze van derzelver heffing, — over de *inkomende* en *uitgaande* regten, en over het, in vele opzigten, herſenſchimmige van het zoo ver getrokken verſchil van belang tusſchen de Z. en N. gewesten. Ziet hier nu het beloop van het vervolg: Zware lasten op den koophandel zijn hoogst ſchadelijk; en zoodanige lasten zijn die, welke de regten van andere volken, vooral naburigen, te boven gaan. In de Z. gewesten zijn vreemde waren zwaar belast, als zij in mededinging komen met ſoortgelijke inlandſche waren. Hetzelfde heeft ook plaats gehad in de N. gewesten; maar men is daar, door ſchade, wijs geworden, en erkent er thans algemeen de noodzakelijkheid en het nut van matige uitgaande en inkomende regten. In de Z. gewesten is men nog in de kindſche jaren der politieke oeconomie. Men ondervindt er de bittere vruchten van

van in den sluikhandel, die er het onvermijdelijk gevolg van is, en waarover men daar zelf luide klagten aanheft. Het is onmogelijk, dien sluikhandel op den duur te beletten. Engeland heeft het, met opzigt tot de Thee, onder PITT, beproefd, en is genoodzaakt geweest het op te geven. NAPOLEON heeft er den geheelen koophandel aan opgeofferd, zonder te slagen. Overigens ijvert men in Engeland nog voor het oude stelsel, waaraan men ten onregte zijnen voorspoed toeschrijft; doch men begint er thans de verkeerdheid van in te zien, tot een' vrijen handel over te hellen, en heeft reeds, op dien voet, een handelsverdrag met *Amerika* gesloten. Uitweiding over de tegenwoordige verlegenheid van *Engeland*, en het éénig redmiddel voor hetzelve, door zijn stelsel te verlaten. *Frankrijk* komt van hetzelve terug; ook *Amerika*, dat er veel door geleden heeft, en waarmede het te wenschen is, dat Nederland ook eene nadere overeenkomst zal treffen, voor beiden voordeelig. Aanmerkingen over hetzelfde stelsel, ten aanzien van *Spanje*, — van *Rusland*, waar het nooit opgang zal maken, — van *Pruissen*, waar het volstrekt met het gemeen belang strijdt, — van *Oostenrijk*, dat het verlaten moet, zoo het in zijne pogingen, tot herstel van algemeene nijverheid, slagen wil, — van *Hamburg*, dat rijk en aanzienlijk is geworden door den vrijen handel, en welks voorbeeld nuttig is geweest voor andere Duitsche staten; terwijl men reeds werkt tot de vrije vaart op den Rijn, en het *Congres te Weenen*, op aandrang van Engeland, de beginselen van zulk eene vaart heeft aangenomen. Wat verder ons eigen land betreft: In de N. gewesten is de twist tusschen koophandel en fabrijken ten einde. Om den vrede, in de Z. gewesten, voor te bereiden, wordt derzelver tegenwoordige staat overwogen, ten aanzien van den landbouw, die er verder gebragt is, dan in eenig land van Europa, — de delfstoffen, — de fabrijken, — den handel. — Braband en Vlaanderen leveren het schoonste vlas, en linnens, overal gezocht. Zij hebben geene opbeuring noodig, en verlangen slechts een vrij vertier. Henegouwen en de Maas-gewesten hebben hunne ijzermijnen, bosschen en koolgroeven, hunne ijzergieterijen, fabrijken van wapenen, messen, spijkers, gereedschappen voor den landbouw, enz. Wat zij jaarlijks leveren; aan hoe vele handen zij werk verschaffen, enz. De lakenweverijen van *Verviers*, meest uit vreem-

 de

de wol vervaardigd, en mede alom zoo getrokken, dat zij niets, dan een' vrijen handel behoeven. Katoenweverijen in Vlaanderen, door het *continenteel systema* opgekomen. Zij beroemen zich, zoo goed en goedkoop te werken, als de Engelschen; maar beklagen zich over den invoer der nog lagere Oost-Indische lijnwaden, welke zoo voordeelig zijn voor de katoendrukkerijen, die met alle vreemden wedijveren. — Hoe aanzienlijk de handel der Z. gewesten, in slechts twee jaren, reeds geworden is. Uitvoer van landvruchten, fabrijkwaren, vreemde goederen. Invoer. Hunne welvaart zal toenemen, mits de handel vrij blijve. Het schadelijke van deszelfs stremming, door eenigen uit- of invoer te verbieden, of zwaar te belasten. Dit willen echter eenige opkomende fabrijken van minder belang. Men kan haar geen gehoor geven, zonder het algemeen belang te kwetsen. Er zijn andere middelen, om ze op te beuren. Welke die zijn. Hebben zij daaraan niet genoeg, dan zijn zij nadeelig. Dit toegepast op de ijzerwerken, de katoenweverijen enz. Men ontveinst niet, dat aan sommige fabrijken, die uit het continenteel systema haar aanwezen gekregen hebben, een zelfde lot wacht, als aan de raffinaderijen uit bietwortel bejegend is. Intusschen zijn de omstandigheden en belangen der Z. gewesten, door derzelver vereeniging met de N., niet verergerd. Waren zij een afzonderlijke staat geworden, zij zouden zeker het stelsel van verbod en hooge regten hebben aangenomen, waarvan men de gevolgen voorspellen kan. Zij worden aangewezen uit het voorbeeld van Engeland, ten aanzien der wol, die, eertijds onder de beste van Europa, door het verbod van derzelver uitvoer (gelijk getoond wordt) thans zoo slecht is geworden, dat alle fijne wol van buiten komen moet. Dan, de Z. en N. gewesten maken nu te zamen één Koningrijk. Welke staatkundige huishouding is voor hetzelve de geschiktste. Dit wordt overwogen; doch wij kunnen deswege in geene opgaaf van bijzonderheden treden. Het verstaat zich van zelf, dat het antwoord geen ander zijn kan, dan dat alles berusten moet op vrijheid van handel, matige regten enz., wier noodzakelijkheid, door dit geheele hoofdstuk heen, ten krachtigste betoogd en in het helderst licht gesteld wordt. En hier hebben wij nu nog maar 148 bladzijden van het boekdeel. Thans volgen *aanteekeningen op de begrooting der staatsschulden van 1817* van schier

even-

evenveel omvang, en waarvan wij min uitvoerig kunnen spreken. Deze aanmerkingen werden geschreven in November 1816, vooral om van dienst te zijn bij de overweging der begrooting van 1818; want voor die van 1817 was de zaak reeds te ver gevorderd. Zij gaan, ten aanzien van den ONTVANG, 1. over de DIRECTE BELASTINGEN. *a.* de *grondbelasting.* *b.* het *personeel* en *mobilair*, en *deuren* en *vensters*. Deze dient verminderd te worden. *c.* de *patenten*. Zij behoorden de geringste klassen niet zoo zeer te bezwaren.

2. INDIRECTE BELASTINGEN. Over de wijze van heffing. De wetten eischen revisie. Het reglementaire. Heffing bij den oorsprong. Over abonnementen. Koffij-, thee- en tabaksgeld. Haardstedengeld. Belasting op het zout, de zeep, het buiten- en binnenlandsch gedestilleerd, de bieren, den azijn, den inlandschen wijnbouw. Registratie, Zegel en Hypotheek-regten. Regt van Succesfie. Goud- en Zilver-werken. Inkomende en uitgaande regten. Hierover wordt breed gehandeld, en inzonderheid over de vraag: moet men het fabrijkwezen voorstaan? Het antwoord is *ja.* — Kan dit geschieden zonder afbreuk van andere takken van nationale welvaart? Wederom *ja.* — Hoe kunnen alle takken, inzonderheid het fabrijkwezen, aangemoedigd worden? Door bescherming van een' vrijen handel. Weêrlegging van hetgeen daartegen wordt ingebragt. Wat sommige fabrijken bij vrijen handel winnen, in het breede opgehelderd door het voorbeeld van den scheepsbouw met alle zijne hulpfabrijken. Aanmerkingen over de voordragt van hooge regten op den handel: 1. Op de katoen. Belang van den handel daarin. De katoenfabrikeurs willen dien door hooge regten belemmerd hebben: de katoendrukkerijen, met al wat daarvan afhangt, eischen het tegendeel; ook zou vooral de gemeene man er zeer door benadeeld worden. 2. Op het ijzer. Belang van dit artikel, dat niet bezwaard kan worden, zonder alle prijzen op te jagen, en algemeene duurte te veroorzaken. Welke de gevolgen daarvan zouden zijn? — Hoe dan de fabrijken te helpen? Door premiën, die gelijk staan met de gevorderde regten. Het land kan die uitgaaf dragen, zonder iets te verliezen. Men kan er echter een regt van consumtie op de koffij voor heffen, of in 't algemeen de belastingen op het gebruik van koloniale waren voor verzwaren. — Over de heffing der regten op *in-*, *uit-* en *doorvoer*, en de dubbele administratie daar-

daarvan, — over het *onvrij territoir*, over het *transit*, de *entrepôts*, het schadelijk oponthoud van den handel, door de bepaling, dat alle inkomende en uitgaande goederen *moeten* onderzocht worden, — over het *lastgeld* en het bezwaren van vreemde schepen boven eigene, welks algemeenmaking zeer verderfelijk zijn zou. Aanmerkelijke getuigenissen van Engelsche en Fransche Schrijvers deswege.

3. DIVERSCHE BATEN. A. *Inkomsten*. Hieronder zijn ruim vijf millioenen gesteld, welke tot het *gewoon* inkomen niet gebragt kunnen worden. Dat inkomen is dus maar achtenzestig millioenen. De uitgaven behooren daar beneden te blijven. B. *Uitgaven*. Hiervan worden overwogen de *Bureau-kosten*. Die van het hoog bestuur bedragen alleen ruim drie millioenen. Deze last is voor vele vermindering vatbaar, vooral wanneer men nader bij de GRONDWET blijft, en de Ministeriën, hetgeen provinciaal, stedelijk of dorpelijk is, niet aan zich trekken, gelijk, uit gewoonte, misslag, slenter, nog al te veel onder ons plaats heeft, en uitloopt op het Fransch despotisme en het verderf van 's lands welvaart. Hier volgt een uittreksel uit de GRONDWET, VI Hoofdst. 2de Afd., *van de magt der Staten Provinciaal*; 3de Afd., *van de plaatselijke Besturen*: IX Hoofdst., *van den Waterstaat*. Hieruit blijkt, van hoe veel werks zich de Ministerieele departementen kunnen ontslaan. Voorts wordt aanwijzing van bijzonderheden gedaan, waardoor de Ministeriën van *Finantie* en *Justitie* ontlast konden worden, — over de omslagtige en noodelooze *comptabiliteit* gehandeld, en het nadeel opgemerkt voor de opvoeding van vele jonge lieden, die te vroeg op de bureaux geplaatst worden.

Onvoorziene Uitgaven. Hiervan wordt aangewezen, dat deze som doorgaans te hoog gesteld wordt, en aanzienlijken afslag toelaat.

Nationale Schuld. Over hare vermeerdering door de schuld der Z. gewesten, waarna zij geconstateerd en slechts voor vermindering vatbaar zijn zal, door de tweederlei *amortisatie*, 1. van de jaarlijksche inloting van, *plus minus*, vijf millioenen uitgestelde schuld tot werkelijke, 2. door den gedurigen inkoop van werkelijke en uitgestelde schuld, uit de fondsen daartoe aangewezen, welke vermeerderd kunnen worden, en het bezwaar van 's lands renten, met versnelden voortgang, kunnen verminderen. — Over ons aandeel in de

Rus-

Russische schuld, ten bedrage van vijfentwintig millioenen, waarvan jaarlijks anderhalf millioen wordt betaald, en die dus, in een zeker aantal jaren, afloopt. — Over de *lijfrenten*, die nog spoediger zullen ophouden tot bezwaar te strekken. — Over de Intresfen der *Cautiën*, beloopende driehonderd - en - vijfenzeventigduizend gulden, en welke, hoewel een altoosdurende post blijvende, kunnen ophouden een last te zijn. — De nationale schuld kan dus gedurig verminderen, en de amortisatiekas gestijfd worden, waardoor de fondsen moeten rijzen, en waartoe eene spoediger betaling van renten (van welke wij nu reeds genot hebben) kan medewerken.

Kosten op de heffing. Zij zijn tot hiertoe niet geheel bekend, omdat zij niet duidelijk genoeg op de begrooting gebragt zijn, zoo als nogtans behoorde. Zij kunnen wel zoo hoog loopen, dat het beter ware, de geheele heffing achterwege te laten. Op de Goud- en Zilver- werken bedraagt zij negenendertig per Ct. De kosten der heffing, die almede opgebragt moeten worden, verzwaren de lasten, welke de nijverheid drukken; waarom hier alle mogelijke zuinigheid van belang is.

Oorlog. De lasten daarvan over 1815, 1816 en 1817 hebben zevenentachtig millioenen bedragen. Er is hoop, dat de staat van oorlog, welke in Europa sedert lang de natuurlijke geweest is, eens een staat van vrede zal worden, zoo niet van nu af, ten minste na eenigen tijd. Dan zullen deze lasten verminderen. Wij zullen nog lang de zware kosten van het aanleggen van nieuwe vestingen te dragen hebben; doch ook, als deze voltooid zullen zijn, zullen gene ophouden. Zoo is het ook met het voorzien dier vestingen van het noodige gelegen.

Armenwezen. Alleen voor de Z. gewesten heeft het land hier last van, thans van te zamen honderdtien-duizend vijfhonderd gulden. In de N. provinciën zijn die kosten stedelijk. — Algemeen overzigt van de armen. Zij zijn, sedert de laatste jaren, zeer toegenomen. Nadeel daarvan voor den staat en de ingezetenen. De staat behoort, met alle inspanning van krachten, tegen dit kwaad te ijveren. De middelen daartoe zijn bevordering van nijverheid en gematigde belastingen. Aanwijzing en overweging van andere middelen, te veelvuldig, dan dat wij er bijzonder gewag van kunnen maken.

Ko-

' *Koloniën.* De begrooting daarvoor bedraagt in dit jaar (1817) nog ruim twaalf ton. In het vorig jaar was zij ruim vijfentwintig ton. Deze last zal eindelijk vervallen, en in bate veranderen. Vanwaar thans de last komt, en wat men voor de toekomst mag verwachten. Welke voordeelen de Koloniën reeds geven, door den uitvoer naar en invoer uit dezelven, door de scheepvaart, de menigte, die er naar toe trekt, en de fortuinen, die vandaar herwaarts komen. — Vooroordeelen deswege in de Z. gewesten, gevoed door de schriften van onkundigen.

Een *besluit* van nog vijftien bladzijden, waarin niet slechts het verhandelde kort aangewezen, maar hier en daar ook nog uitgebreid of nader aangedrongen wordt.

' *Drie Naschriften:* 1. wegens nadere debatten in het Engelsch Parlement over de nadeelen van het mercantile stelsel; 2. wegens de klagten in Frankrijk over het groot aantal bureaux en ambtenaren; 3. wegens den verhoogden prijs der steenkolen van de Z. provinciën, ingevolge van de hooge belasting op de Engelsche.

Eindelijk nog een aantal *Bijlagen* tot de Memorie, geschreven in April 1816, en drie *Tabellen;* alles dienende tot nadere opheldering of bevestiging.

Na dit breed verslag van het *eerste deel* des werks van den Heere VAN HOGENDORP geschreven te hebben, komt ons het *tweede deel* ter hand, van welks inhoud wij nu meenen met eene veel kortere opgaaf te kunnen volstaan, waarom wij ze hier laten volgen.

Het eerste en voornaamste stuk, hier geleverd, bestaat in Aanteekeningen op eene Reis door de Z. Nederlanden, in den zomer van 1817. Zij werden aangevangen geschreven te worden te *Gorcum*, op den 15den Julij, en vervolgens voortgezet te *Breda*, *Antwerpen*, *Gent*, *Namen*, *Luik* en *Aken*, vanwaar de laatste aanteekening gedateerd is op den 3den October. In dezelven vindt men niet alleen stedelijke berigten van de opgenoemde en andere plaatsen, door den Hoog Ed. Reiziger bezocht, zoo als *Lier*, *Brussel*, *Brugge*, *Ostende*, met hetgeen in dezelven merkwaardigs voorkomt, maar ook van hetgeen men in de ommestreken, en op den geheelen reisweg, opmerkelijks ontmoet, zoo als in het bijzonder in het *land van Waas* en het *Luiksche* en *Namensche*. De narigten betreffen niet slechts de gelegenheid der plaatsen,

ſen, — hetgeen er van gebouwen of kunst voornamelijk te zien is, — welke goede inrigtingen men hier en daar aantreft; maar veel meer, wat er het voornaam bedrijf is, welke welvaart of welk verval er plaats heeft, enz. Dan (gelijk men vooruit natuurlijk onderſtelt) men wordt hier vooral nu naauwkeurig bekend gemaakt met den tegenwoordigen ſtaat van den *handel*, de *ſcheepvaart*, de *fabrijken*, den *landbouw*, de *delfſtoffen* enz. der Z. gewesten; en dit berigt is hoogst belangrijk, daar de Heer VAN HOGENDORP alles op de plaatſen zelf onderzocht en in oogenſchouw genomen heeft. Men vindt hier voorts dezelfde en ſoortgelijke aanmerkingen, als in het eerſte deel, inzonderheid over het fabrijkwezen, belemmering van vaart en handel, hooge regten enz., alles nu nader bevestigd en aangedrongen, met uitzondering alleen van ééne bijzonderheid, betrekkelijk de inlandſche gewevene katoenen ſtoffen, waaromtrent een vroegere misſlag, door verkeerd berigt begaan, verbeterd wordt. Wijders treft men hier ook aanmerkingen aan over het armenwezen, het nadeelige van fabrijken in gevangenhuizen op te rigten, het mogelijke en nuttige van het ontginnen van heidegronden, het nut van tentoonſtellingen van de voortbrengſelen van nijverheid, enz. enz.

Op deze Aanteekeningen volgen eenige *Advijzen*, door den Heere VAN HOGENDORP uitgebragt in de Staten Generaal, Tweede Kamer, gewone Vergadering 1817. Wij kunnen er alleen de volgende opgaaf van doen: 1. Advijs op den Levantſchen handel; 2. op den Theehandel; 3. op de finantieele wetten voor het jaar 1818; 4. op de begrooting van 1818; 5. op veranderingen in de wet van 3 Oct. 1816. (Dit raakt het verhoogen van het regt van tranſit, en van den uit- of invoer van vreemd blik, brandhout, huiden en vellen, kanten, koper, ijzer en zout); 6. op de IJslandſche visſcherij; 7. op de Haringvisſcherij; 8. op het onderhoud van Vondelingen; en 9. op eenige veranderingen, voorgeſlagen in de indirecte belastingen. — Het behoeft niet gemeld te worden, dat alles hier denzelfden geest ademt, als het vorige. Men erkent overal den verlichten en ſchranderen Staatsman en den ijverigen Patriot, die, hetgeen hij meent 's Lands en 's Volks belangen te eiſchen, rondelijk voordraagt en met klemmende redenen aandringt. Leve de waardige Man! hebbe hij den dank der geheele Natie, gelijk wij hem

den

den onzen wijden! en fmake hij eenmaal het genoegen, van zijne beginfelen daar, waar het van het meeste belang is, te zien zegepralen! — . Tot flot dient een Register van hoofdzaken, in beide deelen voorkomende.

Redevoeringen, betreffende Fraaije Letteren en Kunst; door N. SWART. *Te Amfterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo.* 156 *Bladz. f* 1-16-:

Het is niet alleen de poëzij, die thans bij ons eene zeldzame hoogte bereikt heeft. Ook in de welfprekendheid kan *Nederland* tegenwoordig roemen op mannen, die deszelfs taal in prozaftijl tot eene hoogte hebben opgevoerd, welke de Eeuw van HOOFT ten minfte evenaart. Wien behaagt niet de keurige netheid van SIEGENBEEK? Wien treft niet de fierlijke rijkdom van STUART, de zinrijke beknoptheid van BROES, de kracht van SCHELTEMA, de vloeijende voordragt van SCHRANT? Wien roert niet de echte toon des harten, in de edele taal van VAN DER ROEST? Wien fleept de kiesche, bevallige, en bij de hoogfte kunst toch eenvoudig-natuurlijke en algemeen verftaanbare VAN DER PALM niet weg? Gefchied- en kanfelftijl hebben dus modellen te vertoonen. Maar zou de bondige ftijl der wijsgeerte, toegepast op de kunften, zich daartoe welligt minder leenen? Is hij misfchien niet zoo gefchikt, om de fieraden der welfprekendheid te ontvangen? Wij zullen deze vraag niet met *neen* kunnen beantwoorden, wanneer wij deze Redevoeringen van den Eerw. SWART gelezen hebben. Kracht en nieuwheid van denkbeelden, oorfpronkelijk kunstgevoel, paren zich hier aan een zeldzaam gebied over de taal, waarvan de Redenaar alle de fchatten kent, en grootendeels in zijne magt heeft. *Poëzij* en *fchilderkunst* zijn de twee hoofdvoorwerpen van behandeling in deze zeven Redevoeringen, waarvan flechts twee aan eene befchouwing van *het gebruik en misbruik der Romans* en aan *de waarde en onwaarde van letterkundigen Roem* zijn toegewijd. De *poëzij* zelve wordt eerst in haar wezen, oorfprong, doel en vrucht befchouwd; dan de *dichter* in zijnen aanleg en de vereischten tot zijne vorming; eindelijk het verband tusfchen de *eigenlijke poëzij* en *die van het penfeel*. Dit maakt den overgang tot twee andere Redevoe-

voeringen over de schilder- en teekenkunst, wier eene haar als hoogstbelangrijk voor het beschaafd onderwijs, de andere haar edelst doel en voorwerp — den mensch — beschouwt en prijst. Men zal van ons geen dor geraamte dezer onderscheidene Redevoeringen verwachten, waarvan de behandeling, hoe rijk ook aan denkbeelden, die denkbeelden alleen in de behoorlijke orde en zamenvoeging kan voorstellen. Ons gevoelen, echter, omtrent die stukken, verwacht de Lezer misschien. En dan moeten wij vooreerst den Heere SWART onze hulde toebrengen voor de vele nieuwe, oorspronkelijke en treffende gedachten, die vooral in een zoo tallooze malen behandeld onderwerp eene dubbele verdienste hebben; voor den hoogen toon, daarin aangeheven, zonder immer, als ICARUS, ter aarde neêr te dalen; voor de schilderachtige en dichterlijke uitdrukkingen, die dán, zoo immer, te pas komen, wanneer men van poëzij en schilderkunst spreekt; voor het warme gevoel, dat zijne stukken doorgloeit; voor den veelomvattenden blik, waarmede hij het veld van beide schoone kunsten, zoo wel als dat van den Roman, dat grensgewest tusschen Dichtkunst en Geschiedenis, overziet (eene verdienste, te grooter, daar de Schrijver betuigt, bl. 98, de taal van het penseel noch te spreken, noch zelfs volkomen te verstaan, veelmin te willen beoordeelen); en eindelijk voor zijne grondige kennis onzer taal, die hem vele min gebezigde, hoewel zeer goede, zuivere en nog niet geheel verouderde woorden en spreekwijzen doet bezigen. — Wij moeten, echter, ook de gebreken niet verzwijgen. Somtijds heeft de Redenaar de bloemen, in plaats van ze voorzigtig met de hand te strooijen, bij geheele korven uitgestort; en het schijnt, dat eenigen zijner vrienden hem dit gebrek, strijdig met zijn' verklaarden afkeer tegen *poëtisch proza*, zelf hebben doen opmerken. (Zie de Iste Aanmerking achter de Iste Redevoering, op bl. 20.) Ten andere mist de stijl die bevallige losheid en natuurlijkheid, waarmede een VAN DER PALM zoo kan tooveren. Men ontdekt daarin moeijelijke zamenstellingen en volzinnen; misschien een gevolg der poging, om den stijl altijd op *dezelfde hoogte* te houden; en hier en daar eenige duisterheid. Ook zijn ons de sisfende tweede naamvallen, gelijk *des Gemeenebests*, op bl. 2, altijd ondragelijk voorgekomen. Naarmate onkundige vreemdelingen onze taal meer van hardheid beschuldigen, naar

die mate dienen wij ons meer te bevlijtigen, haar zacht en vloeijende te vertoonen. Er zijn echter zoo vele ware verdiensten in de voordragt van den Heer SWART, er is zoo veel kracht, er zijn zoo vele levensfappen in den grond van zijnen stijl, dat het denzelven, om geheel voortreffelijk te zijn, slechts aan het besnoeijen eeniger welige takken ontbreekt.

Wij zeiden zoo aanstonds, dat wij deze Redevoeringen niet zouden ontleden. Om echter een gewigtig deel van de verdiensten des Redenaars, de *ordonnantie* of schikking, te kunnen beoordeelen, zal het noodig zijn, den loop der gedachten, althans in ééne Redevoering, kortelijk op te geven. Eerst hadden wij die over de Romans, gewis eene der schoonste, best gedachte en welsprekendst voorgestelde, daartoe uitgekozen; daar dezelve echter meer geregeld afloopt, aan den eenen kant de groote voordeelen aanwijzende, bewerkt door de ineensmelting van Poëzij en Geschiedenis in den goeden Roman, het dagelijksch leven, als tooneel der voorstelling, de dichterlijke regtvaardigheid, op het slot, bij den gemeenzamen toon der Geschiedenis, en eindelijk de school van menschkunde, daarin geopend; en aan de andere zijde het verleidelijke om alleen vermaakshalve te lezen, het geringschatten daardoor van minder aangename, maar vaster, voedzamer en gezonder spijze, en daardoor het overladen, soms onherstelbaar bederven, der maag, — zoo willen wij, om de *kunst* van den Heer SWART meer of min te doen uitkomen, liever *de poëzij van het penseel* kiezen, waarin, naar ons gevoel, de uitnemendste schikking en de verrassendste wendingen heerschen.

Het oog heeft eene taal, gelijk het oor. Om het orgaan der snel vervliegende, niet verre hoorbare, spraak te vereeuwigen, moest men eerst ruwe gedenkstukken, daarna afbeeldingen, voorts beelden, en eindelijk letterschrift hebben. Doch dit, slechts een middel ter uitdrukking van *afgetrokkene* denkbeelden, bereikte ook nog het doel niet: men moest op zijne schreden terugkeeren; de ruwere, vervolgens beschaafdere afbeelding moest de *individus* voorstellen. Dit was dus de ware taal der oogen; maar slechts hunne gewone taal, hun *proza*. Ook deze taal, echter, heeft, gelijk de hoorbare spraak en hare zigtbare kopij, eene *poëzij*. De *werktuigelijke* schilder bootst de Natuur slaafsch en letterlijk

na;

na; de *dichterlijke* kiest uit haren ruimen voorraad, wat hem meest behaagt en aandoet; en dit is niet hetgeen de *profane* menigte schoon, heerlijk, schitterend noemt, paleizen, prachtige steden, rijke korenvelden in 't zonnelicht; maar bouwvallen, rotsen, wouden, beroerde oceanen, des nachts door de maan beschenen. Niet zin- maar hartsgenot treft den schilder van genie; en ziedaar dus de eerste bron der poëzij, ook van het penseel, het *gevoel*, hetwelk tevens *sterk* en *fijn* moet wezen. Wij kunnen ons niet weêrhouden, hier de volgende plaats uit te schrijven: „o Eigenschap, niet min belangrijk „voorwaar, dan de andere! Het is in dezer voege, dat de „zon licht en warmte tevens spreidt, om de aarde te zalii„gen. Ja, Zonnegod en God der Kunst meteen! men heeft „u naar waarheid geschilderd. Kracht verkondigt uw ges„sche zamenstel, daar gij den *Python* velt. Ziel omzweeft „uwen geheelen schedel, welks verheven' vorm geen sterve„ling ooit bereikte. Voorwaar, gelukkige verdichting, die „den Zonnegod tot den God der Kunsten schiep! Wie schil„dert als hij, wanneer hij in het oosten rijst, wanneer zijn „gloed duizend schakeringen aan den hemel vormt, duizend „mengelingen der schoonste kleuren over de aarde werpt; „en licht en schaduw een geheel vormen, dat ons ons zelve „in eene onbepaalde verrukking verliezen doet?" — Doch het is niet genoeg, dat het gevoel ons in de Natuur slechts de enkele schoone gedeelten aanwijze: eene andere eigenschap moet die weten te verbinden, aan te vullen, en zoo uit verstrooide partijen een schoon geheel te vormen. Dit is de *verbeelding*, die den dichterlijken schilder zoo wel als den dichter behoort te bezielen. Nu heft hij zich, op hare wieken, al hooger en hooger; zweeft over het ruime veld der Geschiedenis; ziet en doet Aartsvaders, helden, staatslieden en alle groote mannen handelen en leven op het doek. En nog verder rijst zijne vlugt; de goddelijke *Phantasie* ontvoert hem geheel aan de werkelijke wereld, tot hij, in het Rijk der *Idealen*, de echte vormen van het verhevene en schoone aanschouwt, en, weêr op aarde neêrgedaald, die in zijnen APOLLO, zijnen HERCULES, zijne CHRISTUSbeelden en MADONNA's ten toon stelt. — Zoo wij ons niet bedriegen, is hier de opklimming uitnemend volgehouden.

Ook uit andere Redevoeringen hadden wij reeds fraaije plaatsen ter overneminge aangestipt; maar zij waren te talrijk

voor ons bestek; en wij moeten dus den Lezer dit boekske zelve aanbevelen, waarin hij veel voor zijn kunstgevoel, zijnen smaak en zijn verstand zal vinden. Het doet ons leed, dat de bekwame Schrijver zich, terstond in het begin der Voorrede, de woorden heeft laten ontvallen: „ Indien wij, „ als ter verantwoording der uitgave, ons eigen gevoelen „ over deze stukken mogen zeggen; zoo meenen wij, dat „ zij, het eene meer het andere min, naar inhoud en vorm, „ vrij wat voortreffelijks bezitten; zonder nogtans, als ge- „ heel beschouwd, onder de voortreffelijke voortbrengselen „ van onzen tijd te kunnen gerangschikt worden." Dit spijt ons; niet alsof wij den Heer SWART van trotschheid *verdenken*, maar omdat de aanvang dezer zinsnede bij velen, die hem niet kennen, zoo iets zou kunnen doen vermoeden. Het is, hiervan zijn wij zeker, slechts eene overmaat van *naïve* vertrouwelijkheid met zijne Lezers, die wij echter van onvoorzigtigheid niet willen vrijpleiten, maar die een echte trotschaard niet zou gebezigd hebben.

Gedichten van D. H. TEN KATE VAN LOO. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* R. J. Berntrop. 1818. *In gr. 8vo.* 171 *Bl. f* 3-:-:

Wij konden ons bij het doorbladeren van dezen bundel, en het lezen van sommige stukken in denzelven, van meerdere of mindere uitgebreidheid, maar niet regt bepalen, wat wij aangaande deze dichtstukken berigten moesten. Nu herinnerden wij ons, dat wij het voorberigt hadden over het hoofd gezien; en daa vonden wij dan nu: dat deze stukken *kunstvoortbrengsels* zijn, echter maar *eenvoudige kunstvoortbrengsels*; dat de Dichter smeekt, hem toch vooral niet te vergelijken met onze tegenwoordige echt-vaderlandsche Barden, als daar zijn een nu wijlen HELMERS, een BILDERDIJK, enz.; dat het dezen Dichter geenszins om eenigen *wierook der vleijerij* te doen is; dat hij hier een *eenvoudig bloemtuiltje*, met hoe vele *dorre blaadjes* dan ook ontsierd, zijne waarde en kunstlievende landgenooten aanbiedt, als een blijk zijner hoogachting; dat deze bundel des Dichters *eersteling*, en echter ook *geen eersteling* is, daar sommige hier voorkomende stukjes werkelijk *eerstelingen* zijn, alhoewel hij reeds bekend is door een vroeger dichtstuk: *De Gardes d'Honneur*, het-

het werk geene geheel ongunstige beoordeeling heeft mogen verwerven; dat hij door geene afzonderlijke *studie*, maar alleen door *natuur* en *gevoel*, tot *Dichter* (indien hij zich dezen eerbiedwaardigen naam mag toeëigenen) gevormd is, enz. En echter bestempelt hij zelf deze vruchten van zijn *dichterlijk genie* met den naam van *kunstvoortbrengsels!* — Doch deze is niet de éénige onbestaanbaarheid, welke wij in de voorrede opmerkten. Immers, na zoo vele, waarlijk niet overbodige, verontschuldigingen, besluit de Heer TEN KATE VAN LOO, zeer nederig, met den lezer, ten aanzien van de eerstelingen in dezen bundel, en van zijne *Gardes d'Honneur*, te verzoeken, zich te herinneren aan een gezegde van den uitmuntenden Dichter, Mr. R. FEITH; „Het eerste Produkt van „een Genie is een meesterstuk — door duizend gebreken „ontsierd, door eene gebrekkige taal ondersteund, ech„ter een meesterstuk; de ware Kunstregter ziet uit elken „regel de Goddelijke vonken van Génie voortspringen en „tintelen, en hij is verzekerd, dat het overige, zeer ligt ver„krijgbare, ras volgen zal." Dit merkwaardig slot gaf ons dan alzoo den maatstaf in handen, naar welken wij de *Produkten van* dit *Genie*, voor zoo verre het *eerstelingen*, dat is *meesterstukken*, zijn, hadden te beoordeelen. Wij begaven ons derhalve op nieuw aan het lezen; en, geenszins gezind, om de duizend gebreken, waarvan de Heer FEITH gewaagde, angstvallig op te zoeken, zetteden wij onze oogen wijd open, om de *Goddelijke vonken* op te vangen, welke uit elken regel moesten *voortspringen* en *tintelen*. Het haperde gewis niet aan de opening onzer oogen, dat dezelve er niet insprongen; maar denkelijk daaraan, dat wij de oogen van den *waren Kunstregter* niet bezitten; — of het moest zijn, dat deze vonken hier alleen sprongen in des Dichters verbeelding, of wel niet hoog genoeg sprongen, of al te hoog, of ook wel te klein waren, om eenige merkbare aandoening te verwekken. Althans, zonder den Dichter te *vleijen*, kunnen wij niet zeggen, dat wij er *vele* vernomen hebben. Zekere gemakkelijkheid in de versificatie, die wij hier opmerkten, durven wij toch geen genie noemen, ja niet eens eene gave, daar dezelve door oefening verkrijgbaar is.

AAN MIJNE LIER.

O neen! geen eigenwaan
Doet mij aan FEBUS *hier, te trotsch, de vingren slaan.*

 (Het

(Het is niet duidelijk, of de Dichter de lier van PHEBUS gebruikte, omdat hij dit zonder trotschheid wel vermogt te doen, dan of het de lier van PHEBUS niet is, waarop hij hier speelt, omdat hij zich niet bevoegd acht, die van den God in handen te nemen.)

Den Parnas ben ik nooit volkomen *opgestegen;*

(Echter tot op zekere hoogte, niet waar?)

Nooit schoot op mij een straal van 't koestrend zonnevuur;

(Dat is ongelukkig! De dichtlust, zoo die vuur noodig had, is dan bij de kagchel uitgebroeid.)

De Hoefbron is mij vreemd, 'k heb niets ten baat verkregen,
Dan de Natuur.

(Eene kleinigheid! *Poëta nascitur, non fit.*)

Gevoel, gewijd gevoel!
Slechts U, slechts u alleen, was mijn onwraakbaar doel;

(Dit verstaan wij niet. Moet dit *u* ook in *gij* veranderd worden? Maar wat zegt het dan? Was het één'g doel van den Dichter, gevoel te verwekken? bij zichzelf dan, of bij anderen? en welk gevoel?)

Het leerde aan mijne ziel dien edlen zanglust geven,

(Dus had de Dichter dit gevoel reeds, eer hij zanglust had; en echter bedoelde hij, hetzelve te wekken door zijne stukken; bij anderen derhalve. Zoo moet het wel zijn, want hij had het reeds; immers, zoo vervolgt hij:)

Daardoor heb ik, o Lier! U in mijn hand geklemd;
Daardoor heb ik zoo vaak, door geestdrift aangedreven,
Een' toon gestemd.

O speeltuig, mij zoo waard!
Speel altoos met gevoel, op deze omnevelde aard;

(Natuurlijk! Daar nooit een straal van het koesterend zonnevuur op den Dichter schoot, is de dag voor hem altijd beneveld.)

Dee

Dan zult 'ge zaalig hart een' zoeten maatklank hooren;
Laat God en 't Vaderland, laat Rede, Pligt en Deugd
U, als het hoogste doel, verrukken en bekoren,
Met englenvreugd!

(Dat is wat anders te zeggen! Het speeltuig heeft een ander, en wij zouden zeggen een eenigzins beter, doel, dan de Dichter.)

Ligt zult gij dan op de aard,
Wanneer uw zuivre toon zich met mijn zangen paart,

(Bij dien *zuiveren* toon dachten wij weder, dat het toch de lier van PHEBUS wel kon zijn.)

Een' edel' sterveling aan uwe klanken boeijen;
O mogt uw zacht gespeel, door 't teêrst gevoel geleid,
Voor altijd zijne ziel voor 't schoon der deugd doen gloeijen;
Wat zaligheid!

Dan zou de Godheid zelv',
Die haren troon verheft ver boven 't stargewelf,

(Eene andere Godheid dan PHEBUS, die maar op den Parnas zit.)

Met blijdschap, o mijn Lier! naar onze lieêren hooren;
Dan zal, eenvoudig schoon, uw lieflijk maatgeluid,
Op d'adem van den wind, door 't ruim des hemels boren,
Door niets gestuit.

Mijn Lier! speel immer voort!

(Dan wordt het tweede deel van dezen bundel nog het laatste niet.)

Speel, door het rein gevoel der ware deugd gespoord!
Blijf steeds mijn vreugd, mijn heil, mijn wellust in dit leven;
En, zoo mijn matte geest zich van zijn' stofklomp scheidt,

(Dat wel mogelijk is, bij zoo veel zangdrift.)

Klink met de Serafs dan, die om Gods zetel zweven,
In de eeuwigheid!

Het is mogelijk, dat uit elken regel van dit brommend liedeken Goddelijke vonken gesprongen zijn, misschien wel

te snel en buiten ons gezigt; wij gunnen dezelve den waren Kunstregter, en kunnen niet zeggen, dat dit eerste stukje ons bijzonder heeft uitgelokt. Maar in de *Romance* zal dezes Dichters kracht zijn; want *dat gedeelte der Poëzij behaagde* hem *altijd bij uitnemendheid, omdat de Dichter zijne verbeeldingskracht daarin zoo geheel den vrijen teugel kan laten vieren, terwijl hij tevens het hartstogtelijke met het nuttige, en het belangrijke met het aangename weet te vereenigen.* — Pas dan op uwe oogen, lezer! hier *moeten* vonken springen.

Zien wij, welk eene mate van *verbeeldingskracht, hartstogtelijkheid, nuttigheid, belangrijkheid* en *aangenaamheid* onze Dichter in zijne *Romancen* heeft weten te vereenigen. — Wij vinden *vier* zoodanige stukjes. De eerste is eene *vaderlandsche*; dat zegt: een vaderlandsch jongeling, tot *Garde d'Honneur* door BUONAPARTE geprest, dicht die op vreemden grond.

Een jonge man, uit Nederland,
Gedwongen om te strijden,
Ten dienst van een' heerschzuchtig' vorst,
Die volk bij volk deed lijden;

Hij kwam in dit aanvallig oord,

(Reeds in twee coupletten, en ook in het voorberigt, beschreven.)

Waar schoonheid zich vertoonde,
En waar, op berg- en heuveltop,
Een zachte stilte woonde.

Maar hij genoot van die schoonheid niet veel; want hij was tot *Garde d'Honneur* geprest, en *voelde door den pijl der smart zijn jeugdig hart doorboren.*

Het werd al mooi laat, want alles scheen in rust;

Alleen de vleermuis, vlug van wiek,
Ging nog in 't ronde spoken.

De jongeling wilde nu naar zijn kwartier,

Maar hoorde, op ééns, iets zuchten,
't Was of het uit een' grafkuil kwam;
Hij wist niet wat te duchten.

Zijn

Zijn ziel, nogtans, vol deugd en moed,
(Ja, die behooren er toe, als de vleêrmuizen zoo vliegen!)
Kon door geen' schrik vervaren;
Hij voelde 't Nederlandsche bloed
Nog vloeijen door zijne aâren.

En gelukkig, dat hij niet bang werd; want nu verscheen hem de geest van een' *Franschman*, in zijn leven gehuwd geweest met eene Nederlandsche Gravin, en voorspelde hem, na zoo wat beklag, dat Nederland nog eens weer vrij zou worden.

De jongman was verbaasd, stond stil,
En dacht: „mij dunkt, ik droomde!"
En ging toen naar het dal terug,
Maar beefde niet, noch schroomde.

En die toespraak had goed effect; want:]

„Ik ga," sprak hij, „met vreugd ten dood,
„Mijn Land! gij wordt gewroken!
„De waarheid opende het graf,
„En heeft die taal gesproken!"

Deze *Romance*, buiten des Dichters voorkennis reeds vroeger, maar met eenige fouten (hetgeen te bejammeren was!) gedrukt, ontvangen wij hier nu, met alle de vonken van het dichterlijk genie.

De spelonk, *in Duitschlands overoud gebied*, geeft het verhaal van *eene droeve weeklagt, die, in vroeger' tijd, van allen kant, daar klonk*; welke weeklagt veroorzaakt werd door den geest eener *jonge maagd*, aldaar door een' schijnheiligen monnik verkracht, ten gevolge van *een' lust, vervloekt in Gods gebod.*

Maar de Almagt, met haar leed begaan,
Riep 't zieltje voor zijn' troon;
Terwijl hij 't vreugde en zegen gaf:
Maar ongehoorde vloek of straf
Was 's maagdenschenders' loon.

Bij al de vreugde en zegen kon het zieltje echter niet rusten, maar verscheen als *dreigend spookfel:*

„ *O ſnoode roover mijner eer!*"
(Dus ſprak haar geest hem aan)

en de weeklagt in de ſpelonk hield niet op, gelijk zij hem dit ook voorſpeld had, voordat dit *kloosterſticht*,

Door 's krijgsmans ijzren oorlogsvuist,
Tot puin of ſteſhoop was vergruisd,

en *hij daaronder lag!* Quod factum.

WILLEM EN BETJE is wat vrolijker. Die kinderen hadden zin in elkander, en kregen elkander. De tante van BETJE had er eerst wel veel tegen, en had een' rijken Heer VAN GROM voor haar nichtje aan de hand.

„ *Ach, lieve tante! laat mij blijven,*
„ *Zoo als ik ben;*
„ *Laat af van op uw nicht te kijven,*
„ DAAR ZIJ NIET KEN."

Nogtans vrouw GRIET *ging voort met keffen,*
GELIJK EEN TEEF.

(Welk eene *verbeeldingskracht!*)

„ *Jou nufje!*" *(ſprak zij)* „ *'k zal u leeren,*
„ *Gij hebt geen' wil!*
„ *Gij zult voldoen aan mijn begeeren,*
„ HOUD DUS U STIL!"

(Hoe *hartstogtelijk!*)

„ *Zoo moet ik dan* (roept WILLEM uit) *mijn* BETJE *derven,*
„ *Wat droevig lot!*
„ *Zoo zal ik nooit het heil verwerven*
„ *Van 't echtgenot!*" (Ei, ei!)

Maar hij heeft een huismiddeltje.

„ *Wat middel toch, ei, doe 't mij weten!*"
Vroeg BETJE *thans:*
„ *Hoe! wordt het plan omver geſmeten,*
„ *Diens ouden mans?*"

„ *Zoo*

„ *Zoo gij,*" *hier greep hij* BETJES *handen,*
„ *Mij waarlijk mint,*
„ *Breng aan de min dan offeranden —*"

(Hoe *nuttig!* — voor de jeugd?)

En

— *peinzend sprak zij:* „ *lieve jongen!*
„ *'t Is alles best.*"

Evenwel voegt BETJE er nog bij: „ *Wat zullen toch de menschen zeggen? 'k Krijg nooit mijne eer weêrom!*" Eindelijk gaan toch de jonge lui met elkander aan den haal, en een goede JAN-oom van WILLEM hielp het paartje; terwijl Heer VAN GROM zichzelven troost met de bedenking:

„ *Was ik haar man,*
„ *Zij deed mij zeker horens dragen;*
„ *Br! — 'k ijs er van.*"

Ieder herinnert zich hier ongetwijfeld een zeer bekend en naïf stukje, waarvan dit, als 't ware, eene verongelukte kopij mag heeten.

HANS HUGO sluit van de *Romancen* het hek. Misschien vinden wij de *belangrijkheid* en *aangenaamheid*, welke wij in de vorigen niet konden ontdekken, in deze laatste *Romance* vereenigd. Laat ons zien! — Een Ridder, die vol moed naar het veld was gesneld,

— *joeg den vijand op 't brieschende ros,*
Door het bosch,
Met eene onbekoelbare woede;
Hij tartte de moordzucht van 't bloedig gevecht;
En ras was de strijd tot zijn voordeel beslecht,
De vijand bezweek in zijn bloede.

Hij was er toch moede van, en *legde zich neder tot slapen* in zijn slot *met zijn ros.*

Maar naauw was de helft ten einde gebragt
Van den nacht,
Wanneer een geraas zich liet hooren;
De Ridder ontwaakte door 't krakend geluid,
Sprong daadlijk en haastig zijn legerstee uit,
Om 't meerder geraas op te sporen.

Hij

Hij dacht zeker, dat er weer wat aan de hand was; maar het was wel wat anders! *Een gedaante als vrouw trad hem voor door de deur*, de gedaante van een mooi meisje, dat op zijn bed ging liggen. *Hij tuurt en gluurt, en ziet zich aan 't rustbed gekomen;* maar, toen hij hare gunst vroeg, voldeed zij *zijner smeekingen niet*, maar stond op,

— wandelde langzaam de kamer weêr uit,
En liet onzen Ridder zichzelven ten buit;
Dit maakte zijn hartstogt nog wreeder.

„ *Gaat, roept mij den slotvoogd, hij kome terstond!*"
SPRAK ZIJN MOND.

(Zijn mond? o Ja! De lezer mogt anders eens denken, dat de barsche Ridder met eenig ander ligchaamsdeel had gesproken. Maar neen; hij deed het, even als andere menschen, *met zijn' mond.*)

Bij dit onderzoek 's morgens bleek het de dochter des slotvoogds geweest te zijn.

„ *Mijn dochter, (dus sprak hij) dikbloedig van aard,*
„ *Maar mij waard',*
„ *Wordt 's nachts wel eens wandlend vernomen;*
„ *Het schijnt dat zij waakt, maar zij slaapt wel ter deeg,*
„ *En is nu welligt,* ZOO ALS ZE EERTIJDS WEL PLEEG,
Deez' nacht in uw kamer gekomen."

Hij wachtte den nacht weêr, met vurig verlangst,
Naar de ontvangst
Van 't meisje, dat hem kon behagen;
Doch, geen meisje verscheen, toen de nacht reeds ontvlood,
Waarom onze jonker bij zichzelven besloot,
Om haar zijne hand op te dragen.

(Het *metrum* doet hier even misselijke buitensprongen als die lieve dikbloedige maagd!)

Om kort te gaan, de Ridder neemt haar ter vrouwe, waaraan hij, dunkt ons, maar wél deed, want

Het was nu een meisje, zoo schoon als de dag,
Dat hij zag.

En wij —

Wij wenschen den dapperen Ridder veel pret
In zijn bed.

De lezer ziet, dat wij *ook* dichterlijk genie bezitten! —

Maar

Maar doen wij den Dichter wel regt, dat wij niet liever van zijne andere stukken, *Feest-, Triomfzangen, Afscheids-, Welkomstgroeten*, of soortgelijke, ter proeve overnamen? Wij gelooven ja; want hij zelf fixeerde onze aandacht op zijne *Romancen*. Wij laten dus alle de overige eerstelingen van dit dichterlijk Genie in het volle bezit van hun kenmerkend schoon, en wenschen den lezer heil en vermaak.

Belangrijke Verhalen van A. LAFONTAINE, F. KIND, A. F. E. LANGBEIN *en anderen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* Ten Brink en De Vries. 1818. *In gr. 8vo.* 336 *Bl. f* 2-18 :

Deze Verhalen zijn in ons oog van zeer onderscheidene waarde; dan, nu aldus bijeengevoegd, mogen zij elkander voorthelpen.

1. DE DOCHTER, van LAFONTAINE, zal wederom algemeen voldoen, en heeft meer dan ééne roerende schoonheid. Wreed gescheidene en gelukkig hereenigde gelieven, echte broederliefde en trouw, edelmoedige en dankbaar vergoldene vriendschap, en ongedwongene gelukkige ontknooping naar aller wensch, maken de lezing van dit verhaal, dat bij ieder deelneming wekt, tot eene aangename uitspanning.

2. BOEK, ZWAARD EN HAMER, van FREDERIK KIND, lazen wij mede nog al met genoegen. De titel geeft de nalatenschap eens vaders op, met welke ieder der zonen fortuin maakte. *Alle drie deze erfmakingen*, bleek aan het slot, *waren even hoog te achten, en geen van drieën behoorde zich boven de anderen te verheffen.* Hoe vol onwaarschijnlijks, is deze geschiedenis vrij onderhoudend, en kweekt edelmoedige beginselen.

3. DE BESLISSENDE DAG, van A. F. E. LANGBEIN, is eene geschiedenis van eenen rijken, gierigen, mismaakten, bejaarden vrijer, die zich hoogst bespottelijk aanstelt, en van de tante van het meisje, dat hij huwen wil, en eenen neef, leelijk betrokken wordt. Ons is alles hier te zeer overdreven, dan dat wij het koddige regt vermakelijk konden vinden.

4. POLYDOR VAN CARAVAGIO, van THEODOOR HELL, is eene voor ons al te akelige geschiedenis. Vroege liefde, zware vervolging, teleurgestelde en weder hernieuwde hoop, en het allertreurigst einde.

5. EER-

5. EERLIJK DUURT HET LANGST, van DE LA MOTTE FOUQUÉ. Vol onwaarschijnlijks; echter onderhoudend, en niet onleerzaam. De edelmoedige jongeling offert alles op, loopt het grootst gevaar, maar kreeg aan het eind het heerlijkst loon.

6. DE NIEUWE PENELOPE, van WILLEM BLUMENHAGEN. Hoe toch alles zoo loopen, en zich aan het eind gelukkig schikken kan! Deze nieuwe Penelope is hier de éénige belangrijke persone niet. Wij wenschen den dapperen en edelen Heer *van Leuen*, met zijne *trouwe vrouw* en zijn *krulharig zoontje*, op zijn *nieuw wit slot*, op de *hoogte aan de zee*, lang nog regt goede dagen; en zoo ook den *zanger* GUIDO met zijn *wonderschoon wijfje*, op hun landgoed. Beiden hebben het verdiend.

7. HET ARDENNENWOUD, van LOUISE BRACHMAN, verdient een prijsje. In dat woud vond eene lieve weduwe haren getrouwen minnaar, het voorwerp harer eerste liefde, dien zij voor dood had gehouden, en die daar nu kwijnde in eenzaamheid, omdat hij haar trouweloos hield. Zij vond hem, dien zij niet zocht, als bij toeval en met moeite. Maar nu volgde spoedig de opheldering en het geluk.

8. DE NEMESIS, van dezelfde. Een jongman, die enkel voor de pret een' braven jongen bij een lief meisje den voet ligtte, en alleen uit de grap om haar vrijde, kreeg loon naar verdienste, want deze stoofde hem bij de rijke Gravin, op wie hij gerekend had, in goeden ernst de elfde kool.

Deze verzameling kunnen wij alzoo, als eene onschadelijke en over 't geheel niet onbehagelijke lecture, wel aanprijzen.

Kort Overzigt van de Geschiedenis der Kerk, bijzonder voor eenigzins geoefende Leerlingen, die verlangen hunne Christelijke Belijdenis af te leggen; door J. W. C TENCKINCK, *Gereformeerd Predikant te Zaandam (Oostzijde). Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In kl. 8vo. 60 Bl. f* :-6-:

Wij prijzen het doel van den Eerw. TENCKINCK met dit geschrift, en geven gaarne aan hetzelve, over het geheel, onzen lof. Wij erkennen ook gereedelijk, dat een

kort

Kort overzigt niet anders, dan oppervlakkig, zijn kan, en ſlechts voorname gebeurteniſſen kan aanſtippen. Maar, naar ons oordeel, behoort het toch, in zoo ver, volledig te zijn, dat het geene hoofdpunten onaangeroerd laat, of al te vlugtig overſpringt. Ook moet het, als *Kerkgeſchiedenis*, van de *wereldlijke* niets meer behelzen, dan tot den ſchakel der gebeurteniſſen volſtrekt behoort, en of op de kerk van invloed, of het gevolg van haren toeſtand was. Dit nu is, wat de *Christelijke* kerkgeſchiedenis betreft, hier over het geheel vrij wel in acht genomen; maar de vroegere is, in dit opzigt, gebrekkig. Deze moest, uit haren aard, ten minſte tot op MOZES toe, geſchiedenis van den Godsdienst zijn; doch daarvan wordt niets gerept, en van MOZES tot op CHRISTUS is zij veel meer wereldlijke, dan kerkelijke geſchiedenis. In eene nadere uitgaaf zou dit kunnen worden verholpen, door het noodig berigt wegens de vroegere bedeelingen van den Godsdienst en de Goddelijke openbaringen, en wegens het licht, door de Profeten tot verbetering der Joodſche vooroordeelen aangebragt, enz. Bij zulke gelegenheid konden ook, hier en daar, vraag en antwoord wat gevalliger op elkander pasſend gemaakt worden, door niet dezelfde woorden te herhalen, zoo als, op bl. 40, het antwoord van vr. 4 en vr. 5, en, op bl. 57, het antwoord van vr. 9 en vr. 10.

Προπαιδεύματα of eerſte Onderwijs in de Griekſche Taal. Door C. ENKLAAR, *Conrector der Latijnſche Scholen te Nijmegen. Te Nijmegen, bij* de Wed. J. C. Vieweg en Zoon. *In gr. 8vo.* 170 *Bl. f* 1-10-:

Het is niet noodig, dat wij herhalen, hetgeen wij bij de aanmelding van eene Griekſche Spraakkunst voor de ſcholen, door Mr. DORN SEIFFEN, gezegd hebben, (*Letteroeff.* 1816. No. IX. bl. 401.) ten aanzien van het nuttige, dat het onderwijs in de oude talen met het Grieksch beginne, en het heilzame alzoo van zoodanige onderwijsboeken, in het Hollandsch geſchreven, als ons door gezegden Heer gegeven was, en ook nu door den Heer ENKLAAR gegeven wordt. Het tegenwoordig leerboek vooronderſtelt volſtrekt gee-

geene kennis nog van die algemeene taalgronden, welke men door vroeger onderwijs in het Latijn verkrijgen moet; en de kundige ENKLAAR verkiest bij zijn onderwijs in de conjugatiën eene tafelswijze voorstelling, die zee van voorbeelden verm dende, welke in vroegere leerboeken natuurlijk den leerling moesten afschrikken, en heeft eindelijk bij de formering der tijden eenvoudig en geleidelijk de analogie in het oog gehouden. Hij heeft dit boek minder voor het van bui en leeren geschikt, maar wil, dat het door den meester met de leerlingen gelezen en herlezen worde, en daarover dan worde gesproken; waarbij het gemakkelijk wordt, het een en ander in het geheugen te prenten, en, is het noodig, van buiten te leeren. Om herhalingen voor te komen, is dit *eerste* onderwijs in geene meerdere leesboekjes gesplitst, maar aan het oordeel van iederen onderwijzer overgelaten, wat voor eene eerste, tweede of derde lezing dienstigst is. Wij verwachten voor meergevorderden een tweede schoolboek, tot hetwelk dan ook, gelijk de Schrijver te regt zegt, het onderrigt in de dialekten behoort. Bij dit eerste onderwijs herinnert de Heer ENKLAAR aan den *Methodus admirabilis* van CATTIER, of het *Gazophylacium Graecorum*, hetgeen hier den onderwijzer van veel nut kan zijn, gelijk wij over 't geheel dit schoolboek der aandacht van alle onderwijzers in de Grieksche taal ernstig aanbevelen; welke aanbeveling zekerlijk krachtig aangebonden wordt door den in de voorrede betuigden dank aan de Heeren VAN LENNEP en TEN BRINK, die den Schrijver eene en andere aanmerking vriendelijk mededeelden, waardoor hij deze en gene onnaauwkeurigheid in zijn opstel nog vóór de uitgave kon verbeteren.

Het Palais Royal, of de gerijfelijke Meisjes, enz. enz. Een Werk dat zediger is als men denkt. De Vader zal de lezing van hetzelve aan zijnen Zoon toestaan. Te Z. Boemel, bij J. Noman. 1818. *In kl.* 8*vo.* 110 *Bl. f* :-18-:

Dat zullen er dan ook Vaders naar zijn! — *Fransche* wijze, *Fransche* eere. Bij den *Hollander* een bordeelboekje, dat, ook voor den wellusteling, niets aanlokkends heeft, en niet „zediger," maar oneindig *morsiger* is „als (dan) men denkt." — Foei den schrijver of vertaler, foei den drukker, die zulk tuig in de wereld schopt!

BOEKBESCHOUWING.

De tegenwoordige staat der Grieksche Kerk in Rusland, of kort begrip van de Christelijke Godgeleerdheid, door PLATOW, *wijlen Metropolitaan van Moscow. Uit de Slavonische in de Engelsche taal overgezet. Met eene Inleiding over de kerkelijke inrigtingen in Rusland, en een Aanhangsel, betreffende den oorsprong en de verschillende sekten der Russische Dissenters, door* R. PINKERTON. *Uit het Engelsch vertaald. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1817. *In gr. 8vo. f* 3-:-:

De tweede hoofdafdeeling der Christenkerk, bekend onder den naam van *Oostersche* of *Grieksche* Christenen, en welke, zoo men ook de *Dissenters* en de *Monophysiten* daaronder rekent, omtrent 53 (en in *Rusland* alleen ruim 33) millioenen menschen bedraagt, is in hare leer en kerkgebruiken in *Europa* over 't algemeen nog weinig bekend. De Reizigers, die hare omslagtige plegtigheden door onkundige Priesters zien verrigten, geven ons daarvan een zeer ongunstig denkbeeld. Zou het echter billijk zijn, b. v., de leer en eerdienst der Hervormden uit het jammerlijk gezang (*Si Dis placet*) en het somtijds niet minder jammerlijk gepreek op menig afgelegen dorp te beoordeelen? En hebben de Reizigers, die den *Griekschen* Godsdienst zoo ongunstig beoordeelen, wel immer gelegenheid gehad, hoogere Geestelijken dier Kerke, b. v. van den berg *Athos*, van *Moscow* of *Petersburg*, te spreken of te hooren? Recensent althans bekent openhartig, dat bij hem het vooroordeel tegen de *Grieksch-Russische* Kerk, 't welk hij aan de bijna overeenstemmende getuigenissen van zoo vele Reizigers te danken had, al zeer diep zat, en dat hij nog dikwijls, onder de lezing van

 het

het voor hem liggende werk, zichzelven afvroeg: Maar hoe komt dit toch met de dierlijke domheid der *Pope's* overeen? Dit is immers bijbelsch, Christelijk, uitnemend! Zou ook de Vertaler, PINKERTON, de Kerk, die hij wilde doen kennen, en waarin hij zeker vele vrienden telt, een weinig opschikken, een weinig *anglistren?* — Maar deze verdenking moest verdwijnen door de verzekering diens Vertalers, (welken wij alle reden hebben voor een' gemoedelijk' en waarheidlievend' man te houden) dat hij *alle pogingen aangewend heeft, om de denkbeelden van het oorspronkelijke getrouwelijk over te brengen, en niet zelden de kieschheid aan de duidelijkheid heeft opgeofferd.* Toen verwonderde zich Recensent, dat hij niet eerder aan het groote *Privilegie* der Reizigers gedacht had; en dat zij hiervan zelfs een zeer matig gebruik gemaakt hadden, door namelijk niet voor de hand weg te *liegen*, maar slechts van de Godsdienstleeraars en het uiterlijk kleed tot het inwendige der leer te besluiten.

Wij ontvangen dan hier een echt, *officieel* verslag van de leerstellingen, die de *Grieksch-Russische* Kerk voor de hare erkent, uit de pen van eenen harer voornaamste Kerkvoogden, den *Metropolitaan* (omtrent zoo veel als Aartsbisschop) van *Moscow*, die dit werk in 1765 uitgaf, in den beginne dus der Regering van CATHARINA DE II. Welke vorderingen zal dan verlichting en bijbelkennis wel onder de lange Regering dezer werkzame Vorstin, en vooral onder die van haren Kleinzoon, den grooten ALEXANDER, hebben gemaakt; van hem, die Christen is in den edelsten zin van het woord, en reeds zoo veel voor het Christendom in zijn Rijk heeft gedaan! Waarlijk, dit gaf ons een zeer bemoedigend vooruitzigt; want de geest van dezen grooten Katechismus van PLATOW is op de meeste plaatsen reeds zoo zuiver Christelijk, zoo volmaakt bijbelsch, dat de Protestant dien met kleine verandering den zijnen zou kunnen maken. Het trof ons vooral, zoo veel *algemeen*, zoo weinig *bijzonder* of sekten-

Chris-

Christendom, en bijna geheel geene *controverse* te vinden. Van dit stokpaardje der oude Katechismusschrijvers maakt zich deze in éëns af, (bl. 214, 215) door het verschil der Roomsche, Luthersche en Hervormde Kerken met de zijne kortelijk aan te wijzen. (Het spreekt van zelve, dat wij de verdediging des Christendoms tegen het ongeloof, die hier dikwijls voorkomt, geene *controverse* noemen.) — Doch laten wij den Lezer een meer geregeld denkbeeld van dit merkwaardige boek geven.

Na een vlugtig overzigt van de Geschiedenis der *Grieksche* Kerk in *Rusland*, geeft ons de *Inleiding* des Vertalers een denkbeeld, vooreerst van de scholen of *Seminariën* voor zonen der Geestelijken, haren snellen aanwas (sedert 1764 van 6000 tot 26,000 leerlingen), herhaalde verdubbeling van bezolding (sedert 1764 van 38,000 tot 362,000 roebels), maar gebrek aan boeken; spreekt dan van de *Russische* Geestelijkheid zelve, verdeeld in *geordenden*, of *Kloostergeestelijken*, die niet trouwen mogen, en *wereldlijke* Priesters, die trouwen moeten, doch slechts éëns. Tot de eerstgenoemden behooren de hoogere rangen van Bisschop, Aartsbisschop en *Metropolitaan*, te zamen *Arcaires* genoemd. De Geestelijkheid is vrij van belastingen. De Schrijver leidt ons vervolgens rond in een *Grieksch* kerkgebouw, en wijst ons in den langdurigen openbaren Godsdienst, door de ongemeene uitgebreidheid der *Liturgie* veroorzaakt, de reden van het schielijk spreken des Priesters aan. Voorts wordt nog gehandeld over de *Grieksche* monniken (allen van de *Basilius*-orde), over de hoogste waardigheid in de Kerk, thans aan de *Heilige Wetgevende Synode* toebetrouwd. In eene belangrijke Noot (bl. 39) vindt men eene opgave der *bevolking* en *bevolkbaarheid* van *Rusland*; vier-en-veertig millioenen de eerste, en zeshonderd de tweede. Welk een Rijk!

De *Christelijke Godgeleerdheid* zelve is niet, op de gewone wijze, in vragen en antwoorden verdeeld, maar doorloopend onderwijs, met eenige weinige vragen,

 als

als titels voor sommige hoofdstukken. Dit onderwijs is zeer goed en geleidelijk, door eene gepaste aanhaling van bijbelplaatsen. De korte inhoud van ieder hoofdstuk volgt achter de vraag of het opschrift. Het eerste deel bevat den zoogenaamden Natuurlijken Godsdienst, ter voorbereiding tot het Evangelie, namelijk door het besef onzer *schuld* en *ellende*, als gevallene en bedorvene zondaars, die ons doet uitzien naar *verlossing*. (Men ziet, dat dit ook de gang van een zeer bekend Protestantsch leerboekje is, welke ook in het volgende met dien van PLATOW's boek eene treffende overeenkomst heeft.) De mensch dus, buiten staat zichzelven te redden, moet uitzien naar middelen, om gered te worden. Deze vindt men in het *Evangelie*, en hiermede opent zich dan het tweede deel, geheelenal over JEZUS CHRISTUS, de leer der verlossing, en het geloof, met de verborgenheden, handelende. Vooraf gaat een betoog, dat de H. Schriften het woord van God zijn, (uit voorzeggingen, heiligheid der geboden, en wonderen.) JEZUS CHRISTUS is de geheele kracht en inhoud der H. Schrift. Doch de Kerk, naar Hem genoemd, kan in drie toestanden beschouwd worden, waarvan ADAM, MOZES en de Heiland zelf de uitstekende punten zijn. Hierop wordt de Geloofsbelijdenis der Apostelen, met de bijvoegingen der *Niceesche* Kerkvergadering, omstandig doorgeloopen, en daarbij nog al tamelijk lang bij de *kerk* vertoefd. Zeer opmerkelijk zijn de woorden op bl. 221, 222. „ CHRISTUS alléén is het hoofd van dit be„stuur en dezen dienst der Kerk, dewijl, gelijk Hij „de grondlegger en stichter zijner Kerk is, Hij zoo „ook derzelver éénig, onafhankelijk regeerder is, „die haar, door zijn woord en zijnen geest, onzigt„baar regeert. Gevolgelijk kan de Kerk, in zaken, „die het wezen des geloofs betreffen, niemand, dan „alleen Hem en het duidelijk getuigenis van Gods „woord, eerbiedigen en gehoorzamen.” Bij zulke grondbeginselen is eene vereeniging der Oostersche Kerk met

de

de Protestanten zeer mogelijk, en ook wenschelijk. — In het punt der verdienstelijkheid van goede werken en der regtvaardiging is de *Grieksche* Kerk het ééns met het Protestantsche gevoelen, en verwerpt althans geheel het overwerken voor den schat der Kerke, waardoor de Heiligen nog al een aardig kapitaaltje moeten hebben overgewonnen, 't welk in de *aflaten* rijkelijke interessen geeft. Men loopt nog hoog met die veelal onchristelijke Sanhedrins, onder den naam van *Kerkvergaderingen* somtijds zoo bloedig bekend. De verborgenheden (*Sacramenten*) beslaan de laatste plaats in dit deel; doop en avondmaal zijn *de twee voornaamste en uitstekende;* vormsel en boete behooren aan alle Christenen; maar ordening, het huwelijk en de heilige olie zijn niet voor allen verbindend, (bl. 231.) Bij deze vijf laatste plegtigheden geeft de Eerw. Vertaler onder den tekst vrij belangrijke ophelderingen. Het avondmaal wordt in beide gedaanten, door indooping van het brood in den drinkbeker, uitgereikt, ook aan kinderen, zoodra zij gedoopt zijn. „ Ik weet niet," zegt de opsteller, bl. 240, „ wat de bijgeloovige Paus, in „ den geduchten dag des oordeels, ter verantwoording „ zal kunnen zeggen, dat hij, lijnregt strijdig met het „ bevel des Heeren, den drinkbeker des avondmaals „ den leeken onthouden, en hun het avondmaal alleen „ in ongezuurde ouwels uitgereikt heeft." De *Grieksche* Kerk gelooft de *Transsubstantiatie*, die, volgens den Vertaler, in de middeleeuwen daarin is binnengeslopen. Het heilige oliesel wordt meer in den geest van Apostel JACOBUS bediend, (Jac. V: 14, 15.) dan in de *Roomsche* Kerk; schoon men bekennen moet, dat deze plegtigheid, na het ophouden van het wondervermogen der eerste Kerk, geheel niet meer te pas komt. Voorts wordt nog, hoewel kortelijk, van de *overleveringen* gesproken; en hier is zekerlijk, door eene onbegrijpelijke menigte, veelal ijdele plegtigheden, de nachtzijde der *Grieksche* Kerk, die echter meest in 't oog valt, en haar dus ook wezenlijk bij velen, die

 niet

niet tot haren geest doordrongen, in een ongunstig licht heeft moeten stellen. Het tot nu toe afgehandelde beschouwen de *Russische* Godgeleerden, als behoorende tot het *geloof*; de opstanding der dooden en het eeuwige leven betrekken zij tot de *hope*, en de wet tot de *liefde*. De wet der tien Geboden is dus het laatste gedeelte van dit leerboek; en onder die wet wordt, volgens den ouden leertrant, de geheele zedekunde gebragt, die hier vrij volledig, en zelfs in kleine bijzonderheden, wordt voorgesteld. Dus wordt b. v. (bl. 347), bij de uitlegging van het negende Gebod, de listige kwaadsprekendheid, die een' ander' wil schijnen te prijzen, ontmaskerd. Korenwoekeraars en dagdieven worden zonder genade in de *Cathegorie* der *dieven* geplaatst, (bl. 338, 341, 342.) De liefde des Naasten wordt deels tot het vijfde, deels tot het zesde Gebod betrokken; het eerste althans is vrij onnatuurlijk, daar onze Naasten toch onze Ouders niet zijn. Omtrent het tweede Gebod, over den beeldendienst handelende, tracht de Aartsbisschop wel *het gebruik* der schilderijen, (niet standbeelden) welke de *Grieksche* Kerk in hare tempelgebouwen duldt en ter vereering doet plaatsen, te verdedigen; maar is tevens zeer bedacht, om voor alle bijgeloof en afgodische vereering te waarschuwen; ook wordt er (bl. 302) wel degelijk een groot onderscheid gemaakt tusschen de vereering van de schilderij des Zaligmakers en die der Heiligen, terwijl men er bijvoegt: „ Niettegenstaande alles, wat „ er gezegd is, kan deze wettige en heilige vereering „ van de schilderijen tot de gruwelijkste zonde van Afgoderij overslaan, wanneer iemand hoopt op, of al „ zijnen eerbied bepaalt tot de heilige schilderijen, en „ op hare stoffelijke zelfstandigheid vertrouwt." — Het leerboek wordt besloten met het onderwijs wegens het gebed; zijnde eene korte *paraphrase* van het Gebed des Heeren.

Met wezenlijk genoegen zal men dus in dezen, zoo 't schijnt algemeen in *Rusland* ingevoerden, Katechismus

mus zien, dat de hoogere Geestelijkheid niet alleen gezonde begrippen van het ware Christendom heeft, maar die ook, benevens een' waarachtig Christelijken geest, onder hare leeken zoekt te verspreiden. Wanneer men door de schors der plegtigheden, die op zichzelve niets beteekent, heenziet, zoo ontwaart men hier met genoegen, en blijde hoop in de toekomst, een Christendom zoo zuiver, als LUTHER en ZWINGLI in hunnen tijd immer geleerd hebben. Geen tot in de diepste Hel verdoemen van andersdenkenden, geene *sories* van *Trentsche Anathema's*; maar de leer der verzoening, des geloofs, der deugd, en der noodzakelijkheid van Gods ondersteunende genade, veelal met de eigene woorden der H. S. voorgesteld. Geen dagelijksch misoffer; hiervan schijnt de *Grieksche* Kerk niets te weten, schoon de Priester dagelijks het avondmaal gebruikt. Geen verbod van het lezen der H. S. in de moedertaal (schoon het vreemd is, dat de *Rusfen* hunnen Bijbel nog alleen in de verouderde *Slavonische*, en niet in de nieuwere *Russische* taal kunnen lezen); geen *despotismus* der Kerk, of van één kerkelijk Opperhoofd; geen winstgevend vagevuur; geene bekeering door vuur en zwaard. Integendeel worden alle deze punten als dwalingen des Pausdoms opgenoemd, en stellig afgekeurd, even zoo wel als de *Consubstantiatie* der *Lutherschen*, en de *Predestinatie* der navolgers van KALVIJN, (bl. 215.) Wij mogen ook, uit hetgeen ons het *aanhangsel* wegens de onderscheidene sekten der *Dissenters* in de *Russische* Kerk leert, vrijelijk stellen, dat die Kerk in de Kerk zelve allengskens hervormd wordt, daar de stipte aanhangers van het oude (in de vijftiende Eeuw eene Joodschgezinde partij, die de wet van MOZES wilde onderhouden hebben; in de zeventiende de tegenstanders van de noodzakelijke zuivering der kerkboeken van tallooze schrijffouten) zich van het ligchaam der *Russische* Kerke hebben afgescheiden; de eerste, voorheen onder den naam van *Strigolniks*, thans *Selesnevtschini*; de tweede, in vele verschillende par-

 tij-

tijen gesmaldeeld, onder den naam van *Raskolniks*, of scheurmakers. Hier was dus de loop der gebeurtenissen vlak omgekeerd bij dien der Westersche Kerke: in *deze* hield de hoofdpartij zich bij de ingeslopene verbasteringen, waarvan de eene minderheid de Kerk wilde zuiveren; in *gene* zochten de hoofden en opzieners der Kerke die verbetering, waarin zij trapswijze schijnen voort te gaan, terwijl de Oudgeloovigen zich hebben afgescheurd, en nog den naam van *Starobred*, of *oude Cerimonialisten*, dragen. Wettische afscheiding van de meerderheid hunner broederen, zuiverheid van gedrag, om hunne leer niet in verdenking te brengen, en vele uiteenloopende bijgeloovige denkbeelden, die echter ook door den tijd verslijten, terwijl de meesten in de H. S. beter bedreven zijn dan hunne naburen, (bl. 385; waarschijnlijk bedoelt hier de Schrijver de heerschende Kerk) ziedaar hetgeen de meeste *Raskolniken* kenschetst. Meermalen zijn — wij zien dit met leedwezen — nog in deze Eeuw, nog onder de groote CATHARINA, de *Raskolniken* vervolgd geworden; vooral de merkwaardige gezindte der *Duhobortsi*, welke, onder het landvolk in Zuidelijk *Rusland* verspreid, eene soort van Kwakers, of, wil men liever, *Separatisten*, uitmaken, die met de oude *Mystiken* in de Westersche Kerk eene treffende overeenkomst hebben, zich ook van alle wereldsche vermaken spenen, doop en avondmaal verwerpen, geene plegtigheden of heilige dagen vieren, geene beelden vereeren, geene Geestelijken hebben, God *alleen* in den geest dienen, en door ingetogenheid en broederliefde een voorbeeld aan andere Christenen geven. De voortreffelijke Keizer ALEXANDER heeft ook hun, gelijk alle andere gezindten in zijn Rijk, na van den vreedzamen aard hunner stellingen onderrigt te zijn, vrijheid van Godsdienst geschonken. Eindelijk is hier nog de nieuwere sekte der *Martinisten*, ook eene soort van *Mystiken*, die echter niet uitsluitend uit de *Grieksche* Kerk schijnt voortgekomen te zijn.

Zie-

Ziedaar een doorloopend verslag dezes, voor de Kerkelijke Geschiedenis belangrijken, werks; te belangrijker voor ons, gelijk de Uitgever te regt aanmerkt, daar onze tegenwoordige betrekking tot *Rusland*, door de naauwe verbindtenis der beide doorluchtige Vorstenhuizen, ons natuurlijk meer belang in hetzelve doet stellen, en daar, mag men er bijvoegen, de ongemeene werkzaamheid der Bijbelgenootschappen onder ALEXANDER's begunstiging, en de reuzenschreden van dat Rijk in beschaving, de aandacht van geheel *Europa* verdienen.

De Vertaling is vloeijend en wel.

De Kerkhervorming, beschouwd als het w rk des Heeren, in eene Leerrede, naar aanleiding van HAND. XI: 21a, *gehouden te Rotterdam, den 2den Nov.* 1817, *door* J. C. VORSTMAN, *Evangeliedienaar bij de Hervormde Gemeente aldaar. Te Rotterdam, bij* M. Wijt. 1818. *In gr. 8vo. 51 Bl. f* :-11-:

Het komt ons niet voor, dat deze Redenaar veel tijd en vlijt aan het opstellen zijner leerredenen te koste legt; immers, naar het volbrengen van deze zijne, zoo als hij zegt, *wel niet zeer gemakkelijke, maar toch niet onaangename, taak* te oordeelen. Althans waren wij blijde, toen wij zijn Eerw. geklommen zagen, *langs het moeijelijk, steil, en duizelig-makend slingerpad der zaak-volle geschiedenis, zoo hoog op den berg*, waarop hij met zijne toehoorders wezen moest, *om het veld overzien en de hand des Heeren te kunnen bemerken.* Met even groot genoegen, daar wij dezelve op de laatste bladzijde vonden, zagen wij de opwekking aan de Gemeente, om *op te staan* „ *en alzoo staande* eerbie„ diglijk te zingen, hetgeen men, maar dan zeker op „ beter toonen," (en zonder zoodanig eene voorafgaande leerrede) „ nu welligt ook in den Hemel zingt: Gez. „ XLVI: 48."

 De

De herstelling van het Christendom door de Hervorming; of Leerrede over ROM. XIII: 12a, *op den 2den Nov.* 1817. *Door* D. VAN DER LOO, *Predikant bij de Hervormde Christelijke Gemeente te Montfoort. Te Amsterdam, bij* G. van Dijk. 1817. *In gr.* 8*vo.* 54 *Bl. f* :-9-:

De *Gezangen* van dezen bekwamen Redenaar, te dezer gelegenheid vervaardigd, zijn in aller handen; deze *Leerrede* werd door vele bezitters van dezelve, en vooral door 's mans Gemeente, nu ook verlangd. Zij doet den steller geene oneer aan. Het denkbeeld: den staat van kennis, godsdienst en zedelijkheid, *vóór*, *bij* en *na* de eerste invoering van het Christendom, met den toestand bij de Kerkhervorming te vergelijken, is gelukkig gekozen, en met oordeel uitgewerkt. Had zich de Leeraar echter bij eenige hoofdpunten bepaald; meer, wat het eerste betreft, voorondersteld, zich daarom bepaald tot enkele wenken, en dadelijk dan bij ieder punt het tweede behandeld, — zoo had hij zich meer kunnen bekorten, en, onzes inziens, onderhoudender en treffender kunnen spreken. Dan, het schijnt, dat de synodale bepaling, dat vooral de *geschiedenis* in het voormiddaguur behandeld worden moest, hem terughield van zoodanig plan. Maar nu is toch het eerste deel, dunkt ons, te uitvoerig naar de tijdsgelegenheid, en de toepasselijke aandrang al bijzonder kort; en geeft deze leerrede meer, dan de titel opgaf; hoezeer men ook dat meerdere met nut en genoegen lezen kan.

Twee-

Tweetal Leerredenen, bij het derde Eeuwgetijde der Hervorming, uitgesproken door J. J. DENIER VAN DER GON, *Predikant te Naaldwijk. In 's Gravenhage, bij* de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 74 *Bl. f* :-12-:

Deze beide opstellen zijn meerendeels geschiedkundig; het eerste (MATT. IV: 16ᵃ.) bepaalt zich bij de algeheele geschiedenis der Hervorming, het tweede (GAL. V: 1.) bij de hervorming in Nederland. Geene gelegenheid hebbende tot iets bijzonder uitwendig feestelijks, heeft de Eerw. VAN DER GON deze verdeeling gekozen, en gaf bij iedere dezer godsdienstoefeningen vrij uitvoerige, doelmatige toepassing. Hij verhaalt eenvoudig, naauwkeurig en onderhoudend, en had, en gebruikte ijverig, de ongedwongene aanleiding, om het een en ander, voor zijne *Naaldwijksche* Gemeente bijzonder aanmerkelijk, ter dankbare herinnering aan te voeren. Aangenaam is ons de melding, dat, door de viering van dit feest, de belangstelling en lust tot geschiedkundig onderzoek vermeerderd en krachtig werden opgewekt; gelijk ook geheel de lof, dien de waardige, nog jonge Leeraar zijne hem lieve Gemeente van goeder harte geven kan.

Kerkelijke Redevoering ter gelegenheid der godsdienstige viering van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming, uitgesproken op den 2den Nov. 1817. te Enschede, in de Kerk der Doopsgezinden, door J. H. FLOH, *Christenleeraar in die Gemeente. Te Zwolle, bij* J. L. Zeehuizen. 1818. *In gr. 8vo.* 52 *Bl. f* :-8-:

„De Kerkhervorming, uit kleine beginselen voort-
„gekomen, heeft, de gesteldheid der wereld en der
„men-

„ menschen in aanmerking genomen, ontzaggelijke uitwerkselen en weldadige gevolgen gehad, hoewel het „ groote doel nog niet is bereikt." Dit thema wordt, na zeer korte maar voldoende wenken voor des Sprekers meer geoefend en beschaafd gehoor, in deze vier bijzonderheden ontwikkeld: 1) Overzigt van de gesteldheid der wereld, vóór en ten tijde der Hervorming, bijzonder in de landen van haar voornaam begin en opgang. 2) Voorname natuurlijke omstandigheden, en oorzaken, die zigtbaar hebben medegewerkt. 3) Weldadige uitwerkselen en gezegende vruchten, waarvan wij eene verdere uitbreiding en volmaking nog, op redelijke gronden, mogen verwachten. 4) Aanmerkingen en bijzonderheden. — Bij dit voortreffelijk opstel zouden wij langer vertoeven, ware het onder de eerste geweest der genen, die ons ter hand kwamen; nu verzoeken wij alleen voor hetzelve eene bijzondere opmerkzaamheid, en vereenigen ons met de les en bede, ten tekst of *motto* gekozen: *Let op hetgene ik zeg: en de Heer geve u verstand in alle dingen.* 2 TIM. II: 7.

Het derde Eeuwgetijde der Kerkhervorming, gevierd in de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Utrecht. Uitgegeven ten voordeele van het Kerkenfonds, en te bekomen bij den Koster. f 1-:-:

Eene gedachtenis, voor de Utrechtsche Gemeente vooral, (hoezeer juist, hetgeen de Utrechtsche Gemeente bijzonder betreft, niet wordt opgehaald; maar omdat de feestviering aldaar bij de Luthersche Gemeente bijzonder plegtig was) echter ook elders lezenswaardig. De Eerw. J. R. THOMAS hield eene geschiedkundige leerrede, oordeelkundig, en waarin hij LUTHER vooral doet uitkomen, als eenen tweeden *rotsman*, gelijk PETRUS was. MATT. XVI: 18. is de niet onaardig gekozen tekst; hoewel dezelve niet behandeld wordt.

wordt. Den man en der Hervorminge geschiedt regt, met bescheidenheid, en in den verdraagzamen geest. — De voordragt van Ds. J. DECKER ZIMMERMAN, in den avondgodsdienst, ten aanhooren van Roomsch en Onroomsch, is kennelijk ingerigt om allen te voldoen en tot deelnemende belangstelling uit te lokken, en werd door koor- en beurtzangen, daartoe opzettelijk vervaardigd en op muzijk gesteld, gelijk ook door een orchest, afgewisseld. Een naschrift, ter voorkoming van verkeerde beoordeeling der zangstukken, (naar 't schijnt door den Leeraar zelven vervaardigd) is bij de uitgave gevoegd. Ook deze voordragt leest men met gevoel en belangstelling. GEN. L: 3 is de aangegeven tekst.

Leerrede ter viering van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming, uitgesproken door JOH. MULDER, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1817. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* :-6-:

Ook deze Leerrede houden wij voor doelmatig en treffend; en het *variis modis bene fit* is ook op het Hervormingsfeest bevestigd. Echter zouden wij dien tekst, 1 COR. III: 10—15, eenigzins anders opvatten. Hetgeen *gebouwd* wordt, zijn geene *leerstellingen*, meenen wij, maar *menschen*; dezen zal het vuur beproeven; vs. 9 maakt ons dit duidelijk. Dan, dit in het voorbijgaan. De exegese aangenomen, draagt de bewerking allezins onze goedkeuring weg.

Uitboezeming bij het derde Eeuwfeest der Hervorming, naar aanleiding van ROM. XIII: 12. *Te Leyden, bij* C. G. Menzel. 1817. *In gr. 8vo.* 61 *Bl. f* :-11-:

Geheel eene leerrede: verklaring, betoog, toepassing

fing op de Hervorming. Des Leeraars zedigheid (want een Leeraar fchijnt de fchrijver zeker) deed hem den titel: *Uitboezeming* kiezen; maar het opftel zelve kan zich onder de *goede* leerredenen op dien gedenkdag *zeer wel* handhaven.

Wij hebben van het te dezer gelegenheid uitgekomene, van tijd tot tijd, vrij wat aangemeld; zoo ons nog meer ter hand komt, hopen wij ons nog meer te bekorten, ten zij iets bijzonder nieuw of belangrijk eene uitvoeriger beoordeeling vorderen mogt. Geen der nu en vroeger vermelde Predikers duide ons die kortheid, bij de vermelding hunner dikwijls voortreffelijke opftellen, ten kwade: bij zoo veel eenfoortigs, dringt de aard van ons Maandwerk daartoe.

Korte Schets eener Christelijke Geloofsbelijdenis; mitsgaders eenige Bijzonderheden, betreffende den onvergetelijken Remonftrantfchen Leeraar te Rotterdam, THEOD. FRETS, *zalig ontflapen den* 12 *November* 1817: *door deszelfs Ambtgenoot en Vriend*, W. GOEDE. *Te Rotterdam, bij* C. D. van den Dries. 1818. *In gr. 8vo. XXXIV en* 58 *Bl. f* :- 18 -:

De Eerw. GOEDE had de nagedachtenis van zijnen bovengemelden overledenen Ambtgenoot en Vriend, met eene voor de vuist gehoudene Leerrede, gehuldigd, en wenschte hem *eene meer duurzame Eerzuil te ftichten;* doch hij konde het met zichzelven niet eens worden, hoe; toen hij, moetende zich tot katechetifche oefeningen voorbereiden, en daartoe de hier uitgegevene *Schets* in de hand nemende, (was het toeval, vraagt hij, of Goddelijk beftuur?) het daarin liggend briefje, het eenigst, dat hij van des overledenen hand bezat, onder de oogen kreeg, en waarin hem deze, na de gezegde *Schets* gelezen te hebben, weleer ge-

fchre-

schreven had, dat hij, zoo hij *Censor librorum* was, (hetgeen hij echter niet zijn wilde) er gaarne onder zou zetten, IMPRIMATUR. Weg was nu de dofheid en loomheid zijner ziel, door het verlies van FRETS veroorzaakt: hij had het nu gevonden, hoe hij hem vereeren zou. Hij zou daartoe deze *Schets* uitgeven, en daarbij voegen, wat zijn hart hem gebood van den zaligen te zeggen, om aan de Rotterdamsche Gemeente, aan het Remonstrantsch Kerkgenootschap, en aan andere Christenen, die den waardigen man gekend hadden, eene nagedachtenis van hem, ter aandoenlijke herinnering, in handen te geven, enz. Om nu aan dit zijn oogmerk te voldoen, berigt ons de Eerw. GORDE, hoe zijn vriend ziekelijk werd, zonder dat echter iemand, buiten den ouden man zelf, begreep, dat hij spoedig stond te sterven, — hoe hij alleronverwachtst van hevige kramppijnen overvallen werd, die hem in vierentwintig uren wegnamen, en hoe hij, GORDE, hem, in dit uiterste, tot drie malen toe bezocht, doch hem slechts eenmaal, uit hoofde van zijnen smertelijken toestand, kort kon toespreken. Nu volgt, hoe GORDE, na zijns vriends dood, dacht, *hij slaapt*, en zich hem voorstelde, als vriend van GOD en JEZUS, van waarheid en deugd, van Godsdienst en Christendom, van vrijheid des gewetens en eenheid des geestes onder alle Christenen, — als vriend der gemeente, der armen en noodlijdenden, zieken en stervenden, en vriend zijner familie en vriend van GORDE. Dan krijgt men den brief, waarmede de zoon des overledenen zijnes vaders overlijden aan den Kerkeraad zijner gemeente bekend maakte, en verhaal, wat GORDE aan dien Kerkeraad voordroeg; hoe dezelve besloot 's mans begraving bij te wonen; hoe dit geschiedde; naast welken waardigen Ouderling (dien GORDE ook nog eens denkt te helpen begraven) hij in den optogt ging; met welken anderen braven Ouderling hij huiswaarts keerde; wat de Eerw. WEILAND bij het graf sprak, en hoe nu alle drie 's mans Ambtgenooten zijnes, in op-

zet-

zettelijke leerredenen, gedachten. Eindelijk komt een woord tot de genen, die den overledenen, in een of ander opzigt, van *zwakheid* beschuldigden, namelijk in wat te gereed geweest te zijn, om aan elken noodlijdenden iets te geven, wat te toegeeflijk in zich naar de denkwijs en opiniën van anderen te schikken, en wat te verdraagzaam omtrent anderer gebreken. — Ziet daar den omtrek van de EERZUIL, door den Eerw. GOEDE voor zijnen vriend opgerigt. Er is geen de minste twijfel aan, of zijn Eerw. heeft het hartelijk wel, allerbest zelfs, gemeend, en van den overledenen goeds genoeg gezegd, om denzelven te doen hoogachten en beminnen; maar de hem opgerigte Gedenknaald is toch van een ellendig maakfel. En haar voetstuk — dat woord tot slot aan de genen, die den man van *zwakheid* beschuldigden! — dat is er dan allerongelukkigst aangebragt; terwijl het tot wederlegging aangevoerde alleen strekken kan, om twijfelingen achter te laten, waaraan niemand anders gedacht zou hebben. — De Eerw. GOEDE schijnt van de voornaamste vereischten eener *Lofrede* volstrekt onkundig te zijn, en nooit de schoone Verhandeling van wijlen JER. DE BOSCH daarover te hebben gelezen.

Wat nu zijne *Schets eener Christelijke Geloofsbelijdenis* aangaat: de eerwaardige FREES moge daar het IMPRIMATUR op gedrukt hebben; maar wij kunnen dit niet hooger aannemen, dan als een *complimentje*, zonder welk de goedhartige man het handschrift niet terug wilde zenden; en wij zullen nooit gelooven, dat hij er mede te kennen wilde geven, dat hij het voor een *Chef d'oeuvre* hield. Ten minste dat is het, naar ons oordeel, in geen opzigt. — Het werd in 1790 te Kampen in Overijssel opgesteld, toen de Schrijver aldaar *Luthersch* Leeraar was, en er eenigen zijner Katechisanten *openlijk* tot leden der gemeente zou aannemen. Hij verhaalt in het breede, hoe die aanneming geschiedde, en hoe hij sedert, tot de *Remonstranten* zijnde overgegaan, zich doorgaans, bij zijn laatst onderwijs der genen,

nen, die eerlang belijdenis hunnes geloofs zouden afleggen, van deze zelfde *Schets* heeft blijven bedienen, van welke hij ook nu nog geene reden vindt, om aanmerkelijk af te wijken. Men ziet dus, dat zij zoo wel goed is voor *Lutherschen*, als voor *Remonstranten*; en geen wonder, dewijl de Eerw. Opsteller de vragen en antwoorden, die eigenlijk alleen voor de *Lutherschen* dienden, er (tusschen haakjes) ingelaten heeft. Evenwel eenigen zijn (zegt zijn Eerw.) naderhand voor de *Remonstrantsche* aannemelingen *eenigzins anders gewijzigd*; zoodat zij dan nu, zoo als zij hier voorkomen, voor de eenen, of de anderen, *eenigzins niet wél gewijzigd* zijn. Doch (dit daargelaten) wij weten waarlijk niet, waarom deze *Schets* anders, dan juist om het bovengemeld IMPRIMATUR, thans het licht moest zien. Zij heeft toch niets oorspronkelijks (uitgenomen dat zij eene belijdenis *à deux mains* is, hetgeen wij echter twijfelen of wel voldoen zal); — er zijn vele zulke leerboekjes in de wereld, en elk Leeraar is (hopen wij) in staat, zich een dergelijk te vervaardigen. Dat de Eerw. GOEDE er, na schier dertig jaren, nog niets aanmerkelijks in te veranderen wist, verwondert ons. Zij was toch, (dunkt ons) in vele opzigten, voor verbetering vatbaar geweest. Bij voorbeeld: terstond in de *Inleiding* kon, door betere onderscheiding van de verschillende beteekenis van het woord *Godsdienst*, welke beteekenis nu, zonder aanwijzing, telkens verandert, meer helderheid aan het onderwerp zijn gegeven. In de voordragt der leere wegens GOD kon de daarin heerschende misselijke wanorde zijn weggenomen. Nadat over GODS *bestaan* gesproken is, wordt *eerst* van zijne *volmaaktheden*, *daarna* van zijn *wezen* gehandeld; daar het omgekeerd wezen moest: en onder zijne *volmaaktheden* wordt gerekend zijne *alomtegenwoordigheid*, welke, als men van zijn *wezen* afzonderlijk handelt, tot het laatste behoort. Voorts wordt eerst van GODS *almagt* en *wijsheid*, dan van zijne *goedertierenheid*, — dan weder van zijne *alwetendheid* en *alomtegenwoordigheid*,

heid, — en dan van zijne *regtvaardigheid*, — dat is, van zijne *natuurlijke* en *zedelijke* eigenschappen door elkander, gesproken. — De leer wegens *Vader*, *Zoon* en *H. Geest* maakt reeds een deel van het onderrigt over GODS *wezen* uit; schoon lang daarna eerst over *Zoon* en *H. Geest* afzonderlijk gehandeld wordt, — het *onbegrijpelijke* in die leer wordt, onder anderen, vergeleken bij *het onbegrijpelijke van Eb en Vloed*, en GOD wordt gezegd, ons *die onbegrijpelijke leer geopenbaard* te hebben, opdat wij de leer van de verlossing en heiligmaking zoo veel te beter zouden kunnen inzien! — Wijders is er, volgens den Eerw. GOEDE, *geene zuiver Natuurlijke Godsdienst.* Wij willen hem dit niet, zoo als voormaals geschiedde, tot grove ketterij des geloofs toerekenen, maar wel tot ketterij des gezonden verstands. Ook kan men, volgens zijn Eerw., GODS *bestaan niet eigenlijk uit de H. Schrift bewijzen.* Dit dunkt ons vreemd. Zijn Eerw. bewijst toch, uit de H. Schrift, GODS *volmaaktheden.* En hoe? Wel, hij doet zien, dat de H. S. GODE die *volmaaktheden* toeschrijft, en dat is hem, om het *gezag*, dat hij haar toekent, genoeg; maar schrijft zij dan GODE ook geen *bestaan* toe? En, zoo ja; waarom is dan, te dezen aanzien, haar *gezag* onvoldoende? — Maar *à propos* van de bewijzen, door zijn Eerw. van de H. Schrift ontleend: dezen zijn zeer veelvuldig nog van den stempel der vorige eeuwen, dat is, bewijzen veelal niets van 't geen zij bewijzen moesten. — Voorts zal *deze* eene juiste beschrijving van den *mensch* zijn: *een denkend wezen, in een lichaam, uit vele beweegbare leden te samen gesteld*; en nogtans zullen de *dieren* met hem, behalve de gewone zintuigen, niet slechts de *verbeeldingskracht*, het *geheugen*, de *liefde*, den *haat*, de *blijdschap*, de *droefheid*, den *toorn*, maar ook de *schaamte*, gemeen hebben! — De eerste menschen werden *Gods evenbeeld* genoemd, omdat zij, in den staat der onschuld, *wijs*, *heilig*, *zalig* en *onsterfelijk* waren, in zoo ver zij dat, als de eerste menschen,

zijn

zijn konden! — Uit hunne eerste zonde vloeide, voor alle hunne nakomelingen, de *natuurlijke bedorvenheid* voort. *Vraag:* Noemt men dat niet beter *erfzonde?* *Antwoord:* Neen: want zonde laat zich niet erven, naardien zij geen goed, maar een kwaad is. Zoo is dan zekerlijk de *natuurlijke bedorvenheid* een goed; want deze laat de Eerw. GOEDE alle menschen toch van de eersten erven. — Doch genoeg! Zelfs het min gewigtige en kleine is hier nu en dan onnaauwkeurig of verward. Het Christendom zal vóór *tuim* 1800 jaren verkondigd zijn. — De Boeken van het Oude Verbond zullen wezen „5 Boeken van MOZES, 16 Pro„feten, de Psalmen, Geschiedboeken enz." Welke orde! — Naar de Boeken van het Nieuwe Verbond wordt niet gevraagd. — In het *levensberigt* van JEZUS wordt van zijne wonderwerken geen gewag gemaakt, enz. enz.

Geneeskundig Handboek voor praktische Artsen, door C. W. CONSBRUCH; *naar het Hoogduitsch, door* N. C. MEPPEN. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* R. J. Berntrop. 1817. *In kl.* 8vo. *XVIII en* 760 *Bl.* f 4-16-:

Het gebrek van een Handboek der praktische Geneeskunde, naar de behoefte van onzen tijd geschikt, en in de Nederduitsche taal geschreven, deed het Gezelschap *Uno Animo* op de vervaardiging van zoodanig een Handboek eenen eereprijs stellen. Ondertusschen was de ijverige MEPPEN met de vertaling van dit werk van CONSBRUCH onledig; en, schoon hij, door dezelve, natuurlijk niet naar den prijs konde mededingen, verkoos hij wijsselijk, liever het begonnen werk ten einde te brengen, dan, door een eigen opstel, eene kans naar het eermetaal te wagen. Wij zijn hem hiervoor dank schuldig. Hoe toch ook de poging van het genoemd Gezelschap uitvalle, dit werk van CONSBRUCH is

 juist

juist berekend voor diegenen, voor welke het gefchreven is. Het bevat, in de Inleiding, een kort overzigt over de theoretifche geneeskunde, in 't bijzonder over de *materia medica*, en maakt dus bijna een volkomen geheel uit van die kundigheden, welke men, bij een gewoon kunstoefenaar, verwachten mag. Dit eerfte deel levert voorts eene vrij volledige en nog al uitvoerige befchouwing der koortfige ziekten; terwijl het tweede over de flepende zal handelen.

De orde, waarin de koortfen, de eene na de *andere*, behandeld worden, wijkt, in 't algemeen, weinig van de gewone af, dan alleen daarin, dat de Schrijver de zamengeftelde koortfen van de enkelvoudige afzondert, verftaande door de eerfte die verwikkeling van toevallen, welke dikwijls in koortsachtige ziekten plaats hebben, b. v. *zenuwachtige galkoorts* enz., door enkelvoudige ook zulke, waarbij eene bijzondere aandoening plaats heeft. Wij geven in bedenking, of dit begrip wel juist is. De koorts is, als koorts, zouden wij zeggen, altijd *eenvoudig*; maar zoodra er eene plaatfelijke ziekte bij komt, b. v. eene ontfteking, of eene vermeerderde affcheiding, dan geeft dit reeds eene *zamengeftelde ziekte*. Eene eenvoudige koorts zouden wij noemen, waarbij het vaatgeftel oorfpronkelijk is aangedaan, en die aandoening de hoofdrol in het lijden des ligchaams fpeelt, b. v. in de rooskoorts (*febris catarrhalis benigna*). Ook weten wij niet regt, waarom de tusfchenpoozende koorts (*febris intermittens*) het laatst wordt behandeld, daar toch, in dezelve, het ware karakter der koorts het duidelijkst zigtbaar is.

Er zijn ons, bij het doorbladeren van dit boek, hetwelk wij, voor het overige, in veler handen wenfchen, eenige onnaauwkeurigheden en min juiste ftellingen voorgekomen: b. v. bl. 80 wordt aan den *man* de meeste verrigting, in het werk der voortteling, toegefchreven, fchoon uit het vervolg blijkt, dat de *vrouw* gemeend is; bl. 104 worden de middelzouten onder de *prikkelende*, en bl. 123 onder de *ontftekingwerende* midde-

delen gesteld; bl. 126 heet *methodus specifica* de *genees-wijze door verandering en omstemming der wijze van werking*; maar heeft men dit niet bij alle prikkeling? bl. 131 worden de *antispasmodica* tot de *specifica* gebragt, daar toch de eigenlijke middelen van dien naam baarblijkelijk *verdoovend* werken; bl. 144 spreekt CONSBRUCH van door *reagentia* te *ontleden*; ook geeft de Schrijver nog zuren bij een gebrek aan zuurstof, even alsof de ontleding dier zuren in het ligchaam plaats hadde, en het zoo bijzonder weldadig vermogen der zuurstof eene uitgemaakte zaak ware. — De prikkelende middelen deelt hij in 14 klassen, en stelt er bijna alles onder, wat geneesmiddel is. In zekeren zin, met regt; want niets komt met het levend ligchaam in aanraking, of het prikkelt, zoo ten minste de levenskracht niet zeer sterk is uitgeput. Maar in den zin, waarin de Schrijver spreekt, ten onregte: want minerale zuren, behoorlijk verdund, de koude, de kina, en in 't algemeen de zamentrekkende middelen, wekken niet op, en zoo is het met meer anderen.

Doch dit alles betreft meer theoretische beschouwingen; in het praktisch gedeelte dezes werks is ons weinig voorgekomen, wat niet gerust als leiddraad en regelmaat, bij de beoefening der kunst, gevolgd kan worden. Met verwondering misten wij wel, bij de behandeling der tusschenpoozende koortsen, de opgave der verschillende manieren, waarop men de kina kan toedienen; doch dit is ook bijna het éénige, wat wij hier anders wenschten.

Wat de Vertaling betreft: schoon dezelve noch zoo vloeijend, noch zoo naauwkeurig is, als die van TROMMSDORFF's *artsenijmengkundige Scheikunde*, ons insgelijks door MEPPEN geleverd, schoon wij zelfs veel fouten in taal en woordschikking vonden, zijn dezelve echter zelden zinstorend; en wij vertrouwen, dat de werkzame en kundige Vertaler, bij een nader doorlezen, dit een en ander zelf spoedig zal opmerken en, bij en in het volgend deel, verbeteren.

Rusland en de Nederlanden, beschouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen, door Mr. J. SCHELTEMA, *Ridder enz. IIdë Deel. Te Amsterdam, bij* H. Gartman. 1817. *In gr. 8vo.* 404 *Bl. f* 3-16-2

Het tweede Deel van dit belangrijke werk begint met de loopbaan van PETER, nog niet als Alleenheerscher, maar slechts, onder de voogdijschap zijner even bekwame als staatzuchtige halve Zuster SOPHIA, Naamkeizer van het onmetelijke *Russische* Rijk. Wij zien hem eerst in zijne kindschheid, verheerlijkt door voorspellingen en gissingen op zijne geboorte, met zijn tiende jaar reeds bijna alleen (wegens de zwakheid zijns Broeders naar ligchaam en ziel) ten troon verheven, maar door een allervreesselijkst oproer in het uiterste lijfsgevaar gebragt, en genoodzaakt, het gebied in naam met zijn' Broeder IWAN te deelen, doch inderdaad aan zijne Zuster af te staan. Deze omwentelingen hadden geenen invloed op de betrekkingen van *Holland* met *Rusland*. Zoo wel onder SOPHIA, als na de omwenteling van 1689, die SOPHIA in 'het klooster en PETER inderdaad op den troon bragt, worden alle klagten der *Nederlanders* gehoord, alle hunne wenschen voldaan; zij roemen zelfs de hooge belangstelling van den jongen *Czaar* in den *Nederlandschen* Staat en den Stadhouder, (toen Koning WILLEM III van *Engeland*) „ ja dat hij voor vreemdelingen ingenomen is tot *invidie* van deszelfs eigene natie, invoege „ dat zij groote reden hebben van *contentement*." Geen wonder! FRANÇOIS LE FORT, wel uit *Geneve* te huis, doch laatst uit *Holland* komende, en in dat land als 't ware *genaturaliseerd*, was de speelmakker van PETER's jeugd en zijn gemeenzame vriend, KARSTEN BRANDT zijn leermeester in den scheepsbouw, die eerlang een aantal *Nederlanders* uit *Zaandam* tot dit einde deed overkomen, in wier gezelschap PETER zich

zich toen reeds PIETER TIMMERMAN liet noemen; en zijne grootste liefhebberij, de scheepvaart, kon men immers toen best in *Holland* leeren. Vandaar de bijzondere genegenheid des *Czaars* voor onze Natie, die hem, acht jaren na zijne aanvaarding van het bewind, tot de reis naar *Holland* deed besluiten, om zich daar in den scheepsbouw te volmaken. Zijne scheepsmagt was, namelijk, allengs, van eene kleine boot of jol in eene geringe rivier, tot eene Oorlogsvloot in het meer van *Azoff* opgeklommen, en men bouwde werkelijk aan eene andere, grootere, van 45 oorlogschepen en 125 kleinere vaartuigen. Dan, gelijk de bekwaamste en schranderste mannen best de gebreken van hun eigen werk zien, dus ging het ook PETER. Hij besloot, met een groot Gezantschap naar *Holland incognito* mede te reizen, en bij die gelegenheid den *Hollandschen* scheepsbouw *door ondervinding* te leeren. Na het dempen van eenen opstand, uit dezen hoofde ondernomen, had dan (in 1697) de groote reis werkelijk plaats.

De reis zelve is genoegzaam bekend, ook uit SCHELTEMA'S eerste werk: PETER DE GROOTE *in Holland*, hetwelk bij het tegenwoordige tot grond gelegd, en in dit Deel met niet zoo vele nieuwe bijzonderheden verrijkt is, als het eerste. Echter zijn er verscheidene merkwaardigheden bijgevoegd: maar wij kunnen niet ontveinzen, dat zulks veelal kleinigheden zijn, en dat de Heer SCHELTEMA over alle de geringe bijzonderheden van het verblijf des *Czaars* een weinig al te veel heeft uitgeweid. De *kenschetsende* bijzonderheden vond men reeds in het eerste werk; b. v. de eenvoudigheid van PETER, die de genen, welke hem op de O. I. C. werf te *Amsterdam* kwamen spreken, met ongeduld, en de bijl tusschen de beenen, gehoor gaf, liefst PIETER TIMMERMAN VAN ZAANDAM wilde genoemd worden, en zich ook aan geenen arbeid hoegenaamd onttrok; zijne gramschap, wanneer men hem tot een voorwerp van ijdele nieuwsgierigheid stelde, en de vluchtige reis van *Amsterdam* naar *den Haag*, wat

PETER's brandende weetlust eene zware plaag voor zijne geleiders werd, die elk oogenblik met het rijtuig ophouden, en dien lust bevredigen moesten; ja 's avonds aan de *Haagsche Schouw* de lengte en diepte dier schouw meten, tot dat de kaars uitwoei; en eindelijk zijn afkeer van alle praal en gemak, die de warme beerenhuid van eenen morsigen *Rus* boven een fraai ledekant verkoos, enz. Onder de belangrijkste bijvoegselen in dit Deel (meest vóór de reis) behooren de verrigtingen van den Resident VAN KELLER te *Moskow*, en gewigtige vermeerderingen der berigten wegens WITSEN. Wij zien daaruit, dat deze voortreffelijke man, een der sieraden van *Amsterdam* en *Nederland*, nog op het laatst der zeventiende Eeuw het denkbeeld koesterde eener Noordoostelijke doorvaart, waarin de *Hollanders* in het laatst der zestiende zoo ongelukkig geslaagd waren; doch liefst uit *Oostindië*, benoorden *Japan* om. Ook koesterde hij de gedachte eener *stapelstad* aan den mond van eene der rivieren, die in de *IJszee* vallen (de *Oby*, *Jenisei* enz.) Waarschijnlijk was de bouwing van *Petersburg* de oorzaak, dat hiervan niets werd (bl. 75—77).

Dit Deel loopt tot de terugkomst van PETER in zijn Rijk, en de wreede straf der muitelingen, welke in zijne afwezigheid eene zamenzwering berokkend hadden. Als bijlagen (bij dit werk achter elk Deel geplaatst) vindt men: twee Brieven der *Czaren* IWAN en PETER aan de Staten Generaal en aan NICOLAAS WITSEN, den Geloofsbrief van PETER voor het groote Gezantschap, en eenige Brieven van de Keurvorstinnen van *Brandenburg* en *Hanover*, aangaande het bezoek bij den *Czaar* en het Gezantschap op de reis naar *Holland*, in een' lossen, gemeenzamen toon, die het afstekende van PETER's ongedwongene geaardheid bij den *Duitschen* hoftrant aardig schildert; voorts nog het *huisje* of de *hut* van *Czaar* PETER te *Zaandam*, (met een verslag van het bezoek, aldaar, door Keizer ALEXANDER afgelegd;) eene afkondiging, door de Re-

Regering van *Zaandam* gedaan, om PETER en de zijnen niet met vuil of steenen te werpen; een paar andere stukken betrekkelijk *Zaandam;* het besluit van Bewindhebberen der O. I. C., om PETER op de werf toe te laten; den Brief van dezen, uit *Amsterdam* aan den Patriarch van *Rusland* geschreven; uittreksel uit de Voorrede van PETER's Zeereglement des jaars 1720, zeer ten nadeele der *Hollandsche*, en met verheffing van de *Engelsche* wijze van scheepsbouw; een getuigenis uit het *Amsterdamsche* Cerimonieboek, wegens het bijwonen, met veel belangstelling, van een zwaar halsregt door den *Czaar;* BURNET's (over 't algemeen ongunstig) getuigenis omtrent PETER; berigten, wegens den *Georgischen* Prins BAGRATION; over den staat van handel en fabrijken te *Zaandam* in 1697; en ten laatste een verzoekschrift der *Amsterdamsche* Kooplieden, om een half percent hooger belasting op de goederen, naar *Archangel* gaande, ter goedmaking van de kosten des grooten Gezantschaps.

Als *vignet* op den titel ziet men PETER, met blijde verrukking het fregat aanstarende, 't welk de stad *Amsterdam* hem ten geschenke heeft gegeven.

In een volgend Deel zullen wij, volgens eene uitdrukking der Voorrede, waarschijnlijk nog meer bijzonderheden uit staatsstukken ontvangen.

Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering, en de belangrijke voordeelen eener algemeene Armen-inrigting, in het Rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende Kolonie, in deszelfs Noordelijk gedeelte. Door J. VAN DEN BOSCH, *Generaal Majoor, Ridder der derde Klasse van de Militaire Willems orde. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr. 8vo. XII en* 228 *Bl. f* 1-16-:

Ziet daar eene, in den tegenwoordigen tijd, waarin de bekende *Commissie van Weldadigheid* juist bezig is met het

ſtichten van zulk eene *Kolonie*, als waarvan hier de rede is, en allen uitnoodigt, om tot de daartoe vereischte kosten bij te dragen, regt belangrijke Verhandeling. Zal men toch al weder geld geven tot deze nieuwe onderneming, men dient dan wel te weten, wat dezelve bedoele, van wat belang zij zij, of men ze uitvoerlijk mag achten, en of men er zich waarlijk het bereiken van het doel van voor kan ſtellen. Van dit alles is, meenen wij, het publiek tot hiertoe nog niet zoo wél onderrigt, als het, naar ons oordeel, behoorde geweest te zijn, eer men het tot algemeene deelneming opriep: want, zonder dat, ſcheen men, op goeden grond, zulke deelneming niet te kunnen verwachten. Men kan zich nu deswege, door het lezen dezer Verhandeling, die veel meer geeft, dan de titel belooft, onderrigten: want (hetgeen men, om er al het belang in te ſtellen, hetwelk zij verdient, vooral dient te weten) de *Kolonie*, met wier dadelijke ſtichting men thans aanvankelijk bezig is, wordt, wat het voorname betreft, op den hier ontworpen voet ingerigt. — Wij vangen ons verſlag aan van het melden, dat dit ſtuk zich niet bepaalt (gelijk de titel eeniglijk deed verwachten) bij het voorſtellen der *mogelijkheid*, der *beste wijze van invoering*, en der *belangrijke voordeelen* van het ſtichten der bewuste Kolonie; maar dat het zich ook bezig houdt met het betoog van de volſtrekte *noodzakelijkheid*, om er, hoe eer zoo beter, toevlugt toe te nemen, ter ſtuiting en vermindering der, in de laatſte jaren, ook onder ons, vreesſelijk toegenomene armoede, die, zoo men er geene krachtige maatregelen tegen neemt, de geduchtſte gevolgen dreigt. Het geheel is, namelijk, verdeeld in *vier Hoofdſtukken*, waarvan het *eerſte* handelt over de *oorzaken* der armoede, welke men dient te kennen, zoo men er de regte middelen tegen beramen zal, — het *tweede* over hare tegenwoordige uitgebreidheid, opdat men het dringend belang zie van hare beſtrijding, — het *derde* over de geſchikte middelen, om ze te verminderen, — het *vierde* over het in werking brengen dier middelen zelve.

Na eene korte *Opdragt* aan Zijne Koninklijke Hoogheid WILLEM FREDERIK KAREL, *Prinſe van de Nederlanden*, en een mede kort *Voorberigt*, volgt eene *Inleiding*, waaruit wij alleen het berigt overnemen, dat de Verhandeling zich niet ophoudt met de armoede in het gemeen, maar alleen met die, welke ontſtaat uit gebrek aan arbeid, dat is alleen

met

met de armoede der zulken, die kunnen en willen werken, maar geen werk kunnen vinden, en dat zij de zorg voor zulken, die niet werken willen, aan het bedwang der Burgerlijke Overheid, en voor zulken, die tot arbeid onvermogend zijn, aan de bestaande Liefdegestichten en de zoogenoemde Diakoniën overlaat. — Voorts is het ook noodig, dat wij hier melden, dat de Schrijver zich, ten aanzien van de middelen, welke hij tot bestrijding van het kwaad aanprijst, bepaalt tot die, welke onder het bereik van bijzondere personen vallen, en wel aanmoediging en bescherming, maar geene medewerking, van het Gouvernement vereischen. — Nu onderzoekt dan het *eerste* Hoofdstuk de oorzaken der armoede, waarvan hier gehandeld wordt, en vindt die in onzen maatschappelijken toestand en inrigtingen, of in de ongelijke verdeeling der bezittingen: want alleen dáár, waar zich de rijkdommen onder sommigen ophoopen, lijden anderen gebrek; dewijl rijkdom een aantal handen van den arbeid uitsluit, en elk, die geen gebrek zal lijden, over eene genoegzame hoeveelheid arbeids moet kunnen beschikken, om zich 's levens noodwendigheden te kunnen verkrijgen. Hierover wordt in het breede en zeer wijsgeerig gesproken. Wij twijfelen, of *het gros* der lezers het genoegzaam zal verstaan; en wij zien althans geene kans, om des Schrijvers redekaveling daarover zoo kort, als ons bestek eischt, en tevens duidelijk genoeg, voor te dragen. Wij willen liever zien, of wij, op onze wijze, hetgeen de Schrijver *hoofdzakelijk* beweert en bewijst, met weinige en klare woorden kunnen uitdrukken. Wij vatten het aldus: Er is thans onder ons geen tot bestaan genoegzame arbeid voorhanden voor allen, die kunnen en willen werken. Vandaar, dat zoo velen van arbeid verstoken zijn, dagelijks daarvan nog meerderen verstoken worden, en dus de klasse der armen aanhoudend toeneemt. Hoe moet men dit kwaad verhelpen, daar de ongelijke verdeeling van bezittingen niet te veranderen is? Er is blijkbaar slechts driederlei weg toe open; te weten, *of* die van vermeerdering van den arbeid, *of* die van vermeerdering van deszelfs prijs, *of* die van vermeerdering der hoeveelheid, en, in gevolge daarvan, van vermindering van den prijs, der levensbehoeften. Alleen de eerste weg is mogelijk, *mits* men een nieuw veld voor de arbeidzaamheid opene: want, in onzen tegenwoordigen toestand, is alle mogelijke arbeid bestemd. Alle handen, die

die met den arbeid een genoegzaam bestaan vinden kunnen, zijn bezig. Men kan ze niet vermeerderen, of zij vinden geen genoegzaam bestaan meer. — Wat het verhoogen van den prijs des arbeids belangt: die is, ware zij al mogelijk, geheel onvoldoende. De arbeid zou dan niet betaald kunnen worden; zij zou dus langzamerhand afnemen, en alzoo slechts de armoede, en dat wel in dubbele mate, vermeerderen, zoo wel namelijk, onder hen, die het door den arbeid geproduceerde niet verkoopen, als onder hen, die het niet betalen konden. En wat de vermindering van den prijs der levensbehoeften betreft: hiertoe is geen middel, dan dat van derzelver vermeerdering; maar die is onmogelijk zonder vermeerdering van den arbeid, en, daar deze niet te vinden is, dan door voor denzelven eene nieuwe deur te openen, zoo is dit dan ook het éénig middel, om met goed gevolg de armoede te bestrijden, en leidt alzoo van zelf tot het denkbeeld der stichting eener landbouwende Kolonie, als die de beide vereischten in zich vereenigt, het vermeerderen van arbeid en het vermeerderen van levensbehoeften.

Maar die stichting eischt groote kosten. Is de vermindering der armoede van dat belang, dat zij die kosten waardig is? Kan men dezelven vinden? En hoe is de stichting *uitvoerlijk*? Deze vragen worden, in de volgende Hoofdstukken, beantwoord. En *vooreerst*, in het *tweede* Hoofdstuk, de vraag, of de vermindering der armoede van het ondersteld belang is? Ziet hier het antwoord, voor zoo ver men thans in staat is, het met naauwkeurigheid te geven. In het *Noordelijk* Nederland bedragen de armen, op eene bevolking van ruim twee millioenen zielen, ruim 190,000, en, met het *Zuidelijke* te zamen gerekend, maken zij omtrent *een elfde deel* van de geheele bevolking uit. Van de bovengemelde 190,000 zijn er nagenoeg 50,000, die, ongeschikt voor den arbeid, aan eene liefderijke verzorging moeten worden overgelaten. 20,000 zijn tijdelijke noodlijdenden, die zich herstellen kunnen. 50,000 zijn bedelaars en vagebonden, omtrent welken het Gouvernement voorziening dient te doen. 80,000 zijn zulken, die werken willen en kunnen, en welken de Verhandeling bedoelt aan werk te helpen. Deze staat is zeer ongunstig, en echter nog gunstig in vergelijking met den staat elders. In *Rusland*, *Zweden* en *Denemarken* moge het niet zoo erg zijn; maar in *Engeland* rekent men, dat thans de helft der

Na-

Natie onderstand geniet. Wat zal het in *Frankrijk* zijn, na alles, wat het in de laatste vijfentwintig jaren geleden heeft! In *Spanje* schatte men voorheen reeds de bedelaars op de helft der bevolking: wat zullen zij thans wezen! In *Portugal* is het niet beter. In *Italië* is het mede zeer slecht gesteld. Uit *Zwitserland* en een deel van *Duitschland* vlugt men bij duizenden, uit gebrek van bestaan. Doch, hoe veel beter het onder ons dan nog moge wezen, onze toestand is, te dezen aanzien, akelig, en van een schrikbarend vooruitzigt. Op vermindering van armen, zonder vermeerdering van arbeid en levensbehoeften, is, gelijk getoond is, niet te rekenen; en zelfs is de vermeerdering van armoede, uit hoofde van den steeds stijgenden prijs der noodwendigheden, zeker. Wat moet hiervan het gevolg zijn? Kan men alle behoeftigen op den duur uit liefde onderhouden? Dit is onmogelijk, en daarenboven hoogst schadelijk en gevaarlijk. Zoo voedt men slechts de luiheid en allerlei ondeugden; en wat zou het zijn, zoo alle die ellendigen en slechten, die naauwelijks zoo veel hebben, dat zij van gebrek niet omkomen, die in Europa meer dan 16 millioenen bedragen, en gewis allen naar een' beteren staat reikhalzen, eens de baniere des opstands planteden, vooral daar zij op den bijval zouden mogen rekenen van ten minste nog tweemaal 16 millioenen van zulken, die het, hoewel niet zoo diep ellendig, toch nog slecht genoeg hebben, om naar beter te verlangen? Wat heeft de opstand in Frankrijk niet te weeg gebragt? Welke woelingen ziet men niet in Engeland? Wanneer slechts ééne derzelven eens gelukte, wat zou het gevolg wezen? Wat zou het wezen, zoo de geest der Engelsche armen eens de overhand kreeg in de legers der Mogendheden, uit zoo vele armen, die met nog armeren in betrekking staan, te zamengesteld? Men kan het zich niet voorstellen zonder siddering. Wat anderen nu tot bestrijding en vermindering van dit kwaad behooren te doen, staat niet aan ons hun voor te schrijven; maar wij kunnen en behooren er voor onszelven middelen tegen aan te wenden. En welke kunnen die nu wezen? Geene anderen, dan die reeds zijn aangewezen, die de armen aan werk helpen en de levensmiddelen vermeerderen. Maar wie kan zich voorstellen, dat men die zal kunnen vinden voor zoo vele duizenden? Men moet het beproeven. Is de onderneming groot, des te loffelijker zal het zijn, daarin te slagen.

gen. Zich door de zwarigheden te laten afschrikken, zou lafheid zijn. Het onderhoud der armen kost nu voor 't minst 15 millioenen. Hoe vele menschen kunnen daarvoor worden te werk gesteld! Als men van 200,000 menschen slechts aan 50,000 een bestaan door den landbouw verschaft, zouden dezen aan 50,000 anderen werk verschaffen voor hunne benoodigdheden; en dan zou men, met hetgeen men nu tot onderhoud van allen weggeeft, ligtelijk aan de andere 100,000 ook werk bezorgen kunnen; in welk geval men eene fabrijkmatige bewerking van stoffen, als bijkomend middel tot bestaan van allen, met den veldarbeid kon verbinden. En dit ware, in den beginne, vooral noodig: want handen, aan den arbeid ongewoon, kunnen niet aanstonds dien des velds verrigten. Men moet ze eerst aan min moeijelijk werk gewennen, hetwelk ook door vrouwen en onvolwassenen kan verrigt worden, en vervolgens, als de akker nog niet genoeg geeft, het gezin kan doen bestaan. Als men het zoo ver gebragt heeft, kan men het gezin op den akker overbrengen. De grond van dien akker kan geen andere zijn, dan hei-, broek- of duin-grond; want alle andere is beslagen, en is bijzondere eigendom. Het heeft veel in, zulken grond vruchtbaar te maken; en het eischt eene groote som, voor eene talrijke Kolonie, woningen, gereedschappen enz. aan te schaffen. Het komt er dus op aan, al wat vereischt wordt zóó te vinden, dat de grond, met matigen arbeid, het noodig bestaan oplevere, en alle kosten kunnen bestreden worden.

Men moet dan eerst de armen (naar het ontwerp des Schrijvers) het bereiden van vlas tot garen en linnen, en van wol tot sajet, leeren, (dit zal minst aan den arbeid van anderen schaden, omdat er nog zoo vele grove linnens van buitenslands komen) en het debiet van het dus gewerkte moet verzekerd worden, door eene vrijwillige verbindtenis van menschenvrienden, om er jaarlijks een klein gedeelte, dat in elk huisgezin ligt verbruikt wordt, tegen zekeren prijs, van aan te nemen. Dit alzoo aangenomene zal men 15 ten honderd duurder hebben, dan men 't koopen kan; en als men dus voor *f* 20:- neemt, doet men jaarlijks, ter begunstiging der onderneming, een geschenk van *f* 3:-; en als men daar, in den aanvang, nog *f* 3:- voor het leergeld bijdoet, zullen 10,000 deelnemers aan 1000 huisgezinnen werk verschaffen, en dezelven tot de overbrenging op den akker

voor-

voorbereiden kunnen. — Hiertoe zullen voor elk huisgezin drie morgen lands gevorderd worden, — twee, der noods, beurtelings te betelen, en één tot het aanleggen van een fparrebosch, om daaruit voor het opkomend geflacht, als het groot zal geworden zijn, een uitzet te vinden, en het in de maatfchappij terug te voeren. — Eene woning voor elk huisgezin kan van *f* 200:- tot *f* 300:- kosten, en daarbij wordt voor elk nog *f* 100:- voor huisraad en gereedfchap gevorderd. — Tot vruchtbaarmaking van den grond wordt *mest* vereischt. Hierover weidt de Schrijver verbazend breed uit. Wij zeggen alleen, dat hij, tot vinding van denzelven, een middel aanwijst, gemakkelijker en onkostbaarder, dan men ligtelijk zou vermoed hebben, en dat, zoo het al niet geheel genoegzaam is, toch gewis eene der grootfte zwarigheden tegen de onderneming voor het meerderdeel opheft. — Maar vanwaar nu het geld te bekomen? Dit fchijnt den Schrijver, en ook ons, tot eene eerfte proef met 75 of 100 huisgezinnen, geene groote zwarigheid in te hebben; dewijl daartoe maar *f* 50 of *f* 60,000:- vereischt zou worden, en de aandeelen dus, vermoedelijk, niet groot zouden behoeven te zijn. Bij mislukking zou dus het verlies gering zijn, en bij gelukking zou aan de deelhebbers behoorlijke rente van hun voorfchot kunnen gegeven worden. Dan, daar de Schrijver zich vleit, dat de fondfen zouden voortfpruiten uit eene geringe jaarlijkfche contributie, wenschte hij liever de baten gebruikt te zien tot zoodanige einden, als al wederom vermeerdering van armoede zouden voorkomen; doch in wier aanwijzing wij ons niet kunnen inlaten. — Hoe nu de vereischte *f* 50 of *f* 60,000:- te verkrijgen, hoe het beftuur over de Kolonie in te rigten, hoe hare vestiging aan te vangen en te voltooijen, hoe tijd en arbeid te verdeelen, en wat eerst, wat daarna, wat laatst verrigt zou moeten worden, te bepalen, enz. enz., — dit wordt alles in bijzonderheden overwogen en uiteengezet, en daarmede deze verdienftelijke arbeid befloten. — Eenen uitftekenden dank is men aan deszelfs Vervaardiger fchuldig, die ondertusfchen in de gewigtige gevolgen, welken zijn arbeid reeds heeft, meer voldoening erlangt, dan de beste dankbetuiging hem geven kan. Wij achten ons inmiddels verpligt, nog te bezigen, dat het tot uitftekende aanprijzing, niet alleen van dezen arbeid, maar van de geheele onderneming, ftrekt, dat de

de Heer VAN DEN BOSCH, gelijk hij ons berigt, zelf reeds een wel niet geheel onvruchtbaar, echter grootendeels onbebouwd ſtuk gronds van eenige duizend morgens ter kultuur gebragt, en een aanzienlijk getal menſchen, voorheen gewend hunnen tijd zeer ſlecht te beſteden, tot den arbeid opgeleid heeft, met dat gelukkig gevolg, dat de grond, na een achtjarig bezit, voor de achtdubbele waarde van den inkoopsprijs is verkocht. Welken voorſpoed mag men niet wachten van het nieuw ontwerp van zulken man, vooral daar hij zelf tot de uitvoering daarvan de hand leent, en daar het ontwerp zelf, zoo als het nu voor elks oog blootligt, niets gewaagds behelst, en niets onuitvoerlijks aan het gezond verſtand voorſtelt! Wel moete het gelukken! En de edele, ons in perſoon onbekende, man gedooge, dat wij hem, bij onzen dank voor zijnen arbeid, ook onze hulde, wegens zijne nederigheid zonder laagheid, openlijk aanbieden.

Ondertusſchen hij heeft alleen gehandeld over de middelen tot beſtrijding en vermindering van armoede, welke ter beſchikking ſtaan van bijzondere perſonen. Ochof eene bekwame pen, uitgaande en zich grondende op *zijne* beginſelen, ook eens met *zijne* beſcheidenheid en nederigheid, doch tevens met vrijmoedigheid, eene Verhandeling ſchreve over de middelen, welke, ten zelfden einde, ter beſchikking ſtaan van het Gouvernement; en ochof dan zulke Verhandeling ook hare gelukkige gevolgen had! Wij zijn toch overtuigd, dat hier veel, hetgeen te doen en te laten was, zou zijn aan te wijzen.

Ontwerp tot verbetering van den toeſtand der Noodlijdenden, Gevangenen, Bedelaars, enz. door middel van den Landbouw, nuttige verbeteringen in den Waterſtaat onzes Lands; waardoor jaarlijks de uitgaven van 's Lands ſchatkist, zoo wel als de giften der Ingezetenen, aanmerkelijk kunnen verminderd, en tot betere doeleinden gebezigd worden. Te Amſterdam, bij J. van der Hey. 1818. *In gr. 8vo.* 36 *Bl. f* :-8-:

De helft van dit boekje wordt beſlagen door eene *Inleiding*, in welke ontwikkeld wordt, waaruit de toenemende armoede on-

onder ons ontstaat, namelijk: 1. uit eene te groote en onevenredige bevolking op ééne plek gronds, 2. uit het verminderen en te niet gaan van fabrijken door gebrek aan debiet, duurte der grondstoffen, invoeren der machinerie, oprigting van fabrijken in Amerika, afscheiding van de belangen van fabrijken en handel, en moeijelijkheid voor den fabrikant, om beleeningen te doen, 3. uit verval en verplaatsing van handel en zeevaart, en verlies van goede trouw. (Hier wordt opgesomd, waardoor de handel voorheen toenam en bloeide, en waardoor hij thans vervallen is, hetgeen te regt inzonderheid mede wordt toegeschreven aan de steeds toenemende vermeerdering van lasten, en de te hooge uitgaande en inkomende regten, die den sluikhandel, die pest voor de zedelijkheid, welke den handel in handen van schurken brengt, doet geboren worden, en waartegen een vrije handel, of *porto franco*, en eene vermeerdering van het *Patentregt* (*l*) wordt aangeprezen.) 4. uit duurte van levensmiddelen, 5. uit het vernietigen of stilstaan der gilden, welke men, op een' verbeterden voet, herstellen wil, en 6. uit het jaarlijks vrijlaten van gevangenen, tot wier verbetering niets gedaan is, en die, zonder bestaan, in de zamenleving terugkomen. Men moest zedelijkheid en arbeidzaamheid (algemeene nijverheid) trachten te bevorderen; dan kon een verlevendigde handel, meer dan men van fabrijken verwachten kan, iets goeds uitwerken; doch het voornaam herstel moet van den *Landbouw* komen. En nu volgt het *Ontwerp*.

Men neme, in aandeelen van *f* 300, in drie termijnen te betalen, een genoegzaam kapitaal op, dat in de drie eerste jaren geene, in het vierde twee, in het vijfde drie, in het zesde en vervolgens vier ten honderd rente geven zal, en waarvan, in het zevende jaar, en vervolgens jaarlijks, bij loting, een twintigste deel wordt afgelost, uit geprojecteerde inkomsten. Nu legt men, op gekochte bebouwde of onbebouwde gronden, eene Kolonie aan van vrije en onvrije Kolonisten, waarvoor het bestuur enz., gedeeltelijk op een' militairen voet, ontworpen wordt, en waaronder, door vlijt en braafheid, de onvrije vrij, en de vrije en eerst behoeftige allengs tot bezit en een onafhankelijk zelfbestaan komen kan. — De ondernemingen, ten nutte van den Waterstaat voorgedragen, zijn het droogmaken van het Haarlemmer Meer, het maken eener doorgraving van het smalst gedeelte van Hol-

 land,

land, tot verbetering van het IJ, het voorzien van Amsterdam van zoet water, het verbeteren van deszelfs haven, enz. — Geene onaanmerkelijke bijdrage tot aanwijzing, hoe men meent, dat het groote doel, op den titel uitgedrukt, zoo niet geheel, ten minste gedeeltelijk, zou kunnen bereikt worden.

Kerkklokstoonen. Herinneringen uit het Leven van eenen jongen Geestelijken. Uit het Hoogduitsch van FR. STRAUSS. *Met een Voorberigt van* W. A. OCKERSE. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr. 8vo. XIV*, 144 *Bl. f.* 1 - 16 - :

Wanneer er geen genot is dan vleeschelijk, geen rijkdom dan geld, en geene eer dan die in 't oog der wereld schittert, dan is hij, die het ambt van eenen Geestelijke bekleedt, inzonderheid in onze dagen, en inzonderheid onder de Protestanten, ten uiterste arm en te beklagen! De wereld denkt er, inzonderheid thans, zoo over; en daarom is het geestelijk ambt, in haar oog, geen begeerlijk voorwerp. Wanneer het werk van den Geestelijke slechts een handwerk is, en als een handwerk wordt uitgeoefend, dan heeft de wereld gelijk, dat zij er zoo over denkt; en dan is de Godsdienstleeraar wederom ongelukkig, en wel ongelukkig door eigen schuld: want hij maakt zichzelven en zijn ambt verachtelijk; hij berooft het van de heilige glorie, en zich van het ware zielsgenot.

Dat de H. bediening geheel iets anders is dan de wereld denkt, en dan de geestelijke handwerker er van maakt, kan in dit overheerlijk werkje worden gezien. In de form van *herinneringen*, schetst hier een jong Geestelijke de voornaamste tooneelen en werkzaamheden in zijne ambtsbediening, en wat zijn hart daarbij gevoelde; en zoo vinden wij dan hier eene voorstelling van het waarachtig, heilig poëtische in het leven van den Godsdienstleeraar, van datgeen, wat, wanneer hij de regte Geestelijke is, zijn leven tot eenen hemel maakt, en der wereld, voor zoo ver zij 't vatten kan of daartoe de moeite doen wil, zijn werk uit een hooger oogpunt doet beschouwen.

„ Het leven van eenen Geestelijke" — dus begint de Schrij-

Schrijver zijne aanwijzing van den aard en het doel van dit werkje — „ is toch inderdaad een *toonen*, of een gelui der *kerkklok*, eene roepstem in de gemeente, om zich tot den Zoon van God te verzamelen, die woorden des eeuwigen levens spreekt.

„ Kerkklokstoonen noodigen ter feestviering. Zoo hebben deze verhalen alleen ten doel, bescheidenlijk en zonder eenige aanmatiging uit te noodigen tot datgene, wat het geheele leven tot een feest kan maken."

Het Voorberigt spreekt van de Vertaalster; en wij twijfelen dus niet, of Vrouwe A. KLEYN, geb. OCKERSE, is deze Vertaalster, hetwelk voor het werkje geene geringe aanbeveling is, ons te aangenamer, daar het dezelve zoo ten volle verdient.

„ In de meeste stukjes zijn spelingen." — zegt de Heer OCKERSE in het Voorberigt — „ op het *rituële* en de plaatselijke gebruiken der *Luthersche* kerk in *Duitschland*, welke, hier te lande niet bij de *Protestanten* aangenomen, dezen eenigermate vreemd moeten voorkomen, en soms den zwakken zouden kunnen ergeren." Dat de Vertaalster deze aanspelingen door noten heeft opgehelderd, is allezins verdienstelijk; maar dat zoodanig *ritueel* zwakken zoude kunnen *ergeren*, zagen wij niet in; of het moesten van die soort van zwakken zijn, wien alles ergert, wat niet volgens hunne begrippen en manier van doen is ingerigt, wier zwakheid, met één woord, een bekrompene partijgeest is — en laten dezen het boekje vrijelijk uit de hand leggen, en zich vervoegen, waar zij braaf orthodoxie der letter, en de, min of meer regtstreeksche, prediking, dat in hun midden toch eigenlijk, ten aanzien van leer en plegtigheid, het ware te huis is, kunnen genieten. — Geholpen door de opheldering aan den voet der bladzijden, kan elke lezer zich gemakkelijk in eene Luthersche kerk in Duitschland onder de beschrevene plegtigheden verplaatsen, en dezelve met de meeste aandoening in den geest bijwonen, gelijk Rec. door ondervinding aan zich en zijne huisgenooten weet. Ergerlijks is hier niets, dan voor den genen, die het er in legt.

Denzulken, die in, en hun, die buiten de geestelijke bediening zijn, prijzen wij alzoo gelijkelijk dit werkje, de vertaling van welks tweede stukje (ons in het Voorberigt beloofd, ingevalle dit eerste bijval vinden mogt) wij met ver-

 lan-

langen te gemoet zien, met warmte aan. Den eersten, opdat zij, des noodig, eenig inzigt mogen verkrijgen in de waardigheid van hun ambt, en kennis aan den rijkdom van zielsgenot, die aan eene waardige bediening van hetzelve verbonden is. En schoon zij ook al denken mogten, dat hier toch slechts een ideaal hun ter beschouwinge voorgesteld zij, of zij ten minste, geplaatst in min gevoel opwekkende omgevingen dan de jonge Geestelijke, die hier zijne herinneringen geeft, niet zoo opgewonden konden zijn tot de heilige verrigtingen van hun ambt, bij hetwelk (gelijk ook de Heer OCKERSE in het Voorberigt aanmerkt) in ons land welligt *al te* weinig plegtigs heerscht, dat zij dan niet vergeten, dat het eigenlijk heilige toch uit het heilig harte komen moet, en dat, zonder gevoel van de hoogheid zijner bediening, de loonwerker nooit meer dan een loonwerker, en dat wel een luije, wordt; terwijl, integendeel, de inwendig gezalfde ook in woestijnen het heiligdom te stichten weet, hetwelk hij uit zijn hart opbouwt. — Dengenen, die buiten geestelijke bediening zijn, prijzen wij dit werkje aan, opdat zij eenigzins beter leeren denken over den door wereldzin en tijdsomstandigheden vernederden stand des Godsdienstleeraars, zien, wat eigenlijk de regte Geestelijke is, en zich niet verder door hen, die dezen stand door eigen' wereldzin onteeren, tegen denzelven laten innemen, noch bewegen om te loochenen, dat er Geestelijken zijn, die hooger zalving bezitten dan de beroepsbrief, die hun hunne inkomsten aanwijst, en de klok, die hen roept tot hunne ambtsverrigtingen, over wier moeijelijkheid zij genoeg klagen.

Ons bestek verbiedt ons, een staaltje te geven. Wij sparen dit, tot dat wij het tweede stukje zullen aankondigen; maar vertrouwen ook, dat het werkje genoeg zal worden gelezen. Ware, op het uitstekend fraaije vignet, het kerkje op eenen heuvel geplaatst, gelijk bl. 8 dit vordert; dan zoude dit het effect niet verminderd hebben, en men had meer voorgronds gehad, om partij van te trekken.

Rosa, of de jonge Bedelaarſter. Naar het Engelsch van Miſs BENNET. *IV Deelen. Te Amſterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. 1816—17. *In gr. 8vo. Te zamen* 1338 *Bl.* *f* 12-:-:

Onder dezen titel ontvangen wij eene geſchiedenis, aan welke alleen de waarheid ontbreekt, om een ontegenſprekelijk bewijs te zijn, dat het adelijk bloed eene onbegrijpelijke kracht bezit, en, tegen alle waarſchijnlijkheid en bij de meest mogelijke verwaarloozing, waarborg is van innerlijke voortreffelijkheid, welke ſlechts naar gelegenheid wacht om te pralen met alles overtreffenden luister. De jonge bedelaarſter toch, in hare eerſte jaren tot het bedelaars ambacht door een dronken wijf opgevoed, is naauwelijks uitwendig gereinigd en het voorwerp der weldadigheid van eenen edelen zonderlingen man, of, bij het bevallig uitwendig ſchoon, ontwikkelt zich bij haar het meest beminnelijk en edel karakter, en eene vaardigheid in iedere wetenſchap en alles, wat de aanzienlijke maagd ten ſieraad ſtrekt, met eene zoo verbazende ſnelheid, als wij naauwelijks vermoeden, dat binnen de grenzen der mogelijkheid ligt. Ten aanzien van dit wonderkind is dit echter het éénige wonder niet; maar geheel hare geſchiedenis is eene aaneenſchakeling van zeldzaamheden, van welke wel de eerſte is, dat de gezegde edele man haar opneemt, en de laatſte, dat het blijkt, aan het einde des vierden deels (dit ſpreekt van zelve), dat deze haar natuurlijke vader is; terwijl zich het burgerlijk bloed mede niet verloochent bij het gemeene meisje, dat men haar ondergeſchoven had, en 't welk, als eene adelijke dame opgevoed, echter, aleer hare gemeene afkomst nog blijkt, dezelve openbaart door vlugt en huwelijk met eenen eerlijken landman. Het ſpreekt van zelve, dat het onze verhevene ſchoone aan bewonderaars noch belagers, aan avonturen noch reddingen ontbreekt, en dat het hare levensbeſchrijfſter behaagt, haar velerlei vernederingen, lotverwisſelingen, moeijelijkheden, enz. enz. te doen ondergaan, te welken einde zij haar in betrekkingen brengt met allerlei zedelijke wanſchepſels, die zich te haren koste te goed doen, en jammerlijk het vertrouwen misbruiken van haren, naar de Oost-Indiën vertrokkenen, verzorger, vooral gedurende den tijd, dat de-

ze, door TIPPO SAIB gevangen gehouden, vijf jaren lang noch van kleederen, noch van nagels en baard verwisselen kon. De geschiedenis van dezen zonderlingen man is almede vol wonderen, tot dat hij eindelijk ROSA, zijne dochter, reeds door hare edele moeder herkend, en ook deze zijne beminde, lang verlorene gade, weder erlangt; zijnde het zijn geluk, dat hij nu van zijnen afschuw van menschen genezen, en voor het genot van het hoogstmogelijk aardsch geluk vatbaar is geworden; hebbende hij, met ketenen aan den grond gehecht, en bij het groeijen zijner nagels, bij TIPPO SAIB geleerd, zijne driften te beteugelen en zichzelven te overwinnen. De wonderlijke en bewonderenswaardige bedelaarster, nu echter geene bedelaarster meer, huwt nu ook weldra met eenen schatrijken Lord, lang het voorwerp harer liefde, gelijk zij, bij al hare donkerheid en in zijn oog vreemd bedrijf, het voorwerp zijner vereering was. Deze echtgenoot, hoewel nimmer tot den bedelstaf verlaagd, had echter in zijn vroeger lot veel aan dat van ROSA gelijk, en lange jaren ook geen ander blijk zijner regten, dan het adelijk bloed, hetwelk zoo krachtig en voordeelig op zijn geheel karakter, bij ieder lotgeval, werkte. Dan; deze en een aantal andere zeldzaamheden leze men in deze boekdeelen zelve; wij onthouden ons opzettelijk van meerdere inlichting: terwijl het naïf en zonderling-braaf karakter van JOHN, eenen regt getrouwen en waardigen knecht, ons bij de lezing veel vergoedde.

Wij weten niet, of wij deze en gene taalfout, en het menigvuldig gebruik van den *vierden* voor den *eersten* naamval, aan den Vertaler of den Corrector der proeven moeten toeschrijven; ook stootten wij nu en dan op het een of ander, dat wij in het oorspronkelijke anders vermoedden. Men moest dit zorgvuldiger vermijden, wanneer men ons publiek zoodanige voortbrengsels van vreemden grond aanbiedt, welke eeniglijk, volgens de eigene woorden van Mifs BENNET, vervaardigd zijn voor den *Boekverkooper* van deze Mifs, *haarzelve*, en de *liefhebbers van Romans*.

Verzameling van Natuur- en Rekenkundige Vermakelijkheden. Met Figuren. Te Winschoot, bij H. V. Huisingh. *In 8vo.* 108 *Bl. f* :-15-:

Dit boekje prijst zich, behalve door den geringen prijs en het min kostbare der gevorderde ingredienten, vooral ook daardoor aan, dat het, den jeugdigen kunstenaar vormende, deszelfs opmerkzaamheid boeit, en vaardigheid in het berekenen aanbrengt; terwijl het, zonder den eerstbeginnenden af te schrikken, hem begeerig maakt, om het *hoe* en *waarom* uit te vinden door eigen nadenken. Onder de meer dan honderd hier opgegevene aardigheden, zijn de meesten bijzonder geschikt, om de jeugd in haren gezelligen kring en uren van uitspanning aardig en leerzaam bezig te houden, en maar enkele kunstjes, die niets meer vorderen dan zekere handige gaauwigheid. Ziet hier iets van verschillenden aard, aan 't welk de jeugd beproeven kan, of haar dit boekje uitlokt en bruikbaar is.

„ De koperboom. Ontbind ééne once vitriool in acht oncen heet water, en filtreer het vocht in eene flesch, dat dan eene schoone hemelsblaauwe kleur aanneemt. Voorts make men eene soort van stam met takjes uit ijzerdraad, en omkleede daarvan het grootste gedeelte met bruin was; aldus bereid, late men het in gezegde ontbinding hangen, en stelle het glas, na het eenige malen wél omgeschud te hebben, op eene afzonderlijke plaats; zoo zal men weldra zeer duidelijk zien, dat er zich rondom de takjes van het boompje koperblaadjes aanzetten, die allengskens in grootte toenemen, en eene zeer schoone koperkleur hebben."

„ Mijnstoffelijk chamaelion. (kameleon?) Men laat een deel fijn gepoederde bruinsteen, met drie deelen zuiver salpeter vermengd, in eenen smeltkroes bedekt, in het vuur, zoo lang gloeijende smelten, tot dat het een dik zout worde. Om van het ware tijdstip verzekerd te zijn, neemt men met een ijzerdraad een weinig van de massa uit den kroes, en werpt het in een kopje met water: ziet men, dat zich dit zout ras met eene levendige donkergroene kleur oplost, zoo kan men het zout er uitnemen, in kleine stukjes slaan, en in een welgesloten glas bewaren. Wanneer men nu eenige stukjes, van

de

de grootte van eene erwt, van dit zout in eenen kelk, gevuld met water, werpt; zoo zal men een overheerlijk verschijnsel waarnemen. Eerst zal zich de schoonste groene kleur in dit water uitbreiden, vervolgens zal deze kleur in violet verwisselen, en eindelijk in een aangenaam rood veranderen."

„ DRIEDERLEI STUKKEN GELDS, DOOR DRIE PERSONEN GENOMEN ZIJNDE, TE RADEN, WELKE EEN IEDER HEEFT. Voorondersteld, dat de drie stukken gelds waren een schelling, een zesthalf en een dubbeltje; nummer dezen in uwe gedachten met 1, 2, 3. Laten de drie personen zijn Arend, Jan en Pieter, welke gij in uwe gedachten onthoudt met de letters A, B en C. Laat de eerste persoon, of A, het getal van zijn stuk gelds met 2 vermenigvuldigen, de tweede, B, met 9, en de derde, C, met 10; laat hun deze drie producten te zamen optellen en u de som daarvan zeggen; trek deze som heimelijk af van 60, en deel het verschil door 8, het quotient hiervan zal u het getal of nummer van het stuk gelds aanwijzen, hetwelk de eerste, of Arend, genomen heeft, hetgeen er overblijft dat van den tweeden, Jan, en dat van den derden persoon, of Pieter, laat zich dan van zelf raden."

Eene volgende aanwijzing leert, hoe men dit met 4 personen en 4 stukken gelds even zeer doen kan. Dan laat men A met 2, B met 21, C met 25, en D met 26 vermenigvuldigen, trekt die som van 260 af, en het verschil, door 24 gedeeld, geeft het genomene door A, het overschot, door 5 gedeeld, geeft dat van B, welks overschot C hebben zal, terwijl dan, hetgeen D nam, geen raadsel meer is.

„ OM, WANNEER IEMAND MET TWEE DOBBELSTEENEN HEEFT GEWORPEN, DE OOGEN VAN BEIDE TE RADEN, ZONDER DE TE ZIEN, doe men bij de oogen des eenen steens 5 tellen, en die som nog met 5 vermenigvuldigen. Dat hij verder tot dit product addére de oogen des anderen steens, en vraag hem dan, hoe groot het getal zij; trek daar af 25, zoo blijven er nog twee talletters over, waarvan het eerste getal zal aanwijzen de oogen van den eenen, en het andere die van den anderen steen."

Ter proeve zij dit genoeg.

BOEKBESCHOUWING.

Kerkelijke Rede bij de bediening des H. Doops aan den tweeden Zoon van Z. K. H. den Heere Prinse van Oranje enz. enz., 24 Aug. 1818, *door* I. J. DERMOUT, *buitengewonen Hofprediker van Z. M. en Predikant in 's Gravenhage. Aldaar, bij* de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1818. *In gr. 8vo.* 29 *Bl. f* :-8-:

Kerkelijke Redevoering bij de opening van de algemeene Synode der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, gehouden in 's Gravenhage, 1 *Julij* 1818, *door* C. FRANSEN VAN ECK, *Hoogleeraar en Predikant te Deventer. Aldaar, bij* L. A. Karsenbergh. 1818. *In gr. 8vo.* 47 *Bl. f* :-11-:

Een drietal Voorlezingen, over Natuur-Zedekundige Onderwerpen. Door J. A. UILKENS, *A. L. M., Phil. Dr. enz. en Hoogleeraar te Groningen. Aldaar, bij* J. Oomkens. 1818. *In gr. 8vo.* 76 *Bl. f* :-16-:

Lofrede op PIETER VAN BRAAM, *uitgesproken door* EWALDUS KIST. *Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1818. *In gr. 8vo.* 135 *Bl. f* 2-4-:

Redevoering van JOANNES MATHIAS SCHRANT, *over het beoefenenswaardige der Nederlandsche Tale, zoo om haar zelve, als om hare voortbrengselen. Gehouden, ter aanvaarding van het Hoogleeraarambt in de Nederl. Taal- en Letterkunde te Gend,* 3 *Jan.* 1818. *Aldaar, bij* J.—N. Houdin. 1818. *In gr. 8vo.* 92 *Bl.*

Wij kunnen niet nalaten, deze vijf stukken, gelijk

ze ons te zamen in handen komen, ook te zamen, onder één hoofd, in ons Maandwerk te doen optreden. Het is waar, derzelver inhoud is geheel verschillend; maar het zijn toch allen oorspronkelijke, Nederlandsche voortbrengsels, allen voortreffelijke stukken, allen het werk van Leeraars des Christendoms. Deze eenheid in verscheidenheid is het juist, die ons zeer opmerkelijk voorkomt. Immers, zij doet ons den gunstigen toestand onzer letterkunde kennen, doet ons zien, dat de Leeraars van onzen tijd ook iets anders kunnen, dan gewone predikatiën maken, (van welke er trouwens niet *ééne* onder is) en verhoogt onzen eerbied voor hunnen stand, die somtijds door waanwijze betweters als een domper, in plaats van lamp, voor het menschelijk verstand is beschouwd.

Wij beginnen met het werk van den Heer DERMOUT, waarin alles gevonden wordt, wat bij de aangeduide plegtigheid, vooral door zijn Eerw., maar ook door 's mans grijzen ambtgenoot, die den eigenlijken doop verrigtte, ja door de gemeente, gesproken, gebeden en gezongen is. De tekst is 1 Kron. XVII: 27. *Het heeft u (God) beliefd te zegenen het huis van uwen knecht* enz., en wil de Leeraar dien dag aangemerkt hebben, als eene zigtbare proef van Gods goedheid jegens het Koninklijk huis — als eene aanleiding tot regtmatige blijdschap voor de Nederlandsche natie, en als een voorteeken van geluk en zegen voor den jonggeboren *Prins van Oranje*. Ons in het hoofd gezet hebbende, een voorbeeld te zullen aantreffen, hoe de kinderdoop, als eene afzonderlijke plegtigheid, regt statig en aandoenlijk kan bediend worden, vonden wij ons een weinig te leur gesteld. Het grootste deel der leerrede is aan bijzondere aanspraken toegewijd, die, hoe schoon ook, ons min behaagden in de gewijde plaatse der gemeenschappelijke aanbidding, bij een godsdienstig, Christelijk feest, waar alle onderscheid tusschen grooten en geringen zoo veel mogelijk behoort weg te smelten in de éénige, hooge betrekking van kinderen Gods. Die, ech-

echter, aan den Vader, onzen geliefden Kroonprins, den naasten, den eigenlijken betrokkenen in deze zaak, is regt doelmatig, welfprekend en ſtichtelijk. Wij kunnen den lust naauwelijks weerſtaan, om haar geheel af te ſchrijven. Dan, zie hier het laatſte gedeelte:

„ Er is, Gij weet het, GELIEFDE PRINS! eene onſterfelijkheid, die met de eeuwen der wereld niet eindigt; eene onſterfelijkheid van hooger waarde, dan Helden-eer en Vorſten-grootheid; eene onſterfelijkheid, welke men bereikt door geloof en godsvrucht, aan de hand van onzen grooten Leidsman Christus, en eeuwig geniet in het zalig Rijk van God. Voor dat Rijk zijn uwe Kinderen, is ook de Zoon gewonnen, welken Gij op dit oogenblik Gode komt heiligen. In dat Rijk zullen uwe Kinderen, met U, groot, onſterfelijk en heerlijk zijn, wanneer zij, door uw voorbeeld verlicht en onderwezen, het pad van Christelijke braafheid en deugd betreden hebben. Zulk een voorbeeld — want wij zien U gereed, om het aan God te beloven — wilt Gij Hun geven; de Heer in den hemel zal het begunſtigen door zijne genade, en beloonen door zijnen zegen tot in eeuwigheid!"

Het ſtuk van Prof. VAN ECK gaat van geene gebeden of dergelijke vergezeld, maar wel van een kort voorberigt, dat echter, ware het niet eene gewoonte geworden iets vooraf te zeggen, ook wel gemist had kunnen zijn. 's Mans tekst is Luc. XVII: 20. *Het Koningrijk Gods komt niet met uiterlijk gelaat*, en zijne rede gerigt tegen alle onberadene pogingen onzer dagen, om onzen eerdienst meer zinnelijk en luisterrijk te maken. Wij willen niet ontveinzen, dat de gedachte ons eene poos lang hinderde: Kampt de geleerde en welſprekende man niet tegen eenen vijand, die onzen grond nog geheel niet genaderd is? en is het niet eer gevaarlijk dan heilzaam, zich met een kwaad te bemoeijen, dat, hier nog weinig bekend, even daarom weinig bemind moet zijn? Is deze voorbarigheid niet een verkeerd gevolg van het veelvuldig verkeeren op vreemden

bodem; zoodat men zich, als het ware, verbeeldt, op Duitschen grond te zijn, en tegen de verkeerdheden van dien landaard ijvert? Is dit niet meermalen gebeurd? en is het kwade zaad der Neologie niet grootendeels, op deze wijze, tot ons overgebragt? — Doch, dit vermoeden, misschien kwalijk gegrond, belette ons geenszins, deze schoone Redevoering met buitengewoon genoegen te lezen. Dezelve deelt zich, na eene uitvoerige inleiding, die de stof geschiedkundig ontwikkelt, en een kort woord van den tekst, in twee hoofddeelen, wier eene als de verhandeling, het andere als de toepassing kan beschouwd worden. In de eerste beschouwt VAN ECK de uitwendige praal als nadeelig voor den inwendigen, geestelijken Godsdienst, als geenszins begunstigd door Jezus en de Apostelen, en even min aangeprezen door het getuigenis der kerkelijke geschiedenis. En deze drie stukken bepleit hij met mannelijke welsprekendheid, met gematigdheid en kracht, zoodat wij meer en meer met 's mans keuze bevredigd werden. Het is waar, wat de man zegt: men moge den kerkgang aangenaam maken en het gevoel opwekken, de hartstogten in werking brengen; wanneer zulks niet op de regte wijze geschiede, het hart er door geheiligd, de wandel er door verbeterd worde, dan beduidt het niets. Leeraren en leeken mogen dit, ook buiten betrekking tot eigenlijke plegtigheid en beelden in den Godsdienst, wel ter harte nemen. Bij al de eenvoudigheid van onzen eerdienst, wordt het schoone, op zekere plaatsen en onder zekere menschen, misschien reeds maar al te veel gezocht en gevierd, in hetgeen ter stichting is bestemd. Dan, dit zij gezegd, behoudens al hetgeen de Heer VAN ECK, ter aanprijzing van ware welsprekendheid op den kansel, in het vervolg voorbrengt. Wij moeten hem in alles volkomen regt geven; schoon zijne redenen, omtrent gevoel en verstand in den Godsdienst, door sommigen welligt op eene wijze zullen worden verstaan en tot eene hoogte gedreven,

ven, in het voordeel des eerstgenoemden, dat wij het niet gaarne onderschreven.

Hetgeen wij de toepassing genoemd hebben, betoogt, dat wij ons over de eenvoudigheid van het Christendom niet te beklagen hebben, en dat men dus in de hervorming van den eerdienst in de Nederlandsche kerk met gematigdheid moet te werk gaan. Het eene eindigt in eene aanspraak aan den Directeur-generaal en Secretaris-adviseur, het andere aan de ambtgenooten enz.; beide zoo wél gekozen, zoo vele blijken van opregtheid en hartelijke welmeenendheid dragende, dat men den man zelven moet lief krijgen. Waarlijk! VAN ECK mag een sieraad van zijnen stand heeten. Zijne taal is voortreffelijk. Mogt het Deventersch Athené toch regt bloeijen, opdat vele VAN ECKS de Christenheid in dit land nog lange stichten!

Wij geven wederom een proefje. — „Indien er aan mijne overtuiging, dat de ware belangen van het Christendom door het uiterlijk gelaat van den Eerdienst geenszins bevorderd worden, iets mogt ontbreken, dezelve zoude voltooid worden door het ongunstig getuigenis, hetwelk de kerkelijke geschiedenis daaromtrent aflegt. Voor eenen iéder namelijk, die in dezelve geen vreemdeling is, behoeft het geen breedvoerig betoog, dat de eeuwen van het uiterlijk gelaat, in geenen deele, de gelukkigste eeuwen voor het reine Christendom geweest zijn; ja, dat de vervallen staat van het laatste in evenredigheid stond met den luister van het eerste. — In die dagen, waarin de belijders van Jezus, zonder eigene heiligdommen te bezitten, volhardden in de gemeenschap en in de gebeden, waarin zij, van huis tot huis brood brekende, zamen aten met verheuging en eenvoudigheid des harten, in die zelfde dagen volhardden zij ook in de leer der Apostelen, prezen God, hadden gunst bij het gansche volk, en der menigte van degenen, die geloofden, was één hart en ééne ziel. — Door den overgang van KONSTANTIJN tot het Christendom, werd de Christelijke Kerk van de wankelende de

 ge-

gevestigde, van de onderliggende de heerschende. En nu zag men ook de Oostersche praal, bij het toenemend verval van den ouden waren smaak, aan Grieken en Romeinen geliefkoosd geworden, zich met den Christelijken Eerdienst op allerlei wijzen vereenigen. De Keizer meende zijnen ijver voor zijnen nieuwen Godsdienst niet beter aan den dag te kunnen leggen, dan door kerken te bouwen, en aan dezelve de kostbaarste sieraden van zilver en goud, van marmer en edele gesteenten, met kwistigen rijkdom te besteden," enz.

De Voorlezingen van den Heer UILKENS mogen geene van allen voor den druk bestemd zijn geweest, zij zijn denzelven, zonder uitzondering, wel waardig. De eerste handelt over *de betrekking der natuurkunde tot 's menschen zedelijken aanleg*, en blijkt eene feestrede te zijn, in het Groningsch natuur- en scheikundig Genootschap, gehouden, bij gelegenheid van het laatste eeuwfeest der Akademie. Wij hebben het stuk met bijzonder genoegen gelezen, zoo zelfs, dat deze eerstgeborene der drie ons toescheen geenszins te wijken voor een der anderen; schoon het jongste kind, gelijk zoo dikwijls, het meest geliefde, bij het hoorend publiek, schijnt geweest te zijn. Het valt niet gemakkelijk, den inhoud en gang zoo kort op te geven, als ons bestek zulks vordert. — De natuur is geschikt, om het verstand, uitlokkend en dringend, te ontwikkelen; — zij doet, bij haar onderzoek, onzen geest teffens zijne grootheid en geringheid beseffen; — hare kennis leidt tot standvastigheid — tot godsdienstig gevoel. Deze zijn zoo al de hoofdtrekken, die met eene vaste hand getrokken, en aangevuld en opgehelderd worden op eene zoo aangename als doelmatige wijze. De meer en min bekende voorbeelden inzonderheid, in het eerste en minste stuk aangevoerd, verlevendigen ongemeen. En het geheel loopt zeer gepast af in eene hulde aan den landbouw, die met de aanneming van twee verdienstelijke boeren, tot honoraire leden, eindigt.

's Mans tweede is eene levensschets van GERT

REINDERS, in hetzelfde Genootschap gehouden. De overledene, namelijk, was een der twee verdienstelijke landbouwers, straks vermeld; en gelijk in andere geleerde inrigtingen, meer of min uitvoerig, tot lof van ontvallen medeärbeiders pleegt gesproken te worden, zoo treedt de hooggeleerde UILKENS hier, in eenen kring van aanzienlijke en beschaafde toehoorders, op, om den lof van eenen eenvoudigen landman te verkondigen. Met genoegen lazen wij zijne welgestelde levensschets. Met belangstelling zagen wij, hoe de plant, die eene volheid van levenskracht in zich bevat, ook op de dorre heide voortkomt, door alle beletselen heenbreekt, en hare nuttige werking, op eene of andere wijze, niet mist. REINDERS verpligtte de maatschappij vooral aan zich in de dagen der woedende veepest, wanneer zijne schrandere nasporing ontdekte, dat het pas geboren runderbeest de vatbaarheid voor deze ziekte niet bezit, maar langzamerhand verkrijgt. Hierop, namelijk, bouwde hij de stelling, dat eene tijdige inenting de kwaal in kracht zou verminderen, en toch even zeer den grond des kwaads wegnemen; welke, door de ondervinding gestaafd, daarna veel vee in het leven behield. Meer dan één Genootschap en mannen van den grootsten naam huldigden deze verdienste. Buitendien, echter, was REINDERS een man met hoofd en hart, een voortreffelijk mensch en Christen; gelijk hij in zeer verschillende betrekkingen aan den dag legde. Zacht ruste zijne asch, wiens gansche leven, aan den stillen landarbeid gewijd, niemand ontrustte, maar velen voedde! En neme het getal zoodaniger voorwerpen van lof en hulde dagelijks toe! want, het is waar: *de held, die behoudt, is grooter, dan de held, die verwoest.*

UILKENS' derde stuk heet: *De Keerkringen*, en is voorgelezen in het Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen.* „De Keerkringen! Hoe brengt de geleerde man dit onderwerp onder de rubriek der zedelijke onderwerpen?" Met uw verlof, lieve lezer!

de naam beteekent hier het gewone niet. De meening van het betoog is, dat alles zijn *non plus ultra*, zijn weerslag heeft; dat de natuur alle gevaarlijke overhelling tot een uiterste, door een of ander tegenwigt, steeds weet te herstellen; en dat zij deze hare bemoeijing zelfs tot onze menschelijke, maatschappelijke zaken uitstrekt, in zoo verre wij zelve niet oppassen, dat het schip regt ga. Daar de Schrijver het zelf bijna een *allerlei* wilde genoemd hebben, is het ook van ons niet te vergen, dat wij den inhoud nog nader onder één oogpunt brengen. Niemand zal zich beklagen, het stuk zelf gelezen te hebben. En wij willen ons afscheid van den Professor nemen, met de aanvoering van dit enkele staal — van het snoeimes der natuur, als de mensch zelf het bederf niet weet buiten te houden. (NB. Het tooneel is meest in Duitschland.)

„ Een blind geloof, aangenomene kerkelijke stelsels, slaafsche gehechtheid aan bijzondere begrippen, eene regtzinnigheid, die bepaald was door kerkvergaderingen, een daardoor gevangen gelegd verstand, vonden hunnen keerkring in eene algemeen doordringende opklaring, in vrij onderzoek, in wijsgeerig denken. Schoon is de morgen na den nacht, het helder, doch niet verblindend licht van den vollen dag; maar hiermede niet te vreden, staart men regtlijnig in eene gloeijende zon op; met het licht verheft men zich als boven de zwaarte; het oog, dat nu niets wel meer onderscheidt, geen enkel voorwerp op zichzelf meer regt ziet, wil nu het heelal omvatten. Dat heelal is nu bewerktuigd, is nu levend, is nu bezield. De deelen hebben voor eenen korteren of langeren tijd meer of minder van dat alheelleven, van die algemeene ziel; bij den dood geeft de paddestoel en de mensch het zijne weer aan het algemeene terug, en de hersenen van eene SAPPHO zijn weldra de bestaandeelen van eene raaf, die nu daardoor verschrikkelijk krast, gelijk de eerste goddelijk zong. Zoo polarizeert men, niet slechts zuurstof en waterstof, niet slechts licht en zwaarte, niet slechts plant

en

en dier, neen ook den Schepper en het schepsel, het stof en den geest, die het bezielt; verbindt den laatsten aan het alheelleven, en doet alzoo denzelven deelen in den strijd der aantrekkende en terugstootende krachten, waarbij alle zelfstandigheid individueel voor zich, zijnde en blijvende, ophoudt. — Tot welk een uiterste schommelt alzoo de slinger, hoe wijkt men dus van den evenaar af tot de koude, verharde, bevrozene aspunten, alwaar, de liefde blinde drift, de vriendschap belang, de onsterfelijkheid een optreden onder andere gedaante, het wederzien een hersenschim wordende; geen God, godsdienst, zedelijkheid, deugd, liefde, vriendschap, onsterfelijkheid eene verkwikkende, koesterende warmte aan het hart kunnen schenken in de ure des lijdens, geene rust in de ure des doods, geene overwinning in de ure des strijds. Maar o Natuur! gij ook treedt met uwen keerkring op, en — *de nood leert bidden!*"

Wij hebben nog geene enkele aanmerking gemaakt. Maar, hoor eens! zouden alle de leden van Groningens Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* dezen brok volkomen gevat hebben??

Wij laten den Heer KIST volgen, omdat zijn werk zich aan dat des Heeren UILKENS, inzonderheid het middelste stuk, gevoegelijkst aansluit. VAN BRAAM, *schoon geen Geleerde van beroep, echter door geleerdheid bewonderenswaardig, en te gelijk door het edele van zijn hart algemeen nuttig.* Dit is het nader bepaalde thema, dat zich de Redenaar voorstelt te behandelen, en hetwelk hij inderdaad ten uiterste geregeld en gepast behandelt. De wijze, op welke hij, inzonderheid, tot zijn tweede deel komt, om, namelijk, na 's mans zonderlinge bekwaamheden ontvouwd te hebben, door de vraag: hoe kwam hij, geen Geleerde zijnde, aan zoo vele geleerdheid? tot antwoord, zijne afkomst en levensloop kortelijk te verhalen, is verrassend. Op zichzelve is anders dit gedeelte voor hen, die den man niet persoonlijk gekend hebben, altijd min belangrijk; gelijk

 het

het ook nu nog, uit hoofde van eene uitvoerigheid, bij het uitspreken ligtelijk verlangd, onze aandacht niet zoo zeer boeide als de schets zelve van 's mans geest. Deze is, inderdaad, allerbelangrijkst. Zij plaatst VAN BRAAM onder de zonderlingste voorbeelden van alomvattendheid. Oude en nieuwe letterkunde, natuurkundige en andere wetenschappen, wijsgeerte en godsdienst, dicht- en schilderkunst, alles was zijne gading, hetzij als beoefenaar, of kenner en liefhebber. En dit staat hier op zulken bedaarden en helderen, overtuigenden toon, dat men, zonder aan winderige opvijzeling van den lofredenaarsstijl te denken, alles letterlijk gelooft en gevoelt. Dit is, naar onze meening, geen geringe lof, aan eenen Schrijver toegekend; maar nu moeten wij er ook bijvoegen, dat het derde en laatste deel, waarin de eigenschappen van 's mans hart enz. worden verkondigd, ons, wat den vorm betreft, niet zoo wél heeft behaagd. Dit is al te bedaard, al te leerredeächtig, door de aanwijzing van deugd voor deugd, telkens door eene cursieve letter, als een nieuw afdeelingje, aangewezen. De lofrede mag op het einde vrijelijk klimmen, zoo hoog de prozastijl slechts toelaat. En de geestdrift spreekt niet zoo afgemeten. De Heer KIST zal dit, hopen wij, toestemmen, en ons de aanmerking te minder kwalijk afnemen, daar wij elke kleine verkeerdheid van zulke schitterende voorbeelden, tot waarschuwing voor anderen, meenen te moeten aanwijzen. Het wél en duidelijk onderscheiden is zeker eene gewigtige zaak; en er wordt door mannen van eenig *genie* ontwijfelbaar meer door overmaat dan door gebrek aan drift gezondigd. Doch, alles heeft zijne grenzen. Voor het overige belet dit niet, dat wij den edelen VAN BRAAM in alle zijne beminnelijkheid leeren kennen, en het boekje van KIST in onze beeldengalerij van voortreffelijke menschen volgaarne plaatsen.

Achteraan volgen aanteekeningen, die het gestelde nog nader staven, inzonderheid met proeven van 's mans dichtgeest enz.

Om

Om ook hier geene proef te misfen, geven wij een deel der inleiding:

„ Neen! M. W.! aandoenlijk mag ons de plegtigheid van dit uur zijn, maar onaangenaam gevoel zal zij ons niet verwekken. Is het niet de aard der droefheid over eenen geliefden dooden, dat zij gaarn aan hem denkt, gaarn zich hem, zoo geheel als hij was, en gewoon was te handelen, vertegenwoordigt, en alles welkom acht, wat de levendige voorftelling van hem bij haar bevorderen kan? Hoe gaarn vertoeft de weenende echtgenoot op het graf van zijne gade! Hoe goed is het hem, hare brieven te lezen, hare kleinooden te aanfchouwen, in het vertrek peinzend neder te zitten, waar zij bij voorkeur meest vertoefde, en dan, haar zich, zoo helder mogelijk, zoo als zij bezig was, zoo als zij fprak en handelde, voor te ftellen! — Dan mag hij menigmaal uitbarften in tranen, maar in dit weenen zelve vindt hij verzachting voor zijne droefheid. — Welk een wellust is het voor den treurenden minnaar, op de beeldtenis zijner geliefde te ftaren, welke de dood hem ontrukte! — Ja, wij fpreken allen gaarn van onze dierbare afgeftorvenen. Wij trachten hen ons zoo nabij te brengen, als ons doenlijk is, en hen daardoor als uit den dood in het leven terug te roepen. Vooral, als wij hunnen lof hooren vermelden," enz.

De Redevoering van den Heer SCHRANT befluit dit overzigt. Want, bewonderden wij zoo veel voortreffelijks in zoo vele mannen, hij geeft er grootelijks reden van, door het voortreffelijke van de taal zelve, waarin zij fpraken. Zijn ftuk vervalt van zelve in twee hoofddeelen, den aard en den inhoud. Het eerfte is het meest wijsgeerige, moeijelijke, vernuft en fchranderheid vorderende, maar tevens hetgeen de meeste voldoening belooft. Wij hebben het met uitftekend genoegen gelezen. De waarde der menfchelijke taal in het algemeen, met de onderfcheidene uitmuntende hoedanigheden, voor welke zij vatbaar is, de uitnemendheid der Nederlandfche in het bijzonder, om hare grijze oudheid,

heid, als één tak van den edelen Duitschen stam, om hare deftigheid, zonder plompe ruwheid of onbevalligheid, om hare naauwkeurigheid, even als de vorige eigenschap instemmende met het volkskarakter, om het standvastig plaatsen van de klem, waar de aard der zake die vordert, om haren rijkdom, om haar vermogen van afleiding uit eigene bronnen, worden door den Spreker achtervolgens beschouwd, ontwikkeld, verdedigd, en als op eene rij geplaatst, tot voldinging van zijn pleit. In het laatste deel, daarentegen, spreidt hij eene uitgebreide kennis aan onze vroegere en latere letterhelden ten toon. En, zoo men al mogt meenen, dat hij met de opsomming der nog levenden ligt een weinig spaarzamer had kunnen zijn, of dat de keus en plaatsing hier en daar anders kon gewenscht worden, zoo neme men in aanmerking, waar hij sprak, dáár namelijk, waar het bewijs, dat wij in alle vakken mannen van naam kunnen aantoonen, reeds eene gunstige verwondering moest opwekken. Meer, echter, dan dit alles, zou het eigen voorbeeld van SCHRANT *hebben* moeten afdoen, om zijne toehoorders te overtuigen van de voortreffelijkheid der, wél beschaafde, Nederlandsche tale, indien niet het vooroordeel en de ongewoonheid aan de Hollandsche uitspraak, te dezen opzigte, waarschijnlijk, groote beletselen hadden in den weg geworpen. De geheele houding en gang der Redevoering is fraai, inleiding en aanwending, met de toespraak aan bestuurders, ambtgenooten, leerlingen, zoo wél gekozen als fiksch uitgevoerd, in eenen krachtigen en bevalligen stijl.

Ziehier het bewijs! *Ex ungue leonem.*

— „Ja, zij (de edele geestdrift voor de vruchten van eigen nijverheid) toont het genoeg, dat gij van het voorbeeld uwer vaderen niet ontaard zijt, dat gij gevoel van eigen waarde bezit, dat gij den naam van een vrij en zelfstandig volk met regt moogt dragen. En de taal alleen zoude eene uitzondering maken? Zij, dat kostbaar erfgoed der vaderen, zoude der minachting wor-

worden prijs gegeven? Zij zouden zich nog langer in de schamele hutten verschuilen, en aan eene meer opgepronkte mededingster hare regten afstaan moeten? Hoe! bevinde ik mij dan niet op dien beroemden en den kunsten gewijden bodem, alwaar de eerste opbouwers onzer moedertale woonden? Moet ik uwen VAN MAERLANT, VAN HELU, HOUWAERT, moet ik uwe SAPPHO de zoetvloeijende ANNA BIJNS, moet ik uwen VAN MARNIX, HARDUIN, PLANTIJN, vooral uwen KILIAAN laten optreden.....? Maar neen! gij behoeft deze herinnering niet. Gij kent de geestdrift uwer vaderen voor hunne taal, en wilt ook daarin voor hen niet wijken. Bedrieg ik mij niet, de tijd is daar, dat gij elkanderen toeroept: laat ons in alles Nederlanders zijn; dat wij onze moedertaal aankweeken! Weg met het vreemde, wanneer het aan het eigene afbreuk doet! Weg met alles, wat ons als volk zou kunnen onteeren!"

Men zegt, dat de stemme nog is die des roependen in de woestijne. Doch, men geve den moed niet op. De tijd zal de waarheid aan den dag brengen en het schoone doen kennen. Blijft er een algemeen Nederlandsch rijk bestaan, dan zal er eindelijk ook eene algemeene Nederlandsche tale zijn.

Gods weldadige Voorzienigheid, blijkbaar in de instandhouding der zaligmakende Leer, historisch bewezen in de Lotgevallen der Kerk in het algemeen, en der Luthersche in het bijzonder. Te Amsterdam, bij W. van Vliet. 1818. *In gr. 8vo. XVI en 391 Bl. f* 3-:-:

De kleine geschriften, die van tijd tot tijd uit den boezem van het Hersteld-Luthersch Kerkgenootschap zijn voortgekomen, konden de opmerking van een beschaafd godsdienstig publiek dáárom niet verdienen, dewijl zij onmiskenbaar den geest der hatelijkheid tegen

gen de Moederkerk droegen, het oogmerk verraadden, hare Gemeenten tegen derzelver Leeraren op te ruijen, en verdeeldheid te zaaijen. Het onderhavige werk, ter gedachtenis voor de Herstelde Luthersche Gemeente te Amsterdam, ter gelegenheid van het derde Eeuwfeest der Hervorming, uitgegeven, is in meer bescheiden toon geschreven, (de Schrijver heeft noodig geoordeeld te zeggen, dat geen Predikant in hetzelve iets bijgedragen of er iets in veranderd heeft) en daarom oordeelden wij ons geregtigd, ja verpligt, het in ons Tijdschrift aan te kondigen.

De Schrijver zendt ter inleidinge drie stellingen vooraf: 1°. *Ten allen tijde, aan alle plaatsen*, en *bij alle veranderingen*, is het gezegend vrouwezaad, JEZUS CHRISTUS, aan de menschheid beloofd. 2°. Deze onveranderlijke grond van de orde des heils enz. is ten allen tijde door de vijanden van God en der menschelijke gelukzaligheid bestreden geworden. 3°. Het Opperwezen heeft, telkens wanneer de pogingen ter verduistering te hemeltergend werden, door bijzondere *tusschenkomst*, middelbaar of onmiddelbaar, de groote grondwaarheid, tot herstel van het zondig menschdom, krachtig hersteld, bevestigd en voortgeplant. — De ontwikkeling dezer drie stellingen loopt tot op de Hervorming. Het *eerste* Hoofdstuk des eigenlijken werks schetst den staat des Christendoms, in de onderscheidene landen van Europa, vóór de Hervorming; het *tweede*, de verdere lotgevallen der Kerk, sedert het begin der Hervorming; het *derde*, de geschiedenis van het ontstaan der Herstelde Luthersche Gemeente te Amsterdam. Uit de voorrede blijkt genoegzaam, dat de vermelding van deze laatste eigenlijk het voorname doel des werks is; en wij bekennen, niet in te zien, waarom de geheele geschiedenis der Kerk, van den paradijstijd af, moest worden omgehaald, om ten laatste op de geschiedenis der Herstelde Gemeente te komen. Immers is de geschiedenis des Bijbels en der Hervorming zoo veelvuldig bewerkt, dat

dat deze kerkelijke geschiedenis wel gemist had kunnen worden.

De Schrijver zegt, geen man te zijn, wiens loopbaan voornamelijk in het wetenschappelijke gelegen is. Maar dan (hij duide het ons niet ten kwade) moest hij het schrijven van een historisch werk van zulken omvang ook nalaten: want de Historieschrijver behoort wel degelijk Geleerde te zijn, en wat meer te verstaan dan af te schrijven, en uit onderscheidene stukken een werk aaneen te hechten. En veel meer (dit gevoelt men duidelijk aan den geheelen stijl des werks) heeft onze Schrijver niet gedaan. Namen en daadzaken worden ook hier en daar vrij fautief opgegeven; de eersten al te veelvuldig verminkt, dan dat wij elke verminking drukfout zouden durven noemen, (naar den ouden stijl, lezen wij hier altijd *Kantelberg*, in plaats van *Canterbury*) en de laatsten vaak zoo strijdig met de algemeenst bekende getuigenissen der geschiedenis, dat het genoegzaam blijkt, alles zij onoordeelkundig overgenomen, of hier en daar met eenige partijdigheid gesteld. Zoo lezen wij aangaande de welbekende *Ligue* in Frankrijk, bl. 147, dat deze verbindtenis *door de Prinsen van den bloede tegen* (!) de GUIZES gesloten, en naar de plaats, waar dit geschiedde, *die van Ligue* (!) of van *Ambroise* werd genaamd. — Verder lezen wij, bl. 226, 227, dat LODEWIJK XIV zich door twee van zijne voornaamste staatsdienaren, LE TALLIER en deszelfs zoon LOUVRIS, tot de herroeping van het Edict van Nantes hebbe laten bewegen. Deze personen zijn niet bekend; maar hoogstwaarschijnlijk heeft de Schrijver bedoeld LE TELLIER en LOUVOIS; en wij moeten hem herinneren, dat de eerste Jezuit, biechtvader des Konings, en geen staatsdienaar was; echter nog niet ten tijde van de herroeping van het Edict van Nantes 1685, maar eerst 1709. Verder merken wij aan, dat de Jezuiten niet huwden, en dus niet maar zoo openlijk zonen hadden; de staatsdienaar LOUVOIS ook niet als zoon van LE TELLIER bekend staat. — Bl. 250, 258

en

en 363. wordt ARMINIUS op de lijst der ketters naast ARIUS en SOCINUS geplaatst. Een Schrijver, die eene kerkelijke gefchiedenis uitgeeft, behoort toch eenen ARMINIUS, en de ftellingen, waarom hij veroordeeld werd, beter te kennen, als wanneer hij zoude weten, dat deze 5 ftellingen *juist overeenkomftig met de leer der Lutherfche Kerke* zijn.

Lezen wij, bl. 356, van dit werk, bij eenen Gereformeerden Boekhandelaar gedrukt, dat ook velen uit het Hervormd Kerkgenootfchap zich over het tot *ftand* komen der Herftelde Lutherfche Gemeente *verblijdden*; en bl. 360, dat bijzonder de Hervormden door milde giften de affcheuring begunftigden; wij zouden daarin fchier bevestigd vinden, wat het gerucht ten tijde der afzondering zeide, dat in de fcheuring van het Luthersch Kerkgenootfchap de Hervormden grootelijks hadden medegewerkt. Ook wordt ons nu eenigzins verklaarbaar, waarom de Schrijver overal de Hervormden fchijnt te ontzien; b. v. ons in 't geheel niets verhaalt van de wijze, waarop, en de redenen, waarom de Remonftranten op de Synode te Dordrecht veroordeeld werden, maar, gelijk wij reeds aanmerkten, ARMINIUS kort af onder de ketters rekent. Eindelijk wordt het begrijpelijk, hoe de Herftelde Lutherfche Gemeente hare toekomftige Leeraars bij eenen Hervormden Hoogleeraar konden laten ftuderen (zie bl. 378), waarin toch eene wezenlijke onbeftaanbaarheid ligt: want hoe kan zij vorderen, dat — van het opdringen kan de vrage niet eens zijn — een Hervormd-Hoogleeraar fchriftuurplaatfen, waarop beide partijen voortijds in gefchillen hunne meeningen bouwden, (en de Herftelden toch willen van hunne oude kerkelijke meeningen tittel noch jota laten varen) nu zóó aan deze leerlingen verklaren zoude, dat het oud-Luthersch gevoelen daardoor geftaafd wierd, en het Hervormde achter de bank geraakte? Of hoorden dan die ftudenten over zulke plaatfen bijzonder collegie van Leeraren hunner kerke, alzoo dat zij van den Hervormden Hoogleeraar alles mogten aannemen, be-

behalve de uitlegging van schriftplaatsen, die in geschillen moesten dienen? Of werden die slechts stilzwijgend voorbijgegaan? Maar welken schriftuurlijken grond verkregen dan de studenten voor stellingen, die zij toch naderhand als waarheid moesten prediken? — Neen! een Kerkgenootschap, 't geen zóó op zijn stuk blijft staan als het Hersteld-Luthersche, spreekt zichzelve regtstreeks tegen, wanneer het zijne studenten bij Hoogleeraars in de Godgeleerdheid van een ander Kerkgenootschap zendt.

Maar nu in 't algemeen, wat beoogt het Hersteld-Luthersch Kerkgenootschap met deze opgave der uiterste bijzonderheden van deszelfs geschiedenis na 25 jaren bestaans, waaraan eigenlijk het publiek weinig meer gelegen ligt? Blaam van zich af te keeren, en zich te regtvaardigen over deszelfs afzondering van de Moederkerk? Maar dit heeft het ganschelijk niet noodig. Het publiek matigt zich geene beslissing tusschen beide partijen aan; en, door dit geschrift als 't ware om goedkeuring der afzondering door de Hersteld-Luthersche Kerk aangezocht, antwoordt het alzoo: Aan de vruchten kent men den boom, aan de daden den mensch en den geest eener maatschappij. Welke ook de stellingen zijn mogen, waarvoor gij welmeenend ijvert, uwe bijzondere overtuiging heeft niemand te beoordeelen; als overtuiging moet men ze eerbiedigen. Maar of 't nu de heiligheid dezer overtuiging is, dan of het bijoogmerken zijn, die u bezielen, moet uit uwe vruchten blijken. Houdt gij u vreedzaam, en gunt eenen iegelijk het zijne, zonder u in te laten op twiststokerij in eenige andere Kerk; wordt niemand der genen, van wier gemeenschap gij u hebt afgezonderd, door u gelasterd; draagt gij de genen, die van uwe stellingen hier en daar afweken, (terwijl zij immers buiten uwe gemeenschap zijn, en dus u niet in den weg staan) in liefde, en laat het oordeel aan God over, dan is uwe zake rein. Wanneer de dienaren uws geloofs, die de Moederkerk verlaten hebben om tot u te komen, bij dien overgang niet gevraagd hebben: *wat zal ons dan geworden?*

 noch,

noch, hetgeen zij aan bezoldiging bij u te wachten hadden, vergeleken met hetgeen zij verlieten, noch daaromtrent ooit eene voorwaarde vastlielden, of voor hunnen overgang verontschuldiging noodig keurden; wanneer zij zich noch schelden noch lasteren veroorloven, en hunne en uwe overtuiging in liefde op uwen kansel verkondigen, zonder anderen te veroordeelen, zonder proselyten te willen maken, of elders scheuring aan te rigten, dan zijn zij eerlijke mannen, wien hunne en uwe overtuiging heilig is, en die alleen deze voorstaan, zonder anderen te willen deren. Vond van dit alles het tegendeel plaats — hetgeen gij nu zelve moet beoordeelen — dan zoude uw werk niet uit God, dan zouden uwe Predikers geene dienaren van Christus zijn.

Daar de Hersteld - Luthersche Kerk, in het geschrift, dat wij zoo even aankondigden, zich eenmaal voor den regterstoel van een godsdienstig publiek gesteld heeft, vergunne zij ons nog deze aanmerking: In eenen tijd, waarin ieder Kerkgenootschap, dat vaste punten van belijdenis had, zonder uitzondering, sprekend of stilzwijgend, erkent, dat zij, uit velerlei oogpunten beschouwd, niet meer dát zijn kunnen, waartoe de geest van vroegere eeuwen ze maakte; waarin de Doopsgezinde het niet meer strijdig met het Christendom oordeelt, wapenen te voeren voor het vaderland, of een Overheidsambt te bekleeden; waarin de Hervormde niet meer predikt, dat Christus alleen voor de uitverkorenen gestorven is, — wil de Hersteld - Luthersche Kerk alleen tegen den geest des tijds zich verzetten, en niet het minste in hare geloofsbelijdenissen verzachten! Zal zij dit kunnen volhouden — zij, die reeds hare kweekelingen door Hoogleeraren buiten haar Kerkgenootschap laat onderwijzen? Zullen in 't vervolg hare aankomende Leeraren zich in dezen dwang kunnen schikken? Zullen zij, die eenen goeden kop hebben, zonder huichelarij dat *kunnen?* en zij, wier hoofd en hart beide welgeplaatst zijn, dat *willen?*

De beantwoording dezer vragen zij aan den tijd over-

ge-

gelaten. De geest des beschaafd-godsdienstigen publieks, door dit geschrift opgeroepen, eindigt zijne rede alzoo: Welken naam gij, als Kerkgenootschap, ook moogt dragen, behoudt den Bijbel, als het *Palladium* der Menschheid; maar veroordeelt anderen niet, om afwijking van Formulieren, door menschen opgesteld. Weest niet liefdeloos. Oordeelt niet. Bedenkt, dat de vreedzamen zalig, maar de twiststokers dienaren van het rijk der duisternis zijn. God is regtvaardig, en eenmaal zal al het verborgene openbaar worden!

Karakteristiek, naar ons inzien, is de opgaaf van een der punten van bezwaar, tegen de Leeraren der Moederkerk ingebragt, bl. 349. „Men *durft*, niet slechts „de ligchamelijke werkingen des Duivels, ten tijde van „'s Heilands omwandeling op aarde, maar ook de ze„delijke werkingen van de helsche geesten op de har„ten der menschen, ronduit loochenen."

Vaderlijke belangstelling in het heil van zijne geliefde Dochter; inhoudende den eenigen weg ten leven, reeds in het Paradijs verkondigt, door de Aartsvaderen geloofd, door de Profeten voorzegd, en door den Heere Jezus Christus in zijne Genoegdoening vervuld. Als de zekerste hoop op de toekomst. Door B. H. ADEL. *Te Amsterdam*, *bij* G. van Dijk. 1818. *In gr. 8vo. VIII en 152 Bl. f* :-18-:

Schipper ADEL, een bejaard man, draagt dit zijn boekje op aan haar, ten wier dienste hij 't geschreven heeft, — zijne geliefde dochter, ALIDA ADEL, een ongelukkig meisje van slechts tien jaren, hetwelk, in eene zware ziekte, het gehoor geheel, en het gezigt gedeeltelijk, verloren heeft. Voor alle mondelijk onderwijs dus onvatbaar, was voor haar een schriftelijk, vooral ten aanzien van den Godsdienst, van des te meer belang. Dit wilde haar de teederhartige vader zelf geven,

en geeft hij haar hier. Niemand van een gevoelig hart, die van den aard van dit onderwijs onkundig bleef, konde hem deswege goedkeuring en achting weigeren. Maar waarom geeft hij nu dit zijn opstel openlijk in 't licht? Zekerlijk omdat hij aan hetzelve verdiensten toeschrijft, en denkt, dat het ook voor anderen, tot aanwijzing van den eenigen weg ten leven, van meerderen dienst kan zijn, dan een ander van die menigvuldige leerboeken, welke wij daartoe bezitten. In zoo ver nu moet men zoo wel met den vader, als met het kind, medelijden hebben, en de uitgaaf van dit boeksken voor een nieuw bewijs nemen van de waarheid, welke men elken dag gestaafd kan zien, dat, ook in de bekrompenste hersenen, de uitgebreidste denkbeelden van eigene bekwaamheden kunnen huisvesten. — Het opstel is beneden alle kritiek. Wij beklagen het meisje, dat het (wie weet, met hoe vele moeite!) lezen moet: wij hebben dit niet verder kunnen doen, dan volstrekt noodig was, om er een algemeen oordeel over te kunnen strijken. Wij beklagen het nog meer, zoo het aan 't geen vader hier zegt, over het geheel, zijn zegel kan hechten; en allermeest, zoo het, in 't vervolg, van gelegenheid tot verlichter godsdienstig onderwijs verstoken blijft.

Militaire Hygiène, of Raadgevingen, betreffende de middelen om de gezondheid der Troepen te bewaren. Door J. ROM. LOUIS KERKHOFFS, *Med. Dr., Officier van Gezondheid der eerste Klasse, enz. Uit het Fransch vertaald, door* P. J. MEESTERS MILIUS, *Med. Dr. en Officier van Gezondheid der tweede Klasse. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1818. *In gr. 8vo. VI en 197 Bl. f* 1-16-:

Dit werk, door een' man, in de krijgskundige geneeskunde zeer ervaren, en daarenboven met vele, bij zij-

zijne ambtsbroeders (althans in onzen dienst) dikwijls ongewone, kundigheden toegerust, verdient even zeer in de handen der geneeskundigen als in die der krijgslieden te wezen. De raadgevingen, die hetzelve bevat, zijn uit de ondervinding geput, worden door eene bondige redenering aangedrongen, en in een' duidelijken ſtijl voorgedragen. Den kundigen geneesheer zullen zij wel weinig leeren, maar den min kundigen, daarentegen, tot een' veiligen leiddraad verſtrekken. Het werk is in zeven afdeelingen verdeeld, loopende over den invloed der dampkringslucht, over dien van het voedſel, van de beweging en rust, zoo wel in 't algemeen, als bijzonder wat waken en ſlapen aangaat; van de kleeding, van de zeden en krijgstucht, van de zielsaandoeningen, en van de zindelijkheid. De grondſtellingen wijken weinig van de thans vrij algemeen aangenomene af; alleenlijk houdt de ſchrijver zich een weinig ſtreng aan de leer van BROWN. Het is er verre af, dat wij die leer *geheel* zouden wraken, of in haar de verdienſte miskennen, van in de geneeskundige praktijk eenige weldadige verandering te hebben te weeg gebragt. Maar, indien de ſchrijver met de werken van HUFELAND, RICHTER, HECKER en anderen een weinig meer vertrouwd was, zoude hij gewis de onvolledigheid van BROWN'S grondſtellingen beter hebben ingezien, en niet b. v. beweerd, (bl. 14) dat *de koude, door hare onmiddellijk verzwakkende kracht, het ligchaam gevoeliger maakt voor de warmte;* dat eene vochtige warmte, om eene dergelijke reden, zoo nadeelig is (bl. 34); dat *ſtheniſche* en *ontſtekingsziekte* hetzelfde is (bl. 116); dat de ſlaap onmiddellijk verzwakt (bl. 133) en zoo op meer plaatſen; want het geheele werkje is in den geest van BROWN geſteld.

Aan eenige ſtellingen van den ſchrijver zouden wij ook, zonder verder bewijs, niet gaarne geloof hechten; b. v. dat, in onbewoonde en plantenrijke ſtreken, de zuurſtof in den dampkring tot 0, 29. klimt, bl. 10; dat er bij de uitademing waterſtof in den dampkring

 komt,

komt, bl. 45. Bl. 46 worden de ouden, ten onregte, gelaakt, wegens het ontsteken van vuren bij besmettelijke ziekten, waardoor de dampkring, zoo als de ondervinding geleerd heeft, wel degelijk gezuiverd wordt.

De vertaling is, over het algemeen, vloeijend en zuiver; *bergstof*, voor *delfstof*, en eenige andere misvattingen, daargelaten. De aanmerkingen des vertalers dienen ook dikwijls ter verklaring of wijziging van des schrijvers stellingen, en vele zijn voor min kundigen, vooral voor leeken in de kunst, zeer voldoende. Overbodig is echter de noot, bl. 19, om 's vertalers verlegenheid aangaande een Neêrduitsch woord voor *incitation* te kennen te geven. Het gebruik heeft daartoe, sinds lang, het woord *opwekking* (*Erregung*) volkomen gewettigd.

Berigt, betrekkelijk de febris inflammatoria typhoïdes, welke in de provincie Oostvlaanderen heerscht, door den Ridder KLUYSKENS. *Uit het Fransch vertaald, door* N. C. MEPPEN. *Te Amsterdam, bij* R. J. Berntrop. 1818. *In gr. 8vo.* 31 *Bl. f* :-8-:

Dit berigt schijnt vooral te moeten strekken, om den ontstekingachtigen aard dezer ziekte, en de waarde der ontstekingwerende geneeswijze in dezelve, te leeren kennen. De schrijver vergelijkt dezelve met de *febris inflammatoria putrida* van STOLL, (*Rat. med.* t. III. p. 104 sq.) waarbij echter vele verschijnselen zeer verschillen; de neusbloeding bragt geene verligting toe, het bloed had bestendig eene ontstekingskorst, de pis was donkerder van kleur, dan gewoonlijk; in één woord, alles toonde een meer bepaald ontstekingachtig karakter aan. Daarentegen komt deze ziekte meer overeen met den, in de laatste jaren, zoo dikwijls waargenomenen en beschrevenen *besmettelijken typhus*, en het berigt van den ervaren KLUYSKENS is eene nieuwe en belang-

langrijke bijdrage tot de, lang veronachtzaamde, maar nu wederom meer erkende, waarheid, dat vele koortsziekten, waarbij de krachten spoedig wegzinken, oorspronkelijk ontstekingachtig van aard zijn en de sterkste ontstekingwerende behandeling vorderen, waarvan de schrijver dan ook de uitmuntendste gevolgen zag. Hij ontkent echter niet, dat er, in 't vervolg, eene werkelijke uitputting van krachten kan plaats hebben, welke opwekkende en versterkende middelen vordert.

Ter matiging van de zucht tot bloedlaten, welke het lezen van dit werkje, bij velen, vooral min nadenkenden, natuurlijk moet opwekken, prijzen wij, bij deszelfs lezing, de vergelijking aan van HUFELAND's verhandeling *over de Oorlogspest*, vertaald door Prof. VAN DER BREGGEN, Amst. 1814.

Over de bevoegdheid der Markgenootschappen, om de Markgronden door afsluiting te bevrijden van het weiden van Vee uit de aangrenzende buurschappen, overeenkomstig de thans bestaande Wetten; met eene beoordeeling dier Wetten, naar de beginselen van het algemeene Regt, de Romeinsche en oude Vaderlandsche Wetten. Door Mr. C. A. VAN ENSCHUT, *Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid te Groningen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1818. *In gr. 8vo. VII en* 122 *Bl. f* 1-2-:

Wij haasten ons, om onze Lezers bekend te maken met dit werk van den zeer verdienstelijken Groningschen Hoogleeraar, VAN ENSCHUT; een werk, dat zich *en* door het gewigt der stoffe, *en* door de wijze van behandeling, *en* door de rijke en welgepaste aanhalingen van andere Schrijvers, die over hetzelfde onderwerp geschreven hebben, loffelijk onderscheidt. Het hoofddoel van den geleerden Schrijver is, aan te toonen, dat de artikelen 647 en 648 van het Fransche, bij ons nog (*) geldende, Burgerlijke Wetboek groote voordeelen voor

(*) Ja, *nog*, nadat wij reeds meer dan vijf jaren weder eene Natie zijn geweest, is dat *Fransche* Wetboek bij ons van

voor den landbouw opleveren, en dat het wenschelijk zoude zijn, dat dezelfde of dergelijke bepalingen mede in ons aanstaande Wetboek mogen voorkomen.

Ter inleidinge geeft de Autheur eene korte algemeene schets van de inrigting der Markgenootschappen, welke in sommige oorden van ons vaderland bestaan. Hij doet zien, dat de pogingen, ter bevordering van de afschaffing dier gemeenschappen, zijn goed te keuren, zoo wel ter wegneming en voorkoming van verderfelijke twistgedingen, welke noodzakelijk uit dezelve moeten ontstaan, als ter verbetering en uitbreiding van landbouw en veeteelt; geeft heilzame wenken, dat men, bij de gewenschte verdeeling der marken, *niet* slechts naar landhuishoudkundige grondstellingen te werk ga, maar vooral beginselen van regte in het oog houde, en zich niet laten misleiden door den bedriegelijken regel: *salus populi, lex suprema.* Hoogstbelangrijk is het verslag, dat de Heer VAN ENSCHUT mededeelt, nopens hetgeen, omtrent het afschaffen dezer gemeenschappen, in andere landen, op publiek gezag, in het werk wordt gesteld. Het voorbeeld van Engeland is inzonderheid opmerkelijk. En daar is de zaak nog aan zoo vele belemmeringen en kosten onderworpen, dat men, bij verschil tusschen de belanghebbenden, eene Parlementsakte tot de afsluiting noodig heeft, welke 300 tot 400 ponden kost. Desniettegenstaande werden er, reeds van 1689 af, jaarlijks meer dan 35 zulke akten uitgegeven. Dit is later zoo zeer toegenomen, dat in 1800 deze akten, of vergunningen tot afsluiting, op 100 gesteld werden; en men rekent, dat, onder de regering van den tegenwoordigen Koning alleen, meer dan het verbazend getal van een millioen achtmaal honderdduizend Rijnlandsche morgens ingesloten zijn. In het gemelde jaar 1800 rekende men de in Engeland alleen nog woest liggende gronden, welke door afschaffing van de gemeenschap zeker zouden bebouwd worden, op nog 7,800,000 acres. Vroeger rekende YOUNG acht millioenen morgens. Ge-

van kracht. Wij verlangen, met alle weldenkenden, reikhalzend, dat de tijd eerlang zal aanbreken, waarin wij aan de wereld zullen kunnen toonen, dat wij ook *eigene* wetten kunnen maken, en dezelve niet van onze naburen en vorige overheerschers behoeven te leenen.

Gesteld nu, dat, volgens eene gedane opgave, ieder morgen door elkander zuiver opbrengt 14 Engelsche schellingen, dan zou het nationale inkomen, voor Engeland alleen, daardoor jaarlijks met nagenoeg vier en een halve millioen guldens vermeerderd worden. Men heeft er, bovendien, door eene verbeterde wijze van landbouw, de voortbrengselen van de reeds bebouwde landen zoo zeer vermeerderd en veredeld, dat men rekent, dat de opkomsten dier goederen, in een' korten tijd, verdubbeld zijn. Men meent, verder, dat, door het ter culture brengen der woestliggende gronden alleen, niet slechts een groot gedeelte granen zoude kunnen uitgevoerd worden, maar dat Engeland daardoor zelfs een derde bevolking meer zou kunnen voeden. Tot welke overwegingen geven deze daadzaken geen aanleiding voor andere volken van Europa! welke lessen, welke wenken worden door dezelve niet aangeboden aan ons land! en met welk eene gemoedsgesteldheid moeten onze staatslieden, onze landhuishoudkundigen, en onze grondbezitters, de gevolgen van deze werkzaamheden der Britten beschouwen! „Hoe zeer (merkt onze Schrijver te regt aan) hoe zeer moet dit alles niet bijdragen, om de waarde van het onafhankelijk en altoos met de tijdsomstandigheden prijshoudend fonds, dat de natie in haar territoir bezit, te verhoogen, en den omloop van penningen te vermeerderen. Deze bron alleen moge, wél gebruikt, dan ook genoegzaam zijn, om de vrees te verijdelen en de voorspellingen te logenstraffen, door sommigen gedaan omtrent Engelands naderend bezwijken onder den last van deszelfs schulden." Vervolgens herinnert de Hoogleeraar, wat er, te dezen aanzien, in ons land, zoo door het Gouvernement als bijzondere personen, gedaan is. Schoon dit wel niet weinig mag genoemd worden, zoo zijn wij hierin toch, bij vele andere landen vergeleken, ten achteren. Na hierover zeer belangrijke opgaven te hebben gedaan, — waarbij dan ook op de natuurlijke en plaatselijke beletselen, als daar zijn dorheid en onvruchtbaarheid van bodem, gebrek aan genoegzame meststoffen, kostbaarheid van derzelver aanvoer enz. acht wordt geslagen, (iets, dat door vele ijverige, met de edelste geestdrift vervulde, calculateurs wel eens te zeer wordt verzuimd) — treedt de Schrijver nader tot zijn eigenlijk onderwerp. Onder de groote beletselen, welke der afsluitinge en verdeelinge der woest liggende gronden en voor verbetering vatbare broek-

landen hinderlijk zijn, behoort de gewoonte, dat het vee van aanpalende buren op elkanders velden wederkeerig rondzwerft, of op elkanders gronden uitftrijkt, en op dezelve weidt. De oorfprong van deze gewoonte wordt opgegeven. De Franfche wetgever was, reeds vóór de omwenteling en naderhand, bedacht, om die beletfelen weg te nemen. Zoo ontftond de wet van 28 September 1791, waarin grootendeels, in de beginfelen althans, en wat bijzonder het hier behandelde onderwerp betreft, gevolgd is een Koninklijk Edict van Mei 1771, hetwelk, op zijne beurt, niets anders was dan de weêrklank van andere Edicten, van het jaar 1766 af, ten behoeve van onderfcheidene provinciën gegeven. Zoo ontftonden de artikelen 647 en 648 in het Burgerlijk Wetboek, welke in het Wetboek Napoleon, *ingerigt voor Holland*, niet zijn opgenomen. Na, in het voorbijgaan, een' wenk te hebben gegeven omtrent de nuttigheid van afzonderlijke wetten, den landbouw en de veldpolicie betreffende, bepaalt de Schrijver den waren zin en omvang der gemelde artikelen, met opzigt tot zijn bijzonder onderwerp. De aard van dit Tijdfchrift gedoogt niet, den Heer ENSCHUT op den voet te volgen. Het zij genoeg op te merken, dat de Hoogleeraar, naar ons inzien, voldingend bewijst, dat de Markgenootfchappen, volgens het nog vigerend Burgerlijk Wetboek, bevoegd zijn, om de openliggende gronden binnen de marken af te fluiten, en daardoor te bevrijden van het weiden van vee, dat gewoon is op die gronden uit de naburige marken en gemeenten in te ftrijken. Nu gaat de Schrijver verder, en onderzoekt den gefchiedkundigen oorfprong der gedachte gewoonte, derzelver waren aard, en de gronden van regt en billijkheid, waarop de gemelde bepalingen van het Burgerlijk Wetboek berusten. Hetgeen men hier vindt omtrent de regtsgefchiedenis, of de opvolging der wetten in Frankrijk rakende het *compascuum ductu naturae*, (*klaauwengang*, *paalbrenregt*, *overal*, *koppelweide*, in het Franfche *parcours*) zoo wel met opzigt tot die provinciën, waar voorheen het gefchreven of Romeinfche Regt gold, als tot andere, waar het costumier Regt werd gevolgd; omtrent het groote verfchil aangaande het verwerven van erfdienstbaarheden, welke hier door gebruik en bezit, elders niet anders dan door een' uitdrukkelijken regtstitel konden verkregen worden; omtrent het misbruik, om het vee ook in de bosfchen te doen weiden,

een

een misbruik, dat door de uſurpatiën van het leenregt (die wrange vrucht der middeleeuwen) en door de uitbreiding der heerlijke regten (nog ten huidigen dage, op vele plaatſen, de ſteenen van aanſtoot en ergernis) ſchijnt toegenomen te zijn; omtrent de regtsbepalingen, welke daartegen, lang vóór de omwenteling, in Frankrijk waren gemaakt, en waardoor de *vaine pature* (ſtoppelweide) en het *parcours* (*compascuum*) werden afgeſchaft, al beſtonden dezelve ook als eene werkelijke dienstbaarheid, (ſchoon de *vaine pature*, wanneer dezelve uit hoofde van medeëigendom werd uitgeoefend, behouden bleef) en omtrent hetgene na de omwenteling op dit ſtuk is bepaald geworden — dit alles verdient door Regtskundigen, die deze gewigtige ſtoffe nader willen onderzoeken, bij den Schrijver zelven, die zijn onderwerp *ex profeſſo* behandeld heeft, te worden nagelezen. Bijzonder belangrijk komt ons mede voor het onderzoek naar de beſtaanbaarheid der gezegde artikelen 647 en 648 met de beginſelen van het algemeene Regt, en naar de bevoegdheid van den wetgever, om dusdanige bepalingen vast te ſtellen. Met een doorgaand genoegen lazen wij het betoog van die beſtaanbaarheid, ontleend uit den vermoedelijken oorſprong der Markgenootſchappen, en van het daaruit voortgevloeide *compascuum*; en wij zijn het volkomen met den Schrijver daarin eens, dat het *compascuum* geene dienstbaarheid kan zijn, en naauwelijks een *precarium reciprocum* verdient genoemd te worden; dat, al ware het ook eene dienstbaarheid te achten, dan nog dezelve niet kan worden uitgeoefend, zoodra men de marken afſluit en bebouwt, en dat de bepalingen, omtrent gronddienstbaarheden en verjaring in het Romeinſche Regt voorkomende, geenszins op het *compascuum* toepaſſelijk zijn. De aanmerkingen van den Heer ENSCHUT over de *præſcriptie* zijn, naar onze meening, vooral fraai en ſcherpzinnig. Hetgeen, eindelijk, de geleerde Schrijver bijbrengt, om te toonen, dat het *compascuum* ook bij onze oude vaderlandſche Regten niet als eene dienstbaarheid, veel minder als een regt van medeëigendom, is aangemerkt geworden, ſchijnt ons, voor het oogmerk, voldoende; ſchoon de Profesſor hieromtrent, des twijfelen wij niet, nog vele belangrijke bijdragen had kunnen bekomen.

Voor het overige zouden wij het mede wenſchelijk keuren, dat er in *ons* Burgerlijk Wetboek, waarnaar wij ſteeds

ver-

verlangend blijven uitzien, op het hier behandelde ſtuk duidelijke en beſliſſende bepalingen gemaakt wierden, ter voorkoming van twistgedingen en tegenſtrijdige vonnisſen; ſchoon daarvoor bij ons dezelfde noodzakelijkheid niet aanwezig ſchijnt, als wel bevorens in Frankrijk beſtond. Immers zegt MALLEVILLE, ter plaatſe, door den Heer ENSCHUT zelven aangehaald: „ *Cet article (647) abroge les dispoſitions de diverſes coutumes qui défendaient d'enclore les heritages, ou mettaient des reſtrictions à cette faculté naturelle.*" Daar er nu bij ons dergelijke *prohibitive* of *reſtringerende* wetten of costumen niet waren, heeft men het, misſchien, ook niet noodig gevonden, de meergemelde artikelen in het Wetboek Napoleon, *ingerigt voor het Koningrijk Holland*, te plaatſen. Al wierden dus ook ſoortgelijke bepalingen, als nu in den Franſchen Codex, ten aanzien van dit onderwerp, gevonden worden, niet in ons aanſtaande Wetboek opgenomen, het regt, om de markgronden af te ſluiten enz., zoude even ſtellig en zeker zijn; en wij zien niet, welke verlegenheid uit het gebruikmaken van dat regt (dat altijd beſtaan heeft, en q. ſ. n. nu reeds zoo lang uitdrukkelijk bij de wet is erkend, en ieder oogenblik kan worden uitgeoefend) voor ſommige ingezetenen zoude kunnen ontſtaan, veel minder, *hoe de verlegenheid* van ſommigen het regt van anderen zou mogen bekorten. Wij zouden liever in het geheel geene bepaling omtrent eene natuurlijke bevoegdheid in onze wetten zien, dan eene reſtrictive verordening of ſchorſing van uitoefening van regt. Vooral behdorde, naar ons inzien, die ſchorſing aan geene provinciale auctoriteit te worden opgedragen. Er zijn politieke auctoriteiten, die gaarne en altijd naar *convenientie*, en *der zaken gelegenheid*, zouden handelen; en deze moeten op regtzaken geene *influencie exerceren*.

Kor-

Korte Beschrijving van de Ontdekking en der verdere Lotgevallen van Nieuw-Nederland, weleer eene Volkplanting van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden in Amerika; door Mr. N. C. LAMBRECHTSEN VAN RITTHEM, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, President van het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen. Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1818. *In gr. 8vo.* 102 *Bladz. Met eene Kaart. f* 1-8-:

De naam van *Nieuw-Nederland* herinnert nog den tegenwoordigen afstammeling van overoude geslachten met eene edele zelfverheffing aan die tijden, wanneer zijne voorvaders, hun land eenmaal aan de zee hebbende ontworsteld, noch zorg, noch moeite, noch schatten spaarden, om, met hunnen over de gansche wereld verkregenen roem, den eerlijken handel naar onbekende zeeën en gewesten over te voeren. Reeds in de 16de eeuw waren drie vruchtelooze reizen beproefd, om eene gemakkelijker vaart naar *Indië* te openen. In het begin der 17de eeuw, en wel in 1609, werd de wakkere HENRY HUDSON door de Nederl. O. I. Compagnie tot dat zelfde einde uitgezonden, en wel bepaaldelijk om door het Noorden of Noordoosten den weg naar *China* te zoeken. Hij slaagde naar wensch. Eene aanzienlijke landstreek werd door hem ontdekt, en *Nieuw-Holland* genoemd. Nog eene voortreffelijke Baai en eene Rivier, naderhand met zijnen naam bestempeld, gaven aan deze ontdekking een bijzonder gewigt. In de jaren 1610 en 1614 ondernamen eenige Kooplieden, bij een afzonderlijk oktrooi, vier onderscheidene togten derwaarts, met oogmerk om aldaar den handel te vestigen; hetgeen ook gelukte.

Weldra, echter, namen ook de *Zweden*, zoo het schijnt, in de jaren 1632—1636, geen gering deel aan dezen handel. Alleen breidde de, in 1621 gevestigde, Nederlandsche W. I. Compagnie, zoo door aankoop van aanzienlijke streken gronds, als door de stichting van geduchte sterkten, de bezittingen en den handel meer en meer uit, en wel van 38 gr. 53 min. tot over de 42 gr. noorderbreedte, en verzekerde alzoo het bezit van *Nieuw-Nederland.*

Dan, de ijverzucht der *Engelschen*, de ontdekkers van *Virgi-*

ginië, gaf weldra aan deze onderneming eene andere wending. Hevige kerkelijke twisten bragten aldaar ontzettende volksverhuizingen te weeg. Vele uitgewekenen floegen zich in *Amerika* neder, bouwden aldaar eenige dorpen en fterkten, en maakten zich de handelsbetrekkingen met de Plymoutfche Maatfchappij, door Koning JACOBUS I. in 1606 opgerigt, zeer ten nutte.

Uit deze onderfcheidene vestigingen ontftonden weldra aanmerkelijke gefchillen tusfchen de Amerikaanfche en Nederlandfche Volkplantingen, waarbij de *Nederlanders*, gedurende den oorlog met *Spanje*, tot vele toegevendheid verpligt werden. De hevige twisten vooral, in 1650 tot 1656 over de grensfcheiding gevoerd, dienden niet weinig, om de beftaande jaloerschheid aan te vuren, tot dat *Nieuw-Nederland* bij wettigen koop aan de ftad *Amfterdam* werd afgeftaan. Eenige andere twisten der *Zweden* met de Volkplanters en *Nederlanders* over het regt van bezitting werden door de wapenen ten voordeele der laatstgenoemden beflecht.

Ongelukkiger, echter, waren de oorlogen tusfchen de *Nederlanders* en de *Engelfchen* in den jare 1664, welke laatften de verovering door kracht van wapenen beflisten, met dit gevolg, dat de afftand van *Nieuw-Nederland* in 1667 aan hen gefchiedde. In den nieuw uitgebarftenen oorlog van 1672 kwam hetzelve wederom in handen der *Nederlanders*; doch de ongelukkige toeftand des lands, uit dezen bloedigen krijg geboren, had weldra wederom het ongunftig gevolg, dat hetzelve, bij den vrede van 1674, aan de *Engelfchen* werd overgeleverd.

Daarna ontftond, in de 18de eeuw, de bekende ftrijd tusfchen de Volkplanters en de *Engelfchen* zelven, tot welks gunftige beflisfing voor de eerften de vorming van vier der voornaamfte Volkplantingen tot ftaatkundige ligchamen, in den jare 1643, reeds den grond gelegd had, en waaruit, eindelijk, in den jare 1782, de onafhankelijkheid der vereenigde Noord-Amerikaanfche Staten gefproten is.

Deze is de inhoud van het alhier aangekondigde gefchrift, welks belangrijkheid zich, en door het onderwerp zelf, en door deszelfs keurige uiteenzetting, met aanvoering der oorfpronkelijke oorkonden en ftellige bewijzen, ten fterkfte aanbeveelt. Zeer merkwaardig is vooral het flot, waarbij de Heer LAMBRECHTSEN, met bijzondere naauwkeurigheid, het

het betwiste pleit wegens het regt van bezitneming van *Nieuw-Nederland*, op grond der eerste ontdekking, bevolking en bebouwing, ten voordeele van onzen Nederlandschen Staat voldingt, met wederlegging der tegenwerpingen, welke door de *Engelschen* voornamelijk daartegen zijn gemaakt geworden. — Eene door den Heer BOURJÉ treffelijk uitgevoerde Kaart, naardie van ROGGEVEEN, MONTANUS en ARROWSMITH vervaardigd, met de Hollandsche benamingen der landstreken, draagt uitnemend bij tot opheldering der geschiedenis.

Redevoering, uitgesproken bij de plegtige ontblooting van het herstelde Praalgraf der Luitenant-Admiralen van Zeeland, de Gebroeders JAN *en* CORNELIS EVERTSEN, *in de Nieuwe Kerk te Middelburg, op den* 18*den van Lentemaand* 1818, *door* J. DE KANTER, PHIL. Z., *Lector in de Wis-, Natuur- en Sterrekunde, enz. Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1818. *In gr.* 8*vo.* 56 *Bl. f* :-16-:

Het heilig aandenken aan de beide beroemde Nederlandsche Zeehelden, JAN en CORNELIS EVERTSEN, behoeft geene verlevendiging bij iederen vaderlandschen Naneef, wien het echte bloed nog door de aders vloeit. Zij beide streden tegen *Franschen*, *Engelschen*, *Spanjaarden* en Bloedroovers, met onbezwekenen moed, en dus altijd met roem. Hun geslacht, waaruit, in twee eeuwen, niet minder dan negentien Helden sproten, bij het vaderland wél verdienende, waarvan negen op het slagveld of in den zeestrijd met eere stierven, was eene heldenteelt, welke naauwelijks wedergade vindt, en den ouden roem der dappere *Zeeuwen* vereeuwigt. Aan beide Broeders, in den jammervollen slag van den jare 1666 met eere gesneuveld, kwam de regtmatige hulde der verdiensten toe, in het marmeren Praalgraf, op last der Staten door den beroemden Kunstenaar ROMBOUT VAN DER HULST in de Oude- of St. Pieters-kerk te *Middelburg* gesticht, doch eerst in den jare 1683 voltooid. De heillooze indrang van Fransche krijgslieden en derzelver inlegering in gemelde kerk, van den jare 1809, bedreigde niets minder, dan zulk eene schennis, welke eindelijk deszelfs geheel bederf en verval deed vreezen. Na de gelukkige omwending van 1813, moest de

de aandacht van iederen vaderlandschen *Zeeuw* zich tot deze mishandeling bepalen. Eene toevallige melding daarvan, in eenen brief van den Heer Mr. N. C. LAMBRECHTSEN VAN RITTHEM aan den Heer Luitenant-Admiraal VAN KINSBERGEN, had het edelmoedig aanbod van den laatstgenoemden ten gevolge eener zoodanige som, als tot herstel van het Praalgraf noodig konde geacht worden. Van dit aanbod, echter, om bijzondere redenen, geen gebruik gemaakt wordende, leende zich de Heer Gouverneur der Provincie, J. H. SCHORER, op des eerstgenoemden verzoek, tot eene voordragt aan Z. M. den Koning ter herstelling en overbrenging van dat Gedenkstuk naar de Nieuwe-kerk, waarin Hoogstdezelve bij besluit van 30 April 1816 bewilligde. Dit werk door den Steenhouwer W. VAN UYE aangenomen en in dit loopende jaar 1818 voltooid zijnde, oordeelde het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen, aan dit herstel een openbaar aandeel te moeten nemen. Met goedkeuring der Hoogere Magt, besloot men tot eene openlijke inwijding op 18 Maart dezes jaars, welke dan ook, in tegenwoordigheid eener talrijke en achtbare schare, plegtstatig verrigt werd.

Het is de Redevoering, te dier gelegenheid door den Heer DE KANTER gehouden, welke wij thans met volkomene lofprijzing aankondigen. Hare wijziging is zeer doelmatig door hare eenvoudigheid. De inhoud is belangrijk van wege der ontvouwing van de diensten, door de beide Helden den vaderlande bewezen, en der opgaven van derzelver doorluchtig geslacht, waarvan wij met gevoelige deelneming vernemen, dat de mannelijke linie, bij het overlijden van den Heer C. CROMSTRIEN EVERTSEN, in 's Gravenhage op 14 Junij dezes jaars 1818, is uitgestorven. Een vooraan geplaatste stoute Lierzang van den Dichter M. C. VAN HALL, de dichterlijke wending van den Spreker zelf voor het tweede gedeelte, de edele Feestzang van den Dichter A. VAN DEINSE, en de eenvoudige dichterlijke Toespraak van den Heer CORN. SCHUTTERS, zetten eene wezenlijke waarde bij aan deze plegtige en statige feestviering; terwijl de medegedeelde Afbeelding van het Praalgraf zelf ons de dagen van alouden roem en vaderlandsche kunst met eerbied herinnert.

Met gevoelige deelneming lezen wij alhier de hulde, door den zeer verdienstelijken Luit. Adm. VAN KINSBERGEN aan den Zeeuwschen heldenroem bewezen, in het doen ver-

vaardigen, op zijne kosten, eener treffelijke Afbeelding van den Admiraal DE RUITER door den Middelburgschen Kunstschilder J. P. BOURJÉ, thans in het Huis der Marine te *Vlissingen* tusschen de Beeldtenissen der Gebroeders EVERTSEN geplaatst. Niet minder verheugt ons het berigt, dat het Zeeuwsche Genootschap een oorspronkelijk Afbeeldsel van den gen. Admiraal DE RUITER, in den jare 1667 door den beroemden Schilder BOL vervaardigd, en tevens onder deszelfs oudheden een Touwslagers-wiel bezit, welk gezegde Admiraal, als jongen, in de Lijnbaan der Heeren LAMPSINS te *Vlissingen*, voor eenen schelling weekloon gedraaid heeft. De herinnering des bezits van zoodanige voor den echten vaderlander onwaardeerbare schatten kan niet anders, dan het gemoed van den echten *Nederlander* met de eerbiedigste aandoeningen vervullen.

Het Verbond der Edelen, Treurspel, door Mr. J. VAN 'S GRAVENWEERT. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In kl.* 8*vo.* 68 *Bl. f* :-8-:

Welk eene hoogte de Dichtkunst, in het algemeen, ook in ons Vaderland moge bereikt hebben, het is niet te ontkennen, maar zeer te bejammeren, dat wij in het Heldendicht en de Tooneelpoëzij, bij vergelijking, weinig hebben voortgebragt, en dat wij daarin met andere Natiën niet kunnen wedijveren. Deze opmerking, hoe zeer ook onze eigenliefde wel geneigd zoude zijn om derzelver gegrondheid in twijfel te trekken, is te dikwijls gemaakt, dan dat het noodig zoude zijn er bij stil te staan. Wij vonden haar, nog onlangs, herhaald in de, dezer dagen in het licht verschijnende, en, in zoo vele opzigten, allezins voortreffelijke, *Galerie Historique des Contemporains, ou Nouvelle Biographie*, (waarvan eene aanprijzende aankondiging in dit Tijdschrift is gedaan) en wel in het tweede deel, waar de steller van het artikel *Bilderdijk*, dat ons toeschijnt met even veel waarheid en grondige kennis, als met keurigheid en goeden smaak geschreven te zijn, zich, te dezen aanzien, dus uitdrukt: „*On peut dire en effêt que la poësie hollandaise a, de nos jours, atteint une hauteur qui peut lui faire soutenir la comparaison, non-seulement avec tout ce qu'actuellement on publie dans*

ce genre, sur divers points de l'Europe, mais peut-être même avec ce qui a paru ailleurs avant cette époque, si l'on en excepte la poësie épique et dramatique, genres dans lesquels elle ne peut citer des noms faits pour entrer en parallèle avec le TASSE, MILTON, VOLTAIRE, RACINE, CORNEILLE, MOLIÈRE *et autres génies d'un ordre supérieur.*" Wat de Tooneelpoëzij bijzonder betreft, het gebrek aan oorspronkelijke Treurspelen (en in het Blijspel zijn wij, waarlijk, nog armer) wordt, van tijd tot tijd, meer gevoeld en opgemerkt. Dit schijnt dan ook de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut bewogen te hebben, om eenen aanzienlijken eereprijs uit te schrijven voor het beste, en in zich self meest voldoende, oorspronkelijk Nederduitsch Treurspel. Deze poging is, aanvankelijk, met geenen ongunstigen uitslag bekroond geworden, daar er, reeds voor de eerste maal, een getal van niet minder dan tien oorspronkelijke stukken, ter mededinging, is ingezonden, waaronder ook *Het Verbond der Edelen* van den Heer VAN 's GRAVENWEERT. Geen der ingekomene stukken is, nogtans, den uitgeloofden prijs waardig gekeurd. Ten aanzien van het thans door ons aangekondigde, heeft de Commissie uit de Klasse geoordeeld, dat het een goed Dichtstuk, maar geen Treurspel *was.* Dit berigt ons de Schrijver zelf. Hij voegt er bij: „Het verschijnt zoo spoedig na deze uitspraak in het licht, niet, omdat de vervaardiger zich, als ware het, op het Publiek wil beroepen, van eene oordeelvelling, die waarschijnlijk juist is; maar op uitnoodiging van een' der Heeren Leden dier verdienstelijke Kommissie zelve." Wij keuren deze uitgave goed, en wenschen, dat de Schrijvers van de drie, door de Beoordeelaars met de meeste onderscheiding genoemde, stukken het voorbeeld van den Heer VAN 's GRAVENWEERT mogen volgen. Zoo zeer wij toch het uitloven van den gemelden eereprijs toejuichen, even zeer zouden wij die uitschrijving gaarne wat anders gewijzigd zien. Wij zouden, namelijk, verlangen, dat de Klasse, een meesterstuk — en ook alleen een meesterstuk — bekroonende, tevens de eene of andere goedkeurende belooning schonk aan voortbrengselen van mindere verdienste, welke eenigzins op den naam van goede Treurspelen aanspraak kunnen maken; dat zij zoodanige, laat het dan zijn middelmatige, stukken in het licht deed verschijnen, en gepaste middelen beraamde, dat dezelve ook

ten

ten tooneele wierden gevoerd. Men moet toch, naar ons inzien, naar de omstandigheden te werk gaan, en kan, op eens, geene meesterstukken verwachten. Ook behoort men de geneesmiddelen naar de kwaal in te rigten. Wij bezitten eenige, waarlijk goede, Treurspelen; doch het ontbreekt ons aan voorraad. Te werk gaande, zoo als wij zouden wenschen, zoude men, langzamerhand, ten minste dragelijke Treurspelen bekomen, die van tijd tot tijd (vooral, wanneer de Klasse van het Instituut het Gouvernement tot medewerking konde bewegen) zoo vele uitheemsche misgeboorten zouden kunnen vervangen. Dan zoude de naijver onder de vaderlandsche Dichters worden opgewekt; dan zouden de Acteurs gelegenheid verkrijgen, om zich in de, zoo jammerlijk verwaarloosde, kunst van *declamatie* te oefenen; men zou, allengskens, meer produkten in dit vak zien verschijnen, en eindelijk, de kunst volmakende, meesterstukken bekomen, die meesterlijk werden uitgevoerd.

Wat nu het voor ons liggend stuk aangaat, wij vermeten ons niet te beslissen, of het den naam van Treurspel *al* of *niet* verdiene. Zoo wij hierin al eene uitspraak wilden wagen, zouden wij vooraf behooren vast te stellen, wat de noodzakelijke vereischten van een Treurspel zijn, en welke modellen men te volgen hebbe; en dit zoude ons te verre leiden. Stelt men het wezen van het Treurspel in het verwekken van schrik en medelijden, neemt men de Fransche stukken van den besten tijd tot modellen, wil men CORNEILLE en RACINE hebben nagevolgd, dan kunnen wij ons ligtelijk voorstellen, dat dit stuk, bij de Heeren Beoordeelaars, den naam van Treurspel bezwaarlijk verdiende. Hoe het hiermede zij, het komt ons voor, dat dit voortbrengsel van den Heer VAN 's GRAVENWEERT wezenlijke verdiensten en tevens grove gebreken heeft. De Commissie noemt het een goed Dichtstuk; en dit is waarlijk geen geringe lof. Het is, in ons oog, het eerste en grootste vereischte van ieder Treurspel, zonder hetwelk dit edele vak tot een bloot verhaal van ware of verdichte gebeurtenissen wordt vernederd, tot een spel, waarin de eenheid slechts historisch, niet dichterlijk is, en waar (zoo als onze BILDERDIJK zegt) het stuk om de daad is, en niet de daad om het dichtstuk. Wanneer men dan alle eigenschappen van een goed Dichtstuk aan dit werk toekent, doet men, inderdaad, reeds veel; en wan-

 neer

neer men, daarenboven, nog erkent, gelijk wij volgaarne doen, dat het nog meer is dan een goed Dichtstuk, dat het ook onderscheidene vereischten van het Treurspel, als eenheid van daad, tijd en plaats, geschikte verdeeling in bedrijven, goede voorstelling van karakters (*), handeling enz., bezit, dan doet men alles, wat de Heer VAN 's GRAVENWEERT, billijkerwijze, kan verlangen, en dan zal hij zelf moeten toestemmen, dat dit alles nog niet voldoende is, om het stuk een *goed Treurspel* te noemen.

Wij zullen rondborstig, doch met bescheidenheid, opgeven, wat wij op dit kunstwerk hebben aan te merken.

Wij houden het er voor, dat het te weinig dramatisch belang (*intèrêt dramatique*) bezit. Wij schrijven dit gebrek meer toe aan de bewerking, dan aan het onderwerp, het Verbond der Edelen, dat op zichzelve allerbelangrijkst is. Maar een verbond, of, zoo men wil, eene zamenzwering, is een werk van onderhandeling en overeenkomst; en om zoodanig onderwerp voor het Treurspel geschikt te maken, daartoe wordt, naar ons inzien, veel kunst vereischt. Het doel der verbondene Edelen, de hoofdinhoud van het stuk, is de afschaffing der *Inquisitie*; de uitkomst is, dat de Landvoogdesse dezelve schorst. Deze uitkomst *was van zeer* veel gewigt voor het land; maar, omdat zij hier alleen uit dat oogpunt wordt voorgesteld, levert zij, voor het Treurspel, geen genoegzaam belang op. Om dit te verwekken, was het niet genoeg, den beeldstorm te doen uitbarsten, vóór nog het smeekschrift der Landvoogdesse is aangeboden, en de mare daarvan, dadelijk na de aanbieding, te Brussel bekend te doen worden. Dit is, evenwel, eene der beste partijen van het stuk, waarop ook de ontknooping rust. De Dichter had, naar onze meening, meer moeten doen. Hij had zijn Treurspel wezenlijk treurig moeten maken. Hij had er

(*) Op dat van ORANJE zou nog al de eene en andere bedenking vallen. Zou b. v. deze slimme en staatkundige man zoo onvoorzigtig zijn geweest, om *in dat tijdstip* aan de Landvoogdesse te zeggen, hetgeen de Dichter hem (bl. 24) in den mond legt? Het karakter van de Landvoogdesse schijnt ons wat al te gunstig voorgesteld, en een hoofdtrek, haar dom monnikengeloof, niet genoeg uit te komen.

er de eene of andere treffende *episode* moeten invlechten, waartoe de geschiedenis zoo gereede aanleiding gaf. Hij had, bovenal, den aanschouwer het verschrikkelijk kwaad, de gevloekte *Inquisitie*, welker opheffing het doel van het stuk is, nadrukkelijker en zinnelijk moeten voorstellen. Het gevaar van een land, het onheil van de geheele maatschappij, kan wel het hoofdonderwerp van een stuk zijn; maar de Dichter, zoo hij anders dramatisch belang wil verwekken, moet de rampen en ellenden van bijzondere personen op het tooneel brengen. De mensch hecht zich aan den mensch. Wanneer de handelende personaadjen den veegen toestand van het land, op eene krachtige wijze, schetsen, treft dit wel den aanschouwer; maar de voorstelling is te algemeen. Het onheil van bijzondere personen, daarentegen, hetwelk hem op het tooneel voor oogen wordt gesteld, werkt individueel, treft dadelijk zijne zinnen, vervoert zijn hart, en sleept het mede tot dat gevoel, dat de Dichter in werking wil brengen. In één woord, men moet een voorwerp hebben, dat men ziet lijden, met hetwelk men lijdt, waaraan men zich hecht, en aan welks lot men, als 't ware, zijn eigen lot verbindt. Om slechts iets te noemen: hoezeer zou het niet de deelneming van den aanschouwer ten hoogsten top hebben gevoerd, wanneer de Dichter b. v. een edel, braaf en algemeen vereerd slagtoffer der *Inquisitie*, in den kerker zuchtende, ieder oogenblik den dood verwachtende, ten tooneele had gevoerd; wanneer deze, met meer andere ongelukkigen, werkelijk reeds ten dood gedoemd was; wanneer, inmiddels, de pogingen der verbondene Edelen werden voortgezet; wanneer het gevaar voor de veroordeelden, daarentegen, al hooger en hooger klom; wanneer het uur, waarop zij den smadelijksten dood moesten ondergaan, reeds aan hen bekend was gemaakt; wanneer zij werkelijk reeds uit de gevangenis ter strafplaatse werden geleid, en dan, in dat schrikkelijk oogenblik, het doel der Verbondenen gelukte, de schorsing der *Inquisitie* door de Landvoogdesse werd uitgesproken, en daardoor deze rampzaligen gered en behouden werden! Door de invlechting van deze of soortgelijke *episode* zou de Dichter tevens in staat zijn geweest, om eene bevredigende ontknooping, waarop het zoo zeer aankomt, aan zijn stuk te geven. Zoo als dezelve thans is, zal de toeschouwer niet met voldoening den

schouwburg verlaten. Hij ziet, dat er slechts eene schorsing der *Inquisitie* plaats heeft; hij weet, (zoo hij, althans, niet geheel vreemdeling is in de geschiedenis van zijn land, en voor zoodanig een' heeft het onderwerp nog minder belang) dat de Landvoogdesse daartoe gedwongen werd; dat de vereeniging slechts schijnbaar en voor een' korten tijd was; en hij stelt zich, ten zelfden tijde, al de jammeren en ijsselijkheden, welke gevolgd zijn, voor den geest. Dit moet de natuurlijke uitwerking zijn van het stuk, daar het alleen de algemeene landsbelangen ten onderwerp heeft: maar wordt de toeschouwer tevens door het lijden van bijzondere personen geroerd en verteederd, mag hij zich hechten, met geheel zijne ziel, aan het lot van ongelukkige slagtoffers der *Inquisitie*, en ziet hij, dat zij aan derzelver tijdelijke schorsing hunne volkomene redding en bevrijding verschuldigd zijn, dan zal hij zich geheel bevredigd over de uitkomst gevoelen.

De Dichter zal gevoelen, dat wij vrij wat gewigt aan deze bedenkingen hechten. Wij durven hem zelfs verzoeken, dezelve ter harte te nemen; en, schoon wij ons wel niet vleijen mogen met de hoop, dat hij de moeite zou willen nemen, om in den geest van dezelve zijn stuk om te werken, zouden wij toch der waarheid geene hulde doen, indien wij zeiden, dat wij dit niet heimelijk wenschten. Ja, wij mogen het wenschen: want wij zijn overtuigd, dat het fonds van het werk goed is, en dat het, op deze of gene wijze omgewerkt, (en met een weinig meer *intrigue* van den anderen kant, waartoe, misschien, de een of ander geveinsde Spanjaard, op den bijgeloovigen geest van MARGARETHA werkende, den Schrijver beter zou te stade komen, dan BARLAIMONT) een echt en goed Treurspel kan worden, een der schoonste vaderlandsche bedrijven levendig houdende, vol werking en bezieling, de sterkste hartstogten in strijd brengende, de vrees en het medelijden opwekkende, de edelste geestdrift in den aanschouwer verhoogende, hem naar de onzekere ontknooping, met steeds toenemende belangstelling, doende reikhalzen, en zijne ziel, door de eindelijke uitkomst, met een bevredigd gevoel vervullende.

De Heer VAN 's GRAVENWEERT, wiens dichterlijke verdiensten wij hoogschatten, en wien wij talents genoeg toekennen om een goed Treurspel te vervaardigen, houde ons deze heusche en welgemeende aanmerkingen ten goede!

Verzameling van officieele Stukken, betreffende den Gevangenen op Sint Helena, met de Aanmerkingen op de Aanspraak van Lord BATHURST, *in de Kamer der Pairs, op den 18den Maart 1817 gedaan, verzegeld toegezonden aan Sir* HUDSON LOWE, *aan het adres van Lord* LIVERPOOL, *op den 7den October 1817.* „Ik keur deze aanmerkingen „goed, en wensch, dat dezelve onder het oog van den „Vorst en het volk van Engeland worden gebragt." (*Geteekend*) NAPOLEON. *Letterlijk uit het Engelsch vertaald. Naar de Fransche uitgave gevolgd. Te Rotterdam, bij* A. May van Vollenhoven. 1818. *In gr. 8vo.* 118 *Bl. f* 1-5-:

Lotgevallen van EMANUEL AUGUST DIEUDONNÉ, *Graaf van* LAS CASAS, *vóór, gedurende en na zijn verblijf met* NAPOLEON *op Sint Helena; benevens twee Brieven, door hem, zoo van Sint Helena aan* LUCIEN BONAPARTE, *als uit Frankfort aan den Mein aan Lord* BATHURST *geschreven, zijnde de eerste door de Engelsche Ministers achtergehouden, en de tweede nu eerst bekend gemaakt. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In gr. 8vo.* 128 *Bl. f* 1-:-:

Wij voegen beide deze bundels, die, blijkens de titels, bij elkander passen, te zamen. Zij hebben beiden, ten aanzien van den inhoud, veel gemeens, en zijn, in toon, elkander vrij gelijk. Ook daarin komen zij overeen, dat zij vertalingen van vertalingen zijn. Trouwens neen: No. 1 is slechts naar eene vertaling *gevolgd*, en wijkt dus van de letter af, hetgeen, ten aanzien der overbrenging van zoogenoemde *officieele* stukken, vrij vreemd is. Of intusschen die benaming juist, zoo wel alsof al, wat men hier ontvangt, echt, dat is wezenlijk uit de pen gevloeid is der genen, wier naam het draagt, (waaromtrent hier en daar twijfel bij ons is opgekomen) laten wij in 't midden.

In No. 1 ontmoet men, in de eerste plaats, de, op den titel, laatst genoemde *Aanmerkingen op de Aanspraak van Lord* BATHURST, tot bestrijding eener *Motie van Lord* HOLLAND, waarin over de behandeling van den Gevangene

 op

op *Sint Helena* heftig geklaagd was. De overige ftukken, ten getale van elf, van meer of minder belang en uitgebreidheid, en daaronder een brief, welke door NAPOLEON aan den *Graaf van* LAS CASAS, na deszelfs gevangenneming, zal zijn gefchreven, zijn voornamelijk als bijlagen tot de *Aanmerkingen* te befchouwen. De Schrijver der laatften (zoo niet mede NAPOLEON zelf, dan waarfchijnlijk *Graaf* BERTRAND, of *Graaf* MONTHOLON) maakt hier *uittrekfels* uit de *Aanfpraak van Lord* BATHURST, en laat op elk derzelven volgen, wat hij daarop te zeggen heeft; doch de uittrekfels zijn veelal zoo kort, dat men ze niet genoeg verftaat, en dus de *Aanmerkingen*, wier ftijl daarenboven hier en daar duister is, niet kan beoordeelen. Zoo men den lezer hiertoe in ftaat had willen ftellen, had men hem eerst de *Motie* en dan de *Aanfpraak*, in haar geheel, moeten geven. De geest der *Aanmerkingen* is ten uiterfte bitter; alles wordt geweldig overdreven, en men kan, om de buitenfporige grootfpraak, hier en daar geen glimlach onderdrukken. Dit alles wekt geen vertrouwen van geloofwaardigheid. *Dit* ziet men klaar, (en wie begrijpt het niet van zelf?) de Gevangene heeft het, op *Sint Helena*, in het geheel niet naar zijnen zin. Zijne buitenfporige pretenfiën, zijn *kwaad humeur*, omdat men daaraan niet voldoen wil, en zijne hoofdigheid, in, van hetgeen men hem toeftaat, geen gebruik te willen maken, omdat het minder is, dan hij vordert, doen hem zichzelven zijnen toeftand hoogst onaangenaam maken. Hier mag bijkomen, dat de Gouverneur *Sir* HUDSON LOWE, (aan wiens bewaring hij is toevertrouwd, en die zoo min met hem, als met de genen, die hem omringen en met hem overeenftemmen, deeg kan doen) door het verachtelijk afwijzen van zijne beleefdheden, en de hem, bij alle gelegenheden, aangedane beleedigingen, nu en dan zijn geduld verliest, (en wie zou dat, in zulke omftandigheden, niet?) en wel eens dit of dat weigert, of bepaalt, hetgeen hij, bij befcheidener gedrag des Gevangenen, zou toeftaan, of vrijlaten; hetwelk dan eenigen grond tot billijke klagt kan geven: maar dit, dat de Gevangene zich in zijn lot niet, *als een groot man*, kan of wil fchikken, en er zich, met kwaadaardigheid, tegen verzet, dit maakt hem dat lot boven alles hard. De hoofdgrond der klagten gaat uit van het beginfel, dat zijne gevangenis zelve onregtvaardig is, dat men zich,

ter

ter kwader trouw, van hem heeft meester gemaakt, dat hij zich onder de bescherming der Engelsche wetten gesteld had, daardoor Engelands gastvriend was geworden, en dus, als zoodanig, behandeld had moeten worden. Is dit nu niet een zeer billijke grond? Is die niet dezelfde, waarop elk roover, die, van alle kanten bezet, zich in de armen wierp van een der genen, die hem alle uitkomst onmogelijk maken, zou kunnen beweren, dat hij daardoor zijn gastvriend geworden was, en men hem nu met geen vinger mogt aanroeren? Hoe gaarne zouden schelmen dit regt - algemeen zien aangenomen! — Voorts beklaagt men zich voornamelijk daarover, 1. dat men den Gevangene den naam van *Generaal* heeft gegeven, en hem niet hooger, dan als zoodanig, geëerbiedigd wil hebben. Hij wilde, namelijk, dien van *Keizer* behouden, (schoon hij van het Keizerrijk, tot tweemalen toe, gedwongen afstand heeft moeten doen) en dus ook gewis, dat men hem, overeenkomstig zulken titel, behoorlijke egards betoonde. Daar men dit nu niet heeft goedgevonden, en hij daarin niet berusten kan, is het hem gedurige zielskwelling, dat hem de honneurs niet bewezen worden, welken hij verlangde; 2. dat men hem juist, onder de brandende luchtstreek, op *Sint Helena* geplaatst heeft. Geen wonder: want men is immers gewoon, aan een' Gevangene te vragen, waar hij geplaatst wil worden, en niet te overwegen, waar men hem best bewaren kan! 3. dat men hem het ellendige *Longwood* (dit was echter het buitengoed van den Luitenant Gouverneur, en die Heeren kiezen toch zelden iets slechts tot hun verblijf) tot woning gegeven heeft. Maar die Heer Luitenant Gouverneur had toch nog een beter huis in de stad, en de Gouverneur een nog beter; en *Plantation-house*, het buiten van dien Gouverneur! dat was het best van allen, en stond den Gevangene uitmuntend aan. Buiten dat was er, op het geheele eiland, geene woning, voor hem geschikt. En dat nu deze Heeren voor den *Exkeizer* niet ruimen wilden, en beter gelogeerd waren, dan hij, en dat vooral het begeerlijk *Plantation-house*, waarop men hem niet zeer naauw surveilleren kon, aan hem niet werd afgestaan, — dit was een altoosdurende doorn in het vleesch. Men wilde den Gevangene een nieuw huis bouwen; maar het was *Plantation house* niet, en men zou zes of acht jaren noodig hebben, om het te stichten. En wat kon er, in dien tijd, niet

gebeuren? Hij begeerde het daarom niet. Men wilde *Longwood* vergrooten en verbeteren; maar dit werd afgewezen, omdat men dan te veel last van het werkvolk had. Men verkoos dus te blijven, daar men was, en te blijven klagen, dat men er was. — Een *vierde* hoofdpunt van klagt is, dat men den Gevangene over het eiland niet overal, en niet, dan onder opzigt, wil laten wandelen en paardrijden, waar hij verkiest, — een *vijfde*, dat men aan hem en zijn gezelschap geene *geslotene* briefwisseling wil toestaan, met wien zij in de wijde wereld goedvinden, — een *zesde*, dat men hem op geen zoo kostbaren voet onderhouden wil, als hij wenscht, — een *zevende*, dat *Sir* H. LOWE de magt heeft, om alle de bepalingen te maken, welken hij noodig acht, om te zorgen, dat de Gevangene niet ontkome, enz. — Dit alles brengt nu te weeg, dat de Gevangene van al de hem gelatene vrijheid geen gebruik belieft te maken, dat hij zich-zelven opsluit, geene brieven wil schrijven, geene brieven wil ontvangen, enz. en dat hij aanhoudend tegen den Gouverneur uitvaart, en hem allerlei kwade namen geeft. Hoe vreemd nu het hart ook zijn moge van wraakzucht tegen een' man, die, jaren lang, alle regten, ten aanzien van een groot deel des menschdoms, kwaadaardig en meêdoogenloos vertrapt, en ze daardoor allen voor zichzelf verbeurd heeft, kan men zich toch niet anders, dan ergeren, over zijn geschreeuw van regtsverkorting te zijnen aanzien. *Quis tulerit Gracchos, de seditione querentes?* Waar heeft de Geschiedenis iemand aan te wijzen, die zoo veel leeds aan zoo een groot deel der wereld brouwde, zoo vele duizenden, onschuldig, in kerkers deed versmachten, zoo vele honderdduizenden deed omkomen? — een' man, die, na zijne regtvaardige vernedering, zoo eerloos misbruik maakte van de vrijheid, welke men hem onverdiend gelaten had, die op nieuw zoo veel onrust verwekte, zoo veel bloeds deed storten, zoo talloozen ongelukkig maakte, en die, na andermaal in de magt des Geregts gekomen te zijn, met zoo vele verschoonende edelmoedigheid behandeld werd? — En zulk een man zal nu nog schreeuwen, alsof hij vermoord wierd, omdat men hem, in de ruimste gevangenis, waarin ooit iemand werd opgesloten, geene vrijheid genoeg laat, om andermaal aan de waakzaamheid te ontsnappen, en ten derdenmale zijne rol te spelen! En zijn geschreeuw zou van dien invloed zijn, dat

men

men hem nogmaals eene gevaarlijke vrijheid fchonk! — God verhoede het!!

In No. 2 befchrijft, zoo het fchijnt, de *Graaf van* LAS CASAS zelf zijne lotgevallen, en is zijn eigen lofredenaar. In het voorberigt wordt hij afgemaald, als een man, vol van den riddergeest der middeleeuwen; en zoo leeren hem ook deze gedenkfchriften kennen.] Van een ijverig Koningsgezinde en Emigrant, is hij, door NAPOLEON's grootheid verrukt, eerst zijn adorateur, daarna zijn voorftander, vervolgens zijn kamerheer, en eindelijk zijn vrijwillig medegevangene op *Sint Helena* geworden. Aldaar, ftrijdig met het verbod van anders, dan door het kanaal van *Sir* LOWE, brieven te verzenden, gepoogd hebbende den hier uitgegevenen aan LUCIEN BONAPARTE heimelijk weg te krijgen, werd dit door *Sir* LOWE ontdekt, die hem nu in verzekering en zijne papieren in beflag liet nemen, en hem vervolgens naar de *Kaap de Goede Hoop* liet vervoeren. Vanhier werd hij naar *Engeland*, en vandaar verder naar het Vasteland gezonden, en, onder opzigt der policie, tot aan *Frankfort aan den Mein* geleid. Dit alles wordt, in denzelfden geest en toon, waarin de vorige ftukken gefchreven zijn, verhaald. Wij hebben er twee, ons onbekende, bijzonderheden in gelezen: 1. dat, in de dagen der Franfche emigratie, vele geëmigreerden, zelfs *met geweld*, uit Holland naar *Batavia* gevoerd zijn, en 2. dat LAS CASAS, op den togt van *Ostende* naar *Frankfort*, als een boosdoener, met den dood worftelende, door het Koningrijk der Nederlanden, en vervolgens door een deel van Duitschland, gefleept is, en te *Frankfort* kwam, toen hij op het punt ftond, om, onder de ongemakken des ligchaams en de kwellingen der ziel, geheel te bezwijken.' Zeker is er toen een wonderwerk aan den man gebeurd, dewijl hij, op den dag zelf zijner aankomst, in ftaat was, om den hier mede geplaatften brief van 28 bladzijden aan *Lord* BATHURST te fchrijven. Die brief behelst zijn beklag over de hem aangedane behandeling, en zijne eifchen van voldoening deswege, welke wij vreezen, dat niet veel gehoor zullen vinden.

De brief aan LUCIEN BONAPARTE, van ruim 50 bladzijden, bevat een verhaal van al het aan NAPOLEON bejegende, federt hij, de laatfte maal, afftand van de regering deed, tot op de dagteekening des briefs, in *September* 1816. Men verzelt hem naar en te *Rochefort*, leest, hoe hij het

daar

daar onmogelijk vond, om, door de Engelsche kruisers heen, (naar *Amerika*, zoo als men voorgeeft) te ontsnappen; hoe hij, na onderhandeling met den Kommandant van de *Bellerophon*, zich aan zijn boord begaf, aan den *Prins Regent* schreef, naar Engeland stevende, daar verpligt werd op de *Northumberland* over te gaan, en naar *Sint Helena* vervoerd werd; zijn protest daartegen, zijne leefwijs aan boord, de aankomst op het eiland, wat op hetzelve, tot aan bovengemelden tijd, voorviel, hoe hij daar leeft, hoe slecht hij het er heeft, enz. enz. Het spreekt van zelf, dat dit alles weder doorweven is met aanmerkingen, in denzelfden geest als al het overige, en dat *Sir* LOWE er weder niet in gespaard wordt. — Kortom, de twee bundels raken elkander gedurig in dezelfde punten, en de veelvuldige herhaling van dezelfde bijzonderheden en dezelfde klagten maakt de lezing van dien bundel, welken men het laatst ter hand neemt, onaangenaam. De overeenstemming is evenwel niet altijd volkomen: want (bij voorbeeld) volgens den brief, dien NAPOLEON aan LAS CASAS heet geschreven te hebben in den eersten bundel, was die, welke aanleiding gaf tot het in verzekering nemen van gem. Graaf, aan eene vriendin te Londen geschreven; maar, volgens den laatsten, was het de brief aan LUCIEN BONAPARTE.

De gevolgen der Deugd en der Ondeugd, of zedelijke Grondstellingen, toegepast op het hart, door Vertellingen, naar de tweede Hoogduitsche uitgave van den Hofraad VON ECKARTSHAUSEN. *Te Leiden, bij* J. W. van Leeuwen. 1818. *In gr. 8vo.* 210 *Bl. f* 1 - 16 - :

De edele inborst van den Heer VON ECKARTSHAUSEN, en zijne goede bedoeling, is in dit geschrift geenszins te miskennen. Zijn oogmerk is, om aan „ de weinigen, die het der moeite waardig achten dikwijls over hunne daden na te denken, en de gevolgen van het goede en het kwade op te merken, eenen wenk te geven, om hun te doen opmerken, dat geene daad in het menschelijk leven onbeduidend is; dat elke hare gevolgen, de eene vroeger, de andere later, heeft." Tot dat einde stelt hij, in de Inleiding, een aantal grondstellin-

lingen vooraf vast. Daarop volgt eene opgaaf van de hoofdondeugden, waaruit het ongeluk der menschheid ontstaat. Dan komen *vertellingen;* en eindelijk oorspronkelijke *karakterschetsen*, die wij echter niet inzien, waarom ze niet onder de rubriek der vertellingen geplaatst zijn. — Die grondstellingen, waarvan eene geheele lijst wordt opgegeven, wier doorlezing geenszins onderhoudend is, zijn voor een gedeelte niet in den haak, en komen voor een grooter gedeelte niet te pas. De Schrijver wil, b. v., den mensch, enkel door de *kennis* van de deugd, deugdzaam hebben; en, wanneer de mensch de grondwet der menschheid: „ de waarheid leidt ons tot het goede, en de valschheid tot het kwade," duidelijk leert kennen, is dat *vorming — opvoeding van den mensch.* De grondstelling: „ *maat*, *tijd* en *ruimte* zijn toestanden der verandering van ligchamelijke voorwerpen, en gronden zich op de beperking onzer zinnen, of op de indrukken, die zij ons veroorzaken," zal bezwaarlijk op het hart kunnen toegepast worden. En zoo heerscht in deze lijst, in 't algemeen, droogheid, afgetrokkenheid en koude. Deze vinden ook plaats bij de opgave der hoofdondeugden, waaruit het ongeluk der menschheid ontstaat, alwaar de Schrijver zich inlaat op schetsen, die in kinderboekjes goed mogten zijn, maar geenen volwassenen van eenige lectuur onderhouden of onderwijzen kunnen.

In de vertellingen en karakterschetsen heerscht zeer veel overdrevens, maar ook oppervlakkigs; welk laatste sommige van deze ook wel tot de kinderboekjes konde doen verwezen worden. De Schrijver is bijzonder vol — en dat met regt — van de behandeling, welke de meisjes door de mannen ondergaan; en zijne waarschuwende vertellingen zijn schril genoeg, en met zedekundige aanmerkingen doorvlochten, die den loop der vertelling dikwijls ontijdig storen. Kieschheid vonden wij gekwetst in deze plaatsen: Bl. 30. „ Zij beoordeelde den man niet naar de breedte zijner schouders, noch naar de grootte van zijn ligchaam: zij kende eene grootere waarde, die onze meisjes inderdaad niet kennen." En bl. 143. „ Men vindt mannen, welke de waarde van een meisje, hetgeen hunne lusten wekt, *met vleeschhouwers oogen berekenen*, en vrouwen, die *aan de breede schouders en dikke kuiten van den man de voorkeur geven.*"

Hoezeer wij dus de form van voorstellen, bij den Heer

VON ECKARTSHAUSEN, in vele opzigten, niet kunnen prijzen; zoo verdienen echter, aan den anderen kant, 's mans ernstige afkeer van de zedeloosheid, zijne hoogachting voor de onbedorvenen onder het vrouwelijk geslacht, zijn zedelijk gevoel den hoogsten lof; en, van dezen kant beschouwd, wenschen wij het boekje vele lezers en lezeressen toe, te meer, daar het toch ook deszelfs onderhoudende zijde heeft.

Tot wederzien! Of een dag aan de Linth. Uit het Hoogduitsch van J. C. APPENZELLER. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1818. *In gr. 8vo.* 115 *Bl. f* 1-2-1

De opening van het *Benkner Linth-kanaal*, 17 April 1816, was inderdaad hoogstbelangrijk voor den *Zwitser*, en als 't ware een vaderlandsch feest, ter blijde herinnering waaraan een gedenkschrift welkom is. Voor den uitlander is het echter van minder belang; doch het geschrift voorhanden is ook geen geschiedkundig verslag, maar het bevat de uitboezemingen van een voor vaderland en vriendschap gevoelig hart, zoodat men het overal, als zoodanig, met hetzelfde genoegen zal lezen. Het heeft zeer eenvoudige en toch onverwachte wendingen, en menig huisselijk tooneeltje, fiksch en naïf geteekend. De schrijver reist met vrienden, bezoekt vrienden, en keert onder vrienden terug. Voorrede en opdragt wijden dit geschrift aan vaderland en vrienden, ten bewijs en aandenken van 's schrijvers getrouw en liefderijk hart. Onder de weinige aanmerkingen is eene uitvoerige, als gevende een roerend dichtstuk uit de *Herinneringsliederen* van KAREL GRASZ, aan de vertaling van hetwelk de Nederduitsche overzetter zich niet heeft gewaagd, maar dat echter ons hier in het oorspronkelijke WELKOM was. „*Tot wederzien*," zegt de titel; en dit doet ons uit het boekje eene aanmerking afschrijven, die ons, gelijk vele andere, bijzonder trof: *Als verschijningen ontmoeten wij hier beneden aan ons verwante wezens. Wij leeren elkander kennen, — beminnen elkander, en scheiden dan* TOT WEDERZIEN. *Gelukkig voor ons, dat wij het laatste vaarwel niet altijd vooraf weten, en het hart niet sterker slaat, wanneer het de laatste maal is, dat de liefdevolle omarming voor hetzelve meer uitdrukt, dan de welsprekendste taal van teedere vriendschap in staat is te doen!*

Hand-

Handboek voor alle Leeftijden; een Nieuwjaarsgeschenk voor alle Vrienden van Waarheid en Deugd; oorspronkelijk uit een oud Indiaansch Handschrift in verscheidene Talen, en laatstelijk uit het Fransch in het Nederduitsch, overgebragt door J. W. STATIUS MULLER, *Leeraar bij de Evang. Luthersche Gemeente te Amsterdam, enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In 12mo.* 163 *Bl. f* 1-4-:

Nederlandsche Muzen-Almanak. 1819. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 176 *Bl. f* 3-10-:

Almanak, aan Bevalligheid en Deugd gewijd. 1819. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 99 *Bl. f* 1-5-:

Jaarboekje, door Vriendschap aan Kunst gewijd; voor 1819. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 142 *Bl. f* 1-5-:

In den jare 1770 verscheen bij ALBERT VAN DER KROE, te *Amsterdam*, de derde druk van het in der tijd algemeen bekende en geachte boekje: *De verlichte Bramin*, naar eene *Engelsche* vertaling. Hetzelfde werkje, naar eene *Fransche* overzetting gevolgd, verschijnt thans, onder den titel van *Handboek voor alle Leeftijden.* Wij bedanken den Eerw. STATIUS MULLER, dat hij het, in een' zoo bevalligen vorm, van nieuws deed verrijzen. Het bevat de belangrijkste en nuttigste lessen van ware levenswijshid, en mag alzoo te regt een gepast *Nieuwjaarsgeschenk* heeten *voor alle Vrienden van Waarheid en Deugd.*

Maar zelden werd, immers bij ons, verwachting hooger gespannen, dan door de aankondiging der op handen zijnde uitgave van den *Nederlandschen Muzen-Almanak.* Deze verwachting te overtreffen, was schier onmogelijk; haar te bevredigen, wel het hoogste, dat men redelijkerwijze kon verlangen. Wij ontvangen dan hier inderdaad een vaderlandsch verzenbundeltje, even keurig in inhoud als vorm. De namen van een' FEITH, BILDERDIJK en zijne Gade, TOLLENS, LOOTS, SPANDAW, de KLIJN'S, WARNSINCK, en aantal andere Lievelingen der Nederlandsche Muzen, waarborgden ons het eerste, en de fijne smaak van den Dichter IM-

MER-

MERKEEL, als Uitgever, verzekerde ons bij voorraad van het laatste. Letter-, Teeken- en Graveerkunst wedijveren om den voorrang. — In bijzonderheden mogen wij niet treden. Anders zouden wij kunnen aanmerken, dat de prentjes naar VAN DIJK enz., hoe keurig uitgevoerd, meer en min in de onvermijdelijke fout deelen, dat geene Prentkunst in staat is, het eigenaardige van eenen vermaarden Schilder, in koloriet, draperie en wat dies meer zij, te doen kennen, waarin toch dikwijls het bijzonder kenmerkende en voortreffelijke, boven onderwerp en voorstelling, gelegen is. En mogen wij, eindelijk, niet voorbij, met een enkel woord nog te gewagen van het kunstjuweeltje van den in de vaderlandsche Romance schier onovertrefbaren TOLLENS, getiteld: DIRK WILLEMSZ; waaromtrent ons echter dunkt, dat, in het gruwelbedrijf zelve, zoo als dat in den *Martelaarsspiegel der Doopsgezinden* staat vermeld, die van geen' vrijwilligen beul in den geredden zelven gewaagt, de daad van den onmenschelijken wachter even veel in duivelachtigheid verliest, als de Romance bij deze getrouwere voorstelling, als zoodanig, misschien zou missen, die nu echter tevens, bij de treffende schildering, iets pijnigends achterlaat voor het gevoelige hart, dat voor eene herlezing bijkans doet huiveren. Ook zouden *wij*, *in spijt* der teekenpen van een' ODEVAERE, hier verre den voorrang toekennen aan het prentje van Vader LUIKEN, in straks gemelde werk bij deze gebeurtenis te vinden.

Van het Jaarboekje van WESTERMAN zeggen wij alleen, dat hetzelve, naar onzen dunk, in verscheidenheid van inhoud, netheid van uitvoering, en vooral in keurigheid van teekening en gravure, dat van het vorige jaar nog overtreft; ja, dat zelfs de *Muzen-Almanak* zich wel schrap mag zetten, om hetzelve, in laatstgemelde opzigt, te evenaren.

En nu nog No. 4. Hoezeer deze, te voren, zijnen rang, te midden der gewone Almanakken, zeer wel zou weten te handhaven, mag hij echter niet in vergelijking komen bij een' der in het hoofd dezes aangekondigde. Anders is de inhoud, voor dusdanig boeksken, niet kwalijk gekozen, welgeschikt, en der goede zeden geenszins hinderlijk. De beelden op de plaatjes zijn wat groot uitgevallen. Wij wenschen, dat de *Kunst* het offer, haar door de *Vriendschap* zoo welmeenend aangeboden, niet zal versmaden.

BOEKBESCHOUWING.

Onderzoekingen naar den toestand des Christendoms in Zuid-Afrika, getrokken uit de Reis van den Eerw. Heer J. CAMPBELL, *Predikant te Kingsland bij Londen, en uit de Brieven der Zendelingen tot het einde van het jaar* 1815, *door* J. WERNINCK, *Th. D. Ned. Pred. te Londen enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1817. *In gr. 8vo. VIII en* 416 *Bl. Met eene Kaart. f* 3-12-:

Te midden der onkunde van *Europa* aan verreweg het grootste gedeelte van het derde, of, in tijdsorde van bevolking, waarschijnlijk tweede, Werelddeel, waaraan het zijne vroegste beschaving voor een goed gedeelte te danken heeft; te midden van de ongelukkige pogingen der *Europeërs*, welke, door het vernielende klimaat en onherbergzame Volken gedwarsboomd, reeds het leven gekost hebben aan een' ganschen drom van martelaars der wetenschap, onder welken PARK en HORNEMANN, benevens de manschap van den ongelukkigen TUCKEY, tot nu toe de laatste, en geenszins de minst belangrijke zijn, — laat nogtans de onvermoeide weetlust zich niet afschrikken, om dien digten fluijer op te ligten, en aan ons Werelddeel de kennis van het vaderland der monsters zoo wel, als der uitstekendste natuurpracht, meer dan slechts langs de kust, te doen kennen. Nieuwsgierigheid is echter niet de éénige drijfveer dier pogingen: een edeler roersel, meer verwant met onze zedelijke natuur, drijft velen daarheen, aan welken men, tot roem onzer eeuw en beschaving, waarlijk den naam van *gelukzoekers* niet kan geven. De verbetering van het lot der Zonen van *Afrika* — misschien het ongelukkigste, meest verwaarloosde gedeelte des menschelijken huisgezins — heeft den moed van vele

dier edele Reizigers ontvlamd, en hun de hette der keerkringszon, de koortsen van den regentijd, en de woestheid der bewoners doen tarten. Uit het Noorden, uit het Westen, zelfs uit het Oosten is men in *Afrika* gedrongen, om, zoo mogelijk, een middel te zoeken, om deszelfs ingezetenen uit hunnen vernederden staat op te heffen; maar vooral uit het Zuiden. Deze weg beveelt zich ook verreweg het meest boven allen aan. Hier blijft men in de (zuidelijke) *gematigde* luchtstreek; het klimaat is doorgaans gezond; de nabijheid eener reeds oude en magtige *Europesche* Volkplanting geeft een' krachtigen ruggesteun aan den ondernemer, die van hier wil doordringen; het *Islamismus*, 't welk overal de vorderingen van den geest schijnt te stremmen, en overal, met den naijver van een' vijandigen, onverzoenlijken bloedverwant, het Christendom terugstoot, is hier onbekend; de Volken, die zich hier opdoen, zijn grootendeels zachter, en door vrijheid van ingewortelde vooroordeelen oneindig geschikter, om aan het Evangelie — dat groote, algemeene middel van beschaving en volksgeluk — deel te nemen, dan de woeste *Moor* der Woestijn, of zelfs de door hem reeds met *bigotterie* besmette *Neger* van *Tombuctoo* en *Bambarra*. Hierheen hebben zich dan ook bij voorkeur, sedert een twintigtal jaren, die mannen gewend, welke van de uitbreiding des Christendoms onder de Heidenen hunne voornaamste bezigheid maken, en, voor *Engelsche* rekening, ten deele uit *Groot-Brittanje*, ten deele uit ons Vaderland, daarheen vertrokken zijn. Merkwaardig is het contrast tusschen den uitslag hunner ondernemingen en die der enkel *aardrijkskundige* Zendelingen aan de Westkust. Terwijl deze, met alle de even opgenoemde belemmeringen worstelende, de moedigste helden der wetenschap zien bezwijken, zonder iets van belang tot heil der *Negers* uit te werken, breidt zich van de *Kaap*-kolonie, even als uit een brandpunt, het Christendom, met den hem eigenen — dat is stillen, weinig opgemerkten — gang, reeds in een' zeer aanmerkelijken cir-

kel-

kelboog naar het Noorden en Noordoosten en Oosten uit. Veel tegenſpraaks heeft het *Londenſche* Zendelinggenootſchap, ook van brave, kundige menſchen, ontmoet: men heeft het als vreemd aan, ſchier als vijandig tegen beſchaving doen voorkomen: maar, met het voor ons liggende boek in de hand, mogen wij deszelfs eerlijke en kundige beſtrijders wel toeroepen: *komt en ziet!* — En het is niet alleen het hoofddoel, 't welk hier, bijna boven verwachting, vervuld wordt; ook dat bijoogmerk, 't welk geenen beſchaafden *Europeär* onverſchillig kan zijn, — de uitbreiding onzer kennis des Aardrijks, — is door deze veelal eenvoudige lieden reeds op eene wijze bevorderd, die met de kostbare pogingen der *Afrikaanſche Societeit*, uit de bloem van *Engelands* Geleerden beſtaande, wedijvert. Doch onze Lezers verwachten meer dan magtſpreuken. Welaan! geven wij hun uit dit boek de bewijzen voor een en ander, en beginnen wij met het laatſte, met de vorderingen der wetenſchap.

De Heer CAMPBELL geeft ons in dit werk kennis aan verſcheidene Volken en plaatſen, die wij voorheen niet, aan andere, die wij naauwelijks bij name kenden, en waarvan hij ſommige zelf bezocht, van andere ſlechts berigten ontvangen heeft. Wij zullen dezelve in eene geregelde orde doorloopen, beginnende van het uiterſte Noorden.

Langs de *Groote* of *Oranje-rivier*, die, reeds buiten de grenzen der Volkplanting, hare ſtatige vloeden tusſchen rotſige oevers verſchuilt, ſchaars door een' menſchelijken voetſtap betreden, ligt aan de Zuidzijde het *kleine*, aan de Noordzijde het *groote Namacqua*-land; Volken, ons eenigermate bekend door VAILLANT, BARROW en LICHTENSTEIN. Zij kennen van het Opperwezen den naam, meer niet; de onſterfelijkheid der ziel is hun onbekend, (een bewijs van diepe barbaarschheid) maar zij gelooven aan tooverij. Onverſchilligheid omtrent het zedelijk gedrag hunner kinderen, die zij anders ſchijnen te beminnen, teelt minachting

ting van dezen voor de ouders. Zeer vreemd is de manier van aanneming der *toga virilis:* men wordt geen man, dan door het vet van een geflagt beest op het hoofd en om den hals te binden, tot het verrot en langzaam afvalt, door het infmeren der ingewanden van dat dier in zijne huid, door infnijdingen in de borst, door eene gevangenis van acht dagen in eene hut, en door het onthouden van alle voedfel gedurende dien tijd, behalve koemelk. Waarlijk! de naam van *man* wordt daar ten duren prijze gekocht. Zij zijn, gelijk de *Kaffers* en andere Natiën in dien oord, Herdervolken, en hunne oorlogen ontftaan meestal door hun vee. Ten Noorden van het groote *Namacqua*-land is dat der *Damaranen*, mede een Herdervolk, door rijkdom en armoede in twee fcherp afgedeelde klasfen verdeeld, waarvan de eerfte zich in koehuiden kleedt, de andere naakt is. Zij hebben eenige kennis aan de bewerking van koper en ijzer, en kweeken zelfs tuinen aan; hunne taal, gedaante en kleur zweemt naar die van *Mofambique*, op de Oostkust, bijna op dezelfde breedte, gelegen. De Schrijver zegt, dat de *Damaranen* zoo wel als de *Namacquas* eene groote vrees koesteren voor de aannadering des doods, waarvan niemand de oorzaak weet te zeggen: maar, is deze vrees dan niet natuurlijk, vooral bij menfchen, die niets aan de overzijde des grafs kennen? — Nog meer Noordwaarts dan de *Damararen* wonen de *Kabben*, die ook in ijzer werken, en meer landwaarts de *Navisfen*, een zeer talrijk en magtig Volk. (De zeer geringe kennis aan deze drie laatfte Natiën is men alleen aan berigten der *Namacquas* verfchuldigd.) Tusfchen deze Volken en de *Kaap*-kolonie ligt eene groote zandwoestijn, nogtans met enkele bronnen afgewisfeld: de grenzen der Volkplantinge breiden zich naar dien kant van tijd tot tijd uit, en de woningen der *Europefche* landlieden zijn in een' menfchenleeftijd (volgens berigt van een' ouden *Hottentot*) van *vijf* tot *zevenentwintig* dagreizen van de *Kaap*-ftad uitgebreid. (Zie bl. 260. vergel. met bl. 276.) Tusfchen de *Namacquas* en

en *Griquas* (Bastaard-hottentotten) schijnen de boorden der *Oranjerivier* geheel onbewoond te zijn: alleen zwerven hier, op den zuideroever, de niet zeer talrijke *Corannas*, ook een Volk van Veehoeders, door geene behoeften aan arbeid gewoon, en die dus het grootste gedeelte van hun leven verslapen, ook geheel verdierlijkt zijn, en zich weinig om de hun toch zeker vreemde komst van het talrijke gezelschap der Zendelingen bekommerden. De natuur brengt hier wit, blaauw en purper marmer, en asbest (steenvlas of pluimaluin) van verscheidene kleuren voort. Onder de natuurverschijnselen in deze barre oorden behooren vogelnesten van drie en vier ellen in den omtrek, van gras gemaakt door een vogeltje, niet ongelijk aan den goudvink, en eene geheele *kraal* of dorp van vogelen in zich bevattende. Het eerste Volk, 't welk men nu (behalve de *Boschjesmannen*, waarvan straks nader) ontmoet, zijn de *Griquas*, die reeds, naar 't schijnt, eenige beginselen van beschaving bezitten. Zij bewonen omtrent het midden van den loop der *Groote Rivier*, en meer Noordwaarts op van hen vindt men de *Matchappezen*, een stam van het uitgestrekte en, met de omliggende Natiën vergeleken, vrij beschaafde Volk der *Bootchuanas*, bij LICHTENSTEIN, die hen ook bezocht heeft, *Beetjuanas* genoemd; (deze noemt den stam der *Matchappezen* ook *Maatjapings*;) en het gezegde van den Vertaler, of liever *Redacteur*, dezer berigten, den Eerw. WERNINCK, alsof hunne stad *Lattakoe* den *Nederlanderen* geheel onbekend zou zijn, is niet volkomen juist: men zie de *Ned.* vertaling van LICHTENSTEIN's *Reizen*, IVde D. bl. 265 enz. vooral bl. 281. Men herkent duidelijk in LICHTENSTEIN's Koning MULIHAWANG den MALLYABANG van CAMPBELL, thans overleden, en door zijnen neef MATIEB (METHIBO bij LICHTENSTEIN) opgevolgd. Aan de onbemuurde stad *Lattakoe*, de hoofdplaats van dit Volk, geeft CAMPBELL 1500 huizen en 7500, LICHTENSTEIN slechts 600 huizen en 5000 inwoners. Maar LICHTENSTEIN zelf

was in zijn bezoek dezer ſtad en omſtreken door de Zendelingen voorgegaan, die hem daartoe als 't ware den weg gebaand hadden. Vrolijker, luidruchtiger, ſnapachtiger Volk, dan deze *Matchappezen* zijn, zal men bezwaarlijk elders aantreffen. De jonge lieden hebben geene bezigheden, maar zwerven rond door de ſtad; de meisjes en vrouwen houden zich bezig met, beſpottelijk opgetooid, door de ſtad te danſen en te zingen. De vrouwen nemen den landbouw waar. Zelfs de Koningin ſpit den grond om met andere, waartoe zij het houweel gebruiken. Ook bij dezen zwaren arbeid begeeft haar de gelukkige luchthartigheid van aard niet (die zij met vele andere inboorlingen van *Afrika* gemeen hebben, doch in grootere mate); alle zingen onder den arbeid, en ſpitten den grond om op de maat, zoodat zij den arbeid tot een vreugdebedrijf maken. Eenvoudig zijn hunne zeden: het onderſcheidingsteeken van den Koning is, dat hij het digtst bij den pot met boonen zit, en de eenigſte is, die eenen lepel heeft; de Prinſesſen ſnijden het morſige vleesch voor. Olifanten-, leeuwen-, tijger-, kameelpaarden-, woudezel-vleesch enz. wordt met veel ſmaak gegeten. De vrolijkheid en eenvoudigheid dezes Volks belet hen echter niet, ſomtijds wreed, ja verraderlijk te zijn omtrent vreemdelingen, en onverſchillig omtrent het leven der hunnen. (Zie bl. 160 dezer berigten.) Van de zee hebben zij geen denkbeeld, zoo min als van ſcheepvaart; de booten zijn in hun oog groote houten bakken. Het blijkt, dat *Zuid-Afrika*, van het land der *Bootchuanas* af gerekend, vrij ſterk bevolkt is, en dat daarin meer of min beſchaving heerscht, gelijk er ook koper- en ijzermijnen gevonden worden, waartoe zij misdadigers ſchijnen te gebruiken. Noordoostwaarts van de *Matchappezen* wonen de wreedere *Wanketſen*, die zich ſchuldig gemaakt hebben aan den moord van Dr. COGAN, die door hun land reisde, maar voorts althans niet minder beſchaafd en in den landbouw bedreven zijn, dan de *Bootchuanas*. (Dat zulks geene tegenſtrijdigheid is, blijkt aan het voor-

voorbeeld der *Mexikanen* in *Amerika*, die ook wreedheid en beschaafdheid paarden.) Tusschen hen en de *Matchappezen* liggen de *Morolongen* onder zekeren MOKESO, en bewonen eene stad van wel 11 of 12,000 inwoners. (Ook dezen kent LICHTENSTEIN onder den naam van *Muruhlongs*. Voor 't overige verschilt de opgave der *Bootchuana*-stammen bij dezen (IVde D. bl. 338) en bij onzen Schrijver aanmerkelijk in sommige namen, terwijl zij in andere, gelijk de *Tamakkas*, *Makquanen* of *Maquinis* enz., weder overeenkomen.) De Zendelingen bezochten ook de stad *Malapietsie*, veel kleiner dan *Lattakoe*, en nog nooit door *Europeanen* bezocht. Over 't algemeen schijnt het Volk der *Bootchuanas* eene meerdere bevolking en grootere beginselen van beschaving van den maatschappelijken (niet zedelijken) toestand in het binnenland van *Afrika* te doen vermoeden, dan men tot hiertoe gedacht had, ten minste sedert het ongeloof aan de blijkbaar opgesmukte *Portugesche* berigten. Ten Zuidoosten van deze dus vrij uitgebreide Natie hebben de *Boschjesmannen* hunnen zetel omstreeks de oorsprongen der *Oranjerivier*, de *Malalariën*, de *Gele*, de *Alexander-* en *Craddocks-rivieren*, (in eenige *romaneske*, bekoorlijke streken.) Wij kennen dit Volk reeds vrij naauwkeurig, vooral uit BARROW en LICHTENSTEIN; nogtans zijn de berigten der Zendelingen, die zelfs niet aan de verbetering van dit zeer diep gezonkene, bijna verdierlijkte menschenras wanhopen, van belang. Hun volkomen gebrek aan ontwikkeld zedelijk gevoel, zelfs aan het *instinct* der kinderliefde, blijkt ook hier uit vele proeven. Wanneer de *Boschjesmannen* eenen aanval van leeuwen niet ontgaan kunnen, werpen zij hunne *kinderen* neder, ten einde zich door de vlugt te redden, terwijl het wild gedierte dezelve verscheurt. Weigeren de vaders voor de kinderen te zorgen, zoo brengen de moeders dezelve om 't leven. Een jonge *Boschjesman*, die met de reizigers medetrok, kon in het eerst geen denkbeeld bekomen van goed of kwaad; tot het laatste re-

rekende hij althans niet het doodflaan zijner landgenooten. Ook de troep van den Heer CAMPBELL verloor eenen waardigen reisgenoot door de vergiftigde pijlen dezer Barbaren, die, van den Oceaan bij den mond der groote Rivier af, tot haren oorfprong toe, het land der befchaafdere *Bootchuanas* omgeven, en, met de zandwoestijnen, rotfen en drooge velden, eenen muur des affcheidfels tusfchen deze laatften en de *Europeërs* opwerpen, die echter voor den ijver der Zendelingen niet onbeklimbaar geweest is. Op de Kaart bij dit werk worden zij onderfcheiden door de namen van *zwervende*, *wilde* en *Makoenfche Boschjesmannen*; de laatften grenzen ten Noorden aan de *Tamakkas* of *Roode Kaffers*, ten Zuiden aan de *Mamboekies* en *Tamboekies*, die zich, langs de kust des *Indifchen* Oceaans, van de *Lagoa*-baai uitftrekken tot aan het land der eigenlijk genoemde *Kaffers*, (de *Koosfas* van LICHTENSTEIN, die ook de *Bootchuanas* tot de *Kaffers* betrekt.) Deze laatften zijn ons door ALBERTI en VAN DER KEMP genoegzaam bekend geworden; ook is, 't geen wij hier over dezelve vinden, kort en minder nieuw. Onmiddellijk aan deze ftrijdbare en voor de volkplanters lastige Natie grenst het Diftrikt *Uitenhage* der Kolonie, waarvan het westelijke gedeelte, voormaals *Zureveld*, of het land der niet meer beftaande *Gonaquas*, thans *Albanië* genoemd wordt, en de nieuwe plaatfen *Grahamsftad* (federt 1811) en het nog jongere zendelingsoord *Theopolis*. Vandaar tot de *Kaap* is alles bekend.

Zien wij nu ten anderen, in hoe verre het befchavende, verzachtende, Volken verbindende Christendom reeds binnen deze verbazend groote ruimte is doorgedrongen. De neerlating *Bethelsdorp*, de hoofdplaats der Zendelingen, moet federt VAN DER KEMP's tijden aanmerkelijk verbeterd zijn, gelijk ook door den Vertaler van LICHTENSTEIN's Reize, in de voorrede voor het IIIde Deel, wordt erkend. In 1803 bedroeg het horenvee flechts 218, in 1811 reeds 1181, in 1812 1904, en een jaar daarna 2206 ftuks, in weerwil van

ziekten, wilde dieren, en diefstal door de *Kaffers*. Men vindt aldaar allerlei neringen en bedrijven, ook tuinbouw; de woningen worden reeds vrij duur verkocht, en de Zendelingen zijn onvermoeid bezig, „ om den „ inwoneren van *Bethelsdorp* niet alleen godsdienstig „ onderwijs te geven, maar hun nuttige handwerken te „ leeren, en daardoor hen, zoo veel mogelijk, te be„ schaven." Bl. 49, 50. De Zendelingen erkennen nu zelve, dat VAN DER KEMP te weinig de uitwendige verbetering van het lot der wilde Volken behartigd heeft, en tot hen afgedaald is, in plaats van hen tot zich op te heffen. Sedert deze verandering van *systema* heeft het Genootschap dan ook rijke vruchten gedragen. Niet alleen heeft men, in de barre streken omtrent den mond der *Oranjerivier*, het zendelingsoord *Palla* opgerigt, hetwelk (volgens brieven van Mei 1815) reeds vele nieuwelingen bekwam, en voorspoed beloofde, waartoe de Zendeling ALBRECHT veel had bijgedragen, doch een jaar later, volgens de eigene berigten der Zendelingen, door het overlijden der leeraars en wangedrag der leden zeer in verval was. Nog meer Noordwaarts, aan de *Klipfontein*, in het groote *Namacqua*-land, is ook een *Instituut* opgerigt. Veel verder, op den weg naar de *Bootchuanas*, is eene andere zendelingsplaats, *Griquastad*, (voorheen *Klaarwater*) welke reeds veel ten behoeve van het Volk der *Griquas* moet gedaan hebben, dat gaarne naar hunne woorden luistert; ook onder de naburige *Corannas* wordt door dit middel Christendom en beschaving uitgebreid. De bevolking bedraagt van beide Natiën ruim 2600, waarvan reeds 210 werkelijk school- en godsdienstig onderwijs ontvangen; reeds 100 inboorlingen kunnen lezen; ook worden dezelve in handwerken onderwezen. De *wetten* dezer nieuwe Volkplanting werden op de verdere reis van den Heer CAMPBELL aan de naburige *Corannas*, die men ontmoette, voorgelezen, en dus dezelve ook zoo veel mogelijk in het rond uitgebreid. Aanmerkelijk zijn reeds de werkingen des Christendoms on-

 der

der de *Griquas* ter verbetering van hart en wandel. Vanhier zal men ook op de *Bootchuanas* moeten werken, zoo dezen Zendelingen bij zich willen ontvangen, hetgeen hun Koning MATIEB meer of min flaauw heeft toegeftemd. Onder de *Boschjesmannen* vond de Heer CAMPBELL in het fchoonfte des lands eene vreedzame kraal, die met vreugde Zendelingen wilde ontvangen. Vanhier tot de *Kaffers* heeft men nog niets kunnen doen; doch hier is in het begin van 1816 eene verandering ten goede bewerkt, die Koning GEIKE zelv' en verfcheidene andere Opperhoofden met een vurig verlangen bezield heeft, om het Christendom te leeren kennen, zoodat toen reeds werkelijk de vergunning tot eene zending gegeven, en de plaats daartoe bepaald was. Men weet, dat reeds VAN DER KEMP dit voornemen gekoesterd had, maar het door de toenmalige onwilligheid der *Kaffers* had moeten opgeven: nogtans heeft het zaad, door hem uitgeftrooid, bij velen wortel gefchoten, en begint thans te ontkiemen; de zoon zelfs van eenen Overfte onder hen *predikt ijverig* het Christendom. De *zwervende Hottentot* AFRIKANER, de fchrik van geheel de nabuurfchap der Volkplantingen, en vooral der Zendelingen, is geheel omgekeerd, en „van een verfcheurend roofgedierte in een „zachtmoedig lam veranderd." Onder de *Hottentotten* zijn verfcheidene perfonen tot de prediking bij hunne landgenooten in ftaat, onder welken de ijverige CUPIDS, reisgenoot van den onvermoeiden Zendeling READ, zich onderfcheidt.

Wanneer men alle deze daadzaken bijeentrekt, zal men gewis aan dit boek geene belangrijkheid ontzeggen, en even min onverfchillig of zelfs afkeerig blijven van het Zendelingswerk in dit gedeelte der wereld. Geenszins willen wij den Heer LICHTENSTEIN en anderen van kwade trouw verdenken; integendeel, wij gelooven, dat hunne berigten op dat tijdftip veel waarheids behelsden, en dat misfchien nog menig Zendeling meer een' onverlichten ijver, dan eene wijze zucht voor

waar-

waarheid en Christendom gehoor geeft, en daardoor de vrucht zijner pogingen ftremt; maar over 't algemeen is toch verbetering zigtbaar; men ontdekt, dat de Zendelingen *Godsdienst* en *befchaving* hand aan hand laten gaan, en niet eenzijdig den eersten aan de tweede opofferen, hetwelk de hatelijke ondeugden eener baatzuchtige halfbefchaving ontwikkelt, noch de laatfte van hun plan uitfluiten, hetwelk enkel gefchikt is om onkundige dweepers te vormen. Zijn de *Hernhutters* aan de *Baviaanskloof* (thans het *Genadedal*) hun dan ook vooruit, zij wenden toch loffelijke pogingen aan, om met dezen te wedijveren; en het is billijk, hierbij ook de grootere moeijelijkheid in aanmerking te nemen, waaraan de meer afgelegene *Engelfche* Zendelingen boven de *Hernhutfche* Broeders, in de nabijheid der *Kaap*-ftad, blootftaan.

Met dit alles kunnen wij niet ontkennen, dat in dit werk al te veel melding gemaakt wordt van den tijd, wanneer de Zendelingen predikten, het avondmaal uitdeelden enz., zelfs de tekften der leerredenen, waarin, op zulk eenen afftand, de *Europefche* Lezer gewis geen belang heeft. Ook is het jammer, dat de Schrijver niet wat meer werks van de *Natuurlijke Historie* des lands heeft kunnen of willen maken; iets, waarvan men uit enkele ftalen ziet, dat ftofs genoeg in deze ruime gewesten voorhanden was, en waarin hij bij LICHTENSTEIN verbazend achterftaat. Hoe fchilderachtig, hoe belangwekkend is b. v. de reis van dezen naar *Lattakoe* door eene ftreek, althans even bar, als welke CAMPBELL, vandaar terugkomende, doortrok; en hoe dor is nogtans het verhaal van dezen! Deze dorheid hindert vooral in het begin, eer men buiten de Volkplanting komt, en deed den *Rec.* meermalen het boek verdrietig uit de handen leggen, tot hij zich vervolgens voor zijne moeite beloond zag.

Mogt het Zendelingswerk, federt eenigen tijd op *Otahiti* met zulk een' fchitterenden uitflag bekroond, ook in het Zuiden van *Afrika* op den duur rijke vruchten der Geregtigheid dragen!

De Christelijke Zedeleer. *Door* F. V. REINHARD, *Eersten Hofprediker, enz. te Dresden. Uit het Hoogduitsch. VIIIste Deel. Te Leiden, bij* A. en J. Honkoop. *In gr. 8vo. 398 Bl. f* 3-12 :

Jammer is het inderdaad, dat dit voortreffelijk werk niet in aller handen is; maar aan weinige Leeraren van den Godsdienst is het echter geheel onbekend; en niemand is er, die het kent, of hij hecht er groote waarde aan, en het smart hem, met ons, dat de voortreffelijke Schrijver door den dood verhinderd is, hetzelve volkomen af te werken. Van het derde deel hebben wij hier nu het uitvoerig, welbewerkt slot. De *zinnelijke* hulpmiddelen, welke de Godsdienst aanbeveelt, om de beoefening van het goede te verligten: de kerkelijke gemeenschap; de broederlijke bestraffing; het gebruik der H. Schrift en nuttige boeken; openbare, gemeenschappelijke Godsvereering; feestdagen, en stichtingsuren; (oefeningen:) Doop en Avondmaal. Vervolgens de *geestelijke* hulpmiddelen tot hetzelfde doel: inkeer in ons binnenste; zelfbeproeving; bestendig gadeslaan van zichzelven; verstandig genot van onszelven; bespiegeling van verschillende soort; vrome gemoedsstemming; het gebed; het vasthouden aan nuttige grondstellingen en levensregelen; vrijwillige oefeningen van zelfverloochening; het zorgvuldig bewaken van onszelven. Het laatste deel intusschen, hetwelk de wijze behandelt, waarop de echte zelfverbetering ontstaat, en des menschen langzame vorming tot volkomenheid, is even uitmuntend begonnen, doch niet ten einde gebragt; en dit smart te meer, daar niemand gemakkelijk besluiten zal, de proef te nemen, om het werk van eenen REINHARD nu te eindigen. Wij wenschen echter, met den Vertaler, dat een daartoe bevoegde iedere bedenking ter zijde zette, gaf, wat hij kon, en tevens van geheel het werk zoodanig een kort begrip ver-

vervaardigde, als ter voorbereiding en ook gemakkelijke herinnering van het groote werk dienen kon; en hetwelk niet zou nalaten, (dit voegen wij er bij) de begeerte, om het werk zelve te bezitten en bij iedere bijzonderheid te kunnen raadplegen, krachtig uit te lokken. En of wij, ter vervulling van dezen wensch, hierdoor eenigzins mogten medewerken, willen wij, met 's mans eigene woorden, opgeven, wat er nog aan ontbreekt. De bekeering was nog te behandelen overig. REINHARD sprak nu over den gemoedstoestand van onverbeterde menschen; het noodzakelijke en den aard van de wekking uit dezen toestand; de verschillende soorten der wekking; hoe het met dezelve doorgaans gaat; aanmerkingen hieromtrent; de krachtige, en van het behoorlijk gevolg verzelde, wekking; ware aanvang der Christelijke gemoedsverandering; menigte van uiterlijke dingen, die dezelve bewerken en vergezellen; of men het tijdstip der bekeering moet kunnen opgeven; gevolgen van den aanvang der gemoedsverandering; de erkentenis der zonde, die noodig is; derzelver omvang; hoe deze erkentenis doorgaans is, en hoe men dezelve rigten moet; het langzaam toenemen daarvan; bronnen en middelen ter bevordering; daarmede gepaard gaand berouw en droefheid, in derzelver aard; trappen en oorzaken daarvan; de boetkamp en nuttige vertwijfeling. Tot zoo verre REINHARD; en nu liet hij dan nog overig: „Een „zondaar, die de ongelukkige betrekking tot God, zijnen Schepper en Weldoener, waarin zijne misdrijven hem gebragt hebben, en zijne groote strafbaarheid voor God, heeft leeren gevoelen, moet beseffen, dat er voor hem alles daarvan afhangt, dat hij in eene betere betrekking tot God gerake, en zich van Gods goedertierenheid en genade verzekere; dewijl hij anders moed noch kracht hebben zal, om aan zijne zelfverbetering te arbeiden. Nu kan men intusschen, naar de leer van het Evangelie, Gods genade niet deelachtig worden, dan door een geloof, dat zich Gods beloften in Christus toeëigent, en

„zich

„ zich gaarne en gewillig aan de schikkingen onder-
„ werpt, die God door Christus tot heil van zon-
„ daren heeft gemaakt. Van dit geloof, dat, juist om-
„ dat het den verschrikten en versaagden zondaar moed
„ inboezemt, en hem een nieuw leven geeft, vóor de
„ Christelijke zelfverbetering van het hoogste gewigt
„ is, moet derhalve ook afzonderlijk gehandeld wor-
„ den. — Daar het ware geloof zich aan de gansche
„ orde, die God tot redding der menschen gemaakt
„ heeft, onderwerpt, maar een wezenlijk deel dezer
„ orde in den eisch bestaat, dat de begenadigde zon-
„ daar niet verder zondige, maar Gods wil, en gevol-
„ gelijk de Zedewet, gehoorzaam opvolge; zoo is een
„ opregt pogen, om zich van alle kwaad te reinigen,
„ en het goede te doen, een noodwendig en onmis-
„ baar gevolg van het ware geloof. Dit pogen verdient
„ dus ook afzonderlijk beschouwd te worden. — Heeft
„ het nalaten van het kwade en het doen van het goede
„ door dit pogen werkelijk een' aanvang genomen, dan
„ moet men hetzelve onafgebroken *voortzetten*, en *on-*
„ *ophoudelijk* in het goede wassen en toenemen. Maar,
„ naar de ondervinding, doet men zulks op verre na
„ nog niet steeds. Deze vordering in het goede is aan
„ ontelbaar vele zwarigheden onderhevig. De ijver in
„ het voortgaan verkoelt. Men vervalt tot een traag
„ stilstaan, of wel tot een werkelijk achteruitgaan. De
„ wasdom in het goede, en derzelver geschiedenis,
„ verdient dus eene gansch bijzondere opmerkzaam-
„ heid, en men behoort alle daaraan verknochte afwis-
„ selingen naauwkeurig te kennen. — Eindelijk bestaat
„ het doel der ware zelfverbetering in de Christelijke
„ volkomenheid. Deze nadert hare voleinding, naar
„ mate zij het tot de hoogste reinheid en deugd, tot de
„ hoogste gelijkheid aan God brengt, welke de men-
„ schelijke natuur op aarde bereiken kan. De Christe-
„ lijke volkomenheid, welke men maar al te dikwijls in
„ eene valsche grootheid, in eene onnatuurlijk dweep-
„ achtige verhevenheid, gezocht heeft, moet dus zorg-

„ vul-

„ vuldig in het regte licht gesteld, en de wijze, waar„ op men dezelve steeds meer naderen, en daarmede „ het werk der zedelijke verbetering ten einde brengen „ kan, moet naauwkeurig aangetoond worden. Met „ dit onderzoek loopt van zelf alles af, wat dit deel „ der Zedeleer bevatten moet."

Velen lezen REINHARD in het oorspronkelijke; en, ten aanzien van dit werk vooral, hebben dezen veel vooruit. De weinige aanmerkingen van den Vertaler zijn toch, immers wat dit Deel betreft, van geen zeer groot belang. Echter verblijden wij ons, dit voortreffelijk werk ook in onze tale te bezitten.

De waardij en het regt gebruik der Hervorming, ter bevordering eener edele denk- en gewetensvrijheid; van G. C. C. *Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1817. *In gr. 8vo. 80 Bl. f* :-15-:

Wij wenschen, dat dit boekje in veler handen moge komen; want wij houden het voor eenen uitnemenden leiddraad ter verkrijging van eenig inzigt in bijzonderheden, rakende den staat der Christelijke Kerk en der Hervorming. De Schrijver heeft ook, blijkens zijn voorberigt, dit stukje bestemd voor lezers, die in de geschiedenis der Hervorming nog vreemdelingen, of er nog te weinig mede bekend zijn, om er zich een regt begrip van te maken. Hij kent Leeraars, die van deze geschiedenis niet veel meer weten dan de namen LUTHER, MELANCHTHON enz., of ten minste zich met deze geschiedenis onbekend aanstellen, alzoo er de regte gevolgen of niet uit kunnen, of niet uit willen trekken; en deze zijn het voornamelijk, die de weldadige werkingen der Hervorming stuiten.

Reeds in 1795 is dit stukje in Leipzig gedrukt; reeds vóór eenige jaren had de vertaler — ook den stand van Evangeliedienaar bekleedende — de overzetting begonnen;

nen: maar omstandigheden in de politieke wereld deden hem dit werk staken. Nu oordeelde hij het tijd te zijn, om, door de uitgave van hetzelve in 't Nederduitsch, iets bij te dragen ter bevordering van godsdienstig belang. Wij erkennen in dit doen zijnen echt Protestantschen geest, en zeggen hem dank voor zijne vloeijende vertaling, die, benevens het belang der zaken, maakt, dat men het, ééns ter lezing opgevat hebbende, schier niet uit de handen leggen kan.

Een motto van LUTHER, aan het hoofd van het werkje geplaatst, doet ons deszelfs geest genoegzaam kennen. Wij willen het vertaald mededeelen: „ Ik wil „ vrij zijn, en mij door geene magtspreuken van Kerk- „ vergadering, wereldlijke Magt, Akademie of Paus „ laten binden; maar vrijmoedig belijden, wat mij waar- „ heid blijkt te zijn, het moge nu door eenen Ortho- „ dox of door eenen Heterodox beweerd, en door wel- „ ke Kerkvergadering ook goedgekeurd of verworpen „ worden."

De Schrijver geeft eerst op, den staat der Kerke, en de misbruiken in dezelve, benevens eene beknopte geschiedenis der Hervorming. De geschiedkundige aanwijzingen, welke, zonder belemmering van het vloeijende des stijls, niet wel ingevlochten konden worden, geeft hij telkens in eene noot. Dit is juist het schoone mede van dit geschrift, voor met bijzonderheden min bekende lezers. En waarlijk, thans, daar de beschouwing van het werk der Hervorming zoo aan de orde van den dag is, is eene wat nadere kennis dezer bijzonderheden, dan menig ook niet geheel onbedrevene bezit, wel noodig. Al verder wijst de Schrijver den vinger der Voorzienigheid in het werk der Hervorming, benevens het gewigt der gevolgen van hetzelve, aan; terwijl hij meteen de tegenwerpingen, die te dezen aanzien konden gemaakt worden, ontzenuwt. Eindelijk wordt opgegeven, hoe men de Hervorming te gebruiken hebbe, en wat er gedaan moet worden, om het door haar aangevangene te voltooijen. De Schrijver laat zich bij de-

ze

ze gelegenheid in op de beoordeeling van de noodzakelijkheid of schadelijkheid der symbolische boeken, of staande geloofsbelijdenissen, en vergeet niet, de noodige vrijmoedigheid, maar tevens voorzigtigheid en bescheidenheid, aan te raden. Hij maakt onderscheid tusschen praktisch-onschadelijke en praktisch-schadelijke dwalingen in een kerkelijk leerstelsel, en geeft van de laatste eene kleine lijst. Wij hadden evenwel gewenscht, dat hij deze stellingen, in plaats van ze maar geheel te schrappen, liever van hare bijbelsche en onschadelijke zijde had voorgesteld: men kan ze immers niet geheel onbijbelsch noemen; maar slechts hare verkeerde voorstelling en misbruik is zoodanig. De leer der volstrekte verkiezing en verwerping staat op deze lijst niet: dit komt waarschijnlijk daarvandaan, dat in Duitschland de Hervormde kerken, zoo min als de Engelsche kerk en de Hervormden in Frankrijk, zich nimmer aan de vaststelling van dezelve hebben willen onderwerpen.

Alles wordt gestaafd met aanhalingen uit de schriften der Hervormers zelve. — De Schrijver is een echt bijbelsch Christen. — Tweemaal vinden wij *Martburg* in plaats van *Wartburg*, eens *Holmstad* in plaats van *Helmstadt*; zeker drukfouten.

Kort Onderwijs aangaande de Boeken des O. en N. Verbonds, *door* ALEXANDER DE KONING, *Predikant te Sliedrecht. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1817. *In kl. 8vo. 24 Bl. f* :-2-8

Het register der Bijbelboeken, voorts over den inhoud van ieder boek een enkel woord, zoodat het boekje den kinderen dit noodig onderrigt geeft, hetwelk bij de catechisatiën wel eens vergeten wordt. Deze 23 kleine lesjes zullen onderwijzer en leerling maar weinig ophouden, als een aanhangsel bij de catechiseerles beschouwd, en het noodig van buiten leeren derzelven kost ook weinig moeite.

Redevoering over het lot der Armen, en de middelen, welke in onzen kring liggen, om, door het aanwenden derzelve, de armoede te weren, en maatschappelijk en bijzonder geluk te bevorderen; uitgesproken den 18 *Febr.* 1818, *in het Departement Sneek, der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, door* H. W. C. A. VISSER. *Te Sneek, bij* F. W. V. B. Smallenburg. *In gr.* 8*vo.* 44 *Bl. f* :-8-:

Met warme deelneming wordt hier het groot aantal en ellendig lot der Armen aangewezen, en gewenkt op het hierdoor der Maatschappije dreigend gevaar; terwijl de verhelping van die ellende als Christenpligt herinnerd wordt en aangebonden. Wat de middelen, die de Schrijver aangeeft, betreft, zoo bepaalt hij zich niet bij 't geen men van Rijks- of Stadswege verlangen en verwachten moet, maar bij 't geen door bijzondere welgezinde leden der maatschappij kan worden verrigt, deels als *behoedmiddelen* tegen vermeerdering van armoede, (verzorging van kraamvrouwen enz., fondsen voor zieken en ter begrafenis, en het oprigten van spaarbanken) deels als werkelijke hulpmiddelen bij het bestaand gebrek, waarbij hij zich dan 1) tot de werkelijk bedeelden, en 2) tot de armenkinderen bepaalt, (zorg voor de herstelling der organisatie van de verzwakte menschensoort, — voor geregelden arbeid, — voor opwekking van godsdienstig en zedelijk gevoel, — en voor hunne zieken, zwakken en ouden; en, wat de kinderen betreft, onderwijs en industriescholen.) Het gelukte den Redenaar, te dezer gelegenheid eene som van *f* 200 te verzamelen, met welke hij de proef zal nemen, om eenige kinderen in de Armenschool, bij afwisseling met het gewone onderwijs in handwerken, anderen, buiten de school, in andere handwerken te doen onderwijzen, en nog anderen onafhankelijk te stellen van de willekeur hunner onredelijke meesters. Wij kun-

kunnen niet anders, dan den besten uitslag wenschen van eene onderneming, met zoo geringe hulpmiddelen begonnen, en 's mans belangeloozen ijver en warme menschlievendheid ten voorbeelde aanprijzen.

Het Karakter en de Bestemming van den Man, *door* F. EHRENBERG. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey. 1817. *In gr. 8vo.* 350 *Bl. f* 3-18-:

De werkzame *Haagsche* Leeraar VERWEY — die onzen landgenoot het eerst bekend maakte met dezen waardigen Schrijver, door de vertaling zijner voortreffelijke geschriften, bijzonder voor Vrouwen geschikt, en met zooveel geestdrift ontvangen en gebruikt in onze beschaafdere kringen — brengt ons, door de overbrenging van dit geschrift, onder nieuwe verpligting, daar het van dezelfde waarde is. Het voorberigt zegt met een woord, waarin dit werk van andere, en bijzonder van het voortreffelijke van POCKELS, verschilt. *Het was mijn doel*, zegt EHRENBERG, *den Man te teekenen, zoo als de rede hem vordert. Dat de man door grondbeginselen, welberadenheid, moed, vastheid, kracht, vermogen over zichzelven, edel zelfgevoel en krachtige, uitgebreide werkzaamheid moet uitmunten, is genoeg bekend. Maar de ziel- en zedekundige ontwikkeling, de naauwe bepaling van deze eigenschappen, en de bestemming van derzelver verhouding tot de verschijnselen van den tijd, waren zoo veel te meer eene behoefte, hoe meer de begrippen daarvan wankelend en aan menigvuldige misvattingen blootgesteld zijn.* Het werk zelve is in Voorlezingen aan Jongelingen ingekleed. De eerste stelt de *grondtrekken* voor *voor het ideaal van het echt mannelijke wezen*, en geeft de *algemeene omtrekken*; in de volgende worden zulke eigenschappen behandeld, die eene ernstige behartiging verdienen. *Zedelijkheid* is de grondslag, en met dezelve *godsdienstigheid* ten naauwste verbonden. Hij, die EHRENBERG uit zijne overige schriften kent, kon geenen anderen dan dezen hechten grondslag ook hier verwachten, en vindt zich niet te leur gesteld, als hij het echt mannelijk karakter hier op het geloof aan het *hooge* en *eeuwige* gebouwd vindt. Deze hoofdbepalingen der edele menschheid in het algemeen wor-

den naar de bijzondere eigenschappen van het geslacht gewijzigd. „ In de burgerlijke maatschappij is het openbare leven „ aan den man, het huisselijke aan de vrouw toegewezen; „ aan den man het algemeene, aan de vrouw het bijzondere; aan den man het veelomvattende en groote, aan de „ vrouw het beperkte en kleine, maar hierom niet minder „ gewigtige en eerwaardige; aan den man, wat kracht en „ moed, aan de vrouw, wat innigheid en lijdzaamheid vordert; aan den man, wat inspanning kost, aan de vrouw, „ waartoe stille vlijt behoort; aan den man, wat door diepdenkend verstand en welberaden' wil, aan de vrouw, wat „ door het hart en de schranderheid beslist wordt; aan den „ man het geld winnen, aan de vrouw het geld besteden; „ aan den man de bezigheden van het beroep, aan de vrouw „ de huishouding; aan den man het ernstige, aan de vrouw „ het schoone. De maatschappij heeft hierin niet volgens „ blinde willekeur gehandeld; zij heeft uitgewerkt, wat de „ Natuur, door eenen oorspronkelijken aanleg en opwellingen, aanwees," enz.

Zoo behoort dan eigendommelijk aan den man kracht en zelfstandigheid, vuur en werkzaamheid; alzoo ligchamelijke sterkte, helder, diepindringend, veelomvattend verstand, vrijheid en zelfstandigheid van denken, en bij den wil welberadenheid, moed en vastheid; hieruit volgt kracht van handelen, lust in het groote, vermogen over zichzelven, groot en edelmoedigheid; hij moet de steun der zwakken zijn, waarmede het gevoel van eer naauw verbonden is, en zekere edele trotschheid.

De volgende Voorlezingen, 16 in getal, hebben deze opschriften, met welker opgave wij ons vergenoegen moeten, daar wij den rijken inhoud niet kunnen schetsen: *Het zelfdenken van den man. — Menschen- en wereldkennis. — Over de behandeling der verbeeldingskracht. — Over de æsthetische vorming. — Over het zedelijk karakter van den man. — Over het handelen naar grondbeginselen. — Over de mannelijke besluitvaardigheid. — Over den mannelijken moed.* (Twee Voorlezingen.) — *Over de mannelijke vastheid. — Over den mannelijken ernst. — Over de mannelijke kracht. — Het vermogen van den man over zichzelven. — Enthusiasmus en wijsheid. — Het edel zelfgevoel van den man. — De werkkring en de werkzaamheid van den man.*

Wij

Wij vertrouwen, dat dit boek reeds in vele handen is, en wenschen vooral, dat het veel gelezen en nagedacht zal worden; maar wij waarschuwen den jongeling, dat hij het niet vlugtig en oppervlakkig lezen kan. Van gezette lezing en nadenken stellen wij ons de beste uitwerking voor; het gevoel: „*zoo moet ik zijn*," dringt zich telkens op, en boven vele andere boeken heeft het dit vooruit, dat het niet slechts aanwijst, hoe men *wezen moet*, maar ook, hoe men het *worden kan*. Wij vertrouwen, menig jongeling wenscht zich eene vrouw, zoo als haar EHRENBERG vormen wil; hij moet den eisch dan ook billijk vinden, dat hij voor haar de man zij, dien EHRENBERG hier teekent. Mogen vele van Neêrlands edele zonen en dochteren den waardigen Schrijver hoog waarderen en volgen! Zij zullen hem geheel hun leven dankbaar zijn.

Esther en Mordechai, of het Purim der Israëliten. Treurspel. Door JZ. DE JONGH. *Te Amsterdam, bij* H. Moolenijzer. 1817. *In kl.* 8*vo.* 107 *Bl. f* :-12 : :

Ça ira! ça ira! Op die wijze moet men de Joden aanvatten! Men hervorme de Joodsche gebruiken; men doe het door een tooneelspel; zoo komen zij allengskens nader, en worden dan eindelijk van zelve, hetgeen Zendeling- en Bijbelgenootschap ook van hen maken wil. — Het is een oorspronkelijk denkbeeld; en deze *oorspronkelijke eerstelingen*, zoo als de Schrijver hem noemt, is voor de Mousjes goed genoeg. Hij begint, met wijze voorzigtigheid, van onderen af op. Het geldt, bij deze eerste proeve, nog maar eene kleinigheid. Evenwel hun vervaarlijk getier op het Hamansfeest is den Christenen in de buurt van hunne Synagogen lastig genoeg; maar als zij nu de groote gebeurtenis, over welke zij feestvieren, op het Theater, en nog al een weinig anders, dan in hunne heilige boeken, vertoond zien, zullen zij het Feest wel met bedaarder zinnen vieren, en wie weet wat niet al meer van de Christen-komedianten leeren!

Men vertoont hier eene en andere zaal in het paleis van den Perzischen Koning, en vindt er de Koningin nog al op eenen anderen voet, dan men zich dat zoo zou voorstellen; ook loopt Mordechai, in zijn rouwgewaad, zoo maar fami-

liaar bij haar uit en in. De onbepaalde en misschien wel altijd durende tijd, in welken niemand den Koning ongeroepen naderen mogt, wordt hier op zeven dagen verminderd; en hetgeen Esther voor de Joden waagt, komt hier juist niet voor als een bijzonder waagstuk. Vandaar, dat Mordechai niet haar, maar zij Mordechai, moed inspreekt en aanzet. Mordechai had ook reeds lang eene bediening (die van ambtsschrijver) aan het Perzische Hof; en dit baantje gaf hem de beschikking over eenig krijgsvolk. De ontdekking der zamenzwering, en het redden van 's Konings leven, valt kort na de apparitie van Esther bij den Koning in. De slapelooze nacht en het lezen van de gedenkschriften valt nu *weg*: het is ook maar een slapelooze nacht en eene *oude kronijk*! Daarentegen vinden wij hier nu Haman met de zamenzweerders verbonden, en niets minder dan den troon voor zichzelven begeerende. Opdat deze nieuwe, tot nog toe onbekende, boosheid de Joden op hem niet nog meer verontwaardigen en nog harder zou doen schreeuwen, dan zij nu op hun Purim gewoon zijn, eindigt het stuk niet met het: „hangt hem daaraan!" (aan die galg, hier in een *kruis* veranderd) maar komen Joden en Perzen nog dank zeggen voor de verheffing van Mordechai, en mogen de Joodsche aanschouwers dan nu hun gevoel lucht geven, door, tot verbazing der overige aanschouwers, het koor te accompagneren bij het volgende zangstuk:

Triomf! triomf! gansch Israël juicht,
Zijn feestgezang wordt aangeheven,
Hij, voor wien 't zich eerbiedig buigt,
Schiep uit den dood voor hun het leven:
Hef aan! hef aan het feestgezang,
Van trotschen Hamans ondergang!
Zijn wraaklust had wel 't *Pur* geworpen,
't Onschuldig volk beticht met schuld;
Maar hij moest zelfs den strafkelk slorpen
Voor hem met doodlijk gif gevuld:
Triomf! triomf! door alle d'eeuwen
Vier' Jakobs dankbaar nageslacht,
't Zij druk het treft, of vreugd toelacht,
Het blijde *Purim* der Hebreeuwen!

Jam-

Jammer, dat het ſtuk, dat toch van alle Oosterſche kleur en geur te eenemaal verſtoken is, niet in het Jidsch-Duitsch is opgeſteld! — Overigens zeggen wij niets, dan: *pictoribus atque poëtis, cet.*

Almanak voor Reizigers in het Koningrijk der Nederlanden. Met Platen en Platte Gronden van Steden. Iſte Jaargang 1819. *Te Amſterdam, bij* Mortier Covens en Zoon, ten Brink en de Vries. *In* 8*vo.* 72 *Bl. f* 1-16-:

„Waar langs en hoe reizen wij naar deze of gene plaats — welke is derzelver oorſprong en geſchiedenis — wat kan onze nieuwsgierigheid op den weg of aldaar bezig houden — en waar moeten wij bij onze aankomst hier en elders, of tot voortzetting van de reize, of om eenigen tijd verblijf te houden, ons begeven?" Deze vragen, gelijk zij tot aanleiding verſtrekten van het plan ter uitgave van dezen Reiswijzer, worden door denzelven beantwoord op eene wijze, die allezins aanmoediging verdient. De *Guide des Voyageurs*, van REICHARD, ſtrekte ten leiddraad in ſchikking en verdeeling; en vindt men alzoo in dit ſtukje, na eene beknopte Rijksbeſchrijving, die van Amſterdam, Rotterdam enz., en, zich vervolgens langs alle mogelijke wegen naar dezelve op reis begevende, de vermelding en beſchouwing der tusſchen gelegene plaatſen. Een net bewerkt Kaartje van de Reiswegen tusſchen Amſterdam, den Haag, Rotterdam en Gouda, Platte Grondjes van Amſterdam, Leiden, den Haag, Delft, Rotterdam, Gouda, en zeer aardige Afbeeldingen van Amſterdam, Rotterdam en Boskoop, verfraaijen en verzinnelijken (dat wij ons zoo eens uitdrukken) deze zindelijk uitgevoerde proeve eener onderneming, die, bij gewenschten bijval, jaarlijks zal worden vervolgd, en waaraan wij niet mogen nalaten, als zoodanig, onze volle goedkeuring en ernſtige aanbeveling te ſchenken.

Willem en Amalia, geſchetst in kleine Verhalen voor de Jeugd. Naar het Hoogduitsch van J. H. LEHNERT. *Met Plaatjes. Te Amſterdam, bij* M. Westerman. *In* 12*mo.* 88 *Bl. f* :-18-:

Onder de *duizend-en-één* vertaalde Kinderwerkjes onderſcheidt

fcheidt zich het boven vermelde op eene gunftige wijze. Lezer en Uitgever verfchoonen ons zeker, dat de, met het eind des jaars ons als overftelpende, vloed van nieuw uitkomende boeken ons verpligt, het bij deze algemeene uitfpraak te laten berusten. Trouwens, de naam van den kundigen en kinderlievenden WESTERMAN voor hetzelve, als Uitgever, waarfchijnlijk ook wel Vertaler, brengt alreeds zijne aanbeveling mede.

Gedichtjes voor Kinderen. Met Plaatjes. Door M. WESTERMAN. *Te Amfterdam, bij* M. Westerman. *In* 12*mo.* 72 *Bl. f* 1-12-:

Waar de Ondervinding fpreekt, moet fchier alle wederfpraak zwichten. Recenfent herinnerde zich een ongunftig oordeel omtrent deze Kindergedichtjes in een ander Tijdfchrift, nam zelf de proef bij eigen kroost, voordat hij het zijne uitbragt, en vindt zich, door den gelukkigen uitflag, thans verpligt tot eene tegengeftelde uitfpraak. En hoe kon dit anders zijn? Immers, zoo hij wél is onderrigt, was het niet zoo zeer de Dichter, als de Vader, die deze lieve rijmpjes oorfpronkelijk alleen vervaardigde voor zijne kleinen, alzoo enkel derzelver namen bezigde, (waartoe zijn talrijk gezin hem genoegzame verfcheidenheid opleverde) en eerst ná deze welgeflaagde proeve op den inval kwam der uitgave. Met uitzondering van *Het Graf van den Admiraal Heemskerk*, dat hier niet thuis hoort, zijn de ftukjes doorgaans voor kleine kinderen wél berekend. Daarom ook zien wij hier en daar een enkel vergrijp tegen het *metrum*, als bl. 30, reg. 2 v. o., te gereeder voorbij. De uitvoering is zeer zindelijk, en de naderhand ingevoegde plaatjes waarlijk allerliefst.

Nuttige en aangename Vertellingen voor de Jeugd, in het licht gegeven door A. JAÏS, *naar den veertienden druk, het Hoogduitsch vrij gevolgd. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikfen. (Zonder jaargetal.) *In kl. 8vo. IV,* 159 *Bl. f* :-15-:

De Bloemen der Zeden, of aangename en belangrijke Verhalen en Tafereelen, ter navolging en waarfchuwing voor jonge lie-

lieden van beide kunnen. Naar het Engelsch, door N. J. STEEVENS. *Met twee koperen Plaatjes. Te Haarlem, bij* J. Goteling Vinnis. 1817. *In kl.* 8*vo. VIII*, 229 *Bl. f* 1 - 10 - 8

Nieuwe en niet verdichte Verhalen voor de Jeugd. Naar den derden Hoogduitschen druk vrij gevolgd. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. 1817. *In kl.* 8*vo. IV*, 154 *Bl. f* 1 - 7 - 8

Het is waar, er komen wat heel veel kinderboekjes uit. Maar, dachten wij, toen wij dit zoo overwogen, zou dit ook eene weldadige schikking der Voorzienigheid zijn, juist berekend voor onze eeuw? Bij de heerschende ligtzinnigheid, toch, die den jongeling en de jonge dochter zeer spoedig in haren draaikolk medesleept, behouden in rijpere jaren de vermaningen weinig invloeds. Het is derhalve misschien zeer goed, dat, door de menigvuldige kinderboekjes, en die de mode dan toch ook wil, dat van tijd tot tijd, of bij bijzondere gelegenheden, aan de kinderen gegeven worden, deze in hunne kindschheid met vermaningen, voorbeelden van goed en kwaad enz. zoodanig overstelpt worden, dat zij in hunne kinderkamer zich haast niet kunnen omkeeren, of hun oog valt op zedelijke voorstellen, en de hand naauwelijks kunnen uitsteken, of zij hebben er een open boekje in. — Dat er nu zoo veel kinderboekjes uitkomen, is ook daarom goed, wijl de kinderen toch ook niet gaarne één boekje zoo dikwijls lezen, en er altijd iets voor het verscheuren ook moet wezen. Al verscheurende, lezen de kinderen toch in 't voorbijgaan ook. En wilde men in 't midden brengen, dat toch van, op deze wijze verkregene, indruksels weinig te wachten is, dan antwoorden wij, op onze beurt, vragend, of er iemand leeft, die te bepalen weet, welke heilzame beginselen, die hij thans bij zich voelt werken, hij juist aan indruksels, in de vroege jeugd op soortgelijke wijze verkregen, te danken hebbe? — Men schrijve dan maar kinderboekjes, mits doeltreffende.

En dit zijn in hunne soort alle drie de boven aangekondigden. No. 1. bevat de eenvoudigste en kortste verhalen; maar zij zijn goed gevonden, en hebben slechts hier en daar iets, waar wij, om des verkeerden indruks wille, aanmerking op moeten maken; b. v. dat de moeder, bl. 25, het kind dreigt met de tehuiskomst van vader; dat, bl. 51, de rijke broe-

 der

der den armen karig, en onder menigvuldige verwijtingen, mededeelt; dat, bl. 102. de leer, aangaande de eigene, zichzelve beloonende, waarde der deugd, voor een kind wat te koud is, en dergelijken, die echter weinigen zijn. Dit nog: *gastwaard* is wel Hoogduitsch, maar, in die zamenstelling, geen Hollandsch.

No. 2 en 3. zijn meer zaamgesteld en onderhoudender, door de meerdere uitgebreidheid en inwikkeling der verhalen. Alleen wijkt, in No. 2, de stijl doorgaans te veel van de kinderlijke eenvoudigheid af, komt er, meer dan voor kinderen verstaanbaar behoort te zijn, van de liefde in voor, en zijn de twee plaatjes stijf en grof. Men wilde zeker het boekje niet te kostbaar maken; goed! dan late men de plaatjes in 't geheel weg.

No. 3. spant van deze drie de kroon. Stijl en onderwerpen zijn volkomen kinderlijk; de verhalen tevens onderhoudend en goed zaamgesteld. Zij lezen vloeijender dan die in No. 2; en is dit vloeijende eene verdienste in een werk voor volwassenen, hoe veel te meer in een voor kinderen! Van het eene, of de twee stukjes, die in de voorrede beloofd worden, dat nog volgen zullen, verwachten wij dezelfde goede eigenschappen.

T. A. SYPKES, *J. U. D. quondam prætoris cæt.* Parænetica epistola ad celeberrimum antecesforum J. M. KEMPERUM, ab anonymo conflatam epanorthoticæ sic dictam recensionem examinans et virum celeberrimum arbitrum advocans. Groningæ, Ultrajecti, Amstelodami et passim. 8vo. maj. pp. 64. *f* :-12-:

De Redactie vindt zich verpligt, aan de Lezers van dit Tijdschrift te berigten, dat de Recensent van TACO ABRAHAM SYPKES, *Epistola Epanorthotica*, op geenerlei wijze heeft kunnen bewogen worden, om ook het Repliek van TACO, *Epistola Parænetica*, te recenseren. Hij schrijft ons, dat hij op de tweede bladzijde reeds zoo verward was in den doornbosch van den *Sypkiaanschen* stijl, dat hij verder geen' stap in de lektuur heeft kunnen doen. Recensent betuigt, dat hij zich geen denkbeeld kan vormen, hoe iemand zoo slecht kan schrijven als TACO, dan alleen in de vooronderstelling, dat dit slecht schrijven een kunstgreep is, om het geduld der Recensenten af te matten, en zich dus tegen de regtvaardige tuchtroede in veiligheid te stellen.

Aan den Redacteur der *Vaderlandsche Letteroefeningen.*

Mijn Heer!

Uit No. 12 van uw geacht Maandwerk voor October dezes jaars kreeg ik kennis aan de *Leerrede, ter gedachtenis van de groote verdiensten der Nederlandsche Vaderen, betrekkelijk het werk der Kerkhervorming, door* den Hoogleeraar A. IJPEIJ. Ik zag, uit het verslag daarvan, dat zijn H. Ew. zich, ter gelegenheid van derzelver uitgave, ongunstig had uitgelaten over mijne *recensie* van zijn H. Ew. *beknopte Geschiedenis der Hervorming*, door U in uw Tijdschrift voor November 1817 geplaatst, en inzonderheid over mijne aanmerkingen, wegens het door zijn Ed. beweerde, omtrent ERASMUS. Ik verlangde dus natuurlijk die Leerrede nader te kennen, schafte mij dezelve aan, en vond mij, na ze gelezen te hebben, opgewekt, om er het volgende over te stellen, hetwelk ik U beleefd verzoek, in een volgend Nommer uwer *Letteroefeningen*, een plaatsje in te ruimen. UEd. zal daardoor verpligten

Haren dienstv. Dienaar,

DEN RECENSENT.

De Hoogleeraar IJPEIJ had, in zijne *beknopte Geschiedenis der Hervorming*, na betamelijken lof gegeven te hebben aan velen, die tot deze groote gebeurtenis den weg hadden helpen banen, vervolgens de verdiensten van ERASMUS, te dezen aanzien, alleruitbundigst geroemd, en hem, als ware hij de *eenigste* man geweest, die de Hervorming had *voorbereid*, geprezen; ja, daarmede niet te vreden, had hij ook beweerd, dat ERASMUS, zelfs in vergelijking met LUTHER, *de eerste en grootste Hervormer* genoemd moest worden; hoewel hij daarna weder verklaarde, dat *beiden*, ERASMUS en LUTHER, in het geprezen opzigt, *even verdienstelijk* waren. Recensent had opgemerkt, dat het een met het ander niet wel overeenkwam, en dat, als van *dadelijke* hervorming der Kerk, in het begin der zestiende eeuw, gesproken werd,

(ge-

(gelijk hier het geval was) ERASMUS den naam van *Hervormer*, waardoor dan alleen verstaan werd iemand, welke aan die *dadelijke* hervorming de hand geleend, en ze tot stand had helpen brengen, in geen opzigt dragen kon; dewijl hij tot dezelve niet alleen niets gedaan, maar ze integendeel hoogelijk afgekeurd en zelfs tegengewerkt had, en dat, *in dezen zin*, aan LUTHER onbetwistbaar de aan ERASMUS verkeerd gegeven naam alleen toekwam.

Recensent had gedacht, dat dit zoo duidelijk was, dat de aanwijzing van den misslag alleen genoeg zou zijn, om ze te doen erkennen; te meer, daar de Professor zelf, in *zijne beknopte Geschiedenis*, had toegestaan, dat ERASMUS tot *dadelijke* hervorming niets gedaan had; dat hij daartoe slechts *wenken* had *gegeven*; dat het noodzakelijk geweest was, dat een ander daartoe opstond; dat ERASMUS, zonder dat, nooit beginselen van het *zigtbaar* werk bespeurd zou hebben, enz. Ondertusschen blijkt thans, dat Recensent zich vergist heeft. De Hoogleeraar verklaart nu, in het *voorberigt* zijner *Leerrede*, dat hij nog niet kan nalaten, ERASMUS, als den *eersten en grootsten Hervormer*, te roemen, en zegt, dat hij misschien nu, in de *Leerrede*, zijne denkbeelden duidelijker heeft ontwikkeld; dat echter *vele bevoegde beoordeelaars terstond zijne meening wel gevat hebben*, *en het met dezelve ook volkomen eens geweest zijn*; maar dat alleen Recensent geklaagd had, dat hij eerst niet had kunnen begrijpen, hoe zijn H. Ew. zijn beweerde wegens ERASMUS had kunnen schrijven, en daarna, toen hij er den oorsprong van ontdekt had, het had moeten wraken, als eene misvatting, — en dat hij 's Hoogleeraars denkbeeld heeft opgegeven, als geheel nieuw, maar ook als geheel valsch en verwerpelijk. — Recensent wil over het *onnaauwkeurige* en *raauwe* van deze opgaaf van het door hem beweerde thans geene aanmerkingen maken, en vergenoegt zich met het volgende. Hij is er geheel gerust op, dat ALLE *bevoegde beoordeelaars* het MET HEM *volkomen eens* geweest zijn, en het ook, in weerwil van hetgeen de Hoogleeraar nu op nieuw geschreven heeft, wel blijven zullen, daarin, dat zijn H. Ew. van ERASMUS veel te veel beweerd, en hem, in eenen zeer *ongewonen* en, in tegen- of zamenstelling met LUTHER, *onwaren* zin, *Hervormer*, laat staan *eersten en grootsten Hervormer*, genoemd heeft. De grond van Recensents

fents gerustheid is deze. 1. Alle *bevoegde* beoordeelaars weten, dat, lang vóór ERASMUS, eene reeks van geleerde Grieken en Italianen het onder hen op nieuw ontloken licht der letteren heinde en verre verfpreid heeft, — dat het aan *hun* licht geweest is, waaraan ERASMUS zelf zoo wel, als vele anderen, het *hunne* hebben ontftoken, — dat *zijn* leeftijd vruchtbaar geweest is in Geleerden van den eerften rang, waaronder zulken, die hem, ten aanzien van letterkennis, op zijde gezet mogen worden; en dat velen van deze Geleerden, zoo wel als hij, fchoon niet zoo uitgebreid, werkzaam geweest zijn, om algemeene verlichting te bevorderen. 2. Alle *bevoegde* beoordeelaars weten, dat ook, omtrent de verklaring der heilige fchrift, reeds lang vóór ERASMUS de oogen van fommigen zich hadden beginnen te openen; fchoon hij, na hen, vervolgens fcherper zag, dan zij allen; — dat, reeds honderd vijftig jaren vroeger, een NICOLAUS DE LYRA zijne *Postillen over den Bijbel*, en, eene eeuw daarna, LAURENTIUS VALLA zijne *Aanteekeningen over het Nieuwe Testament* gefchreven hadden, en dat aan het licht, door den eerstgemelden verfpreid, zoo veel invloeds op de hervorming, door LUTHER bewerkt, werd toegefchreven, dat men vrij algemeen erkende, dat, ware LYRA niet voorgegaan, LUTHER zulk goed fpel niet zoude gehad hebben: *fi* LYRA *non lyrasfet*, LUTHERUS *non faltasfet*. 3. Alle *bevoegde* beoordeelaars weten, dat, wat aangaat het zien en aanwijzen van het bijgeloof en de verdorvenheid der Roomfche Kerk, ontelbaren ERASMUS zijn voorgegaan, en ontelbaren, te gelijk met hem, hunne ftem daartegen hebben laten hooren. En *eindelijk*: alle *bevoegde* beoordeelaars weten, dat ERASMUS tot het dadelijk in ftand helpen brengen der hervorming, door LUTHER en anderen ondernomen, niet alleen geen vinger verroerd, maar (om er nu niets meer van te zeggen) zich dikwijls ftellig tegen dezelve verklaard, en ze hoogelijk afgekeurd heeft. — En nu (zegt Recenfent ftout weg) KAN geen bevoegd beoordeelaar loochenen, dat, als de Hoogleeraar IJPEIJ, die al het opgenoemde zelf ook zeer wel weet, en meestal openlijk erkend heeft, echter, zoo als hij voorheen, en nu op nieuw, heeft gedaan, ERASMUS voordraagt, als den *eenigen* man, die de tot hervorming noodzakelijke verlichting heeft aangebragt, — als den *eenigen*, die de leemten der Kerk en der

Ker-

Kerkelijken aangewezen en bestraft, — als den *eenigen*, die de noodzakelijkheid van hervorming in het licht gesteld, en, met één woord, als den *eenigen*, die alles *alleen* tot dezelve voorbereid heeft, — dat hij dan (zegt Recensent) in ERASMUS lof buitensporig is, zichzelven tegenspreekt, en aan anderen hunnen welverdienden lof ontzegt; en dat, als zijn H. Ew. hem, in weerwil van het aangevoerde, nog den *eersten en grootsten Hervormer* wil blijven heeten, hij niet anders geacht kan worden, dan zich, willekeurig, in eene geheel *oneigene*, *vreemde*, en DEELS, *in alle opzigten*, *onware*, en daarom *wraakbare*, beteekenis, van dien naam te bedienen. Verkiest echter zijn H. Ew. daarbij te *blijven?* Recensent mag het lijden, nadat hij er de verkeerdheid duidelijk genoeg van heeft aangewezen. Niemand zal er nu door misleid worden; ERASMUS zal er niets bij winnen; anderen zullen er niets bij verliezen, en Recensent zal niettemin gelijk hebben en behouden. En gevaar is er niet, dat de wijze van spreken van den Hoogleeraar vele navolging zal vinden, en dat men, bij voorbeeld, iemand, die, *nevens* vele anderen, getoond heeft, dat een zeker gebouw kwalijk is ingerigt, en verbeterd behoort te worden, maar die er zich stellig tegen verklaard heeft, *dat men het sloopen*, en er een ander voor in de plaats stichten zal, — dat men zoo iemand, (zegt Recensent) nadat een ander het Gottisch gebouw omver gesmeten, en er een nieuw voor opgerigt heeft, nu, boven den bouwmeester zelf, daarvan den *eersten en grootsten stichter* zal heeten, of (met een ander voorbeeld) dat men aan de Schrijvers, die de overheersching van eenen NAPOLEON met de pen bestreden hebben, voor de omverwerping van diens troon, eer en meer, of slechts even veel, lof en dank zal wijden, als aan de ALEXANDERS, enz.

Of nu andere Geleerden, zoo als, bij voorbeeld, C. A. HEUMAN, door den Heer IJPEIJ aangehaald, zich, *nu of dan*, eenig gezegde hebben laten ontslippen, waardoor zij, wegens ERASMUS verdiensten, ten aanzien der Hervorming, geacht zouden mogen worden, *min of meer* van het gevoelen van zijn H. Ew. geweest te zijn, — Recensent is verre af van dit te willen ontkennen. Hij zou het zelfs met de gezegden van anderen kunnen bevestigen. Maar het zegt nog geheel iets anders: *men had de hervorming der Kerk aan* ERASMUS *en* LUTHER *te danken*, zoo als HEUMAN zich uit-

uitdrukte, — (aan ERASMUS, namelijk, als *voorbereider*, aan LUTHER als *dadelijk bewerkstelliger*) — dan, zoo als de Hoogleeraar zich uitliet: ERASMUS *was eerder en grooter Hervormer, dan* LUTHER. Laat zijn H. Ew. eens toonen, dat iemand *dit* vóór hem gezegd, dat eenig kerkelijk Geschiedschrijver dit zoo opzettelijk, zoo breed, zoo algemeen en zoo sterk beweerd heeft, als zijn H. Ew., en dat dit op beteren grond steunt, dan zijn H. Ew. nog heeft aangewezen. Recensent is verzekerd, dat zijn H. Ew. dit nooit zal kunnen doen. Het is er zoo ver af, dat zelfs geen kerkelijk Geschiedschrijver tot hiertoe, als hij de *dadelijke Hervormers* der Kerk opnoemt, daaronder immer ERASMUS geteld heeft. Men vergelijke, bij voorbeeld, slechts het, dezer dagen, met eene Voorrede van den Hoogleeraar CLARISSE, uitgegeven en te regt hooggeroemde *Leerboek der Christelijke Kerkgeschiedenis, door* W. MÜNSCHER. En hoe zou het ook anders kunnen zijn? Wien zou het in gedachten zijn gekomen, ERASMUS, die, tot in zijn uiterste, in de gemeenschap der Roomsche Kerk bleef, en de door LUTHER, ZWINGLIUS enz. ondernomene hervorming altijd misprees, HERVORMER, zelfs EERST EN GROOTST HERVORMER, te heeten? Het gaapt immers al te wijd. Laat het waar zijn, dat ERASMUS mede hervorming verlangd heeft; hij heeft toch tot het in stand brengen van geene dadelijk de hand geleend; en, daar hij die van LUTHER enz. openlijk heeft afgekeurd, blijkt het, dat hij eene andere, dan die van LUTHER enz., verlangd heeft; en HEM dan nu, die niets heeft tot stand gebragt, de eere van het door LUTHER enz. tot stand gebragte werk, zelfs boven hen, toe te kennen, — HEM *eersten en grootsten Hervormer* te heeten! Recensent weet niet, wat buitensporig is, zoo het dit niet zij.

Het zal nu, denkt hij, wel noodeloos zijn, dat hij nader onderzoeke, wat de Hoogleeraar op nieuw, tot ontwikkeling van zijn denkbeeld, (zoo als hij zich uitdrukt) heeft te berde gebragt.' Een staaltje slechts! — „ Wanneer één Godsdienstleeraar, (zegt zijn H. Ew.) door zijne schriften, *honderd* andere *Godsdienstleeraars hervormt*, moet hij grooter geacht worden, dan één van deze door hem hervormden, die, door alle de overigen geholpen, *het volk hervormt.*" Dit gaat, met toepassing op ERASMUS en LUTHER, ellendig mank. *Hervormen* beteekent hier niets meer, dan *verlichten.* Deed nu LUTHER niets meer, gelijk ERASMUS stellig niets

meer

meer deed? En hadden LUTHER en allen, die hem hielpen, hunne verlichting *eeniglijk* aan ERASMUS te danken? Wij zeggen er harteiijk neen toe, en vragen, (het antwoord gerust aan elk verblijvende:) wie is grooter man, hij, die inzonderheid de oogen voor het licht opent, en de noodzakelijkheid van hervorming toont, maar ze niet onderneemt, en, integendeel, als zij, op de eenige wijze, waarop ze mogelijk is, ondernomen wordt, en als zij alles in rep en roer ftelt, en den ondernemer gevaar dreigt, ftil terug treedt, zich beklaagt, dat hij te ver gegaan is, deswege verfchooningen maakt, en, om gerust te kunnen blijven, en niets te vreezen te hebben, er zich niet alleen niet meê moeijen *wil*, maar er zich tegen verklaart, en den ondernemer openlijk zijnen invloed tracht te benemen, (dit alles deed ERASMUS) — of hij, die onbevreesd het werk *alleen* ter hand flaat, noch *Paus* noch *Keizer* ontziet, den banblikfem veracht, geen marteldood fchroomt, en zich een leven, vol van onrust, van moeiten en van zorgen, getroost, voor de goede zaak, tot aan zijn' dood, met onbefchrijfelijken moed en volharding, ijvert, en ze, door anderen bijgeftaan, ook gelukkig doet zegepralen?

Het fchijnt fommigen misfchien overtollig en *dwaas*, den Hoogleeraar hierover, op nieuw, zoo breed tegen te fpreken; doch de zaak is, naar Recenfents oordeel, gewigtiger, dan velen misfchien denken. Immers wij wachten van zijn H. Ew. en van den Eerw. Heer DERMOUT de *Gefchiedenis der Hervormde Kerk van Nederland*; en het is Recenfent meermalen voorgekomen, dat de Hoogleeraar, niet flechts ten aanzien van ERASMUS, maar ook van anderen, en vrij algemeen, als hij fommiger verdienften prijst, daarin, ten koste van anderen, te ver gaat, en niet genoegzaam tegen de wederfpraak van zichzelven op zijne hoede is. Daarom dacht Recenfent het nuttig, zijn H. Ew. hierop bijzonder oplettend te maken, en van dit zijn zwak te overtuigen: want, zonder dat, vreest hij, dat de van zijn H. Ew. verwacht wordende Gefchiedenis tot veel wederfprekens en gefchils aanleiding zal geven, hetwelk hij wenscht, dat zijn H. Ew. moge voorkomen. En, opdat blijke, in hoe ver zijne vrees gegrond zij, en hij den Profesfor met of zonder grond bezware, zal hij nu nog een paar aanmerkingen maken over het door zijn H. Ew. beweerde op bl. 8 tot 11 en bl. 27 en 28

zij-

zijner Leerrede. Vooraf betuigt hij zijn H. Ew. voor die Leerrede zijnen dank, en belijdt gaarne en openhartig, dat hij nimmer, zelfs niet bij verre, zulk een klaar en uitgebreid denkbeeld gehad heeft van het uitstekend deel der Nederlandsche Vaderen in de voorbereiding der Hervorming, als zijn H. Ew. hier overtuigend heeft aangewezen. Ook zijn Recensent eenigen der aanmerkingen, achter de Leerrede gevoegd, regt dierbaar geweest. Maar nu moet hij aanmerken, dat zijn H. Ew. weder aan de, anders in zichzelf waarlijk verdienstelijke, GEERT GROETE *van Deventer*, en JOHAN WESSELS HERMANSZOON *van Groningen*, te breeden lof gespild heeft. Immers, volgens zijn H. Ew., zou de eerste ALLEEN de verbetering van hooge en lage scholen bewerkt hebben, en zou, uit de door hem gestichte geestelijke orde, ALLEEN het licht zijn uitgegaan, zonder hetwelk de Hervorming nooit tot stand had kunnen komen. Hiermede wordt dus aan alle anderen, tegen de waarheid aan, alle aandeel aan de verbetering der scholen en aan de ontsteking van het licht der letteren ontzegd. Zoo ook omtrent WESSELS. Omdat deze al vóór ERASMUS tijd even zoo gedacht heeft als deze daarna, hoewel hij zijne gevoelens slechts mondeling en in een' engen kring gemeen gemaakt heeft, daarom mogen de Groningers zich te regt beroemen, dat het licht der Hervorming niet ginds of daar, maar binnen de muren van hunne stad, *het* ALLEREERST *is opgekomen*, *het* ALLEREERST *geschenen heeft*. WALDUS, WICLEF, HUSS en anderen hebben derhalve dit licht nooit vroeger laten schijnen! En ERASMUS, schoon na WESSELS eerst opgestaan, moet echter *de* EERSTE *Hervormer* heeten! Doch genoeg.

Alleen nog een woord, hetgeen Recensent betreft. — De Hoogleeraar verklaart, dat hem „ de *toon* van het berigt in de *Letteroefeningen* misvallen is; te meer, daar de man, die of zelf de pen gebruikt heeft, of eenen anderen die heeft doen gebruiken, er geene reden toe had: en (voegt zijn H. Ew. er bij) uit de inleiding van het berigt terstond kende ik hem." — Hoe! zijn H. Ew. kende den man, over wiens toon hij zich beklaagt, terstond uit weinige woorden, zonder nogtans te weten, of hij zelf, dan een ander voor hem, de pen gevoerd had! Van zulk eene giskunst heeft Recensent geen denkbeeld, noch kan hij zich overreden, dat zij wiskunst zou wezen. Hij stelt het integendeel zeer mogelijk, dat zijn H.

H. Ew. zich vergist, en dus (zoo er schuld is) misnoegen voedt tegen een' onschuldigen. Dit wenscht hij te voorkomen, en daarom verklaart hij hier, dat hij zelf, schrijver van het bedoeld berigt, nooit, en dus ook hier niet, zijne pen aan eenen anderen geleend heeft, — dat volstrekt niemand op zijn schrijven eenigen den minsten invloed heeft gehad; dewijl hij nooit met iemand over 's Professors geschrift gesproken, en niemand ooit geweten heeft, dat hij daarover eene recensie dacht te schrijven, — en dat hij ook vertrouwt, dat thans nog niemand, buiten den *Redacteur*, weet, wie ze geschreven heeft. — Hij had er geene reden toe, zegt de Professor, (om, namelijk, zoo te schrijven, als hij gedaan heeft.) Moet dit zeggen, dat hij integendeel reden heeft gehad, om 's Hoogleeraars geschrift niet op die wijze te recenseren, als hij gedaan heeft; dan betuigt Recensent zijn H. Ew. niet te verstaan, en zegt, dat *hij*, wat den inhoud betreft, als eerlijk Recensent, alle reden had, om daarvan te zeggen, hetgeen hij gezegd heeft, dewijl hij het der waarheid overeenkomstig hield. En wat den *toon* belangt: zoo de Hoogleeraar wil doen denken, dat Recensent bijzondere reden gehad had, om op een' anderen toon te schrijven, moet hij weder zijne onkunde daarvan belijden, en er bijvoegen, dat hij noch geheime reden, noch opzet, noch bijzondere bedoeling gehad heeft, om juist op een' voor zijn H. Ew. onaangenamen toon te schrijven; maar dat, voor zoo veel zijn schrijven, wanneer het der waarheid overeenkomstig zijn zou, zijn H. Ew. *niet dan onaangenaam zijn kon*, hij zichzelf onschuldig houdt. Voor het overige verklaart hij gaarne, dat hij den Hoogleeraar, als een' der arbeidzaamste en verdienstelijkste Nederlandsche Schrijveren van dezen tijd, en dien hij niet, dan als een, in alle opzigten, braaf man, kent, waarachtig hoogacht, hem voor menige vermeerdering zijner kundigheden dankweet, en zelfs eerbied heeft voor de beginselen, uit wier overdrijving, naar zijn oordeel, zijn H. Ews. misvattingen voortvloeijen, als zijnde die beginselen in zichzelf edel en loffelijk. Maar zijn H. Ew. houde hem ten goede, dat hij die overdrijving niet kan goedkeuren. *Amicus* ERASMUS, (zegt Recensent) *amicus* YPEYUS, *amicus quisque bonus; sed magis amica veritas.* — *Amicus* YPEYUS! Ja waarlijk, schoon Recensent zoo min zijn H. Ew., als ERASMUS, ooit gezien, of zijn H. Ews. geluid gehoord heeft. Ook dit was misschien nuttig hier te zeggen, en wel-ligt ook er bij te voegen, dat, voor zoo ver het gewag van MENNO SIMONS, door den Hoogleeraar gemaakt, mede eene *hint* zou moeten zijn, dat zijn H. Ew. Recensent kent, deze hem stellig verzekeren moet, dat hij dwaalt.

REGISTER

DER

BOEKBESCHOUWING.

A.

B.

Brief

F.

F.

G.

H.

J. I.

K.

Kan-

M.

M'Crie,

Ny-

Roo,

Strauſs,

Ver-